

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO 16316

CALL No. Sa 245 / Ail / Aug

D.G.A. 79

6 11
Das

Aitareya Brāhmaṇa.

f
Mit Auszügen aus dem Commentare von Sāyaṇācārya
und anderen Beilagen

herausgegeben

18316.
von

Theodor Aufrecht.

Sa 2V5

Ait/Auf

Bonn,

bei Adolph Marcus.

1879.

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.**

Acc. No. .... 16 316 .....
Date..... 21/4/59 .....
Call No. S-245/AF Aug

Ueber den Verfasser des Aitareyabrāhmaṇa theilt Sā-
yana in der Einleitung zu seinem Commentare folgende
Ueberlieferung mit:

Prakṛitasya tu brāhmaṇasyaitareyakatve sampradāya-
vida etām ākhyāyikām ācakshate | kasyacit khalu maha-
rsher bahvyaḥ patnyo vidyante | tāsām madhye kasyāṣeid
Itareti nāmadheyam | tasyā Itarāyāḥ putro Mahidāsākhyah
kumārāḥ | etac cāranyakāṇḍe samānināyate | etad dha sma
vai tad vidvān Mahidāsa Aitareya iti | tadīyasya tu pitur
bhāryāntaraputreshv eva snehātīṣayo, na tu Mahidāse | tataḥ
kasyāṁcid yajñasabhāyām tam Mahidāsam avajāyānyān
putrān svotsaṅge sthāpayām āsa | tadānīm khinnavadanam
Mahidāsam avagatyetarākhyā tanmātā svakīyakuladevatām
bhūmim anusasmāra | sā ca bhūmir devatā divyamūrtidharā
satī yajñasabhāyām samāgatya Mahidāsāya divyaṁ siṁhā-
sanam dattvā tatrainam upaveśya sarveshv api kumāreshu
pāṇḍityādhiḥkīyam avagamayyaitadbrāhmaṇapratibhāsanarū-
paṇi varam dadau | tadanugrahāt tasya Mahidāsasya ma-
nasā: Agnir vai devānām avama ityādikam strīṇute strīṇuta
ityantam catvāriṁśadhyāyopetaṁ brāhmaṇam prādur abhūt |
tata ūrdhvam: Atha mahāvratam ityādikam ācāryā ācāryā
ityantam āranyakavratarūpaṇi ca brāhmaṇam āvir abhūd
iti | tasyaitareyasya prādurbbhūte catvāriṁśadhyāyopeta-
brāhmaṇe catuṣṣaṁstho jyotiṣṭomaḥ prathamam vidhiyate,

tato ḡavām ayanam, tata Ādityānām ayanam, tato 'ṅira-sām ayanam, tato dvādaśāḥas, tato 'nyat sarvām prāsāṅgi-kam iti drasṭavyam |

Entkleiden wir diese Angabe aller phantastischen Ausschmückung, so bleibt der Name Mahidāsa Aitareya stehen, und diesen Mann dürfen wir immerhin als den Ordner oder Herausgeber des uns vorliegenden Brāhmaṇa ansehen. Als ein Philosoph begegnet er uns im Aitareyāranyaka 2, 1, 8, 2. 3, 7, 1. Chāndogyopanishad 3, 16, 7. Es ist ein einzelner Name, der aus der Schule der anderweitig erwähnten Aitareyin heraustritt.

Zu dem Kaushitakibrāhmaṇa steht das Aitareya in einem verwandtschaftlichen Verhältniss. Die Adhyāya 7—30 des ersteren entsprechen den ersten dreissig des letzteren dergestalt, dass derselbe Stoff durchaus in ähnlicher Art, aber oft in abweichender Form und Anordnung behandelt wird. Die Sagen, welche beiden gemeinsam sind, werden meist in denselben Ausdrücken vorgetragen. Man fühlt, dass beide Schriften aus einer Schule hervorgegangen sind, nur dass die gemeinsame Lehre verschieden gefasst ist. Ein bedeutsamer Zug im Kaushitaka ist der, dass rituelle Streitfragen an die Namen Kaushitaki und Paiṅgya geknüpft sind. Auch ist die Form der Darstellung im Kaushitaka viel knapper gemessen als im Aitareya, das sich in einer gewissen Breite zu ergehen liebt.

Der Stoff der letzten zehn Adhyāya im Aitareya ist im Kaushitaka in keiner Weise vertreten, es sei denn, dass die Sage von Śunaḥṣepa in wenig veränderter Gestalt im Kaushitakisūtra erscheint. Kapitel 7, 1 handelt von der Vertheilung der Stücke des Opferthiers und ist vielleicht aus Aśvalāyana 12, 9 hinübergangen. Wenigstens ist es ungewöhnlich, dass grössere Stücke des Brāhmaṇa im

Sūtra wörtlich wiederholt werden. Es folgen neun Kapitel über Sühne von widerwärtigen Zufällen beim Opfer (Āṣv. 3, 10, 11). Kapitel 13—18 enthalten die Erzählung von Sunahṣepa, deren Einschaltung dadurch gerechtfertigt wird, dass sie vom Hotri dem gesalbten König vorzutragen sei. Kapitel 19—34 besprechen das untergeordnete Verhältniss des Kshatriya im Verhältniss zu der Priesterklasse, die dem ersteren zukommende Speise und die Vorbereitung für die Salbung. Kapitel 8, 1—4 haben die bei der Salbung anzuwendenden Stotra und Śastra zum Gegenstand. Kapitel 5—23 behandeln die Wiederholung des Salbungsactes, Kapitel 24—27 die Wahl des Purohita. Das Buch schliesst mit einem im Styl der Upanishad gehaltenen Abschnitt über den Kreislauf des Vergehens und Wiederaufstehens von Blitz, Regen, Mond, Sonne, Feuer. Alle diese Materien stehen mit dem Vorwurf des Buches, den Funktionen des Hotri beim Jyotiṣṭoma, entweder in keinem oder dem losesten Zusammenhang, und man kann sich kaum der Vermuthung enthalten, dass ursprünglich das Aitareya gerade so wie das Kaushītaka in dreissig Adhyāya zum Abschluss gekommen sei. Dem steht nicht entgegen, dass die Regel Pāṇinis V, 1, 62 nach welcher trainṣa, cātvāriṣa ein Brāhmaṇa mit je dreissig, vierzig Abschnitten bezeichnet, wahrscheinlich auf das Kaushītaka und Aitareya zu beziehen ist. Diese Angabe würde die relative Zeit des Grammatikers betreffen, ohne die oben ausgesprochene Ansicht zu widerlegen.

In den Grīhyasūtra von Śāṅkhāyana 4. 10. 6, 1 und Aśvalāyana III, 4, 4 werden unter anderen Namen Kaushītaka — Mahākaushītaka, Aitareya — Mahaitareya als Lehrer angerufen. Auf dergleichen Benennungen ist in den Grīhyasūtra kein besonderes Gewicht zu legen. Folgt man anderweitigen Analogien, so würde Mahākaushītaka,

Mahaitareya ein durch allerlei spätere Zusätze erweitertes Brähmaṇa bezeichnen.

Das Verhältniss zum *Gopatha* ist bereits in den Anmerkungen angedeutet. Vergleicht man die bezeichneten Stellen, so kann kein Zweifel obwalten, dass Entlehnungen der grössten Art vorliegen. Das würde bei einem elenden Machwerke, wie es das *Gopatha* ist¹, von wenig Belang sein, wenn nicht wahrscheinlich wäre, dass es bereits *Yāska* bekannt war.

Von viel grösserer Bedeutung ist, dass allem Anschein nach bereits die *Taittirīyasamhitā* das *Aitareya* benutzt hat. Die Uebereinstimmung von einer Reihe von Stellen, namentlich im sechsten Buche der *Ts.*, beruht zwar minder auf dem Wortlaut als dem Inhalte, dennoch wird eine unbefangene Prüfung beider Brähmaṇa die hier ausgesprochene Ansicht bestätigen und weiter begründen helfen.

Fragen wir nach der Gottheit, die in unserem Brähmaṇa nicht bloss wie die verschiedenen Gestalten des vedischen Pantheons aus alterthümlicher Gewohnheit ohne Blut und Leben an uns vorschwebt, sondern in Wahrheit und Wirklichkeit gescheut und gefürchtet wird: so tritt uns als solche, ebenso wie im *Kausītaka* und *Śatapatha*, jener *Rudra* entgegen, der in den späteren *Śiṅga* übergeht. Als der Herr der Geschöpfe seiner eigenen Tochter nachstellt, suchen die Götter vergebens nach einem Rächer dieser Unbill. Sie thuen ihre graucenvollsten Gestalten zusammen und aus dieser Verbindung entsteht der Gott, der den Namen *Bhūtapati* führt. Er verwundet *Prajāpati* und erhält zum Lohne die Herrschaft über die Thiere und heisst hinfür

1) Der Unwerth des Inhaltes wird nur von der schlechten Ausgabe, die es in der *Bibliotheca Indica* erfahren hat, überboten.

Paṣupati (3, 33). Um die gefürchtete Erwähnung seines Namens zu meiden, muss der Wortlaut eines vedischen Verses geändert werden (3, 34). In 6, 14 tritt er in schwarzen Gewändern auf und nimmt bei einem Opfer die Opferthiere für sich in Anspruch. Auch hier wird in ängstlicher Scheu sein Name mit Stillschweigen übergangen. So wurde denn unser Brāhmaṇa zu einer Zeit abgefasst, wo der alte Polytheismus in Verfall gerathen war, und ein neuer Glaube sich Bahn gebrochen hatte.

Die Person, welche ein Opfer darbrachte, war mit Leib und Seele in die Hände des Opferers gegeben, und dieser konnte durch eine Störung der herkömmlichen Gebräuche nach Belieben ihm Schaden zufügen. Solche Mittel sind in 2, 33. 3, 3. 7. Zauber, die zur Vernichtung von Feinden dienen, in 3, 22 und 8, 28 angegeben. Von diesen Auswüchsen des Aberglaubens hält das Kaushītaka sich frei.

Man wird von mir ein Urtheil über die Leistung meines Vorgängers erwarten. Der neunte Band der Indischen Studien überhebt mich der unangenehmen Verpflichtung das Fehlerhafte zu rügen und rechtfertigt die gegenwärtige Ausgabe. Die Uebersetzung von Haug verdient als der erste Versuch, ein ganzes Brāhmaṇa in ein Europäisches Gewand zu bringen, alle Anerkennung, und die Anmerkungen haben unsere Kenntniss des vedischen Rituals bedeutend gefördert. Der Hauptfehler von Haug war, dass er den Commentar nicht verstand. oder die Mühe scheute ihn zu verstehen. Der Text ist nachlässig behandelt. Um mich gegen Vorwürfe zu schützen, lasse ich einige Beweisstellen folgen. 1, 14 hat Haug: esha vai somo rājā yo yajate, und übersetzt: "he who brings the sacrifice is the king Soma." Alle Hss. lesen: somarājā und der Satz bedeutet: "derjenige welcher opfert, hat Soma zum Könige". — 1, 15 liest

VIII

Haug: tad yathaivādo manushyarājany āgate 'nyasmin
vārhaty ukshāṇam vā vehatam kshadanta evāsmā. Die Hss.
lesen: tad yathaivādo manushyarāja āgate 'nyasmin vārhaty
ukshāṇam vā vehatam vā kshadanta evām evāsmā. —
2, 14. Haug: te 'bhitaḥ praticaranta aitya, die Hss. te
'bhitaḥ paricaranta ait. — 2, 17. eshām eva devalokānām,
die Hss. eshām eva lokānām. — 2, 31. tam yathā gṛihāṇi
tam, die Hss. tam yathā gṛihān itam. — 3, 19. pāṣān iva,
die Hss. pāṣād iva. — 3, 23. yad u virājan daṣinīm abhi
sam padyetām, die Hss. yad u virājam daṣinīm abhisama-
padyetām. — 4, 3. tad atichandasah, die Hss. tad yad ati-
chandasah. — 4, 15. te ete jyotishī. ubhayataḥ sam loke
te. "they are the two Jyotish (lights) on both sides facing.
(one another) in the world". Das steht für: te ete jyotishī
ubhayataḥ samloke te "diese beiden Jyotis-Tage blicken
von beiden Enden einander an". 5, 3. āpyante chandāṇṣi.
tritiye 'hany eva tad eva, die Hss. āpyante chandāṇi tri-
tiye 'hany etad eva. — 5, 18. mahāṣ cit tvam indra yata
etāni sūktāni, die Hss. mahāṣ cit tvam indra yata etān iti
sūktam u. s. w. Wen die Mühe nicht verdriesst beide Aus-
gaben zu vergleichen, wird Abweichungen mannigfacher Art
entdecken. Für den von mir gegebenen Text übernehme
ich die Verantwortung in jeder Beziehung. •

AITAREYA BRAHMAṆA.

1 Agnir vai devānām avamo Viṣṇuḥ paramas, tada-
'ntareṇa sarvā anyā devatā 2 āgnāvaishṇavam puroḷāṣam nir-
vapanti dīkṣhaṇīyam ekādaśakapālaṃ 3 sarvābhyā evainam
tad devatābhyo 'nantarāyam nirvapanty 4 Agnir vai sarvā
'devatā, Viṣṇuḥ sarvā devatā 5 ete vai yajñasyāntye tanvan
yad Agniḥ ca Viṣṇuḥ ca. tad yad āgnāvaishṇavam puro-
ḷāṣam nirvapanty, antata eva tad devān ṛidhnuvanti 6 tad
'Athur: yad ekādaśakapālaḥ puroḷāṣo dvāv Agnāvishṇū, kai-
nayos tatra kṛiptiḥ kā vibhaktir ity 7 aṣṭākapāla āgneyo,
'shtāksharā vai gāyatrī. gāyatram Agneḥ chandas; trikapālo
vaishṇavas, trir īdam Viṣṇur vyakramata: sainayos ta-
tra kṛiptiḥ sāv vibhaktir 8 ghṛite earuṃ nirvapeta yo 'prati-
shṭhito manyetā 9 syām vāva sa na pratitishṭhati yo na pra-
titishṭhati 10 tad yad ghṛitam tat striyai payo, ye taṇḍulās
te puṇsas, tān mithunam: mithunenaivainam tat prajāyā
paṇubhiḥ prajanayati prajātyai 11 prajāyate prajāyā paṇu-
bhir ya evaṃ vedā 12 rabdhayajño vā esha ārabdhadevato
yo darṣapūrṇamāsābhyāṃ yajata. āmāvāsyaena vā havishe-
shṭvā paurṇamāsena vā tasmim eva haviṣi tasmim barhi-
shi dīkshetaisho ekā dīkshā 13 saptadaśa sāmīdhenir anu-
brūyāt 14 saptadaśo vai Prajāpatir: dvādaśa māsāḥ pañca-
rtavo hemantaṣiṣirayoh samāsena. tāvān samvatsarah, sam-
vatsarah Prajāpatiḥ 15 prajāpatyāyatanābhir evābhi rādhnōti
ya evaṃ veda || 1 || 1 ||

1 Yajño vai devēbhya udakrāmat, tam iṣṭībhiḥ praisham aichan. yad iṣṭībhiḥ praisham aichanś, tad iṣṭinām iṣṭitvam. tanu anvavindann 2 anuvittayajño rādhnoti ya evaṃ vedā 3 hūṭayo vai nāmaitā yad āhūṭaya, etābhir vai devān yajamāno hvayati, tad āhutinām āhutitvam 4 ūṭayaḥ khaln vai tā nāma yābhir devā yajamānasya havam āyanti. ye vai panthāno yāḥ srntayas tā vā ūṭayas; ta u evaitat svargayānā yajamānasya bhavanti 5 tad āhur: yad anyo juhoty, atha yo 'nu cāha yajati ca kasmāt tam hotety ācakshata iti 6 yad vāva sa tatra yathābhājanam devatā amum āvahāmum āvahety āvāhayati, tad eva hotur hotritvam 7 hotā bhavati, hotety enam ācakshate ya evaṃ veda || 2 || 2 ||

1 Punar vā etam pītviḥ garbham kurvanti yaṃ dikshayanty 2 adbhir abhishiñcanti 3 reto vā āpah, saretasam evainam tat kṛtvā dikshayanti 4 nāvanītenābhyāñjanty 5 ājyam vai devānām, sūrabhi gṛhitam manushyānām, āyutam pītṛiñām, navanītam garbhāñām. tad yaṃ nāvanītenābhyāñjanti, svenaivainam tad bhāgadheyena samardhayanty 6 āñjanty enam 7 tejo vā etad akshyor yad āñjanam, satejasam evainam tat kṛtvā dikshayanty 8 ekaviṃśatyā darbhapīṃjūlaiḥ pāvayanti 9 śuddham evainam tat pūtam dikshayanti 10 dikshitavimitam prapādayanti 11 yonir vā eshā dikshitasya yad dikshitavimitam, yonim evainam tat svām prapādayanti 12 tasmād dhruvād yoner āste ca carati ca 13 tasmād dhruvād yoner garbhā dhīyante ca pra ca jāyante 14 tasmād dikshitam nānyatra dikshitavimitād ādityo 'bhyudyād vā bhyastamiyād vāpi vābhyāsrāvayeyur 15 vāsasā prornuvanty 16 nlbam vā etad dikshitasya yad vāsa, nlbenaivainam tat prornuvanti 17 kṛṣṇājinam uttaram bhavaty 18 uttaram vā nlbaj jarāyṇ, jarāyṇaivainam tat prornuvanti 19 muṣṭī kurnte 20 muṣṭī vai kṛtvā garbho 'ntaḥ ṣete, muṣṭī kṛtvā

kumāro jāyate. tad yan mushtī kurute, yajñam caiva tat sarvāṣ ca devatā mushtyoḥ kurute 21 tad āhur: na pūrvadikshināḥ samsavo 'sti, parigrihīto vā etasya yajñah, parigrihīta devatā, naitasyārtir asty aparadikshina eva yathā tathety 22 nmucya kṛishṇājīnam avabhṛitham abhyavaiti, tasmān muktā garbhā jarāyor jāyante 23 sahaiva vāsasābhyavaiti, tasmāt sahaivobhena kumāro jāyate || 3 || 3 ||

1 Tvam agne saprathā asi, soma yās te mayobhūva ity ājyabhāgayoḥ puronuvākye anubrūyād, yajñam pūrvam anijānaḥ syāt tasmai 2 tvayā yajñam vitauvata iti, yajñam evāsmā etad vitanoty 3 agniḥ pratneua manmanā, soma gīrbhish tvā vayam iti, yajñam pūrvam ijanāḥ syāt tasmai 4 pratnam iti pūrvam karmābhivadati 5 tat-tan nādrityam 6 agnir vṛitrāṇi jāṅghanat, tvam somāsi satpatir iti vātraghnaḥ eva kuryād 7 vṛitram vā esha hanti yam yajña apanamati, tasmād vātraghnaḥ eva kattavyāḥ 7 agnir mukham prathamam devatānām, agniḥ ca vishṇo tapa nttamam maha ity āgnāvaishṇavasya havisho yājyānuvākye bhavata 9 āgnāvaishṇavyau rūpasamṛiddhe. etad vai yajñasya samṛiddham yad rūpasamṛiddham, yat karma kriyamānam ṛig abhivadaty 10 Agniḥ ca ha vai Vishṇuḥ ca devānām dikshāpālau, tau dikshāyā īṣāte. tad yad āgnāvaishṇavam havir bhavati yau dikshāyā īṣāte tau prītan dikshām prayachatām, yau dikshayitārau tau dikshayetaṁ iti 11 trishtubhau bhavataḥ sendriyatvāya || 4 || 4 ||

1 Gāyatriyau svishtakṛitah samyājye kurvīta tejaskāmo brahmavarcasakāmas 2 tejo vai brahmavarcasam gāyatrī 3 tejasvī brahmavarcasī bhavati ya evam vidvān gāyatriyau kurvīta 4 ushṇihāv āyushkāmah kurvīta 5 yur vā ushṇik 6 sarvam āyur eti ya evam vidvān ushṇihau kurvīte 7 nushṭubhau svargakāmah kurvīta 8 dvayor vā anushtubhoḥ catubshashṭir

akṣharāṇi, traya ima ūrdhvā ekaviṃśā lokā; ekaviṃśatyaika-
viṃśatyaivemāñi lokān rohaṭi, svarga eva loka catuṣṣaṣṭi-
tanena pratitishṭhati 9 pratitishṭhati ya evaṃ vidvān anu-
shṭubhau kurute 10 bṛihatyaу sṛikāmo yaśaskāmaḥ kurvīta
11 śrīr vai yaśaś chandasām bṛihati 12 śrīyam eva yaśa ātman
dhatte ya evaṃ vidvā n bṛihatyaу kurute 13 pañktī yajñakā-
maḥ kurvīta 14 pāukto vai yajña 15 upainam yajño namaḥ
ya evaṃ vidvān pañktī kurute 16 trishṭubhau vīryakāmaḥ
kurvītau 17 jo vā indriyaṃ vīryaṃ trishṭub 18 ojasvīndriyavān
vīryavān bhavati ya evaṃ vidvāns trishṭubhau kurute 19 ja-
gatyaу paśukāmaḥ kurvīta 20 jāgatā vai paśavaḥ 21 paśumān
bhavati ya evaṃ vidvān jagatyaу kurute 22 virājāv annādya-
kāmaḥ kurvīta 23 nnaṃ vai virāt 24 tasmād yasyaiveha bhūyi-
shṭham annam bhavati sa eva bhūyishṭham loka virājati,
tad virājo virāṭtvaṃ 25 vi sveshu rājati, śreṣṭhaḥ svānām
bhavati ya evaṃ veda || 5 || 5 ||

1 Atho pañcavīryaṃ vā etac chando yad virāt 2 yat
tripadā tenosññihāgāyatraу, yad asyā ekādaśākṣharāṇi
padāni tena trishṭub, yat trayastriṃśadakṣharā tenānusṭum.
na vā ekenākshareṇa chandānsi viyanti na dvābhyām. yad
virāt tat pañcamam 3 sarveshām chandasām vīryam avaru-
nddhe, sarveshām chandasām vīryam aṣnute, sarveshām cha-
ndasām sāyujyaṃ sarūpatām salokatām aṣnute, nnaḍo 'nna-
patir bhavaty. aṣnute prajayānnādyaṃ ya evaṃ vidvān virā-
jau kurute 4 tasmād virājāv eva kartavye 5 pre d d ho agna,
imo agna ity ete 6 ritaṃ vāva dikshā satyaṃ dikshā, ta-
smād dikshitaṇa satyaṃ eva vaditavyam 7 atho khalv āhñḥ:
ko 'rhati manushyaḥ sarvaṃ satyaṃ vaditum; satyasam-
hitā vai devā, anṛitasamhitā manushyā iti 8 vicakṣhaṇa-
vatim vācam vade 9 cakshur vai vicakṣhaṇam, vi hy ena
paśyatīty 10 etad dha vai manushyeshu satyaṃ nibhitaṃ yac
cakshus 11 tasmād acakṣhāṇam āhur: adrāg iti. sa yady ada-

rṣaṁ ity āhāthāsya śrad dadhati. yady u vai svayam paśyati, na bahūnām eṇānyeshāṁ śrad dadhāti 12 tasmād vicakshana-
navatīm eva vācaṁ vadet, satyottarā haivāsya vāg uditā
bhavati bhavati || 6 || 6 ||

Iti prathamapañcīkāyām prathamo 'dhyāyaḥ.

Iti prathamādhyāye shashṭhaḥ khaṇḍaḥ.

1 Svargam vā etena lokam upa prayanti yat prāyaṇīyas, tat prāyaṇīyasya prāyaṇīyatvam 2 prāṇo vai prāyaṇīya, udāna udayanīyaḥ, samāno hotā bhavati, samāno hi prā-
ṇodānu, prāṇānām kliptyai prāṇānām pratiprajñātyai 3 ya-
jño vai devebhya udakrāmat, te devā na kiṁ canāśaknuvan
kartum na prājānāns. te 'bruvann Aditiṁ: tvayemaṁ ya-
jñam prajānāmeti. sā tathety abravīt, sā vai vo varam vṛiṇā
iti. vṛiṇīshveti. saitam eva varam avṛiṇīta: matprāyaṇā
yajñāḥ santu madudayanā iti. tatheti. tasmād ādityaḥ ca-
ruḥ prāyaṇīyo bhavaty āditya udayanīyo, varavṛito hy asyā
4 atlo etam varam avṛiṇīta: mayaiva prācīm diśam prajā-
nāthāgninā dakṣiṇāṇi, Somena prācīm, Savitrodicīm iti
5 Pathyām yajati. 6 yat Pathyām yajati, tasmād asau pura
udeti, paścātam eti; Pathyām hy esho 'nusamecaraty 7 Agniṁ
yajati 8 yad Agniṁ yajati, tasmād dakṣiṇato 'gra osha-
dhiyaḥ pacyamānā āyanty, āgneyyo hy oshadhayaḥ 9 So-
mam yajati. 10 yat Somam yajati, tasmāt prācīyo 'py āpo
bahavyaḥ syandante, sanmyā hy āpaḥ 11 Savitāram yajati
12 yat Savitāram yajati, tasmād uttarataḥ paścād ayam bhū-
yishṭham pavamānaḥ pavate, savitṛiprasūto hy esha etat
pavata 13 uttamām Aditiṁ yajati 14 yad uttamām Aditiṁ
yajati, tasmād asāv imām vṛiṣṭyābhyunatty abhijighrati
15 pañca devatā yajati, pāṅkto yajñāḥ. sarvā diśaḥ kalpante,
kalpate yajño 'pi 16 tasyai janatāyai kalpate yatraivaṁ
vidvān hotā bhavati || 7 || 1 ||

1 Yas tejo brahmavarecasam icet prayājāhutibhiḥ prāṇ

sa iyāt, tejo vai brahmanavarecasam prācī dik 2 tejasvī brahmanavareasī bhavati ya evaṃ vidvān prān eti 3 yo 'nnādyam ichet prayājāhutibhir dakṣiṇā sa iyād, annādo vā esho 'nnapatir yad Agnir 4 annādo 'nnapatir bhavaty, aṣṇute prajayānnādyam ya evaṃ vidvān dakṣiṇaiti 5 yaḥ paṣūn ichet prayājāhutibhiḥ pratyān sa iyāt, paṣavo vā ete yad āpaḥ 6 paṣumān bhavati ya evaṃ vidvān pratyān eti 7 yaḥ somapītham ichet prayājāhutibhir udañ sa iyād, uttarā ha vai somo rājā 8 pra somapītham āpnoti ya evaṃ vidvān udañ eti 9 svargyaivordhvā dik, sarvasu dikṣu rādhnōti. 10 samyañco vā ime lokāḥ, samyañco 'smā ime lokāḥ śriyai dīdyati ya evaṃ veda 11 Pathyām yajati. yat Pathyām yajati, vācam eva tad yajñamukhe sambharati 12 prāṇāpānāv Agnīshoman, prasavāya Savitā, pratishṭhityā Aditiḥ 13 Pathyām eva yajati. yat Pathyām eva yajati, vācaiva tad yajñam panthām apinayati 14 cakshushī evāgnīshoman, prasavāya Savitā, pratishṭhityā Aditiḥ 15 cakshushā vai devā yajñam prajānañ, cakshushā vā etat prajāyate yad aprajñeyam; tasmād api mṃgdhaḥ caritvā yadaivānushṭhyā cakshushā prajānāty atha prajānāti 16 yad vai tad devā yajñam prajānann asyāni vāva tat prajānann, asyām sambharann; asyai vai yajñas tāyate, 'syai kriyate, 'syai sambhriyate, iyaṃ hy Aditis. tad uttamām Aditiṃ yajati. yad uttamām Aditiṃ yajati, yajñasya prajātyai svargasya lokasyānukhyātyai || 8 || 2 ||

1 Devaviṣaḥ kalpayitavyā ity āhus, tāḥ kalpamānā anu manushyaviṣaḥ kalpanta iti; sarvā viṣaḥ kalpante, kalpate yajño 'pi 2 tasyai janatāyai kalpate yatraivaṃ vidvān hotā bhavati 3 svasti naḥ pathyāsu dhanvasv ity anvāha 4 svasty apsu vṛijane svarvati | svasti naḥ putra-kṛitheshu yonishu svasti rāye maruto dadhātā necti 5 Maruto vai devānām viṣas, tā evaitad yajñamukhe

'etkṛipat 6 sarvaiḥ chandobhir yajed ity āhuḥ. sarvaiḥ vai chandobhir iṣṭvā devāḥ svargam lokam ajayaṁs, tathaivaitad yajamānaḥ sarvaiḥ chandobhir iṣṭvā svargam lokam jayati 7 svasti naḥ pathyāsu dhanvasu, svastiḥ id dhi prapathe śreṣṭhēti pathyāyāḥ svastes trisṭubhāv. agne naya supathā rāye asmān, ā devānām api panthām aganmety Agnes trisṭubhau. tvam soma pra eikito manīshā, yā te dhāmāni divi yā prithivyām iti Somasya trisṭubhāv. ā viṣvadevaṁ satpatim, ya imā viṣvā jātūnīti Savitur gāyatriyau. sūtrāmānam prithivīm dyām anchasam, mahīm ū shu mātaram suvratānām ity Aditer jagatyāv 8 etāni vāva sarvāṇi chandāṁsi: gāyatraṁ traishṭubham jāgataṁ. anv anyāny; etāni hi yajñe pratamām iva kriyanta 9 etair ha vā asya chandobhir yajataḥ sarvaiḥ chandobhir iṣṭam bhavati ya evaṁ veda || 9 ||

Tā vā etāḥ pravatyō netrīmatyaḥ pathimatyaḥ svastimatya etasya havisho yājyānuvākya. etābhir vā iṣṭvā devāḥ svargam lokam ajayaṁs, tathaivaitad yajamāna etābhir iṣṭvā svargam lokam jayati 2 tāsu padam asti: svasti rāye maruto dadhātāneti. Maruto ha vai devaviṣo 'ntarikshabhājanās. tebhyo ha yo 'nivedya svargam lokam etiṣvarā hainam ni vā roddhor vi vā mathitoḥ. sa yad āha: svasti rāye maruto dadhātāneti, tam Marudbhyo devavidbhyo yajamānam nivedayati; na ha vā enam Maruto devaviṣaḥ svargam lokam yantam nirundhate, na vimathnate 3 svasti hainam atyarjanti svargam lokam abhi ya evaṁ veda 4 virājāv etasya havishaḥ svisṭakṛitaḥ samyājye syātām ye trayastriṁśadakshare 5 sed agnir agnīr aty astv anyān, sed agnir yo vanushyato nipātīty ete 6 virāḍbhyām vā iṣṭvā devāḥ svargam lokam ajayaṁs, tathaivaitad yajamāno virāḍbhyām iṣṭvā svargam

lokaṃ jāyati 7 te trayastriṅśadakshare bhavatas. trayastri-
 ṅśad vai devā: aṣṭau Vasava, ekādaśa Rudrā, dvādaśadityāḥ,
 Prajāpatiṣca Vaśatḥkāraṣca. tat prathame yajñamukhe devatā
 akṣharabhājaḥ karoty, akshareṇākshareṇaiva tad devatām
 prīṇāti, devapātreṇaiva tad devatās tarpayati || 10 || 4 ||

1 Prayājavad ananuyājam kartavyam prāyaṇīyam ity
 āhur, hīnam iva vā etad īkṣitam iva yat prāyaṇīyasyānu-
 yājā iti 2 tat-tan nāḍṛityam 3 prayājavad evānuyājavat ka-
 rtavyam. prāṇā vai prayājāḥ prajānuyājā; yat prayājān
 antariyāt prāṇāḥ tad yajamānasyāntariyāt, yad anuyājān
 antariyāt prajāṃ tad yajamānasyāntariyāt 4 tasmāt prayā-
 javad evānuyājavat kartavyam 5 patnīr na samyājāyet, saṅ-
 sthitayajur na juhuyāt 6 tāvataiva yajño 'saṁsthitāḥ 7 prā-
 yaṇīyasya nishkāsam nidadhyāt, tam udayanīyenābhinirva-
 ped, yajñasya saṁtatyai yajñasyāvyavachedāyā 8 tho khalu
 yasyām eva sthālyām prāyaṇīyaṃ nirvapet tasyām udaya-
 nīyam nirvapet, tāvataiva yajñāḥ saṁtāto 'vyavachinno bha-
 vaty 9 amushmin vā etena loke rādhnuvanti nāsmim, ity
 āhur, yat prāyaṇīyam iti. prāyaṇīyam iti nirvapanti prāya-
 ṇīyam iti caranti, prayanty evāsmāl lokād yajamānā ity
 10 avidyayaiva tad āhur. vyatishajed yājyānuvākyā 11 yāḥ
 prāyaṇīyasya puronuvākyās tā udayanīyasya yājyāḥ ku-
 ryāt, yā udayanīyasya puronuvākyās tāḥ prāyaṇīyasya
 yājyāḥ kuryāt. tad vyatishajaty ubhayor lokayor ṛiddhyā,
 ubhayor lokayoḥ pratishṭhityā. ubhayor lokayor ṛidhnoty,
 ubhayor lokayoḥ pratishṭhityā 12 pratishṭhityā ya evaṃ
 vedā 13 dityaḥ caruḥ prāyaṇīyo bhavaty āditya udayanīyo
 yajñasya dhṛityai, yajñasya barsanaddhyai, yajñasyāpra-
 sraṇsāya 14 tad yathaivāda, iti ha smāha, tejanyā ubhayato
 'ntayor aprasraṇsāya barsan nahyaty, evaṃ evaitad yajña-
 syobhayato 'ntayor aprasraṇsāya barsan nahyati yad ādi-
 tyāḥ caruḥ prāyaṇīyo bhavaty āditya udayanīyaḥ 15 pathya-

yaivetaḥ svastyā prayanti, pathyām svastim abhy udyanti;
svasty evetaḥ prayanti, svasty udyanti svasty udyanti
|| 11 || 5 ||

Iti prathamapañcikāyaṁ dvitīyo 'dhyāyaḥ.

Iti dvitīyādhyāye pañcamah khaṇḍaḥ.

1 Prācyām vai diṣi devāḥ somam rājānam akrīṇaṁs,
tasmāt prācyām diṣi krīyate 2 taṁ trayodaśān māsād akrī-
ṇaṁs, tasmāt trayodaśo māso nānuvidyate; na vai somavi-
krayy anuvidyate, pāpo hi somavikrayī 3 tasya kṛitasya
manushyān abhy upāvartamānasya diṣo vīryānīndriyāni
vyandasīdaṁs, tāny ekayarcāvāruntsanta, tāni nāśaknuvaṁs.
tāni dvābhyām tāni tisṛibhis tāni catasribhis tāni pañcabhis
tāni śadbbhis tāni saptabhir naivāvārundhata, tāny aṣṭā-
bbhir avārundhatāṣṭābbhir āśnuvata. yad aṣṭābbhir avāru-
ndhatāṣṭābbhir āśnuvata, tad aṣṭānām aṣṭatvam 4 aṣṇute
yad yat kāmāyate ya evaṁ yeda 5 tasmād eteshu karmasv
aṣṭāv-aṣṭāv anūcyanta, indriyāṇām vīryāṇām avaruddhyai
|| 12 || 1 ||

1 Somāya kṛātya prohyamāṇyānubṛñhīty āhādhvaryur
2 bhadrād abhi śreyah prehīty anvāha 3 yaṁ vāva loko
bhadras. tasmād asāv eva lokaḥ śreyān, svargam eva tal
lokaṁ yajamānaṁ gamayati 4 bṛihaspatiḥ puraetā te
astv iti. brahma vai Bṛihaspatir, brahmaivāsmā etat puro-
gavam akar, na vai brahmaṇvad rishyaty 5 athem ava
sya vara ā pṛithivyā iti. devayajanaṁ vai varam pṛi-
thivyai, devayajana evainaṁ tad avasāyayaty. āre śatrūn
kṛiṇuhi sarvavīra iti. dvishantam evāsmā tat pāpna-
nam bhrātrīyam apabādhate 'dharam pādayati 6 soma
yās te mayobhuva iti triṇaṁ samyam gāyatram anvāha
some rājani prohyamāṇe, svayaivainaṁ tad devatayā svena
chandasā samardhayati 7 sarve nandanti yaśa sāgate-
nety anvāha 8 yaśo vai somo rājā, sarvo ha vā etena krī-

yamāneṇa nandati yaṣ ca yajñe lapsyamāno bhavati yaṣ
 ca na 9 sabhāsāheṇa sakhyā sakhāya ity. esha vai
 brāhmaṇānāṃ sabhāsāhaḥ sakhā yat somo rājā 10 kilbisha-
 sprid ity. esha n eva kilbishasprid 11 yo vai bhavati, yaḥ
 śreshṭhatām aṣṇute sa kilbisham bhavati 12 tasmād āhur:
 mānūvoco mā pracārīḥ, kilbisham nu mā yātayann iti
 13 pitushaṇir ity. annam vai pitu, dakṣiṇā vai pitu;
 tām enena sanoty, annasanim evainam tat karoty 14 araṇ
 hito bhavati vājīnāyetīndriyam vai vīryam vāji-
 nam 15 ājarasam hāsmāi vājīnam nāpachidyate ya evam
 vedā 16 gan deva ity anvāhā 17 gato hi sa tarhi bhavaty
 18 ṛitubhir vardhatu kshayam ity. ṛitavo vai soma-
 sya rājño rājabhrātaro yathā manushyasya, tair evainam
 tat sahāgamayati 19 dadhātu naḥ savitā suprajām
 isham ity āśisham āśāste 20 sa naḥ kshapābhir aha-
 bhiḥ ca jinvatv ity. ahāni vā ahāni rātrayaḥ kshapā, aho-
 rātrair evāsmā etām āśisham āśāste. prajāvantam rayim
 asme sam invatv ity āśisham evāśāste 21 yā te dhā-
 māni havishā yajantīty anvāha 22 tā te viṣvā pari-
 bhūr astu yajñam | 23 gayasphānaḥ prataranaḥ su-
 vira iti. gavām naḥ sphāvayitā pratārayitaidhīty eva tad
 āhā 24 vīrahā pra carā soma duryān iti. grīhā vai du-
 ryā. bibhyati vai somād rājña āyato yajamāṇasya grīhāḥ.
 sa yad etām anvāha śāntyaivainam tac chamayati, so 'sya
 śānto na prajām na paśūn hinastī 25 mā m dhiyam śiksha-
 māṇasya deveti vārūṇyā paridadhāti 26 varuṇadevatyo
 vā esha tāvad yāvad npanaddho, yāvat pariśritāni prapa-
 dyate; svayaivainam tad devatayā svena chandasā sama-
 rdhayati 27 śikshamāṇasya deveti. śikshate vā esha yo
 yajate 28 kratum dakṣam varuṇa sam śiṣādhīti, vī-
 ryaṃ prajānam Varuṇa sam śiṣādhīty eva tad āha 29 ya-
 yāti viṣvā duritā tarema sutarmāṇam adhi nāvam

rn hemeti. yajño vai sutarmā nauḥ, kṛishṇājīnam vai sutarmā naur, vāg vai sutarmā naur; vācam eva tad āruhya tayā svargam lokam abhi samtarāti 30 tā etā ashṭāv anvāha rūpasamṛiddhā 31 etad vai yajñasya samṛiddham yad rūpasamṛiddham, yat karma kriyamānam riḡ abhivadati 32 tāsām triḥ prathamām anvāha triḥ uttamām 33 tā dvādaśa sampadyante: dvādaśa vai māsāḥ samvatsarah, samvatsarah Prajāpatiḥ 34 prajāpatyāyatanābhir evābhī rādhnōti ya evam veda 35 triḥ prathamām triḥ uttamām anvāha, yajñasyaiva tad barsau nahyati sthemne balāyāvisraṇsāya || 13 || 2 ||

1 Anyataro 'nadvān yuktah syād anyataro vimukto 'tha rājānam apāvahareyur 2 yad ubhayor vimuktayor upāvahareyuh, pitṛidevatyaṃ rājānam kuryur 3 yad yuktayor, ayogakshemaḥ prajā vindet, tāḥ prajāḥ pariplaveran 4 yo 'nadvān vimuktas tac chālāsadām prajānāṃ rūpaṃ, yo yuktas tac cakriyānām. te ye yukte 'nye vimukte 'nya upāvaharanty, ubhāv eva te kshemayogau kalpayanti 5 devāsura vā eshu lokeshu samayatanta. ta etasyām prācyām diśy ayatanta, tāḥ tato 'surā ajayaṃs. te dakṣhiṇasyām diśy ayatanta, tāḥ tato 'surā ajayaṃs. te pratīcyām diśy ayatanta, tāḥ tato 'surā ajayaṃs. ta ndīcyām diśy ayatanta, tāḥ tato 'surā ajayaṃs. ta ndīcyām prācyām diśy ayatanta, te tato na parājayanta. saishā dig aparājītā, tasmād etasyām diśi yateta vā yātayed veśvaro kāṇṛiṇākartos 6 te devā abruvann: arājatayā vai nō jayanti, rājānam karavāmahā iti. tatheti. te somam rājānam akurvaṃs. te somena rājā sarvā diśo 'jayann. esha vai somarājā yo yajate. prāci tishṭhaty ādadhati, tena prāciṃ diśam jayati. tam dakṣhiṇā parivahanti, tena dakṣhiṇām diśam jayati. tam pratyaṇcam āvartayanti, tena pratīciṃ diśam jayati. tam udīcas tishṭhata upāvaharanti, tenodīciṃ diśam jayati 7 somena rājā sarvā diśo jayati ya evam veda || 14 || 3 ||

1 Hāvir ātithyaṃ nirupyate some rājany āgate 2 some vai rājā yajamānasya grihān āgachati, tasmā etad dhavir ātithyaṃ nirupyate, tad ātithyasyātithyatvaṃ 3 navakapālo bhavati. nava vai prāṇāḥ, prāṇānām kṛīṭtyai prāṇānām pratiprajñātyai 4 Vaishṇavo bhavati. Viṣṇur vai yajñāḥ, svayaivainaṃ tad devatayā svena chandasā samardhayati 5 sarvāṇi vāva ehaudānsi ca priṣṭhāni ca somaṃ rājānaṃ kṛitam anv āyanti, yāvantaḥ khalu vai rājānaṃ anyanti tebhyaḥ sarvebhya ātithyaṃ kriyate 6 'gnim manthanti some rājany āgate. tad yathaivādo manushyarāja āgate 'nyasmiṃ vārhaty ukshānaṃ vā vehataṃ vā kshadanta, evam evāsmā etad kshadante yad agniṃ manthanty; agnir hi devānām paśuḥ || 15 || 4 ||

1 Agnaye mathyamānāyānubrūhīty āhādhvaryur 2 abhi tvā devā savitar iti sāvitrīm anvāha 3 tad āhur: yad agnaye mathyamānāyānu vācābātha kasmāt sāvitrīm any- āheti 4 Savitā vai prasavānām īṣe, savitṛiprasūtā evainaṃ tan manthanti. tasmāt sāvitrīm anvāha 5 mahi dyauḥ pṛithivī ca na iti dyāvāpṛithivīyām anvāha 6 tad āhur: yad agnaye mathyamānāyānu vācābātha kasmād dyāvāpṛithivīyām anvāheti. dyāvāpṛithivībhyām vā etaṃ jātam devāḥ paryagṛihṇais, tābhyām evādyāpi parigṛihītas. tasmād dyāvāpṛithivīyām anvāha 7 tvām agne, pushkarād adhīti tricam āgneyaṃ gāyatram anvāhāgnau mathyamāne, svayaivainaṃ tad devatayā svena chandasā samardhayati 8 atharvā nir amanthateti rūpasamṛiddham. etad vai yajñasya samṛiddham yad rūpasamṛiddham, yat karina kriyamāṇam ṛig abhivadati 9 sa yadi na jāyeta yadi eiraṃ jāyeta, rākshoghnyo gāatryo 'nūeyā 10 agne haṃsi ny atriṇam ity etā 11 rakshasām apahatyai 12 rakshānsi vā enaṃ tarby ālabhante, yarhi na jāyate yarhi eiraṃ jāyate 13 sa yady ekasyām evānūktāyām jāyeta yadi

dvayor, atho ta bruvantu jantava iti jātāya jātavatīm abhi-
 rūpām anubrūyād 14 yad yajñe 'bhirūpaṃ tat samṛiddham
 15 ā yaṃ haste na khādinam iti 16 hastābhyāṃ hy enaṃ
 manthanti 17 ṣiṣuṃ jātam iti. ṣiṣur iva vā esha prathamajāto
 yad agnir 18 na bibhrati | viṣāṃ agniṃ svadhvaram
 iti 19 yad vai devānāṃ neti tad eshāṃ oṣm iti 20 pra-
 dovaṃ devavītaye bharatā vasuvittamam iti prahri-
 yamāṇyābhirūpā 21 yad yajñe 'bhirūpaṃ tat samṛiddham
 22 ā sve yonau ni shīdatv ity 23 esha ha vā asya svo yonir
 yad agnir agner 24 ā jātam jātavedasīti 25 jāta itaro,
 jātavedā itaraḥ 26 priyaṃ ṣiṣītātithim ity. esha ha vā
 asya priyo 'tithir yad agnir agneḥ 27 syona ā grīhapa-
 'tim iti, śāntyām evainaṃ tad dadhāty 28 agnināgniḥ sam
 idhyate kavir grīhapatir yuvā | havyavād juhvā-
 sya ity abhirūpā 29 yad yajñe 'bhirūpaṃ tat samṛiddham
 30 tvam hy agne agninē vipro vipreṇa san sateti
 31 vipra' itaro vipra itaraḥ, sanu itaraḥ sanu itaraḥ 32 sa-
 khā sakhyā samidhyasa ity. esha ha vā asya svaḥ
 sakhā yad agnir agnes 33 tam marjayanta sukratum
 puroyāvānam ājishu | sveshu kshayeshu vājinam
 iti 34 esha ha vā asya svaḥ kshayo yad agnir agner 35 ya-
 jñena yajñam ayajanta devā ity uttamayā paridadhāti
 36 yajñena vai tad devā yajñam ayajanta yad agnināgniṃ
 ayajanta, te svargaṃ lokam āyaṃs 37 tānt dharmaṇi pra-
 thamāny āsan | te ha nākam mahimānaḥ sacanta
 yatra pūrve sādhyāḥ santi devā iti 38 ebandānsi vai
 Sādhyā devās, te 'gre 'gnināgniṃ ayajanta, te svargaṃ lo-
 kam āyann 39 Adityāḥ caivehāsaṃ Aṅgirasāḥ ca, te 'gre
 'gnināgniṃ ayajanta, te svargaṃ lokam āyan 40 saishā
 svargyāhutir yad agnyāhntir. yadi ha vā apy abrahma-
 ṇokto yadi duruktokto yajate 'tha haishāhntir gachaty eva
 devān, na pāpmanā samsṛijyate 41 gachaty asyāhutir devān

nāsyāhutih pāpmanā•samsrījyate ya evaṃ veda 42 tā etās trayodaśānvāha rūpasamṛiddhā 43 etad vai yajñasya samṛiddham yad rūpasamṛiddham, yat karma kriyamāṇam ṛig abhivadati 44 tāsāṃ triḥ prathamām anvāha trir uttamām, tāḥ saptadaśa sampadyante. saptadaśo vai Prajāpatir: dvādaśa māsāḥ pañcartavas. tāvān samvatsarah, samvatsarah Prajāpatih 45 prajāpatyāyatanābbhir evābhi rādhnōti ya evaṃ veda 46 triḥ prathamām trir uttamām anvāha, yajñasyaiva tad barsau nahyati sthemne balāyāvīsraṇsāya || 16 || 5 ||

1 Samidhāgniṃ duvasyat, ā pyāyasva sam etu ta ity ājyabbhāgayoḥ pūronuvākye bhavata ātithyavatyau rūpasamṛiddhe 2 etad vai yajñasya samṛiddham yad rūpasamṛiddham, yat karma kriyamāṇam ṛig abhivadati 3 saishāgneyy atithimatī, na saumyātithimaty asti. yat saumyātithimatī syāe, ehaśvat sā syād 4 etat tv evaishātithimatī yad āpīnavatī 5 yadā vā atithiṃ parivevishaty āpīna iva vai. sa tarhi bhavati 6 taylor jushāṇenaiva yajati 7 daṃ vishṇur vi cakrame, tad asya priyam abhi pātho aśyām iti vaiśṇavyau 8 tripadām anūeya catuṣpadāyā yajati 9 sapta padāni bhavanti. śiro vā etad yajñasya yad ātithyam, sapta vai śīrshan prāṇāḥ, śīrshanu eva tat prāṇān dadhāti 10 hotāraṃ eitraratham adhvarasya, pra-prāyam agnir bharatasya śṛiṇva iti svishtakṛitah samyājye bhavata ātithyavatyau rūpasamṛiddhe. etad vai yajñasya samṛiddham yad rūpasamṛiddham, yat karma kriyamāṇam ṛig abhivadati 11 trisṭubhau bhavataḥ sendriyatvāye 12 lāntam bhavatilāntena vā etena devā arādhnuvan yad ātithyam, tasmād ilāntam eva kartavyam 13 prayājāḥ evātra yajanti nānuyājān 14 prāṇā vai prayājānuyājās, te ya ime śīrshan prāṇās te prayājā, ye vāñceas te nuyājāḥ. 15 a yo 'trānuyājān yajed, yathemān prāṇān ālupya śīrshan dhitset tadṛik tad 15 atiriktaṃ tat, sam u vā ime prāṇā vi-

dre ye ceme ye ceme 16 tad yad evātra prayājān yajanti
nānuyājāns, tatra sa kāma upāpto yo 'nuyājeshu yo 'nuyā-
jeshu || 17 || 6 ||

Iti prathamapañcikāyām tṛtīyo 'dhyāyaḥ.

Iti tṛtīyādhyāye shasṭhaḥ khaṇḍaḥ.

1 Yajño vai devebhya udakrāman: na vo 'ham annam
bhaviśhyāmīti. neti devā abruvanu, annam eva no bhavi-
śhyasīti. taṃ devā vimethire, sa haibhyo viḥṛito na pra-
babhūva. te hocur devā: na vai na itthaṃ viḥṛito 'lam
bhaviśhyati, hantemaṃ yajñam sambharāmeti. tatheti. taṃ
samjabhrus 2 taṃ sambhṛityocur Aśvināv: inam bhishajya-
tam ity. Aśvinau vai devānām bhishajāv, Aśvināv adhvaryū.
tasmād adhvaryū gharmam sambharatas 3 taṃ sambhṛityā-
hatur: brahman pravargyeṇa pracarishyāmo hotar abhi-
shṭuhīti || 18 || 1 ||

• • • 1 Brahma jajñānan prathamam purastād iti
pratipadyate. brahma vai Bṛhaspatir, brahmaṇaivainaṃ
tad bhishajyati 2 yaṃ vai pitre rāshṭry ety agra iti.
vāg vai rāshṭrī, vācam evāsmiṃs tad dadhāti 3 mahān mahī
astabhāyad vi jāta iti brāhmaṇaspatyā. brahma vai
Bṛhaspatir, brahmaṇaivainaṃ tad bhishajyaty 4 abhi tyam
devam savitāram oṇyor iti sāvitrī. prāṇo vai Savitā,
prāṇam evāsmiṃs tad dadhāti 5 sam sīdasva mahān asīty
evainaṃ samasādayam 6 añjanti yam prathayanto na
viprā ity alyamānāyābhirūpā. yad yajñe 'bhirūpaṃ tat
samṛiddham 7 patamgam aktaṃ asurasya māyayā, yo
naḥ sanutyō abhidāsad agne, bhavā no agne su-
manā upetaḥ 8 ity dve-dve abhirūpe. yad yajñe 'bhirūpaṃ
tat samṛiddham 8 kṛiṇushva pājāḥ prasitīm na pri-
thivīm iti pañca rākshoghnyo, rakshasām apahatyai 9 pari-
tvā girvaṇo giro, 'dhi dvayor adadhā nkthyam va-
caḥ, śukraṃ te anyad yajatam te anyad, apaśyam

gopām anipadyamānam iti catasra ekapātīnyas 10 tā ekaviṁṣatir bhavanty 11 ekaviṁśo 'yam puruṣho: daśa haṣṭyā aṅgulayo daśa pādya ātmaikaviṁśas. tam imam ātmānam ekaviṁśam saṁskurute || 19 || 2 ||

1 Śrakve drapsasya dhamataḥ sam aśvarann iti nava pāvamānyo. nava vai prāṇaḥ, prāṇān evāsmiṁs tad dadhāti 2 ayaṁ venas codayat priṣṇigarbhā ity 3 ayaṁ vai veno. 'smād vā ūrdhvā anye prāṇā venanty avāṇeo 'nye, tasmād venāḥ. prāṇo vā ayaṁ san nābher iti, tasmān nābhis, tan nābher nābhitvam. prāṇam evāsmiṁs tad dadhāti 4 pavitraṁ te vitatam brahmaṇas pate, taposh pavitraṁ vitatam divas pade, vi yat pavitraṁ dhishanā atavati pūtavantāḥ prāṇās. ta ime 'vāṇeo retasyo mūtryaḥ puriṣhya ity, etān evāsmiṁs tad dadhāti || 20 || 3 ||

1 Gaṇānām tvā gaṇapatiṁ havāmaha iti brāhmaṇaspatyam. brahma vai Bṛhaspatir, brahmaṇāivainam, tad bhishajyati 2 prathaḥ ca yasya saprathaḥ ca nāmeti gharmatanvaḥ. satanum evainam tat sarūpaṁ karoti 3 rathamtarā ā jabhārā vasishṭhaḥ || bharadvājo bṛihad ā cakre agner iti. bṛihadrathamtaravantam evainam tat karoty 4 apaśyaṁ tvā manasā cakitānam iti Prajāvān Prājāpatyaḥ. prajāṁ evāsmiṁs tad dadhāti 5 kā rādhad dhotraśvinā vām iti nava vichandasas. tad etad yajñasyāntastyam. vikshudram iva vā antastyam, aṇīya iva ca sthaviya iva ca. tasmād etā vichandaso bhavanty 6 etābhir hāśvinoḥ Kakshīvān priyaṁ dhāmopāgachāt, sa paramaṁ lokam ajayad 7 upāśvinoḥ priyaṁ dhāma gachātī, jayati paramaṁ lokam ya evaṁ vedā 8 bhāty agnir ushasām anīkam iti sūktam 9 pīpivāśam aśvinā gharmam achety abhirūpaṁ. yad yajñe 'bhirūpaṁ tat samṛiddham 10 tad n traishtubham. vīryam vai

trishṭub, vīryam evāsmins tad dadhāti 11 grāvāṇeva tad
id artham jānethē iti sūktam. akshī iva karṇāv iva
nāsevety aṅgasamākhyāyam evāsmins tad indriyāṇi da-
dhāti 12 tad u trishṭubham. vīryam vai trishṭub, vīryam
evāsmins tad dadhāti 13 le dyāvāprithivī pūrvacittaya
iti sūktam 14 agniṃ gharmam suruṇam yāmanu
ishṭaya ity abhirūpam. yad yajñe 'bhirūpam tat samṛi-
ddham 15 tad u jāgatam. jāgatā vai paṣavaḥ, paśūn evā-
smiṇs tad dadhāti 16 yābhir amum āvatam yābhir amum
āvatam ity. etāvato hātrāsvinau kāmān dadṛṣatus, tān
evāsmins tad dadhāti, tair evainam tat samardhayaty
17 arūruecā ushasaḥ priṣṇir agriya iti rucitavatī, ru-
cam evāsmins tad dadhāti 18 dyubhir aktubhiḥ parī
pātam asmān ity uttamayā paridadhāty 19 arisṭebhir
aśvinā saubhagebhiḥ | tan no mitro varuṇo māmā-
hantām aditiḥ sindhuḥ prithivī uta dyaur ity etair
evainam tat kāmāḥ samardhayati 20 ti nu pūrvam paṭalam
|| 21 || 4 ||

1 Athottaram 2 ūpa hvaye sudughām dhenum etām,
hīṅkṛiṇvatī vasupatnī vasūnām, abhi tvā deva sa-
vitaḥ, sam ī vatsam na mātṛibhiḥ, sam vatsa iva
mātṛibhir, yas te stanah ṣaṣayo yo mayobhūr,
ganr amīmed anu vatsam mishantam, namased
npa sīdata, samjānānā ūpa sīdant ābhijñv, ā da-
ṣabhir vivasvato, duhanti saptaikām. samiddho
agnir aśvinā, samiddho agnir vṛishanāratiḥ divas,
tad u prayakshatamam asya karmā, tmanvan nabho
duhyate ghṛitam paya, uttishṭha brahmaṇas pate,
'dhukshat pipyushīm isham, npa drava payasā
godhag osham, ā sute siṇcata śriyam, ā nūnam
aśvinor ṛishiḥ, sam u tye mahatīr apa ity ekavi-
ṇṣatir abhirūpā. yad yajñe 'bhirūpam tat samṛiddham 3 ud

u shya devaḥ savitā hiranyayety anūttishṭhati, praitu
brahmaṇas patir ity anupraitī, gandharva itthā pa-
dam asya rakshatīti kharam avekshate, nāke supar-
nam upa yat patantam ity upaviṣati, tapto vām
gharmo nakshati svahoto, bhā pibatam aṣvīneti
pūrvāhṇe yajaty 4 agne vīhīty anuvashaṭkaroti, svisṭa-
krīḍbhājanam 5 yad usriyāsv āhutam ghṛitam paṇyo,
'sya pibatam aṣvīnety aparāhṇe yajaty, agne vī-
hīty anuvashaṭkaroti, svisṭakrīḍbhājanam 6 trayāṇām ha-
vai havishām svisṭakṛite na samavadyanti: somasya ghar-
masya vājīnasyeti. sa yad anuvashaṭkaroty, agner eva svi-
shṭakṛito 'nantarītyai 7 viṣvā āṣā dakṣiṇasād iti brahmā
japati 8 svāhākṛitaḥ śucir deveshu gharmah, samu-
drād ūrmim ud iyarti veno, drapsaḥ samudram
abhi yaj jigāti, sakhe sakhāyam abhy ā vavṛi-
tsvo, rddhva ū shu ṇa ūtaya, ūrdhvo naḥ pāhy anka-
sas, tam ghem itthā namasvina ity abhirūpā. yad
yajñe 'bhirūpaṃ tat samṛiddham 9 pāvakaṣoce tava hi
kshayam parīti bhaksham ākāṅkshate 10 hutam havir
madhu havir indratame 'gnāv aṣyāma te deva
gharma | madhumataḥ pitumato vājavato 'ngira-
svato namas te astu mā mā hiṁsīr iti gharmasya bha-
kshayati 11 śyeno na yoniṃ sadanam dhiyā kṛitam,
ā yasmin sāpta vāsavā iti saṃsādyamānāyānvāha
12 havir havishmo mahi sadma daivyaṃ iti yad ahar
utsādayishyanto bhavanti 13 sūyavasād bhagavatī hi
bhūyā ity uttamayā paridadhātī 14 tad etad devamithunaṃ
yad gharmah. sa yo gharmas tac chiṣṇam, tau ṣaphau tau
ṣaphau, yopayamanī te śronikapāle, yat payas tad retas.
tad idam agnau devayonyām prajanane retaḥ sicya. 'gnir
vai devayoniḥ. so 'gner devayonyā āhutiḥsambhavaty
15 rīmāyo yajarmayaḥ sāmamāyo vedamāyo brahmamāyo

'mṛitamayaḥ sambhūya devatā apyoti ya evaṃ veda yaś
 caivam vidvān etena yajñakratunā yajate || 22 || 5 ||

1 Devāsūrā vā eshu lokeshu samayatanta. te vā asurā
 imān eva lokān puro 'kurvata, yathaujīyāṃso baliyāṃsa
 evaṃ. te vā ayaśmayīm evenām akurvata rajatām anta-
 rikshaṃ hariṇīm divaṃ, te tathemāṇl lokān puro 'kurvata.
 te devā abruvan: puro vā ime 'surā imāṇl lokān akrata,
 pura imāṇl lokān pratikaravāmāḥ iti. tatheti. te sada evā-
 syāḥ pratyakurvataḡnūdhram antarikshād dhavirdhāne dī-
 vas. te tathemāṇl lokān puraḥ pratyakurvata 2 te devā
 abruvan: upasada upāyāmopasadā vai mahāpuram jayantīti.
 tatheti. te yām eva prathamām npasadam upāyaṃs tayai-
 vainān asmāl lokād anudanta, yām dvitīyām tayāntarikshād,
 yām tṛtīyām tayā divas. tāṃs tathaibhyo lokebhyo 'nudanta
 3 te vā ebhyo lokebhyo nuttā asurā ṛitūn aśrayanta. te
 devā abruvan: upasada evopāyāmeti. tatheti. ta imāṃs ti-
 srah satīr upasado dvir-dvir ekaikām npāyaṃs, tāḥ shat
 samapadyanta. shad vā ṛitavas. tān vā ṛitubhyo 'nudanta
 4 te vā ṛitubhyo nuttā asurā māsān aśrayanta. te devā
 abruvan: upasada evopāyāmeti. tatheti. ta imāḥ shat satīr
 npasado dvir-dvir ekaikām upāyaṃs, tā dvādaśa samapa-
 dyanta. dvādaśa vai māsās. tān vai māsebhhyo 'nudanta
 5 te vai māsebhhyo nuttā asurā ardhamāsān aśrayanta. te
 devā abruvan: upasada evopāyāmeti. tatheti. ta imā dvā-
 daśa satīr npasado dvir-dvir ekaikām upāyaṃs, tāḥ ca-
 turviṃsatīḥ samapadyanta. caturviṃsatīr vā ardhamāsās.
 tān vā ardhamāsebhhyo 'nudanta 6 te vā ardhamāse-
 bhhyo nuttā asurā alorātre aśrayanta. te devā abruvan:
 npasadāv evopāyāmeti. tatheti. te yām eva pūrvāḥṇa
 npasadam upāyaṃs tayaivainān alno 'nudanta. yām apa-
 rāḥṇe tayā rātres; tāṃs tathobhābhyaṃ antarāyaṃs 7 tasmāt
 supūrvāḥṇa eva pūrvayopasadā pracaritavyam svaparāḥṇe

'parayā; tāvantam eva tad dvishate lokam pariśinashti
 || 23 || 6 ||

1 Jitayo vai nāmaitā yad upasado, 'sapatnām vā etā-
 bhir devā vijitīm vyajayantā 2 sapatnām vijitīm vijayate ya
 evaṃ veda 3 yām devā eshu lokeshu yām ṛitushu yām mā-
 seshu yām ardhamāseshu yām ahorātrayor vijitīm vyaja-
 yanta, tām vijitīm vijayate ya evaṃ veda 4 te devā abhi-
 bhayur: asmākaṃ vipremāṇam anv idam asurā ābhavi-
 shyanti. te vyutkramyāmantrayantāgnir Vasubhir udakrā-
 mad, Indro Rudrair, Varuṇa Adityair, Bṛihaspatir Viśvair
 devais 5 te tathā vyutkramyāmantrayanta. te 'bruvan:
 hanta yā eva na imāḥ priyatamās tanvas tā asyā Varuṇa-
 sya rājño gṛiḥe samnidadhāmahai; tābhir eva naḥ sa na
 samgachātai yo na etad atikrāmād, ya ālulobhayishād iti.
 tatheti. te Varuṇasya rājño gṛiḥe tanūḥ samnyadadhata 6 te
 yad Varuṇasya rājño gṛiḥe tanūḥ samnyadadhata tat tannā-
 naptram abhavat, tat tannānaptrasya tannānaptratvām 7 ta-
 smād āhur: na satannānaptriṇe drogdhavyam iti 8 tasmād v
 idam asurā nānvābhavanti || 24 || 7 ||

1 Śiro vā etad yajñasya yad ātithyaṃ, grīvā upasadaḥ.
 samānabarhishī bhavataḥ, samānaṃ hi śirogrīvam 2 ishūṃ
 vā etāṃ devāḥ samasknrvata yad upasadas. tasyā Agnir
 anikam āsīt, Somāḥ śalyo, Viśṇus tejanaṃ, Varuṇaḥ par-
 ṇāni. tām ājyadānavāno vyasṛijañs, tayā puro bhindanta
 āyañs 3 tasmād etā ājyahaviṣho bhavanti 4 caturo 'gre sta-
 nān vratam nupaity upasatsu, catuḥsamdhir hīshur: anikaṃ
 śalyas tejanaṃ parṇāni 5 trīm stanān vratam nupaity upa-
 satsu, trishamdhir hīshur: anikaṃ śalyas tejanaṃ. dvau
 stanau vratam nupaity upasatsu. dvishamdhir hīshuḥ: śalyas
 ca hy eva tejanaṃ caikaṃ stanam vratam nupaity upasatsv,
 ekā hy eveshur ity ākhyāyata, ekayā vīryaṃ kriyate 6 paro
 varīyāñso vā ime lokā arvāg aūhīyāñsaḥ, parastād arvācīr

upasada upaity eshām eva lokānām abhijityā 7 upasa-
 dyāya mīlḥuṣha, imām me agne samidham imām
 upasadam vaner iti tisras-tisraḥ sāmīdhenyo rūpasam-
 riddhā. etad vai yajñasya samriddham yad rūpasamriddham,
 yat karma kriyamānam ṛig abhivadati 8 jaghnivatir yājyā-
 ṇuvākyāḥ kuryād 9 agnir vṛitrāṇi jaṅghanad, ya ugra
 iya śaryahā, tvam somāsi satpatir. gayasphāno
 amīvahe, dam vishṇur vi cakrame, trīṇi padā vi
 cakrama ity etā 10 viparyastābhir aparāhṇe yajati
 11 ghnanto vā etābhir devāḥ puro bhindanta āyan yad
 upasadaḥ 12 sachandasah kartavyā na vichaudaso 13 yad
 vichandasah kuryād, grīvāsu tad gaṇḍam dadhyād, īṣvaro
 glāvo janitos 14 tasmat sachaudasa eva kartavyā na vicha-
 ndasas 15 tad u ha smāhopāvir Jānaśruteya, upasadam kila
 vai tad brāhmaṇe: yasmat apy aślilasya śrotṛiyasya mu-
 kham vy eva jūyate triptam iva rebhativety. ājyahavisho
 hy upasado, grīvāsu mukham adhyāhitam; tasmād dha-
 sma tad āha | 25 || 8 ||

1 Devavarma vā etad yat prayājāṣ cānuyajāṣ cāpra-
 yājam ananuyājam bhavatiśhvai samśityā apratiśarāya 2 sa-
 kṛid atikramyāśrāvayati, yajñasyābhlikrāntyā anapakramāya
 3 tad ābuh: krūram iva vā etat somasya rājño 'nte caranti
 yad asya ghṛitenānte caranti; ghṛitena hi vajreṇendro vṛi-
 tram ahaṁ 4 tad yad: aṁsur-aṁsuḥ te deva somā-
 pyāyatām indrāya aikadhanavida ā tubhyam indraḥ
 pyāyatām ā tvam indrāya pyāyasvā pyāyayāsmān
 sakhīn | sanyā medhayā svasti te deva soma su-
 tyām udṛiḥam aśiyeti rājānam āpyāyayanti, yad evāsyā
 tat krūram ivānte caranti tad evāsyaitenāpyāyayanty, atho
 enam vardhayanty eva 5 dyāvaprithivyor vā esha garbho
 yat somo rājā. tad yad: eshtā rāya eshtā vāmāni pre-
 she bhagāya | ṛitam ṛitavādibhyo namo dive na-

maḥ pṛithivyā iti prastare nihnavate, dyāvāpṛithivibhyām
eva tan namaskurvanty, atho ene vardhayanty eva vardha-
yanty eva || 26 || 9 ||

Iti prathamapañcikāyām caturtho dhyāyah.

Iti caturthādhyāye navamaḥ khaṇḍaḥ.

1 Somo vai rājā Gandharveshv āsīt, taṃ devāḥ ea ri-
shayaḥ cābhyadhīyaṇ: katham ayaṃ asmiān somo rājā
gachēd iti. sā vāg abravīt: strikāmā vai Gandharvā, ma-
yaiva striyā bhūtayā paṇadhvam iti. neti devā abruvan,
katham vayaṃ tvad rīte syāmeti. sābravīt: krīṇītaiva, yarhi-
vāva vo mayārtho bhavitā tarhy eva vo 'ham punar āgan-
tāsmīti. tatheti. tayā mahānagnyā bhūtayā somaṃ rājānam
akrīṇaṃs 2 tām anukṛitīm askamāṃ vatsatarīm ājanti soma-
krayaṇīm. tayā somaṃ rājānuṃ krīṇanti 3 tām punar ni-
shkrīṇīyāt, punar hi sā tām āgachāt 4 tasmād upāṇṣu vācā
caritavyam. some rājāni kṛite Gandharveshu hi tarhi vāg
bhavati, sāgnāv eva praṇīyamāne punar āgachati || 27 || 1 ||

1 Agnaye praṇīyamānāyānubrūhīty āhādhyaryuḥ 2 pra-
devam devyā dhiyā bharatā jātavedasam | havyā
no vakshad ānushag iti gāyatrīm brāhmaṇasyānubrūyād
3 gāyatro vai brāhmaṇas. tejo vai brahmavarcasam gāyatrī;
tejasaivainaṃ tad brahmavarcasena samardhayati 4 mam
mahe vidathyāya śūsham iti trishṭubham rājanyasyānn-
brūyāt 5 trishṭubho vai rājanya, ojo vā indriyam vīryam
trishṭub: ojasavainaṃ tad indriyeṇa vīryeṇa samardhayati
6 śaśvat kṛitva idyāya pra jabhrur iti 7 svānām evai-
nam tac chraishṭhyam gamayati 8 śṛiṇotu no damye-
bhir anīkaiḥ śṛiṇotv agnir divyair ajasra ity
9 ājarasam hāsminn ajasro dīdāya ya evam vedā 10 yam
iha prathamō dhāyī dhātṛibhir iti jagatīm vaiśya-
syānubrūyāj 11 jāgato vai vaiśyo, jāgataḥ paśavaḥ; paśu-
bhir evaṃnam tat samardhayati 12 vaneshu citram vi-

bhvam viṣe-viṣa ity abhirūpā. yad yajñe 'bhirūpam tat
 samṛiddham 13 ayam u shya pra devayur ity 14 anu-
 shṭubhi vācam viṣrijate 15 vāg vā anushṭub, vācy eva tad
 vācam viṣrijate 16 'yam u shya iti yad āhāyam u syā-
 gamam yā purā Gandharveshv avāksam ity eva tad vāk
 prabrūte 17 'yam agnir uruṣhyatīty 18 ayam vā Agnir
 uruṣhyaty 19 amṛitād iva janmana ity, amṛitatvam
 evāsmiṁs tad dadhāti 20 sahasaṣ cit sahitāyān devo jī-
 vātave kṛita iti 21 devo hy esha etaj jīvātave kṛito yad
 Agnir 22 ilāyās tvā pade vayam nābhā pṛithivyā
 adhīty 23 etad vā ilāyās padam yad uttaravedinābhir
 24 jātave do ni dhīmahiti. uidhāsyanto hy enam bha-
 vanty 25 agne havyāya volhava iti, havyam hi va-
 kshyan bhavaty 26 agne viṣvebhiḥ svaṁtīka devair
 ūrūāvantam prathamah sīda yonim iti 27 viṣvair evai-
 nam tad devaiḥ sahasādayati 28 kulāyinaṁ ghṛitava-
 ntam savitra iti, kulāyam iva hy etad yajñe kriyate yat
 paitudāravāḥ paridhayo gulgulūrūāstukāḥ sugaudhitejanā-
 nūti. yajñam nāya yajamānāya sādhy iti, yajñam eva
 tad rījadbā pratishṭhāpayati 29 sīda hotaḥ sva u loka
 eikitvān ity; Agnir vai devānām hotā, tasyaisha svo loko
 yad uttaravedinābhiḥ 30 sādāyā yajñam sukṛitasya
 yonāv iti; yajamāno vai yajño, yajamānāyaivaitām āṣi-
 sham āṣāste 31 devāvīr devān havishā yajāsy agne
 bṛihad yajamāne vayo dhā iti; prāṇo vai vayah, prā-
 ṇam eva tad yajamāne dadhāti 32 ni hotā hotṛishadane
 vidāna ity; Agnir vai devānām hotā, tasyaitad dhotṛisha-
 danam yad uttaravedinābhis 33 tvesho dīdivān asadat
 sudaksha ity, āsanno hi sa tarhi bhavaty 34 adabdhā-
 vratapramatir vasishṭha ity, Agnir vai devānām vasi-
 shṭhaḥ 35 sahasrambharah śneijihvo agnir ity, eshā
 ha vā asya sahasrambharatā yad enam ekam santam ba-

hudhā viharanti 36 pra ha vai sāhasram posham āpnoti ya
 evaṃ veda 37 tvam dūtas tvam u nah paraspā ity
 uttamayā paridadhāti 38 tvam vasya ā vṛishabha pra-
 nētā | agne tokasya nas tane tanūnām aprayuehan
 dīdyad bodhi gopā ity 39 Agnir vai devānām gopā;
 Agnim eva tat sarvato goptāram paridatta ātmane ea yaja-
 mānāya ea yatraivaṃ vidvān etayā paridadhāty, atho sam-
 vatsariṇām evaitām svastiṃ kurute 40 tā etā ashtāv anvāha
 rūpasamṛiddhā. etad vai yajñasya samṛiddham yad rūpa-
 samṛiddham, yat karma kriyamānam ṛig abhivadati 41 tā-
 sām triḥ prathamām anvāha trir uttamām, tā dvādaśa sam-
 padyante: dvādaśa vai māsāḥ samvatsaraḥ. samvatsaraḥ
 Prajāpatiḥ. prajāpatyāyatanābhir evābhi rādhnoti ya evaṃ.
 veda. triḥ prathamām trir uttamām anvāha, yajñasyaiva
 tad barsau nahyati stheune balāvāvisraṇsāya || 28 || 2 ||

1 Havirdhānābhyām prohyamānābhyām anubrūhīty āhā-
 dhvaryur 2 yuje vām brahma pūrvaṃ namobhīr ity
 anvāha. brahmaṇā vā ete devā ayuñjata yad dhavirdhāne,
 brahmaṇaivaine etad yunkte; na vai brahmaṇvad rishyati
 3 pretām yajñasya sambhuveti tricam dyāvāprithi-
 vīyam anvāha 4 tad āhur: yad dhavirdhānābhyām prohya-
 mānābhyām anu vācābātha kasmāt tricam dyāvāprithivīyam
 anvāheti. dyāvāprithivī vai devānām havirdhāne āstām, te
 u evādyāpī havirdhāne; te hīdam antareṇa sarvaṃ havir
 yad idam kiṃca. tasmāt tricam dyāvāprithivīyam anvāha
 5 yame iva yatamāne yad aitam iti, yame iva hy
 ete yatamāne prabāhug itaḥ 6 pra vām bharaṇ mānu-
 shā devayanta iti, devayanto hy ene mānuśāḥ prabha-
 ranty 7 ā sīdatam svam u lokam vidāne svāsasthe
 bhavatam indave na iti, some vai rājenduh, somāyai-
 vaine etad rājña āsade ciklīpad 8 adhi dvayor adadhā
 ukthyaṃ vaca iti 9 dvayor hy etat tṛitīyaṃ ehadir adhi-

nidhiyata 10 ukthyaṃ vaca iti yad āha, yajñīyaṃ vai
 karmokthyaṃ vaco, yajñam evaitena samardhayati 11 ya-
 tasrucā mithunā yā saparyafah | asaṃyatto vrate
 te ksheti pushyatiti 12 yad evādaḥ pūrvam yattavat
 padam āha tad evaitena śāntiā samayati 13 bhadrā śa-
 ktir yajamānāya sunvata ity āśisham āśaste 14 viśvā
 rūpāṇi prati muñcate kavir iti viśvarūpām anvāha
 15 sa rarāṭyām ikshamāṇo 'nubrūyād 16 viśvam iva hi rū-
 pam rarāṭyāḥ śuklam iva ca kṛṣṇam iva ca 17 viśvam
 rūpam avaruuddha ātmane ca yajamānāya ca yatraivaṃ
 vidvān etām rarāṭyām ikshamāṇo 'nvāha 18 pari tvā gir-
 vaṇo gira ity uttamayā paridadbhāti 19 sa yadaiva havir-
 dhāne sampariṣrite manyetātha paridadbhyād 20 anagnam-
 bhāvukā ha hotuṣ ca yajamānasya ca bhāryā bhavanti ya-
 traivaṃ vidvān etayā havirdhānayoḥ sampariṣritayoḥ pari-
 dadbhāti 21 yajushā vā ete pariṣriyete yad dhavirdhāne, ya-
 jushajvāne etat pariṣrayanti 22 tau yadaivādhvaryuṣ ca
 pratiprasthātā cobhayato methyau nihanyātām atha pari-
 dadbhyād 23 atra hi te sampariṣrite bhavatas 24 tā etā
 ashtāv anvāha rūpasamṛiddhā. etad vai yajñasya sam-
 riddham yad rūpasamṛiddham, yat karma kriyamāṇam ṛig
 abhivadati. tāsām triḥ prathamām anvāha trir uttamām,
 tā dvādaśa sampadyante: dvādaśa vai māsāḥ samvatsarah,
 samvatsarah Prajāpatiḥ. prajāpatyāyatanābhir evābhī rā-
 dhnoti ya evaṃ veda. triḥ prathamām trir uttamām
 anvāha, yajñasyaiva tad barsan nahyati sthemne balāyāvi-
 sraṁsāya || 29 || ॥

1 Agnīśomābhyām praṇīyamānābhyām anubrūhīty āhā-
 dhvaryuḥ 2 sāvīr hi deva prathamāya pitra iti sāvi-
 trīm anvāha 3 tad āhur: yad Agnīśomābhyām praṇīyamā-
 nābhyām anu vācāhātha kasmāt sāvitrīm anvāheti. Savitā
 vai prasavānām īṣe, savitṛiprasūtā evainau tat praṇayanti.

tasmāt sāvitrīm anvāha 4 praitu brahmaṇas patir iti
 brāhmaṇaspatyām anvāha 5 tad āhur: yad Agnīshomābhyām
 praṇīyamānābhyām anu vācāhātha kasmād brāhmaṇaspa-
 tyām anvāheti. brahma vai Bṛhaspatir, brahmaivābhyām etat
 purogavam akar, na vai brahmaṇvad rishyati 6 prā devy
 etu sūnṛiteti. sasūnṛitam eva tad yajñam karoti. tasmād
 brāhmaṇaspatyām anvāha 7 hotā devo amartya iti tri-
 cam āgneyam gāyatram anvāha some rājani praṇīyamāne
 8 somam vai rājānam praṇīyamānam antareṇaiva sadoha-
 virdhānāny asurā rakshānsy ajighānsaṁs, tam Agnir māya-
 yātyauayat 9 purastād eti māyayeti. māyayā hi sa
 tam atyanayat, tasmād v asyāgnim purastād dharanty
 10 upa tvāgue dive-diva, upa priyam panipnatam.
 iti tisraṣ caikām cānvāhe 11 svarau ha vā etau samyantau
 yajamānam hiṁsitor yaṣ cāsan pūrva uddhṛito bhavati, yam
 n cainam aparam praṇayanti, tad yat tisraṣ caikām cā-
 nvāha samjānānāv evainau tat saṁgamayati, pratishṭhāyām
 evainau tat pratishṭhāpayaty, ātmanaṣ ca yajamānasya cā-
 hiṁsāyā 12 agne jushasva prati haṁya tad vaca ity
 āhutyām hūyamānāyām anvāhā 13 gnaya eva taj jushtim
 āhutiṁ gamayati 14 somo jigāti gātuvid iti tricam sau-
 myam gāyatram anvāha some rājani praṇīyamāne, svayai-
 vaiuam tad devatayā svena chandasā samardhayati 15 so-
 mah sadhasatham āsadaḥ ity. āsatsyan hi sa tarhi bha-
 vati 16 tad atikramyaivānubṛūyāt priṣṭhata ivāgnīdhrām
 kṛtvā 17 tam asya rājā varuṇas tam aśvineti vai-
 shṇavim anvāha 18 kratum sacanta mārutasya vedha-
 sah | dādhāra daksham uttamam ahaṁvidam vra-
 jam ca vishṇuḥ sakhivān apornuta iti 19 Vishṇur vai
 devānām dvārapah, sa evāsmā etad dvāram vivṛinoty
 20 antaṣ ca prāgā aditir bhavāsīti prapādyamāne
 anvāha 21 syeno na yoniṁ sadauam dhiyā kṛitam

ity āsanne 22 hiraṇyayam āsadam deva eshatīti
 23 hiraṇmayam iva ha vā esha etad devebhyas chadaya-
 yat kṛiṣṇājinam 24 tasmād etām anvāhā 25 stabhna d-
 dyām asuro viśvavedā-iti vāruṇyā paridadhāti 26 varu-
 nadevatyo vā esha tāvad yāvad upanaddho. yāvat pariśri-
 tāni prapadyate; svayaivainam tad devatayā svena chan-
 dasā samardhayati 27 tam yady upa vā dhāvecyr abhayam
 veccherann evā vandasva varuṇam bṛihantam ity etayā
 paridadhyād 28 yāvadbhyo hābhayam ichati yāvadbhyo hā-
 bhayam dhyāyati, tāvadbhyo hābhayam bhavati yatraivam
 vidvān etayā paridadhāti. tasmād evam vidvān etayaiva
 paridadhyāt 29 tā etāḥ saptadaśānvāha rūpasanṛiddhā. etad
 vai yajñasya samṛiddham yad rūpasanṛiddham. yat karma
 kriyamānam ṛig abhivadati. tāsām triḥ prathamām anvāha
 trir uttamām. tā ekaviṃśatiḥ sampadyanta. ekaviṃśo vai
 Prajāpatir: dvādaśa māsāḥ pañcartavas traya ime lokā,
 asāv Āditya ekaviṃśa uttamā pratishṭhā 30 tad daivam
 kshatram, sā śṛis. tad ādhipatyam. tad brahmnasya viśṭa-
 pam, tat Prajāpateḥ āyatanam. tat svārājyam 31 ṛidhnoty
 etam evaitābhir ekaviṃśatyāikaviṃśatyā 30 || + ||

Iti prathamapañcikāyām pañcama dhyāyah.

Iti pañcamādhyāye caturthaḥ khaṇḍah.

1 Yajñena vai devā ūrdhvaḥ svargam lokam āyaṁs. te
 'bibhayanr: imaṁ no dṛiṣṭvā manushyāḥ ca ṛishayaḥ cān-
 prajñāsyantīti. taṁ vai yūpenaivāyopayaṁs, taṁ yad yū-
 penaivāyopayaṁs tad yūpaḥ yūpatvaṁ. tam avācīnāgram
 nimitṭyordhva udāyaṁs. tato vai manushyāḥ ca ṛishayaḥ ca
 devānāṁ yajñavāstv abhyāyan: yajñasya kimcid eshishyā-
 maḥ prajñātyā iti. te vai yūpaṁ evāvindaṁ avācīnāgram
 nimitaṁ. te 'vidur: anena vai devā yajñam ayūyupam iti
 tam ūrdhva yordhvaṁ nyaminvaṁs, tato vai te pra yajñam
 ajānan pra svargam lokam 2 tad yad yūpa ūrdhvo nimī-
 yate, yajñasya prajñātyai svargasya lokasyānukhyātyai
 3 vajro vā esha yad yūpaḥ, so 'śtāṣṛiḥ kartavyo, 'śtāṣṛiḥ
 vai vajras. taṁ-taṁ praharati dvishate bhrātrivṛyāya va-
 dham, yo 'sya śṛiṭyas tasmai śartavaḥ 4 vajro vai yūpaḥ,
 sa esha dvishato vadha udyatas tiṣṭhāti. tasmād dhāpy
 etarhi yo dveshṭi tasyāpriyam bhavaty amushyāyaṁ yūpo
 'mushyāyaṁ yūpa iti dṛiṣṭvā 5 khādiram yūpaṁ kurvīta
 svargakāmaḥ. khādireṇa vai yūpena devāḥ svargam lokam
 ajayaṁs. tathaivatad yajamānaḥ khādireṇa yūpena svargam
 lokam jayati 6 bailvaṁ yūpaṁ kurvītānmādyakāmaḥ puṣṭi-
 kāmāḥ. samāṁ-samāṁ vai bilvo gṛībhītas, tad ānmādyasya
 rūpaṁ; ā mūlāc chākhābhīr anucitas, tat puṣṭeḥ 7 pu-
 shyati prajāṁ ca paśūṁs ca ya evaṁ vidvān bailvaṁ yū-
 paṁ kurute 8 yad eva bailvā 3 m | bilvaṁ jyotir iti vā āca-
 kshate 9 jyotiḥ sveshā bhavati, śṛeṣṭhāḥ svānāṁ bhavati
 ya evaṁ veda 10 pālāṣaṁ yūpaṁ kurvīta tejaskāmo brah-
 mavarcasakāmas. tejo vai brahmavarcasaṁ vanaspatinām

palāṣas 11 tejasvī brahmavarecasī bhavati ya evaṃ vidvān
pālāṣam yūpam kurute 12 yad eva pālāṣāṣm | sarveshām
vā esha vanaspatinām yonir yat palāṣas. tasmāt palāṣa-
syaiva palāṣenācākshate, 'mushya palāṣam amushya palā-
ṣam iti 13 sarveshām hāsyā vanaspatinām kāma upāpto
bhavati ya evaṃ veda || 1 ||

1 Añjmo yūpam, anubṛūhīty ābādhivaryur 2 añjanti
tvām adhvare devayanta ity anvāha 3 dhvare hy enam
devayanto 'ñjanti 4 vanaspate madhunā daivyenety.
etat vai madhu daivyaṃ yad ājyaṃ 5 yad ūrdhvas ti-
shṭhā draviṇeha dhattād yad vā kshayo mātur
asyā upaṣṭha iti. vadi ca tishṭhāsi yadi ca ṣayāṣai dra-
viṇam evāsmāsu dhattād ity eva tad āho 6 e chraya-
sva vanaspata ity uechriyamāṇāyābhirūpā. yad yajñe
'bhirūpam tat samṛiddham 7 varshman prithivyā adhīty.
etat vai varshma prithivyai yatra yūpam umninvanti 8 su-
miti anīyamāno varco dhā yajñāvāhasa ity āṣisham
āṣāste 9 samiddhasya śrayamāṇaḥ purastād iti 10 sa-
middhasya hy esha etat purastāc chrayate 11 brahma
vanvāno ajaram suvīram ity āṣisham evāṣāsta 12 āre
asmad amatim bādhamāna ity. aṣanāyā vai pāpmāntis,
tām eva tad ārān nudate yajñāc ca yajamānāc co 13 e chra-
yasva mahate saubhagāyety āṣisham evāṣāsta 14 ūr-
dhva ūshu ṇa ūtaye tishṭhā devo nā savitetti 15 yad
vai devānām neti tad eshām oṣm iti. tishṭha deva iva Sa-
vitety eva tad āho 16 rdhvo vājasya sanitetti. vājasanīm
evainam tad dhanasām sanoti 17 yad añjibhir vāgha-
dbhir vihvayāmaha iti. chandāṁsi vā añjayo vāghatas,
tair etad devān yajamānā vihvayante: mama yajñam āga-
chata mama yajñam iti 18 yadi ha vā api bahava iva ya-
jante, 'tha hāsyā devā yajñam aiva gachanti yatraivam vi-
dvān etām anvāho 19 rdhvo naḥ pāhy añhaso ni ke-

tunā viṣvam sam atrinaṃ daheti 20 rakshāṃsi vai
 pāpmātriṇo, rakshāṃsi pāpmānam daheṣy eva tad āha
 21 kṛidhī nā ūrdhvān carathāya jīvasa iti yad āha,
 kṛidhī na ūrdhvān caranāya jīvasa ity eva tad āha 22 yadi
 ha vā api nīta iva yajamāno bhavati, pari haivainam tat
 samvatsarāya dadāti 23 vidā deveshu no duva ity, āṣi-
 sham evāṣāste 24 jāto jāyate sudinatve ahnām, iti
 25 jāto hy esha etaj jāyate 26 samarya ā vidathe var-
 dhamāna iti. vardhayanty evainam tat 27 punanti
 dhīrā apaso manisheti. punanty evainam tat 28 de-
 vayā vipra ud iyarti vācam iti. devebhya evainam tan
 nivedayati 29 yuvā suvāsāḥ parivīta āgād ity uttamayā
 paridadhāti 30 prāṇo vai yuvā suvāsāḥ, so 'yam śarīraiḥ
 parivṛitah 31 sa u śreyān bhavati jāyamāna iti. śreyān-
 chreyān hy esha etad bhavati jāyamānas 32 tam dhīrāsaḥ
 kavaya un nayanti svādhyo manasā devayanta iti
 ye vā anūcūnās te kavayas, ta evainam tad unnayanti 33 tā
 etāḥ saptānvāha rūpasamṛiddhā. etad vai yajñasya sam-
 ṛiddham yad rūpasamṛiddham, yat karma kriyamānam ṛig
 abhivadati. tāsām triḥ prathamām anvāha trir uttamām, tā
 ekādaśa sampadyanta. ekādaśāksharā vai trishṭup, trishṭub
 Indrasya vajra. indrāyatanābhir evābhi rādhnoti ya evam
 veda. triḥ prathamām trir uttamām anvāha, yajñasyaiva
 tad barsau nahyati sthene balāyāvisraṇsāya || 2 || 2 ||

1 Tishṭhed yūpāḥ | anuprahareṣt ity āhus 2 tishṭhet
 paśukāmasya 3 devebhyo vai paśavo 'nnādyāyālabhāya
 nātishṭhanta. te 'pakramya prativāvadato 'tishṭhan: nāsmān
 ālapsyadhve nāsmān iti. tato vai devā etam yūpam vajram
 apaśyaṃs, tam ebhya udayaṃs; tasmād bibhyata upāvar-
 tanta, tam evādyāpy upāvrittās. tato vai devebhyaḥ paśavo
 'nnādyāyālabhāyatishṭhanta 4 tishṭhante 'smāi paśavo 'nnā-
 dyāyālabhāya ya evam veda yasya caivam vidusho yū-

pas tishṭhaty 5 anupraharet svargakāmasya 6 tam n ha
smaitam pūrvē nv eva praharanti 7 yajamāno vai yūpo ya-
jamānaḥ prastaro, 'gnir vai devayoniḥ; so 'gner devayonyā
āhutibhyaḥ sambhūya hiraṇyasaṁrāṇa ūrdhvaḥ svargam lokam
eshyatīty 8 atha ye tebhyo 'vara āsaṁs ta etaṁ svaram apa-
śyam jñapaśakalam. tam tasmin kāle 'nupraharet. tatra sa
kāma upāpto yo 'nupraharaṇe, tatra sa kāma upāpto yaḥ
sthāne 9 sarvābhyo vā esha devatābhya ātmānam ālabhate
yo dikshate. 'gniḥ sarvā devatāḥ, Somaḥ sarvā devatāḥ.
sa yad agnīshomīyam paśum ālabhate, sarvābhya eva tad
devatābhyo yajamāna ātmānam nishkrīṇīte 10 tad āhur:
divirūpo 'gnīshomīyaḥ kartavyo, dvidevatyo hīti. tat-tan
'nādrītyam. pīva iva kartavyaḥ. pīvorūpā vai paśavaḥ, kṛ-
ṣita iva khalu vai yajamāno bhavati. tad yat pīvā paśur
bhavati, yajamānam eva tat svena medhena samardhayati
11 tad āhur: nāgnīshomīyasya paśor aśnīyāt, puruṣasya vā
esho. 'śnāti yo 'gnīshomīyasya paśor aśnāti; yajamāno hy
etenātmānam nishkrīṇīta iti 12 tat-tan nādrītyam. vātra-
ghnam vā etad dhāvīr yad agnīshomīyo. 'gnīshomābhyām
vā Indro vṛitram ahaṁs, tāv enam abrūtām: āvābhyām vai
vṛitram avadbīr, varam te vṛiṇāvahā iti. vṛiṇāthām iti. tāv
etaṁ eva varam avṛiṇātām: śvaḥsutyāyām paśum. sa ena-
yor esho 'oynto, varavṛito hy enayos. tasmāt tasyāṣita-
vyam caiva lipsitavyam ca || 3 || 3 ||

1 Aprībhir āpriyāti 2 tejo vai brahmavareasam āpriyas,
tejasaivainam tad brahmavareasena samardhayati 3 samidho
yajati 4 prāṇā vai samidhaḥ. prāṇā hīdam sarvaṁ sami-
ndhate yad idam kiṁca; prāṇān eva tat prīṇāti, prāṇān ya-
jamāne dadhāti 5 Tanūnapātāṁ yajati. prāṇo vai Tanūna-
pāt, sa hi tanvaḥ pāti; prāṇam eva tat prīṇāti, prāṇam ya-
jamāne dadhāti 6 Narāsaṁsam yajati. prajā vai nara, vāk
saṁsaḥ; prajāṁ caiva tad vācam ca prīṇāti, prajāṁ ca vā-

cam ca yajamāne dadhāti 7 lo yajaty. annam vā ilo; 'nuam
 eva tat prīṇāty, annam yajamāne dadhāti. 8 barhir yajati.
 paśavo vai barhiḥ; paśūn eva tat prīṇāti, paśūn yajamāne
 dadhāti 9 duro yajati. vṛishṭīr vai duro: vṛishṭīm eva tat
 prīṇāti, vṛishṭīm annādyam yajamāne dadhāty 10 ushāsā-
 naktā yajaty. ahorātre vā ushāsānaktāhorātre eva tat prī-
 ṇāty, ahorātrayor yajamānam dadhāti 11 daivya hotārā ya-
 jati. prāṇāpānan vai daivya hotārā: prāṇāpānav eva tat
 prīṇāti, prāṇāpānan yajamāne dadhāti 12 tisro devīr yajati.
 prāṇo vā apāno vyānas tisro devyas; tā eva tat prīṇāti, tā
 yajamāne dadhāti 13 Tvashṭāraṃ yajati. vāg vai Tvashṭā,
 vāg ghīdam sarvaṃ tāshṭīva; vācam eva tat prīṇāti, vācam
 yajamāne dadhāti 14 vanaspatiṃ yajati. prāṇo vai vana-
 spatiḥ: prāṇam eva tat prīṇāti, prāṇam yajamāne dadhāti
 15 svāhākṛitīr yajati. pratishṭhā vai svāhākṛitayaḥ, prati-
 shṭhāyām eva tad yajñam anṭataḥ pratishṭhāpayati 16 tā-
 bhir yatharishy āprīṇīyād. yad yatharishy āprīṇāti. yaja-
 mānam eva tad bandhutāyā notsṛijati || 4 || 4 ||

1 Paryagnaye kriyamāṇāyānubṛūṭy āhādhvaryur
 2 agnir hotā no adhvāra iti tricam āgneyam gāyatram
 anvāha paryagni kriyamāṇe, svayaivainam tad devatayā
 svena chandasā samardhayati 3 vājī san pari ṇīyata iti.
 vājīnam iva hy enam sautam parinayanti 4 pari trivi-
 shṭy adhvaram yāty agnī rathīr ivety. esha hi rathīr
 ivādhvaram pariyāti 5 pari vājapatīḥ kavir ity. esha
 hi vājanam patir 6 ata upapreshya hotar havyā devebhya
 ity āhādhvaryur 7 ajaid agnir asanad vājam iti mai-
 trāvaruṇa upapraisham pratipadyate 8 tad āhur: yad adhva-
 ryr hotāram upapreshyaty, atha kasmān māitrāvaruṇa
 upapraisham pratipadyata iti 9 mano vai yajñasya māitrā-
 varuṇo, vāg yajñasya hotā. manusā vā ishītā vāg vadati.
 yām hy anyamanā vācam vadaty, asuryā vai sā vāg adeva-

jushṭā. tad yan maitrāvaruṇa upapraisham pratipadyate
nānasaiva tad yācam īrayati, tan manaseritayā vācā deve-
bhyo havyam sampādāyati || 5 || 5 ||

1 Daivyaḥ samitāra ārabhadhvam uta manu-
shyā ity āha 2 ye caiva devānām samitāro ye ca manu-
shyānām tām eva tat samśasty 3 upanayata medhyā
dura āśāsānā medhapatibhyām medham iti 4 paśur
vai medho, yajamāno medhapatir; yajamānam eva tat svena
medhena samardhayaty 5 atho khalv āhur: yasyai vāva
kasyai ea devatāyai paśur ālabhyate saiva medhapatir iti
6 sa yady ekadevatyaḥ paśuḥ syān medhapataya iti brūyād,
yadi dvidēvatyo medhapatibhyām iti, yadi bahudevatyo
medhapatibhya ity. etad eva sthitam 7 prāsmā agniṁ
bharateti 8 paśur vai nīyamānaḥ sa nṛityum prāpaśyat.
sa devān nāuvakāmayataitum. tam devā abruvann: ehi,
syargam vai tvā lokam gamayishyāma iti. sa tathety abra-
vīt, tasya vai me yushmākam ekaḥ purastād aity iti. ta-
theti. tasyāgniḥ purastād ait, so 'gniṁ anuprācyavata 9 ta-
smād āhur: āgneya vāva sarvaḥ paśur, Agniṁ hi so 'nuprā-
cyavateti 10 tasmād v asyāgniṁ purastād dharanti 11 strī-
ṇita barhir ity. oshadhyātmā vai paśuḥ, paśum eva tat
sarvātmānam karoty 12 anv enam mātā manyatām anu
pitānu bhrātā sagarbhyo 'nn sakhā sayūthya iti.
janitrair evainam tat samanmatam ālabhanta 13 udicīnān
asya pado ni dhattāt, sūryam cakshur gamayatād,
vātam prāṇam anvavasṛijātād, antariksham asuṁ,
diśaḥ śrotram. prithivīm śarīram ity. eshv evainam
tal lokeshv dadhāt 14 ekadhāsyā tvacam āchyatāt,
purā nābhyā apiśaso vapām utkhidatād,
anta evoshmānam vārayadhvād iti. paśushv eva
tat prāṇān dadhāti 15 syenam asya vakshaḥ kṛiṇutāt,
praśasā bāhū, śalā doshaṇī, kaśyapevānsāchidre

ṣronī, kavashorū, srekaparnāshṭhīvantā. shadvi-
 ṇṣatir asya vaṅkrayas, tā anusṭhyoḥcyāvayatād,
 gātram-gatram asyānūnam kṛiṇutād ity āngāny
 evāsya tad gātrāni prīṇāty 16 ūvadyaḡoham pārthi-
 vam khanatād ity āhaushadham vā ūvadyam, iyaṃ vā
 oshadhīnām pratishṭhā, tad enat svāyām eva pratishṭhāyām
 antataḥ pratishṭhāpayati || 6 || 6 ||

1 Asnā rakshaḥ saṃsṛijātād ity āha. tushair vai
 phalikaraṇair devā haviryajñebhyo rakshāṃsi nirabhajam,
 asnā mahāyajñāt. sa yad asnā rakshaḥ saṃsṛijātād
 ity āha, rakshāṃsy eva tat svena bhāgadheyena yajñān
 niravadayate 2 tad āhur: na yajñe rakshasām kīrtayet, kāni
 rakshāṃsy, ṛiterakshā vai yajña iti 3 tad n vā āhuḥ: kīrta-
 yed eva 4 yo vai bhāginam bhāgān nudate, cayate vainam,
 sa yadi vainam na cayate 'tha putram atha pautram, ca-
 yate tv evainam iti 5 sa yadi kīrtayed, upāṅsu kīrtayet.
 tira iva vā etad vāco yad upāṅsu, tira iva itad yad rakshā-
 ṃsy 6 atha yad uccaiḥ kīrtayed, īśvaro hāsyā vāco raksho-
 bhāsho janitor 7 yo 'yaṃ rākshasīm vācam vadati sa 8 yāṃ
 vai dṛipto vadati yāṃ unmatha, sā vai rākshasī vān 9 nā-
 tmanā dṛipyati, nāsya prajāyām dṛipta ājāyate ya evaṃ
 veda 10 vanishṭhum asya mā rāvishṭorūkam ma-
 nyamānā, ned vas toke tanaye ravitā ravac cha-
 mitāra iti. ye caiva devānām ṣamitāro ye ca manushyā-
 ṇām. tebhya evainam tat paridādāty 11 adhrigo ṣamī-
 dhvam, suṣami ṣamīdhvam, ṣamīdhvam adhrigāḥ 3u
 iti trir brūyād apāpeti cādhrigur vai devānām ṣamitāpāpo
 nigrabhūtā, ṣamitṛibhyaḥ caivainam tau nigrabhṛitṛibhyaḥ ca
 samprayachati 12 ṣamitāro yad atra sukṛitam kṛiṇa-
 vathāsmāsu tad, yad dushkṛitam anyatra tad ity
 āhāgnir vai devānām hotāsīt, sa enaṃ vācā vyaśād; vācā
 vā enaṃ hotā viśāsti. tad yad arvāḡ yat paraḥ kṛintanti

yad albanam yad vithuram kriyate, samitribhyas caivainat
tan nigrabhītibhyas ca samanudīṣati, svasty eva hotonmu-
eyate sarvāyuh sarvāyutvāya 13 sarvam āyur eti ya evaṁ
veda || 7 || 7 ||

1 Puruṣam vai devāḥ paśum ālabhanta. tasmād āla-
bdhān medha udakrāmat, so 'ṣyam prāviṣat, tasmād aṣyo
medhyo 'bhavad. athainam utkrāntamedham atyārjanta. sa
kimparuṣho 'bhavat 2 te 'ṣyam ālabhanta. so 'ṣvād āla-
bdhād udakrāmat. sa gām prāviṣat. tasmād gaur medhyo
'bhavad. athainam utkrāntamedham atyārjanta, sa gaura-
mṛigo 'bhavat 3 te gām ālabhanta. sa gor ālabdhād uda-
krāmat, so 'vīm prāviṣat, tasmād avir medhyo 'bhavad.
athainam utkrāntamedham atyārjanta, sa gavayo 'bhavat.
te 'vīm ālabhanta. so 'ver ālabdhād udakrāmat, so 'jam
prāviṣat, tasmād ajo medhyo 'bhavad. athainam utkrānta-
medham atyārjanta, sa uśtro 'bhavat 4 so 'je jyoktamām
ivāramata, tasmād esha eteshām paśūnām prayuktatamo
yad ajas 5 te 'jam ālabhanta. so 'jād ālabdhād udakrāmat,
sa imām prāviṣat, tasmād iyam medhyābhavad. athainam
utkrāntamedham atyārjanta, sa ṣarabho 'bhavat 6 ta eta
utkrāntamedhā amedhyāḥ paṣavas, tasmād eteshām nāṣṇi-
yāt 7 tam asyām anvagachan. so 'nugato vrīhir abhavat.
tad yat paṣau puroḷāṣam anuvivrapanti: samedhena naḥ
paṣuneshtam asat, kevalena naḥ paṣuneshtam asat iti 8 sa-
medhena hāsya paṣuneshtam bhavati, kevalena hāsya paṣu-
neshtam bhavati ya evaṁ veda 8 || 8 ||

1 Sa vā esha paśur evālabhyate yat puroḷāṣas 2 tasya
yāni kimśārūṇi tāni romāṇi, ye tushāḥ sā tvag, ye phali-
karaṇās tad aśrig, yat piṣṭam kikasās tan māṇsam, yat
kimeṭkam saram tad asthi 3 sarveshām vā esha paśūnām
medhena yajate, yaḥ puroḷāṣena yajate 4 tasmād āhuh:
puroḷāṣasatram lokyam iti 5 yuvam etāni divi roca-

nāny agniḥ ea soma sakratū adhattam | yuvam
sindhūr abhiṣaster avadyād agnīśhomāv amuñcā-
taṁ grībhītān iti vapāyai yajati 6 sarvābhir vā esha de-
vatābhir ālabdho bhavati, yo dikshito bhavati. tasmād
āhur: na dikshitasyāśnīyād iti. sa yad agnīśhomāv
amuñcatam grībhītān iti vapāyai yajati, sarvābhya eva
tad devatābhyo yajamānam pramuñcati. tasmād āhur: aṣi-
tavyam vapāyam hutāyam, yajamāno hi sa tarhi bhava-
tīty 7 ānyam divo mātariṣvā jabhāreti puroḷāṣasya
yajaty 8 amathnād anyam pari ṣyeno adrer itita iva
ea hy esha, ita iva ea medhaḥ samāhṛito bhavati 9 svada-
sya havyā sam isho didihīti puroḷāṣasvishṭakṛito ya-
jati 10 havir evāsmā etat svadayatīṣham ūrjam ātinan dha-
tta 11 ilām upahvayate. paśavo vā ilā, paśūn eva tad upa-
hveyate, paśūn yajamāne dadhāti 1, 9 || 9 ||

1 Manotāyai havisho 'vadiyamānasyānubrūhīty ābā-
dhvaryus 2 tvam hy agne prathamo manoteti sūktam
anvāha 3 tad āhur: yad anyadevatya nta paśur bhavaty,
atha kasmād āgneyīr eva Manotāyai havisho 'vadiyamāna-
syānvāheti 4 tisro vai devānām Manotā, tāsu hi teshām
manānsy otāni. vāg vai devānām Manotā, tasyām hi te-
shām manānsy otāni; gaur vai devānām Manotā, tasyām
hi teshām manānsy otāny; Agnir vai devānām Manotā, ta-
smin hi teshām manānsy otāny. Agniḥ sarvā Manotā,
Agnau Manotāḥ samgachante. tasmād āgneyīr eva Mano-
tāyai havisho 'vadiyamānasyānvāhā agnīśhomā havishah
prasthitasyeti havisho yajati 6 havisha iti rūpasamṛi-
ddhā, prasthitasyeti rūpasamṛiddhā 7 sarvābhir hāsyā
samṛiddhibhiḥ samṛiddham havyam devān apyeti ya evam
veda 8 vanaspatim yajati. prāno vai vanaspatir 9 jivam
hāsyā havyam devān apyeti yatraivam vidvān vanaspatim
yajati 10 svishṭakṛitam yajati. pratishṭhā vai svishṭakṛit,

pratishṭhāyām eva tad yajñam antataḥ pratishṭhāpayati || 1 ||
 n̄pāhvayate. paśavo vā ilā, paśūn eva tad n̄pāhvayate, pa-
 śūn yajamāne dadhāti dadhāti || 10 ||

Iti dvitīyapañcikāyām prathamō 'dhyāyah.

Iti shashṭhādhyāye daśamaḥ khaṇḍaḥ.

1 Devā vai yajñam atānvata. tāś tanvānān asurā
 abhyāyan: yajñaveśasam eshām karishyāma iti; tān āprite
 paśau pura iva paryagner yūpani prati purastād upāyañs.
 te devāḥ pratiḥudhyāgnimayīḥ puras tripuram paryāsyanta
 yajñasya cātmanas ca guptyai. tā eshām imā agnimayyaḥ
 puro dīpyamānā bhrājamānā atishṭhāñs. tā asurā anapa-
 dhīshyaivāpādravañs. te 'gninaiva purastād asurarakshāñsy
 apāghnatāgninā paścāt 2 tathaivaitad yajamānā yat parya-
 gni kurvanty, agnimayīr eva tat puras tripuram parya-
 syante yajñasya cātmanas ca guptyai. tasmāt paryagni
 kurvantī, tasmāt paryagnaye. 'nvāha 3 tam vā etam paśum
 āprītam santam paryagnikṛitam udañeam nayanti 4 tasyo-
 lmukam purastād dharanti 5 yajamāno vā esha nidānena
 yat paśur, anena jyotishā yajamānaḥ purojyotiḥ svargam
 lokam eshyatīti tena jyotishā yajamānaḥ purojyotiḥ sva-
 rgam lokam eti 6 tam yatra nihanishyanto bhavanti, tad
 adhvaryur barhīr adhistād upāsyati 7 yad evainam ada
 āprītam santam paryagnikṛitam bahirvedi nayanti, barhi-
 shadam evainam tat kurvanti 8 tasyovadhyagoham khana-
 nty 9 aushadham vā ūvadyam, iyaṁ vā oshadhinām pra-
 tishṭhā, tad enat svāyām eva pratishṭhāyām antataḥ pra-
 tishṭhāpayanti 10 tad āhur: yad esha bahir eva yat paśur,
 athāsya bahv, apaiti lomāni tvag asṛik kushṭhikāḥ śaphā
 vishāṇe, skandati piṣitam: kenāsya tad āpūryata iti 11 yad
 evaitat paśau puroḷāṣam annirvapanti, tenaivāsya tad
 āpūryate 12 paśubhyo vai medhā udakrāmañs, tau vrīhiḥ
 caiva yavaḥ ca bhūtāv ajāyetām. tad yat paśau puroḷāṣam

ammirvapanti: samedhena naḥ paṣuneshtam asat, kevalena naḥ paṣuneshtam asat iti 13 samedhena, hāsyā paṣuneshtam bhavati, kevalena hāsyā paṣuneshtam bhavati ya evaṃ veda 11 | 1 |

1 Tasya vapām ntkhidyāharanti. tām adhvaryuḥ sruvenābhighārayann āha: stokebhyo 'nubrūhīti 2 tad yat stokāḥ śrotanti, sarvadevatyā vai stokā: nen ma ime 'naḥ hi prītā devān gachān iti 3 jushasva saprathastamam ity anvāha 4 vaso devapsarastamam | havyā juhvāna āsanīty 5 Agner evaināns tad āsyē juhōtīti 6 maṃ no yajñam amṛiteshu dñehīti sūktam anvāhe 7 mā havyā jātavedo jushasveti havyajushṭim āśāste 8 stokānām agne medaso ghṛitasyeti, medasaḥ ca hi ghṛitasya ca bhavanti 9 hotaḥ prāśāna prathamō nishadyety. Agnir vai devānām hotāgne prāśāna prathamō nishadyety eva tad āha 10 ghṛitavantaḥ pāvaka te stokā śrotanti medasa iti, medasaḥ ca hy eva hi ghṛitasya ca bhavanti 11 svadharman devavītaye śreshṭham no dñehi vāryam ity āśisham āśāste 12 anubhyam stokā ghṛitaśento 'gne viprāya santyety, ghṛitaśento hi bhavanty 13 ṛishih śreshṭhaḥ sam idhyase yajñasya prāvitā bhavety yajñasamṛiddhim āśāste 14 tubhyam śrotanty adhrigo śacīva stokāso agne medaso ghṛitasyeti, medasaḥ ca hy eva hi ghṛitasya ca bhavanti 15 kaviṣasto bṛihatā bhānunaḥ gā havyā jushasva medhireti havyajushṭim evāśāsta 16 ojishṭham te madhyato meda ndbhṛitam pra te vayam dadāmahe | śrotanti te vaso stokā adhi tvaci prati tām devaḥ vihīty 17 abhy evaināns tad vashaṭkaroti, yathā somasyāgne vihīti 18 tad yat stokāḥ śrotanti, sarvadevatyā vai stokāḥ, tasmād iyaṃ stokaḥo vṛishṭir vibhaktopācarati 12 | 2 |

1 Tad āhuh: kā svāhākṛitīnām, puronuvākyāḥ kaḥ
 praishah kā yajyati 2 yā evaitā anvāhaitāḥ puronuvākyā,
 yaḥ praishah sa praisho, yā yājvā sā yājyā 3 tad āhuh:
 kā devatāḥ svāhākṛitaya iti 4 Viṣve devā iti brūyāt 5 tā-
 smāt svāhākṛitaṃ havir adantu devā iti yajantīti
 6 devā vai yajūna śrameṇa tapasābutibhiḥ svargam lokam
 ajayaṁs, teshāṃ vapāyām eva hutāyām svargo lokah prā-
 khyāyata, te vapāṃ eva hutvānādṛityetarāṇi karṁāṇy ūr-
 dhvāḥ svargam lokam āyaṁs. tato vai manuṣyaḥ ca ṛi-
 shayaḥ ca devānām yajñavāstv abhyāyan: yajñasya kimcid
 eshishyāmaḥ prajātvā iti. te bhūtaḥ paricaranta ait pa-
 ṣum eva nirāntram śayānam, te vidur: iyaṁ vāva kila pa-
 ṣur yāvati vapeti 7 sa etāvān eva paṣur yāvati vapā 8 tha
 yad enaṃ tṛitīyasavane śrapayitvā jñhivati: bhūyasibhir na
 āhutibhir iṣṭam asat, kevalena naḥ paṣunesṭham asat iti
 9 bhūyasibhir hāsyāhutibhir iṣṭam bhavati, kevalena hāsyā
 paṣunesṭham bhavati ya evaṃ veda || 13 || a ||

1 Sā vā eshāmṛitāhutir eva yad vapābutir, amṛitābutir
 agnyābutir, amṛitāhutir ājyābutir. amṛitāhutiḥ somāhutir.
 etā vā aṣarīrā āhutayo. yā vai kāṣeāṣarīrā āhutayo, 'mṛita-
 tvam eva tābhir yajamāno jayati 2 sā vā eshā reta eva
 yad vapā. preva vai reto liyate preva vapū liyate, śuklam
 vai retah śuklā vapāṣarīram vai reto 'ṣarīrā vapā. yad vai
 lohitaṃ yan māṁsam, tac charīram. tasmād brūyād: yāvad
 alohitaṃ tāvat parivāsayeti 3 sā pañcāvattā bhavati. yady
 api caturavatti yajamānaḥ syād. atha pañcāvattaiva va-
 pā 4 jyasyopastṛiṇāti, hiranyaśalko, vapā, hiranyaśalka, ājya-
 syopariṣṭād abhīghārayati 5 tad āhur: yad dhiranyam na
 vidyeta katham syād iti. dvir ājyasyopastṛiya vapāṃ ava-
 dāya, dvir upariṣṭād abhīghārayaty 6 amṛitaṃ vā ājyam,
 amṛitaṃ hiraṇyam. tatra sa kāma upāpto ya ājye, tatra
 sa kāma upāpto yo hiraṇye. tat pañca sampadyante 7 pā-

ñkto 'yam purushaḥ pañcadhā vibito: lomāni tvañ māṁsam
asthi majjā. sa yāvān eva purushas tāvantaṁ yajamānaṁ
saṁskṛityāgnāu devayonyāṁ juhoty. Agnir vai devayoniḥ.
so 'gner devayonyā āhutibhyah sambhūya hiraṇyasaṁrā
ūrdhvaḥ svargaṁ lokam eti || 14 || 4 ||

1 Devebhyah prātaryāvabhyo hotar annubrūhity āhā-
dhvaryur 2 ete vāva devāḥ prātaryāvāṇo yad Agnir Uṣhā
Aṣvinau. ta ete saptabhiḥ-saptabhiḥ chandobhir āgachanty
3 āsya devāḥ prātaryāvāṇo havam gachanti ya evaṁ veda
4 Prajāpatau vai svayaṁ hotari prātaranuvākam anu-
vakshyaty ubhaye devāsura yajñam upāvasann: asmabhyam
anuvakshyaty asmabhyam iti. sa vai devebhya ēvānvabra-
vīt 5 tato vai devā abhavan, parāsura 6 bhavaty ātmanā,
parāsyā dvishan pāpmā bhrātrivyo bhavati, ya evaṁ veda
7 prātar vai sa taṁ devebhyo 'nvabravīt. yat prātar anva-
bravīt, tat prātaranuvākasya prātaranuvākatvam 8 mahati,
rātryā anūcyah sarvasyai vācaḥ sarvasya brahmaṇaḥ pari-
grihītyai. yo vai bhavati yaḥ śreṣṭhatām aṣnute, tasya
vācam prodiṭam anupravadanti. tasmān mahati rātryā anū-
cyah 9 purā vācaḥ pravāditō anūcyo 10 yad vāci prodiṭā-
yām anubrūyād, anyasyaivainam uditānvādinam kuryāt
11 tasmān mahati rātryā anūcyah 12 purā śakunivādād anu-
brūyān 13 Nirṛiter vā etan mukham yad vayāsi yac cha-
kunayas. tad yaḥ purā śakunivādād anubrūyān: māyājñi-
yām vācam prodiṭam anupravadiṣmeti. tasmān mahati
rātryā anūcyo 14 'tho khala yadaivādhvaryur upākuryād,
atbānubrūyād 15 yadā vā adhvaryur upākaroti, vācaivopā-
karoti, vācā hotānvāha; vāg gñi brahma. tatra sa kāmā
upāpto yo vāci ea brahmaṇi ea || 15 || 5 ||

1 Prajāpatau vai svayaṁ hotari prātaranuvākam anu-
vakshyati sarvā devatā āśaṁsanta: mān abhi pratipatsyati
mām abhūti. sa Prajāpatir aikshata: yady ekām devatām

ādishtām abhi pratipatsyāmītarā me kena devatā upāptā
 bhaviṣhyantīti. 1 sa etām ṛicam apasyad: āpo revatīr ity.
 āpo vai sarvā devatā, revatyah sarvā devatāḥ. 2 sa etayareṇ
 prātaranuvākam pratyapadyata. tāḥ sarvā devatāḥ prāmo-
 danta: mām abhi pratyapādi mām abhīti 3 sarvā hāsmīn
 devatāḥ prātaranuvākam anubruvati pramodante 4 sarvābhir
 hāsyā devatābhiḥ prātaranuvākāḥ pratipanno bhavati ya
 evaṃ veda 5 te devā abibhāyur: ādātāro vai na imam prātar-
 yajñam asurā yathaujīyāṃso baltvāṃsa evam iti. tān abravīd
 Indro: mā bibhīta, trishamuriddham ebhyo 'ham prātar va-
 jram prahartāsmīty. etām vāva tad ṛicam abravīd. vajras
 tena yad aponaptriya, vajras tena yat trishṭub, vajras tena
 yad vāk. tam ebhyaḥ prāharat, tenainān ahaṃs. tato vai
 devā abhavan, parā asurā 6 bhavaty ātmanā, parāsyā dvi-
 shan pāpmā bhrātrivyo bhavati. ya evaṃ veda 7 tad āhuḥ:
 sa vai hotā syād ya etasyām. 8 ṛici sarvāṇi chandāṃsi praja-
 nayed ity. eshā vāva trir anūktā sarvāṇi chandāṃsi bha-
 vaty, eshā chandasām prajātiḥ || 16 || 9 ||

1 Śatam anūcyam āyushkāma-sya. śatāyur vai puru-
 shah śatavīryaḥ śatendriya, āyushy evainam tad vīrya in-
 driye dadhāti 2 trīṇi ca śatāni shashtīṣ cānūcyāni yajña-
 kāmasya. trīṇi ca vai śatāni shashtīṣ ca samvatsarasyā-
 hāni, tāvān samvatsaraḥ, samvatsaraḥ Prajāpatih, Prajā-
 patir yajña 3 upainam yajño namati ya-yaivam vidvāṃs
 trīṇi ca śatāni shashtīm cānvāha 4 sapta ca śatāni viṃsatīṣ
 cānūcyāni prajāpaśukāmasya. sapta ca vai śatāni viṃsatīṣ
 ca samvatsarasyāhorātrās, tāvān samvatsaraḥ, samvatsaraḥ
 Prajāpatir yaṃ prajāyamānam viṣvam rūpani idam anu-
 prajāyate. Prajāpatim eva tat prajāyamānam prajāyā pa-
 ṣubhir anuprajāyate prajātvai 5 prajāyate prajāyā paṣubhir
 ya evaṃ veda 6 śṭau śatāny anūcyāny abrahmanoktasya,
 yo vā duroktoktaḥ śamalagrīhito yajetāśṭākṣharā vai gā-

yatrī, gāyatrīyā vai devāḥ pāpmānam śamalam apāghnata. gāyatrīyāvāsya tat pāpmānam śamalam apahanty 7 apa pāpmānam hāte ya evaṁ veda 8 sahasram anūcyam svar-gakāmasya. sahasrāśvīne vā itaḥ svargo lokāḥ, svargasya lokasya samashtyai sampattiyai saṅgatyā 9 aparimitam anū-cyam. aparimito vai Prajāpatih. Prajāpater vā etad uktham yat prātaranuvākaḥ, tasmīn sarve kāmā avarudhyante, sa yad aparimitam anvāha, sarveshām kāmānām avaruddhyai 10 sarvān kāmān avaruddhe ya evaṁ veda 11 tasmād apa-rimitam evānūcyam 12 saptāgne yāni chandānsy anvāha. sapta vai devalokāḥ 13 sarveshu devalokeshu rādhnoti ya evaṁ veda 14 saptoshasyāni chandānsy anvāha. sapta vai grāmyāḥ paśavo 15 'va grāmyān paśūn runddhe ya evaṁ veda 16 saptāśvināni chandānsy anvāha. saptadhā vai vāg avadat, tāvad vai vāg avadat, sarvasyai vācaḥ sarvasya brahmaṇaḥ parigrhīṭyai 17 tisro devatā anvāha. trayo yā ime trivrito lokā, eśhām eva lokānām abhijītyai || 17 || 7 ||

1 Tad āhur: katham anūcyāḥ prātaranuvāka itī 2 ya-thāchandasam anūcyāḥ prātaranuvākaḥ. Prajāpater vā etāny āṅgāni yac chandānsy, eśha u eva Prajāpatir yo yajate. tad yajamānāya hitam 3 paccho 'nūcyāḥ prātara-nuvākaḥ. chatushpādā vai paśavaḥ, paśūnām avaruddhyā 4 ardharcaśa evānūcyo, yathāivainam etad anvāha; prati-shthāyā eva. dvipratishtho vai puruṣaḥ catushpādāḥ pa-śavo, yajamānam eva tad dvipratishtham catushpātsu pa-sushu pratishthāpayati. tasmād ardharcaśa evānūcyas 5 tad āhur: yad vyūlhaḥ prātaranuvākaḥ, katham avyūlho bha-vatīti. yad evāsya brīhati madhyān naitīti, brūyāt tenety 6 āhntibhāgā vā anyā devatā anyāḥ stomabhāgāḥ chando-bhāgās. tā yā agnāv āhutayo hūyante tābhir āhūtibhāgāḥ priṇāty, atha yat stuvanti ca śānsanti ca tena stomabhāgāḥ chandobhāgā 7 ubhayo hāsyaitā devatāḥ prītā abhishṭā

bhavanti ya evaṃ veda 8 trayastrīṃśad vai devāḥ somapās,
trāyastrīṃśad aśomapā. aśītau Vasava ekādaśa Rudrā dvā-
daśādityāḥ Prajāpatiḥ ca Vashatkāraḥ caite devā somapā,
ekādaśa prayājā ekādaśānnyājā ekādaśopayājā ete 'soma-
pāḥ paśubhājanāḥ. somena somapān prīṇāti, paśunāsoma-
pān 9 abhayyo hāsyaitā devatāḥ prītā abhishṭā bhavanti
ya evaṃ vedā 10 bhūd ushā ruṣatpaśur ity uttamayā
paridadhāti 11 tad āhur: yat trīm kratūn anvāhāgneyam
ushasyam āśvinam, katham aśyaikayarecā paridadhataḥ sa-
rve trayāḥ kratavaḥ parihitā bhavanti 12 abhūd ushā
ruṣatpaśur ity Ushaso rūpam, āgnir adhāyy ritviya
ity Agner, ayojī vām vṛishaṇvasū ratho dasrāv
amartyo mādhvī mama śrutam havam ity Aśvinor.
evam u hāśyaikayarecā paridadhataḥ sarve trayāḥ kratavaḥ
parihitā bhavanti bhavanti || 18 || 8 ||

• • • Iti dvītiyapañcīkāyām dvītiyo 'dhyāyāḥ.

• • • Iti saptamādhyāye 'ṣṭamaḥ khaṇḍaḥ.

1 Rīshayo vai Sarasvatyām satram āsata. te Kavasham
Ailūsham somād anayan: dāsyāḥ putraḥ kitavo 'brāhma-
ṇaḥ katham no madhye 'dikshishṭeti. tam bahir dhanvo-
davahann: atrainam pipāsā hantu, Sarasvatyā udakam mā
pād iti. sa bahir dhanvodūḷhaḥ pipāsaya vitta etad apo-
naptrīyam apośyat: pra devatrā brahmaṇe gātur etv
iti, tenāpām priyam dhāmopāgachāt. tam āpo 'nūdāyaṇs,
tam Sarasvatī samantam paryadhāvat 2 tasmād dhāpy eta-
rhi Parisārakam ity ācakshate, yad enaṃ Sarasvatī sama-
ntam parisasūra 3 te vā rīshayo 'bruvau: vidur vā imam
devā. upemaṃ havyāmabā iti. tatheti. tam upāhavyanta,
tam upahūyaitad aponaptrīyam akurvata: pra devatrā
brahmaṇe gātur etv iti, tenāpām priyam dhāmopāga-
chann upa devānām 4 upāpām priyam dhāma gachaty upa
devānām, jayati paramam lokam ya evaṃ veda yaś caivam

vidvān etad aponaptriyaṃ kurute 5 tat samtatam anubrū-
yāt 6 samtatavarshī ha prajābhyah parjanyaḥ bhavati yatrai-
vaṃ vidvān etad samtatam anvāha 7 yad avagrāham anu-
brūyāj, jīmūtavarshī ha prajābhyah parjanyaḥ syāt. tasmāt
tat samtatam evānūcyam 8 tasya triḥ prathamām samtatam
anvāha, tenaiva tat sarvaṃ samtatam anūktam bhavati
|| 19 || 1 ||

1 Tā etā navānantarāyam anvāha 2 hinotā no adhva-
raṃ devayajyeti daśamīm 3 āvarvṛitatīr adha nu
dvidhārā ity avṛittāsv ekadhanāsu 4 prati yad āpo
adriṣṣam āyatīr iti pratidriṣyamānāsv 5 ā dhenavaḥ
payasā tūrṇyarthā ity upāyatīshu 6 sam anyā yanty
upa yanty anyā iti samāyatīshv 7 āpo vā aspardhanta-
vayam pūrvam yajñam vaksyāmo vayam iti yāṣ eemāḥ pū-
rvedyur vasativarṇyo grīhyante yāṣ ca prātar ekadhanās. tā
Bhṛigur apasyad: āpo vai spardhanta iti. tā etayarcā sama-
jñāpayat: sam anyā yanty upa yanty anyā iti. tāḥ
samajānata 8 sanjānānā bhāsyāpo yajñam vahanti ya evam
vedā 9 po na devīr upa yanti hotriṣam iti hotricamase
samavaniyamāuāsv anvāha vasativarīshv ekadhanāsu cā-
10 ver apo 'dhvaryā 3u iti hotādhvaryum prichaty 11 āpo
vai yajño, 'vido yajñā 3u ity eva tad āho 12 tem anannamur
ity adhvaryuḥ pratyāho 13 temāḥ paśyety eva tad āha
14 tās sv adhvarṇyo Indrāya somaṃ sotā madhuman-
tam | vṛiṣṭivaniṃ tīvrāntam bahuramadhyam
vasumate rudravata ādityavata rībhumate vibhu-
mate vājavate bṛihaspativate viṣvadevyāvate |
yasyendraḥ pītvā vṛitrāṇi jāṅghanat pra sa jan-
yāni tārisho 3m iti pratyuttishṭhati 15 pratyuttheyā vā
āpah, prati vai śreyāṅsam āyantam uttishṭhanti, tasmāt pra-
tyuttheyā 16 anuparyāvṛityā 17 ann vai śreyāṅsam paryā-
vartante, tasmād anuparyāvṛityā. anubravataivānuprapatta-

vyam 18 īṣvaro ha yady apy anyo yajetātha hotāraṃ yaśo
 'rtos, tasmād anubruvataivānuprapattavyam 19 ambayo ya-
 nty adhvabhir ity etām anubruvann anuprapadyeta
 20 jāmāyo adhvāriyatām | priṇeatīr madhunā paya
 iti 21 yo 'madhavyo yaśo 'rtor bubhūshed 22 amūr yā upa
 sūrye yābhir vā sūryaḥ saheti tejaskāmo brahmava-
 reṣakāmo 23 'po devīr upa hvaye yatra gāvaḥ pi-
 banti na iti paṣukāmas 24 tā etāḥ sarvā evānubruvann anu-
 prapadyetaiteshām kāmānām avarunddhyā 25 etān kāmān
 avarunddhe ya evaṃ vedaiḥ 26 mā agman revatīr jīva-
 dhanyā iti sādya mānāsv anvāha vasatīvarīshv ekadhanāsu
 eā 27 gmanū āpa uṣatīr barhir edam iti sammāsu. sa
 etayā paridadhāti || 20 || 2 ||

1 Siro vā etad yajñasya yat prātaranuvākaḥ. prāṇā-
 pānā upāṇṣvantaryāman, vajra eva vān. nāhutayor upā-
 ṇṣvantaryāmayor hotā vācam visrijeta 2 yad ahutayor upā-
 ṇṣvantaryāmayor hotā vācam visrijeta. vācā vajreṇa yaja-
 mānasya prāṇān vīyād. ya enam tatra brūyād: vācā va-
 jreṇa yajamānasya prāṇān vyagāt, prāṇa enam hāsyatīti,
 śaśvat tathā syāt. tasmān nāhutayor upāṇṣvantaryāmayor
 hotā vācam visrijeta 3 prāṇam yacha svāhā tvā su-
 hava sūryāyety upāṇṣum anumantrayeta, tam abhiprā-
 net: prāṇa prāṇam me yachety. apānam yacha
 svāhā tvā suhava sūryāyety antaryānam anumanta-
 yeta, tam abhyapāned: apānāpānam me yacheti. vyā-
 nāya tvety upāṇṣusavanam grāvānam abhimriṣya vācam
 visrijata 4 ātmā vā upāṇṣusavana. ātmany eva tad dhotā
 prāṇān pratidhāya vācam visrijate sarvāyuh sarvāyutvāya
 5 sarvam āyur eti ya evaṃ veda || 21 || 1 ||

1 Tad āhuḥ: sarpeḥ | na sarpeḥ iti | sarped iti haika
 āhur, nbhayeshām vā esha devamānushyānām bhaksho yad
 bahishpavamānas, tasmād enam abhisamgachanta iti va-

dantas 2 tat-tan nādrityam 3 yat sarped, ricam eva tat
 sāmno 'nuvartmānam kuryād. ya enam tatra brūyād: anu-
 vartmā nvā ayaṃ hotā sāmagasyābhūd, udgātari yašo
 'dhād, acyoshṭāyatanāe, cyoshyata āyatanād iti. śaṣyat ta-
 thā syāt 4 tasmāt tatraivāsīno 'nmantrayeta 5 yo devā-
 nām iha somapītho yajñe barhishi vedyāṣm | ta-
 syāpi bhakshayāmasīty 6 evam u hāsyātmā somapī-
 thād anantarito bhavaty 7 atho brūyān: mukham asi
 mukham bhūyāsam iti 8 mukham vā etad yajñasya
 yad bahishpavamāuo 9 mukham sveshu bhavati, śre-
 shṭhaḥ svānām bhavati ya evaṃ vedā 10 suri vai Dī-
 rghajihvi devānām prātahsavanam, avālet, tad 'vyamādyat.
 te devāḥ prajijñāsanta, te Mitrāvaruṇāv abruvan: yuvaṃ
 idaṃ nishkrutam iti. tau tathety abrutām, tau vai vo va-
 raṃ vṛṇāvahā iti. vṛṇāthām iti. tāv etam eva varam
 avṛṇātām: prātahsavane paṇasyām. sainayor eshācyātā,
 varavṛitā hy enayos. tad yad asyai vimattam iva tad
 asyai samṛiddham, vimattam iva hi tau tayā nirakurutām
 || 22 || 4 ||

1 Devānām vai savanāni nādhriyanta. ta etān puroḷā-
 ṣān apaśyaṃs, tān annsavanam niravapan savanānām dhri-
 tyai, tato vai tāni teshām adhriyanta 2 tad yad anusava-
 nam puroḷāṣā nirupyante, savanānām eva dhrityai; tathā
 hi tāni teshām adhriyanta 3 puro vā etān devā akrata yat
 puroḷāṣās, tat puroḷāṣānām puroḷāṣatvaṃ 4 tad āhur: anu-
 savanam puroḷāṣān nirvaped, ashtākāpālam prātahsavana,
 ekādaśākāpālam mādhyamdine savane, dvādaśākāpālam
 tṛtīyasavane; tathā hi savanānām rūpaṃ tathā chandasām
 iti 5 tat-tan nādrityam. aindrā vā ete sarve nirupyante yad
 annsavanam puroḷāṣās. tasmāt tān ekādaśākāpālān eva nir-
 vapet 6 tad āhur: yato ghṛitenānaktam syāt tataḥ puroḷā-
 ṣasya prāṣṇiyāt somapithasya guptyai. ghṛitena hi vajre-

ṇendro Vṛitram ahaṃ iti 7 tat-tan nādrityam. havir vā etad yad utpūtam, somapītho vā eṣha yad utpūtam. tasmāt tasya yata eva kutaḥ ca prāśnīyāt. sarvato vā etāḥ svadhā yajamānam upakṣharanti yad etāni havīṃshy: ājyam dhānāḥ karambhaḥ parivāpaḥ puroḷāṣaḥ payasyeti 8 sarvata evainam svadhā upakṣharanti ya evaṃ veda || 23 ||

• 1 Yo vai yajñam havishpaṅktim veda, havishpaṅktinā yajñena rādhnoti. dhānāḥ karambhaḥ parivāpaḥ puroḷāṣaḥ payasyety eṣha vai yajño havishpaṅktir, havishpaṅktinā yajñena rādhnoti ya evaṃ veda 2 yo vai yajñam aksharapaṅktim vedāksharapaṅktinā yajñena rādhnoti. su mat pad vag da ity eṣha vai yajño 'ksharapaṅktir, aksharapaṅktinā yajñena rādhnoti ya evaṃ veda 3 yo vai yajñam narāṣaṃsapaṅktim veda, narāṣaṃsapaṅktinā yajñena rādhnoti. dvinārāṣaṃsam prātaḥsavanam dvinārāṣaṃsam mādhyamdinam savanam sakṛinnārāṣaṃsam tṛtīyasavanam, eṣha vai yajño narāṣaṃsapaṅktir. narāṣaṃsapaṅktinā yajñena rādhnoti ya evaṃ veda 4 yo vai yajñam savanapaṅktim veda, savanapaṅktinā yajñena rādhnoti. paśur upavasathe trīṇi savanāni paśur anūbandhya ity eṣha vai yajñāḥ savanapaṅktiḥ, savanapaṅktinā yajñena rādhnoti ya evaṃ veda 5 harivān Indro dhānā attu, pūshanvān karambham, sarasvatīvān bhāratīvān. parivāpa, Indrasyāpūpa iti havishpaṅktyā yajaty 6 ṛiksāme vā Indrasya' harī 7 paśavaḥ Pūshānam karambhaḥ 8 sarasvatīvān bhāratīvan iti. vāg eva Sarasvatī prāṇo Bharataḥ 9 parivāpa Indrasyāpūpa ity, annam eva parivāpa, indriyam apūpa 10 etāsām eva tad devatāūāṃ yajamānam sāyujyam sarūpatām salokātāṃ gamayati. gachati śreyasaḥ sāyujyam, gachati śreṣṭhatām ya evaṃ veda 11 havir Agne vīhīty auusa-savanam puroḷāṣasviṣṭakṛito yajaty 12 Avatsāro vā etenā-gneḥ priyam dhāmopāgachāt, sa paramam lokam ajayad

13 upāgneḥ priyaṃ dhāma gaehati, jayati paramaṃ lokam
ya evaṃ veda yaś caivaṃ vidvān etayā¹ baviṣṭpañkīyā
yajate yajatīti ca yajatīti ca || 24 || ॥

Iti dvitīyapañcikāyāṃ tṛtīyo 'dhyāyāḥ.

Ity ashtamādhyāye shashṭhaḥ khaṇḍaḥ.

1 Devā vai somasya rājño 'grapeye na samapādayann.
aham prathamah pibeyam aham prathamah pibeyam. ity
evākūmayanta. te sampādayanto 'bruvan: hantājimi ayāma,
sa yo na ujjeshyati sa prathamah somasya pāsyatīti. ta-
theti. ta ājim ayus, teshām ājim yatām abhisṛiṣṭānām
Vāyur mukham prathamah pratyapadyatāthendro 'tha Mi-
trāvaruṇāv athāṣvinau 2 so 'ved Indro Vāyuum ūd vai jaya-
tīti. tam anuparāpatat: saha nāv, athojjayāveti. sa nety
abravīd. aham evojjeshyāmīti. tṛtīyam me, 'thojjayāveti.
neti haivābravīd, aham evojjeshyāmīti. turīyam me, 'thojja-
yāveti. tatheti. tam turīye 'vārjata, tat turīyabhāg Indro
'bhavat tribhāg Vāyus 3 tau sahaivendravāyū udajayatām
saha Mitṛavaruṇau sahāṣvinan, ta eshām ete yathojjitam
bhakshā: Indravāyvoḥ prathamō 'tha Mitṛavaruṇayor athā-
ṣvinoḥ 4 sa esha indratūrīyo graho gṛihyate yad aindravā-
yavas 5 tad etad ṛiṣiḥ paśyann abhyanūvāca: niyutvāñ
indrasārathir iti 6 tasmād dhāpy etarhi bharatāḥ satva-
nām vittim prayanti, turīye haiva saṃgrahītāro vadante
'munaivānūkāṣeṇa, yad ada Indrah sārathir iva bhūtvoida-
jayat || 25 || ॥

1 Te vā ete prāṇā eva yad dvidevatyā 2 vāk ca prā-
ṇaś caindravāyavas, cakshuṣ ca manaś ca maitṛavaruṇah,
śrotram cātma cāṣvinas 3 tasya haitasyaindravāyavasyāpy
eke 'nushṭubhau puronuvākye kurvanti gāyatryan yājye
4 vāk ca vā esha prāṇaś ca graho yad aindravāyavas, tad
api chandobhyām yathāyatham klapsyete iti 5 tat-tan nā-
drītyam. vyṛiddham vā etad yajñe kriyate yatra puron-

vākya jyaṃyāsī yājyāyai. yatra vai yājyā jyaṃyāsī, tat sam-
 riddham, atho yatra same. yasyo tat kāmāya tathā ku-
 ryāt prāṇasya ca vācaṣ cātraiva tad upāptam 6 vāyavyā
 pūrvā puronuvākyaaindravāyavy uttaraivam yājyayoh. sā
 yā vāyavyā tayā prāṇam kalpayati, Vāyur hi prāṇo. 'tha
 yaindravāyavi tasyai yad aindram padam tena vācam ka-
 lpayati, vāg ghy aindry. upo tam kāmam āpuoti yaḥ
 prāṇe ca vāci ca, na yajñe vishamam karoti || 26 || 2 ||

1 Prāṇā vai dvidevatyā, ekapātrā grīhyante tasmāt
 prāṇā ekanāmāno, dvipātrā hūyante tasmāt prāṇā dvan-
 dvam 2 yenaivādhiparyur yajushā prayachati, tena hotā
 pratigrihṇāty 3 esha vasuḥ purūvasur iha vasuḥ pu-
 rūvasur mayi vasuḥ purūvasur vākpā vācam me
 pāhīty aindravāyavam bhakshayaty 4 upahūtā vāk saha
 prāṇenopa mām vāk saha prāṇena hvayatām; upa-
 hūtā ṛishayo daivyāsas tanūpāvānas tanvas ta-
 pojā, upa mām ṛishayo daivyāso hvayantām tanū-
 pāvānas tanvas tapojā iti 5 prāṇā vā ṛishayo daivyāsas
 tanūpāvānas tanvas tapojās, tām eva tad upahvayata
 6 esha vasur vidadvasur iha vasur vidadvasur
 mayi vasur vidadvasuḥ cakshushpāṣ cakshur me
 pāhīti maitrāvaruṇam bhakshayaty. upahūtam cakshuḥ
 saha manaso pa mām cakshuḥ saha manasā hvaya-
 tām; upahūtā ṛishayo daivyāsas tanūpāvānas ta-
 nvas tapojā, upa mām ṛishayo daivyāso hvaya-
 ntām tanūpāvānas tanvas tapojā iti. prāṇā vā ṛishayo
 daivyāsas tanūpāvānas tanvas tapojās, tām eva tad upa-
 hvayata 7 esha vasuḥ samyadvasur iha vasuḥ sam-
 yadvasur mayi vasuḥ samyadvasuḥ śrotrapāḥ śro-
 tram me pāhīty āśvinam bhakshayaty. upahūtam śro-
 tram sahatmanopa mām śrotram sahatmanā hva-
 yatām; upahūtā ṛishayo daivyāsas tanūpāvānas

tanvas tapojā, nṛpa mām ṛishayo daivyāso hvaya-
ntām tanūpāvānas tanvas tapojā iti. prāṇā vā ṛishayo
daivyāsas tanūpāvānas tanvas tapojās, tām eva tad upa-
hvayate 8 purastāt pratyañcam aindravāyavam bhakshayati,
tasmāt purastāt prāṇāpānu. purastāt pratyañcam maitrā-
varuṇam bhakshayati, tasmāt purastāc cakshushī. sarvataḥ
parihāram āṣṇinam bhakshayati, tasmān manushyāḥ ca
paśavaḥ ca sarvato vācam vadantīm śṛiṇvanti || 27 || 3 ||

1 Prāṇā vai dvidevatyā, anavānam dvidevatyān yajet prā-
ṇānam sanītatyaī prāṇānām avyavachedāya 2 prāṇā vai dvi-
devatyā, na dvidevatyānām anuvashaṭkuryād 3 yad dvideva-
tyānām anuvashaṭkuryād asaṁsthitān prāṇān saṁsthāpayet,
saṁsthā vā eśhā yad anuvashaṭkāro. ya enam tatra brūyād:
asaṁsthitān prāṇān samatishṭhipat prāṇa enam hāsyatīti, śa-
ṣvat tathā syāt. tasmān na dvidevatyānām anuvashaṭkuryāt
4 tad āhur: dvir āgūrya maitrāvaruṇo dvir preshyati, ca-
kṛid āgūrya hotā dvir vashaṭkaroti: kā hotur āgūr iti
5 prāṇā vai dvidevatyā, āgūr vajras. tad yad hotāntareṇa-
guretāgurā vajreṇa yajamānasya prāṇān viyād. ya enam
tatra brūyād: āgurā vajreṇa yajamānasya prāṇān vyagāt
prāṇa enam hāsyatīti, śaṣvat tathā syāt. tasmāt tatra ho-
tāntareṇa nāguretā 6 tho mano vai yajñasya maitrāvaruṇo,
vāg yajñasya hotā. manasā vā iṣhitā vāg vadati; yām hy
anyamauā vācam vadaty. asuryā vai sā vāg adevajushtā.
tad yad evātra maitrāvaruṇo dvir āgurate, saiva hotur
āgūr || 28 || 4 ||

1 Prāṇā vā rituyājās. tad yad rituyājaiḥ caranti, prā-
ṇān eva tad yajamāne dadhati 2 shaḥ ritumoti yajanti, prā-
ṇam eva tad yajamāne dadhati 3 catvāra ritubhir iti yaja-
nty, apānam eva tad yajamāne dadhati 4 dvir ritumoty upa-
rishiṭād, vyānam eva tad yajamāne dadhati 5 sa vā ayam
prāṇas tredhā vihitaḥ: prāṇo 'lāno vyāna iti. tad yad ri-

tuaa ṛitubhir ṛitumeti yajanti, prāṇānām samṭatyai prāṇānām avyavachēdāya 6 prāṇā vā ṛituyājā. nartuyājānām anuvashaṭkuryād, asaṁsthitā vā ṛitava, ekaika eva 7 yad ṛituyājānām anuvashaṭkuryād asaṁsthitān ṛitūn samstbāpayet, samstbā vā eshā yad anuvashaṭkāro. ya enam tatra brūyād: asaṁsthitān ṛitūn samatishṭhipad dushshamam bhavishyāṇi, śaśvat tathā syāt. tasmān nartuyājānām anuvashaṭkuryāt || 29 || 5 ||

1 Prāṇā vai dvidevatyāḥ, paśavo ilā. dvidevatyān bhakshayitvelām upahvayate. paśavo vā ilā, paśūn eva tad upahvayate, paśūn yajamāne dadhāti 2 tad āhur: avāntareḷām pūrvām prāśnīyāṣt | hotṛicamasam bhakshayeṣt iti | 3 avāntareḷām eva pūrvām prāśnīyād, atha hotṛicamasam bhakshayed 4 yad vāva dvidevatyān pūrvān bhakshayati, tenāsyā somapīṭhaḥ pūrvō bhakshito bhavati. tasmād avāntareḷām eva pūrvām prāśnīyād. atha hotṛicamasam bhakshayet. tad ubhaṣato 'nnādyam parigrihṇāti somapīṭhābhyām, annādyasya parigrihītyai 5 prāṇā vai dvidevatyā, ātmā hotṛicamaso. dvidevatyānām samśravān hotṛicamase samavanaty, ātmany eva tad dhotā prāṇān samavanayate sarvāyuh sarvāyutvāya 6 sarvam āyur eti ya evaṁ veda || 30 || 6 ||

1 Devā vai yad eva yajñe kurvaṁs tad asurā akurvaṁs, te sanūvadvirya evāsan na vyāvartanta. tato vai devā etaṁ tūshṇīṁśaṁsam apaśyaṁs, tam 'eshām asurā nānvavāyaṁs. tūshṇīṁśāro vā esha yat tūshṇīṁśāso 2 devā vai yaṁ-yaṁ eva vajram asurebhya udayachaṁs, taṁ-taṁ eshām asurāḥ pratyabudhyanta. tato vai devā etaṁ tūshṇīṁśaṁsam vajram apaśyaṁs, tam ebhya udayachaṁs, tam eshām asurā na pratyabudhyanta. tam ebhyaḥ prāharaṁs. tenainān apratibuddhenāghnaṁs. tato vai devā abhavan, parāsurā 3 bhavaty ātmanā, parāsyā dvishan pāpmā bhṛātrivyo bhavati, ya evaṁ veda 4 te vai devā viji-

tino manyamānā yajñam atanvata. tam eshām asurā abhyā-
 yan: yajñaveśasam eshām karishyāma iti. tām samantām
 eṇodārān pariṇattān udāpasyāns, te 'bruvan: samsthāpayā-
 memaṃ yajñam, yajñam no 'surā mā vadhishur iti. tatheti.
 tam tūshnīmśaṁse samsthāpayan: bhūr Agnir jyotir jyoti-
 tir Agnir ity ājyapraūge samsthāpayam: Indro jyotir
 bhuvo jyotir Indra iti nishkevalyam arutvatīye samsthā-
 payan: Sūryo jyotir jyotiḥ svaḥ Sūrya iti vaiśva-
 devāgnīmārute samsthāpayāns. tam evaṃ tūshnīmśaṁse
 samsthāpayāns, tam evaṃ tūshnīmśaṁse samsthāpya tenā-
 rishtenodricam āśnuvata 5 sa tadā vāva yajñāḥ samti-
 shthate, yadā hotā tūshnīmśaṁsam śaṁsati 6 sā ya enam
 śaste tūshnīmśaṁsa upa vā vaded anu vā vyāharet, tam
 brūyād: esha evaitān ārtim āriśhyati. prātar vāva vayan
 adyemaṃ śaste tūshnīmśaṁse samsthāpayāmas. tam yathā
 grīhān itaṃ karmaṇānuśanīyād, evaṃ evainam idam anu-
 samima iti. sa ha vāva tām ārtim ricati, ya evaṃ vidvān
 samśaste tūshnīmśaṁsa upa vā vadaty anu vā vyāharati.
 tasmād evaṃ vidvān samśaste tūshnīmśaṁse nopavaden,
 nānuvyāharet || 31 || 7 ||

1 Cakshūṁśi vā etāni savanānām yat tūshnīmśaṁso.
 bhūr Agnir jyotir jyotir Agnir iti prātaḥsavanasya eak-
 shushī, Indro jyotir bhuvo jyotir Indra iti mādhyam-
 dinasya savanasya cakshushī, Sūryo jyotir jyotiḥ svaḥ
 Sūrya iti tritīyasavanasya eakshushī 2 cakshushmadbbhiḥ
 savanai rādīmoti, cakshushmadbbhiḥ savanaiḥ svargam lo-
 kam eti ya evaṃ veda 3 cakshur vā etad yajñasya yat
 tūshnīmśaṁsa. ekā sati vyāhritir dvedhocyate, tasmād ekaṃ
 sac cakshur dvedhā 4 mūlam vā etad yajñasya yat tū-
 shnīmśaṁso. yaṃ kāmāyetānāyatanavān syād iti. nāsyā
 yajñe tūshnīmśaṁsam śaṁsed, unnmūlam eva tad yajñam
 parābhavantam ann parābhavati 5 tad n vā āhuḥ: śaṁsed

evāpi vai tad ritvije 'hitam, yad dhotā tūshūṃṣaṃsaṃ na
 ṣaṃsaty. ritvijī hi sarvo yajñah pratishthito yajñe yaja-
 mānas, tasmāc ehaṃstavyaḥ ṣaṃstavyaḥ || 32 || s ||

Iti dvitīyapañcīkāyaṃ caturtho 'dhyāyāḥ.

Iti navamādhyāye 'shtamaḥ khaṇḍaḥ.

1 Brahma vā ābhavaḥ, kshatram nivid, viṭ sūktam.
 āhvayate 'tha nividam dadhāti, brahmany eva tat kshatram
 anuniyunakti. nividam ṣastvā sūktam ṣaṃsati. kshatram
 vai nivid viṭ sūktam, kshatra eva tad viṣam anuniyunakti
 2 yam kāmayeta: kshatreṇainam vyardhayānīti, madhya
 etasyai nividam sūktam ṣaṃset. kshatram vai nivid viṭ
 sūktam, kshatreṇaivainam tad vyardhayati 3 yam kāmayeta:
 viṣainam vyardhayānīti, madhya etasya sūktasya nividam
 ṣaṃset. kshatram vai nivid viṭ sūktam, viṣaivainam tad
 vyardhayati 4 yam u kāmayeta: sarvam evāsya yathāpū-
 rvaṃ riju kṛiptam syād ity. āhvayetāttha nividam dadhyād
 atha sūktam ṣaṃset. so sarvasya kṛiptiḥ 5 Prajāpatir vā
 idam eka evāgra āsa. so 'kāmayata: prajāyeya bhūyān
 syām iti. sa tapo 'tapyata, sa vācam ayachat, sa samva-
 tsarasya parastād vyāharad dvādaśakritvo. dvādaśapadā
 vā eshā nivid, etam vāva tāṃ nividam vyāharat, tāṃ sa-
 rvāṇi bhūtāny anvasṛijyanta 6 tad etad ṛishiḥ paśyann
 abhyanūvēca sa pūrvayā nividā kavayatāyor imāḥ
 prajā ajanayan manūnām iti 7 tad yad etam parastāt
 sūktasya nividam dadhāti, prajātyai 8 prajāyate prajāyā
 paṣubhir ya evam veda || 33 || 1 ||

1 Agnir deveddha iti ṣaṃsaty. asau vā Agnir deve-
 ddha, etam hi devā indhata. etam eva tad etasmiṇ loka
 āyātayaty 2 Agnir manviddha iti ṣaṃsaty. ayam vā
 Agnir manviddha, imam hi manushyā indhate. 'gnim eva
 tad asmiṇ loka āyātayaty 3 Agniḥ sushamid iti ṣaṃsati.
 Vāyur vā Agniḥ sushamid, Vāyur hi svayam ātmānam

saminddhe svayam idam sarvam yad idam kimca. Vāyur eva tad antarikshaloka āyātayati 4 hotā devavṛita iti śaṁsaty. asau vai hotā devavṛita, esha hi sarvato devair vṛita, etam eva tad etasmiṇ loka āyātayati 5 hotā manu- vṛita iti śaṁsaty. ayam vā Agnir hotā manuvṛito, 'yam hi sarvato manushyair vṛito. 'gnim eva tad asmiṇ loka āyātayati 6 praṇir yajñānām iti śaṁsati. Vāyur vai pra- ṇir yajñānām. yadā hi prāṇity, atha yajño 'thāgnihotraṁ. Vāyur eva tad antarikshaloka āyātayati 7 rathir adhva- rāṇām iti śaṁsaty. asau vai rathir adhvarāṇām. esha hi yathaitac carati rathir ivaitam eva tad etasmiṇ loka āyā- tayaty 8 atūrto hoteti śaṁsaty. ayaṁ vā Agnir atūrto hotemaṁ ha na kaṣ cana tiryāṇcaṁ taraty. Agnim eva tad asmiṇ loka āyātayati 9 tūrṇir havyavāḥ iti śaṁsati. Vāyur vai tūrṇir havyavāḥ, Vāyur hīdam sarvam sadyas tarati yad idam kimca, Vāyur devebhyo havyam vahati. Vāyur eva tad antarikshaloka āyātayaty 10 ā devo de- vān vakshad iti śaṁsaty. asau vai devo devān āvahaty, etam eva tad etasmiṇ loka āyātayati 11 yakshad Agnir devo devān iti śaṁsaty. ayam vā Agnir devo devān ya- jaty, Agnim eva tad asmiṇ loka āyātayati 12 so 'dhvarā karati jātavedā iti śaṁsati. Vāyur vai jātavedā, Vāyur hīdam sarvam karoti yad idam kimca. Vāyur eva tad antarikshaloka āyātayati || 34 || 2 ||

1 Pra vo devāyāgnaya ity anushtubhaḥ 2 prathame pade viharati, tasmāt stry ūrū viharati 3 samasyaty uttare pade, tasmāt punān ūrū samasyati. tan mithunam, mithu- nam eva tad ukthamukhe karoti prajātyai 4 prajāyate pra- jayā paṣubhir ya evaṁ veda 5 pra vo devāyāgnaya ity evānushtubhaḥ. prathame pade viharati, vajram eva tat parovariyāṇsaṁ karoti. samasyaty evottare pade. ārambha- nato vai vajrasyānimātho dandasyātho paraṣor. vajram

eva tat praharati dvishate bhrātrivṛyāya vadham, 'yo 'sya
stṛītyas tasmai startavai || 35 || 3 ||

1 Devāsuraṁ vā esha lokeshu samayataṁ. te vai de-
vāḥ sada evāyatanam akurvata, tān sadaso 'jayaṁs. ta
āgnīdhraṁ samprāpadyanta. te tato na parājayanta. tasmād
āgnīdhra upavasanti na sadasy, āgnīdhre hy adharayanta.
yad āgnīdhre 'dhārayanta tad āgnīdhrasyāgnīdhratvam 2 te-
śhām vai devānām asurāḥ sadasyān agnīm nirvāpayām ca-
krus. te devā āgnīdhrād eva sadasyān agnīm viharanta,
tair asurarakshāṁsy apāghnata. tathaivaitad yajamānā
āgnīdhrād eva sadasyān agnīm viharanty, asurarakshāṁsy
eva tad apaghnate 3 te vai prātar ājyair evājayanta āyan.
yad ājyair evājayanta āyaṁs tad ājyānām ājyatvam 4 tā-
sām vai hotrāṇām āyatīmām ājayantīmām achāvākīyāhiyata.
tasyām Indrāgnī adhyāstām. Indrāgnī vai devānām oji-
shṭhau balishṭhau sahisṭhau sattamau pārayishṭutamau.
tasmād andrāgnam achāvākāḥ prātaḥsavane śaṁsatīndragmī
hi tasyām adhyāstām 5 tasmād u purastād anye hotrakāḥ
sadaḥ prasarpanti paścāchāvākāḥ, paṣeeva hi hīno 'nusa-
jīgamishati 6 tasmād yo brāhmaṇo bahvrico vīryavān syāt
so 'syāchākīyām kuryāt, tenaiva sālīnā bhavati || 36 || 4 ||

1 Devaratho vā esha yad yajūas, tasyaitāv antarau ra-
śmī yad ājyapraṭige. tad yad ājyena pavamānam anaṣa-
ṁsati praṭigeājyam. devarathasyaiva tad antaran raśmī vi-
haraty alobhāya 2 tām anukṛitīm manushyarathasyaivānta-
rau raśmī viharanty alobhāya 3 nāsya devaratho lubhyati
na manushyaratho ya evaṁ veda 4 tad āhur: yathā vāva
stotram evaṁ śastram. pāvamānīshu sāmagāḥ stuvata,
āgneyaṁ hotājyaṁ śaṁsati: katham asya pāvamānyo 'nu-
ṣastā bhavantīti 5 yo vā Agniḥ sa Pavamānas 6 tad apy
etad ṛishiṇoktam: agnir ṛishiḥ pavamāna ity 7 evaṁ u
hāsyaagneyibhir eva pratipadyamānasya pāvamānyo 'nuṣa-

stā bhavānti 8 tad āhur: yathā vāva stotram evaṃ ṣaṣṭram.
 gāyatrīṣu sāmāgāḥ stuvata, ānushṭubhaṃ hotājyaṃ ṣaṁsati:
 katham asya gāyatriyo 'nuṣastā bhavānti 9 sampadeti brū-
 yāt 10 saptaitā anushṭubhas, tās triḥ prathamayā trir utta-
 mayaikādaśa bhavanti. virād yājyā dvādaśi. na vā ekenā-
 kshareṇa chandāṁsi viyanti na dvābhyām. tāḥ shoḷaṣa gā-
 yatriyo bhavanti 11 evaṃ u hāsyānushṭubhir eva pratipa-
 dyamānasya gāyatriyo 'nuṣastā bhavanti 12 agna indraṣ
 ca dāśuṣho durona ity āgnendryā yajati 13 na vā etāv
 Indrāgnī santau vyajayetām, āgnendran vā etau santau
 vyajayetām. tad yad āgnendryā yajati, vijityā eva 14 sā
 virāt trayastriṁśadakṣharā bhavati. trayastriṁśad vai devā:
 aṣṭau Vasava, ekādaśa Rudrā, dvādaśādityāḥ, Prajāpatiḥ.
 ca Vashaṭkāraṣ ca. tat prathama ukthanukhe devatā
 akṣarabhājaḥ karoty, akṣharam-akṣharam eva tad devatā
 anuprapibanti, devapātreṇaiva tad devatās tripyanti 15 tad
 āhur: yathā vāva ṣaṣṭram evaṃ yājyāgneyaṃ hotājyaṃ
 ṣaṁsati, atha kasmād āgnendryā yajatīti 16 yā vā āgnendry
 aindrāgnī vai sā, sendrāgnau etad ukthaṃ graheṇa ca tū-
 shṇīṁṣaṁsena ce 17 ndrāgnī ā gatam sutam gīrbhir na-
 bho vareṇyam | asya pātam dhiyeshitety aindrāgnam
 adhvaryur grahaṃ grīhṇāti, bhūr Agnir jyotir jyotir
 Aguir Indro jyotir bhuvō jyotir Indrah. Sūryo jy-
 otir jyotiḥ svaḥ. Sūrya iti hotā tūshṇīṁṣaṁsam ṣaṁsati:
 tad yathaiva ṣaṣṭram evaṃ yājyā || 37 || 5 ||

1 Hotrijapam japati, retas tat siñcaty 2 upāṁsu japaty,
 upāṁṣu iva vai retasaḥ siktīḥ 3 purābhāvāj japati. yad vai
 kimcordhvam āhāvāc, chastrasyaiva tat 4 parāṇcam catu-
 shpady āśīnam abhyāhvayate, tasmāt parāṇco bhūtvā catu-
 shpādo retah siñcanti 5 samyaṇ dvipād bhavati, tasmāt
 samyaṇco bhūtvā dvipādo retah siñcanti 6 pitā Mā-
 tariṣvety āha. prāṇo vai pitā prāṇo Mātariṣvā prāṇo

reto, retas tat siñcaty 7 achidrā padā dhā iti. reto vā achidram, ato lya achidrah sambhavaty 8 achidrokthā kavayaḥ śaṁsann iti. ye vā auñcāḥ te kavāyas, ta idam achidram retah prajanayann ity eva tad āha 9 somo viśvavin nīthāni neshad bṛihaspatir ukthāmadāni śaṁsishad iti. brahma vai Bṛihaspatiḥ. kshatram Somah, stutaśastrāni nīthāni cokthāmadāni ca. daivena caivaitad brahmaṇā prasūto daivena ca kshatreṇokthāni śaṁsaty 10 etan ha vā asya sarvasya prasavasyeṣāte yad idam kinca 11 tad yad etābhyām aprasūtaḥ karoty. akṛitam tad. akṛitam akar iti vai nīdanti 12 kṛitam asya kṛitam bhavati. nāsyākṛitam kṛitam bhavati ya evaṁ veda 13 vāg āyur viśvāyur viśvam āyur ity āha. prāṇo vā āyur, prāṇo reto, vāg yonir; yonim tad upasañdhāya retah siñcati 14 ka idam śaṁsishyati sa idam śaṁsishyatīty āha. Prajāpatir vai kah, Prajāpatiḥ prajanayishyatīty eva tad āha || 38 || a ||

1 Āhūya tūshṇīmśaṁsam śaṁsati. retas tat siktam vikaroti. siktir vā agre 'tha vikṛitir 2 upāṁsu tūshṇīmśaṁsam śaṁsaty, upāṁśv iva vai retasaḥ siktis 3 tira iva tūshṇīmśaṁsam śaṁsati, tira iva vai retāṁsi vikriyante 4 shatpadam tūshṇīmśaṁsam śaṁsati shadvidho vai puruṣaḥ śalāṅga, ātmānam eva, tat shadvidham śalāṅgam vikaroti 5 tūshṇīmśaṁsam śastvā purorucam śaṁsati, retas tad vikṛitam prajanayati. vikṛitir vā agre 'tha jātir 6 uccair purorucam śaṁsaty, uccair evainam tat prajanayati 7 dvādaśapadām purorucam śaṁsati. dvādaśa vai māsāḥ saṁvatsarah, saṁvatsarah Prajāpatiḥ. so 'sya sarvasya prajanayitā. sa yo 'sya sarvasya prajanayitā. sa evainam tat prajāyā paśubhiḥ prajanayati prajātyai 8 prajāyate prajāyā paśubhir ya evaṁ veda 9 jātavedasyām purorucam śaṁsati jātavedonyāṅgām 10 tad āhur: yat tritīyasavanam eva jātavedasa āyatanam,

atha kasmāt prātaḥsavane jātavedasyām purorucam ṣaṁsa-
tīti 11 prāṇo vai jātavedāḥ, sa hi jātānām veda. yāvatām
vai sa jātānām veda te bhavanti, yeshām u na veda kim
u te syur. yo vā ājya ātunasamskṛtiṃ veda, tat suviditam
|| 39 || 7 ||

1 Pra vo devāyāgnaya iti ṣaṁsati. prāṇo vai pra,
prāṇam hīmāni sarvāni bhūtāny anuprayanti. prāṇam eva
tat sambhāvayati, prāṇam samskurute 2 dīdivāṁsam apū-
rvyam iti ṣaṁsati. mano vai dīdāya, manaso hi na kiṃ
cana pūrvam asti. mana eva tat sambhāvayati, manāḥ
samskurute 3 sa naḥ śarmāni vītaya iti ṣaṁsati. vāg
vai śarma, tasmād vācānuvadantaṃ āha: śarmāvad āsmā
ayāñsīti. vācam eva tat sambhāvayati, vācam samskurute
4 uta no brahman avisha iti ṣaṁsati. śrotram vai bra-
hma, śrotreṇa hi brahma śṛṇoti, śrotre brahma pratishṭhi-
taṃ. śrotram eva tat sambhāvayati, śrotram samskurute
5 sa yantā vipra eshām iti ṣaṁsati. apāṇo vai yantā-
pāneṇa hy ayaṃ yataḥ prāṇo na parāṇi bhavaty. apāṇam
eva tat sambhāvayaty, apāṇam samskurute 6 ṛitāvā ya-
sya rodasī iti ṣaṁsati. cakshur vā ṛitaṃ. tasmād yataro
vivadamānayo āhāham amuṣṭhyā cakshushādarṣam iti, ta-
sya śrad dadhati. cakshur eva tat sambhāvayati, cakshuḥ
samskurute 7 nū no rāsya sahasravat tokavat pu-
shṭimad vasv ity uttamayā paridadhāty. ātmā vai sama-
staḥ sahasravāns tokavān pushtimān. ātmanam eva tat sa-
mastam sambhāvayaty, ātmānam samastam samskurute
8 yājyayā yajati. prattir vai yājyā, puṇyaiva lakshmiḥ.
puṇyam eva tal lakshmiṃ sambhāvayati, puṇyam lakshmiṃ
samskurute 9 sa evaṃ vidvāns chandomayo devatāmayo
brahmamayo 'mṛitamayaḥ sambhūya devatā apyēti ya
evaṃ veda 10 yo vai tad veda yathā chandomayo de-
vatāmayo brahmamayo 'mṛitamayaḥ sambhūya devatā

apyeti, tat suviditam 11 ity adhyātman, athādhidaivatam
 || 40 || 8 ||

1 Shatpadam tūshnūṁśaṁśam śaṁsati. ślāḥ vā ṛitaya.
 ṛitūn eva tat kalpayaty, ṛitūn apyeti 2 dvādaṣapadām puro-
 rucam śaṁsati. dvādaṣa vai māsā. māsān eva tat kalpa-
 yati, māsān apyeti 3 pra vo devā yāgnaya iti śaṁsaty.
 antariksham vai prāntariksham hūmāni sarvaṇi bhūtāny
 anuprayanty. antariksham eva tat kalpayaty, antariksham
 apyeti 4 dīdivāṁsam apūrvyam iti śaṁsaty. asau vai
 dīdāya yo 'sau tapaty, etasmād dhi na kiṁ cana pūrvam
 asty. etam eva tat kalpayaty, etam apyeti 5 sa naḥ śa-
 rmāṇi vītaya iti śaṁsaty. Agnir vai śarmāny annādyāni
 yachaty. Agnim eva tat kalpayaty, Agnim apyety 6 uta
 no brahmān avisha iti śaṁsati. candramā vai brahma.
 candramasam eva tat kalpayati, candramasam apyeti 7 sa
 yantā vipra eshām iti śaṁsati. Vāyur vai yantā, Vāyunā
 hīdam yatam antariksham na samṛichati. Vāyuni eva tat
 kalpayati, Vāyuni apyety 8 ṛitāvā yasya rodasī iti śa-
 ṁsati. dyāvāprithivī vai rodasī. dyāvāprithivī eva tat ka-
 lpayati, dyāvāprithivī apyeti 9 nū no rāsya sahasravat
 tokavat puṣṭimad vasv ity uttamayā paridadhāti. sam-
 vatsaro vai samastah sahasravāns tokavān puṣṭimān. sam-
 vatsaram eva tat samastam kalpayati, samvatsaram sama-
 stam apyeti 10 yājyayā yajati. vṛiṣṭīr vai yājyā vidyud
 eva, vidyud dhīdam vṛiṣṭim annādyaṁ samprayachati.
 vidyutam eva tat kalpayati, vidyutam apyeti 11 sa evam
 vidvān etanmayo devatāmāyo bhavati bhavati || 41 || 9 ||

Iti dvitryapañcīkāyām pañcama 'dhyāyah.

Iti daṣamādhyāye navamaḥ khaṇḍaḥ.

1 Grahoktham vā etad yat praūgam. nava prātar grahā
 grīhyante, navabliḥ bahishpavamāne stuvate. stute stome
 daṣaṇam grīhṇāti. himkāra itarāsām daṣamaḥ. so sā sam-
 mā 2 vāyavyam śaṁsati, tena vāyavya ukthavān 3 aindra-
 vāyavam śaṁsati, tena aindravāyava ukthavān 4 maitrāvaru-
 ṇam śaṁsati, tena maitrāvaruṇa ukthavān 5 āśvinaṁ śaṁsati,
 tena āśvina ukthavān 6 aindram śaṁsati, tena śukrāmanthinā
 ukthavān 7 vaiṣvadevam śaṁsati, tena āgrayaṇa ukthavān
 8 sārāsvatām śaṁsati 9 na sārāsvato graho 'sti 10 vāk tu
 Sarasvatī. ye tu keca vācā grahā grīhyante, te 'sya sarve
 śastokthā 11 ukthino bhavanti ya evam veda || 1 || 1 ||

1 Annādyam vā etenāvaruṇādhe yat praūgam. anyānyā-
 devatā praūge śasyate, 'nyad-nyad uktham praūge kṛyate
 2 'nyad-nyad anyānnādyam graheṣu dhriyate ya evam
 vedaiḥ tad dha vai yajamānasyādhyātmatamam ivoktham
 yat praūgam. tasmād enainaitad npekshyatamam ivety
 āhur, etena hy enam hotā saṁskaroti 4 vāyavyam śaṁsati.
 tasmād āhur: Vāyuḥ prāṇaḥ prāṇo reto, retañ puruṣasya
 prathamam sambhavataḥ sambhavatīti. yad vāyavyam śa-
 ṁsati, prāṇam evāsyā tat saṁskaroty 5 aindravāyavam śa-
 ṁsati. yatra vāva prāṇas tad apāno. yad aindravāyavam
 śaṁsati. prāṇāpānāv evāsyā tat saṁskaroti 6 maitrāvaruṇam
 śaṁsati. tasmād āhuḥ: cakṣuḥ puruṣasya prathamam sam-
 bhavataḥ sambhavatīti. yaṁ maitrāvaruṇam śaṁsati, ca-
 kṣur evāsyā tat saṁskaroty 7 āśvinaṁ śaṁsati. tasmāt
 kumāram jātāṁ samvadanta: upa vai suśrūṣhate, pi vai
 dhyāyatīti. yad āśvinaṁ śaṁsati, śrotram evāsyā tat saṁ-
 skaroty 8 aindram śaṁsati. tasmāt kumāram jātāṁ samva-

dante: pratidhārayati vai grīvā atho śira iti. yad aindram
 śaṁsati, vīryam evāśya tat saṁskaroti 9 vaiṣvadevaṁ śa-
 ṁsati. tasmāt kumāro jātaḥ paścēva praeārāti. vaiṣvade-
 vāni hy aṅgāni. yad vaiṣvadevaṁ śaṁsaty, aṅgāny evāśya
 tat saṁskaroti 10 sārāsvataṁ śaṁsati. tasmāt kumāraṁ jā-
 taṁ jaghanyā vāg āviśati, vāg gḥi Sarasvatī. yat sārāsva-
 taṁ śaṁsati, vācam evāśya tat saṁskaroty 11 esha vai jāto
 jāyate sarvābhyā etābhyo devatābhyāḥ sarvebhyā ukthe-
 bhyāḥ sarvebhyāḥ chandobhyāḥ sarvebhyāḥ praūgebhyāḥ
 sarvebhyāḥ savanebhyo ya evaṁ veda yaśya caivaṁ vidu-
 sha etae chaṁsanti || 2 || 2 ||

1 Prāṇānam vā etad ukthaṁ yat praūgam. sapta deva-
 tāḥ śaṁsati. sapta vai śīrshaṁ prāṇāḥ. śīrshaṁ eva tat prā-
 ṇān dadhāti 2 kiṁ sa yajamānasya pāpabhadraṁ ādriye-
 teti ha smāha yo 'śya hotā syād ity. atraivainaṁ yathā
 kāmāyeta tathā kuryād 3 yaṁ kāmāyeta: prāṇenainaṁ
 vyardhayānīti, vāyavyam aśya lubdham śaṁsed. ṛicam vā
 padaṁ vātiyāt, tenaiva tal lubdham. prāṇenaivainaṁ tad
 vyardhayati 4 yaṁ kāmāyeta: prāṇāpānābhyām enaṁ vya-
 rdhayānīty, aindravāyavam aśya lubdham śaṁsed. ṛicam vā
 padaṁ vātiyāt, tenaiva tal lubdham. prāṇāpānābhyām evai-
 naṁ tad vyardhayati 5 yaṁ kāmāyeta: cakshushainaṁ
 vyardhayānīti, maitrāvaruṇam aśya lubdham śaṁsed. ṛicam
 vā padaṁ vātiyāt, tenaiva tal lubdham. cakshushaivainaṁ
 tad vyardhayati 6 yaṁ kāmāyeta: śrotreṇainaṁ vyardha-
 yānīty, āśvinam aśya lubdham śaṁsed. ṛicam vā padaṁ
 vātiyāt, tenaiva tal lubdham. śrotreṇaivainaṁ tad vyardha-
 yati 7 yaṁ kāmāyeta: vīryeṇainaṁ vyardhayānīty, aindram
 aśya lubdham śaṁsed. ṛicam vā padaṁ vātiyāt, tenaiva tal
 lubdham. vīryeṇaivainaṁ tad vyardhayati 8 yaṁ kāmāye-
 tāṅgair enaṁ vyardhayānīti, vaiṣvadevaṁ aśya lubdham
 śaṁsed. ṛicam vā padaṁ vātiyāt, tenaiva tal lubdham.

aṅgair evainam tad vyardhayati 9 yam kāmayeta: vācainam vyardhayāniti, sārasvatam asya lubdham śaṁsed. rīcam vā padam vāṇīyāt, tenaiṣa tal lubdham. vācavainam tad vyardhayati 10 yam u kāmayeta: sarvair enam aṅgaiḥ sarveṇātmanā samardhayānīty, etad evāsyā yathāpūrvam rīju kṛiptam śaṁset. sarvair evainam tad aṅgaiḥ sarveṇātmanā samardhayati 11 sarvair aṅgaiḥ sarveṇātmanā samṛidhyate ya evam veda || 3 || 3 ||

1 Tad āhur: yathā vāva stotram evam śastram. āgneyīṣhu sāmagāḥ stuvate, vāyavyayā hotā pratipadyate: katham asya āgneyyo 'nuṣastā bhavanti 2 Agner vā etāḥ sarvās tanvo yad etā devatāḥ 3 sa yad Agniḥ pravān iva dahati, tad asya vāyavyam rūpam. tad asya tenānuṣāṁsaty 4 atha yad dvaidham iva kṛtvā dahati, dvau vā Indra-vāyū, tad asyaindravāyavam rūpam. tad asya tenānuṣāṁsaty 5 atha yad ue ca hrīṣyati ui ca hrīṣyati, tad asya maitrāvaruṇam rūpam. tad asya tenānuṣāṁsati 6 sa yad Agnir ghorasamsparśas tad asya vāruṇam rūpam, tam yad ghorasamsparśam santam mitrakṛityeopāsate tad asya maitram rūpam. tad asya tenānuṣāṁsaty 7 atha yad enam dvābhyām bāhubhyām dvābhyām araṇibhyām manthanti, dvau vā Aśvinau. tad asyāśvinam rūpam. tad asya tenānuṣāṁsaty 8 atha yad uccairghoṣaḥ stanayan bababākurvann iva dahati yasmān bhūtāni vijante, tad asyaindram rūpam. tad asya tenānuṣāṁsaty 9 atha yad enam ekam santam bahudhā viharanti, tad asya vaiṣvadevam rūpam. tad asya tenānuṣāṁsaty 10 atha yat sphūrjayan vācam iva vadan dahati, tad asya sārasvatam rūpam. tad asya tenānuṣāṁsaty 11 evam u hāsya vāyavyayaiva pratipadyamānasya trice-na-triceṇaivaitābhir devatābhiḥ stotriyo 'nuṣasto bhavati 12 viṣvebhiḥ somyam madhv agna indreṇa vāyunā | pibā mitrasya dhāmabhir iti vaiṣvade-

vam uktham śastvā vaiṣvadevyā yajati, yathābhāgam tad devatāḥ prīṇāti ॥ 4 ॥ 4 ॥

1 Devapātram vā etad yad vashaṭkāro. vashaṭkaroti, devapātreṇaiva tad devatās tarpayaty 2 anuvashaṭkaroti. tad yathādo 'ṣvāu vā gā vā punarabhyākāram tarpayanty, evam evaitad devatāḥ punarabhyākāram tarpayanti yad anuvashaṭkaroti 3 mām evāguṇi upāsata ity āhur dhishṇyān, atha kasmāt pūrvasminu eva juhvati pūrvasmin vashaṭkurvantīti 4 yad eva somasyāgne vīhīty anuvashaṭkaroti, tena dhishṇyān prīṇaty 5 asaṁsthitān somān bhakshayanīty āhur yeshām nānuvashaṭkaroti, ko nu somasya svishṭakṛidbhāga īti 6 yad vāva somasyāgne vīhīty anuvashaṭkaroti, tenaiva saṁsthitān somān bhakshayanti; sa u eva somasya svishṭakṛidbhāgo. vashaṭkaroti ॥ 5 ॥ 5 ॥

1 Vajro vā esha yad vashaṭkāro. yaṁ dvishyāt taṁ dhyāyed vashaṭkarishyam, tasmīnu eva taṁ vajram āsthāpayati 2 shaḥ īti vashaṭkaroti. shaḥ vā ṛitava. ṛitū eva tat kalpayaty, ṛitū pratishṭhāpayaty. ṛitū vai pratishṭhata idam sarvaṁ anupratishṭhāti yad idam kṛiṇca 3 pratishṭhāti ya evaṁ veda 4 tad n ha smāha Hiranya-dan Baida: etāni vā etena shaḥ pratishṭhāpayati. dyaur antarikṣhe pratishṭhitāntarikṣam pṛithivyām pṛithivy apsv āpaḥ satye satyam brahmaṇi brahma tapasīty. etā eva tat pratishṭhāḥ pratishṭhantīr idam sarvaṁ anupratishṭhāti yad idam kṛiṇca. pratishṭhāti ya evaṁ veda 5 vaushaḥ īti vashaṭkaroty. asau vāva vāv, ṛitavaḥ shaḥ. etam eva tad ṛitushv ādadhāty, ṛitushu pratishṭhāpayati. yādṛig iva vai devebhyah karoti, tādṛig ivāsmāi devāḥ kurvanti ॥ 6 ॥ 6 ॥

1 Trayo vai vashaṭkāra: vajro dhāmachad riktah 2 sa yam cyocair bali vashaṭkaroti sa vajras 3 tam-tam praharati dvishate bhrāṭṛivyāya vadham, yo 'sya strītyas tasmai startavai. tasmāt sa bhrāṭṛivyavatā vashaṭkrītyo 4 'tha yah

samaḥ saṁtato nirhānareḥ sa dhāmachat 5 tam-tam prajāḥ
 ea paśavaḥ cānūpatishṭhante. tasmāt sa prajākāmēna paśu-
 kāmēna vashāṭkṛityo 6 ttha yenaiva shaḥ avarādhnoti sa ri-
 kto 7 riṇakty ātmānam riṇakty yajamānam, pāpīyān vashaṭ-
 kartā bhavati pāpīyān yasmai vashaṭkaroti. tasmāt ta-
 syāḥ neyāt 8 kim sa yajamānasya pāpabhadram ādriye-
 teti ha smāha yo 'sya hotā syād ity. atraivainam yathā
 kāmayeta tathā kuryād 9 yaṁ kāmayeta: yathaivānījāno
 'bhūt tathaivejānaḥ syād iti, yathaivāsyā ricam brūyāt ta-
 thaivāsyā vashaṭkuryāt. sadṛiṣam evainam tat karoti 10 yaṁ
 kāmayeta: pāpīyān syād ity. uccaistarām asya ricam
 ukṭvā śanaistarām vashaṭkuryāt. pāpīyānsam evainam tat
 karoti 11 yaṁ kāmayeta: śreyān syād iti, śanaistarām asya
 ricam ukṭvoccaistarām vashaṭkuryāc. chriya evainam tae
 chriyām ādadhāti 12 saṁtatam ricā vashaṭkṛityam, saṁta-
 tyai 13 saṁdhīyate prajāyā paśubhir ya evaṁ veda || 7. ||

1 Yasyai devatāyai havir grīhītam syāt, tām dhīyāyēd
 vashaṭkarishyan. sākshād eva tad devatām prīṇāti, pratyak-
 shād devatām yajati 2 vajro vai vashaṭkāraḥ, sa esha pra-
 hrito 'śānto dīdāya. tasya haitasya na sarva iva śāntim
 veda na pratishṭhām. tasmād dhāpy etarhi bhūyān iva
 mṛityus. tasya haishaiva śāntir eshā pratishṭhā vāg ity
 eva. tasmād vashaṭkṛitya-vashaṭkṛitya vāg ity anumān-
 trayeta. sa enam 'śānto na hinasti 3 vashaṭkāra mā mām
 pramṛiksho māham tvām pramṛiksham, brīhatā
 mana upahvaye vyānena śarīram, pratishṭhāsi
 pratishṭhām gacha pratishṭhām mā gamayeti va-
 shaṭkāram anumāntrayeta 4 tad n ha smāha: dīrgham etat
 sad aprabhy, ojaḥ saha oja 5 ity eva vashaṭkāram anu-
 māntrayeta 6 jaḥ ea ha vai sahaḥ ea vashaṭkārasya priya-
 tame tanvau 7 priyeṇaivainam tad dhāmnā samardhayati
 8 priyeṇa dhāmnā samṛidhyate ya evaṁ veda 9 vāk ea vai

prāṇāpānau ca vashaṭkāras, ta ete vashaṭkṛite-vashaṭkṛite
vyūtkrāmanti. tān anumantrayeta: vāg ojaḥ saha ojo
mayi prāṇāpānāv ity, ātmany eva tad dhotā vācam ca
prāṇāpānau ca pratishṭhāpayati sarvāyuh sarvāyutvāya
10 sarvam āyur eti ya evaṃ veda || 8 || 8 ||

1 Yajño vai devebhya udakrāmat. tam praishaiḥ prai-
sham aichan. yat praishaiḥ praisham aichāns, tat praishā-
ṇām praishatvaṃ 2 tam purorugbhiḥ prārocayan. yat puro-
rugbhiḥ prārocayaṇs, tat purorneām puroruktvaṃ 3 tam ve-
dyām anvavindan. yad vedyām anvavindaṇs, tad veder ve-
ditvaṃ 4 tam vittam grahair vyagrīṇata. yad vittam gra-
hair vyagrīṇata, tad grabhāṇām grahatvaṃ 5 tam vittvā
nividbhir nyavedayan. yad vittvā nividbhir nyavedayaṇs,
tan nividām nivittvaṃ 6 mabad vāva nashṭaiḥ abhy
alpaṃ vechati, yataro vāva tayor jyāya ivābhīchati sa
eva tayor sādhiya ichati 7 ya u eva praishān varshīyaso-
yarshīyaso veda sa u eva tān sādhiyo veda, nashṭaiḥ
hy etad yat praishās 8 tasmāt prahvas tiṣṭhan preshyati
|| 9 || 9 ||

1 Garbhā vā eta ukthānām yaṇ nividās. tad yat pu-
rastād ukthānām prātaḥsavane dhīyante. tasmāt parāṇco
garbhā dhīyante parāṇcaḥ sambhavanti 2 yaṇ madhyato
madhyamdine dhīyante, tasmān madhye garbhā dhrītā
3 yad antatas tritīyasavane dhīyante, tasmād amuto 'rvāṇco
garbhāḥ prajāyante prajātyai 4 prajāyate prajāyā paṣubhir
ya evaṃ veda 5 peṣā vā eta ukthānām yaṇ nividās. tad
yat purastād ukthānām prātaḥsavane dhīyante, yathaiva
pravayaṇataḥ peṣaḥ kuryāt tādṛik tad. yaṇ madhyato ma-
dhyamdine dhīyante, yathaiva madhyataḥ peṣaḥ kuryāt
tādṛik tad. yad antatas tritīyasavane dhīyante, yathaivā-
vaprajjanataḥ peṣaḥ kuryāt tādṛik tat 6 sarvato yajñasya
peṣasā śobhate ya evaṃ veda || 10 || 10 ||

1 Sauryā vā etā devatā yan nivas. tad yat purastād ukthānām prātaḥsavane dhūyante madhyato madhyamādyine natatas tritīyasavane, Ādityasyaiva tad vratam anuparyāvartante 2 paccho vai devā yajñam samabharaṇs, tasmāt paccho nivaḥ śasyante 3 yad vai tad devā yajñam samabharaṇs, tasmād aśvaḥ samabhavat. tasmād āhur: aśvaṃ nividam śaṁstre dadyād iti, tad u khalu varam eva dadati 4 na nivaḥ padam atiyād 5 yan nivaḥ padam atiyād, yajñasya tac chidram kuryād, yajñasya vai chidram sravad yajamāno 'nu pāpiyān bhavati. tasmān na nivaḥ padam atiyān 6 na nivaḥ pade viparihared. yan nivaḥ pade vipariharen, mohayed yajñam, mugdho yajamānaḥ syāt. tasmān na nivaḥ pade vipariharen 7 na nivaḥ pade samasyed. yan nivaḥ pade samasyed, yajñasya tad āyuh samharet, prajāyuko yajamānaḥ syāt. tasmān na nivaḥ pade samasyet 8 predam brahma predam kṣātram ity ete eva samasyed, brahmakshatrayoḥ śaṁṣṛityai. tasmād brahma ca kshatram ca śaṁṣṛite 9 na trīcam na caturricam atī manyeta nividdhānam, ekaikaṃ vai nivaḥ padam rīcam sūktam prati. tasmān na trīcam na caturricam atī manyeta nividdhānam, nividā hy eva stotram atīṣastam bhavaty 10 ekām pariśishya tritīyasavane nividam dadhyād 11 yad dve pariśishya dadhyāt, prajānanam tad upahanyād, garbhais tat prajā vyardhayet. tasmād ekām eva pariśishya tritīyasavane nividam dadhyān 12 na sūktena nividam atipadyeta 13 yena sūktena nividam atipadyeta, na tat punar upanivarteta, vāstubam eva tad 14 anyat taddaivatam tacchandasaṃ sūktam āṛitya tasmin nividam dadhyān 15 mā pra gāma patho vayam iti purastāt sūktasya śaṁsati 16 patho vā esha praiti yo yajñe nuhyati. mā yajñād indra somina iti, yajñād eva tan na pracyavate 17 mānta sthur no arātaya ity, arātiyata eva

tad apahanti 18 yo yajñasya prasādhanaś tantur dev-
eshv ātataḥ ! tam āhutaṁ naśīmahīti 19 prajā vai
tantuḥ, prajāṁ evāsmā etat sanītanoti 20 mano n v ā hu-
vāmahe nārāṣaṁse na someneti 21 manasā vai yajñas
tāyate, manasā kriyate 22 saiva tatra prāyaścittih prāya-
ścittih || 11 || 11 ||

Iti tritīyapañcīkāyām prathamo 'dhyāyaḥ.

Ity ekādaśādhyāya ekādaśaḥ khaṇḍaḥ.

1 Devaviśaḥ kalpayitavyā, ity āhuḥ, chandaś chandasi
pratiśthāpyam iti. ṣoṁsāvom ity āhvayate prātaḥsavane
tryakshareṇa, ṣaṁsāmodaivom ity adhvaryuḥ pratigri-
ṇāti pañcākshareṇa. tad aṣṭāksharam sampadyate. 'sṭā-
ksharā vai gāyatrī, gāyatrīm eva tat purastāt prātaḥsavane
'cikṣipatām 2 ukthaṁ vācīty āha ṣastvā caturaksharam,
om ukthaṣā ity adhvaryuḥ caturaksharam. tad aṣṭhā-
ksharam sampadyate. 'sṭāksharā vai gāyatrī, gāyatrīm
eva tad ubhayataḥ prātaḥsavane 'cikṣipatām 3 adhvaryo
ṣoṁsāvom ity āhvayate madhyamdine śalākshareṇa, ṣa-
ṁsāmodaivom ity adhvaryuḥ pratigriṇāti pañcākshareṇa.
tad ekādaśāksharam sampadyata. ekādaśāksharā vai tri-
śtup. trīṣṭubham eva tat purastāt madhyamdine 'cikṣi-
patām. ukthaṁ vācīndrāyety āha ṣastvā saptāksharam,
om ukthaṣā ity adhvaryuḥ caturaksharam. tad ekādaśā-
ksharam sampadyata. ekādaśāksharā vai trīṣṭup, trīṣṭu-
bham eva tad ubhayato madhyamdine 'cikṣipatām 4 adhva-
ryo ṣoṣoṁsāvom ity āhvayate tritīyasavane saptāksha-
reṇa, ṣaṁsāmodaivom ity adhvaryuḥ pratigriṇāti pañcā-
kshareṇa. tad dvādaśāksharam sampadyate. dvādaśāksharā
vai jagatī, jagatīm eva tat purastāt tritīyasavane 'cikṣi-
patām. ukthaṁ vācīndrāya devebhya ity āha ṣastvai-
kādaśāksharam, om ity adhvaryr ekāksharam. tad dvāda-
śāksharam sampadyate. dvādaśāksharā vai jagatī, jagatīm

eva tad ubhayatas tṛtīyasavane 'eiklīpatām 5 tad etad ṛishih paśyann abhyanūvāca 6 yad gāyatrē adhi gāyātṛam āhitaṁ traishṭubhād vā traishṭubham nira-takshata | yad vā jagaj jagaty āhītam padam ya it tad vidus te amṛitatvam ānaśur ity 7 etad vai tac chandaś chandasi pratishṭhāpayati 8 kalpayati devaviṣo ya evaṁ veda || 12 || 1 ||

1 Prajāpatir vai yajñam chandānsi devebhyo bhāga-dheyāni vyabhajat. sa gāyatrīm evāgnaye Vasubhyaḥ prā-taḥsavane 'bhajat, trishṭubham Indrāya Rudrebhyo na-dhyam-dine, jagatīm Viśvebhyo devebhya Ādityebhyas tṛ-tīyasavane 2 'thāsya yat svam chanda āsīd anuśṭup, tām udantam abhy udauhad achāvākīyām abhi. sainam abravīd anusṭup: tvam nv eva devānām pāpishṭho 'si, yasya te 'ham svam chando 'smi. yām modantam abhy udauhīr achāvākīyām abhīti. tad ajāmāt, sa svam somam āharat sa sve some 'gram mukham abhi paryāharad anusṭubham. tasmād v anusṭubh agriyā mukhyā yujyate sarveshām sa-vanānām 3 agriyo mukhyo bhavati, śṛasbhatām aśnute ya evaṁ veda 4 sve vai sa tat some 'kalpayat. tasmād yatra kva ea yajamānavaśo bhavati, kalpata eva yajño 'pi 5 tasyai janatāyai kalpate yatraivam vidvān yajamāno vaśi yajate || 13 || 2 ||

1 Agnir vai devānām hotāsīt, tam mṛityur bahishpava-māne 'sīdat. so 'nushṭubhājyam pratypadyata, mṛityum eva tat paryakrāmat. tam ājye 'sīdat. sa praūgeṇa pra-tyapadyata, mṛityum eva tat paryakrāmat 2 tam mādhyam-dine pavamāne 'sīdat. so 'nushṭubhā marutvatiyam pratyapadyata, mṛityum eva tat paryakrāmat. tam mādhyam-dine bṛihatīshu nāśaknot sattum. prāṇā vai bṛihatyaḥ, prāṇān eva tan nāśaknod vyavaitum. tasmān mādhyam-dine hotā bṛihatīshu stotriyeṇaiva pratipadyate. prāṇā vai bṛihatyaḥ,

prāṇān eva tad abhi pratipadyate 3 taṃ tṛtīyapavamāne
'sīdat. so 'nushṭubhā vaiśvadevam pratyapadyata, mṛityum
eva tat paryakramat. taṃ yajñāyājñiye 'sīdat. sa vaiśvā-
nariyenāgnimārutāṃ pratyapadyata, mṛityum eva tat pa-
ryakramat. vajro vai vaiśvānariyam pratishṭhā yajñāya-
jñīyam, vajrenaiva tat pratishṭhāyā mṛityum nudate. sa
sarvān pāśān sarvān sthānūn mṛityor atimueya svasty evo-
damueyata, svasty eva hotommueyate sarvāyuh sarvāyu-
tvāya 4 sarvam āyur eti ya evaṃ veda || 14 || 3 ||

• 1 Indro vai Vṛitraṃ hatvā nāstrīṣṭi manyamānaḥ pa-
rāḥ parāvato 'gachat, sa paramām eva parāvataṃ agachat.
anushṭub vai paramā parāvad, vāg vā anushṭup. sa vācam
praviśyāsayat, taṃ sarvāṇi bhūtāni vibhajyānvaichaṃs. taṃ
pūrvedyuh pitaro 'vindann, uttaram abar devās. tasmāt
pūrvedyuh pitribhyaḥ kriyata, uttaram abar devān yajante
2 te 'bruvann: abhishuṇavāmaiva, tathā vāva na āśishṭham
āgamishyatīti. tatheti. te 'bhyashuṇvaṃs, ta ā tvā ratham
yathotaya ity evainam āvartayann, idaṃ vaso sutam
andha ity evaibhyaḥ sutakīrtyām āvir abhavad, indra
nedīya ed ihīty evainam madhyam prāpādayantā 3 gate-
ndreṇa yajñena yajate, sendreṇa yajñena rādhnoti ya evaṃ
veda || 15 || 4 ||

1 Indram vai Vṛitraṃ jaghnivāṃsaṃ nāstrīṣṭi manya-
mānāḥ sarvā devatā ajahus, taṃ Maruta eva svāpayo nā-
jabuh. prāṇā vai Marutaḥ svāpayah, prāṇā haivainam tan
nājahus. tasmād esho 'cyutah svāpimān pragāthaḥ śasyata:
ā svāpe svāpibhir ity 2 api ha yady aindram evāta ūr-
dhvam chandaḥ śasyate, tad dha sarvam marutvatīyam
bhavaty, esha ced acyutah svāpimān pragāthaḥ śasyata:
ā svāpe svāpibhir iti || 16 || 5 ||

1 Brāhmaṇaspatyam pragātham śaṃsati 2 brīhaspatipu-
rohitā vai devā ajayan svargam lokam. vy asmiṇ loka

'jayanta. tathaivaitad yajamāno bṛihaspatipurohita eva jayati svargam lokam, vy. asmiñl loke jayate 3 tau vā etau pragāthāv astutau santau punarādāyam śasyete. tad āhur: yan na kim canāstutam sat punarādāyam śasyate, 'tha kasmād etau pragāthāv astutau santau punarādāyam śasyete iti 4 pavamānoktham vā etad yan marutvatīyam. shaṭsu vā atra gāyatrīshu stuvate shaṭsu bṛihatīshu tistṛishu trīṣṭu-
psu, sa vā esha trichandāḥ pañcadaśo mādhyamdinah pavamānas. tad āhuḥ: katham ta esha trichandāḥ pañcadaśo mādhyamdinah pavamāno 'nuṣasto bhavati 5 ye eva gāyatriyā uttare pratipado yo gāyatro 'nucaras, tābhīr evāsyā gāyatriyo 'nuṣastā bhavanti; etābhyām evāsyā pragāthābhyām bṛīyatyo 'nuṣastā bhavanti 6 tāsu vā etāsu bṛihatīshu sāmāgā rauravayaudhājayābhyām punarādāyam stuvate. tasmād etau pragāthāv astutau santau punarādāyam śasyete, tae chastreṇa stotraṇi anvaiti 7 ye eva trīṣṭubhāḥ dhārye yat trīṣṭubham nividdhānam, tābhīr evāsyā trīṣṭubho 'nuṣastā bhavanti 8 evam u hāsyāisha trichandāḥ pañcadaśo mādhyamdinah pavamāno 'nuṣasto bhavati ya evam veda || 17 || ॥

1 Dhāryāḥ śāṁsati 2 dhāryābhir vai Prajāpatir imāñl lokān adhayad yaṁ-yaṁ kāmam akāmayata 3 tathaivaitad yajamāno dhāryābhir evemāñl lokān dhayati yaṁ-yaṁ kāmam akāmayate ya evam veda yad eva dhāryāḥ | 4 yatra yatra vai devā yajñasya chidram nirajānañs, tad dhāryābhir apidadhus, tad dhāryānām dhāryātvam 5 achidreṇa hāsyā yajñeneshtam bhavati ya evam veda yad v eva dhāryāḥ | 6 sūma haitad yajñasya yad dhāryās. tad yathā sūeyā vāsaḥ samdadhad iyād, evam evaitābhir yajñasya chidram samdadhad eti ya evam veda yad v eva dhāryāḥ | 7 tāny u vā etāny upasadām evokthāni yad dhāryā. agnir netety āgneyī prathamopasat, tasyā etad uktham. tvam

soma kratubhir iti saumyā dvitīyopasat, tasyā etad uktham. pinvanty apa iti vaiṣṇavī tritīyopasat, tasyā etad uktham 8 yāvantaṃ ha vai. saumyenādhivareṇeṣṭvā lokam jayati, tam ata ekaikayopasadā jayati ya evaṃ vedā yaś caivam vidvān dhāyāḥ śaṁsati 9 tad dhaika āhus: tān vo maha iti śaṁsed, etāṃ vāva vayam Bharateshu śasyamānām abhivyajānīma iti vadantas 10 tat-tan uādri-tyam 11 yad etāṃ śaṁsed, īśvaraḥ parjanya 'varshitoḥ 12 pinvanty apa ity eva śaṁsed 13 vṛṣṭivani padam, Maruta iti mārutam, atyam na mihe vi nayautīti vi- nītavad. yad vīnītavat tad vikrāntavad, yad vikrāntavat tad vaishṇavam. vājīuam itūdro vai vājī. tasyāṃ vā eta- syāṃ catvāri padāni vṛṣṭivani mārutam vaiṣṇavam ain- dram 14 sū vā eshā tritīyasavaṇabbhajanā satī madhyamādyine śasyate. tasmād dhedam Bharatānām paśavaḥ śāyamgo- shṭhāḥ santo madhyamādyine saṃgavinīm āyanti. so jagatī, jāgatā hi paśava, ātmā yajamānasya madhyamādyinas, tad yajamāne paśūn dadhāti || 18 ||

1 Marutvatīyam pragātham śaṁsati. paśavo vai Marutaḥ, paśavaḥ pragāthaḥ, paśūnām avaruddhyai 2 janishṭhā ugraḥ sahase turāyēti sūktam śaṁsati. tad vā etad yajamānajanam eva sūktam, yajamānam ha vā etena yajñād devayonyai prajānāyati 3 tat samjāyam bhavati. sam ca jayati vi ca jayata 4 etad gaurivītam. Gaurivītir ha vai Śāktyo nedishṭham svargasya lokasyāgachat. sa etad sūktam apaśyat, tena svargam lokam ajayat. tathaivaitad yajamāna etena sūktena svargam lokam jayati 5 tasyārdhāḥ śastvārdhāḥ pariśishya madhye nividam dadhāti 6 svarga- sya haisha lokasya roho yan nivit 7 svargasya baital lokasyākramamam yan nivit. tām ākramamāna iva śaṁsed, upaiva yajamānam ugrīhṇīta yo 'sya priyaḥ syād. iti nu svargakāmasyāsthābhicarato. yaḥ kāmayeta: kshatreṇa

viṣaṃ 'nanyām iti, tris tarhi nividā sūktam viṣaṃset. kshatram vai uivid viṣ sūktam, kshatreṇaiva tad viṣaṃ hanti 9 yaḥ kāmayeta: viṣā kshatram hanyām iti, tris tarhi sūktena nividam viṣaṃset. kshatram vai nivid viṣ sūktam, viṣaiva tat kshatram hanti 10 ya u kāmayetobhayata enam viṣaḥ paryavachinadānity, ubhayatas tarhi nividam vyāvhyaitobhayata evainam tad viṣaḥ paryavachinattī 11 ti nv abhicarata. itarathā tv eva svargakāmasya 12 vayah sūparṇā upa sedur indram ity uttamayā paridadhāti 13 priyamedhā ṛishayo nādhamānāḥ | 14 apa dhvāntam ūrṇuhīti. yena tamasā prāvṛito manyeta tan manasā gached, apa haivāsmāt tal lupyate 15 pūrdhi cakshur iti cakshushī marīmṛijyetā 16 jarasaṃ ha cakshuśhmān bhavati ya evaṃ veda 17 mumugdhy asmān nidhayeva baddhān iti. pāsā vai nidhā, munmugdhy asmān pāśād iva baddhān ity eva tad āha || 19 || s ||

1 Indro vai Vṛitram hanishyan sarvā devatā abravīd: anu mopatishṭhadhvam, upa mā hvayadhvam iti. tatheti. tam hanishyanta ādravan. so 'ven: mām vai hanishyanta ādravanti, hantemān bhīshayā iti. tām abhi prāśvasīt, tasya śvasathād īshamāṇā viṣve devā adravan. Maruto hainam nājahuh: prahara bhagavo jahi vīrayasvety evainam etām vācam vadanta upātishṭhanta. tad etad ṛishih paśyann abhyanūvāca: vṛitrasya tvā śvasathād īshamāṇā viṣve devā ajahur ye sakhāyah | marudbhīr indra sakhyam te astv athemā viśvāḥ pritanā jayāsīti. so 'ved: ime vai kila me sacivā, ime mākāmayanta, hantemān asmīnn uktha ābhajā iti. tām etasmīnn uktha ābhajad, attha haite tarhy ubhe eva nishkevalye ukthe āsatur 2 marutvatīyam graham grīhṇāti, marutvatīyam pragātham śaśati, marutvatīyam sūktam śaśati. marutvatīyam nividam dadhāti: Marutām sā bhaktir 3 marutvatīyam uktham śastvā

marutvatīyayā yajati, yathābhāgam tad devatāḥ prīṇāti
 4 ye tvāhihate maghavann avaradhan ye śāmbare
 harivo ye gavishtau | ye tvā nūnam anumadanti
 viprāḥ pibendra somam saganō marudbhir iti 5 ya-
 tra-yatraivaibhir vyajayata yatra-yatra vīryam akarot, tad
 evaitat samannvedyendrenainān sasomapīthān karoti || 20 || 9 ||

1 Indro vai Vṛitraṁ hatvā sarvā vijitir vijityābravīt
 Prajāpatim: aham etad asāni yat tvam, aham mahān asā-
 nīti. sa Prajāpatir abravīd: atha ko 'ham iti. yad evaitad
 avoca, ity abravīt. tato vai Ko nāma Prajāpatir abhavat;
 Ko vai nāma Prajāpatir. yan mahān Indro 'bhavat, tau
 Mahendrasya mahendratvam 2 sa mahān bhūtvā devatā
 abravīd: uddhāram na uddharateti. yathāpy etarhīchati,
 yo vai bhavati yaḥ śreshṭhatām aśunte (sa mahān bhavati).
 tam devā abruvau: svayam eva brūshva yat te bhavishya-
 jīti. sa etam mātendram grāham abrūta, mādhyandinaṁ
 savañānām, nishkevalyam ukthānām, trishṭubham chanda-
 sām, prishṭham sāmnam. tam asuā uddhāram udaharanu.
 3 nd asmā uddhāram haranti ya evam veda 4 tam devā
 abruvan: sarvam vā avocathā, api no 'trāstv iti. sa nety
 abravīt, katham vo 'piśyād iti. tam abruvan: apy eva no
 'stu maghavann iti. tām īkshataiva || 21 || 10 ||

1 Te devā abruvann: iyaṁ vā Indrasya priyā jāyā vā-
 vātā Prāsahā nāmāsyām evechāumahā iti: tatheti. tasyām
 aichanta. sainān abravīt: prātar vaḥ prativaktāsmīti. ta-
 smāt striyaḥ patyāv ichaute, tasmād n stṛy anurātram pa-
 tyāv ichate. tām prātar upāyau, saitad eva pratyapadyata:
 2 yad vāvāna prutamam purāshā ā vṛitrahendro
 nāmāny aprāḥ | acetī prāsahas patis tuvishmān
 iti 3 Indro vai prāsahas patis tuvishmān 4 yadīm uṣmasi
 kartave karat tad iti. yad evaitad avocāmākarat tad
 ity evaināns tad abravīt 5 te devā abruvann: apy asyā ihā-

stu, yā uo 'smīn na vai kam avidad iti. tatheti. tasyā
 apy atrākurvaṁs 6 tasmād eśhātrāpi śasyate. yad vāvāna
 purutāmam purāshāḥ iti 7 senā vā Indrasya priyā jāyā
 vāvātā Prāsahā nāma, Ko nāma Prajāpatiḥ śvaśuras. tad
 yāsya kāme senā jayet, tasyā ardhat tishṭhaṁs tṛṇam
 ubhayataḥ parichidyetarām senām abhy asyet: Prāsahie
 Kas tvā paśyatiti. tad yathaivādaḥ snushā śvaśurāl lajja-
 mānā niliyamānaity, evam eva sā senā bhajyamānā niliya-
 mānaiti yatraivam vidvāṁs tṛṇam ubhayataḥ parichidyeta-
 rām senām abhy asyati: Prāsahie Kas tvā paśyatiti 8 tām
 Indra uvācāpi vo 'trāstv iti. te devā abruvan: virād yā-
 jyāstu nishkevalyasya yā trayastriṁśadaksharā 9 trayastri-
 ṁśad vai devā: aṣṭau Vasava, ekādaśa Rudrā, dvādaśādī-
 tyāḥ, Prajāpatiḥ ca Vashatṭkāraḥ ca. devatā aksharabhājāḥ
 karoty, aksharam-aksharam eva tad devatā anuprapibanti,
 devapātreṇaiva tad devatās tṛpyanti 10 yaṁ kāmayetānā-
 yatanavān syād ity, avirājāsya yajed gāyatriyā vā tṛiṣṭu-
 bhā vānyena vā chandasā, vashatṭkuryād: anāyatanavantam
 evainam tat karoti 11 yaṁ kāmayetāyatanavān syād iti,
 virājāsya yajet: pibā somam indra mandatu tvety
 etayāyatanavantam evainam tat karoti || 22 || 11 ||

1 Rik ca vā idam agre sāma cāstām, saiva nāma ṛig
 āsīd amo nāma sāma. sā vā ṛik sāmopāvadāḥ: mithunam
 sambhavāva prajātyā iti. nety abravīt sāma, jyāyān vā ato
 mama mahimeti. te dve bhūtvopāvadatām, te na prati cana
 samavadata. tās tisro bhūtvopāvadātis, tat tisṛibhiḥ sama-
 bhavad. yat tisṛibhiḥ samabhavat tasmāt tisṛibhiḥ stuvanti,
 tisṛibhir udgāyanti; tisṛibhir hi sāma sammitam. tasmād
 ekasya bahvyo jāyā bhavanti, naikasyai bahavaḥ saha
 patayo. yad vai tat sā cāmaḥ ca samabhavatām, tat
 sāmābhavat, tat sāmāḥ sāmātmam 2 sāmān bhavati ya
 evam veda 3 yo vai bhavati yaḥ śreshṭhatām aṣṭute sa

sāman bhavaty, asāmanya iti hi nindanti 4 te vai pañcā-
 nyād bhūtvā pañcānyad bhūtvākalpetām: ābāvāṣ ca him-
 kāraṣ ca prastāvaṣ ca prathamā ca ṛig udgīthaṣ ca, ma-
 dhyamā ca pratihāraṣ cottamā ca nidhanam ca vashatkāraṣ
 ca 5 te yat pañcānyad bhūtvā pañcānyad bhūtvākalpetām,
 tasmād ābuh: pāṅkto yajñah pāṅktāḥ paśava iti 6 yad u
 virājam daṣiṇīm abhisamapadyetām, tasmād āhur: virāji
 yajño daṣiṇyām pratishṭhita ity 7 ātmā vai stotriyah, pra-
 jānurūpah, patnī dhāyyā, paśavaḥ pragātho, grīhāḥ sūktam
 8 sa vā asmiṇṣ ca loka 'mushmiṇṣ ca prajāyā ca paśubhiṣ
 ca grīheshu vasati ya evam veda || 23 || 12 ||

1 Stotriyam ṣaṁsaty, ātmā vai stotriyas 2 tam madhya-
 mayā vācā ṣaṁsaty, ātmānam eva tat saṁskurute 3 'nurū-
 pam ṣaṁsati, prajā vā anurūpah 4 sa uccaistarām ivānurū-
 pah ṣaṁstavyah, prajāṁ eva tac chreyaṣīm ātmanah kurute
 5 dhāyyām ṣaṁsati, patnī vai dhāyyā 6 sā nīcaistarām iva
 dhāyyā ṣaṁstavyā 7 prativādīnī hāṣya grīheshu patnī bha-
 vati yatraivam vidvān nīcaistarām dhāyyām ṣaṁsati 8 pra-
 gātham ṣaṁsati 9 sa svaravatyā vācā ṣaṁstavyah, paśavo
 vai svarah, paśavaḥ pragāthah, paśūnām avaruddhyā 10 in-
 drasya nu vīryāṇi pra vocam iti sūktam ṣaṁsati 11 tad
 vā etat priyam Indrasya sūktam nishkevalyam hairanya-
 stūpam. etena vai sūktena Hiranyastūpa Āṅgīrasa Indrasya
 priyam dhāmopāgachati, sa paramam lokam ajayad 12 ape-
 ndrasya priyam dhāma gachati, jayati paramam lokam ya
 evam veda 13 grīhā vai pratishṭhā sūktam, tat pratishṭhi-
 tatamayā vācā ṣaṁstavyam, tasmād yady api dūra iva pa-
 śūnīl labhate, grīhān evainān ājigamishati; grīhā hi paśū-
 nām pratishṭhā pratishṭhā || 24 || 13 ||

● Iti tṛitīyapañcīkayām dvitīyo 'dhyāyah.

Iti dvādāṣe 'dhyāye trayodaṣah khaṇḍah.

1 Somo vai rājāmushmiṇī loka āsīt, tam devāṣ ca ṛi-

shayaṣ' cābhyadhyāyan: katham ayam asmān somo rājā-
gached iti. te 'bruvanṣ chandānsi: yūyaṃ pā imam somam
rājānam āharateti. tatheti. te suparnā bhūtvodapatais. te
yat suparnā bhūtvodapatais, tad etat' Sauparnam ity
ākhyānavida ācakshate 2 chandānsi vai tat somam rājānam
achācarais. tāni ha tarhi caturaksharāṇi-caturaksharāṇy
eva chandānsy āsan. sā jagatī caturaksharā prathamoda-
patat. sā patitvārdham adhvano gatvāṣṛāmyat, sā parāsyā
trīṇy aksharāṇy ekāksharā bhūtvā dīkshām ca tapaṣ ca
harantī punar abhyavāpatat. tasmāt tasya vittā dīkshā vi-
ttam tapo yasya pasavaḥ santi. jāgatā hi paśavo, jagatī
hi tān āharat 3 atha trishṭub udapatat. sā patitvā bhūyo
'rdhād adhvano gatvāṣṛāmyat, sā parāsyāikam aksharam
tryaksharā bhūtvā dakṣiṇā harantī punar abhyavāpatat.
tasmān madhyamā dine dakṣiṇā niyante trishṭubho loke,
trishṭub bhi tā āharat || 25 || 1 ||

1 Te devā abruvan gāyatrīm: tvam na imam somam
rājānam āharetī. sā tathety abravīt, tām vai mā sarveṇa
svastyāyanenānumantrayadhvam iti. tatheti. sodapatat, tām
devāḥ sarveṇa svastyāyanenānvamantrayanta: preti ceti
cety. etad vai sarvam svastyāyanam yat preti ceti ceti.
tad yo 'sya priyaḥ syāt tam etenānumantrayeta: preti ceti
ceti, svasty eva gachati, svasti punar āgachati 2 sā patitvā
somapālān bhīṣatyitvā padbhyām ca makkena ca somam
rājānam samagrībhnāt, yāni cetare chandasī aksharāṇy
ajahitām tāni copasamagrībhnāt 3 tasyā anuvīṣijya Kṛiṣṇa-
nuḥ somapālāḥ sayasya pado nakham achidat, tac cha-
lyako 'bhavat. tasmāt sa nakham iva. yad vaṣaṃ asravat
sā vaṣābhavat, tasmāt sā havir ivātha yaḥ śalyo yad anī-
kam āsīt sa sarpo nirdānsy abhavat, sahasaḥ svajo, yāni
parṇāni te manthāvalā, yāni snāvāni te gaṇḍūpadā, yat te-
janam so 'ndhāhīḥ. so sā tatheshur abhavat || 26 || 2 ||

1 Sā yad dakṣiṇeṇa padā samagṛibhṇāt, tat prātaḥsa-
vanam abhavaṭ. tad gāyatrī svam āyatanam akuruta, ta-
smāt tat samṛiddhatamam manyante sarveśhām savanānām.
agriyo mukhyo bhavati, śreṣṭhatām aśnute ya evaṃ ve-
dātha yat savyeṇa padā samagṛibhṇāt, tan mādhyamdinam
savanam abhavaṭ. tad visraṇsata, tad visrastam nānvāpnot
pūryam savanam. te devāḥ prājijñāsanta, tasmīns trisṭu-
bham chandasām adadhur Indraṃ devatānām, tena tat sa-
māvadvīryam abhavaṭ pūrveṇa savanenobhābhyām savanā-
bhyām samāvadvīryābhyām samāvajjāmibhyām rādhnōti ya
evaṃ vedātha yaṇ mukheṇa samagṛibhṇāt, tat tritīyasava-
nam abhavaṭ 2 tasya patantī rasam adbayaṭ, tad dhītara-
sam nānvāpnot pūrve savane. te devāḥ prājijñāsanta, tat
paśuśhv apaśyaṇs. tad yad āṣīram avanayanty, ājyena pa-
śunā caranti, tena tat samāvadvīryam abhavaṭ pūrvābhyām
savanābhyām 3 sarvāḥ savanāḥ samāvadvīryāḥ samāvaj-
jāmibhī rādhnōti ya evaṃ veda || 27 || 3 ||

1 Te vā ime itare chandasī gāyatrīm abhyavadetām:
vittam nāv akṣharāṇy anuparyāgur iti. nety abravīd gāya-
trī, yathāvittam eva na iti. te deveshu praśnam aitām, te
devā abruvan: yathāvittam eva va iti. tasmād dhāpy eta-
rhi vittām vyāhur: yathāvittam eva na iti. tato vā aṣṭā-
kṣharā gāyatrī abhavaṭ. tryakṣharā trisṭub, ekākṣharā
jagati 2 sūṣṭākṣharā gāyatrī prātaḥsavanam udayachan,
nāśaknot trisṭup tryakṣharā mādhyamdinam savanam
ndyantam. tām gāyatrī abravīd: āyāny, api me 'trāsty iti.
sā tathety abravīt trisṭup, tām vai maitair aṣṭābhīr
akṣharair upasamādhehīti. tatheti. tām upasamadadhād. etad
vai tad gāyatrīyai madhyamdine yaṇ marutvatīyasyottare
pratipado yaṣ cānucaraḥ. saikādaṣākṣharā bhūtvā mā-
dhyamdinam savanam udayachan 3 nāśaknoḥ jagaty ekā-
kṣharā tritīyasavanam udyantam. tām gāyatrī abravīd:

āyāny, api me 'trāstv iti. sā tathety abravīḥ jagatī, tām vai maitair ekādaśabhir akṣharair upasaṃśrheḥīti. tatheti. tām upasaṃśradadhād. etad vai tad gāyatrīyai tritīyasavane yad vaiṣvadevasyottare pratipado yaṣ cānucarāḥ. sā dvādaśākṣharā bhūtvā tritīyasavanam udayachāt 4 tato vā aṣṭākṣharā gāyatrī abhavad, ekādaśākṣharā trisṭub, dvādaśākṣharā jagatī 5 sarvaiṣ ehandobhiḥ samāvadvīryaiḥ samāvajjāmbhi rādhnōti ya evaṃ vedaiḥkaṃ vai sat tat tredhābhavat. tasmād āhur: dātavyam evaṃ viduṣa ity, ekaṃ hi sat tat tredhābhavat || 28 || 4 ||

1 Te devā abruvann Ādityān: yuṣmābhir idaṃ savanam udyachāmeti. tatheti. tasmād ādityārambhanāṃ tritīyasavanam, ādityagrahaḥ purastāt tasya 2 yajaty: ādityāso aditir mādayantām iti madvatyā rūpasamṛddhayā. madvad vai tritīyasavanasya rūpaṃ 3 nānuvashaṭkaroti, na bhakshayati. saṃsthā vā eṣhā yad anuvashaṭkārah, saṃsthā bhakshaḥ, prāṇā Ādityā: net prāṇān saṃsthāpayānīti 4 ta Ādityā abruvan Savitāraṃ: tvayedam saha savanam udyachāmeti. tatheti. tasmāt sāvitri pratipad bhavati vaiṣvadevasya, sāvitragrahaḥ purastāt tasya. yajati: damūnā devaḥ savitā vareṇya ity madvatyā rūpasamṛddhayā. madvad vai tritīyasavanasya rūpaṃ. nānuvashaṭkaroti, na bhakshayati. saṃsthā vā eṣhā yad anuvashaṭkārah, saṃsthā bhakshaḥ, prāṇaḥ Savitā: net prāṇaṃ saṃsthāpayānīty 5 ubhe vā eṣha ete savane vipibati yat Savitā: prātaḥsavanam ea tritīyasavanam ea. tad yat pibavat sāvitryai nividāḥ padam purastād bhavati madvad upariṣṭād, ubhayor evainaṃ tat savanayor ābhajati: prātaḥsavane ea tritīyasavane ea 6 bahvyaḥ prātar vāyavyāḥ śasyanta, ekā tritīyasavane. tasmād ūrdhvāḥ puruṣasya bhūyānśaḥ prāṇā yac cāvāṇeo 7 dyāvāprithivīyaṃ śaṃsati. dyāvāprithivī vai pratishṭhe: iyam eveha pratishṭhāsāv amutra. tad yad

dyāvāprithivīyaṃ śaṁsati, pratishṭhāyor evainam tat prati-
shṭhāpayati || 29 || 5 ||

1 Ārbhavam śaṁsaty 2 Rībhavō vai deveshū tapasā so-
napītham abhyaajāyaṁs. tebhyaḥ prātaḥsavane vāci kalpa-
yishaṁs, tān Agnir Vasubhiḥ prātaḥsavanād anudata. te-
bhyo mādhyamdine savane vāci kalpayishaṁs, tān Indro
Rurair mādhyamdināt savanād anudata. tebhyas tritīya-
savane vāci kalpayishaṁs, tān Viṣve devā ananudyanta:
neha pāsyanti neheti. sa Prajāpatir abravīt Savitāraṃ:
tava vā ime 'ntevāsās, tvam evaibhiḥ sampibasveti. sa ta-
thety abravīt Savitā, tān vai tvam ubhayataḥ paripibeti.
tān Prajāpatir ubhayataḥ paryapibat 3 te ete dhāyye aui-
rukte prajāpatye śasyete abhita ārbhavam: surūpakṛi-
tnum ūtaye, 'yaṁ venaḥ codayat pṛiṣṇigarbhā iti.
Prajāpatir evaināṁs tad ubhayataḥ paripibati. tasmād u-
śreṣṭhī pātre rocayaty eva yaṁ kāmāyate taṁ 4 tebhyo
vai devā apaivābībhatsanta manushyagandhāt, ta ete dhā-
yye antaradadhata: yebhyo mātai, vā pitra iti || 30 || 6 ||

1 Vaiṣvadevam śaṁsati 2 yathā vai prajā evaṁ vaiṣva-
devam. tad yathāntaram janatā evaṁ sūktāni, yathāraṇyāny
evaṁ dhāyyās. tad ubhayato dhāyyāṁ paryāvhayate. ta-
smāt tāny aranyāni santy anaranyāni nṛigaiḥ ca vayobhiḥ
ceti ha smāha 3 yathā vai puruṣa evaṁ vaiṣvadevam. ta-
sya yathāvantaram aṅgāny evaṁ sūktāni, yathā parvāny
evaṁ dbāyyās. tad ubhayato dbāyyāṁ paryāvhayate. ta-
smāt puruṣasya parvāni śithirāni santi dṛiḥḥāni, brahmaṇā
hi tāni dhṛitāni 4 mūlam vā etad yajñasya yad dhāyyās
ca yājyās ca. tad yad anyā-anyā dhāyyās ca yājyās ca
kuryur, unmūlam eva tad yajñam kuryus. tasmāt tāḥ samā-
nya eva syuḥ 5 pāñcajanyaṁ vā etad ukthaṁ yad vaiṣva-
devam. sarveshāṁ vā etat pañcajanānam ukthaṁ: deva-
manushyānāṁ gandbarvāpsarasām sarpaṇām ca pitṛiṇām

caiteshām vā etat pañcajanānām uktham 6 sarva enam pañcajanā vidur, ainam pañcinyai janatāyai havino gachānti ya evam veḍa 7 sarvadevatyo vā esha hotā yo vaiṣvadevam śaṁsati. sarvā diṣo dhyāyee chaṁsishyan, sarvāsv eva tad dikshu rasam dadhāti 8 yasyām asya diṣi dveshyah syān na tam dhyāyed. anubāyaivāsya tad vīryam ādatte 9 'ditir dyaaur aditir antariksham ity uttamayā paridadhātīyam vā Aditir iyaṁ dyaaur iyaṁ antariksham 10 aditir mātā sa pitā sa putra itīyaṁ vai māteyam piteyam putro 11 viṣve devā aditiḥ pañca janā ity, asyām vai Viṣve devā asyām pañcajanā 12 aditir jātam aditir janitvam itīyaṁ vai jātam iyaṁ janitvam 13 dviḥ paechaḥ paridadhāti. catuṣpādā vai paṣavaḥ, paṣūnām avaruddhyaḥ sakrid ardharecaṣaḥ, pratishṭhāyā eva. dvipratishṭho vai puruṣaḥ catuṣpādāḥ paṣavo, yajamānam eva tad dvipratishṭham catuṣpātsu paṣuṣhu pratishṭhāpayati 14 sadā vā pañcajanīyayā paridadhyāt. tad upasprīṣan bhūmim paridadhyāt. tad yasyām eva yajñam sambharati, tasyām evainam tad antataḥ pratishṭhāpayati 15 viṣve devāḥ sṛjuntēnam havam na itī vaiṣvadevam uktham śastvā vaiṣvadevyā yajati, yathābhāgam tad devatāḥ prīṇāti || 31 || 7 ||

1 Āgneyī prathamā ghṛitayājyā, saumī saumyayājyā, vaiṣṇavī ghṛitayājyā. tvam soma pitṛibhiḥ samvidāna itī saumyāsya pitṛimatyā yajati 2 ghnanti vā etat somam yad abhishunvanti, tasyaitām anustaraṇim kurvanti yat saumyaḥ. pitṛibhyo vā anustaraṇi. tasmāt saumyasya pitṛimatyā yajaty 3 avadhishur vā etat somam yad abhyasushavus, tad enam punaḥ sambhāvayanti 4 punar āpyāyanty upasadām rūpeṇopasadām kila vai tad rūpam yad etā devatā: Agniḥ Soma Vishṇur itī 5 pratigrihya saumyam hotā pūras chandogebhyo veksheta 6 tam haikē pūrvam chandogebhyo haranti. tat tathā na kuryād. vashaṭkartā

prathamah sarvabhakshān bhakshayatīti ha smāha, tenaiva rūpeṇa tasmād vashatkartaiva pūrvo vekshetāthainaṃ chandogebhyo haranti 32 || 8 ||

1 Prajāpatir vai svām dūlitaram abhyadhyāyad, divam ity anya āhur Ushasam ity anye. tām ṛiṣyo bhūtvā rohitam bhūtām abhyait. taṃ devā apasyaun: akṛitam vai Prajāpatiḥ karotīti. te tam aiehan ya enam āriṣhyaty, etam anyouyasmin nāvindaṁs. teshāṁ yā eva ghoratamaś tanva āsaṁs, tā ekadhā samabharaiṁs. tāḥ sambhṛitā esha devo bhavat, tad asyaitad bhūtavan nāma 2 bhavati vai sa yo syaitad evaṃ nāma veda 3 taṃ devā abruvan: ayaṃ vai Prajāpatir akṛitam akar, imam vidhyeti. sa tathety abravīt, sa vai vo varam vṛiṇā iti. vṛiṇīshveti. sa etam eva varam avṛiṇīta: paśūnām ādhipatyam. tad asyaitat paśuman nāma 4 paśumān bhavati yo syaitad evaṃ nāma veda 5 taṃ abhyāyatyāvidhyat, sa viddha ūrdhva udaprapatat, taṃ etam Mṛiga ity ācakshate. ya u eva urigavyādhaḥ sa u eva sa. yā rohit sā Rohiṇī, yo eveshus trikāṇḍā so eveshus trikāṇḍā 6 tad yā idam Prajāpate retah siktam adhāvat, tat saro bhavat. te devā abruvan: medam Prajāpate reto dushad iti. yad abruvan: medam Prajāpate reto dushad iti, tan mādusham abhavat. tau mādushasya mādushatvam. mādushaṃ ha vai nāmaitad yan mānushaṃ, tan mādushaṃ san mānusham ity ācakshate parokshena, parokshapriyā iva hi devāḥ 33 || 9 ||

1 Tad agninā paryādadhuh, tan Maruto dhūnvaṁs, tad agnir na prācyāvayat. tad agninā vaiśvānareṇa paryādadhuh, tan Maruto dhūnvaṁs, tad agnir vaiśvānaraḥ prācyāvayat. tasya yad retasaḥ prathamam udadipyata, tad asāv Ādityo bhavad. yad dvitīyam āsit. tad Bhṛigur abhavat. taṁ Varuṇo nyagṛiṇīta, tasmāt sa Bhṛigur Vāruṇir. atha yat tritīyam adided iva, ta Ādityā abhavan ye ngārā āsaṁs, te

'ngiraso 'bhavan. yad aṅgārāḥ punar avaśāntā udadīpyanta,
 tad Bṛihaspatir abhavad 2 yāni parikṣhāṇāṇy āsaṁs te Kṛi-
 shṇā paṣavo 'bhavan, śā lohinī mṛittikā te rohitā. atha
 yad bhasmāsīt, tat parushyaṁ vyasarpad: 'gauro gavaya ri-
 śya ushthro gardabha iti ye caite 'ruṇāḥ paṣavas te ca 3 tān
 vā esha devo 'bhyavadata: mama vā idam, mama vai vā-
 stuham iti. tam etayarcā niravādayanta yaishā raudrī, śa-
 syata 4 ā te pitar marutāṁ sumnam etu mā naḥ sū-
 ryaśya saṁdriṣo yuyothāḥ | tvam no vīro arvati
 kshamethā 5 iti brūyān nābhi na ity, anabhimānuko hai-
 sha devaḥ prajā bhavati 6 pra jāyemahi rudriya pra-
 jābhir iti brūyān na rudrety, etasyaiva nānnaḥ parihṛityai
 7 tad n khalu saṁ naḥ karatīty eva śaṁsee, cham iti
 pratipadyate. sarvasmā eva śāntyai. nṛibhyo nāribhyo
 gava iti. pumāṁso vai naraḥ striyo nāryaḥ. sarvasmā
 eva śāntyai 8 so aniruktā raudrī śāntā, sarvāṇaḥ sarvāṇu-
 tvāya 9 sarvam āyur eti ya evaṁ veda 10 so. gāyatrī.
 brahma vai gāyatrī. brahmaṇaivainaṁ tan namasyati
 || 34 || 10 ||

1 Vaiṣvānarīyeṇ āguimārutam pratipadyate. vaiṣvānaro
 vā etad retaḥ siktam prācyāvayat, tasmād vaiṣvānarīyeṇ ā-
 gnimārutam pratipadyate 2 'navānam prathama rik śaṁsta-
 vyāgnīn vā esho 'reṁśhy aśāntān prasīdann, eti ya āgni-
 mārutam śaṁsati. 'prāṇaiva tad agnīns taraty 3 adhiyann
 upahanyād. anyam vivaktāram icchet; tam eva tat setum
 kṛtvā taratī 4 tasmād āguimārute na vyucyam, eshtavyo
 vivaktā 5 mārutam śaṁsati. Maruto ha vā etad retaḥ siktam
 dhūnvantaḥ prācyāvayaṁs, tasmān mārutam śaṁsati 6 ya-
 jñā-ya-jñā vo agnaye, devo vo draviṇodā iti madhye
 yonim cānurūpaṁ ca śaṁsati. tad yaṁ madhye yonim cā-
 nurūpaṁ ca śaṁsati, tasmān madhye yonir dhṛitā 7 yad u
 dve sūkte śastvā śaṁsati, pratishṭhāyor eva tad upariṣṭāt

prajananam dadhāti prajātyai 8 prajāyate prajāyā paṣubhir ya evaṃ veda || 35 || 11 ||

1 Jātavedasyaṃ ṣaṁsati 2 Prajāpatiḥ prajā asṛijata. tāḥ sṛiṣṭāḥ parāya evāyan, na vyāvartanta. tā agninā paryagachat. tā agniṃ upāvartanta, tam evādyāpy upāvṛittāḥ. so 'bravīj: jātā vai prajā anenāvidam iti. yad abravīj: jātā vai prajā anenāvidam iti. taj jātavedasyaṃ abbavat. taj jātavedaso jātavedastvaṃ 3 tā agninā parigatā niruddhāḥ ṣocatyo dīdhyatyo 'tishṭhaṁs. tā adbhīr abhyashiṇeat, tasmād upariṣṭāḥ jātavedasyasyāpolishṭhīyaṃ ṣaṁsati 4 tasmāt tac chanayateva ṣaṁstavyaṃ. tā adbhīr abhishicya nijāṣyaivāṁhanyata 5 tāsu vā Ahinā budhnyena parokṣhāt tejo 'dadhād. esha ha vā Ahir budhnyo yad agnir gārhapatyō, 'gnīnaivāsu tad gārhapatyena parokṣhāt tejo dadhāti. tasmād āhur: juhvad evājuhvato va-īyān iti || 36 || 12 ||

• • • 1 Devānām patnīḥ ṣaṁsaty anūcīr agniṃ grīhapatiṃ, tasmād anūcī patnī gārhapatyam āste 2 tad āhū: Rākām pūrvām ṣaṁsej, jāmyai vai pūrvapeyam iti 3 tat-tan nādrityaṃ. devānām eva patnīḥ pūrvāḥ ṣaṁsed. esha ha vā etat patnīṣu reto dadhāti yad agnir gārhapatyō, 'gnīnaivāsu tad gārhapatyena patnīṣu pratyakṣhād reto dadhāti prajātyai 4 prajāyate prajāyā paṣubhir ya evaṃ veda 5 tasmāt samānodaryā vāsānyodaryāyai jāyāyā anujīvinī jīvati 6 Rākām ṣaṁsati. Rākā ha vā etam puruṣaṣya sevanīm sīvyati yaishā ṣiṣne 'dhi 7 pumāṁso 'sya putrā jāyante ya evaṃ veda 8 Pāvīravīm ṣaṁsati. vāg vai Sarasvatī Pāvīravī. vācy eva tad vācam dadhāti 9 tad āhur: yānūm pūrvām ṣaṁse3t | pitṛyā3m iti | 10 yāmīm eva pūrvām ṣaṁsed: imam yama prastaram ā hi sīdeti. rājño vai pūrvapeyam. tasmād yāmīm eva pūrvām ṣaṁsen 11 mātali kāvyair yamo āngi-robbhir iti kāvyānām anūcīm ṣaṁsaty. avareṇaiva vai devān kāvyāḥ pareṇaiva pitṛīṁs, tasmāt kāvyānām anūcīm

ṣaṁsaty 12 ud īratām avara ut parāsa iti pitryāḥ ṣa-
 ṁsaty 13 un madhyamāḥ pitarah somyāsa iti 14 ye
 caivāvamā ye ca parāṁbā ye ca madhyamās, tān sarvān
 anantarāyam prīṇaty 15 āham pitṛīn sūvidatrāṁ avi-
 tsīti dvitīyām ṣaṁsati 16 barhishado ye svadhayā su-
 tasyety. etad dha vā eshām priyam dhāma yad barhi-
 shada iti, priyeṇaivaināns tad dhāmnā samardhayati
 17 priyeṇa dhāmnā samṛidhyate ya evaṁ vede 18 dam pi-
 tṛibhyo namo astv adyety namaskāravatīm antataḥ ṣa-
 ṁsati, tasmād antataḥ pitṛibhyo namaskriyate 19 tad āhur:
 vyāhāvam pitryāḥ ṣaṁse 3t | avyāhāvā 3m iti | vyāhāvam eva
 ṣaṁsed, aṣaṁsthitam vai pitṛiyajñasya sādhy. aṣaṁsthitam
 vā esha pitṛiyajñam samsthāpayati yo vyāhāvam ṣaṁsati;
 tasmād vyāhāvam eva ṣaṁstavyam || 37 || 13 ||

1 Svādush kilāyam madhumān utāyam itīndra-
 syaindrīr anupānīyāḥ ṣaṁsaty. etābhir vā Indras tritīyasa-
 vauam anvapibat, tad anupānīyānām anupānīyātvam 2 mā-
 dyantīva vai tarhi devatā yad etā hotā ṣaṁsati, tasmād
 etāsu madvat pratigīryam 3 yayor ojaṣā skabhitā rajā-
 ṁsīti vaiśṇuvārūṇīm ūcam ṣaṁsati. Viśṇur vai yajñasya
 durishṭam pāti Varuṇaḥ svishṭam, tayor ubhayor eva ṣā-
 ntyai 4 viśṇor nu kaṁ vīryāṇi pra vocam iti vai-
 śṇavīm ṣaṁsati. yathā vai matyam, evaṁ yajñasya Vi-
 śṇus. tad yathā dushkrishṭam durmatīkṛitam sukrishṭam
 sumatikṛitam kurvann iyād. evaṁ evaitad yajñasya dushtu-
 tam dūḥṣastam sushṭutam suṣastam kurvann eti yad etām
 hotā ṣaṁsati 5 tantum tanvau rajaso bhānum anv
 ihīti prajāpatyām ṣaṁsati. prajā vai tantuḥ, prajāṁ evā-
 smā etat samtanoti 6 jyotishmataḥ patho raksha
 dhiyā kṛitān iti devayānā vai jyotishmantah panthānas,
 tān evāsmā etad vitanoty. anulbaṇam vayata joguvām
 apo manur bhava janayā daivyaṁ janam ity evai-

nam tan Manoh prajayā samtanoti prajātyai 7 prajāyate
 prajāyā paṣubhiḥ ya evaṁ vedaiḥ svā na indro maghavā
 virapṣīty uttamayā paridadbhātīyām vā Indro maghavā vi-
 rapṣī 9 karat sātīyā carshaṇīdhṛid anarvetīyam vai
 satyā carshaṇīdhṛid anarvā 10 tvam rājā janushām
 dhehy asme itīyam vai rājā janushām 11 adhi śravo
 māhinam yaj jaritra itīyam vai māhinam yajñah śravo
 yajamāno jaritā, yajamānāyavaitām āśisham āśaste 12 tad
 upaspiṣan bhūmim paridadhyāt. tad yasyām eva yajñam
 sambharati, tasyām evainam tad antataḥ pratishṭhāpayaty
 13 agne marudbhiḥ śubhayadbhir rikvabhir ity
 āgnimārutām uktham śastvāgnimārutyā yajati, yathābhā-
 gam tad devatāḥ prīṇāti prīṇāti || 38 || 14 ||

Iti tṛitvapañcīkāyām tṛitīyo 'dhyāyaḥ.

Iti trayodaśādhyāye caturdaśaḥ khaṇḍaḥ.

• • 1 Devā vā asurair yuddham upaprāyan vijayāya, tām
 Agnis nānvakāmayataitum. tam devā abruvam: api tvam
 ehy, asmākaṁ vai tvam eko 'sīti. sa nāstuto 'nveshyāmitū
 abravīt, stuta nu meiti. tam te samutkramyopanivṛityāstu-
 vans, tām stuto 'nuprait 2 sa triṣṣreṇir bhūtvā tryanīko 'su-
 rān yuddham upaprāyad vijayāya. triṣṣreṇir iti chandānsy
 eva sreṇir akuruta, tryanīka iti savanāny evānīkāni. tām
 asambhāvyam parābhāvayat. tato vai devā abhavan, parā-
 surā 3 bhavaty ātmanā, parāsya dvishan pāpmā bhrātṛivyo
 bhavati, ya evaṁ veda 4 sā vā eshā gāyatrī eva yad agni-
 shṭomaḥ. caturviṁśatyaksharā vai gāyatrī. caturviṁśatir
 agnishṭomasya stutaśastrāṇi 5 tad vai yad idam āhuḥ: su-
 dhāyām ha vai vājī subito dadhātiti. gāyatrī vai tan. na
 ha vai gāyatrī kshamā ramata. ūrdhvā ha vā eshā yaja-
 mānam ādāya svar etīty. agnishṭomo vai tan. na ha vā
 agnishṭomaḥ kshamā ramata, ūrdhvo ha vā esha yajamā-
 nam ādāya svar eti 6 sa vā esha samvatsara eva yad agni-

śtomas. eaturviṁṣatyardhamāso vai samvatsaras, eaturvi-
ṁṣatir agniśtomasya stutaṣaṣṭrāṇi 7 tam yāthā samudrām
srotṛyā evam sarve yajñākratavo 'piyanti || 39 || 1 ||

1 Dikṣaṇyeshṭhis tāyate. tām evānu yāh kāṣceshṭayas,
tāḥ sarvā agniśtomanam apiyanti 2 lām upahvayata, ilāvīdhā
vai pākayajñā. ilām evānu ye keca pākayajñās, te sarve
'gniśtomanam apiyanti 3 sāyamprātar agnihotram juhvati,
sāyamprātar vratam prayachanti; svāhākāreṇāgnihotram
juhvati. svāhākāreṇa vratam prayachanti; svāhākāram
evānv agnihotram agniśtomanam apyēti 4 pañcadaśa prāya-
ṇīye sāmīdhenīr anvāha pañcadaśa darṣapūrṇamāsayoh,
prāyaṇīyam evānu darṣapūrṇamāsāv agniśtomanam apītaḥ
5 somam rājānam kṛīṇaty. aushadho vai somo rājāusha-
dhibhis tam bhishajyanti yam bhishajyanti. somam eva rā-
jānam kṛīyamānam annu yāni kāñica bheshajāni, tāni sa-
rvāny agniśtomanam apiyanty. 6 agnim ātithye manthanty
agnim cāturmāsyeshy. ātithyam evānu cāturmāsyaṇy agni-
śtomanam apiyanti 7 payasā pravargye caranti payasā dā-
kshāyaṇayajñe. pravargyam evānu dākshāyaṇayajño 'gni-
śtomanam apyēti 8 paśur upavasathe bhavati, tam evānu ye
keca paśubandhās te sarve 'gniśtomanam apiyanti 9 lādadhho
nāma yajñākratus. tam dadhmā caranti dadhmā dadhigha-
rme, dadhigharman evānv ilādadhho 'gniśtomanam apyēti
|| 40 || 2 ||

1 Iti nu purastād. athoparishṭāt. pañcadaśokthyasya
stotrāṇi pañcadaśa ṣaṣṭrāṇi. sa māsō. māsadhā samvatsaro
vīhitaḥ. samvatsaro 'gnir vaiśvānaro, 'gnir agniśtomaḥ.
samvatsaram evāmukthyo 'gniśtomanam apyēty. ukthyam
apiyantam annu vājapeyo 'pyēty, ukthyo hi sa bhavati
2 dvādaśa ratreḥ paryāvāh. sarve pañcadaśās, te dvau-dvau
sampadya triṁṣad. ekaviṁṣam śoḷaśi sāma, trivṛit sam-
dhiḥ; sā triṁṣat. sa māsas. triṁṣan māsasya rātrayo. mā-

sadhā samvatsaro vihitah, samvatsaro 'gnir vaiṣvānaro, 'gnir agnishtomah. samvatsaram evānv atirātro 'gnishtomam apyety. atirātram apiyantam anv aptoryāmō 'pyety, atirātro hi sa bhavāty 3 etad vai ye ca purastād ye copari-
 shtād yajñakratavas, te sarve 'gnishtomam apiyanti 4 tasya samstutasya navatiṣatam stotriyāḥ. sā yā navatis te daṣa trivṛito, 'tha yā navatis te daṣātha yā daṣa tāsām ekā stotriyodeti trivṛit pariṣishyate: so 'sāv ekaviṃśo 'dhyāhitas tapati. vishuvāu vā esha stomānām. daṣa vā etasmād arāñcas trivṛito daṣa parāñco. madhya esha ekaviṃśa abhayato 'dhyāhitas tapati. tad yāsau stotriyodeti, saita-
 sminn adhyūlhā: sa yajamānas, tad daivam kshatram saho balam 5 aṣnute ha vai daivam kshatram saho balam. eta-
 sya ha sāyujyam sarūpatām salokatām aṣnute ya evam veda || 41 || 3 ||

• • .1 Devā vā asurair vijigyānā ūrdhvāḥ svargam lokam āyan. so 'gnir divisprig ūrdhva ndaśrayata, sa svargasya lokasya dvāram avṛiṇod. Agnir vai svargasya lokasyādhi-
 patis. tam Vasavaḥ prathamā āgachāns, ta enam abruvann: ati no 'rjasy, ākāṣam naḥ kurv iti. sa nāstuto 'tisirakshya ity abravīt, stuta nu meti. tatheti. tam te trivṛitā stome-
 nāstuvāns, tān stuto 'tyārjata, te yathālokaṁ agachāns. 2 tam Rudrā āgachāns, ta enam abruvann: ati no 'rjasy, ākāṣam naḥ kurv iti. sa nāstuto 'tisirakshya ity abravīt, stuta nu meti. tatheti. tam te pañcadaśena stomenāstuvāns. tān stuto 'tyārjata, te yathālokaṁ agachāns 3 tam Ādityā āga-
 chaṁs, ta enam abruvann: ati no 'rjasy, ākāṣam naḥ kurv iti. sa nāstuto 'tisirakshya ity abravīt, stuta nu meti. ta-
 theti. tam te saptadaśena stomenāstuvāns. tān stuto 'tyār-
 jata, te yathālokaṁ agachāns 4 tam Viṣve devā āgachāns, ta enam abruvann: ati no 'rjasy, ākāṣam naḥ kurv iti. sa nāstuto 'tisirakshya ity abravīt, stuta nu meti. tatheti. tam

ta ekaviñṣena stomenāstuvāṁs, tān stuto 'tyārjata, te yathālokam agachann 5 ekaikena vai tam devāḥ stomenāstuvāṁs, tān stuto 'tyārjata, te yathālokam agachann 6 atha hainam esha etaiḥ sarvaiḥ stomaiḥ stauti yo yajate 7 yaś cainam evaṁ vedāti tu tam arjātā 8 ati ha vā enam arjate svargam lokam abhi ya evaṁ veda || 42 || 4 ||

1 Sa vā esho 'gnir eva yad agnishtomas, tam yad astuvāṁs tasmād agnistomas. tam agnistomam santam agnishtoma ity ācakshate parokshena, parokshapriyā iva hi devās 2 tam yac catuṣṭayā devāḥ caturbhiḥ stomair astuvāṁs, tasmāc catustomas. tam catustomam santam catuṣṭoma ity ācakshate parokshena, parokshapriyā iva hi devā 3 atha yad enam ūrdhvam santam jyotir bhūtam astuvāṁs, tasmāj jyotistomas. tam jyotistomam santam jyotiṣṭoma ity ācakshate parokshena, parokshapriyā iva hi devāḥ 4 sa vā esho 'pūrvo 'uparo yajñakratur, yathā rathacakram anantam evaṁ yad agnishtomas, tasya yathāiva prāyaṇam tathodayanam 5 tad eshābhi yajñagāthā gīyate:

yad asya pūrvam aparam tad asya,
yad v asvāparam tad v asya pūrvam |
aher iva sarpaṇam śākalasya
na vijānanti yatarat parastād

iti 6 yathā hy evāsya prāyaṇam evam udayaṇam asad iti 7 tad āhur: yat 'trivṛt prāyaṇam ekaviñṣam udayanam, kena te same iti 8 yo vā ekaviñṣas trivṛd vai so, 'tho yad ubhan trīcan trīcināv iti brūyāt, teneti || 43 || 5 ||

1 Yo vā esha tapaty esho 'gnishtoma, esha sāhnaś. tam sahaivāhna samsthāpayeyuḥ, sāhno vai nāma 2 tenāsamtvaramāṇaḥ careyur. yathāiva prātaḥsavana evam mādhyaṁdina evam tritīyasavana. evam u ha yajamāno 'pramāyuko bhavati 3 yad dha vā idam pūrvayoh savanayor asamtvaramāṇaḥ caranti. tasmād dhedam prācya grāmata

bahulāviśṭā. atha yad dhedaṃ tṛtīyasavane saṃtvaramā-
nāḥ caranti, tasmād dhedaṃ pratyāñci dīrghāraṇyāni bha-
vanti. tathā ha yajamānaḥ pramāyuko bhavati 4 tenāsaṃ-
tvaramānāḥ careyūr, yathaiva prātaḥsavana evaṃ mādhyam-
dina evaṃ tṛtīyasavana. evaṃ u ha yajamāno 'pramāyuko
bhavati 5 sa etam eva śastreṇānuparyāvarteta. yadā vā
esha prātar udeṭy. atha mandraṃ tapati: tasmān mandrayā
vācā prātaḥsavane śauṣed. atha yadābhyeṭy, atha baliyas
tapati: tasmād baliyasyā vācā madhyamdine śauṣed. atha
yadābhitaraṃ eṭy, atha balishṭhatamaṃ tapati: tasmād ba-
lishṭhatamayā vācā tṛtīyasavane śauṣed. evaṃ śauṣed yadi
vāca īṣita, Vāg gñi śastraṃ yavā tu vācōttarottariṇyotsa-
heta samāpanāya, tayā pratipadyetaitat suśastatamaṃ iva
bhavati 6 sa vā esha na kadā canāstam eti nōdeṭi 7 taṃ
yad 'astam eṭiti manyante, 'hna eva tad antam itvāthātmā-
naṃ viparyasyate, rātrīm evāvastāt kurute 'haḥ parastāt
8 atha yad enam prātar udeṭiti manyante, rātrēr eva tad
antam itvāthātmānaṃ viparyasyate, 'har evāvastāt kurute
rātrīm parastāt 9 sa vā esha na kadā cana nimrocati 10 na
ha vai kadā cana nimrocaty. etasya ha sāyujyaṃ sarū-
patāṃ salokatāṃ aśṃte ya evaṃ veda ya evaṃ veda
|| 44 || 6 ||

Iti tṛtīyapañcīkāyāṃ caturtho 'dhyāyah.

Iti catundaśādhyāye śaṣṭhah khaṇḍah.

1 Yajño vai devebhyo 'nmādyam udakrāmat. te devā
abruvan: yajño vai no 'nmādyam ndakramīd. anv imam
yajñam annam anvichāmeti. te 'bruvan: katham anvichā-
meti, brāhmaṇena ea chandobhiḥ eṭy abruvaṃs. te brā-
hmaṇaṃ chandobhir adīkshayaṃs, tasyāntaṃ yajñam ata-
nvatāpi patnīḥ samayājayaṃs. tasmād dhāpy etarhi diksha-
nyāyāṃ iṣṭāv āntam eva yajñam tanvate, 'pi patnīḥ saṃ-
yājayanti. tam anna nyāyam anvavāyaṃs 2 te prāyaṇīyam

atanvata. tam prāyaṇīyena nedīyo 'nvāgachāṁs, te karma-
 bhiḥ samatvaranta. tac chaṁyvantam akūrvaṁs, tasmād
 dhāpy etarhi prāyaṇīyaṁ śamyvantam eva bhavati. tam
 anu nyāyam anvavāyaṁs 3 ta ātithyam ātanvata. tam āti-
 thyena nedīyo 'nvāgachāṁs, te karmabhiḥ samatvaranta.
 tad ilāntam akurvaṁs, tasmād dhāpy etarhy ātithyam ilā-
 ntam eva bhavati. tam anu nyāyam anvavāyaṁs 4 ta upa-
 sado 'tanvata. tam upasadbhir nedīyo 'nvāgachāṁs, te ka-
 rmabhiḥ samatvaranta. te tisraḥ sāmīdhenīr anūcya tisro
 devatā ayajāṁs, tasmād dhāpy etarhy upasatsu tisra eva
 sāmīdhenīr anūcya tisro devatā yajanti. tam anu nyāyam
 anvavāyaṁs 5 ta upavasatham atanvata. tam ūpavasathye
 'hany āpnuvaṁs, tam āptvāntam yajñam atanvatāpi patnī
 samayājayaṁs. tasmād dhāpy etarhy upavasatha āntam eva
 yajñam tanvate, 'pi patnī śamyājayaṁs 6 tasmād eteṣhu
 pūrveshu karmasu śanaistatām-śanaistarām ivānubrūyād
 7 anūtsāram iva hi te tam āyaṁs. tasmād upavasatke yā-
 vatyā vācā kāmayīta, tāvatyanubrūyād, āpto hi sa tarhi
 bhavatīti 8 tam āptvābruvaṁs: tishṭhasva no 'nnādyāyeti.
 sa nety abravīt, katham vas tishṭheyeti. tām ikshataiva.
 tam abruvan: brāhmaṇena ea naḥ chandobhiḥ ea sayug bhū-
 tvāmādyāya tishṭhasveti. tatheti. tasmād dhāpy etarhi ya-
 jñāḥ sayug bhūtvā devebhyo havyam vahatē brāhmaṇena
 ea chandobhiḥ eā | 45 | 1 "

1 Trīṇi ha vai yajñe kriyante: jagdham gīrṇam vāntam
 2 tad dhaitad eva jagdham yad āśāṁsamānam ārtvijyam
 kārayata: uta vā me dadyād nta vā mā vṛṇītetī. tad dha
 tat parāṁ eva yathā jagdham, na haiva tad yajamānam
 bhunakty 3 atha haitad eva gīrṇam yad bibhyad ārtvijyam
 kārayata: uta vā mā na badhetota vā me na yajñaveśaṁ
 kuryād iti. tad dha tat parāṁ eva yathā gīrṇam, na haiva
 tad yajamānam bhunakty 4 atha haitad eva vāntam yad

abhiśasyamānam ārtvijyam kārayate. yathā ha vā idam
vāntān manushyā bībhātsanta, evaṁ tasmād devās. tad dha
tat parān eva yathā vāntam, na haiva tad yajamānam bhu-
nakti 5 sa eteshāṁ trayāṇām āsām neyāt 6 tam yady eteshāṁ
trayāṇām ekameid akāmam abhyābhavet, tasyāsti vāmade-
vyasya stotre prāyaścittir 7 idam vā idam vāmadevyam ya-
jamānaloko 'mṛitalokaḥ svargo lokas 8 tat tribhir aksharair
nyūnam. tasya stotra nprasīpya tredhātmanam vigrihīyāt:
pu-ru-sha iti 9 sa eteshu lokeshv ātmānam dadhātṛ:
asmin yajamānaloke 'smin amṛitaloke 'smin svarge loke,
sa sarvām durishtīm atyety 10 api yadi saniriddhā iva ri-
tvijah syur, iti ha smāhātha haitaj jāped eveti 46 || 2 ||

• 1 Chandānsi vai devebhyo havyam ūdhvā śrāntāni ja-
ghanārdhe yajñasya tishṭhanti, yathāśyo vāṣvataro vohivāns
tishṭhed evaṁ. tebhya etam maitravaruṇam paśupuroḷāṣam
ana devikāhavīṁshi uirvaped. 2 Dhātre puroḷāṣam dvāda-
śakapālam. yo Dhātā sa vashaṭkāro 3 'numatyai caruṁ.
yānumatīḥ sā gāyatrī 4 Rākāyai caruṁ. yā Rākā sā tri-
shṭup 5 Sinīvālyai caruṁ. yā Sinīvālī sā jagati. Kuhvai
caruṁ. yā Kuhnḥ sānushṭub 6 etāni vāva sarvāṇi chandā-
nsi: gāyatraṁ traishṭubham jāgatan ānushṭubham, anv
anyāny, etāni hi yajñe pratamām iva kriyanta 7 etair ha
vā asya chandobhir yajataḥ sarvaiḥ chandobhir ishṭam bha-
vati ya evaṁ veda 8 tad vai yad idam āhur: sudhāyām ha
vai vāji suhito dadhātīti. chandānsi vai tat, sudhāyām ha
vā enaṁ chandānsi dadhaty 9 ananudhyāyinaṁ lokam ja-
yati ya evaṁ veda 10 tad dhaika āhur: Dhātāram eva sa-
rvāsāni purastāt-purastād ājyena pariyajet. tad āsu sarvasu
mithunam dadhātīti 11 tad u vā āhur: jāmi vā etad yajñe
kriyate, yatra samānibhyām rigbhyām samāne 'han yaja-
tīti 12 yadi ha vā api bahvya iva jāyāḥ, patir vāva tā-
sām mithunam. tad yad āsām Dhātāram purastād ya-

jati. tad āsu sarvāsu mithunam dadhātī 13ti nu devikānām
 || 47 || 3 ||

1 Atha dēvinām 2 Sūryāya puṇolāṣam ekakapālam. yaḥ
 Sūryaḥ sa Dhātā, sa u eva vashaṭkāro 3 dive caruṃ. yā
 dyauḥ sāmnamitī, so eva gāyatri. Ushase caruṃ. yoshāḥ
 sā Rākā. so eva trishṭub. gave caruṃ. yā gauḥ sā Sinī-
 vālī. so eva jagatī. prithivyai caruṃ. yā prithivī sā Ku-
 hūḥ, so evānuṣṭub 4 etāni vāva sarvāni chandānsi: gāya-
 tram trishṭubham jāgatam ānuṣṭubham, anv anyāny, etāni
 hi yajñe pratamām iva kriyanta. etair ha vā asya chand-
 obhir yajataḥ sarvaiḥ chandobhir iṣṭam bhavati ya evaṃ
 veda. tad vai yad idam āhuḥ: sudhāyām ha vai vājī su-
 hito dadhātīti. chandānsi vai tat, sudhāyām ha vā enam
 chandānsi dadhaty. ananudhyāyinaṃ lokam jayati ya evaṃ
 veda. tad dhaika āhuḥ: Sūryam eva sarvāsām purastāt-
 purastād ājyena parivajet, tad āsu sarvāsu mithunam da-
 dhātīti. tad u vā āhur: jāmi vā etad yajñe kriyate, yatra
 samānibhyām ṛigbhyām samāne 'han yajatīti. yadi ha vā
 api bahvya iva jāyāḥ, patir vāva tāsām mithunaṃ. tad
 yad āsām Sūryam purastād yajati, tad āsu sarvāsu mithu-
 nam dadhātī 5 tā yā imās tā amūr yā amūs tā imā. anyā-
 tarābhir vāva taṃ kāmam āpnoti ya etāsūbhayīṣhu 6 tā
 ubhayīr gataṣṛiyāḥ prajātikāmasya samnirvāpen 7 na tv
 eshishyamānasyā 8 yad enā eshishyamānasya samnirvaped,
 īṣvaro hāsyā vitte devā arantor: yad vā ayam ātmane 'lam
 amānsteti 9 tā ha Śneivṛiksho Gaupalāyano Vṛiddhadyu-
 nmasyābhipratārinasyobhayīr yajñe samnirvāpa. tasya ha
 rathagritsam gāhamānam dṛiṣṭivovācettam aham asya
 rājanyasya devikāḥ ca devīḥ cobhayīr yajñe samamādayam,
 yad asyettham rathagritso gāhata iti. catuḥshasṭīṃ kava-
 cināḥ śaṣvaddhāsyā te putranaptāra āsuh || 48 || 4 ||

1 Agniṣṭomaṃ vai devā aśrayantokthāny asurās, te

samāvadvīryā evāsan, na vyāvartanta. tām Bharadvāja
 rishbīnām apasyād: ime vā asurā uktheshu śritās, tām
 eshām na kaṣ cana paśyatīti, so 'gnim udahvayad 2 ch
 ū shu bravāṇi te 'gna itthetarā gira ity 3 asuryā
 ha vā itarā girah 4 so 'gnir upottishthannu abravīt: kim
 svid eva mahyam kṛṣo dīrghah palito vakshyatīti 5 Bha-
 radvāja ha vai kṛṣo dīrghah palita āsa 6 so 'bravīd: ime
 vā asurā uktheshu śritās, tām vo na kaṣ cana paśyatīti
 7 tām Agnir aśvo bhūtvābhyatyadravad. yad Agnir aśvo
 bhūtvābhyatyadravat, tat sākamaṣvam sāmābhavat, tat sākamaṣvasya sākamaṣvatvam 8 tad āluh: sākamaṣvenokthāni
 prapayed, apraṇītāni vāva tāny ukthāni yāny anyatra sākamaṣvād iti 9 pramañhishthīyena prapayed, ity āluh, pramañhishthīyena vai devā asurān ukthebhyah prāṇudanta
 10 tat prāhaiva pramañhishthīyena nayet, pra sākamaṣvena
 || 49 || ॥ ॥

1 • Te vā asurā maitrāvaruṇasyoktham aśrayanta. so
 'bravīd Indrah: kaṣ cāham cemāu ito 'surān notsyāvahā
 ity. aham cety abravīd Varuṇas. tasmād aindrāvaruṇam
 maitrāvaruṇas tritīyasavane śaṁsatīndraṣ ca hi tām Varu-
 ṇas ea tato 'nudetām 2 te vai tato 'pabatā asurā brāhma-
 nācehaṁsina uktham aśrayanta. so 'bravīd Indrah: kaṣ
 cāham cemāu ito 'surān notsyāvahā ity. aham cety abra-
 vīd Brihaspatis. tasmād aindrābārhaspatyam brāhmaṇā-
 cchaṁsi tritīyasavane śaṁsatīndraṣ ca hi tām Brihaspatiṣ
 ea tato 'nudetām 3 te vai tato 'pabatā asurā achāvākasyo-
 ktham aśrayanta. so 'bravīd Indrah: kaṣ cāham cemān
 ito 'surān notsyāvahā ity. aham cety abravīd Viṣṇuṣ.
 tasmād aindrāvaishṇavam achāvākas tritīyasavane śaṁsa-
 tīndraṣ ea hi tām Viṣṇuṣ ea tato 'nudetām 4 dvandvam
 Indreṇa devatāḥ śasyante. dvandvam vai mithunam, ta-
 smād dvandvān mithunam prajāyate prajātyai 5 prajāyate

prajayā paṣubhir ya evaṃ vedāṭṭha haite potriyāṣ ca
 nesṭriyāṣ ca catvāra ṛituyājāḥ, śaḥ ṛicāḥ: sā virād' da-
 ṣṇi. tad virāji yajñam' daṣṇyām pratisṭhāpayanti prati-
 sṭhāpayanti || 50 || 6 ||

Iti tṛitīyapañcikāyām pañcama 'dhyāyaḥ.

Iti pañcadaśādhyāye śaṣṭhaḥ khaṇḍaḥ.

1 Devā vai prathamēnāhmnendrāya vajram samabharaṇis, tam dvitīyenāhmnāsiṇeāṇis, tam tṛtīyenāhmnā prāvachāṇis. tam caturthe 'han prāharat. tasmāc caturthe 'han shoḷaṣiṇam ṣaṇsati 2 vajro vā esha yat shoḷaṣī. tad yac caturthe 'han shoḷaṣiṇam ṣaṇsati, vajram eva tat praharati dvishate bhrātrīvyāya vadham yo 'sya strītyas tasmai startavai 3 vajro vai shoḷaṣī paṣava ukthāni, tam parastād ukthānām paryasya ṣaṇsati 4 tam yat parastād ukthānām paryasya ṣaṇsati, vajreṇaiva tat shoḷaṣiṇā paṣūn parigachati. tasmāt paṣavo vajreṇaiva shoḷaṣiṇā parigatā manushyān abhy upāvartante. tasmād aśvo vā puruṣo vā gaur vā hastī vā parigata eva svayam ātmaneta eva vācābhishiddha upāvartate, vajram eva shoḷaṣiṇam paṣyan vajreṇaiva shoḷaṣiṇā parigato. vāg ghi vajro vāk shoḷaṣī 5 tad āhuh: kim shoḷaṣiṇaḥ shoḷaṣītvam iti. shoḷaṣaḥ stotrānāṃ shoḷaṣaḥ śastraṇāṃ, shoḷaṣabhir akṣharair ādatte shoḷaṣibhiḥ praṇanti, shoḷaṣapadām nividam dadhāti: tat shoḷaṣiṇaḥ shoḷaṣītvam 6 dve vā akṣhare atirīyete shoḷaṣiṇo 'nushṭubham abhisampannasya. vāco vāva tau stanau, satyānṛite vāva te 7 avaty enam satyam, nainam anṛitam hinasti ya evam veda '1 || 1 ||

1 Gaurivītam shoḷaṣī sāma kurvīta tejaskāmo brahmavarecasakāmas. tejo vai brahmavarecasam gaurivītam, tejasvī brahmavarecā bhavati ya evam vidvān gaurivītam shoḷaṣī sāma kurute 2 nānadam shoḷaṣī sāma kartavyam, ity āhur. Indro vai Vṛitrāya vajram ndayachāt, tam asmai prāharat, tam abhyaharat. so 'bhīhato vyanadat. yad vyanadat, tan nānadam sāmābhavat, tau nānadasya nānadatvam. abhrātrīvyam vā etad bhrātrīvyahā sāma yan nānadam 3 abhrā-

trivyo bhrātrivyahā bhavati ya evaṃ vidvān nānadam sho-
 laṣi sāmā kurute 4 tad yadi nānadam kuryur, aviḥṛitaḥ
 shoḷaṣi ṣaṁstavyo; viḥṛitāsu hi tāsu stuvate. yadi gauri-
 vītam, viḥṛitaḥ shoḷaṣi ṣaṁstavyo; viḥṛitāsu hi tāsu stuvate
 || 2 || 2 ||

1 Athātaḥ chandāṁsy eva vyatishajaty. ā tvā vaha-
 ntu haraya, upo shu ṣṛiṇuḥ gira iti gāyatrīḥ ca pa-
 ṇktiḥ ca vyatishajati. gāyatro vai puruṣaḥ. pāṇktāḥ paṣa-
 vaḥ. puruṣam eva tat paṣubhir vyatishajati, paṣuṣu pra-
 tiṣṭhāpayati. yad u gāyatrī ca pāṇktiḥ ca, te dve anu-
 ṣṭubhau; teno vāco rūpād anuṣṭubho rūpād vājrarūpān
 naiti 2 yad indra prītanājye, 'yaṃ te aṣṭu haryata
 ity uṣṇiḥ ca bṛihatīḥ ca vyatishajaty. aushṇiḥ vai pu-
 ruṣo. bṛhatāḥ paṣavaḥ. puruṣam eva tat paṣubhir vya-
 tishajati, paṣuṣu pratiṣṭhāpayati. yad uṣṇik ca bṛihatī
 ca, te dve anuṣṭubhau; teno vāco rūpād anuṣṭubho rū-
 pād vājrarūpān naiti 3 ā dhūrshu asmai, brahmaṃ vīra
 brahmakṛitīm juṣṭvā iti dvipadāṃ ca triṣṭubham ca
 vyatishajati. dvipād vai puruṣo, vīryaṃ triṣṭup. puru-
 sham eva tad vīryeṇa vyatishajati. vīrye pratiṣṭhāpayati.
 tasmāt puruṣo vīrye pratiṣṭhitaḥ sarveṣām paṣūnām vī-
 ryavattamo. yad u dvipadā ca viṁṣatyakṣharā triṣṭup ca,
 te dve anuṣṭubhau; teno vāco rūpād anuṣṭubho rūpād
 vājrarūpān naiti 4 eṣhā brahmā, pra te mahe vīda-
 the ṣaṁsisham harī iti dvipadāḥ ca jagatīḥ ca vyatisha-
 jati. dvipād vai puruṣo, jagatāḥ paṣavaḥ. puruṣam eva
 tat paṣubhir vyatishajati. paṣuṣu pratiṣṭhāpayati. tasmāt
 puruṣaḥ paṣuṣu pratiṣṭhito 'tti cainān adhi ca tiṣṭhati,
 vaṣe cāśya. yad u dvipadā ca shoḷaṣākṣharā jagatī ca, te
 dve anuṣṭubhau; teno vāco rūpād anuṣṭubho rūpād va-
 jrarūpān naiti 5 trikadrakeshu mahiṣo yavāṣīram,
 pro shv asmai puroratham ity atichandasah ṣaṁsati.

chandasām vai yo raso 'tyaksharat. so 'tichandasam abhy
atyaksharat, tad atichandaso 'tichandastvam. sarvebhyo
vā esha chandobhyaḥ saṁnirmīto yat shoḷaṣī. tad yad ati-
chandasah ṣaṁsati, sarvebhya evainam tac chandobhyaḥ
saṁnirmīmīte 6 sarvebhyaḥ chandobhyaḥ saṁnirmītena sho-
ḷaṣinā rādhnoti ya evaṁ veda || 3 || 3 ||

1 Mahānāmūnām upasargān upasṛijaty 2 ayaṁ vai lo-
kaḥ prathamā mahānāmny antarikshaloko dvitīyāsau lokas
tritīyā. sarvebhyo vā esha lōkebhyaḥ saṁnirmīto yat sho-
ḷaṣī. tad yaṁ mahānāmūnām upasargān upasṛijati. sarve-
bhya evainam tal lōkebhyaḥ saṁnirmīmīte. 3 sarvebhyo lo-
kebhyaḥ saṁnirmītena shoḷaṣinā rādhnoti ya evaṁ veda
4 pra-pra vas trishṭubham isham, arcata prārcata,
yo vyatīnr aphāṇayad iti prajātā anuṣṭubhaḥ ṣaṁsati.
tad yatheha echa cāpathena caritvā paṇṭhānam paryaveyāt,
tāḍrik tad yat prajātā anuṣṭubhaḥ ṣaṁsati 5 sa yo vyā-
pto gṛasṛir iva manyetāvihṛitam shoḷaṣinam ṣaṁsayen: nec
chandasām kṛichrād avapadyā ity. atha yaḥ pāpmānam
apajighāṁsuḥ syād, vīhṛitam shoḷaṣinam ṣaṁsayed. vyati-
shakta iva vai puruṣaḥ pāpmānā. vyatishaktam evāsmāi
tat pāpmānam ṣaṁalam hantv 6 apa pāpmānam hate ya
evaṁ vedo 7 d yad bradhnaṣya viṣṭapam ity uttamayā
paridadhāti. Svargo vai loko bradhnaṣya viṣṭapam, sva-
rgam eva tal lokam yajamānam gamayaty 8 apāḥ pūrve-
shām harivaḥ sūtānām iti yajati 9 sarvebhyo vā esha
sarvebhyaḥ saṁnirmīto yat shoḷaṣī. tad yad: apāḥ pū-
rveshām harivaḥ sūtānām iti yajati, pitavad vai prātaḥ-
savanam, prātaḥsavanād evainam tat saṁnirmīmīte 10 tho
idam savanam kevalam ta iti. mādhyamdinam vai sa-
vanam kevalam. mādhyamdinād evainam tat savanāt saṁ-
nirmīmīte 11 mamaddhi somam madhnamantam indreti.
madvad vai tritīyasavanam, tritīyasavanād evainam tat

saṁnirminūte 12 satrā vṛishaṇ jāṭhara ā vṛisha-
sveti. vṛishaṇvad vai śhoḷaśino rūpam. sarvebhyo vā esha
savanebhyah saṁnirmīto yat śhoḷaśī. tad yad: apāḥ pū-
rveshām harivaḥ sntānām iti yajati, sarvebhyā evai-
nam tat savanebhyah saṁnirmimūte 13 sarvebhyah savane-
bhyah saṁnirmiteua śhoḷaśinā rādhnoti ya evam veda
14 mahānāmninām pañcāksharān upasargān upasṛijaty[•]ekā-
daśākshareshu pādeshu. sarvebhyo vā esha chandobhyah
saṁnirmīto yat śhoḷaśī. tad yan mahānāmninām pañcā-
ksharan upasargān upasṛijaty ekādaśākshareshu pādeshu,
sarvebhyā evainam tae chandobhyah saṁnirmimūte 15 sa-
rvebhyah chandobhyah saṁnirmiteua śhoḷaśinā rādhnoti ya
evam veda 4 4 4

1 Ahar vai devā aśrayanta rātrīm asurās, te saṁāva-
dvīryā evāsan, na vyāvartanta. so 'bravīd Indraḥ: kaṣ cā-
ham eemān ito 'surān rātrīm anv aveshyāva iti. sa 'deve-
shu na pratyavindat. abibhayū rātres tamaso mṛityōs. ta-
smād dhāpy etarhi naktam yāvaumātram ivaivāpakramya
bibhetti, tama iva hi rātrir mṛityur iva 2 tam vai chandā-
ñsy evānvavayañs. tam yac chandāñsy evānvavāyañs, ta-
smād Indras caiva chandāñsi ca rātrīm vahanti. na nivie
chasyate na purorūn na dhāyyā nānyā devatendraḥ ca hy
eva chandāñsi ca rātrīm vahanti 3 tām vai[•]paryāyair eva
paryāyam anudanta. yat paryāyair paryāyam anudanta,
tat paryāyānām paryāyatvam 4 tām vai prathamenaiva pa-
ryāyeṇa pūrvarātrād anudanta madhyamena madhyarātrād
uttamenāpararatrād 5 api śarvaryā anusmasīty abruvan,
apiśarvarāṇi khalu vā etāni chandāñsīti ha smāhaitāni hī-
ndram rātres tamaso mṛityor bibhyatam atyapārayaṇs, tad
apiśarvarāṇām apiśarvaratvam 5 5 5

1 Pāntam ā vo andhasa ity andhasvatyānushṭubhā
rātrīm pratipadyata 2 ānushṭubhi vai rātrir, etad rātrirūpani

3 andhasvatyaḥ pītavatyō madvatyas trishṭubho yājyā bha-
vanty abhirūpā. yad yajñe 'bhirūpaṃ tat samṛiddham
4 prathamena paryāyeṇa stuvate, prathamāny eva padāni
punar ādadate. yad evaiśhām aśvā gāva āsaṁs, tad evai-
shām tenādadate 5 madhyamena paryāyeṇa stuvate, ma-
dhyamāny eva padāni punar ādadate. yad evaiśham mano-
rathā āsaṁs, tad evaiśhām tenādadate 6 uttamena paryā-
yeṇa stuvata, uttamāny eva padāni punar ādadate. yad
evaiśhām vāso hiranyam maṇir adhyātman āsīt, tad evai-
shām tenādadate 7 ā dvishato vasu dāte, nir enam ebhyaḥ
sarvebhyo lokebhyo nudate. ya evaṃ veda 8 pavamā-
navad ahaṭ, ity āhur, na rātriḥ pavamānavatī: katham
ubhe pavamānavatī bhavataḥ, kena te samāvadbhājau bha-
vata iti 9 yad evendrāya madvane sutam, idaṃ vaso
sutām andha, idaṃ hy anv ojasā sutam iti stuvanti
ca śaṁsanti ca: tena rātriḥ pavamānavatī, tenobhe pavamā-
navatī, bhavatas, tena te samāvadbhājau bhavataḥ 10 pa-
ñcadaśastotram ahar, ity āhur, na rātriḥ pañcadaśastotrā:
katham ubhe pañcadaśastotre bhavataḥ, kena te samāvad-
bhājau bhavata iti 11 dvādaśa stotrāṇy apiśarvarāṇi, tisṛi-
bhir devatābhiḥ samdhnā rāthamtareṇa stuvate: tena rā-
triḥ pañcadaśastotrā, tenobhe pañcadaśastotre bhavatas,
tena te samāvadbhājau bhavataḥ 12 parimitam stuvanty
aparimitam anuśaṁsati, parimitam vai bhūtam aparimitam
bhavyam, aparimitasyāvaruddhya ity 13 atīśaṁsati stotram.
ati vai prajātmānam. ati paśavas. tad yat stotram atīśa-
ṁsati, yad evāsyāty ātmānam tad evāsyaitenāvarunddhe
'varunddhe || 6 || ८ ||

Iti caturthapañcīkāyām prathamō 'dhyāyaḥ.

Iti shoḍaśādhyāye shashṭhaḥ khaṇḍaḥ.

1 Prajāpatir vai Sōmāya rājñe duhitaram prāyachat
Sūryām Sāvitrīm. tasyai sarve devā varā agachāṁs. tasyā

etat sahasraṃ vāhatum anvākarod yad etad āṣvinam ity
 ācakshate. 'nāṣvinam haiva tad yad aṇvāksahasraṃ, ta-
 smāt tat sahasraṃ vaiva śaṇṣed bhūyo vā 2 prāṣya gṛhi-
 tam śaṇṣed. yathā ha vā idam ano vā rātho vāktō vartata,
 evaṃ haivākṣō vartate 3 śakunir ivotpatishyann āhvayita
 4 tasmin devā na samajānata: mamedam astu mamedam
 astv iti. te samajānānā abruvanu: ājīm asyāyāmahaḥ. sa
 yo na ūjjeshyati, tasyedam bhaviṣhyatīti. te 'gner evādhi
 gṛihapater Ādityam kāshthām akurvata, tasmād āgneyī
 pratipad bhavaty āṣvinaṣyāgnir hotā gṛihapatiḥ sa rā-
 jeti 5 tad dhaika āhur: agnim manye pitaram agnim
 āpim ity etayā pratipadyeta 6 divi śukraṃ yajatam
 sūryasyeti prathamayaiva ricā kāshthām āpnotīti 7 tat-
 tan nādrityam. ya enaṃ tatra brūyād: agnim-agnim iti
 vai pratyapādy, agnim āpatsyatīti, śaṣvat tathā syāt 8 ta-
 smād: agnir hotā gṛihapatiḥ sa rājety etayaiva pra-
 tipadyeta. gṛihapativati prajātimati śāntā. sarvāyuh sar-
 vāyutvāya 9 sarvam āyur eti ya evaṃ veda || 7 || ||

1 Tāsām vai devatānām ājīm dhāvanti nām abhisri-
 shṭhānām Agnir mukham prathamah pratyapadyata. tam
 Aṣvināv anvāgachatām, tam abrūtām: apodihy, āvām vā
 idam jeshyāva iti. sa tathety abravīt, tasya vai mamehā-
 pyastv iti. tatheti. tasmā apy atrākurutām, tasmād āgne-
 yam āṣvine śasyate 2 tā Ushasam anvāgachatām, tām abru-
 tām: apodihy, āvām vā idam jeshyāva iti. sā tathety abra-
 vīt, tasyai vai mamehāpyastv iti tatheti. tasyā apy atrā-
 kurutām, tasmād ushasyam āṣvine śasyate 3 tāv Indram
 anvāgachatām, tam abrūtām: āvām vā idam maghavañ je-
 shyāva iti. na ha tam dadhrishatur apodihīti vaktum. sa
 tathety abravīt, tasya vai mamehāpyastv iti. tatheti. ta-
 smā apy atrākurutām, tasmād aindram āṣvine śasyate 4 tad
 Aṣvinā udajayatām, Aṣvināv āṣnuvātām. yad Aṣvinā uda-

jayatām Aṣvināv āṣṇuvātām, tasmād etad āṣvinam ity āeakshate 5 'śnute yad-yat kāmāyate ya evaṃ veda 6 tad ālmr: yac ehasyata āgneyam śasyatā ushasyam śasyata ai-ndram: atha kasmād etad āṣvinam ity āeakshata ity. Aṣvinau hi tad udajayatām. Aṣvināv āṣṇuvātām, yad Aṣvinā udajayatām Aṣvināv āṣṇuvātām, tasmād etad āṣvinam ity āeakshate 7 'śnute yad-yat kāmāyate ya evaṃ veda 8 2]

1 Aṣvatarīrathenāgnir ājim adhāvat, tāsām prājamāno yonim akūlayat, tasmāt tā na vijāyante 2 gobhir aruṇair Ushā ājim adhāvat, tasmād Ushasy āgatāyām aruṇam ivaiva prabhlāty, Ushaso rūpam 3 aṣvarathenendra ājim adhāvat, tasmāt sa uecairghosha upabdimān kshatrasya rūpam, aiudro hi sa 4 gardabharathenāṣvinā udajayatām, Aṣvināv āṣṇuvātām, yad Aṣvinā udajayatām Aṣvināv āṣṇuvātām, tasmāt sa sritajavo dngdbadohaḥ, sarveshām etarhi vāhanānām anāṣishtho, retasas tv asya vīryam nāharatām, tasmāt sa dviretā vāji 5 tad āhuḥ: sapta sauryāṇi ehandā-nsi śaṁsed, yathaivāgneyam yathoshasyam yathāṣvinam, sapta vai devalokāḥ, sarvesha devalokeshu rādhnōtī 6 tat-tan nādrityam, trīṇy eva śaṁset, trayo vā ime trivṛito lokā, eshām eva lokānām abhijityai 7 tad āhur: ud u tyam jātavedasam iti sauryāṇi pratipadyeteti 8 tat-tan nādrityam, yathaiva gatvā kāshthām aparādhnuyāt, tādrik tat 9 sūryo no divas pātv ity etenaiva pratipadyeta, yathaiva gatvā kāshthām abhipadyeta, tādrik tad 10 ud u tyam jātavedasam iti dvitīyam śaṁsati 11 citraṃ devānām ud agād anīkam iti traishtubham, asau vāva citraṃ devānām udeti, tasmād etae ehaṁsati 12 namo mi-trasya varuṇasya cakshasa iti jāgataṃ, tad v āṣīhpa-dam, āṣīham evaitenāśāsta ātmane ca yajamānāya ca 9 || 3 ||

1 Tad āhuḥ: Sūryo nātiśasyo, brīhatī nātiśasyā, yat Suryam atiśaṁsed brahmavarcasam atipadyeta, yad brīha-

tīm atīṣaṁset prāṇān atīpadyetēti 2ndra kratuṃ na ā bha-
 rety aindram pragātham ṣaṁsati 3 ṣikṣā nō asmin pu-
 ṇhūta yāmani jīvā jyotir aṣimahiṭy 4 asau vāva
 jyotis, tena Sūryam nāṭīṣaṁsati 5 yad u bārhatāḥ pragāthas,
 tena bṛihatīm nāṭīṣaṁsaty 6 abhi tvā ṣūra nonuma iti
 rāthamtarīm yonim ṣaṁsati. rāthamtareṇa vai samdhinā-
 ṣvināya stuvate. tad yad rāthamtarīm yonim ṣaṁsati, ra-
 thamtarasyaiva sayonitvāye 7 ṣānam aśya jagataḥ sva-
 rdriṣam ity. asau vāva swardrik, tena Sūryam nāṭīṣa-
 ṁsati 8 yad u bārhatāḥ pragāthas, tena bṛihatīm nāṭīṣaṁsati
 9 bahavaḥ sūracakṣhasa iti maitrāvaruṇam pragātham
 ṣaṁsaty. ahar vai Mitro. rātrir Varuṇa. ubhe vā esho 'ho-
 rātre ārabhate, yo 'tirātram upaiti. tad yau maitrāvaruṇam
 pragātham ṣaṁsaty, ahorātrayor evaiuam tat pratishthāpa-
 yati 10 sūracakṣhasa iti, tena Sūryam nāṭīṣaṁsati. yad
 u bārhatāḥ pragāthas, tena bṛihatīm nāṭīṣaṁsati 11 arāhi
 dyauḥ prithivī ca nas, te hi dyāvāprithivī viśva-
 sambhuveti dyāvāprithivīye ṣaṁsati. dyāvāprithivī vai
 pratishthe: iyam eveha pratishthāsēv amutra. tad yad
 dyāvāprithivīye ṣaṁsati, pratishthayor evainam tat prati-
 shthāpayati 12 devo devī dharmaṇā sūryaḥ ṣueir iti,
 tena Sūryam nāṭīṣaṁsati 13 yad u gāyatrī ca jagatī ca te
 dve bṛihatyaḥ, tena bṛihatīm nāṭīṣaṁsati 14 viśvasya devī
 mṛicayasya jānumano na yā roshāti na grabhad iti
 dvipadām ṣaṁsati 15 citaidham uktham iti ha sma vā etad
 ācakshate yad etad āṣvinam. Nirṛitir ha sma pāṣiny upā-
 ste: yadaiva hotā paridhāsyaty, atha pāṣān pratimokṣhyā-
 mīti. tato vā etām Bṛhaspatir dvipadām apaṣyan: na yā
 roshāti na grabhad iti, tayā Nirṛityāḥ pāṣinyā adharā-
 caḥ pāṣān apāsyat. tad yad etām dvipadām hotā ṣaṁsati,
 Nirṛityā eva tat pāṣinyā adharācaḥ pāṣān apāsyati, svasty
 eva hotonmucyate sarvāyuh sarvāyutvāya 16 sarvaṁ āyur

eti ya evaṃ veda 17 mṛicayasya janmana ity, asan
vāva marcayatīva, tena Sūryaṃ nātiṣaṃsati 18 yad n dvi-
padā puruṣachāndasaṃ, sā sarvāṇi chandāṃsy abhyāptā:
tena bṛihatīm nātiṣaṃsati || 10 ||

1 Brāhmaṇaspatyaṃ paridadhāti, brahma vai Bṛi-
haspatir, brahmaṇy evainaṃ tad autataḥ pratishṭhāpayaty
2 evā pitre viṣvadevāya vṛishṇa ity etayā parida-
dhyāt prajākāmāḥ paṣūkāmo 3 bṛihaspate suprajā vīra-
vanta iti, prajāyā vai suprajā vīravān 4 vāyam syāma
patayo rayinām iti 5 prajāvān paṣumān rayimān vīra-
vān bhavati yatraivam vidvān etayā paridadhāti 6 bṛi-
haspate ati yad aryo arhād ity etayā paridadhyāt teja-
ṣkāmo brahmavarecasakāmo, tiva vānyān brahmavarecasam
arhati 7 dyumad iti, dyumad iva vai brahmavarecasam
vibhātīti, vīva vai brahmavarecasam bhāti 8 yad dīdayac
chayasa ṛitaprajāteti, dīdayeva vai brahmavarecasam
9 tad asmāsu draviṇam dhehi citram iti, citram iva
vai brahmavarecasam 10 brahmavarecāsi brahmaṇyaśasī bha-
vati yatraivam vidvān etayā paridadhāti 11 tasmād evaṃ
vidvān etayaiva paridadhyād 12 brāhmaṇaspatyaṃ, tena Sū-
ryaṃ nātiṣaṃsati 13 yad n trishṭubham triḥ ṣaṃsati, sā sa-
rvāṇi chandāṃsy abhyāptā: tena bṛihatīm nātiṣaṃsati 14 gā-
yatriyā ca trishṭubhā ca vashaṭkuryād 15 brahma vai gāya-
trī vīryam trishṭub, brahmaṇaiva tad vīryam saṃdadhāti
16 brahmavarecāsi brahmaṇyaśasī vīryavān bhavati yatraivam
vidvān gāyatriyā ca trishṭubhā ca vashaṭkaroty 17 aṣvīnā
vāyunā yuvam sudakṣho, bhā pibatam aṣvineti
18 gāyatriyā ca virājā ca vashaṭkuryād, brahma vai gāya-
try annam virāḍ, brahmaṇaiva tad annadyam saṃdadhāti
19 brahmavarecāsi brahmaṇyaśasī bhavati, brahmādyam annam
atti yatraivam vidvān gāyatriyā ca virājā ca vashaṭkaroti
20 tasmād evaṃ vidvān gāyatriyā caiva virājā ca vashaṭku-

ryāt: pra vān andhāñsi madyāny asthur. ubhā pi-
batam aṣvinety etābhyām || 11 ||

1 Caturviṃśam etad ahar upayantī ārambhaṇīyam
2 etena vai samvatsaram ārabhanta. etena stomāṇṣ ca cha-
udāñsi ca itena sarvā devatā. anārabdham vai tac chando.
'nārabdhā sā devatā. yad etasminn ahañi nārabhante. tad
ārambhaṇīyaśyārambhaṇīyatvaṃ 3 caturviṃśaḥ stoma bha-
vati. tac caturviṃśasya caturviṃśatvaṃ 4 caturviṃśatīr vā
ardhamāsā. ardhmāsāṣa eva tat samvatsaram ārabhanta
5 ukthyo bhavati. paṣavo vā ukthāni. paṣūnām avaruddhyai
6 tasya pañcadaśa stotrāṇi bhavanti, pañcadaśa śastrāṇi:
sa māsō. māsāṣa eva tat samvatsaram ārabhante 7 tasya
shashtīṣ ca trīṇi ca śatāni stotriyās tāvanti samvatsara-
syābhāny. ahaṣṣa eva tat samvatsaram ārabhante 8 'gni-
śtoma etad ahaḥ syād, ity āhur. agniśtomo vai samva-
tsaro, na vā etad anyo 'gnishtomād ahar dādharma na vi-
vyācefi 9 sa yady agniśtomaḥ syād, ashtācatvāriṃśas tra-
yaḥ pavamānāḥ syuṣ caturviṃśānitarāṇi stotrāṇi. tad u sha-
shṭīṣ caiva trīṇi ca śatāni stotriyās. tāvanti samvatsarasya-
bhāny, ahaṣṣa eva tat samvatsaram ārabhanta 10 ukthya
eva syāt, paṣusamṛiddho yajñah. paṣusamṛiddham satraṃ.
sarvāṇi caturviṃśāni stotrāṇi, pratyakshād dhy etad ahaṣ
caturviṃśam. tasmād ukthya eva syāt || 12 ||

1 Bṛihadrathamtare sāmanī bhavata. etc vai yajñasya
nāvan sampāriṇya yad bṛihadrathamtare, tabhyām eva tat
samvatsaram taranti 2 pādan vai bṛihadrathamtare śira etad
ahaḥ. pādābhyām eva tac chriyaṃ śiro 'bhyāyanti 3 pakshau
vai bṛihadrathamtare śira etad ahaḥ, pakshābhyām eva tac
chriyaṃ śiro 'bhyāyuvate 4 te nbhe na samavasṛijye. ya
ubhe samavasṛijeyur, yathaiya chima naur bandhanāt tīram-
tīram rīchantī plavetaivam eva te satriṇas tīram-tīram rī-
chantah plaveran ya nbhe samavasṛijeyus 5 tad yadi ra-

tham̐taram̐ avasṛijeyur, bṛihataivobhe anavasṛiṣṭe; atha yadi bṛihad avasṛijeyū. ratham̐tareṇaivobhe anavasṛiṣṭe 6 yad vai ratham̐taram̐ tad vairūpam̐ yad bṛihat tad vairājam̐. yad ratham̐taram̐ tac chākvaram̐ yad bṛihat tad raivatam̐. evam̐ ete ubhe anavasṛiṣṭe bhavato 7 ye vā evam̐ vidvāṁsa etad ahar upayanty. āptvā vai te haṣṣaḥ samvatsaram̐ āptvārdham̐śaṣa āptvā māśaṣa āptvā stomāṁś ca chandaṁśi cāptvā sarvā devatās tapa eva tapyamānāḥ somapītham̐ bhakshayantaḥ samvatsaram̐ abhishṇuyanta āsaṭe 8 ye vā ata ūrdhvam̐ samvatsaram̐ upayanti, gurum̐ vai te bhāram̐ abhinidadhate. sam̐ vai gurur bhārah̐ śṛiṇāty. atha ya enam̐ parastāt karmabhir̐ āptvāvastād̐ upaiti, sa vai svasti samvatsarasya pāram̐ aṣṇute || 13 || 7 ||

1 Yād vai caturvīṣam̐, tau mahāvratam̐. bṛihaddive-nātra hotā retaḥ siūcati, tad ado mahāvratīyenāhuā prajānāyati. samvatsare-samvatsare vai retaḥ siktam̐ jāyate. tasmāt samānam̐ bṛihaddivo nishkevalyam̐ bhavaty. esha ha vā enam̐ parastāt karmabhir̐ āptvāvastād̐ upaiti, ya evam̐ vidvāu etad ahar upaiti 2 svasti samvatsarasya pāram̐ aṣṇute ya evam̐ veda 3 yo vai samvatsarasya vāvaram̐ ca pāram̐ ca veda, sa vai svasti samvatsarasya pāram̐ aṣṇute. 'tirātro vā asya prāyaṇīyo 'vāram̐, ndayanīyaḥ pāram̐ 4 svasti samvatsarasya pāram̐ aṣṇute ya evam̐ veda 5 yo vai samvatsarasya vāvarodhanam̐ codrodhanam̐ ca veda, sa vai svasti samvatsarasya pāram̐ aṣṇute. 'tirātro vā asya prāyaṇīyo 'varodhanam̐, udayanīya ndrodhanam̐ 6 svasti samvatsarasya pāram̐ aṣṇute ya evam̐ veda 7 yo vai samvatsarasya prāṇodānam̐ veda. sa vai svasti samvatsarasya pāram̐ aṣṇute. 'tirātro vā asya prāyaṇīyaḥ prāṇa, udāna udayanīyaḥ 8 svasti samvatsarasya pāram̐ aṣṇute ya evam̐ veda ya evam̐ veda || 14 || 8 ||

Iti caturthapañcikāyam̐ dvitīyo 'dhyāyah̐.

Iti saptadaśādhyāye 'śtamaḥ khaṇḍah̐.

1 Jyotir gaur āyur iti stomebhir yanty. ayam vai loko
 jyotir. antariksham gaur. asau loka āny 2 sa evaisha utta-
 ras tryaho 3 jyotir gaur āyur iti trīṇy ahāni. gaur āyur
 jyotir iti trīṇy 4 ayam vai loko jyotir asau loko jyotis. te
 ete jyotishī ubhayataḥ samlokete 5 tenaitenobhayatojyotishā
 shalāhena yanti. tad yad etenobhayatojyotishā shalāhena ya-
 nty, anayor eva tal lokayor ubhayataḥ pratitishthanto ya-
 nty, asmiṇṣ ca loka 'mushmiṇṣ cobhayoḥ 6 pariyaḍ vā etad
 devacakraṃ yad abhiplavaḥ shalāhas. tasya yāv abhito
 'gnishṭomaṃ tan pradhī, ye catvāro madhya ukthyās tan
 nabhyam 7 gachati vai vartamānena yatra kāmāyate, tat
 svasti samvatsarasya pāram aṣṇute ya evam veda 8 yo vai
 tad veda yat prathamāḥ shalāhaḥ sa vai svasti samvatsa-
 rasya pāram aṣṇute, yas tad veda yad dvitīyo, yas tad
 veda yat tṛitīyo, yas tad veda yac caturtho, yas tad veda
 yat pañcamāḥ 15 || 1 ||

1 Prathamam shalāham upayanti, shalā ahāni bhavanti.
 shaḍ vā ritava, rituṣa eva tat samvatsaram āpnuvanti, ritu-
 ṣaḥ samvatsare pratitishthanto yanti 2 dvitīyam shalāham
 upayanti, dvādaśāhāni bhavanti. dvādaśa vai māsā, mā-
 saṣa eva tat samvatsaram āpnuvanti, māsasaḥ samvatsare
 pratitishthanto yanti 3 tṛitīyam shalāham upayanti, aṣṭā-
 daśāhāni bhavanti. tāni dvedbā, navānyāpi navānyāni.
 nava vai prāṇā nava svargā lokāḥ. prāṇaṇṣ caiva tat sva-
 rgāṇṣ ca lokān āpnuvanti, prāṇeshu caiva tat svargeshu ca
 lokeshu pratitishthanto yanti 4 caturtham shalāham upaya-
 nti. caturvīṃsatir ahāni bhavanti. caturvīṃsatir vā ardha-
 māsā. ardhāmāsasa eva tat samvatsaram āpnuvanti, ardha-
 māsasaḥ samvatsare pratitishthanto yanti 5 pañcamam sha-
 lāham upayanti, triṇṣad ahāni bhavanti. triṇṣadaksharā
 vai virāḍ, virāḍ amādyam, virājam eva tan māsī-māsy
 abhisampādayanto yanti 6 amādyakamaḥ khalu vai satram

āsata. tad yad virājam māsi-māsy abhisampādayanto yanty, aunnādyam, eva tan māsi-māsy avarundhānā yanty asmai ca lokāyāmushmai cobhābhyām 16 1 2 1

1 Gavām ayanena yanti. gāvo vā Ādityā, Ādityānām eva tad ayanena yanti 2 gāvo vai satram āsata śaphān chṛiṅgāṇi sishāsatyas, tāsām daśame māsi śaphāb śṛiṅgāṇy ajāyanta. tā abruvan: yasmai kāmāyādikshāmabhy āpāma tam, uttishthāmeti. tā yā udatishthāns, tā etāb śṛiṅgiṇyo 3 'thā yāb samāpayishyāmah samvatsaram ity āsata, tāsām asṛaddhaya śṛiṅgāṇi prāvartanta. tā etās tūpara. ūjam tv asunvaṁs, tasmād u tāb sarvāu rītūn prāptvottaram uttishthanty, ūjam hy asunvan. sarvasya vai gāvab premāṇam sarvasya cārutām gatab 4 sarvasya premāṇam sarvasya cārutām gachati ya evam vedāś dityāś ca ha vā Aṅgiraśaś ca svarge loke 'spardhanta: vayam pūrva eshyāmo vayam iti. te hādityāb pūrve svargam lokam jagmuḥ, paścevaṅgirasab shashṭyām vā varsheshu 6 yathā vā prāyanīyo 'tirātraś caturviṁśa ukthyab sarve 'bhīplavāb śalāhā ākshyanty anyāny ahāni, tad Ādityānām ayanam 7 prāyanīyo 'tirātraś caturviṁśa ukthyab sarve prishṭhyāb śalāhā ākshyanty anyāny ahāni, tad Aṅgiraśām ayanam 8 sā yathā srutir aṅjasāyany evam abhīplavab śalāhāb svargasya lokasyātha 9 yathā mahāpathab paryāṇa evam prishṭhyab śalāhāb svargasya lokasya. tad yad ubhābhyām yanty, ubhābhyām vai yau na rishyaty. ubhayoh kāmāyor upāptyai yaś cābhiplave śalāhe yaś ca prishṭhye 17 1 1 1

1 Ekaviṁśam etad ahar upayanti vishuvantaṁ madhye samvatsarasasyai 2 tena vai devā ekaviṁśenādityam svargāya lokāyodayachan 3 sa esha ita ekaviṁśas 4 tasya daśavastād ahāni 5 divākīrtyaśya bhavanti daśa parastān. madhya esha ekaviṁśa ubhayato virāji pratishṭhita. ubhayato hi vā esha virāji pratishṭhitas. tasmād esho 'utaremaṇi lokān yau na

vyathate 5 tasya vai devā Ādityasya svargāl lokād avapātād abibhāyus, tam tribhiḥ svargair lokair avastāt pratyuttabhnuvan. stomā vai trayāḥ svargā lokās. tasya parāco 'tipātād abibhāyus, tam tribhiḥ svargair lokaiḥ parastāt pratyastabhnuvan. stomā vai trayāḥ svargā lokās. tat trayo 'vastāt saptadaśā bhavanti trayāḥ parastān. madhya esha ekaviṃśa ubhayaṭaḥ svarasāmabhir dhṛita. ubhayaṭo hi vā esha svarasāmabhir dhṛitas. tasmād esho 'ntareṃāṃl lokān yan na vyathate 6 tasya vai devā Ādityasya svargāl lokād avapātād abibhāyus, tam paramaiḥ svargair lokair avastāt pratyuttabhnuvan. stomā vai paramāḥ svargā lokās. tasya parāco 'tipātād abibhāyus, tam paramaiḥ svargair lokaiḥ parastāt pratyastabhnuvan. stomā vai paramāḥ svargā lokās. tat trayo 'vastāt saptadaśā bhavanti trayāḥ parastāt, te dvau-dvau sampadya trayaḥ catustriṃśā bhavānti. catustriṃśo vai stomānām uttamas. tesu vā esha etad adhyāhitas tapati, tesu hi vā esha etad adhyāhitas tapati. 7 sa vā esha uttaro 'smāt sarvasmād bhūtād bhaviṣyataḥ, sarvam evedam atirocate yad idam kṛtimeottaro bhavati 8 yasmād uttaro bubhūshati tasmād uttaro bhavati ya evaṃ veda 18 || 4 ||

1 Svarasāmna upayantime vai lokāḥ svarasāmāna. imān vai lokān svarasāmabhir asprīṇvañs, tat svarasāmnam svarasāmatvaṃ. tad yat svarasāmna upayanty, eshv evainam tal lokeshv ābhajanti 2 teshāṃ vai devāḥ saptadaśānām pravayād abibhāyuhḥ samā iva vai stomā avigūḥhā iveme ha na pravāyerann iti. tān sarvaiḥ stomair avastāt paryā-rshan sarvaiḥ prishthaiḥ parastāt. tad yad abhijit sarva-stomo 'vastād bhavati viśvajit sarvaprishthāḥ parastāt, tat saptadaśan ubhayaṭaḥ paryarishanti dhṛityā apravayāya 3 tasya vai deva Ādityasya svargāl lokād avapātād abibhāyus. tam pañcabhi rāṣmibhir udavayan. rāṣmayo vai

divākīrtyāni: mahādivākīrtyam prīṣṭham bhavati, vikarṇam
brahmasāma, bhāsam agnishtomasāmoble bṛihadrathanitare
pavamānaḥ or bhavatas. tad Ādityam pañcabhī raṣmibhir
udvayanti dhṛityā anavapātāyo dīta Āditye prātaranuvā-
kam anubrūyāt, sarvaṃ hy evaitad ahar divākīrtyam bha-
vati 5 sauryam paśum anyāṅgaśvetam savanīyasyopāla-
mbhyan ālabheran. sūryadevatyaṃ hy etad ahar 6 ekavi-
ṁśatiṃ sāmīdhenīr anubrūyāt. pratyakṣhād dhy etad ahar
ekaviṁśam 7 ekapañcāśatam dvipañcāśatam vā śastvā ma-
dhve nīvidam dadhāti, tāvatīr uttarāḥ śaṁsati. śatāyur vai
purnśaḥ śatavīryaḥ śatendriya, āyushy evainam tad vīrya
indriye dadhāti || 19 / 5 ||

• 1 Dūrohaṇam rohati, svargo vai loko dūrohaṇam 2 sva-
rgam eva tal lokam rohati ya evam veda 3 yad eva dūro-
haṇā 3m | asau vai dūroho yo 'sau tapati. kaṣcid vā atra
gachati. sa yad dūrohaṇam rohaty. etan eva tad rohati
4 haṁsavatyā rohati 5 haṁsaḥ śucishad ity. esha vai ha-
ṁsaḥ śucishad 6 vasur antarikṣhad ity. esha vai vasur
antarikṣhāsad 7 dhātā vedishad ity. esha vai dhātā ve-
dishad 8 atithir dūroṇasad ity. esha vā atithir dūroṇa-
san 9 nṛishad ity. esha vai nṛishad 10 varasad ity.
esha vai varasad. varam vā etat sadumanām yasmīn esha
āsannas tapaty 11 ṛitasad ity. esha vai satvyasad 12 vyoma-
masad ity. esha vai vyomasad. vyoma vā etat sadumanām
yasmīn esha āsannas tapaty 13 abjā ity. esha vā abjā.
adbhīyo vā eshā prātar udety. apah sāyam praviṣati
14 gojā ity. esha vai gojā 15 ṛitajā ity. esha vai sa-
tyajā 16 adriajā ity. esha vā adriajā 17 ṛitam ity. esha
vai satyam 18 esha etāni sarvāṇy. esha ha vā asya cha-
ndassu. pratyakṣhatamād iva rūpaṃ 19 tasmād yatra kva
ca dūrohaṇam rohet, dhaṁsavatyaiva rohet 20 tārکشيو
svargakānūasya rohet 21 Tārکشيو ha vā etan pūrvo

'dhvānam aid, yatrādo gāyatrī suparno bhūtvā somam āharat. tad yathā kshetrajñam adhvanah puraetāram kuryāta, tādrik tad yad evā tārkshe. 'yam vai Tārkshe yo 'yam pavata, esha svargasya lokasyābhivolhā 22 tyam ūshu vājinam devajūtam ity. esha vai vājī devajūtaḥ 23 sahāvānam tarutāram rathānām ity. esha vai sahāvāns tarutaisha hīmānl lokān sadyas taraty 24 arishṭanemim pritanājam āṣum ity. esha vā arishṭanemiḥ pritanājīd āṣuḥ 25 svastaya iti svastitām āśāste 26 tārksyam ihā huvemeti hvayaty evainam etad 27 indrasyeva rātim ājohuvānāḥ svastaya iti svastitām evāśāste 28 nāvam ivā ruhemeti. sam evāinam etad adhirohati svargasya lokasya samashtyai sampattyai sangatyā 29 urvī na prithvī bahule gabhīre mā vām etau mā paretau rishāmetime evaitad anumantrayāta ā ca parā ca meshyan 30 sadyas cid yaḥ śavasā pañca kṛishṭiḥ sūrya iva jyotishāpas tatāneti pratyaksham sūryam abhivadati 31 sa hasrasālī śatasā asya rañhir na smā varaunte yuvatim na śaryām ity āśisham evaitenāśāsta ātmane ca yajamānebhyaḥ ca || 20 ||

1 Āhūya dūrohanam rohati, svargo vai loko dūrohanam. vāg āhāvo, brahma vai vāk. sa yad āhvayate, tad brahmānāhāvena svargam lokam rohati 2 sa pacchah prathamam rohatiman tal lokam āpnoty, athārdhareṇa 'ntariksham tad āpnoty, atha tripadyānam tal lokam āpnoty, atha kevalyā tad etasmin pratitishṭhati ya esha tapati 3 tripadyā pratyavarohati yathā sākham dhārayamānas, tad amśmiṇ loka pratitishṭhaty; ardhareṇa 'ntarikshe, paccho 'smiṇ loka. āptvaiva tat svargam lokam yajamānā asmiṇ loka pratitishṭhanty 4 atha ya ekakāmā syuḥ svargakāmāḥ, parāṇcam eva tesham rohet. te jayeyur haiva svargam lokam 5 na tv evāsmiṇ loka jyog iva vaseyur 6 mithunāni

sūktāni śasyante traishtubhāni ca jāgatāni ca. mithunam vai paṣavaḥ paṣavaḥ chandānsi, paśūnām avaruddhyai || 21 || 7 ||

1 Yathā vai puruṣa evaṃ vishuvāns. tasya yathā dakṣiṇo 'rdha evaṃ pūrvo 'rdho vishuvato, yathottaro 'rdha evaṃ uttaro 'rdho vishuvatas, tasmād uttara ity ācakshate. prabāhuk sataḥ śira eva vishuvān. bidalasamḥita iva vai purāṣas, tad dhāpi syūmeva madhye śirśho vijñāyate 2 tad āhur: vishuvaty evaitad abah śaṁsed, vishuvān vā etad ukthānām nktham, vishuvān vishuvān iti ha vishuvanto bhavanti śreshṭhatām aṣṇuvata iti 3 tat-tan nāḍṛityam. samvatsara eva śaṁsed. reto vā etad samvatsaram dadhato yauti 4 yāni vai purā samvatsarād retānsi jāyante yāni pāṇcamāsyāni yāni śaṇmāsyāni, srīvyanti vai tāni. ua vai tair bhuñjate 5 'tha yāny eva daṣamāsyāni jāyante yāni sāmivatsarikāṇi, tair bhuñjate. tasmāt samvatsara evaitad abah śaṁset 6 samvatsaro hy etad abar āpuoti. samvatsaram hy etad alar āpuvanty. esha ha vai samvatsareṇa pāpmānam apahata esha vishuvatā, ūgebhyo haiva māsaiḥ pāpmānam apahate, śirśho vishuvatā 7 pa samvatsareṇa pāpmānam hate 'pa vishuvatā ya evaṃ veda 8 vaiśvakraṇam ṛishabham savanīyasyopālambhyam ālabheran divirūpam ubhayata etau mahāvratīye 'bani 9 udro vai Vṛitram hatvā viśvakarmābhavat, Prajāpatiḥ prajāḥ śriṣṭvā viśvakarmābhavat. samvatsaro viśvakarmendram eva tadātmānam Prajāpatiḥ samvatsaram viśvakarmānam āpuvantūndra eva tadātmāni Prajāpatan samvatsare viśvakarmāny antataḥ pratitishṭhanti. pratitishṭhati ya evaṃ veda ya evaṃ veda || 22 || s ||

Iti caturthapañcikāyaṃ tritīyo 'dhyāyah.

• Ity aṣṭādase 'dhyāye 'ṣṭamaḥ khaṇḍaḥ.

1 Prajāpatir akāmayata: prajāyeya bhūyān syām iti. sa tapo 'tapyata, sa tapas taptvemaṃ dvādaśaḥ am apasyad

ātmana evāṅgeshu ea prāṇeshu ea. tam ātmana evāṅge-
 bhyaṣ ca prāṇebhyaṣ ca dvādaśadhā nirānimīta, tam āha-
 rat, tenāvajāta. tato vai so 'bhavad ātmanā, pra prajāyā
 paṣṇbhir ajāyata 2 bhavaty ātmanā, pra prajāyā paṣṇbhir
 jāyate ya evaṃ veda 3 so 'kāmayata: kātham nu gāyatrīyā
 sarvato dvādaśāham paribhūya sarvām ṛiddhim ṛidhuyām
 iti. tam vai tejaśaiva purastāt paryabhavae chandobhū-
 madhyato 'ksharair nparishṭād. gāyatrīyā sarvato dvādaśāham
 paribhūya sarvām ṛiddhim ūrdhot 4 sarvām ṛiddhim ṛi-
 dhoti ya evaṃ veda 5 yo vai gāyatrīm pakṣiṇīm cakṣhu-
 shmatīm jyotiṣmatīm bhāsvatīm veda. gāyatrīyā pakṣiṇīyā
 cakshushmatyā jyotiṣmatyā bhāsvatyā svargam lokam ety.
 esha vai gāyatrī pakṣiṇī cakshushmatī jyotiṣmatī bhā-
 svatī yad dvādaśāhaḥ. tasya yāv abhito 'tirātrau tau pa-
 kshau, yāv antarāgnishṭomau te cakshushī, ye 'stau ma-
 dhya ukthyāḥ sa ātmā 6 gāyatrīyā pakṣiṇīyā cakshushmā-
 tyā jyotiṣmatyā bhāsvatyā svargam lokam eti ya evaṃ
 veda 23 1 1

1 Trayaṣ ca vā ete tryahā ā daśamam ahar ā dvāv
 atirātrau yad dvādaśāho 2 dvādaśāhāni dikshito bhavati,
 yajñīya eva tair bhavati 3 dvādaśa rātrīr upasada upaiti,
 ṣarīram eva tābhīr dhūmte 4 dvādaśāham prasnto 5 bhūtvā
 ṣarīram dhūtvā suddhaḥ pūto devatā apyeti ya evaṃ veda
 6 śattrīṇṣadaho vā esha yad dvādaśāhaḥ. śattrīṇṣada-
 ksharā vai brīhatī, brīhatyā vā etad ayanam yad dvāda-
 śāho, brīhatyā vai devā imāṇī lokān āśnuvata. te vai da-
 śabhir evāksharair imam lokam āśnuvata daśabhir antari-
 kṣam daśabhir divam caturbhiṣ catasro diṣo, dvābhyām
 evāsmiṇ loke pratyatishṭham 7 pratitishṭhati ya evaṃ veda
 8 tad āhur: yad anyāni chandāṇsi varṣuyāṇsi bhū-
 'ksharatarāṇy, atha kasmād etām brīhatīty acakshata ity 9 etayā
 hi devā imāṇī lokān āśnuvata. te vai daśabhir evāksharair

imam lokam āśnuvata daśabhir antarikṣam daśabhir divam caturbhiḥ cetasro diṣo, dvābhyām evāsmīn loka pratyatishṭhaṁs. tasmād etām bṛihatītyācakshate 10 'śnute yadyat kāmāyate ya evam veda "24 || 2 ||"

1 Prajāpati yajño vā esha yad dvādaśāhaḥ. Prajāpatir vā etenāgre yajata dvādaśāhena. so 'bravīd rītiṁś ca māsaṁś ca: yājayata mā dvādaśāheneti. tam dikshayitvānapakramam gamayitvābruvan: deli nu no 'tha tvā yājayishyāma iti. tebhya isham ūrjam prāyachat, saishorg rītushu ca māseshu ca nihitā. dadatam vai te tam ayājayaṁs, tasmād dadad yājyaḥ. pratigrihṇanto vai te tam ayājayaṁs, tasmāt pratigrihṇatā yājyam 2 abhaye rādhnvanti ya evam vidvāṁso yajante ca yājayanti ca 3 te vā ima rītavaḥ ca māsaḥ ca gurava ivāmanyanta dvādaśāhe pratigrihya, te 'bruvan Prajāpatim: yājaya no dvādaśāheneti. sa tathety abravīt, te vai dikshadhvam iti te pūrvapakṣbāḥ pūrve 'dikshanta, te pāpmānam apāhata. tasmāt te diveva, diveva hy apahatapāpmāno. 'parapakṣā apare 'dikshanta. te natarām pāpmānam apāhata. tasuāt te tama iva. tama iva hy auapahatapāpmānas. tasmād evam vidvāu dikshamāṇeshu pūrvah-pūrva eva didikshishetā 4 pa pāpmānam hate ya evam veda 5 sa vā ayam Prajāpatiḥ samvatsara rītushu ca māseshu ca pratyatishṭhat, te vā ima rītavaḥ ca māsaḥ ca Prajāpatāv eva samvatsare pratyatishṭhaṁs, ta ete 'nyonyasmin pratishṭhitā. evam ha vāva sa rītvīḥ pratitishṭhati yo dvādaśāhena yajate. tasmād āhur: na pāpaḥ puruṣo yājyo dvādaśāhena, ned ayam mayi pratitishṭhād iti 6 jyeshtḥayajño vā esha yad dvādaśāhaḥ, sa vai devānām jyeshtḥo ya etenāgre yajata śreshṭḥayajño vā esha yad dvādaśāhaḥ, sa vai devānām śreshṭḥo ya etenāgre yajata 7 jyeshtḥaḥ śreshṭḥo yajeta, kalyāṇīha samā bhavati. na pāpaḥ puruṣo yājyo dvādaśāhena, ned ayam mayi pratiti-

śthād itīṣndrāya vai devā jyaishṭhyāya śraishṭhyāya
 nātishṭhanta, so 'bravīd Bṛhaspatim: yājaya mā dvādaśa-
 heneti. tam• ayājayat. tato vai tasmai devā jyaishṭhyāya
 śraishṭhyāyātishṭhanta 9 tishṭhante 'smāi svā jyaishṭhyāya
 śraishṭhyāya, sam asmin svāḥ śreṣṭhatāyām jānate ya
 evaṃ vedo10rdhvo vai prathamas tryahas, tiryāṇ ma-
 dhyamo, 'rvāṇ uttamaḥ. sa yad ūrdhvaḥ prathamas trya-
 has, tasmād ayaṃ agnir ūrdhva uddīpyata, ūrdhvā hy eta-
 sya dig. yat tiryāṇ madhyamas, tasmād ayaṃ vāyus ti-
 ryāṇ pavate. tiraścīr āpo vahanti; tiraścī hy etasya dig.
 yad arvāṇ uttamas. tasmād asāv arvāṇ tapaty. arvāṇ
 varshaty, arvāñci nakshatrāṇy: arvāci hy etasya dik.
 samyañco vā ime lokāḥ, samyañca ete tryahāḥ 11 sa-
 myañco 'smā ime lokāḥ śrīvai didyati ya evaṃ veda
 || 25 || 3 ||

1 Dikṣhā vai devebhyo 'pākṛāmat. tāṃ vāsantikābhyāṃ
 māsābhyāṃ anvayunḥjata, tāṃ vāsantikābhyāṃ māsābhyāṃ
 nodāpnuvaṅs. tāṃ graishmābhyāṃ tāṃ vārshikābhyāṃ tāṃ
 śarādābhyāṃ tāṃ haimantikābhyāṃ māsābhyāṃ anva-
 yunḥjata, tāṃ haimantikābhyāṃ māsābhyāṃ nodāpnuvaṅs.
 tāṃ śaiṣirābhyāṃ māsābhyāṃ anvayunḥjata, tāṃ śaiṣirā-
 bhyāṃ māsābhyāṃ āpnuvaṃ 2 āpnoti yaṃ ipsati, naiuam
 dvishann āpnoti, ya evaṃ veda 3 tasmād yaṃ satriyā di-
 kshopanamed, etayor eva śaiṣirayor māsayor āgatayor di-
 ksheta. sākshād eva tad dikshāyām āgatāyām dikshate.
 pratyakshād dikshāṃ parigrhṇāti. tasmād etayor eva śai-
 ṣirayor māsayor āgatayor ye caiva grāmyāḥ paśavo ye cā-
 raṇyā aṇimānam eva tat parushimānam niyanti, dikshārū-
 pam eva tad upanīplavante 4 sa purastād dikshāyāḥ prā-
 jāpatyaṃ paśuṃ ālabhate 5 tasya saptadaśa sāmīdhenūr
 annbrūyāt. saptadaśo vai Prajāpatiḥ. Prajāpater āptyai
 6 tasyāpriyo jāmadagnyo bhavanti 7 tad ahur: yad auye-

shu paṣuṣhu yatharishy āpriyo bhavanty. atha kasmād
asmin sarveshāṃ jāmādagnya eveti 8 sarvarūpā vai jāmā-
dagnyaḥ sarvasamriddhāḥ, sarvarūpa esha paṣuḥ sarva-
samriddhas. tad yaj jāmādagno bhavanti, sarvarūpatāyai
sarvasamriddhyai 9 tasya vāyavyaḥ paṣupuroḷāṣo bhavati
10 tad āhur: yad anyadevatya uta paṣur bhavaty, atha ka-
smād vāyavyaḥ paṣupuroḷāṣaḥ kriyata iti 11 Prajāpatir vai
yajño, yajñasyāyātayāmatāyā iti brūyād. yad u vāyavyas,
tena Prajāpater naiti, Vāyur hy eva Prajāpatis 12 tad
nktam ṛishiṇā: pavamānaḥ prajāpatir iti 13 satram n
ect, samnyupyāgnin yajeran, sarve diksheran, sarve sunu-
yur. vasantam abhyudavasyaty. ūrg vai vasanta. isham
eva tad ūrjam abhyudavasyati || 26 " 4 ||

1 Chandānsi vā anyonyasyāyatanam abhyadhyāyan.
gāyatrī trishṭubhaḥ ea jagatyai cāyatanam abhyadhyāyat,
trishṭub gāyatrīyai ea jagatyai ea, jagatī gāyatrīyai ea tri-
shṭubhaḥ ea. tato vā etam Prajāpatir vyūbhachandasam
dvādaśāham apasyat, tam āharat, tenāyajata. tena sa sa-
rvān kāmān chandānsy agamayat 2 sarvān kāmān gachati
ya evam veda 3 chandānsi vyūhaty ayātayāmatāyai 4 cha-
ndānsy eva vyūhati. tad yathādo 'ṣvair vānaḥndbhīr vā-
nyair-anyair aṣrāntatarair-aṣrāntatarair upavimokaṃ yānty,
evam evaita chandobhir anyair-anyair aṣrāntatarair-aṣrā-
ntatarair upavimokaṃ svargaṃ lokaṃ yānti yac chandānsi
vyūhati 5 mau vai lokau sahāstām, tau vyaitām. nāvarshan,
na samatapat, te pañcajanā na samajānata. tau devāḥ sa-
manayāns, tau samyantāv etam devavivāham vyavahetām.
rathamtareṇaiveyam amūṃ jinvati. brīhatāsāv imām 6 nau-
dhasenaiveyam amūṃ jinvati, syaitenāsāv imām. dhūme-
naiveyam amūṃ jinvati. vṛshṭyāsāv imām. devayajanam
eveyam amushyām adadhāt, paṣūn asāv asyām 7 etad vā
iyam amushyām devayajanam adadbād yad etac candra-

masi kṛishṇam iva 8 tasmād āpūryamāṇapaksheshu yajanta
 etad evopepsanta 9 ūshān asāv asyām. tad dhāpi Tarah
 Kāvasheya uvācoshah pōsho Janamejayaketi. tasmād dhāpy
 etarhi gavyam mīmāṃsamanāh prichanti: santi tatrosāḥ
 iti ūsho hi posho. 'sau vai loka imam lokam abhiparyā-
 vartata 10 tato vai dyāvāprithivī abhavadām. na dyāvanta-
 rikshān nāntarikshād bhūmih 27

1 Bṛīhae ca vā idam agre ratham̐taram eastām. vāk
 ca vai tan mauṣ eastām. vag vai ratham̐taram mano bṛi-
 hat. tad bṛihat pūrvam sasṛijānam ratham̐taram atyama-
 nyata. tad ratham̐taram garbham adhatta, tad vairūpam
 asṛijata 2 te dve bhūtvā ratham̐taram ca vairūpam ca bri-
 had atyamanyetām. tad bṛihad garbham adhatta, tad vai-
 rājam asṛijata 3 te dve bhūtvā bṛīhae ca vairājam ca ra-
 tham̐taram ca vairūpam cātyamanyetām. tad ratham̐taram
 garbham adhatta. tac chākvaram asṛijata 4 tāni trīṇi. bhū-
 tvā ratham̐taram ca vairūpam ca śākvaram ca bṛīhae ca
 vairājam cātyamanyanta. tad bṛihad garbham adhatta, tad
 raivataṁ asṛijata 5 tāni trīṇy anyāni trīṇy anyāni śaṭ prī-
 shṭhāny āsāns 6 tāni ha tarhi trīṇi chandānsi śaṭ prīshṭhāni
 nodāpnvan. sā gāyatrī garbham adhatta, sāmushṭubham
 asṛijata. trīshṭub garbham adhatta, sā pañktim asṛijata.
 jagatī garbham adhatta, sātichandasam asṛijata. tāni trīṇy
 anyāni trīṇy anyāni śaṭ chandānsy āsan śaṭ prīshṭhāni.
 tāni tathākālpanta. kalpate yajño 'pi 7 tasyai janatāyai ka-
 lpate yatraivam etām chandasam ca prīshṭhānām ca kli-
 ptiṁ vidvān dikshate dikshate 28

Iti caturthapañcīkayam caturtho 'dhyayah.

Ity ekonaviṃśadhyāye śashṭhaḥ khaṇḍah.

1 Agnir vai devatā prathamam ahar vahatī. trivṛit
 stomo ratham̐taram sāmā gāyatrī chando 2 yathādevatam
 enena yathāstomam yathāsāma yathāchandasam rādhnōti

ya evaṃ veda 3 yad vā eti ca preti ca. tat prathamasyā-
 hno rūpam. yad yuktavad yad rathavad yad aśumad yat
 pibavad, yat prathame pade devatā nirucyate, yad ayaṃ
 loko 'bhyudito, yad rātham̐taram yad gāyatraṃ yat kari-
 shyad: etāni vai prathamasyāhno rūpāṇy 4 upaprayanto
 adhvaram iti prathamasyāhna ājyam bhavati 5 preti pra-
 thame 'hani prathamasyāhno rūpam 6 vāyav ā yāhi da-
 rṣateti praiḡgam. eti prathame 'hani prathamasyāhno rūpam
 7 ā tvā ratham̐ yathotaya, idam̐ vaso sutam andha
 iti marutvatīyasya pratipadanucaran. rathavac ca pibavac
 ca prathame 'hani prathamasyāhno rūpam 8 indra nedīya
 ed ihītindranihavaḥ pragāthaḥ. prathame pade devatā
 nirucyate. prathame 'hani prathamasyāhno rūpam 9 praitu
 brahmaṇas patir iti brāhmaṇaspatyaḥ. preti prathame
 'hani prathamasyāhno rūpam 10 agnir netā. tvaṃ soma
 kṛatubhiḥ, pinvanty apa iti dhāyāḥ. prathameshn
 padeṣhu devatā nirucyante. prathame 'hani prathamasyā-
 hno rūpam 11 pra va indrāya bṛihata iti marutvatīyaḥ
 pragāthaḥ. preti prathame 'hani prathamasyāhno rūpam
 12 ā yātv indro 'vasa nṛpa na iti sūktam. eti prathame
 'hani prathamasyāhno rūpam 13 abhi tvā sūra nonnmo,
 'bhi tvā pūrvapītaya iti ratham̐taram prishṭham bha-
 vati. rātham̐tare 'hani prathame 'hani prathamasyāhno rū-
 pam 14 yad vāvāna pūrutamam purāshāl̐ iti dhāy. ā
 vṛitrahendro nāmāṇy aprā ity. eti prathame 'hani
 prathamasyāhno rūpam 15 pibā sutasya rasina iti sā-
 mapragāthaḥ pibavān prathame 'hani prathamasyāhno rū-
 pam 16 tyam ū shu vājinam̐ devajūtam̐ iti tārkshyam
 purastāt sūktasya śaisati. svastyayanam̐ vai tārkshyaḥ,
 svastitayai 17 svastyayanam̐ eva tat kurute. svasti samva-
 tsarasya pūram̐ aśmte ya evaṃ veda | 29 | 1 |

1 Ā na indro dūrād ā na āsad iti sūktam. eti pra-

thame 'hani prathamasyāhno rūpam 2 sampātau bhavato nishkevalyamarutvatiyayor nividdhāne. Vāmadevo vā imānī lokān apaśyat, tān sampātaiḥ samapatat. yat sampātaiḥ samapatat, tat sampātānām sampātatvam. tad yat sampātau prathamē 'hani śaṁsati, svargasya lokasya samashtyai sampattyai samgatyai 3 tat savitur vṛiṇīmahe, 'dyā no deva savitar iti vaiṣvadevasya pratipadanucarau, rāthamtare 'hani prathamē 'hani prathamasyāhno rūpam 4 yuñjate mana uta yuñjate dhiya iti sāvitram yuktavat prathamē 'hani prathamasyāhno rūpam 5 pra dyāvā yajñaiḥ pṛithivī ṛitāvṛidheti dyāvapṛithivyām. preti prathamē 'hani prathamasyāhno rūpam 6 iheha vo manasā bandhntā nara ity ārbhavam. yad vā eti ca preti ca, tat prathamasyāhno rūpam. tad yat preti sarvam abhaviṣyat, praishyann evāsmāl lokād yajamānā iti. tad yad iheha vo manasā bandhntā nara ity ārbhavam prathamē 'hani śaṁsaty, ayaṁ vai loka ihehāsmīn evai nānś tal loka ramayati 7 devān huve bṛihacchravasaḥ svastaya iti vaiṣvadevam. prathamē pade devatā nirucyante, prathamē 'hani prathamasyāhno rūpam 8 mahāntam vā ete 'dhvānam eshyanto bhavanti, ye samvatsaram vā dvādaśāham vāsate. tad yad devān huve bṛihacchravasaḥ svastaya iti vaiṣvadevam prathamē 'hani śaṁsati, svastitāya 9 svastyayanam eva tat kurnte, svasti samvatsarasya pāram aśnute ya evam veda yeshām caivam vidvan etad dhotā devān huve bṛihacchravasaḥ svastaya iti vaiṣvadevam prathamē 'hani śaṁsati 10 vaiṣvānarāya pṛithupājase vipa ity āgnimārutasya pratipat. prathamē pade devatā nirucyate. prathamē 'hani prathamasyāhno rūpam 11 pratvakshaso pratavaso virapṣina iti mārutam. preti prathamē 'hani prathamasyāhno rūpam 12 jātavedase sunavāma somam iti jātavedasyām pu-

rastāt sūktasya śaṁsati. svastyayanam vai jātavedasyāḥ, svastitāyai 13 svastyayanam eva tat kurute, svasti samvatsarasya pāram aśnute ya evaṁ veda 14 prā tavyasīm navyasīm dhītim agnaya iti jātavedasyam. preti prathame 'hani prathamasyāhno rūpam 15 samānam āgnimārutam bhavati yac cāgnishtome. yad vai yajñe samānam kriyate, tat prajā anusauvananti. tasmāt samānam āgnimārutam bhavati || 30 || "

1 Indro vai devatā dvitīyam altar vahati. pañcadaśaḥ stoma bṛihat sāma trishṭup chaulo 2 yathādevatam enena yathāstomam yathāsāma yathāchandasam rādhnoti ya evaṁ veda 3 yad vai neti na preti yat sthitam, tad dvitīyasyāhno rūpam. yad ūrdhavad yat prativad yad antarvad yad vṛishadvad yad vṛidhadvad. yan madhyame pade devatā nirdeyate, yad antariksham abhyuditam, yad bārhatam yat traishṭubham yat kurvad: etāni vai dvitīyasyāhno rūpāṇy. 4 agnim dūtam vṛiṇīmaha iti dvitīyasyāhma ājyam bhavati. kurvad dvitīye 'hani dvitīyasyāhno rūpam 5 vāyo ye te sahasriṇa iti praṭgam, sutah soma ritāvṛidheti vṛidhadvad dvitīye 'hani dvitīyasyāhno rūpam 6 viśvānarasya vas patim, indra it somapā eka iti marutvatīyasya pratipadanucarau. vṛidhadvac cāntarvac ca dvitīye 'hani dvitīyasyāhno rūpam 7 indra nedīya edihīty acyutaḥ pragātha, ut tishṭha brāhmaṇas pata iti brāhmaṇaspatya ūrdhvac dvitīye 'hani dvitīyasyāhno rūpam 8 agnir netā, tvam soma kratubhiḥ. pibanty apa iti dhāyā acyutā 9 bṛihad indrāya gāyateti marutvatīyaḥ pragātho, yēna jyotir ajanayann ritāvṛidha iti vṛidhadvac dvitīye 'hani dvitīyasyāhno rūpam 10 indra somam somapate pibemam iti sūktam, sajoshā rudrais tripad ā vṛishasveti vṛishadvad dvitīye 'hani dvitīyasyāhno rūpam 11 tvam id dhi

havāmahe, tvam hy ehi cerava iti bṛihatprishtham
bhavati. bārhate 'hani dvitiye 'hani dvitīyasyāhno rūpaṃ
12 yad vāvāneti dhāvyācayanto 13 bhayaṃ śṛṇavae ca
na iti sāmāpragātho, yae cedam adya yad u ca hya
āsīd iti bārhate 'hani dvitiye 'hani dvitīyasyāhno rūpaṃ
14 tyam ū sba vājinaṃ devajūtam iti tārksyho 'cya-
taḥ || 31 ||

1 Yā ta ūtir avamā yā parameti sūktam, ja hi
vṛishnyāni kṛiṇuḥ parāca iti vṛishaṇvad dvitiye 'hani
dvitīyasyāhno rūpaṃ 2 viṣvo devasya netus, tat sa-
vitur vareṇyam, ā viṣvadevaṃ satpatim iti vai-
ṣvadevasya pratipadanucarau. bārhate 'hani dvitiye 'hani
dvitīyasyāhno rūpaṃ 3 ud u shya devaḥ savitā hira-
ṇyayeti sāvitram ūrdhvavad dvitiye 'hani dvitīyasyāhno
rūpaṃ 4 te hi dyāvāprithivī viṣvaśambhaveti dyā-
vāprithivīyam, sujanmanī dhishane antar iyaṭa
ity antarvad dvitiye 'hani dvitīyasyāhno rūpaṃ 5 takshan
ratham suvṛitam vidmanāpasa ity ārbhavam, ta-
kshan harī indravāhā vṛishaṇyasū iti vṛishaṇvad
dvitiye 'hani dvitīyasyāhno rūpaṃ 6 yajñasya vo ra-
thyam viṣpatim viṣām iti vaiṣvadevaṃ, vṛishā ke-
tur yajato dyām aśāyateti vṛishaṇvad dvitiye 'hani
dvitīyasyāhno rūpaṃ 7 tad u śaryātam. Aṅgīśo vai sva-
rgāya lokāya satram āsata, te ha sma dvitīyam-dvitīyam
evāhar āgatya munhyanti. tān vā etae Chāryāto Mānavo
dvitiye 'hani sūktam aśānsayat, tato vai te pra yajñam
ajānam pra svargaṃ lokam. tad yad etat sūktam dvitiye
'hani śānsati, yajñasya prajñātyai svargasya lokasyānu-
khyātyai 8 pṛikshasya vṛishṇo arushasya nū saha
ity āgnimārutasya pratipad. vṛishaṇvad dvitiye 'hani dvi-
tīyasyāhno rūpaṃ 9 vṛishṇe śardhāya suma-
khāya vedhasa iti mārutam. vṛishaṇvad dvitiye

'hani dvitīyasyāhno rūpaṃ 10 jātavedase sunavāma
 somam iti jātavedasyācyutā 11 yajñena vardhata jātā-
 vedasam iti jātavedasyaṃ. vṛddhanvad dvitīye 'hani dvi-
 tīyasyāhno rūpaṃ ahno rūpaṃ 32 4₁₁

Iti caturthapañcīkāyāṃ pañcama 'dhyāyaḥ.

Iti viṃśādhyaḃe caturthaḥ khaṇḍaḥ.

1 Viṣve vai devā devatās tṛtīyaṃ ahaṃ vahaṃti, sapta-
 dasaḥ stoṃaṃ vairūpaṃ sāmā jagatī chando 2 yathādevatam
 enena yathāstomaṃ yathāsāmā yathāchandasam rādhnōti
 ya evaṃ veda 3 yad vai samānodarkam, tat tṛtīyasyāhno
 rūpaṃ, yad aṣvavad yad antavad yat punarāvṛttam yat
 punarnirittam yad ratavad yat parvastavad yat trivad yad
 antarūpaṃ, yad uttame pade devatā nirucyate, yad asau
 loko bhyudito, yad vairūpaṃ yaj jāgataṃ yat kṛtam:
 etāni vai tṛtīyasyāhno rūpāni 4 yukshvā hi devahūta-
 mān aṣvān agne rathir iveti tṛtīyasyāhna ājyam
 bhavati 5 devā vai tṛtīyenāhnā svargaṃ lokam āyañs, tān
 asurā rakshāñsy anvavārayanta, te: virūpā bhavata vīrtipā
 bhavateti bhavanta āyañs, te yad: virūpā bhavata virūpā
 bhavateti bhavanta āyañs, tad vairūpaṃ sāmābhavat, tad
 vairūpasya vairūpatvaṃ 6 virūpaḥ pāpmānā bhūtvā pāpmā-
 nam apahate ya evaṃ veda 7 tān ha smān evāgachanti,
 sam eva sṛjyante, tān aṣvā bhūtvā padbhīr apāghnata,
 yad aṣvā bhūtvā padbhīr apāghnata, tad aṣvānām aṣvatvam
 8 aśnnte yad-yat kāmāyate ya evaṃ veda 9 tasmād aṣvaḥ
 paśūnām javishṭhas, tasmād aṣvaḥ pratyañ padā bhīnasty
 10 apa pāpmānam hate ya evaṃ veda 11 tasmād etad
 aṣvavad ājyam bhavati, tṛtīye 'hani tṛtīyasyāhno rūpaṃ
 12 vāyav ā yāhi vitaye, vāyo yāhi śiva diva, in-
 draḥ ca vāyav eśhām sutānām, ā mitre varuṇe
 vayan, aṣvināv cha gachataṃ, ā yāhy adribhīḥ su-
 tam, sajūr viṣvebhīr devebhīr, uta naḥ priya pri-
 yasy ity aushmīham praūgam, samānodarkam tṛtīye 'hani
 tṛtīyasyāhno rūpaṃ 13 tam-tam id rādhasa mahe.

traya indrasya somā iti marutvatīyasya pratipadanuca-
 rau. nirittavat trivat trītiye 'hani trītiyasyāhno rūpam
 14 indra nediya ed ihīty acyutaḥ pragāthah, pra nū-
 nam brahmaṇas patir iti brāhmaṇaspatyō nirittavāṅs
 trītiye 'hani trītiyasyāhno rūpam 15 agnir netā, tvam
 soma kratubhiḥ, pinvanti apa iti dhāyyā acyutā
 16 nakih sudāso ratham pary āsa na rīramad iti
 marutvatīyah pragāthah paryastavāṅs trītiye 'hani trītiya-
 syāhno rūpam 17 try aryamā manusho devatāteti sū-
 ktaṁ trivat trītiye 'hani trītiyasyāhno rūpam 18 yad dyāva
 indra te śatam, yad indra yāvatas tvam iti vairū-
 pam prīṣṭhāṁ bhavati. rāthamtare 'hani trītiye 'hani trī-
 tiyasyāhno rūpam 19 yad vāvāneti dhāyyācyutā 20 bhi
 tvā śūra nouma iti rathamtarasya yonim anu nivarta-
 yati. rāthamtaram hy etad ahar āyatanene 21 indra tri-
 dhātū śaraṇam iti sāmāpragāthas trivāṅs trītiye 'hani
 trītiyasyāhno rūpam 22 tyam ū shu vājinaṁ devajū-
 tam iti tārکشيو 'cyutah || 1 ||

1 Yo jāta eva, prathamo manasvān iti sūktam
 samānodarkam trītiye 'hani trītiyasyāhno rūpam 2 tad u
 sajanīyam. etad vā Indrasyndriyam yat sajanīyam, eta-
 smin vai śasyamāna Indram indriyam āviśati 3 tad dhāpy
 āhuḥ chandogās: trītiye 'hani bahvṛicā Indrasyndriyam
 śaṁsantīti 4 tad u gāṛtsamadam. etena vai Gṛītsamada In-
 drasya priyam dhāmopāgachāt. sa paramam lokam ajayad
 5 upendrasya priyam dhāma gachātī. jayati paramam lo-
 kam ya evam veda 6 tat savitur vṛiṇīmahe, 'dyā
 no deva savitar iti vaiṣvadevasya pratipadanucarau. rā-
 thamtare 'hani trītiye 'hani trītiyasyāhno rūpam 7 tad de-
 vasya savitur vāryam mahad iti sāvitram 8 anto vai
 mabad, antas trītiyam ahas trītiye 'hani trītiyasyāhno rū-
 pam 9 ghṛite na dyāvāprithivī abhivṛite iti dyāvā-

prithivīyam, ghṛitaśṛiyā ghṛitapṛicā ghṛitāvṛidheti
 punarāvṛittam punarnirṛittam tṛitiye 'hani tṛitiyasyāhno
 rūpam 10 a'naśvo jāto anabhīṣur ukthya ity ārbha-
 vam, rathas tricakra iti trivat tṛitiye 'hani tṛitiyasyā-
 hno rūpam 11 parāvato ye didhishanta āpyam iti
 vaiṣvadevam. anto vai parāvato, 'ntas tṛitiyam ahas tṛitiye
 'hani tṛitiyasyāhno rūpam 12 tad u gāyam. etena vai, Ga-
 yah Plāto viṣveshām devānām priyam dhāmopāgachat. sa
 paramam lokam ajayad 13 upa viṣveshām devānām priyam
 dhāma gachati. jayati paramam lokam ya evam veda
 14 vaiṣvānarāya dhishanām ṛitāvṛidha ity āgnimā-
 rutasya pratipad. anto vai dhishanāntas tṛitiyam ahas tṛi-
 tiye 'hani tṛitiyasyāhno rūpam 15 dhārāvarā maruto
 dhṛishṇvo jasa iti mārutam bahvabhivyāhṛityam. anto
 vai bahv, antas tṛitiyam ahas tṛitiye 'hani tṛitiyasyāhno
 rūpam 16 jātavedase sunavāma somam iti jātaveda-
 syācyutā 17 tvam agne prathamo aṅgirā ṛishir iti
 jātavedasyam purastādudarkam tṛitiye 'hani tṛitiyasyāhno
 rūpam. tvam-tvam ity uttaram tryaham abhivadati, sam-
 tatyai 18 samtatais tryahair avyavachinnair yanti ya evam
 vidvāṁso yanti || 2 || 2 ||

1 Āpyante vai stomā āpyante chandāṁsi tṛitiye 'hany,
 etad eva tata uechishyate vāg ity eva. tad etad aksharam
 tryaksharam, vāg ity ekam aksharam, aksharam iti trya-
 ksharam 2 sa evaisha uttaras tryaho, vāg ekam gaur ekam
 dyaur ekam 3 tato vai vāg eva caturtham ahar vahati
 4 tad yac caturtham ahar nyūṅkhayanty: etad eva tad
 aksharam abhyāyachanty, etad vardhayanty, etat prabibhā-
 vayishanti caturthasyāhna udyatyā 5 annam vai nyūṅkho.
 yadelavā abhigeshaṣ caranty, athānnādyam prajāyate. tad
 yac caturtham ahar nyūṅkhayanty, annam eva tat prajana-
 yanty annādyasya prajātyai. tasmāc caturtham ahar jāta-

vad bhavati 6 caturakshareṇa nyūṅkhayed ity āhuḥ. eatushpādā vai paśaṇaḥ, paśūnām avaruddhyai 7 tryakshareṇa nyūṅkhayed ity āhuḥ. trayo vā ime trivṛito lokā, eśhām eva lokānām abhijityā 8 ekākshareṇa nyūṅkhayed, iti ha smāha Lāṅgalāyano Brahmā Maudgalya. ekāksharā vai vāg, esha vāva samprati nyūṅkham nyūṅkhayati ya ekākshareṇa nyūṅkhayatīti 9 dyakshareṇaiva nyūṅkhayet pratishthāyā eva. dvipratishtho vai puruṣaḥ catuṣhpādāḥ paśavo, yajamānam eva tad dvipratishtham catuṣhpātsu paśuṣu pratishthāpayati. tasmād dyakshareṇaiva nyūṅkhayen 10 mukhataḥ prātaranuvāke nyūṅkhayati. mukhato vai prajā annam adanti, mukhata eva tad annādyasya yajamānam dadhāti 11 madhyata ājye nyūṅkhayati. madhyato vai prajā annam dhinoti, madhyata eva tad annādyasya yajamānam dadhāti 12 mukhato madhyamdiṇe nyūṅkhayati. mukhato vai prajā annam adanti. mukhata eva tad annādyasya yajamānam dadhāti 13 tad ubhayato nyūṅkham parigrīhṇāti savanābhyām. annādyasya parigrīhṇityai "3" : ||

1 Vāg vai devatā caturtham ahar vahaty, ekaviṃśaḥ stoma vairājam sāmānushṭup chando. yathādevatam enena yathāstomam yathāsāma yathāchandasam rādhnoti ya evam veda 2 yad vā eti ca preti ca tae caturthasyāhno rūpam. yad dhy eva prathamam ahas tad etat punar yae caturtham. yad yuktavad yad rathavad yad āśumad yat pibavad, yat prathamam pade devatā nirucyate. yad ayaṁ loko bhyudito, yaj jātavad yad dhavavad yae chukravat yad vāco rūpam yad vaimadam yad viriphitam yad vicchandā yad ūnātiriktam yad vairājam yad ānushṭubham yat kariṣyad yat prathamasyāhno rūpam: etāni vai caturthasyāhno rūpāny 3 āgniṁ na svavṛiktibhir iti caturthasyāhna ājyam bhavati vaimadam viriphitam viriphitasya riṣeṣ caturthe hani caturthasyāhno rūpam 4 aṣṭarcam

pāñktam. pāñkto yajñah pāñktāḥ paśavaḥ, paśūnām avaruddhyai 5 tā u daśa jagatyō. jagatprātapsavana esha tryahas, tena caturthasyāhno rūpam 6 tā u pañcādaśānushṭubha. ānushṭubham hy etad ahas, tena caturthasyāhno rūpam 7 tā u viṃṣatir gāyatrīyaḥ. punaḥ prāyaṇīyam hy etad ahas, tena caturthasyāhno rūpam 8 tad etad astutam aṣastam ayātayāma sūktam yajña eva sākshāt. tad yad, etac caturthasyāhna ājyam bhavati. yajñād eva tad yajñam tanvate, vācam eva tat punar upayanti saṃtatyai 9 saṃtatais tryahair ayyavachinnair yanti ya evam vidvāṃso yanti 10 vāyo śukro ayāmi te, vihi hotrā avītā, vāyo śatam harīṇām, indraś ca vāyav eśhām somānām, ā cikitāna sukratū, ā no viśvābhīr ūtibhis, tyam u vo aprahanam, apa tyam vṛjinaṃ ripum, ambitame nadītama ity ānushṭubham praṭigam. eti ca preti ca śukravac caturthe 'hani caturthasyāhno rūpam 11 tam tvā yajñebhir īmaha iti marutvatīyasya pratipad. īmaha ity: abhyāyāmyam ivaitad ahas, tena caturthasyāhno rūpam 12 idaṃ vaso sutam, andha, indra nedīya cd ihī, praitu brahmaṇas patir, agnir netā, tvam soma kratubhiḥ, pinvanty apaḥ, pra va indrāya bṛihata iti prathamenāhnā sanāna ātamaś, caturthe 'hani caturthasyāhno rūpam 13 śrudhā havam indra mā rishaṇya iti sūktam havavac caturthe 'hani caturthasyāhno rūpam 14 marutvān indra vṛishabho ranayeti sūktam, ugram sahodām iha tam huvemeti havavac caturthe 'hani caturthasyāhno rūpam 15 tad u traishṭubham. tena pratishṭhitapadena savanam dādhārāyatanād evaitena na pracyavata 16 imam nu māyinaṃ huva iti paryāso havavāṃś caturthe 'hani caturthasyāhno rūpam 17 tā u gāyatrīyo. gāyatrīyo vā etasya tryahasya madhyamadinam vahanti 18 tad vai tac chando vahati yasmin nivid

dhīyate. tasmād gāyatrīṣu nividaṃ dadhāti 19 pibā so-
mam indra maṇḍatu tvā, ṣṛudhī havam vipipāna-
syādrer iti vairājam prīṣṭham bhavati. bārhatē 'hani
caturthe 'hani caturthasyāhno rūpaṃ 20 yad vāvāneti
dhāyācyutā 21 tvām id dhi havāmaha iti brīhato yo-
nin anu nivartayati, bārhatam hy etad ahar āyatauena
22 tyam indra pratūrtishv iti sāmāpragātho, 'ṣastihā
janīti jātavāṃṣ caturthe 'hani caturthasyāhno rūpaṃ
23 tyam ū shu vājiuam devajūtam iti tārksyo 'cyu-
taḥ || 4 || 4 ||

1 Kuha ṣṛuta indrah kasmīn adyeti sūktam
vaimadam viriphitam viriphitasya rīṣeṣ caturthe 'hani ca-
turthasyāhno rūpaṃ 2 yudhmasya te vṛishabhasya
svarāja iti sūktam, ugram gabhīram janushābhy
ugram iti jātavae caturthe 'hani caturthasyāhno rūpaṃ
3 tad u traishṭubham. tena pratishṭhitapadena savanam
dadhārāyatanād evaitena na prayavate 4 tyam u vaḥ
sātrāsāham iti paryāso. viśvāsu gīrshv āyatam ity:
abhyāyāmyam ivaitaḥ ahas. tena caturthasyāhno rūpaṃ
5 tā u gāyatriyo. gāyatriyo vā etasya tryahasya madhyam-
dinam vahanti. tad vai tae chando vahati yasmīn nivid
dhīyate. tasmād gāyatrīṣu nividaṃ dadhāti 6 viśvo de-
vasya netuḥ, tat savitur vareṇyam, ā viśvadevam
satpatim iti vaiśvadevasya pratipadandearau. bārhatē
'hani caturthe 'hani caturthasyāhno rūpaṃ 7 ā devo yātu
savitā suratna iti sāvitrām. eti caturthe 'hani caturtha-
syāhno rūpaṃ 8 pra dyāvā yajñaiḥ pṛithivī namo-
bhīr iti dyāvāpṛithivīyam. preti caturthe 'hani caturtha-
syāhno rūpaṃ 9 pra pṛibhubhyo dātum iva vācam
ishya ity ārbhavam. preti ea vācam ishya iti ea catu-
rthe 'hani caturthasyāhno rūpaṃ 10 pra śukraitu devī
manīṣheti vaiśvadevam. preti ea śukravac ea caturthe

'hani caturthasyāhno rūpaṃ 11 tā u vichandasah. santi
 dvipadāḥ santi catuṣpadās, tena caturthasyāhno rūpaṃ
 12 vaiṣvānarasya sumatau syāmetry āgnimārutasya
 pratipad. ito jāta iti jātavac caturthe 'hani caturthasyāhno
 rūpaṃ 13 ka īṃ vyaktā narah sanīlā iti mārutam,
 nakir hy eshām janūnshi vedeti jātavac caturthe 'hani
 caturthasyāhno rūpaṃ 14 tā u vichandasah. santi dvipa-
 dāḥ santi catuṣpadās, tena caturthasyāhno rūpaṃ 15 jāta-
 vedase sunavāma somam iti jātavedasyācyutā 16 gñim
 naro dīdhitibhir aranyor iti jātavedasyam, hasta-
 cyutī janayanteti jātavac caturthe 'hani caturthasyāhno
 rūpaṃ 17 tā u vichandasah. santi virājah santi trishṭubhas.
 tena caturthasyāhno rūpaṃ ahno rūpaṃ || 5 || 5 .

Iti pañcamapañcikāyām prathamō 'dhyāyah.

Ity ekaviṃśādhyaḥ pañcamah khaṇḍah.

1 Gaur vai devatā pañcamam abar vabati. triṣaṇaḥ
 stomah ṣakvaram sāma pāṅktiṣ chando. yathādevatam
 enena yathāstomam yathāsāma yathāchandasam rādhnōti
 ya evaṃ veda 2 yad vai neti na preti yat sthitam, tat pa-
 ñcamasyāhno rūpaṃ 3 yad dhy eva dvitīyam ahas tad etat
 pumar yat pañcamam 4 yad ūrdhvavad yat prativad yad
 antarvad yad vṛishadvad yad vṛidhadvad, yan madhyame
 pade devatā nirucyate, yad antariksham abhyūditaṃ 5 yad
 dṛgdhavad yad ūdhavad yad dhemmad yat priṣṇimad yan
 madvad yat paṣurūpaṃ yad adhyāsavad — vikshudrā iva
 hi paṣavo — yaj jāgataṃ — jāgataḥ hi paṣavo — yad bā-
 rhatam — bārhatā hi paṣavo — yat pāṅktam — pāṅktā
 hi paṣavo — yad vāmam — vāmam hi paṣavo — yad dha-
 vishmad — dhavir hi paṣavo — yad vapuṣmad — vapur
 hi paṣavo — yac chākvaram yat pāṅktam yat kurvad yad
 dvitīyasyāhno rūpaṃ: etāni vai pañcamasyāhno rūpā-
 nī 6 mam ū shu vo atithim usharbudham iti pañcama-

syāhna ājyam bhavati jāgataṁ adhyāsavat paśurūpam pañcame 'hani pañcamasyāhno rūpam 7 ā no yajñam divi-
 sprīṣam, ā no vāyo mahe tane, rathena prithupā-
 jasā, bahavaḥ sūracakshasa, imā n vām diviṣṭa-
 yah, pibā sutasya rasino, devaṁ-devaṁ vo 'vase
 devaṁ-devam, bṛihad u gāyishe vaca iti bārhatam
 praṭigam pañcame 'hani pañcamasyāhno rūpam 8 yat pā-
 ñcajanya yā viṣeti marutvatiyasya pratipat, pāñcaja-
 nyayeti pañcame 'hani pañcamasyāhno rūpam 9 indra
 it somapā eka, indra nedīya ed ihy, ut tiṣṭha bra-
 hmaṇas pate, 'guir netā, tvam soma kratubhiḥ,
 pinvanty apo, bṛihad indrāya gāyateti dvitīyenāhnā
 samāna ātānaḥ pañcame 'hani pañcamasyāhno rūpam
 10 avitāsi sunvato vṛiktabarhisha iti sūktam madvat
 pāṅktam pañcapadam pañcame 'hani pañcamasyāhno rūpam
 11 itthā hi soma in mada iti sūktam madvat pāṅktam
 pañcapadam pañcame 'hani pañcamasyāhno rūpam 12 in-
 dra piba tubhyam suto madāyeti sūktam madvat trai-
 śtubham. teṇa praṭiṣṭhātapadena savanam dādhrāyata-
 nād evaitena na pracyavate 13 marutvāṁ indra mīḍhva
 iti paryāso. neti na preti pañcame 'hani pañcamasyāhno
 rūpam 14 tā u gāatryo. gāatryo vā etasya tryahasya
 madhyamdiṇam vahanti. tad vai tac chando vahati ya-
 smin nivid dhīyate. tasmād gāatrīṣhu nividam dadhāti
 || 6 || 1 ||

1 Mahānāmniṣhv atra stuvate śākvareṇa sāmā rātham-
 tare 'hani pañcame 'hani pañcamasyāhno rūpam 2 Indro
 vā etābhir mahān ātmānam niramimīta, tasmān mahānā-
 mnyo. 'tho ime vai lokā mahānāmnya ime mahānta 3 imān
 vai lokān Prajāpatiḥ śṛiṣṭvedaṁ sarvam aśaknod yad
 idaṁ kiṁca. yad imāṁl lokān Prajāpatiḥ śṛiṣṭvedaṁ sa-
 rvaṁ aśaknod yad idaṁ kiṁca tac chakvāryo 'bhavaṁs,

tac chakvarīṇām śakvarītvam 4 tā ūrdhvāḥ sīmno 'bhyas-
srijata. yad ūrdhvāḥ sīmno 'bhyasrījata tat simā abhavaṁś,
tat simānāṁ simātvaṁ 5 svādor itthā viśhvata, upa
no haribhiḥ sutam, indram viśvā avivṛidhaṇṇ ity
anurūpo vṛishaṇvān pṛiṣṇimān madvān vṛidhaṇvān pañcame
'hani pañcamasyāhno rūpam 6 yad vāvāneti dhāyyācyu-
tā 7 bhi tvā śūra nonuma iti rathamtarasya yonim, anu
nivartayati, rathamtaram hy etad ahar āyatanena 8 mo
shu tvā vāghataḥ caneti sāmāpragātho 'dhyāsavān
paṣurūpam pañcame 'hani pañcamasyāhno rūpam 9 tyān
ū shu vājinam devajūtam iti tārکشيو 'cyutaḥ || 7 || 2 ||

1 Predam brahma vṛitratūryeshv āvītheti sū-
ktam pāṇktam pañcapadam pañcame 'hani pañcamasyāhno
rūpam 2 indro madāya vāvṛidha iti sūktam madvat
pāṇktam pañcapadam pañcame 'hani pañcamasyāhno rū-
pam 3 satrā madāsas tava viśvajanyā iti sūktam, ma-
dvat traishṭubham. tena pratishṭhitapadena savanam dā-
dhārāyatanād evaitena na pracyavate 4 tam indram vā-
jayāmasīti paryāsaḥ, sa vṛishā vṛishabho bhuvad
iti paṣurūpam pañcame 'hani pañcamasyāhno rūpam 5 tā
u gāyatriyo. gāyatriyo vā etasya tryahasya madhyamdinam
vahanti. tad vai tac chando vahati yasmin nivid dhīyate.
tasmād gāyatrishu nividam dadhāti 6 tat savitur vṛiṇi-
mahe, 'dyā no deva savitar iti vaiśvadevasya pratipa-
dannearau. rathamtare 'hani pañcame 'hani pañcamasyāhno
rūpam 7 ud u shya devaḥ savitā damūnā iti sāvitrām,
ā dāśushe suvati bhūri vāmam iti vāmam paṣurūpam
pañcame 'hani pañcamasyāhno rūpam 8 mahī dyāvāpṛi-
thivī iha jyeshṭhe iti dyāvāpṛithivīyam, ruvad dho-
ksheti paṣurūpam pañcame 'hani pañcamasyāhno rūpam
9 ribhur vibhva vāja indro no achety ārbhavam. vājo
vai paśavaḥ, paṣurūpam pañcame 'hani pañcamasyāhno rū-

paṁ 10 stushe janam suvratam navyasībhīr iti vai-
 śvadevam adhyāsavat paṣurūpam pañcame 'hani pañcamā-
 syāhno rūpam 11 havish pāntam ajaram svarvidity
 āgnimārutasya prātipad. dhavishmat pañcame 'hani pañca-
 masyāhno rūpam 12 vapur nu tac ekitushe cid astv
 iti mārutam vapushmat pañcame 'hani pañcamasyāhno rū-
 pam 13 jātavedase sunavāma somam iti jātavedasyā-
 cyutā 14 gñir hotā grihapatiḥ sa rājeti jātavedasyam
 adhyāsavat paṣurūpam pañcame 'hani pañcamasyāhno rū-
 pam || 8 || 3 ||

1 Devakshetram vā etad yat shashṭham ahar. deva-
 kshetram vā eta āgachanti ye shashṭham ahar āgachanti
 2 na vai devā anyonyasya grihe vasanti, nartur ṛitor grihe
 vasatity āhus. tad yathāyatham ṛitviḥ ṛituyājān yajanty
 asaṁpradāyam. tad yathartv ṛitūn kalpayanti, yathāyatham
 janātās 3 tad āhur: nartupraishaiḥ preshitavyam nartuprai-
 shair vashaṭkrityam. vāg vā ṛitupraishā, āpyate vai vāk
 shashṭhe 'hanīti 4 yad ṛitupraishaiḥ preshyeyur yad ṛitu-
 praishair vashaṭkuryur, vācam eva tad āptām śrāntām ṛi-
 kṇavahīm vāharāviṇīm ṛicheyur 5 yad v ebhir na pre-
 shyeyur yad v ebhir na vashaṭkuryur, acyutād yajñasya
 cyaveran, yajñāt prāṇāt Prajāpateḥ paṣubhyo jihvā īyus
 6 tasmād ṛigmebhya evādhi preshitavyam, ṛigmebhyo 'dhi
 vashaṭkrityam. tan na vācam āptām śrāntām ṛikṇavahīm
 vāharāviṇīm ṛichanti, nācyutād yajñasya cyavante, na ya-
 jñāt prāṇāt Prajāpateḥ paṣubhyo jihvā yanti || 9 || 4 ||

1 Pārucchepīr upadadhati pūrvayoh savanayoh purastāt
 prasthitayājyānam. rohitam vai nāmaitac chando yat pāru-
 cchepam. etena vā Indrah sapta svargāṇl lokān arohad
 2 rohati sapta svargāṇl lokān ya evam veda 3 tad āhur:
 yat pañcapadā eva pañcamasyāhno rūpam shaṭpadāḥ sha-
 shṭhasyātha kasmāt saptapadāḥ shashṭhe 'hañ chasyanta

iti 4 śhaṭbhir eva padaiḥ śhaṣṭham ahaḥ āpnvanty apa-
chidyevaitad ahaḥ yat saptaṁ, tad eva saptaṁena pade-
nābhyārabhya vasanti. vācam eva tat punaḥ upayanti,
saṁtatyai 5 saṁtatais tryahair avyavachinnair yanti ya
evam vidvāṁso yanti || 10 || 5 ||

1 Devāsura vā eshu lokeshu samayatanta. te vai de-
vāḥ śhaṣṭhenaivāḥnaibhyo lokebhyo 'surān prāṇudanta.
teshāṁ yāny antarbastināni vasūny āsaṁs, tāny ādāya sa-
mudram praupyanta. ta etenaiva chandasānuhāyāntarba-
stināni vasūny ādadata. tad yad etat padam punarpadam,
sa evāṅkṣa āsañjanāyā 2 dvishato vasu datte, nir enam
ebhyaḥ sarvebhyo lokebhyo nudate, ya evaṁ veda || 11 || 6 ||

1 Dyaur vai devatā śhaṣṭham ahaḥ vahati, trayastriṁśaḥ
stomo raivatam sāmāticchandāḥ chando. yathādevatam enena
yathāstomam yathāsāma yathāchandasaṁ rādhnoti ya evaṁ
veda 2 yad vai samānodarkam, tat śhaṣṭhasyāḥno rūpam.
yad dhy eva tṛtīyam ahaḥ tad etat punar yat śhaṣṭham,
yad aṣṭavad yad antavad yat punarāvṛttam yat punar-
nṛttam yad ratavad yat paryastavad yat trivad yad anta-
rūpam, yad uttame pade devatā nirucyate, yad asau loko
'bhyudito 3 yat pārucehepam yat saptaṁ padam yan nārāṣa-
ṁsam yan nābhānedishṭham yad raivatam yad atichandā
yat kṛtam yat tṛtīyasyāḥno rūpam: etāni vai śhaṣṭhasyā-
ḥno rūpāny 4 aṣṭam jāyata manusho dharīmaṇṇīti śha-
ṣṭhasyāḥna ājyam bhavati pārucehepam atichandaḥ sapta-
padam śhaṣṭhe 'hani śhaṣṭhasyāḥno rūpam 5 stīrṇam
barhir upa no yāhi vītaya, ā vām ratho niyutvān
vakshad avase, sushumā yātam adribhir, yuvām
stomebhir devayanto aṣvīnā, var maha indra, vṛi-
shann indrā, stu śraushaḥ, o shū no agne śṛiṇhi
tvam īlito, ye devāso divy ekādaśa sthe, yam ada-
dād rabhasam rīṇacyutam iti praiḡgam pārucehepam

atichandāḥ saptapadaṃ shashṭhe 'hani shashṭhasyāhno rū-
 paṃ 6 sa pūrvyo mahānām iti marutvatīyasya pratipad.
 anto vai mahad, antaḥ shashṭham āhaḥ shashṭhe 'hani sha-
 shṭhasyāhno rūpaṃ 7 traya indrasya somā, indra ne-
 dīya ed ihi, pra nūnam brahmaṇas patir, agnir
 netā, tvam soma kratubhiḥ, pinvanty apo. nakiḥ
 sudāso ratham iti tritīyēnāhnā samāna ātānaḥ shashṭhe
 'hani shashṭhasyāhno rūpaṃ 8 yaṃ tvam ratham indra
 medhasātaya iti sūktam pāruechepam atichandāḥ saptapadaṃ
 shashṭhe 'hani shashṭhasyāhno rūpaṃ 9 sa yo vṛi-
 shā vṛishṇyebhiḥ samokā iti sūktam samānodarkam
 shashṭhe 'hani shashṭhasyāhno rūpaṃ 10 indra marutva
 iha pāhi somam iti sūktam, tebhiḥ sākam pibatu
 vṛitrakhāda ity: anto vai khādo, 'ntaḥ shashṭham āhaḥ
 shashṭhe 'hani shashṭhasyāhno rūpaṃ 11 tad u traishṭu-
 bhāṃ. tena pratishṭhitapadena savanam dādharāyatanād
 evaitena na prayavate 12 'yaṃ ha yena vā idam iti
 paryāsaḥ, svar marutvatā jitam ity: anto vai jitam,
 antaḥ shashṭham āhaḥ shashṭhe 'hani shashṭhasyāhno rū-
 paṃ 13 tā u gāyatriyo. gāyatriyo vā etasya tryahasya ma-
 dhyamdinam vahanti. tad vai tac chando vahati yasmin
 nivid dhīyate. tasmād gāyatrīshu nividam dadhāti 14 re-
 vatīr naḥ sadhamāde, revāṃ id revata stoteti rai-
 vatam priṣṭham bhavati. bārhathe 'hani shashṭhe 'hani sha-
 shṭhasyāhno rūpaṃ 15 yad vāvāneti dhāvyācyantā 16 tvām
 id dhi havāmaha iti bṛihato yonim annaṃ nivartayati. bā-
 rhatam hy etad ahar āyatanene 17 ndram id devatātaya
 iti sāmāpragātho nirittavān shashṭhe 'hani shashṭhasyāhno
 rūpaṃ 18 tyam ū shu vājinam devajūtam iti tārkshtyo
 'cyantaḥ 12 || 7 ||

1 Indra yāhy upa naḥ parāvata iti sūktam pāruechepam atichandāḥ saptapadaṃ shashṭhe 'hani shashṭha-

syāhno rūpam 2 pra gha nv asya mahato mahāniti
 sūktam samānodarkam shashthe 'hani shashthasyāhno ru-
 pām 3 abhūr eko rayipate rayinām iti suktam, ra-
 tham ā tishṭha tuvinṛimṇa bhīmām ity: anto vai
 sthītam, antaḥ shashtham akah shashthe 'hani shashthasyā-
 hno rūpam 4 tad u traishṭubham. tena pratishṭhitapadena
 savanam dādharāyatanād evaitena na pracyavata 5 npæ no
 haribhiḥ sutam iti paryāsaḥ samānodarkah shashthe
 'hau shashthasyāhno rūpam 6 ta n gāyatriyo. gāyatriyo vā
 etasya tryahasya madhyandīnam vahanti. tad vai tac eha-
 ndo vahati yasmiu nivid dhūyate. tasmād gāyatrīshu nivī-
 dam dadhāty 7 abhi tyam devam savitārām oṇyor
 iti vaiśvadevasya pratipad atichaudāḥ shashthe 'hani shā-
 shthasyāhno rūpam 8 tat savitar vareṇyam, dosho
 āgād ity anucaro. 'nto vai gataḥ, antaḥ shashtham āhaḥ
 shashthe 'hau shashthasyāhno rūpam 9 ud n shya devaḥ
 savitā savāyeti sāvitram, śaśvattamam tadapā va-
 hūr asthād ity: anto vai sthītam, antaḥ shashtham āhaḥ
 shashthe 'hau shashthasyāhno rūpam 10 katarā pūrvā
 katarāparāyor iti dyāvāprithivīyam samānodarkam sha-
 shthe 'hau shashthasyāhno rūpam 11 kim u śreshṭhaḥ
 kim yavishṭho na ājagann, upa uo vājā adhva-
 ram ribhukshā ity ārbhavam nārāsaḥ sam tēvat shashthe
 'hani shashthasyāhno rūpam 12 idam itthā raudram
 gūrtavacā, ye yajñena dakṣiṇayā samaktā iti vai-
 śvadevam || 13 || s ||

1 Nābhānedishtham śaśvati 2 Nābhāuedishtham vai Mā-
 navam brahmacaryam vasantam bhṛātaro nirabhajau. so
 'bravīd etya: kim mahyam abhaktety. etam eva nishṭhāvam
 avavaditaram ity abruvaṁs. tasmād dhāpy etarhi pitaram
 putrā: nishṭhāvo 'vavaditety evācakshate 3 sa pitaram etyā-
 bravīt: tvam ha vāva mahyam tatābhakshur iti. tam pitā-

bravīn: mā putraka tad ādrithā. Āngiraso vā ime svargāya lokāya saśram āsate, te shashṭham-shashṭham evāhar āgatya mūhyanti. tān ete sūkte shashṭhe 'hani śaṁsayā, teshāṁ yat sahasraṁ satrapariveshaṇaṁ tat te svar yanto dāsyantīti. tatheti 4 tān upait: prati gr̥bhiṇīta mānavāṁ sumedhasa iti. tam abruvan: kimpāmo vadasīti, dam eva vāḥ shashṭham ahaḥ prajñāpayāntīy abravīd, atha yad va etat sahasraṁ satrapariveshaṇaṁ tam me svar yanto datteti. tatheti. tān ete sūkte shashṭhe 'hany aśaṁsayat, tato vai te pra yajñam ajānan pra svargaṁ lokam 5 tad yad ete sūkte shashṭhe 'hani śaṁsati, yajñasya prajñātyai svargasya lokasyānukhyātyai 6 tam svar yanto 'bruvān: etat te brāhmaṇa sahasraṁ iti. tad enaṁ samākurvāṇam puruṣaḥ kṛiṣṇaśavāsy uttarata upotthāyābravīn: mama vā idam, mama vai vāstuham iti. so 'bravīn: mahyam vā idam adur iti. tam abravīt: tad vai nau tavaiva pitari praśna iti. sa pitaram ait, tam pitābravīn: nanu te putrakādūṣr ity. adur eva ma, ity abravīt, tat tu me puruṣaḥ kṛiṣṇaśavāsy uttarata upodatiṣṭhan: mama vā idam, mama vai vāstuham ity āditeti. tam pitābravīt: tasyaiva putraka, tat-tat tu sa tubhyam dāsyatīti. sa punar etyābravīt: tava ha vāva kila bhagava idam iti me pitāheti. so 'bravīt: tad ahaṁ tubhyam eva dadāmi ya eva satyam avādīr iti 7 tasmād evaṁ viduṣhā satyam eva vaditavyam 8 sa esha sahasrasanir mantro yau nābhānediṣṭha 9 upainam sahasraṁ namati, pra shashṭhenāhnā svargaṁ lokam jānāti ya evaṁ veda || 14 || 9 ||

1 Tāny etāni sahaacarāṇy ity ācakshate: nābhānediṣṭham vālakhilyā vṛiṣhākapim evayāmarutam, tāni sahaiva śaṁsed 2 yad eshaṁ antariyāt, tad yajamānasyāntariyād 3 yadi nābhānediṣṭham reto 'syāntariyād, yadi vālakhilyāḥ prāṇān asyāntariyād, yadi vṛiṣhākapim ātmanam asyānta-

riyād, yady evayāmarutam pratishṭhāyā enam eṣāyaved
 daivyai ca mānushyai ca 4 nābhānedishṭhenaiva reto 'si-
 ŋcat, tad vālakhilyābhir' vyakarot, Śukīrtinā Kākshivatena
 yoniṃ vyahāpayad: uran yathā tava 'śarman made-
 meti. tasmā j jyāyān san garbhaḥ kaṇḍyānsam santam yo-
 niṃ na hinasti, brahmaṇā hi sa kṛpta. evayāmarutaitavai
 karoti, tenedam sarvam etavai kṛitam eti yad idam kim-
 eāḥaḥ ca kṛishṇam ahar arjunam cety āgnimāru-
 tasya pratipad, ahaḥ eāḥaḥ ceti punarāvṛittam punaru-
 nṛittam shashṭhe 'hani shashṭhasyāhno rūpam 6 madhvo
 vo nāma mārutam yajatrā iti mārutam bahyābhivyāhri-
 tyam. anto vai bahv, antaḥ shashṭham abah shashṭhe 'hani
 shashṭhasyāhno rūpam 7 jātavedase snavāma somaṃ
 iti jātavedasyācyutā 8 sa pratnathā sahasā jāyamāna
 iti jātavedasyam samānodarkam shashṭhe 'hani shashṭha-
 syāhno rūpam 9 dhārayan-dhārayam iti śaṁsati, prasraṁsād
 vā antasya bibhāya. tad yathā punarāgrantham puṣarni-
 grantham antam badhniyān mayūkham vāntato dhāraṇāya
 nihanyāt, tādrīk tad yad dhārayan-dhārayam iti śaṁsati
 śaṁtatyai 10 śaṁtatais tryahair avyavachinnair yanti ya
 evam vidvāṁso yanti yanti || 15 || 16 ||

Iti pañcamapañcikāyām dvitīyo 'dhyāyah.

Iti dvāvīṣādhhyāye daṣamaḥ khaṇḍah.

1 Yad vā eti ca preti ca tat saptamasyāhno rūpam
 2 yad dhy eva prathamam ahas tad evaitat pumar yat sa-
 ptamam 3 yad yuktavad yad rathavad yad āṣumad yat pi-
 bavad, yat prathame pade devatā nirucyate, yad ayaṃ loko
 'bhyudito 4 yaj jātavad yad aniruktaṃ 5 yat karishyad yat
 prathamasyāhno rūpam: etāni vai saptamasyāhno rūpāṇi
 6 samudrād ūrmir madhumān ud ārad iti saptamasyā-
 hna ājyam bhavaty aniruktaṃ saptame 'hani saptamasyāhno
 rūpam 7 vāg vai samudro. na vai vāk kshīyate, na samu-

draḥ kshīyate. tad yad etat saptamasyāhna ājyam bhavati,
 yajñād eva tad yajñam tanvate, vācam eva tat punar upa-
 yanti samtātyai 8 samtatais tryahair avyavaclinnair yañi
 ya evaṃ vidvāṃso yanty 9 āpyante vai stomā, āpyante cha-
 ndāṃsi shasbthe 'hani. tad yathaivāda ājyenāvadānāni pu-
 naḥ pratyabhighārayanty ayātayāmātāyā, evaṃ evaitat sto-
 māṃ ca chandāṃsi ca punaḥ pratyupayanty ayātayāmātā-
 yai yad etat saptamasyāhna ājyam bhavati 10 tad u trai-
 shtubham. trishṭupprātaḥsavana esha tryaha 11 ā vā yo
 bhūsha śucipā upa naḥ, pra yābhir yāsi dāśvā-
 ṇsam achā no niyudbhiḥ śatinibhir adhvaram,
 pra sotā jiro adhvareshv asthād. ye vāyava indra-
 mādauāso, yā vām śataṃ niyuto yāḥ sahasram,
 pra yad vām mitrāvaruṇā spūrdhaun, ā gomatā
 nāsatyā ratheu.ā no deva śavasā yāhi śushmin,
 prā vo yajñeshu devayanto arean, pra kshodasā
 dhāyasā sasra esheti prāṅgam. eti ca preti ca saptame
 'hani saptamasyāhno rūpaṃ. tad u traishtubham. trishṭu-
 pprātaḥsavana esha tryaha 12 ā tvā ratham yathotaya,
 idaṃ vaso sutam andha, indra nedīya ed ihi,
 praitu brahmaṇas patir, agnir netā. tvam soma
 kratubhiḥ pinvanty apaḥ, pra va indrāya bṛihata
 iti prathamakāhna samāna ātānaḥ saptame 'hani saptama-
 syāhno rūpaṃ 13 kayā śubhā savayasaḥ sanīlā iti sū-
 ktaṃ, na jāyamāno naṣate na jāta iti jātavat saptame
 'hani saptamasyāhno rūpaṃ 14 tad u kayāśubhīyam. etad
 vai sañjñānam sañtani sūktaṃ yat kayāśubhīyam. etena
 ha vā Indro 'gastyo Marutas te samujānata. tad yat kayā-
 śubhīyam śaisati, sañjñātyā eva 15 tad v āyushyam. tad
 yo 'sya priyaḥ syāt, kuryād evāsya kayāśubhīyam 16 tad
 u traishtubham. tena pratishṭhitapadena savauam dādhrā-
 yatanād evaitena na praeyavate 17 tyaṃ su mesham

mahayā svarvidam iti sūktam, atyaṃ na vājam ha-
 vanasyadam ratham iti rathavat saptame 'hani saptama-
 syāhno rūpaṃ 18 tad u jāgatam. jagatyō vā etasya
 tryahasya madhyamdinam vahanti. tad vai tac chando
 vahati yasmin nivid dhīyate. tasmāj jagatīshu nividam da-
 dhāti 19 mithunāni sūktāni śasyante traishṭubhāni ca jāga-
 tāni ca. mithunam vai paṣavaḥ paṣavaḥ chandomāḥ, paṣū-
 nām avaruddhyai 20 tvām id dhi havāmahe, tvam hy
 ehi cerava iti bṛihatprishtham bhavati saptame 'hani
 21 yad eva shashṭhasyāhnaḥ tad 22 yad vai rathamtarām
 tad vairūpaṃ yad bṛihat tad vairājam, yad rathamtarām
 tac chākvaraṃ yad bṛihat tad raivataṃ 23 tad yad bṛihat-
 prishtham bhavati, bṛihataiva tad bṛihat pratyuttabhnuvā-
 nty astomakṛintatrāya 24 yad rathamtarām syāt, kṛintatram
 syāt 25 tasmād bṛihad eva kartavyam 26 yad vāvāneti
 dhāyyācyutā 27 bhi tvā śūra nonuma iti rathamtarāsyā
 yonim anu nivartayati. rathamtarām hy etad ahar āyata-
 nena 28 pibā sutasya rasina iti sāmāpragāthaḥ pibavān
 saptame 'hani saptamasyāhno rūpaṃ 29 tyam ū shu vā-
 jinaṃ devajūtam iti tārکشيو 'cyutaḥ || 16 || 1 ||

1 Indrasya nu vīryāni pra vocam iti sūktam.
 preti saptame 'hani saptamasyāhno rūpaṃ 2 tad u traishṭu-
 bham. tena pratishṭhitapadena savanam dāśhārāyatanād
 evaitena na prayavate 3 'bhi tyam mesham purnhū-
 tam ṛigniyam iti sūktam. yad vāva preti tad abhīti sa-
 ptame 'hani saptamasyāhno rūpaṃ 4 tad u jāgatam. jaga-
 tyō vā etasya tryahasya madhyamdinam vahanti. tad vai
 tac chando vahati yasmin nivid dhīyate. tasmāj jagatīshu
 nividam dadhāti 5 mithunāni sūktāni śasyante traishṭubhāni
 ca jāgatāni ca. mithunam vai paṣavaḥ paṣavaḥ chandomāḥ,
 paṣūnām avaruddhyai 6 tat savitur vṛiṇīmahe, 'dyā
 no deva savitar iti vaiṣvadevasya pratipadanucarau.

rāthanitare 'hani saptame 'hani saptamasyāhno rūpam
 7 abhi tvā deva savitar iti sāvitraṃ. yad vāva preti
 tad abhiti śaptame 'hani saptamasyāhno rūpam 8 pretāṃ
 yajñasya sambhuveti dyāvāprithivīyam. preti saptame
 'hani saptamasyāhno rūpam 9 ayaṃ devāya janmana
 ity ārbhavaṃ jātavat saptame 'hani saptamasyāhno rūpam
 10 āyāhi vanasā saheti dvipadāḥ śaṁsati. dvipād vai
 puruṣaḥ catuṣpādāḥ paṣavaḥ paṣavaḥ chandomāḥ, paṣū-
 nām avaruddhyai. tad yad dvipadāḥ śaṁsati, yajamānam
 eva tad dvipratishṭhaṃ catuṣpātsu paṣuṣu pratishṭhāpa-
 yaty 11 abhiḥ agne duvo gira iti vaiṣvadevam. eti sa-
 ptame 'hani saptamasyāhno rūpam 12 tāny u gāyatrāṇi.
 gāyatrātritiyasavana esha tryaho 13 vaiṣvānaro ajīja-
 nad ity āgnimārutasya pratipaj. jātavat saptame 'hani sa-
 ptamasyāhno rūpam 14 pra yat vas trisṭubham iṣham
 iti mārutam. preti saptame 'hani saptamasyāhno rūpam
 15 jātavedase sunavāma somam iti jātavedasyācyutā
 16 dūtāṃ vo viṣvavedasam iti jātavedasyam aniruktaṃ
 saptame 'hani saptamasyāhno rūpam 17 tāny u gāyatrāṇi.
 gāyatrātritiyasavana esha tryahaḥ || 17 || 2 ||

1 Yad vai neti na preti yat sthitaṃ, tad aṣṭamasyā-
 hno rūpam 2 yad dhy eva dvitīyam ahas tad evaitat punar
 yad aṣṭamaṃ 3 yad ūrdhavad yat prativad yad antarvad
 yad vṛiṣaṇvad yad vṛidhanvad, yaṃ madhīyame pade de-
 vatā nirucyate, yad antariksham abhyuditaṃ 4 yad dvyag-
 ni yaṃ mahadvad yad dvilūtavad yat punarvad yat ku-
 rvad 5 yad dvitīyasyāhno rūpam: etāni vā aṣṭamasyāhno
 rūpāny 6 agniṃ vo devam agnibhiḥ sajoshā ity aṣṭa-
 masyāhna ājyam bhavati dvyagny aṣṭame 'hany aṣṭama-
 syāhno rūpam 7 tad n trisṭubham. trisṭupprātahsavana
 esha tryahaḥ 8 kuvid āṅga namaśā ye vṛidhāsaḥ, pī-
 vo annān rayivṛidhaḥ sumedhā, uchann ushasaḥ

sudinā aripṛā, uṣantā dūtā na dabhāya gopā,
yāvat taras tanvo yāvad ojaḥ, pṛati vām sūra
udite sūktair, dhenūḥ prasnasya kāmyaṁ duhānā,
brahmā ya indropa yāhi vidvān, ūrdhvo agniḥ
sumatiṁ vasvo aśred, uta syā naḥ sarasvatī
jushāṇeti praūgam prativad antarvad dvihūtavad ūrdhva-
vad aṣṭame 'hany aṣṭamasyāhno rūpaṁ 9 tad nō trai-
śṭubham. trishṭupprātaḥ savana esha tryaho 10 viśvāna-
rasya vas patim, indra it somapā eka, indra ne-
dīya ed ihy, ut tishṭha brahmaṇas pate, 'gnir neta,
tvam soma kratubhiḥ, pinvanti apo, bṛihad in-
drāya gāyateti dvitiyenālmā samāna ātāno 'ṣṭame 'hany
aṣṭamasyāhno rūpaṁ 11 śaṁsā mahām indraṁ ya-
smin viśvā iti sūktam mahadvad aṣṭame 'hany aṣṭa-
masyāhno rūpaṁ 12 mahas cit tvam indra yata ētān
iti sūktam mahadvad aṣṭame 'hany aṣṭamasyāhno rūpaṁ
13 pibā somam abhi yam ugra tarda iti sūktam,
ūrvam gavyam mahi grīṇāna indreti mahadvad
aṣṭame 'hany aṣṭamasyāhno rūpaṁ 14 mahān indro
nṛivad ā carshaniprā iti sūktam mahadvad aṣṭame
'hany aṣṭamasyāhno rūpaṁ 15 tad u traiśṭubham. tena
pratishṭhitapadena savanam dadhārāyatanād evaitena na
pracyavate 16 tam asya dyāvāprithivī satetaseti sū-
ktam, yad ait kṛiṇvāno mahimānam indriyam iti
mahadvad aṣṭame 'hany aṣṭamasyāhno rūpaṁ 17 tad u
jāgatam. jagatyo vā etasya tryahasya madhyamdinam va-
hanti. tad vai tac chando vahati yasmin nivid dhīyate.
tasmā jagatishu nividam dadhāti 18 mithunnāni sūktāni śa-
syante traiśṭubhāni ca jāgatāni ca. mithunam vai paśa-
vaḥ paśavaḥ chandomāḥ, paśūnām avaruddhyai 19 maha-
dvanti sūktāni śasyante. mahad vā antariksham, antari-
kshasyāptyai 20 pañca sūktāni śasyante. pañcapadā pa-

ñkṭiḥ pāṅkto yajñāḥ pāṅktāḥ paṣavaḥ paṣavaḥ chandomāḥ,
 paṣūnām avaruddhyā 21 abhi tvā śūra nonumo, 'bhi
 tvā pūrvāpītaya iti rathamtarām prishthām bhavaty
 ashtame 'hani 22 yad vāvāneti dhāyācyutā 23 tvām id
 dhi havāmaha iti bṛihato yonim anu nivartayati. bārha-
 tam hy etad ahar āyataneno 24 bhayam śṛiṇavac ea na
 iti sōmapragātho. yac cedam adya yad n ca hya āsīd iti
 bārhate 'hany ashtame 'hany ashtamasyāhno rūpam 25 tyam
 n shu vājinam devajūtam iti tārksshyo 'cyutaḥ || 18 || 3 ||

1 Apūrvyā purutamāny asmā iti sūktam, mahe
 vīrāya tavase turāyēti mahadvad ashtame 'hany ashta-
 masyāhno rūpam. tām su te kīrtim maghavan mahi-
 tvēti sūktam mahadvad ashtame 'hany ashtamasyāhno rū-
 pam. tvam mahān indra yo ha śnshmair iti sūktam
 mahadvad ashtame 'hany ashtamasyāhno rūpam. tvam
 mahān indra tubhyaḥ ha kshā iti sūktam mahadvad
 ashtame 'hany ashtamasyāhno rūpam 2 tad n traishṭubham.
 tena pratishṭhātapadena savanam dādihārāyatanād evaitena
 na pracyavate 3 divaḥ eid asya varimā vi papratha
 iti sūktam, indram na mahneti mahadvad ashtame
 'hany ashtamasyāhno rūpam 4 tad n jāgataḥ. jagatyō vā
 etasya tryahasya madhyandinaḥ vahanti. tad vai tac eha-
 ndo vahati yasmīn nivid dhīyate. tasmāj jagatīshu nividam
 dadhāti 5 mithunāni sūktāni śasyante traishṭubhāni ca jā-
 gatāni ca. mithunam vai paṣavaḥ paṣavaḥ chandomāḥ, pa-
 ṣūnām avaruddhyai 6 mahadvanti sūktāni śasyante. mahad
 vā antariksham, antarikshasyāptyai. pañca-pañca sūktāni
 śasyante. pañcapadā pāṅkṭiḥ pāṅkto yajñāḥ pāṅktāḥ paṣa-
 vaḥ paṣavaḥ chandomāḥ, paṣūnām avaruddhyai 7 tāni dve-
 dhā, pañcānyāni pañcānyāni, daśa sampadyante: sā daśini
 virāḥ. annam virāḥ annam paṣavaḥ paṣavaḥ chandomāḥ, pa-
 ṣūnām avaruddhyai 8 viśvo devasya netus, tat savitur

vareṇyam, ā viṣvadevaṃ satpatim iti vaiṣvadevasya
 pratipadanucarau. bārhate 'hany ashtame 'hany ashtama-
 svāhno rūpaṃ 9 hiraṇyapāṇim ūtaya iti sāvitram
 ūrdhavad ashtame 'hany ashtamasyāhno rūpaṃ 10 mahī
 dyauh prithivī ca na iti dyāvāprithivīyam mahadvad
 ashtame 'hany ashtamasyāhno rūpaṃ 11 yuvānā pitarā
 punar ity ārbhavam punarvad ashtame 'hany ashtamasyā-
 hno rūpaṃ 12 imā nu kam bhuvanā sishad dhāmeti
 dvipadāḥ śaṁsati. dvipād vai puruṣaḥ catuṣpādāḥ paṣa-
 vaḥ paṣavaḥ chandomāḥ, paśūnām avaruddhyai. tad yad
 dvipadāḥ śaṁsati, yajamānam eva tad dvipratishṭham catu-
 shpātsu paśuṣhu pratishṭhāpayati 13 devānām id ayo
 mahad iti vaiṣvadevaṃ mahadvad ashtame 'hany ashta-
 masyāhno rūpaṃ 14 tāny u gāyatrāṇi. gāyatrātrītiyasavana
 esha tryaha 15 ṛitāvānam vaiṣvānaram ity āgnimārūta-
 sya pratipad, agnir vaiṣvānaro mahān iti mahadvad
 ashtame 'hany ashtamasyāhno rūpaṃ 16 kriṣaṃ vaḥ śa-
 rdho mārutam iti mārutam, jambhe rasasya vāvṛi-
 dha iti vṛidhanvad ashtame 'hany ashtamasyāhno rūpaṃ
 17 jātavedase sunavāma somam iti jātavedasyācyu-
 tā 18 gne mṛiḷa mahān asīti jātavedasyam mahadvad
 ashtame 'hany ashtamasyāhno rūpaṃ 19 tāny u gāyatrāṇi.
 gāyatrātrītiyasavana esha tryaha esha tryahaḥ || 19 || 4 ||

Iti pañcamapañcikāyāṃ tṛtīyo 'dhyāyāḥ.

Iti trayoviṃśādhyāye caturthaḥ khaṇḍaḥ.

1 Yad vai samūnodarkam, tan navamasyāhno rūpaṃ
 2 yad dhy eva tṛtīyam ahas tad evaitat punar yan nava-
 mam 3 yad aśvavad yad antavad yat punarāvṛittam yat
 punarinvṛittam yad ratavad yat paryastavad yat trivad
 yad antarūpaṃ, yad uttame pade devatā nirucyante, yad
 asau loko 'bhyudito 4 yac chucivad yat satyavad yat kṣhe-
 tivad yad gatavad yad okavad 5 yat kṛitam yat tṛtīyasyā-

hno rūpam: etāni vai navamasyāhno rūpāṇy 6 agānma mahā namasā yavishṭham iti navamasyāhna ājyam bhavati gatāvan navame 'hani navamasyāhno rūpam 7 tad n traishṭubham. trishṭupprātaḥsavana esha tryahaḥ 8 pra vīrayā śneayo dadrire te, te satyena manasā dīdhyānā, divi kshayantā rajasah prithivyām, ā vi-śvavārāṣvinā gataṃ no, 'yam soma indra tubhyam sunva ā tu, pra brahmāṇo āngiraso nakshanta, sarasvatīm devayanto havanta, ā no divo bṛihatāḥ parvatād ā, sarasvaty abhi no neshi vasya iti praūgam śneivat satyavat kshetivad gatavad okavan navame 'hani navamasyāhno rūpam 9 tad n traishṭubham. trishṭupprātaḥsavana esha tryahas 10 tam-tam id rādhase mahe, traya indrasya somā, indra nedīya ed ūhi, pra nūnam brahmanas patir, agnir netā, tyam soma kratubhiḥ, pinvanty apo, nakiḥ sudāso ratham iti trītiyenāhnā samāna ātāno navame 'hani navamasyāhno rūpam 11 indrah svāhā pibatu yasya soma iti sūktam. anto vai svāhākāro, 'nto navamam ahar navame 'hani navamasyāhno rūpam 12 gāyat sāma nabhanyam yathā ver iti sūktam, arcāma tad vāvṛidhānam svarvad ity: anto vai svar, anto navamam ahar navame 'hani navamasyāhuo rūpam 13 tishṭhā harī ratha ā yujyamāneti sūktam. anto vai sthitam, anto navamam ahar navame 'hani navamasyāhno rūpam 14 imā n tvā purntamasya kārora iti sūktam, dhiyo ratheshṭhām ity: anto vai sthitam, anto navamam ahar navame 'hani navamasyāhno rūpam 15 tad n traishṭubham. tena prati-śthitapadena savanam dādḥārāyatanād evaitena na pracyavate 16 pra mandine pitumad arcatā vaca iti sūktam samānudarakaṇi navame 'hani navamasyāhno rūpam 17 tad n jāgataṃ. jagatyō vā etasya tryahasya madhyamdiuam

vahanti. tad vai tac chando vahati yasmin nivid dhīyate. tasmāḥ jagatīṣhu nividam dadhāti 18 mithunāni sūktāni śa-
syante traishṭubhāni ca jāgatāni ca. mithunam vai paṣa-
vaḥ paṣavaḥ chandomāḥ, paṣūnām avaruddhyai 19 pañca
sūktāni śasyante. pañcapadā pañktiḥ pāñkto yajñāḥ pā-
ñktāḥ paṣavaḥ paṣavaḥ chandomāḥ, paṣūnām avaruddhyai
20 tvām id dhi havāmahe, tvam hy ehi ceraya iti
bṛihatprishṭham bhavati navame 'hani 21 yad vāvāncti
dhāyācyutābhi tvā śūra noṇuma iti rathamtarasya yo-
nim anu nivartayati. rathamtaram hy etad ahar āyatane-
न्द्रा त्रिदधतु शरणम् इति सामप्रगथस्य त्रिवान ना-
vame 'hani navamasyāhno rūpaṁ. tyam ū śū vājinaṁ
devajūtam iti tārکشيو 'cyutah || 20 || 1 ||

1 Sam ca tve jagmur gira indra pūrvīr iti sū-
ktaṁ gatavan navame 'hani navamasyāhno rūpaṁ 2 kadā
bhuvan rathakshayāṇi brahmeti sūktaṁ kshetivad
antarūpaṁ. kshetiva vā antaṁ gatvā, navame 'hani nava-
masyāhno rūpaṁ 3 ā satyo yātu maghavān riḷishīti
sūktaṁ satyavan navame 'hani navamasyāhno rūpaṁ 4 tat
ta indriyam paramam parācair iti sūktaṁ. auto vai
paramam, auto navamam ahar navame 'hani navamasyāhno
rūpaṁ 5 tad u traishṭubham. tena pratishṭhitapadena sa-
vanam dādihārāyatanād evaitena na pracyavate 6 'ham
bhuvam vasūnāḥ pūrvyas patir iti sūktaṁ, aham
dhanāni sam jayāmi śaśvata ity: auto vai jitam, auto
navamam ahar navame 'hani navamasyāhno rūpaṁ 7 tad
u jāgataṁ. jagatyō vā etasya tryabasya madhyandinam
vahanti. tad vai tac chando vahati yasmin nivid dhīyate.
tasmāḥ jagatīṣhu nividam dadhāti 8 mithunāni sūktāni śa-
syante traishṭubhāni ca jāgatāni ca. mithunam vai paṣa-
vaḥ paṣavaḥ chandomāḥ, paṣūnām avaruddhyai. pañca-
pañca sūktāni śasyante. pañcapadā pañktiḥ pāñkto yajñāḥ

pāṅktāḥ paṣavaḥ paṣavaḥ chandomāḥ, paṣūnām avaruddhyai. tāni dveḍhā, pañcānyāni pañcānyāni, daśa sampadyante: sā 'daṣiṇi virāl. annam virāl annam paṣavaḥ paṣavaḥ chandomāḥ, paṣūnām avaruddhyai 9 tat savitur vṛiṇīmahe, 'dyā no deva savitar iti vaiṣvadevasya pratipadannearau. rāthamtare 'hani navame 'hani navamasyāhno rūpam 10 dosho āgād iti sāvitram. anto vai gataṁ, anto navamam ahar navame 'hani navamasyāhno rūpam 11 pra vām mahi dyavī abbīti dyāvāprithivīyam, śucī-upa praśastaya iti śucivan navame 'hani navamasyāhno rūpam 12 indra ishe dadātu nas, te no ratnāni dhātṭanety ārbhavam, trir ā sāptāni sunvata itī trivan navame 'hani navamasyāhno rūpam 13 babhrur eko vishuṇaḥ sūnaro yuveti dvipadāḥ śaṁsati. dvipād vai pūruṣaḥ catuṣpādāḥ paṣavaḥ paṣavaḥ chandomāḥ, paṣūnām avaruddhyai. tad yad dvipadāḥ śaṁsati, yajamānam eva tad dvipratishṭham catuṣpātsu paṣuṣhu pratishṭhāpayati 14 ye triṁśati trayas para iti vaiṣvadevaṁ trivan navame 'hani navamasyāhno rūpam 15 tāny u gāyatrāṇi. gāyatrātrītiyasavana esha tryaho 16 vaiṣvānaro na ūtaya ity āgnimārutasya pratipad, ā pra yātu parāvata ity: anto vai parāvato, 'nto navamam ahar navame 'hani navamasyāhno rūpam 17 maruto yasya hi kshaya iti mārutam kshetivad antarūpam. kshetīva vā āntam gatvā, navame 'hani navamasyāhno rūpam 18 jātavedase sunavāma somam iti jātavedasyācyutā 19 prāgnaye vācam īrayeti jātavedasyam samānodarkam navame 'hani navamasyāhno rūpam 20 sa naḥ parshad ati dvishaḥ sa naḥ parshad ati dvisha iti śaṁsati. bahu vā etasmin navarātre kimca-kimca vāraṇam kriyate, śāntyā eva. tad yat: sa naḥ parshad ati dvishaḥ sa naḥ parshad ati dvisha iti śaṁsati, sarvasmād evaināṁ tad enasaḥ

pramuñcati 21 tāny u gāyatrāṇi. gāyatratrītiyasavana esha tryahaḥ || 21 || 2 ||

1 Prishṭhyam shalāham upayanti. yathā vai mukham evam prishṭhyah shalahas. tad yathāntaram mukhasya jilhvā tālu dantā. evam chandomā. atha yenaiva vācam vyākaroti yena svādu eāsvādu ca vijānāti. tad daṣamam ahar 2 yathā vai nāsike evam prishṭhyah shalahas. tad yathāntaram nāsikayor. evam chandomā. atha yenaiva gandhān vijānāti, tad daṣamam ahar 3 yathā vā akshy evam prishṭhyah shalahas. tad yathāntaram akshṇah kṛishṇam, evam chandomā. atha yaiva kanīnikā yena paśyati, tad daṣamam ahar 4 yathā vai karna evam prishṭhyah shalahas. tad yathāntaram karnasyaivam chandomā. atha yenaiva śṛiṇoti, tad daṣamam ahar 5 śṛir vai daṣamam ahar, śṛiyam vā eta āgachanti ye daṣamam ahar āgachanti. tasmād daṣamam ahar avivākyam bhavati: mā śṛiyo 'vavādishmeti, duravavadam hi śreyasas 6 te tataḥ sarpanti 7 te mārjayante 8 te patniṣālām samprapadyante 9 teshām ya etām āhutiṃ vidyāt, sa brūyāt: samanvārabhadhvam iti. sa juhuyād 10 iha ramcha ramadhvam, iha dhṛitir iha svadhṛitir, Agne vāt, svāhā vāt iti 11 sa yad iha ramety āhāsminn evaināns tal loke ramayatiha ramadhvam iti yad āha, prajām evaishu tad ramayatiha dhṛitir iha svadhṛitir iti yad āha, prajām caiva tad vācam ca yajamāneshu dadhāty. Agne vāt iti rathamtaram, svāhā vāt iti bṛihad 12 devānām vā etan mithunam yad bṛihadrathamtare, devānām eva tan mithunena mithunam avarundhate, devānām mithunena mithunam prajāyante prajātyai 13 prajāyate prajāyā paśubhir ya evam veda 14 te tataḥ sarpanti, te mārjayante, ta āgnīdhram samprapadyante. teshām ya etām āhutiṃ vidyāt, sa brūyāt: samanvārabhadhvam iti sa juhuyād 15 upasṛijan

dharuṇam mātaram dharuṇo dhayan | rāyas po-
sham isham ūrjam asmāsu didharat svāheti 16 rā-
yas posham isham ūrjam avarunddha ātmaṇe ca yaja-
mānebhyas ca yatraivam vidvān etām āhutam jubhoti
|| 22 || 3 ||

1 Te tataḥ sarpanti, te sadah samprapadyante. yathā-
yatham anya ritvijo vyutsarpanti, samsarpanty udgātāras,
te Sarparājñyā rikshu stuvata 2 iyaṁ vai Sarparājñiyam
hi sarpato rājñiyam vā alomikevāgra āsīt. saitam mantram
apaśyad: āyam gauḥ priṣṇir akramīd iti. tām ayam
priṣṇir varṇa āviṣau nānārūpo, yaṁ-yaṁ kāmam akāma-
yata yad idam kimcaushadhayo vanaspatayah sarvāṇi rū-
pāni 3 priṣṇir enaṁ varṇa āviṣati nānārūpo, yaṁ-yaṁ kā-
mam kāmāyate ya evaṁ veda 4 manasā prastauti manaso-
dgāyati manasā pratiharati. vācā śaṁsati 5 vāk ca vai ma-
naś ca devānām mithunam. devānāu eva tan mithunena
mithunam avarundhate, devānām mithunena mithunam pra-
jāyante prajātyai. prajāyate prajāyā paṣubhir ya evaṁ
vedā6tha caturhotrīa hotā vyācāśṭe, tad eva tat stutam
anuśaṁsati 7 devānām vā etad yajñiyam guhyam nāma yac
caturhotāras. tad yac caturhotrīn hotā vyācāśṭe, devānām
eva tad yajñiyam guhyam nāma prakāṣam gamayati, tad
enaṁ prakāṣam gatam prakāṣam gamayati. 8 gachati pra-
kāṣam ya evaṁ veda 9 yaṁ brāhmaṇam anūcānam yaśo
narched, iti ha smāhāraṇyam paretya darbhistambān udgra-
thya dakṣiṇato brahmaṇam upaveśya caturhotrīn vyācā-
kṣhīta 10 devānām vā etad yajñiyam guhyam nāma yac
caturhotāras. tad yac caturhotrīn vyācākṣhīta. devānām
eva tad yajñiyam guhyam nāma prakāṣam gamayati, tad
enaṁ prakāṣam gatam prakāṣam gamayati. gachati pra-
kāṣam ya evaṁ veda || 23 || 4 ||

1 Athaudumbarīm samanvārabhanta 2 i s h a m ū r j a m

anvārabha ity 3 ūrg vā annādyam udumbaro 4 yad vai tad devā isham ūrjam vyabhajanta, tata udumbaraḥ samabhavat. tasmāt sa triḥ samvatsarasya pacyate 5 tad yad audumbarīm samanvārabhanta. isham eva tad ūrjam annādyam samanvārabhante 6 vācam yachanti. vāg vai yajño. yajñam eva tad yachanty 7 ahar niyachanty. ahar vai svargo lokah, svargam eva tal lokam niyachanti 8 na divā vācam viṣṭijeran. yad divā vācam viṣṭijerann, ahar bhrātrivṛyāya pariśiṣhyur 9 na naktam vācam viṣṭijeran. yan naktam vācam viṣṭijeran. rātrīm bhrātrivṛyāya pariśiṣhyuh 10 samayāvishitah sūryah syād, atha vācam viṣṭijerañs. tāvantam eva tad dvishate lokam pariśiṣhanty 11 atho khalv astamita eva vācam viṣṭijerañs, tamobhājam eva tad dvishantam bhrātrivṛyam kurvanty 12 āhavanīyam parītya vācam viṣṭijerañ. yajño vā āhavanīyah svargo loka āhavanīyo. yajñenaiva tat svargena lokena svargam lokam yanti 13 yad ihonam akarma yad atyarīricāma | Prajāpatim tat pitaram apyety iti vācam viṣṭijante 14 Prajāpatim vai prajā anuprajāyante, Prajāpatir ūnātiriktaḥ pratishthā, uainān ūnam nātiriktaḥ hinasti 15 Prajāpatim eva nātiriktaṇy abhyatyarjanti ya evam vidvāñsa etena vācam viṣṭijante 16 tasmād evam vidvāñsa etenaiva vācam viṣṭijeran 24 | 5 |

1 Adhvaryo ity ahvayate caturhotrishu vadishyamāṇas, tad āhāvasya rupam 2 om hotas tathā hotar ity adhvaryuh pratigriṇāty avasite-vasite daśasū padeshu 3 teshām cittiḥ sruḡ āsīḥ | 4 cittam ājyam āsīḥ | 5 vāg vedir āsīḥ | 6 ādhitam barhiḥ āsīḥ | 7 keto Agnir āsīḥ | 8 vijñatam agnīd āsīḥ | 9 prāṇo havir āsīḥ | 10 sāmādhvaryur āsīḥ | 11 Vācaspatir hotasīḥ | 12 mana upavaktāsīḥ | 13 te eva etam graham agrīhṇataḥ Vācaspate vidhe nāman | vidhema te nāma | vidhes tvam asmākaḥ nāmnā dyām

gacha | yām devāḥ prajāpatigṛihapataya riddhim
 arādhnuvāṁs tām riddhim rātsyāmo 14 'tha Prajā-
 pates tanūr anudravati brahmodyam cālōnnādā cānna-
 patnī cānnādā tad Agnir, annapatnī tad Ādityo 16 bhā-
 drā ca kalyāṇī ca. bhadrā tat Somah, kalyāṇī tat pa-
 savo 17 'nilayā cāpabhayā cānilayā tad Vāyur. na hy
 esha kadā canelayaty. apabhayā tan mṛityuḥ. sarvaṁ hy
 etasmād bībhāyā 18 nāptā cānāpyā cānāptā tat prithivy,
 anāpyā tad dyaur 19 anādhrishyā cāpratidhrishyā
 cānādhrishyā tad Agnir, apratidhrishyā tad Ādityo 20 'pū-
 rvā cābhrātrivyā cāpūrvā tan mano, 'bhrātrivyā tat
 samvatsarā 21 etā vāva dvādaśa Prajāpates tanva, esha
 kṛtsnaḥ Prajāpatis. tat kṛtsnam Prajāpatim āpnoti daśa-
 mam ahar 22 atha brahmodyam vadanty. Agnir gṛihapatir
 iti haika āhuḥ. so 'sya lokasya gṛihapatir. Vāyur gṛiha-
 patir iti haika āhuḥ, so 'ntarikshalokasya gṛihapatir. asau
 vai gṛihapatir yo 'sau tapaty. esha patir, rītavo gṛihā.
 yeshām vai gṛihapatim devam vidvān gṛihapatir bha-
 vati, rādhnōti sa gṛihapatī. rādhnuvanti te yajamānā.
 yeshām vā apahatapāpmānam devam vidvān gṛihapa-
 tir bhavaty, apa sa gṛihapatih pāpmānam hate, 'pa te
 yajamānāḥ pāpmānaḥ ghnate. 'dhvaryo arātsmārātsma
 || 25 ||

Iti pañcamapañcīkāyām caturtho 'dhyaḥ.

Iti caturvīṁśadhyāye shashṭhaḥ khaṇḍaḥ

1 Uddharāhavanīyam ity aparāhma āha. yad evāhmā
 sadhu karoti, tad eva tat prān uddhṛitya tadabhaye ni-
 dhatta 2 uddharāhavanīyam iti prātar āha. yad eva rātrīyā
 sādhu karoti, tad eva tat prān uddhṛitya tadabhaye ni-
 dhatte 3 yajño vā āhavanīyaḥ, svargo loka āhavanīyo 4 ya-
 jña eva tat svarge loka svargam lokam nidhatte ya evam
 veda 5 yo vā agnihotram vaiśvadevam shoḷaśakalam paṣu-

shu pratishṭhitam veda, vaiṣvadevenāgnihotrena shoḷaṣaka-
lena paśushu pratishṭhiteṇa rādhnōti 6 raudram gavi sad.
vāyavyam upāvasriṣṭam, āśvinam duhyamānam, samnyam
dṛgdham, vāruṇam adhiṣṭitam, pausnam samudantam,
mārutam viśhyandamānam. vaiṣvadevam binduman, mai-
tram śarogrihitam. dyāvāprithivīyam udvāsitam, sāvitram
prakrāntam, vaiṣṇavam hrīyamānam, bārhaspatyam upa-
sannam, Agneḥ pūrvābutiḥ, Prajāpater uttaraindram hu-
tam 7 etad vā agnihotram vaiṣvadevam shoḷaṣakalam
paśushu pratishṭhitam 8 vaiṣvadevenāgnihotrena shoḷaṣa-
kalena paśushu pratishṭhiteṇa rādhnōti ya evam veda
|| 26 || 1 ||

1 Yasyāgnihotry upāvasriṣṭā duhyamānopaviṣet, kā
tatra prāyaścittir iti. tām abhimantrayeta 2 yasmād bhī-
shā nishīdasi tato no abhayam kṛidhi | paśūn mah
sarvān gopāya namo rudrāya mīlhusa iti 3 tām
utthāpayed 4 ud asthād devy aditir āyur yajñapatāv
adhāt | indrāya kṛinvatī bhāgam mitrāya varu-
ṇaya cety 5 athāsyā udapātram ūdhasi ca mukhe copa-
grihñyād, athainām brāhmaṇāya dadyāt. sā tatra prāya-
ścittir 6 yasyāgnihotry upāvasriṣṭā duhyamānā vāṣyeta,
kā tatra prāyaścittir ity. aśanāyām ha vā eshā yajamā-
nasya pratikhyāya vāṣyate. tām annam apy ādayec chā-
ntyai, śāntir vā annam. sūyavasūd bhagavatī hi
bhūyā iti. sā tatra prāyaścittir 7 yasyāgnihotry upāvasri-
ṣṭā duhyamānā syandeta, kā tatra prāyaścittir iti. sā yat
tatra skandayet, tad abhimṛīṣya japed 8 yad adya du-
gdham prithivīm asṛipta yad ośadhīr atyasṛipad
yad āpah | payo grīheshu payo aghnyāyām payo
vatseshu payo astu tan mayiti. 9 tatra yat pa-
riśiṣṭam syāt, tena juhnyād yad alam homāya syād
10 yady n vai sarvam siktam syad, athānyām āhūya

tām dugdhvā tena juhuyād, ā tv eva śraddhāya¹ hota-
vyam. sā tatra prāyaścittih 11 sarvam vā asya barhishyam
sarvam parigrihitam ya evam vidvān agnihotram juhoti
|| 27 || 2 ||

1 Asau vā asyādityo yūpaḥ, prithivī vedir, oshadhayo
barhir, vanaspataya idhmā, āpaḥ prokshanyo, diṣaḥ pari-
dhayo 2 yad dha vā asya kimca naṣyati yan mriyate yad
apājanti, sarvam haivainam tad amuṣhmīl loka yathā ba-
rhishi dattam āgached evam āgachati ya evam vidvān agni-
hotram juhoty 3 ubhayān vā esha devamamuṣhyān viparyā-
sam dakṣiṇā nayati sarvam cedam yad idam kimca 4 manu-
shyān vā esha sāyamāhutyā devebhyo dakṣiṇā nayati sa-
rvam cedam yad idam kimca. ta ete pralīnā nyokasa iva šere
manushyā devebhyo dakṣiṇā nītā 5 devān vā esha prāta-
rāhutyā manushyebhyo dakṣiṇā nayati sarvam cedam yad
idam kimca. ta ete vividānā ivotpatanty: ado 'ham kari-
shye, 'do ham gamishyāmīti vadanto 6 yāvantaḥ ha vai
sarvam idam dattvā lokam jayati, tāvantaḥ ha lokam ja-
yati ya evam vidvān agnihotram juhoty 7 Agnaye vā esha
sāyamāhutyāśvinam upākaroti, tad vāk pratigriṇāti: vāg-
vāg ity 8 Agninā hāsya rātryāśvinam śastam bhavati ya
evam vidvān agnihotram juhoty 9 Ādityāya vā esha prāta-
rāhutyā mahāvratam upākaroti, tat prāṇaḥ pratigriṇāty:
annam-annam ity. Ādityena hāsyāhnā mahāvratam śa-
stam bhavati ya evam vidvān agnihotram juhoti 10 tasya
vā etasyāgnihotrasya sapta ca śatāni viṃśatiḥ ca samvatsare
sāyamāhutayaḥ, sapta eo eva śatāni viṃśatiḥ ca samvatsare
prātarābutayas. tāvatyo 'guer yajushmatya iṣṭakāḥ 11 sam-
vatsareṇa hāsyāguinā cityenesṣṭam bhavati ya evam vidvān
agnihotram juhoti || 28 || 3 ||

1 Vṛiṣaṣuṣmo ha Vātāvata uvāca Jātūkarṇyo: vaktā
smo vā idam devebhyo, yad vai tad agnihotram ubhaye-

dyur 'ahūyatānyedur vāva tad etarhi hūyata ity 2 etad u
 haivovāea kunārī gandharvagrihītā: vaktā smo vā idam
 pitribhyo, yad vai tad. agnihotram ubhayedyur ahūyatān-
 yedur vāva tad etarhi hūyata ity 3 etad vā agnihotram
 anyedyur hūyate, yad astamite sāyam juhoty anudite prā-
 tar. athaitad agnihotram ubhayedyur hūyate, yad astamite
 sāyam juhoty udite prātas 4 tasmād udite hotavyam 5 ea-
 turviṃṣe ha vai samvatsare 'nuditahomī gāyatrīlokam āpnoti
 dvādaśa uditahomī. sa yadā dvau samvatsarāv anudite ju-
 hoty atha hāsyako huto bhavaty, atha ya udite juhoti
 samvatsareṇaiva samvatsaram āpnoti ya evaṃ vidvān udite
 juhoti. tasmād udite hotavyam 6 esha ha vā 'ahorātrayos
 tejasi juhoti yo 'stamite sāyam juhoty udite prātar. Agniṃ
 vai tejasā rātris tejasvaty, Ādityena tejasāhas tejasvad
 7 ahorātrayor hāsyā tejasi hutam bhavati ya evaṃ vidvān
 udite juhoti 8 tasmād udite hotavyam || 29 || 4 ||

1 Ete ha vai samvatsarasya cakre yad ahorātre, tā-
 bhyām eva tat samvatsaram eti sa yo 'nudite juhoti, ya-
 thaikataṣṭcakreṇa yāyāt tādṛik tad. atha ya udite juhoti,
 yathobhayataṣṭcakreṇa yān kshipram adhvānam samaśnuvīta
 tādṛik tat 2 tad eshābhi yajñagāthā gīyate 3

bṛihadrathamtarābhyām idam eti yuktam
 yad bhūtam bhavishyae cāpi sarvaṃ |
 tābhyām iyād agnīm ādhāya dhīro
 divaivānyaj juhuyān naktam anyad

iti 4 rāthamtarī vai rātry, abar bārhatam. Agnir vai ra-
 thamtarām Ādityo bṛihad, ete ha vā enaṃ devate bradhma-
 sya viṣṭapam svargam lokam gamayato ya evaṃ vidvān
 udite juhoti. tasmād udite hotavyam 5 tad eshābhi yajña-
 gāthā gīyate 6

yathā ha vā sthūrīṇaikena yāyād
 akṛitvānyad upayojanāya |

evam yanti te bahavo janāsah

purodayāj juhvati ye 'gnihotram

iti 7 tām vā etām devatām prayatūm sarvaṁ idam anu-
praiti yad idam kincaitasyai hidam devatāyā anucaram
sarvaṁ yad idam kimca, saishānnucaravati devata 8 viudate
ha vā anucaram, bhavaty asyānucaro ya evaṁ veda 9 sa
vā esha ekātithih, sa esha juhvatsu vasati 10 tad yad ado
gāthā bhavaty 11

anenasam enasā so 'bhiṣastād

enasvato vāpaharād enah |

ekātithim apa sāyam ruṇaddhi

bisāni steno apa so jahārety

12 esha ha vai sa ekātithih, sa esha juhvatsu vasaty. etām
vāva sa devatām aparūṇaddhi, yo 'lam agnihotrāya sa
nāgnihotraṁ juhoti. tam eshā devatāparuddhāparūṇaddhy
asmāc ca lokād amushmāc cobhābhyām, yo 'lam agniho-
trāya san nāgnihotraṁ juhoti 13 tasmād yo 'lam agniho-
trāya syāj juhuyāt 14 tasmād āhur: na sāyam atithir apa-
rudhya ity 15 etad aha sma vai tad vidvān Nagari Jānaṣru-
teya uditahominam Aikādaśāksham Mānūtantavyam uvāca:
prajāyām enam vijñātā smo yadi vidvān vā juhoty avi-
dvān veti. tasyo haikādaśakshe rāshṭram iva prajā ba-
bhūva. rāshṭram iva ha vā asya prajā bhavati ya evaṁ
vidvān udite juhoti. tasmād udite hotavyām || 30 || 5 ||

1 Udyann n khalu vā Āditya āhavanīyena raṣmīu
saṁdadhbāti. sa yo 'nudite juhoti. yathā kumārāya vā va-
tsāya vājātāya stanam pratidadhyāt tādrik tad. atha ya
udite juhoti. yathā kumārāya vā vatsāya vā jātāya stanam
pratidadhyāt tādrik tat. tam asmai pratidhīyamānam ubha-
yor lokayor annādyam anu pratidhīyate 'smāc ca lokād
amushmāc cobhābhyām 2 sa yo 'nudite juhoti, yathā puru-
shāya vā hastine vāprayate hasta ādadhyāt tādrik tad.

atha ya udite juhōti, yathā purushāya vā hastine vā prāyate hasta ādadhāt tadrik tat. tam esha etenaiva haste-nordhvaṃ hṛitvā svarge loka ādadhāti ya evaṃ vidvān udite juhōti. tasmād udite hotavyam 3 udyann u khalu vā Ādityaḥ sarvāṇi bhūtāni prāṇayati, tasmād enam prāṇa ity ācakshate. prāṇe hāsya samprati hutam bhavati ya evaṃ vidvān udite juhōti. tasmād udite hotavyam 4 esha ha vai satyaṃ vadan satye juhōti, yo 'stamite sāyaṃ juhōty udite prātar. bhūr bhuvah svar o3m Agnir jyotir jyotir Agnir iti sāyaṃ juhōti, bhūr bhuvah svar o3m Sūryo jyotir jyotiḥ Sūrya iti prātaḥ. satyaṃ hāsya vadataḥ satye hutam bhavati ya evaṃ vidvān udite juhōti. tasmād udite hotavyam 5 tad eshābhi yajñagāthā gīyate 6 .

prātaḥ-prātar anṛitaṃ te vadanti
purodayāj juhvati ye 'gnihotram |
divā kīrtyaṃ adivā kīrtayantaḥ
Sūryo jyotir na tadā jyotir eshām

iti || 31 || ॥

1 Prajāpatir akāmayata: prajāyeya bhūyān syām iti. sa tapo 'tapyata, sa tapas taptvemañi lokān asṛijata: prithivīm antarikshaṃ divaṃ. tāñi lokān abhyatapat, tebhyo 'bhitaptebhyas trīṇi jyotiṃshy ajāyantāgnir eva prithivyā ajāyata, Vāyur antarikshād, Ādityo divas. tāñi jyotiṃshy abhyatapat, tebhyo 'bhitaptebhyas trayo vedā ajāyanta: ṛigveda evāgner ajāyata, yajurvedo Vāyoḥ, sāmaveda Ādityāt. tān vedān abhyatapat, tebhyo 'bhitaptebhyas trīṇi śukrāṇy ajāyanta: bhūr ity eva ṛigvedād ajāyata, bhuvā iti yajurvedāt, svar iti sāmavedāt 2 tāñi śukrāṇy abhyatapat, tebhyo 'bhitaptebhyas trayo varṇā ajāyantākāra ukāro makāra iti. tān ekadhā samabharat, tad etad o3m iti. tasmād om-om iti prānauty. om iti vai svargo loka, om ity asau yo 'sau tapati 3 sa Prajāpatir yajñam atanuta, tam

āharat, tenāyajata. sa ṛicaiva hāutram akarod, yajushādhvaryavam, sāmmodgītham. yad etat trayyai vidyāyai śukram, tena brahmatvam akarot 4 sa Prajāpatir yajñam devebhyah samprāyachat, te devā yajñam atānvata, tam āharanta, tenāyajanta. ta ṛicaiva hāutram akurvan, yajushādhvaryavam, sāmmodgītham. yad evaitat trayyai vidyāyai śukram, tena brahmatvam akurvaṁs 5 te devā abruvan Prajāpatim: yadi no yajña ṛikta ārtiḥ syād yadi yajusṭo yadi sāmato yady aviññātā sarvavyāpad vā. kā prāyaścittir iti. sa Prajāpatir abravīd devān: yadi vo yajña ṛikta ārtir bhavati, bhūr iti gārhapatyē juhavātha; yadi yajusṭo, bhūva ity āgnīdhriyē 'nvāhāryapacane vā havir yajñeshu; yadi sāmataḥ, svar ity āhavanīyē; yady aviññātā sarvavyāpad vā. bhūr bhūvaḥ svar iti sarvā anudruyāhavanīya eva juhavāthety 6 etāni ha vai vedānām antaḥśleshaṇāni yad etā vyāhṛitayas. tad yathātmanātmānam śaṁdadhyād, yathā parvaṇā parva yathā śleshmaṇā cārmanyam vānyad vā viśliṣṭam saṁśleshayed: evam evaitābhir yajñasya viśliṣṭam śaṁdadbhāti. saishā sarvaprayaścittir yad etā vyāhṛitayas, tasmād eśhaiva yajñe prāyaścittiḥ kartavyā || 32 || 7 ||

1 Tad āhur mahāvadā3ḥ | yad ṛicaiva hāutram kriyate yajushādhvaryavam sāmmodgītham. vyārabdhā trayī vidyā bhavaty: atha kena brahmatvam kriyata* iti. trayyā vidyayeti brūyād 2 ayam vai yajño yo 'yam pavate. tasya vāk ca manas ca vartanyan, vācā ca hi manasā ca yajño vartata. iyam vai vāg ado manas, tad vācā trayyā vidyayāikaṁ pakṣam saṁskurvanti, manasaiva brahmā saṁskaroti 3 te haike brahmāṇa upākṛite prātarānuvāke stoma bhāgāṇ jāpitvā bhāṣamāṇā upāsate. tad dhaitad uvāca brāhmaṇa upākṛite prātarānuvāke brahmāṇam bhāṣamāṇam dṛiṣṭvārdham asya yajñasyāntaragur iti. tad yathai-

kapāt puruṣho yann ekataṣṣakro vā ratho vartamāno bhreshaṃ nyety, evaṃ eva sa yajño bhreshaṃ nyeti, yajñasya bhreshaṃ aṇu yajamāno bhreshaṃ nyeti 4 tasmād brahmapākṛite prātarannvāke vācamyamaḥ syād opāṇṣvantaryāmayor homād, npākṛiteshu pavamāneshv odrīco. 'tha yāni stotrāṇi saṣaṣtrāṇy, ā teshāṃ vashatṭkārād vācamyama eva syāt. tad yathobhayataḥpāt puruṣho yann abhayataṣṣakro vā ratho vartamāno na rishyaty, evaṃ eva sa yajño na rishyati, yajñasyārishṭim aṇu yajamāno na rishyati 33 || s ||

1 Tad āhur: yad grabhān me 'grabhīt prācārīn ma āhutiṃ me 'haushīd ity adhvaryave dakṣiṇā nīyanta, udagāsīn ma ity ndgātre, 'nvavocan me 'śaṇsīn me 'yākshīn ma iti hotre: kim svid eva cakrushe brahmanaḥ dakṣiṇā nīyante, 'krītvāho svid eva haratā iti 2 yajñasya haisha bhishag yad brahmā, yajñāyaiva tad bheshaḥ kṛtvā haraty 3 atho yad bhūyishṭhenaiva brahmanaḥ chandasām rāsenārtvijyam karoti yad brahmā, tasmād brahmā.rdhabhūg gha vā esha itareshāṃ ṛitvijām agra āsa yad brahmā.rdhām eva brahmanaḥ āsārdham itareshāṃ ṛitvijām 4 tasmād yadi yajña ṛikta ārtiḥ syād yadi yajushto yadi sāmato yady avijñātā sarvavyāpad vā, brahmanaḥ eva nivedayante. tasmād yadi yajña ṛikta ārtir bhavati, bhūr iti brahmā gārhapatye juhuyād; yadi yajushto, bhuva ity āgnīdhrye 'nvāhāryapacane vā haviryajñeshu; yadi sāmataḥ, svar ity āhavanīye; yady avijñātā sarvavyāpad vā, bhūr bhuvah svar iti sarvā anudrutyāhavanīya eva juhuyāt 5 sa prastotopākṛite stotra āha: brahman stoshyāmaḥ praśāstar iti. sa bhūr iti brahmā prātaḥsavane brūyād, indravantaḥ studdhvam iti; bhuva iti mādhyandine savane brūyād, indravantaḥ studdhvam iti; svar iti tṛtīyasavane brūyād, indravantaḥ studdhvam iti; bhūr bhuvah svar iti ukthe vātirātre vā brūyād, indravantaḥ

studhvam iti 6 sa yad āhendravantaḥ studhvam ity,
 aindro vai yajñā, Indro yajñasya devatā. seudram eva
 tad udgīthaṁ karotīndrān mā gād. iudravantaḥ studhvam
 ity evaināns tad āha tad āha 34.

Iti pañcamapañcikāyām pañcama 'dhyāyaḥ.

Iti pañcaviṁśadhyāye navamaḥ khaṇḍaḥ.

1 Devā ha vai sarvacarau satraṃ nishedus, te ha pāpmānam nāpajaghnire. tām hovācārbandaḥ Kādraveyaḥ sarpariṣhir mantrakṛid: ekā vai vo hotrākṛitā, tām vo ḍham karavāny, atha pāpmānam apahanishyadhva iti. te ha tathety ūcus. teshām ha sma sa madhyamḍine-madhyamḍina evopodāsarpad. grāvṇo 'bhishṭanti 2 tasmān madhyamḍine-madhyamḍina eva grāvṇo 'bhishṭuvanti tadapukṛiti 3 sa ha sma yenopodāsarpāt, tad dhāpy etarhy Arbudodāsarpaṇī nāma prapad asti 4 tām ha rājā madayām cakāra, te hōeur: āśivisho vai no rājānam avekshate, hantāsyoshṇīsheṇākshyāv apināhyāmeti. tatheti. tasya hoshṇīsheṇākshyāv apināhyus, tasmād ushṇīsham eva paryasya grāvṇo 'bhishṭuvanti tadapukṛiti 5 tām ha rājā madayām eva cakāra, te hocuḥ: svena vai no mantreṇa grāvṇo 'bhishṭantīti, hantāsyānyābhīr ṛigbhīr mantram āprīncāmeti. tatheti. tasya hānyābhīr ṛigbhīr mantram āpapṛicus, tato hainān na madayām cakāra. tad yad asyānyābhīr ṛigbhīr mantram āprīncanti, śāntyā eva 6 te ha pāpmānam apajaghnire. teshām anv apahatiṃ sarpāḥ pāpmānam apajaghnire, ta ete 'pahatapāpmāno hitvā pūrvām jīrṇām tvacaṃ navayaiva prayanty 7 apa pāpmānam hute ya evaṃ veda || 1 || 1 ||

1 Tad āhuḥ: kiyatūbhīr abhisṭnyād iti. śatenety āhuḥ. śatāyur vai puruṣaḥ śatavīryaḥ śatendriya, āyushy evainam tad vīrya indriye dadhāti 2 trayastriṃśatyā vety āhms. trayastriṃśato vai sa devānām pāpmāno 'pahaṃs, trayastriṃśad vai tasya devā ity 3 aparimitābhīr abhisṭnyād. aparimito vai Prajāpatiḥ. Prajāpater vā eshā hotrā yad grāvastotriyā, tasyām sarve kāmā avarudhyante. sa yad apa-

rimitābhir abhishtānti, sarveshām kāmānām avaruddhyai
 4 sarvān kāmān avarunddhe ya evaṃ veda 5 tasmād apa-
 rimitābhir evābhishtuyāt 6 tad āhuḥ: katham abhishtuyād
 ity. aksharaṣā3ḥ | eaturaksharaṣā3ḥ | pacchā3ḥ | ardhareā-
 ṣā3ḥ | rikṣā3ḥ iti | tad yad rikṣo na tad avakalpate, 'tha
 yat paecho no eva tad avakalpate, 'tha yad aksharaṣaṣ
 eaturaksharaṣo vi tathā chandānsi lupyeraṇ bahūni tathā-
 ksharāṇi hīyeram. ardhareāṣa evābhishtuyāt, pratisthāyā
 eva 7 dvipratisthō vai puruṣaṣ eatuṣpādāḥ paśavo, ya-
 jamānam eva tad dvipratisthām eatuṣpātsu paśuṣhu pra-
 tisthāpayati. tasmād ardhareāṣa evābhishtuyāt 8 tad āhur:
 yaṇ madhyamdine-madhyamdina eva grāvno 'bhishtānti,
 katham asyetarayoh savanayor abhishtutam bhavatīti. yad
 eva gāyatrībhir abhishtānti, gāyatram vai prātaḥsavanam,
 tena prātaḥsavane; 'tha yaj jagatībhir abhishtānti, jāgataṃ
 vai tritīyasavanam, tena tritīyasavana 9 evaṃ n hāsyā ma-
 dhyamdine-madhyamdina eva grāvno 'bhishtuvataḥ sarve-
 shu savaneshv abhishtutam bhavati ya evaṃ veda 10 tad
 āhur: yad adhvaryuḥ evānyān ritvijāḥ sampreshyaty, atha
 kasmād esha etām asampreshitaḥ pratipadyata iti. mano
 vai grāvastotritīyasampreshitaṃ vā idam manas, tasmād esha
 etām asampreshitaḥ pratipadyate || 2 || 2

1 Vāg vai subrahmanyā, tasyai somo rājā vatsaḥ.
 some rājani kṛite subrahmanyām āhvayanti yathā dhenūm
 upahvayet, tena vatsena yajamānāya sarvān kāmān duhe
 2 sarvān hāsmāi kāmān vāg duhe ya evaṃ veda 3 tad
 āhuḥ: kiṃ subrahmanyāyai subrahmanyātvam iti. vāg eveti
 brūyād, vāg vai brahma ea subrahma eoti 4 tad āhur: atha
 kasmād enam pnmānsam santam strīm ivācakshata iti. vāg
 ghi subrahmanyeti brūyāt, teneti 5 tad āhur: yad antarve-
 dītara ritvija ārtvijyaṃ kṛvanti bahirvedi subrahmanyā,
 katham asyāntarvedy ārtvijyaṃ kṛitam bhavatīti. veder

vā utkaram utkiranti; yad evōtkare tishṭhann āhvayatīti
brūyāt, teneti 6 tad āhur: atha kasmād utkare tishṭhan su-
brahmanyām āhvayatīti. rishayo vai satram āsāta. teshām
yo varshishṭha āsīt tam abruvan: subrahmanyām āhvaya,
tvam no nedishṭhād devān hvayishyasiti. varshishṭham
evainam tat kurvanty. atho vedim eva tat sarvām prīṇāti
7 tad āhuḥ: kasmād asmā rishabham dakṣiṇām abhyāja-
ntīti. vṛishā vā rishabho yoshā subrahmanyā tan mithu-
nam, tasya mithunasya prajātyā ity 8 upāṇṣu pātnīvatasya-
gnīdhro yajati. reto vai pātnīvata, upāṇṣv iva vai retasah
siktir 9 nānuvashaṭkaroti. samsthā vā eshā yad anuvasha-
ṭkāro: ned retah samsthāpayānity. asamsthitam vai reta-
sah samṛiddham. tasmān nānuvashaṭkaroti 10 neshṭur upa-
stha āsīno bhakshayati. patnībhājanam vai neshṭāgniḥ pa-
tnīshu reto dadhāti prajātyā. Agninaiva tat patnīshu reto
dadhāti prajātyai 11 prajāyate prajāyā paṣubhir ya evam
veda 12 dakṣiṇā ann subrahmanyā samtishṭhate. vāg vai
subrahmanyānam dakṣiṇānnādya eva tad vāei yajūam
antataḥ pratishṭhāpayanti pratishṭhāpayanti || 3 || ॥

Iti shashṭhapañcikāyām prathamō 'dhyāyah.

Iti shadvīṣṭādhyāye tṛtīyah khaṇḍah.

1 Devā vai yajūam atavata, tāns tanvānān asurā
abhyāyan: yajūaveśasam eshām karishyāma iti. tām da-
kṣiṇata upāyai, yata eshām yajūasya tanishṭham ama-
nyanta. te devāḥ pratibudhya Mitrāvaruṇan dakṣiṇataḥ
paryanhañs, te Mitrāvaruṇābhyām eva dakṣiṇataḥ prātaḥ-
savane 'surarakshānsy apāghnata. tathaivaitad yajamānā
Mitrāvaruṇābhyām eva dakṣiṇataḥ prātaḥsavane 'surara-
kshānsy apaghnate. tasmān maitrāvaruṇam maitrāvaruṇaḥ
prātaḥsavane sañsati, Mitrāvaruṇābhyām hi devā dakṣiṇa-
taḥ prātaḥsavane 'surarakshānsy apāghnata 2 te vai dakṣi-
nato 'pahatā asurā madhyato yajūam praviśaṁs. te devāḥ

pratibudhyendram madhyato 'dadhus, ta Indreṇaiva madhyataḥ prātaḥsavane 'surarakshāṅsy apāghnata. tathaivaitad yajamānā Indreṇaiva madhyataḥ prātaḥsavane 'surarakshāṅsy apaghnate. tasmād aindram brāhmaṇācchaṅsī prātaḥsavane śaṁsatindreṇa hi devā madhyataḥ prātaḥsavane 'surarakshāṅsy apāghnata 3 te vai madhyato 'pahatā asurā uttarato yajñam prāviṣaṁs. te devāḥ pratibudhyendrāgniḥ uttarataḥ paryanhaṁs, ta Indrāgnibhyām evottarataḥ prātaḥsavane 'surarakshāṅsy apāghnata. tathaivaitad yajamānā Indrāgnibhyām evottarataḥ prātaḥsavane 'surarakshāṅsy apaghnate. tasmād aindrāgnam achāvākaḥ prātaḥsavane śaṁsatindrāgnibhyām hi devā uttarataḥ prātaḥsavane 'surarakshāṅsy apāghnata 4 te vā uttarato 'pahatā asurāḥ purastāt paryadravan samanikatas. te devāḥ pratibudhyāgnim purastāt prātaḥsavane paryanhaṁs, te 'gnīva purastāt prātaḥsavane 'surarakshāṅsy apāghnata. tathaivaitad yajamānā Agnīva purastāt prātaḥsavane 'surarakshāṅsy apaghnate. tasmād āgneyam prātaḥsavanam 5 apa pāpmānam hate ya evaṁ veda 6 te vai purastād apahatā asurāḥ paścāt paritya prāviṣaṁs. te devāḥ pratibudhya Viṣvān devān ātmānam paścāt tṛtīyasavane paryauhaṁs, te Viṣvair eva devair ātmabhiḥ paścāt tṛtīyasavane 'surarakshāṅsy apāghnata. tathaivaitad yajamānā Viṣvair eva devair ātmabhiḥ paścāt tṛtīyasavane 'surarakshāṅsy' apaghnate. tasmād vaiśvadevam tṛtīyasavanam 7 apa pāpmānam hate ya evaṁ veda 8 te vai devā asurān evam apāghnata sarvasmād eva yajñāt. tato vai devā abhavan, parāsurā 9 bhavaty ātmānā, parāsyā dvishan pāpmā bhrātrīvyo bhavati, ya evaṁ veda 10 te devā evaṁ kṛiptena yajñenāpasurān pāpmānam aghnatājayan svargam lokam 11 apa ha vai dvishantam pāpmānam bhrātrīvyam hate, jayati svar-

gam lokam ya evam veda yaś caivam vidvān savanāni kapayati 4 1 1

1 Stotriyām stotriyaśyānurūpaṃ kurvanti prātaḥsavane, 'har eva tad ahno 'nurūpaṃ kurvanty, avāreṇaiva tad ahnā param ahar abhyārabhante 2 'tha tathā na madhyamdiṇe. śrīr vai priṣṭhāni. tāni tasmai na tatsthānāni yat stotriyaṃ stotriyaśyānurūpaṃ kuryus 3 tayaiva vibhaktiā tṛtīyasavane na stotriyaṃ stotriyaśyānurūpaṃ kurvanti 5 2

1 Athāta ārambhanīyā eva 2 ṛijunīti no varuṇa iti maitrāvaruṇasya, mitro nayatu vidvān iti. praṇetā vā esha hotrakāṇām yaṃ maitrāvaruṇas, tasmād eshā praṇetṛmatī bhavati 3 Indram vo viṣvatas parīti brāhmaṇācechaṇsino, havāmahe janebhya itindram evaitayāhar-ahar nihvayante 4 na haishām vihave 'nya Indram vṛṇkte yatratraivaṃ vidvān brāhmaṇācechaṇsy etām ahar-abah śaisati 5 yat soma ā sute nara ity achāvākasyendrāgni ajoj havur itindrāgni evaitayāhar-ahar nihvayante. na haishām vihave 'nya indrāgni vṛṇkte yatraivaṃ vidvān achāvāka etām ahar-abah śaisati 6 tā vā etāḥ svargasya lokasya nāvaḥ sampārinyah, svargam evaitābhir lokam abhisamtaranti 6 3

1 Athātaḥ paridhānīyā eva 2 te syāma dēva varuṇeti maitrāvaruṇasyesham svaś ca dhīmahi ty. ayam vai loka isham ity asau lokah svar ity, ubhāv evaitayā lokāv ārabhante 3 vy antariksham atirad iti brāhmaṇācechaṇsino, vivatṛicam svargam evaibhya etayā lokam vivṛiṇoti 4 made somasya rocanā | indro yad abhinad valam iti 5 sishāsavo vā ete yad dikshitās, tasmād eshā valavati bhavaty 6 ud gā ājad āngirobhya āvish kṛiṇvan gubā satih | arvāṇcam nunnde valam iti, sanim evaibhya etayāvarunddha 7 indreṇa rocanā diva iti, svargo

vai loka indreṇa rocanā divo 8 dṛiḥhāni dṛiṇhitāni ca |
sthirāṇi na parāṇuda iti 9 svarga evaitayā loke 'har-
ahaḥ pratitishṭhanto yanty 10 āhām sarasvatīvator ity
achāvākasya. vāg vai Sarasvatī. vāgvator iti haitad āhe-
ndrāgnyor avo vṛiṇa ity. etad dha vā Indrāgnyoḥ pri-
yam dhāma yad vāg iti, priyeṇaivainau tad dhāmnā sa-
maudhayati 11 priyeṇa dhāmnā samṛidhyate ya evaṃ veda
|| 7 || 4 ||

1 Ubhayyaḥ paridhāniyā bhavanti hotrakāṇām prātaḥ-
savane ca mādhyamdine cāhīnāḥ caikālikāḥ ca 2 tata aikā-
hikābhir eva maitrāvaramo paridadhāti, tenāsmāl lokān na
pracyavate 3 'hīnābhir achāvākāḥ, svargasya lokasyāptyā
4 ubhayībhir brāhmaṇācechausī. teno sa nbhau vyanvāra-
bhamāṇa etimam cāmum ca lokam, atho maitrāvaramaṇi
cāchāvākam cātho ahīnam caikāham cātho samvatsaram
cāgnishṭomau caivam u sa nbhau vyanvārabhamāṇa ety
5 attha tata aikāhikā eva tritīyasavane hotrakāṇām pari-
dhāniyā bhavanti. pratishṭhā vā ekāhaḥ, pratishṭhāyām
eva tad yajñam antataḥ pratishṭhāpayanty 6 anavānam
prātaḥsavane yajed 7 ekām dve na stomam atiśaṇset. tad
yathābhibheshate pipāsate kshipram prayachet, tādṛik tad.
atho kshipram devebhyo 'unadyam somapītham prayachā-
nīti. kshipram hāsmiṇi loke pratitishṭhaty 8 aparimitābhir
uttarayoh savanayor. aparimito vai svargo lokāḥ, svarga-
sya lokasyāptyai 9 kāmam tad dhotā śaṇsed yad dhotra-
kāḥ pūrvedynḥ śaṇseynr. yad vā hotā tad dhotrakāḥ.
prāṇo vai hotāṅgāni hotrakāḥ, samāno vā ayaṃ prāṇo
'ṅgāny anusaṃcarati. tasmāt tat kāmam hotā śaṇsed yad
dhotrakāḥ pūrvedynḥ śaṇseynr, yad vā hotā tad dhotra-
kāḥ 10 sūktāntair hotā paridadhad ety, attha samānya eva
tritīyasavane hotrakāṇām paridhāniyā bhavanti. ātmā vai
hotāṅgāni hotrakāḥ. samānā vā ime 'ṅgānām antās, tasmāt

samānya eva tṛtīyasavane hotṛakāṇām paridhāniyā bhavanti bhavanti || 8 || 5 ||

Iti 'shashṭhapañcīkāyām dvitīyo 'dhyāyaḥ.

Iti saptaviṃśadyāye pañcamah khaṇḍaḥ.

1 Ā tvā vahantu haraya iti prātaḥsavane unnīyamānebhya 'nvāha vṛshanvatīḥ pītavatiḥ sutavatiḥ madvati rūpasamṛiddhā 2 aindrīr anvāhaindro vai yajño 3 gāyatrīr anvāha, gāyatraṁ vai prātaḥsavanaṁ 4 nava nyūnāḥ prātaḥsavane 'nvāha, nyūne vai retaḥ sieyate 5 daśa madhyamdine 'nvāha, nyūne vai retaḥ siktam madhyam striyai prāpya sthavishṭham bhavati 6 nava nyūnās tṛtīyasavane 'nvāha, nyūnād vai prajāḥ prajāyante 7 tad yad etāni kevalasūktāny anvāha, yajamānam eva tad garbham bhūtam prajānayaṭi yajñād devayonyai 8 te haṁke sapta-saptānvāhuḥ sapta prātaḥsavane sapta mādhyamdine sapta tṛtīyasavane: yāvatyo vai puronuvākyaś tāvatyo yājyāḥ, sapta vai prāñco yajanti sapta vashaṭkurvanti. tāsām etāḥ puronuvākyaḥ iti vadantas 9 tat tathā na kuryād. yajamānasya ha te reto vilumpanty atho yajamānam eva, yajamāno hi sūktam 10 navabhir vā etam maitrāvaruṇo 'smāl lokād antarikshalokam abhi pravahati, daśabhir antarikshalokād amuṁ lokam abhy — antarikshaloko hi jyeshṭho — navabhir amuśmāl lokāt svargaṁ lokam abhi 11 na ha vai te yajamānam svargaṁ lokam abhi volhum arhanti ye sapta-saptānvāhuḥ 12 tasmāt kevalaś eva sūktāny anubrūyāt || 9 || 1 ||

1 Athāha: yad aindro vai yajño, 'tha kasmād dvāv eva prātaḥsavane prasthitānām pratyakṣhād aindriḥbhyām yajato hotā caiva brāhmaṇācchaṁsī ce, daṁ te somyam madhy iti hotā yajati, ndra tvā vṛishabham vāyam iti brāhmaṇācchaṁsī, nānādevatyābhir itare: katham teshām aindryo bhavantīti 2 mitram vāyam havāmaha iti mai-

trāvaruṇo yajati, varuṇam somapītaya iti. yad vai
 kṛṇca pītavat padam tad aindram rūpam, tenendram prī-
 ṇāti 3 māruto yasya hi kshaya iti potā yajati, sa su-
 gopātamo jana itūdro vai gopās, tad aindram rūpam,
 tenendram prīṇāty 4 agne patnīr ihā vaheti neshṭā ya-
 jati, tvashṭāram somapītaya itūdro vai Tvaṣṭā, tad
 aindram rūpam, tenendram prīṇāty 5 ukshānnāya vaṣā-
 nnāyety āgnīdhro yajati, somapṛishṭhāya vedhasa
 itūdro vai vedhās, tad aindram rūpam, tenendram prīṇāti
 6 prātaryāvabhir ā gataṃ devebhir jenyāvasū | in-
 drāgni somapītaya iti svayam samṛiddhābhāvākāsyai-
 7vam u haitā aindryo bhavanti 8 yan nānādevatyās, tenā-
 nyā devatāḥ prīṇāti 9 yad u gāyatryas, tenāgneyya 10 etad
 u haitābhis trayam upāpnoti || 10 || 2 ||

1 Asāvi devam gorijīkam andha iti madhyamdina
 unnīyamānebhya 'nvāha vṛishaṇvatīḥ pītavatīḥ sutavatīr
 madvatī rūpasamṛiddhā 2 aindrīr anvāhaindro vai yajñas.
 trishṭubho 'nvāha, trishṭubham vai mādhyamdinam sava-
 nam 3 tad āhur: yat tṛtīyasavanasyaiva rūpam madvad,
 atba kasmān madhyamdine madvatīr ann eāha yajanti cā-
 bhir iti 4 mādhyantīva vai madhyamdine devatāḥ, sam eva
 tṛtīyasavane mādayante. tasmān madhyamdine madvatīr
 ann eāha yajanti cābhis 5 te vai khalu sarva eva mādhyam-
 dine prasthitānām pratyakshād aindribhūr yajanty 6 abhi-
 triṇṇavatibhir eke 7 pibā somam abhi yam ugra tarda
 iti hotā yajati 8 sa īm pāhi ya rījīshī tarutra iti nai-
 trāvaruṇo yajaty 9 evā pāhi pratnathā mandatu tveti
 brāhmaṇacchaṇsī yajaty 10 arvān ehi somakāman
 tvāhur iti potā yajati 11 tavāyam somas tvam ehy
 arvān iti neshṭā yajati 12 ndrāya somāḥ pradivo vidānā
 ity achāvāko yajaty 13 āpūrṇo asya kalaṣaḥ svāhety
 āgnīdhro yajati 14 tāsām etā abhitriṇṇavatyo bhavantīdro

vai prātaḥsavane na vyajayata, sa etābhir eva mādhyam-
dinam savanam abhyatṛiṇad. yad abhyatṛiṇat, tasmād etā
abhitṛiṇnavatṣo bhavanti 11 3

1 Ithopa yāta śavaso napāta iti tṛitīyasavana unni-
yamānebhyo 'nvāha vṛishanvatīḥ pītavatiḥ sutavatiḥ madvati
rūpasamṛiddhas. tā aindrārbhavyo bhavanti 2 tad āhur:
yan nārbhavishu stuvate, 'tha kasmād ārbhavaḥ pavamāna
ity ācakshata iti 3 Prajāpatir vai pita Rībhūn martyān
sato 'martyān kṛtvā tṛitīyasavana ābhajat, tasmān nārbha-
vishu stuvate, 'thārbhavaḥ pavamāna ity ācakshate 4 'thāha:
yad yathāchaudasam pūrvayoh savanayor auvāha gāyatrīḥ
prātaḥsavane trishṭubho mādhyamidine, 'tha kasmāj jāgate
sati tṛitīyasavane trishṭubho 'nvāheti 5 dhītarasam vai tṛi-
tīyasavauam. atbaitad adhītarasam śukriyam chando yat
trishṭup savanasya sarasatāyā iti brūyād, atho Indram
evaitat savane 'nvābhajatīty 6 athāha: yad aindrārbhavam
vai tṛitīyasavauam, atha kasmād esha eva tṛitīyasavane
prasthītānām pratyakshād aindrārbhavyā yajati, indra ri-
bhubhir vājavadbhiḥ samukshitapī iti hotaiva, nānā-
devatyābhir itare, katham teshām aindrārbhavyo bhavanti-
ti 7 ndrāvaruṇā sutapāv imam sutam iti maitrāvaruṇo
yajati, yuvo ratho adhvaram devavītaya iti bahūni
vāha. tad Rībhūṇām rūpam 8 indraś ca somam piba-
tam bṛihaspata' iti brāhmaṇācchañsī yajaty, ā vām vi-
santv indavaḥ svābhava iti bahūni vāha. tad Rībhū-
ṇām rūpam 9 ā vo vahantu saptayo raghushyada
iti potā yajati, raghupatvānaḥ pra jigāta bāhubhir
iti bahūni vāha. tad Rībhūṇām rūpam 10 ameva naḥ su-
havā ā hi gantaneti neshṭā yajati, gantaneti bahūni
vāha. tad Rībhūṇām rūpam 11 indravishṇu pibatam
madhvo asyety achāvāko yajaty, ā vām andhāñsi ma-
dirāṇy agmann iti bahūni vāha. tad Rībhūṇām rūpam

12 imam stomam arhate jātavedasa ity āgnīdhro yajati, ratham iya sam mahemā manīshayeti bahūni vāha. tad Ribhūnām rūpam 13 evam u haitā aindrārbhavyo bhavanti 14 yan nānādevatyās, tenānyā devatāḥ prīṇāti 15 yad u jagatprāsāhā, jāgataṁ vai tṛtīyasavanam, tṛtīyasavanasyaiva samṛiddhyai || 12 || 4 ||

1 Athāha: yad ukthinyo 'nyā hotrā anukthā anyāḥ, katham asyaitā ukthinyāḥ sarvāḥ samāḥ samṛiddhā bhavanti 2 yad evaināḥ sampragīrya hotrā ity āekshate, tena samā 3 yad ukthinyo 'nyā hotrā anukthā anyās, teno viśhamā 4 evam u hāsyaitā ukthinyāḥ sarvāḥ samāḥ samṛiddhā bhavanti 5 athāha: śaṁsanti prātaḥsavane śaṁsanti mādhyandine hotrakāḥ, katham eśhām tṛtīyasavane śastam bhavati 6 yad eva mādhyandine dve-dve sūkte śaṁsanti brūyāt, tenety 7 athāha: yad dvyuktho hotā, katham hotrakā dvyukthā bhavanti 8 yad eva dvidevatyābhir yajanti brūyāt, teneti || 13 || 5 ||

1 Athāha: yad etās tīsra ukthinyo hotrāḥ, katham itarā ukthinyo bhavanti 2 ājyam evāgnīdhriyāyā uktham, marutvatiyam potriyāyā, vaiśvadevam neshtriyaḥ. tā vā etā hotrā evamnyāṅgā eva bhavanti 3 athāha: yad ekapraishā anye hotrakā, atha kasmād dvipraishāḥ potā dvipraisho neshjeti 4 yatrādo gāyatrī sarpno bhūtvā somam āharat. tad etāsām hotrāṇām Iudra ukthāni parilupyā hotre pradadau: yūyam mābhyaḥvayadhvam yūyam asyāvedishti. te hocur devā: vāceme hotre prabhāvayāmeti, tasmāt te dvipraishe bhavata. 5 āgnīdhriyām prabhāvayām cakrus, tasmāt tasyaikayareā bhūyasyo yājyā bhavanti 6 athāha: yad dhotā yakshad dhotā yakshad iti maitrāvaruṇo hotre preshyati. atha kasmād ahotribhyaḥ sadbhyo hotraśaṁsibhyo hotā yakshad dhotā yakshad iti preshyati 6 prāṇo vai hotā prāṇaḥ sarva ritvijāḥ, prāṇo yakshat prāṇo ya-

varuṇasya, bṛihaspatir naḥ pari pātu paścād iti brāhmaṇācchaṁsina, ubhā jigyaṭhur ity achāvākasyo 7 bhanu hi tau jigyaṭur 8 na parā jayethe na parā jigya iti 9 na hi tayoḥ kataraṣ cana parājigya 10 indraṣ ca viśhṇo yad apaspridhethām tredhā sahasraṁ vi tad airayethām itilndraṣ ca ha vai Viśhṇuṣ cāsurair yuṇdhāte, tān ha sma jītvocatuhḥ kalpāmahā iti. te ha tathety asurā ūeuh. so 'bravīd Indro: yāvad evāyaṁ Viśhṇuṣ trir vikramate, tāvad asmākam, atha yushmākam itarad iti. sa imāñi-lokān vieakrame 'tlo vedān atho vācam. tad āhuḥ: kim tat sahasraṁ iti, me lokā ime vedā atho vāg iti brūyād 12 airayethām-airayethām ity achāvāka ukthye 'bhyasyati, sa hi tatrāntyo bhavaty 13 agniśtome hotātīrātre ea, sa hi tatrāntyo bhavaty 14 abhyasyet shoḷaṣiñiṣm | nābhyasyeṣt iti | 'abhyasyed, ity āhuḥ, katham anyeshv ahasv abhyasyati. katham atra nābhyasyed iti. tasmād abhyasyet || 15 || ॥

1 Athāha: yaṁ nārāṣaṁsaṁ vai tṛtīyasavanam. atha kasmād achāvāko 'ntataḥ ṣilpeshv anārāṣaṁsīḥ ṣaṁsatīti 2 vikṛitir vai nārāṣaṁsaṁ. kim iva ea vai kim iva ea reto vikriyate, tat tadā vikṛitam prajātam bhavaty. athaitan mṛidv iva chandaḥ ṣithiraṁ yaṁ nārāṣaṁsaṁ. athaiśho 'ntyo yad achāvākas. tad dṛiḥatāyai dṛiḥe pratishṭhāsyāma iti 3 tasmād achāvāko 'ntataḥ ṣilpeshv anārāṣaṁsīḥ ṣaṁsati: dṛiḥatāyai dṛiḥe pratishṭhāsyāma iti dṛiḥe pratishṭhāsyāma iti || 16 || s ||

Iti shashṭhapañcikāyām tṛtīyo 'dhyāyah.

Ity aṣṭāvīṁśādhyāye 'ṣṭamah khaṇḍaḥ.

1 Yaḥ śvaṣṭotriyas, tam anurūpaṁ kurvanti prātaḥ-savane 'hinasamṭatyai 2 yathā vā ekāhaḥ suta, evam ahīnas. tad yathaikāhasya sutasya savanāni samṭishṭhamānāni yanty, evam evāhīnasyāhāni samṭishṭhamānāni yanti. tad

yac c̣hvaḥstotriyam anurūpaṃ kurvanti prātaḥsavane 'hīna-
saṃtatyā, ahīnam eva tat saṃtanvanti 3 te vai devāḥ ea
rishayaḥ cādriyanta: samānena yajñaṃ saṃtanavāmeti, ta
etat samānaṃ yajñasyāpaṣyan: samānān pragāthān samā-
nīḥ pratipadaḥ samānāni sūktāny 4 okaḥsārī vā Indro. ya-
tra vā Indraḥ pūrvam gachaty, aiva tatrāparaṃ gachati,
yajñasyaiva sendratāyai 17

1 Tān vā etān sampātān Viṣvāmित्रaḥ prathamam apa-
syaṭ, tān Viṣvāmित्रेṇa drishṭān Vāmadevo 'srijatai, va tvām
indra vajrinm atra. yan na indro jñjushe yac ca
vasṭi. kathā mahām avridhat kasya hotur iti, tān
kṣhipraṃ samapataḥ. yat kṣhipraṃ samapataḥ. tat sampā-
tānāṃ sampātataṃ 2 sa hekṣhām cakre Viṣvāmित्रo: yān
vā ahaṃ sampātān apaṣyam tān Vāmadevo 'sriṣṭa, kāni
nv ahaṃ sūktāni sampātāni tatpratimān srijeyeti. sa etāni
sūktāni sampātāni tatpratimān asrijata: sadyo ha jāto
vṛishabhaḥ kanīna, indraḥ pūrbhid ātirad dāsam
arkair, imām ūshu prabhṛitiṃ sātaye dhā, ichā-
nti tvā somyāsaḥ sakhāyaḥ. śāśad vahnir duhitur
naptyam gād. abhi tasṭeva dīdhayā manīshām
iti 3 ya eka id dhavyaḥ carshaṇinām iti Bharadvājo;
yas tigmaṣṛiṅgo vṛishabho na bhīma, nd n bra-
hmāny airata śravasyeti Vasishṭho, 'smā id n pra-
tavase turāyēti Nodhās 4 ta ete prātaḥsavane śaḥaḥa-
stotriyān chastvā mādhyandine 'hīnasūktāni śaṃsanti 5 tāny
etāny ahnasūktāny: ā satyo yātu maghavan rjīshīti
satyavan maitrāvaruṇo; 'smā id n pra tavase turāye,
ndrāya brahmāpi rātataṃ | indra brahmāpi go-
tamāso akrann iti brahmaṇyad brahmaṇacchaṃsi; śāśad
vahnir -- janayanta vahnim iti vahnivad achāvākas
6 tad āhuh: kasmād achāvāko vahnivad etat sūktam ubha-
yatra śaṃsati parañcishu caivāhassv abhyāvartishu ceti

7 vīryavān vā esha bahvīro, valmivad etat suktaṃ. vāhati ha vai valmīr dūro yāsu yujyate. tasmād achāvāko valmivad etat sūktam ubhayatra śaṁsati parāṇcīṣu caivāhassv abhyāvartishu ca 8 tāni pañcasv ahassu bhavanti: eaturvīṁse 'bhijīti vishuvati viśvajīti mahāvrate. 'hīnāni ha vā etāny ahāni, na hy eshu kiṃ cana hīyate. parāṇcīni ha vā etāny ahāny anabhyāvartīni, tasmād enāny eteshv ahassu śaṁsanti 9 yad enāni śaṁsanty: ahīnān svargāṇ lokān sarvarūpān sarvasamṛiddhān avāpnayāmeti 10 yad evaināni śaṁsantīndram evaitair nihvayante, yatha ṛishabhaṃ vāṣītāyāi 11 yad v evaināni śaṁsanty, ahīnaśya samtatyā, ahīnam eva tat samtanvanti || 18 || 2 ||

• 1. Tato vā etāns trīn sampātān maitrāvaruṇo viparyāsam ekaikam ahar-ahāḥ śaṁsaty 2 evā tvām indra vajriṇ atreti prathame 'hani. yan na indro jujuṣhe yae ca vashṭīti dvitīye, kathā mahām avṛidhat kasya hṛtur iti tritīye 3 trīn eva sampātān brāhmaṇēcchaṁsī viparyāsam ekaikam ahar-ahāḥ śaṁsati, ndraḥ pūrbhid ātirad dāsam, arkair iti prathame 'hani. ya eka id dhavyaṣ carshaṇīnām iti dvitīye, yas tigmaṣṛiṅgo vṛishabho na bhīma iti tritīye 4 trīn eva sampātān achāvāko viparyāsam ekaikam ahar-ahāḥ śaṁsati, mām ūshu prabhuṣitīm sātaye dhā iti prathame 'hani, chanti tvā somyāsaḥ sakhāya iti dvitīye, śāśād valmīr dūhitur nāptyam gād iti tritīye 5 tāni vā etāni nava 6 trīni cāharahāṣasyāni 7 tāni dvādaśa sampadyante: dvādaśa vai māsāḥ samvatsaraḥ, samvatsaraḥ Prajāpatiḥ, Prajāpatir yajñas. tat samvatsaram Prajāpatiṃ yajñam āpnuvanti. tat samvatsare Prajāpatan yajñe 'har-ahāḥ pratitishṭhanto yanti 8 tāny antareṇāvāpam āvaperam 9 anyūnkhyā virājo vaimadiṣ caturthe 'hani, paṅktiḥ pañcame, pārucchepiḥ shashṭhe 10 'tha yāny ahāni mahāsto-

māni syuḥ: ko adya naryo devakāma iti maitrāvaruṇa
 āvapeta, vane na vā yo ny adhāyi cakann iti brāhma-
 nācehaṁsy, ā yāhy arvān upa vandhureshṭhā ity achā-
 vāka 11 etāni vā āvapanāny. etair vā āvapanair devāḥ
 svargaṁ lokam ajayam etair ṛishayas. tathaivaitad yaja-
 mānā etair āvapanaiḥ svargaṁ lokam jayanti 19 3 11

1 Sadyo ha jāto vṛishabhah kanina iti maitrā-
 varuṇah purastāt sūktānām ahar-ahah śaṁsati 2 tad etat
 sūktam svargyam. etena vai sūktena devāḥ svargaṁ lo-
 kam ajayam etena ṛishayas. tathaivaitad yajamānā etena
 sūktena svargaṁ lokam jayanti 3 tad u vaiṣvānūtram. vi-
 śvasya ha vai mītram Viśvāmitra āsa 4 viśvaṁ hāsmāi mī-
 tram bhavati ya evaṁ veda yeshāṁ caivaṁ vidvān etau
 maitrāvaruṇah purastāt sūktānām ahar-ahah śaṁsati 5 tad
 ṛishabhavat paśumad bhavati, paśūnām avaruddhyai 6 tat
 pañcarecam bhavati. pañcapadā pañktiḥ. pañktir vā annam,
 annādyasyāvaruddhyā 7 tad u brahmāny airata śrava-
 syeti brāhmaṇācehaṁsī brahmaṇvat samṛiddham sūktam
 ahar-ahah śaṁsati 8 tad etat sūktam svargyam. etena vai
 sūktena devāḥ svargaṁ lokam ajayam etena ṛishayas. ta-
 thaivaitad yajamānā etena sūktena svargaṁ lokam jayanti
 9 tad u vāsishṭham. etena vai Vasishṭha Indrasya priyaṁ
 dhāmopāgachat. sa paramaṁ lokam ajayad 10 upendrasya
 priyaṁ lokam gachati, jayati paramaṁ lokam ya evaṁ
 veda 11 tad vai shalyicam. shad vā ṛitava, ṛitūnām āptyai
 12 tad uparishṭāt sampātānām śaṁsaty. āptvaiva tat sva-
 rgaṁ lokam yajamānā asmīn loke pratitishṭhanty 13 abhi
 tashteva dīdhayā manishhām ity achāvāko ahar-ahah
 śaṁsaty abhivat tatyai rupam 14 abhi priyāni marmṛi-
 śat parāṇīti. yāny eva parāny ahāni tāni priyāni, tāny
 eva tad abhinarmṛisato yanty abhyārabhamāṇāḥ. paro vā
 asmān lokāt svargo lokas, tam eva tad abhivadati 15 ka-

vīṇr iehāmi samḍriṣe suṃedhā iti 16 ye vai te na ri-
shayaḥ pūrve pretās te vai kavayas, tām eva tad abhyati-
vadati 17 tad u vaiṣvamitraṃ. viṣvasya ha vai mitraṃ Vi-
śvāmitra āsa. viṣvaṃ hāsmāi mitraṃ bhavati ya evaṃ
veda 18 tad aniruktam prajāpatyaṃ ṣaṁsaty. anirukto vai
Prajāpatiḥ, Prajāpater āptyai 19 sakrid Indraṃ nirāha, te-
naindrād rūpān na praeyavate 20 tad vai daṣarcam. daṣā-
ksharā virāl, annaṃ virāl, annādyasyāvaruddhyai 21 yad
eva daṣareāḥ | daṣa vai prāṇāḥ, prāṇān eva tad āpuva-
nti, prāṇān ātman dadhate 22 tad upariśtāt sampātānāṃ
ṣaṁsaty. āptaiva tat svargaṃ lokam yajamānā asmiṇ lōke
pratitishṭhanti || 20 || 4 ||

• 1. Kas tam indra tvāvasuṃ, kaṇ nayo atasī-
nām, kad ū nv asyākṛitam iti kadvantaḥ pragāthā
āranbhanīyā ahar-ahaḥ ṣasyante 2 ko vai Prajāpatiḥ, Pra-
jāpater āptyai 3 yad eva kadvantāḥ | annaṃ vai kaṇ,
annādyasyāvaruddhyai 4 yad v eva kadvantāḥ | ahar-aha-
r vā ete śāntāny ahīnasūktāny upayunḡjānā yanti, tāni ka-
dvadblhiḥ pragāthaiḥ ṣamayanti. tāny ebhyaḥ śāntāni kaṇ
bhavanti, tāny enāḥ chāntāni svargaṃ lokam abhi vahanti
5 trishtubhaḥ sūktapratipadaḥ ṣaṁseyns 6 tā haṁke purastāt
pragāthānām ṣaṁsanti dhāyyā iti vadantas 7 tat tathā na
kuryāt 8 kṣatram vai hotā viṣo hotrāṣaṁsināḥ, kṣatrā-
yaiva tad viṣam pratyndyāminim kuryiḥ, pāpavasyasaṃ
9 trishtubho na imāḥ sūktapratipada ity eva vidyāt 10 tad
yathā samudram praploveram, evaṃ haiva te praplavante
ye samvatsaram vā dvādaśāhaṃ vāsate. tad yathā sairā-
vatīm nāvam parakāmāḥ samāroheyur, evaṃ evaitās tri-
shṭubhaḥ samārohanti 11 na ha vā etae chando gamayitvā
svargaṃ lokam upāvartate, vīryavattamaṃ hi 12 tābhyo
na vyāhvayīta, samānam hi chando, 'tho ned dhāyyāḥ ka-
ravāṇti 13 yad enāḥ ṣaṁsanti: prajānābhiḥ sūktapratipa-

dbhiḥ sūktāni samārohāmeti 1 yad evaināḥ śaṁsantīndram
evaitābhir nihvayante, yatha rishabhaṁ vāṣitāyai. yad v
evaināḥ śaṁsanty. ahīnasya samīatyā. ahīnam ēva tat sam-
tanvanti || 21 || 5 ||

1 Apa prāca indra viṣvān amitrān iti maitrāva-
ruṇaḥ purastāt sūktānām ahar-ahaḥ śaṁsaty 2 apāpāco
abhibhūte nudasva | apodīco apa sūrādharāca urau
yathā tava śarman mademety 3 abhayaśya rūpam,
abhayam iva hi yann ichati 4 brahmaṇā te brahma-
yujā yunajmīti brāhmaṇācchānsy ahar-ahaḥ śaṁsati.
yunajmīti yuktavati, yukta iva hy ahīno, 'hīnasya rūpam
5 uruṇ no lokam ann neshi vidvān ity achāvāko 'har-
ahaḥ śaṁsaty. ann neshīty, etīva hy ahīno, 'hīnasya rū-
pam 6 neshīti satrāyaṇarūpam 7 tā vā etā ahar-ahaḥ śa-
syante 8 samānūbhiḥ paridadhyur 9 okaḥ-sārī haishām Indro
yajñam bhavati | yatha rishabho vāṣitaṁ yathā vā ganḥ
prajñātaṁ goshtham, evaṁ haishām Indro yajñam aiya
gachati 10 na śunamhuvīyavāhīnasya paridadhyāt. ksha-
triyo ha rāshtrāc cyavate, yo haiva paro bhavati, tam
abhibhavyati || 22 || 6 ||

1 Athāto 'hīnasya yuktiḥ ca vimuktiḥ ca 2 vy antari-
ksham atirad ity ahīnam yুক্তa. eved indram iti vi-
muñcaty 3 āham sarasvatīvator, nūnam sō ta ity ahī-
nam yুক্তe 4 te syāma deva varuṇa, nū shṭuta iti
vimuñcaty 5 esha ha vā ahīnam tantum arhati ya enam
yoktum ca vimoktum ca veda 6 tad yac caturvīṁse 'han
yujyante sā yuktir. atha yat purastāt udayanīyasyātira-
trasya vimucyante sā vimuktis 7 tad yac caturvīṁse 'ham
aikāhikābhiḥ paridadhyur, atrāhaiva yajñam samsthāpa-
yeyur, nahīnakarma kuryur. atha yad ahīnapaśubhānīyā-
bhiḥ paridadhyur, yathā śrānto 'vimucyamāna utkrītyetai-
vam yajamānā utkrītyeram. ubhayibhiḥ paridadhyus 8 tad

yathā dīrghādhva upavimokṣam yāyāt, tādrik tat 9 saṃtato
 haishām yajño bhavati³ | vy ī munēanta 10 ekām dve na
 dvayoh savanayoh stomam atīśaised 11 dīrghātapyāni ha
 vai bhavanti yatra bahvībhiḥ stoma tiśasyate 12 'parimitā-
 bhiḥ tritīyasavane. 'parimito vai svargo lokah. svargasya
 lokasyāptyai 13 saṃtato hāsyābhyāraddho 'visrasto 'hīno
 bhavati ya evam vidvān ahīnam tannte || 23 | 7 |

1 Devā vai vale gūh paryapaśyañs, tā yajñenaive-
 psañs, tāh shashthenānuāpūnvais. te prātaḥsavane Nabhā-
 kena valam anabhayañs. tam yad anabhayañs | aśratha-
 yanu evainam tat. ta u tritīyasavane vajreṇa vālakhilyā-
 bhiḥ vācaḥ kūtenaikapadayā valam virūjya gā udājañs
 2 tathāivaitad yajamānāḥ prātaḥsavane Nabhākena valam
 nabhayanti. tam yan nabhayanti³ | aśrathayanty evainam
 tat. tasmād dhotrakāḥ prātaḥsavane nabhākāñs tricāḥ cha-
 ṇsanti 3 yaḥ kakubho nidhāraya iti maitrāvaruṇaḥ,
 pūrvīśh ṭa indropamātaya iti brāhmaṇācechañs. tā hi
 madhyam bharāṇam ity achāvākas 4 ta u tritīyasavane
 vajreṇa vālakhilyābhiḥ vācaḥ kūtenaikapadayā valam viru-
 jya gā āpuvanti 5 paccāḥ prathamam shad vālakhilyā-
 nām sūktāni viharaty, ardhareṇa dvitīyam, rikṣas tritīyam.
 sa paccā viharan pragāthe-pragātha evaikapadām dadhyāt,
 sa vācaḥ kūṭas 6 tā etāḥ pañcaikapadāḥ. catasro daśamād
 ahna, ekā mahāvratād 7 athāśtāksharāṇi mālānāmanāni
 padāni. teshāṃ yāvadbhiḥ sampadyeta tāvanti śaṇsen, ne-
 tarāṇy ādriyeta 8 thārdhareṇa viharāñs tāḥ caivaikapadāḥ
 śaṇset tāni caivāśtāksharāṇi mālānāmanāni padāny 9 atha
 rikṣo viharāñs tāḥ caivaikapadāḥ śaṇset tāni caivāśtā-
 ksharāṇi mālānāmanāni padāni 10 sa yat prathamam shad
 vālakhilyānām sūktāni viharati, prāṇam ca tad vācam ca
 viharati. yad dvitīyam, cakshuḥ ca tan manaḥ ca viharati.
 yat tritīyam, śrotam ca tad ātmānam ca viharati. tad

upāpto vibhāre kāma, upāpto vajre vālakhilyāsūpāpto vācaḥ
 kūṭa ekapadāyām, upāptaḥ prānakliptyām 11 avibhṛitān eva
 eaturtham pragāthān chaṁsati. paśavo vai pragāthān, pa-
 śūnām avaruddhyai 12 nātraikapadām vyavadadhyād 13 yad
 atraikapadām vyavadadhyād, vācaḥ kūṭena yajamānāt pa-
 śūn nirhaṇyād. ya enam tatra brūyād: vācaḥ kūṭena ya-
 jamānāt paśūn niravadhīr, apaśum enam akar iti, saṣvat
 tathā syāt 14 tasmāt tatraikapadām na vyavadadhyād 15 vy-
 evottame sūkte paryasyati, sa eva tayoṛ vibhāras 16 tad etat
 Saubalāya Sarpir Vātsilī ṣaṣaṁsa. sa hovāea: bhūyishṭhān
 aham yajamāne paśūn paryagrahaisham, akanishṭhā n mām
 āgamishyanti. tasmai ha yathā mahadbhyaḥ ṛitvigbhya
 evaṁ nināya. tad etat paśavyam ca svargyam ca śāstram,
 tasmād etae chaṁsati || 24 || 8 ||

1 Dūrohaṇam rohet, tasyoktam brāhmaṇam 2 aindre
 paśukāmasya rohet, aindrā vai paśavas 3 taj jāgataṁ syāj,
 jāgataḥ vai paśavas 4 tau mahāsūktam syād, bhūyishṭheshv
 eva tat paśuḥ yajamānam pratishṭhāpayati 5 Baraṇ rohet,
 tau mahāsūktam ca jāgataṁ ca aindrāvaruṇe pratishṭhākā-
 masya rohet. etaddevatā vā eshā hotraitatpratishṭhā yad
 aindrāvaruṇā. tad enat svāyām eva pratishṭhāyām antataḥ
 pratishṭhāpayati 7 yad evaindrāvaruṇā 3 | eshā ha vā atra
 nivin, nividā vai kāmā āpyante. sa yady aindrāvaruṇe
 rohet, sauparṇe rohet. tad upāpta aindrāvaruṇe kāmā,
 upāptaḥ sauparṇe || 25 || 9 ||

1 Tad āhuḥ: samṣaṁset shashṭhe 'hāṁ | na samṣaṁset
 iti | 2 samṣaṁsed ity āhuḥ 3 katham anyeshv ahasu sam-
 ṣaṁsati, katham atra na samṣaṁsed ity 4 atho khaly āhur:
 naiva samṣaṁset 5 svargo vai lokāḥ shashṭham ahar, asa-
 māyī vai svargo lokāḥ, kaṣcid vai svarge loka sameti. sa
 yat samṣaṁset, samānam tat kuryād. atha yan na sam-
 ṣaṁsati | tat svargasya lokasya rūpam. tasmān na sam-

śaṁsed. yad eva na saṁśaṁsati 3 | 6 ātmā vai stotriyāḥ
 prāṇā vālakhilyāḥ. sa yat saṁśaṁsed. etābhyāṁ devatā-
 bhyāṁ yajamānasya prāṇān viyād. ya enam tatra brūyād:
 etābhyāṁ devatābhyāṁ yajamānasya prāṇān vyagāt, prāṇa
 enam hāsyatīti, śaṣvat tathā syāt. tasmān na saṁśaṁset
 7 sa yad īkṣhetāśaṁsishaṁ vālakhilyā hanta purastād dūro-
 haṇasya saṁśaṁsānūti, no eva tasyāśāṁ iyāt 8 tam yadi
 darpa eva vinded, uparishṭād dūrohanasyāpi bahūni śatāni
 śaṁsed. yasyo tat kāmāya tathā kuryād, atraiva tad upāptam
 9 aindriyo vālakhilyās, tāsāṁ dvādaśākṣharāṇi padāni. tatra
 sa kāmā upāpto ya aindre jāgate. thedam aindrāvaruṇam
 sūktam, aindrāvaruṇū paridhāniyā. tasmān na saṁśaṁset
 10 tad āhur: yathā vāva stotram evaṁ śastram. viḥṛitā
 vālakhilyāḥ śaṣyante, viḥṛitāṁ stotrāṁ | aviḥṛitāṁ iti |
 11 viḥṛitam iti brūyād, aṣṭākṣhareṇa dvādaśākṣharam iti
 12 tad āhur: yathā vāva śastram evaṁ yājyā. tisro deva-
 tāḥ śaṣyante 'gnir Indro Varuṇa ity athaindrāvaruṇyā ya-
 jati, katham Agnir anantarita iti 13 yo vā Agniḥ sa Varu-
 ṇas. tad apy etad rishinoktam: tvam agne varuṇo jā-
 yase yad iti. tad yad evaindrāvaruṇyā yajati, tenāgnir
 anantarito 'nantaritaḥ | 26 || 10 |

Iti śaṣṭhapañcīkāyāṁ caturtho 'dhyāyāḥ.

ky ekonatrinṣādhyaḥ daśamaḥ khaṇḍaḥ.

1 Śilpāni śaṁsanti 2 devaśilpāny, eteshāṁ vai śilpānām
 anukṛitīha śilpaṁ adbhigamyate. hasti kaṁso vāso hira-
 nyam aṣṭavarāṇi rathāḥ śilpāni 3 śilpaṁ hāsmīn adbhigamyate
 ya evaṁ veda 4 yad eva śilpānāṁ | 5 ātmasaṁskṛitir vāva
 śilpāni, chandomayam vā etair yajamāna ātmānam saṁ-
 skurute 6 nābhānedishṭham śaṁsati 7 reto vai Nābhānedi-
 shṭho, retas tat siṁcati 8 tam aniruktam śaṁsaty. aniruktam
 vai reto guhā yonyāṁ siccyate 9 sa retomiṣro 'bhavati:
 kṣhmayā retāḥ saṁjagmāno ni shiṁced iti, retāḥ-

samṛiddhyā eva 10 tam sanārāṣaṁsaṁ ṣaṁsati. prajā vai naro vāk ṣaṁsaḥ. prajāsv eva tad vācam dadhāti. tasmād imāḥ prajā vadatyō jāṅante 11 tam haikē purastāc ehaṁsanti: purastādāyatanā vāg iti vadanta 12 upariśtād eka: upariśtādāyatanā vāg iti vadanto 13 madhya eva ṣaṁsen. madhyāyatanā vā iyaṁ vāg 14 upariśtānuedīyasīvopariśtān nedīyasīva vā iyaṁ vāk 4 tam hotā retobhūtaṁ siktṛvā maitrāvaruṇāya samprayaçhaty: etasya tvam prāṇān kalpayeti || 27 || 1

1 Vālakhilyāḥ ṣaṁsati. prāṇā vai vālakhilyāḥ. prāṇān evāsyā tat kalpayati 2 tā vihrītāḥ ṣaṁsati. vihrītā vā ime prāṇāḥ: prāṇenāpāno, 'pānena vyānaḥ 3 sa pacchaḥ prathame sūkte viharaty, ardharacṣo dvitīye, rikṣas tṛtīye 4 sa yat prathame sūkte viharati, prāṇaṁ ca tad vācam ca viharati. yad dvitīye, cakṣuṣ ca tam manaṣ ca viharati. yat tṛtīye. śrotraṁ ca tad ātmānaṁ ca viharati 5 te haikē saha bṛihatyaṁ saha satobṛihatyaṁ viharanti. tad apṛāptō vihāre kāmō, net tu pragāthāḥ kalpante 6 'tīmarṣam eva vihareṭ, tathā vai pragāthāḥ kalpante. pragāthā vai vālakhilyās, tasmād atīmarṣam eva vihareḍ. yad evātīmarṣā3m | 7 ātmā vai bṛihatī, prāṇāḥ satobṛihatī. sa bṛihatīm aṣaṁsit, sa ātmātha satobṛihatīm, te prāṇā: atha bṛihatīm atha satobṛihatīm, tad ātmānaṁ prāṇāḥ paribṛihaṁ eti. tasmād atīmarṣam eva vihareḍ 8 yad v evātīmarṣā3m | ātmā vai bṛihatī, paṣavaḥ satobṛihatī. sa bṛihatīm aṣaṁsit, sa ātmātha satobṛihatīm, te paṣavo; 'tha bṛihatīm atha satobṛihatīm, tad ātmānaṁ paṣabhīḥ paribṛihaṁ eti. tasmād atīmarṣam eva vihareḍ 9 vy evottame sūkte paryasyati, sa eva tayor vihāras 10 tasya maitrāvaruṇāḥ prāṇān kalpayitṛvā brāhmaṇēcchaṁsine samprayaçhaty: etaṁ tvam prajānayet || 28 || 2

1 Sukīrtiṁ ṣaṁsati. devayonir vai Sukīrtis. tad yajñād

devayonyai yajamānam prajānayati 2 Vṛishākapiṃ ṣaṁsaty.
ātmanā vai Vṛishākāpir, ātmānam evāśya tat kalpayati 3 tam
nyūṅkhaṇty. annam vai nyūṅkhas, tad asnfai jātāyānṇā-
dyam pratidadhāti yathā kumārāya stanam 4 sa pāṅkto
bhavati. pāṅkto 'yam puruṣaḥ pañcadhā vihito: lomāni
tvaṅ māṁsam asthi majjā. sa yāvān eva puruṣas, tāva-
ntam yajamānam saṁskaroti 5 tam brāhmaṇācchaṁsī jana-
yitvācchāvākāya samprayachaty: etasya tvam pratishtām
kalpayeti || 29 || 3 ||

* 1 Evayāmarutam ṣaṁsati. pratishtā vā evayāmarut,
pratishtām evāśya tat kalpayati 2 tam nyūṅkhaṇty. annam
vai nyūṅkho, 'nnādyam evāsmiṁs tad dadhāti 3 sa jāgato
vātijāgato vā. sarvam vā idam jāgataṃ vātijāgataṃ vā
4 sa u māruta. āpo vai Maruta āpo 'nnam, abhipūrvam
evāsmiṁs tad annādyam dadhāti 5 tāny etāni saha carā-
ṇīty ācakshate: nābhānedishtham vālakhilyā vṛishākapiṃ
evayāmarutam. tāni saha vā ṣaṁset saha vā na ṣaṁsed
6 yad enāni nānā ṣaṁsed, yathā puruṣam vā reto vā vi-
ehindīyāt tādrik tat. tasmād enāni saha vā ṣaṁset saha vā
na ṣaṁset 7 sa ha Bulila Āsvatara Āsvir vaiṣvajito hotā
sann ikshām cakra: eshām vā eshām śilpānām viṣvajiti
sāmvatsarīke dve madhyamdinam abhi pratyetoṛ hantāham
ittham evayāmarutam ṣaṁsayānīti. tad dha tathā ṣaṁsayām
cakāra 8 tad dha tathā śasyamāne Gauṣṭa ājagāma, sa ho-
vāca: hotaḥ kathā te śastram vicakram plavata iti 9 kim
hy abhūd ity 10 evayāmarud ayam uttarataḥ śasyata iti
sa hovācaindro vai madhyamdināḥ. kathendram madhyam-
dinān ninīśasīti 11 nendram madhyamdinān ninīśāmīti
hovāca 12 chandas tv idam amadhyamdināsācy. ayam jā-
gato vātijāgato vā. sarvam vā idam jāgataṃ vātijāgataṃ
vā. sa u māruto. maiva ṣaṁsishtēti 13 sa hovācāramācchā-
vakety. atha hāsmiṁ annāśanam īshe 14 sa hovācaindram

esha viṣṇunyaṅgaṃ śaṁsatv, atha tvam etaṃ hotar upari-
 śtād raudryai dhāyāyāi purastān māṇṭasyāpyasyāthā
 iti 15 tad dha tathā śaṁsayāṃ cakāra. tad idam apy eta-
 rhi tathaiva śasyate ; 30 [4]

1 Tad āhur: yad asmin viṣvajity atirātra evaṃ shashṭhe
 'hani kalpate yajñah kalpate yajamānasya prajātiḥ. katham
 atraṣasta eva Nābhānedishṭho bhavaty atha maitrāvāṇṇo
 vālakhilyāḥ śaṁsati. te prāṇā — reto vā agre 'tha prāṇā
 — evaṃ brāhmaṇācchansy: aṣasta eva Nābhānedishṭho bha-
 vaty atha Vṛishākapiṃ śaṁsati. sa ātunā — reto vā āgre
 'thātmā — katham atra yajamānasya prajātiḥ, katham
 prāṇā aviklīptā bhavantīti 2 yajamānaṃ ha vā etena sar-
 vena yajñakratunā samskurvanti. sa yathā garbho yonīṃ
 antar, evaṃ sambhavañ chete. na vai sakṛid evāgre sarvaḥ
 sambhavaty, ekaikaṃ vā aṅgaṃ sambhavataḥ sambhavatīti
 3 sarvāṃi cet samāne 'han kriyeran. kalpata eva yajñah
 kalpate yajamānasya prajātir. athaitaṃ hotaivayāmaritaṃ
 tritīyasavane śaṁsati, tad yasya pratishṭhā tasyāṃ evainam
 tad antataḥ pratishṭhāpayati ; 31 [5] .

1 Chandasāṃ vai shashṭhenāhnāptānāṃ raso 'tyanedat.
 sa Prajāpatir abibhet: parāṇ ayaṃ chandasāṃ raso lokān
 atyeshyatīti. tam parastāc chandobhiḥ paryagrihṇān: nā-
 rāṣaṁsyā gāyatryā, raibhyā trishṭubhaḥ, pāriksītyā jaga-
 tyāḥ, kāravyayāṃśṭubhas. tat punaḥ chandassu rasam
 adadhāt 2 sarasair hāsyā chandobhir ishṭam bhavati, sara-
 saiḥ chandobhir yajñam tanute ya evaṃ veda 3 nārāṣaṁsiḥ
 śaṁsati. prajā vai naro vak śaṁsah, prajāsv eva tad vācam
 dadhāti. tasmād imāḥ prajā vadatyō jāyante. ya evaṃ
 veda yad eva nārāṣaṁsiḥ [4] śaṁsanto vai devāḥ ca ṛisha-
 yaḥ ca svargam lokam āyaṁ, tathaivaitad yajamāṇāḥ śa-
 ṁsanta eva svargam lokam yanti 5 tāḥ pragraham śaṁsati
 yathā Vṛishākapiṃ, vārshākapiṃ hi, Vṛishākapes tan nyā-

yam eti 6 tāsū na nyūnkhayen, nī vīva nardet, sa hi tāsām
 nyūnkho 7 raibhūḥ śaṁsati 8 rebhanto vai devāḥ ea ṛisha-
 yaḥ ea svargam lokam āyaṁs. tathaivaitad yajamānā re-
 bhanta eva svargam lokam yanti 9 tāḥ pragrāham śaṁsati
 yathā Vṛishākapiṁ, vārshākapaṁ hi. Vṛishākapes tan
 nyāyam eti. tāsū na nyūnkhayen, nī vīva nardet, sa hi tā-
 sām nyūnkhah 10 pārikshitīḥ śaṁsaty 11 Agnir vai pari-
 kṣhid, Agnir hīmāḥ prajāḥ parikshety, Agniṁ hīmāḥ pra-
 jāḥ parikshiyanty 12 Agner eva sāyujyam sarūpatām salo-
 katām aṣnute ya evaṁ veda 13 yad eva pārikṣitīḥ |
 14 samvatsaro vai parikshit. samvatsaro hīmāḥ prajāḥ pari-
 ksheti, samvatsaram hīmāḥ prajāḥ parikshiyanti 15 sam-
 vatsarasyaiva sāyujyam sarūpatām salokātām aṣnute ya
 evaṁ veda. tāḥ pragrāham śaṁsati yathā Vṛishākapiṁ,
 vārshākapaṁ hi, Vṛishākapes tan nyāyam eti. tāsū na
 nyūnkhayen, nī vīva nardet. sa hi tāsām nyūnkhah 16 kā-
 ravyāḥ śaṁsati 17 devā vai yat kiṁea kalyāṇam karmaku-
 rvaṁs tat kāravyābhir āpnuvaṁs, tathaivaitad yajamānā
 yat kiṁea kalyāṇam karma kurvanti tat kāravyābhir āpnu-
 vanti 18 tāḥ pragrāham śaṁsati yathā Vṛishākapiṁ, vār-
 shākapaṁ hi, Vṛishākapes tan nyāyam eti. tāsū na nyū-
 nkhayet, nī vīva nardet, sa hi tāsām nyūnkho 19 diṣām
 klīptīḥ śaṁsati. diṣa eva tat kalpayati 20 tāḥ paṇea śa-
 ṁsati. paṇea vā imā diṣaḥ, eatasras tiraṣya, ekordhivā
 21 tāsū na nyūnkhayen naivaiva ea ninarden: ned imā
 diṣo nyūnkhayānti 22 tā ardhareasah śaṁsati, pratishthāyā
 eva 23 janakalpāḥ śaṁsati. prajā vai janakalpā, diṣa eva
 tat kalpayitvā tāsū prajāḥ pratishthāpayati 24 tāsū na
 nyūnkhayen naivaiva ea ninarden: ned imāḥ prajā nyū-
 nkhayānti. tā ardhareasah śaṁsati, pratishthāyā eve 25 ndra-
 gāthāḥ śaṁsatindragāthābhir vai devā asurān abligāyāthai-
 nān atyāyaṁs, tathaivaitad yajamānā indragāthābhir evā-

prīyam bhrātrīvyam abhigāyāthainam atiyanti 26 tā ardha-
reasaḥ saṁsati, pratishṭhāyā eva || 32 || 6 ||

1 Aitaṣapralāpaṁ saṁsati 2 Aitaṣo ha vai mūnir agner
āyur dadarṣa, yajñasyāyātayāmam iti haika āhur. so 'bra-
vit putrān: putrakā agner āyur adarṣam, tad abhilapi-
shyāmi, yat kiṁca vadāmi tan me mā parigāteti. sa pra-
tyapadyatai, tā aśvā ā plavante pratīpam prātisaṁva-
nam iti 3 tasyābhyagnir Aitaṣāyana etyākāle 'bhīhāya mu-
kham apyagrihṇād: adṛipan naḥ piteti 4 tam hovācāpehy,
alaso 'bhūr yo me vācam avadhīh. śatāyurṁ gām akāri-
shyam sahasrāyur puruṣam, pāpishṭhām te prajāṁ ka-
romi yo mettham asakthā iti 5 tasmād āhur: Abhyaguaya
Aitaṣāyanā Aurvānām pāpishṭhā iti 6 tam haika bhūyātsaṁ
saṁsauti 7 sa na nishedhed. yāvatkāmanam saṁsety eva brū-
yād. āyur vā aitaṣapralāpa 8 āyur eva tad yajamānasya
pratārayati ya evaṁ veda 9 yad evaitaṣapralāpāḥ | 10 cha-
ndasām haisha raso yad aitaṣapralāpaḥ, chandassv eva tad
rasam dadhāti 11 sarasair hāsyā chandobhir iṣṭam bha-
vati, sarasais chandobhir yajñam tate ya evaṁ veda
12 yad v evaitaṣapralāpāḥ | 13 ayātayāmā vā akṣhitir ai-
taṣapralāpo, 'yātayāmā me yajñe 'sad akṣhitir me yajñe
'sad iti 14 tam vā etam aitaṣapralāpam saṁsati padāvagrā-
ham yathā nividaṁ 15 tasyottamena padena praṇauti yathā
nividaḥ 16 pravallhikāḥ saṁsati. pravallhikābhir vai devā
asurān pravallhyāthainān atyāyaṁs, tathaivaitad yajamānāḥ
pravallhikābhir evāpriyam bhrātrīvyam pravallhyāthainam
atiyanti 17 tā ardhareasaḥ saṁsati. pratishṭhāyā eva 18 ji-
jñāsenyāḥ saṁsati. ājijñāsenyābhir vai devā asurān ājijñā-
yāthainān atyāyaṁs, tathaivaitad yajamānā ājijñāsenyābhir
evāpriyam bhrātrīvyam ājñāyāthainam atiyanti. tā ardha-
reasaḥ saṁsati, pratishṭhāyā eva 19 pratirādham saṁsati.
pratirādhenā vai devā asurān pratirādhyāthainān atyāyaṁs,

tathaivaitad yajamānāḥ pratirādhenaivāpriyam bhrāṭṛivyaṁ
pratirādhyāthainam atiyanti 20 ativādam śaṁsaty. ativā-
dena vai devā asurān atyudyāthainān atyāyaḥ, tathaivai-
tad yajamānā ativādenaivāpriyam bhrāṭṛivyaṁ atyudyā-
thainam atiyanti. tam ardharecaṣaḥ śaṁsati, pratishṭhāyā
eva || 33 || 7 ||

1 Devanītham śaṁsaty 2 Ādityāḥ ca ha vā Aṅgirasas
ca svarge loka 'spardhanta: vayan pūrva eshyāmo vayan
iti. te hāṅgirasas pūrve śvaḥsutyām svargasya lokasya
dadṛṣus. te 'gnim prajighyur — Aṅgirasām vā eko 'gniḥ
— parchy, Ādityebhyaḥ śvaḥsutyām svargasya lokasya
prabrūhīti. te hādityā Agnim eva dṛishṭvā sadyaḥsutyām
svargasya lokasya dadṛṣus. tān etyābravī: elvaḥsutyām
vaḥ svargasya lokasya prabrūma iti. te hocur: atha vayan
tubhyaṁ sadyaḥsutyām svargasya lokasya prabrūmas, tva-
yaiva vayan hotrā svargam lokam eshyāma iti. sa ta-
thety uktvā pratyuktaḥ punar ājagāma 3 te hocuḥ: prāvo-
cāḥ iti | prāvocam iti hovācātho me pratiprāvocann iti.
no hi na pratyajñāsthāḥ iti | prati vā ajñāsam iti hovāea
4 yaśaśā vā esho 'bhyañti ya ārtvijyena, tam yaḥ praticu-
ndhet yaśaḥ sa pratirundhet, tasmān na pratyarautsīti
5 yadi tv asmād apojjigāṁsed, yajñenāsmād apodiyāt | yadi
tv ayājyaḥ, svayam apoditam tasmāt || 34 || 8 ||

1 Te hādityāu Aṅgirasas yājayaṁs, tebhya yājayadbhya
imām pṛithivīm pūrṇām dakṣiṇānām adadus. tān iyaṁ
pratigrīhātāpat. tam nyavṛiṇjan. sā sīhi bhūtvā vijri-
mbhanti janāu acarat. tasyaḥ śocatyā ime pradarāḥ prā-
diryanta ye 'syā ime pradarāḥ, sameva haiva tataḥ purā
2 tasmād āhur: na uivṛittadakṣiṇām pratigrīhṇīyān: neu
ma śaṇā viddhā śaṇā vidhyād iti 3 yadi tv enām pratigrī-
hṇīyād, apriyāyainām bhrāṭṛivyāya dadyāt, parā haiva
bhavaty 4 atha yo 'sau tapatiḥ | esho 'śvaḥ śveto rūpaṁ
krītvāśvābhīdhānyapihitenātmanā praticakrama. imam vo

nayānna iti, sa esha devanītho 'nūcyata 5 ādityā ha jari-
 tar aṅgirobhyo dakṣhiṇām 'anayan | 6 tām ha jari-
 tar na praty āyanu iti. na hi ta imām pratyāyaṁs
 7 tām n ha jaritaḥ praty āyanu iti. prati hi te 'mum
 āyaṁs 8 tām ha jaritar na praty aḡribhṇannu iti. na
 hi ta imām pratyagḡribhṇaṁs 9 tām n ha jaritaḥ praty
 aḡribhṇannu iti. prati hi te 'mum aḡribhṇannu 10 ahā
 neta sann avicetanānīty. esha ha vā ahnām vicetayitā
 11 jajñā neta sann apurogavāsa iti. dakṣhiṇā vai
 yajñānām purogavi. yathā ha vā idam ano 'purogawaṁ
 rishyaty, evaṁ haiva yajño 'dakṣhiṇo rishyati. tasmād
 āhur: dātavyaiva yajñe dakṣhiṇā bhavaty apy alpikāpy
 12 uta śveta āsupatvā | 13 uto padyābhir jayī-
 shṭhaḥ | 14 utem āṣu mānuṁ piparti | 15 ādityā ru-
 drā vasavas tveḷate | 16 idam rādhaḥ prati ḡri-
 bhṇīhy aṅgira iti. pratigrahaṁ eva tad rādhasa aiehaṁ
 17 idam rādho bṛihat prīthu | 18 devā dadaty ā va-
 ram | 19 tad vo astu sucetanam | 20 yushme astu
 dive-dive | 21 praty eva ḡribhāyateti. praty evainam
 tad ajagrabhaisham 22 tam vā etam devanītham śaisati
 padāvagrāham yathā nividam. tasyottamena padena pra-
 nauti yathā nividaḥ || 35 || 9 ||

1 Bhūtechadaḥ śaisati 2 bhūtechadbhīr vai devā asu-
 rān upāsacantoteva yuddhenoteva māyayā. teshām vai devā
 asurānām bhūtechadbhīr eva bhūtam chādayitvāthainām
 atyāyaṁs. tathaivaitad yajamānā bhūtechadbhīr evāpriyasya
 bhrātṛivyasya bhūtam chādayitvāthainam atiyanti 3 tā
 ardharecaṣaḥ śaisati, pratishṭhāyā evā 4 hanasyāḥ śaisaty
 5 āhanasyād vai retaḥ sicyate, retasaḥ prajāḥ prajāyante,
 prajātim eva tad dadhāti 6 tā daśa śaisati. daśākṣharā
 virāl, annam virāl, annād retaḥ sicyate, retasaḥ prajāḥ
 prajāyante. prajātim eva tad dadhāti 7 tā nyūnkhayaty.
 annam vai nyūnkho, 'nnād retaḥ sicyate, retasaḥ prajāḥ

prajāyante, prajātim eva tad dadhāti 8 dadhikrāvṇo' akā-
 risham iti dadhikrīm̐ śaṁsati. devapavitram vai dadhikrā-
 idam vā idam vyāhanasyām vācam avādīt, tad devapavi-
 treṇa vācam punīte 9 sānushṭubh bhavati. vāg vā anushṭup,
 tat svena ehandasā vācam punīte 10 sutāso madhuma-
 ttamā iti pāvamāniḥ śaṁsati 11 devapavitram vai pāvamā-
 nya. idam vā idam vyāhanasyām vācam avādīt. tad deva-
 pavitreṇaiva vācam punīte. tā anushṭubho bhavanti. vāg
 vā anushṭup, tat svenaiva ehandasā vācam punīte 12 'va
 drapso aṅsumatīm atishṭhad ity aindrābārhaspatyaṁ
 trīcam śaṁsati 13 viṣo adevīr abhy ācarantīr bṛi-
 haspatinā yujendraḥ sasāha ity 14 asuraviṣam ha
 vai devān abhy udācārya āsīt, sa Indro Bṛihaspatinaiva
 yujāsuryaṁ varṇam abhidāsantam apāhaṁs. tathaivaitad
 yajamānā Indrābṛihaspatibhyām eva yujāsuryaṁ varṇam
 abhidāsantam apaghmate 15 tad āhuḥ: samśaṁset shashṭhe
 'hā3n | na samśaṁset ity | samśaṁsed ity āhuḥ. katham
 ānyeshv ahasu samśaṁsati, katham atra na samśaṁsed
 ity. atho khalv āhur: naiva samśaṁset. svargo vai lokāḥ
 shashṭham ahar, asamāyī vai svargo lokāḥ, kascid vai
 svarge loke sametīti. sa yat samśaṁset, samānam tat ku-
 ryād. atha yan na samśaṁsati3i | tat svargasya lokasya
 rūpam. tasmān na samśaṁsed. yad eva na samśaṁsati3i |
 16 etāni vā atrokthāni: nābhānedishṭho vālakhilyā vṛishā-
 kapiṛ evayāmarut. sa yat samśaṁsed, apaiva sa eteshu
 kāmān rādhnuyād 17 aindro vṛishākapiḥ. sarvāṇi chandā-
 ṁsy aitaṣapralāpas. tatra sa kāmā upāpto ya aindre jāgate.
 'thedaṁ aindrābarhaspatyaṁ sūktam, aindrābārhaspatyā
 paridhāniyā. tasmān na samśaṁseu na samśaṁset || 36 || 10 ||

Iti shashṭhapañcikāyām pañcamo 'dhyāyaḥ.

Iti trīṁśadhyāye daṣamaḥ khaṇḍaḥ.

1 Athātaḥ paṣor vibhaktis, tasya vibhāgaṃ vakshyāmo
 2 hauṃ sajjhve prastotuḥ. śyenam vakshaṃ dgātuh, kaṇṭhaḥ
 kākudraḥ pratihartur, dakṣiṇā śronir hotuḥ. savyā bra-
 hmaṇo, dakṣiṇaṃ sakthi maitrāvaruṇasya, savyam •brā-
 hmaṇācebaśisino, dakṣiṇam pārsvam sāṃsam adhvaryoḥ,
 savyam upagātrīṇām, savyo 'nsaḥ pratiprasthātur. dakṣi-
 ṇam dor neshtuḥ, savyam potur. dakṣiṇa ūrur achāvākā-
 sya, savya āgnīdhraśya, dakṣiṇo bāhur ātreyaśya, savyaḥ
 sadasyaśya, sadam cānūkam ca gṛīhapater, dakṣiṇau •pā-
 dau gṛīhapater vratapradasya, savyau pādau gṛīhapater
 bhāryāyai vratapradasyau, shṭha enayoḥ sādharmaṇo bhavati,
 tam gṛīhapatir eva praśiṃshyāj. jāghānīm patnībhyo hara-
 nti, tām brāhmaṇāya dadyuḥ. skandhyāś ca manikās ti-
 sraś ca kikasā grāvastutas, tisraś caiva kikasā ardham ca
 vaikartasyometur, ardham caiva vaikartasya klomā ca śa-
 mitus. tad brāhmaṇāya dadyād, yady abrahmaṇaḥ syāc.
 chiraḥ subrahmaṇyāyai, yaḥ śvalisutyām prāha •asyājīnam,
 iḷā sarveshām hotur vā 3 tā vā etāḥ śaṭtriṃśatam ekapadā
 yajñam vahanti. śaṭtriṃśadaksharā vai bhīhati, bārhatāḥ
 svargā lokāḥ. prāṇāṃś caiva tat svargāṃś ca lokān āpmu-
 vanti, prāṇeshu caiva tat svargeshu ca lokeshu pratiti-
 shṭhanto yanti 4 sa esha svargyaḥ paṣur ya enam evaṃ
 vibhajanty 5 atha ye 'to 'nyathā, tad yathā selagā vā pā-
 pakṛito vā paṣum vimatlmīraṃś tādrik tat 6 tām •vā etām
 paṣor vibhaktim Srantarishir Devabhāgo vidām cakāra,
 tām u hāprocyaiṁsmāl lokād nacakramat 7 tām u ha

Girijāya Babhravyāyāmanuṣhyaḥ provāca. tato hainām
ctadarvān manuṣhyā adhīyate 'dhyāyate || 1 || 1 ||

Iti saptamapañcīkāyām prathamō 'dhyāyaḥ.

Ity ekatrīṇṣādhyaḥ prathamah khaṇḍaḥ.

1 Tad āhur: ya āhitāgnir upavasathe mriyeta, katham
asya yajñāḥ syād iti. nainam yājayed, ity āhur, anabhi-
prāpto hi yajñam bhavatīti 2 tad āhur: ya āhitāgnir adhi-
ṣṭe 'gnihotre sāmnyāye vā havishshu vā mriyeta, kā tatra
prāyaścittir ity. atraivaināny anuparyādadhyaḥ yathā sa-
rvāṇi sandahyeran. sā tatra prāyaścittis 3 tad āhur: ya
āhitāgnir āsanneshu havishshu mriyeta, kā tatra prāyaści-
ttir iti. yābhya eva tāni devatābhyo havīṁshi grīhītāni
bhavanti, tābhyaḥ svāhety evaināny āhavanīye sarvahanti
juhuyāt. sā tatra prāyaścittis 4 tad āhur: ya āhitāgnih
prāśan mriyeta, katham asyāgnihotraṁ syād ity. abhi-
vānyavatsāyāḥ payasā juhuyād. anyad ivaitat payo yad
abhivānyavatsāyā, anyad ivaitad agnihotraṁ yat preta-
syāṅpi vā yata eva kutaśca payasā juhuyur 6 athāpy
āhur: eṣam evainān ajasrān ajuhvata indhīraṁ ā śarīrā-
nām āhartor iti 7 yadi śarīrāṇi na vidyeran, parṇaśaraḥ
shashtis trīṇi ca śatāny āhṛitya teshāṁ puruṣharūpakam
iva kṛtvā tasmiṁs tāu āvṛitaṁ kuryur, athainān charīrair
āhṛitaiḥ saṁsparṣyodvāsayeyur 8 adhyardhaśatam kāye,
sakthini dvipañcāṣe ca viṁṣe co, rū dvipañcaviṁṣe. śeṣam
tu śirasya npari dadhyāt 9 sā tatra prāyaścittih || 2 || 1 ||

1 Tad āhur: yasyāgnihotry upavasīṣṭā duhyamānopa-
viṣet, kā tatra prāyaścittir iti. tām abhimantrayeta 2 yasmād
bhīṣhā nishīdasi tato no abhayaṁ kṛidhi | paśūn
naḥ sarvān gopāya namo rudrāya mīḥhusa iti. tām
ntthāpayed: nd asthād devy aditir āyur yajñapatāv
adhāt | indrāya kṛiṇvatī bhāgam mitrāya varu-
ṇaya cety. athāsyā udapātram ūdhasi ca mukhe copa-

grihñiyād, athainām brāhmaṇāya dadyāt. sā tatra prāya-
 ṣeittis 3 tad āhur: yasyāgnihotry npāvasṛiṣṭā duhyamānā
 vāṣyeta, kā tatra prāyaṣeittir ity. aṣanāyām ha' vā eshā ya-
 jānānasya pratikhyāya vāṣyate. tām annān apy ādayec chā-
 ntyai, śāntir vā annam. sūyavasād bhagavatī hi bhūyā
 iti. sā tatra prāyaṣeittis 4 tad āhur: yasyāgnihotry npāvasṛi-
 ṣṭā duhyamānā syandeta. kā tatra prāyaṣeittir iti. sā yat
 tatra skandayet, tad abhimriṣya japed: yad adya du-
 gdham prithivīm asṛipta yad oshadhīr atyasṛipad
 yad āpah ! payo grīheshu payo aghnyāyām payo
 vatseshu payo astu tan mayīti. tatra yat pari-
 ṣiṣṭam syāt, tena juhuyād yady alam homāya syād.
 yady u vai sarvaṃ siktam syād, athānyām āhūya tām
 dugdhvā tena juhuyād, ā tv eva śraddhāyai hotavyam.
 sā tatra prāyaṣeittih 3 | 2 ||

1 Tad āhur: yasya sāyamdugdham sāmnāyāya du-
 shyed vāpahared vā, kā tatra prāyaṣeittir iti. prātar-
 dugdham dvaidham kṛtvā tasyānyatarām bhaktim ātaeya
 tena yajeta: sā tatra prāyaṣeittis 2 tad āhur: yasya prātar-
 dugdham sāmnāyāya duśhyed vāpahared vā, kā tatra prā-
 yaṣeittir ity. aindram vā mātendram vā puroḷāṣam tasya
 sthāne nirupya tena yajeta. sā tatra prāyaṣeittis 3 tad
 āhur: yasya saryam eva sāmnāyāya duśhyed vāpahared
 vā, kā tatra prāyaṣeittir ity. aindram vā mātendram veti
 samānam. sā tatra prāyaṣeittis 4 tad āhur: yasya sarvāny
 eva havīṃshi duśhyeyur vāpahareyur vā, kā tatra prāya-
 ṣeittir ity. ājyasyaināni yathādevatam parikalpya tayājya-
 havishesṭhyā yajetāto 'nyām isṭīm annabauṣam tanvita. ya-
 jño yajñasya prāyaṣeittih 4 | 3 ||

1 Tad āhur: yasyāgnihotram adhiṣṭitam amedhyam
 āpadyeta, kā tatra prāyaṣeittir iti. sarvaṃ evainat srucy
 abhiparyāsicya prāṇ udeत्यahavaniye haitān samidham

abhyādadhāt, athottarata āhavanīyasyoshnam bhasma nirūhya juhuyān maṇasā vā prajāpatyayā varcā. tad dhutam cāhutam ca' sa yady ekasminn mūte yadi āvayor, esha eva kalpas. tac cēd vyapanayitum saknuyān. nishshicyaitad dushṭam adushṭam abhiparyāsicya tasya yathonnīti syāt tathā juhuyāt. sā tatra prāyaścittis 2 tad āhur: yasyāgnihotram adhiṣṭitam skandati vā vishyandate vā. kā tatra prāyaścittir iti. tad adbhīr upaninayec chāntyai, śāntir vā āpo. 'thainad dakṣiṇena pāninābhīmṛṣya japati 3 divam tṛtiyaṁ devān yajño 'gāt tato mā draviṇam āśtāntarikṣham tṛtīyam pitṛin yajño 'gāt tato mā draviṇam āśṭa, pṛithivīm tṛtīyam manuṣhyān yajño 'gāt tato mā draviṇam āśṭa 4 yayor ojasā skabhitā rajānsīti vaiṣṇuvārūṇiṁ ṛicam japati. Viṣṇur vai yajñasya durishṭam pāti Varuṇaḥ svishṭam, taylor ubhayor eva śāntyai 5 sā tatra prāyaścittis 6 tad āhur: yasyāgnihotraṁ adhiṣṭitam prāṇ udāyan skhalate vāpi vā bhrāṇṣate, kā tatra prāyaścittir iti. sa yady upanivartayet, svargāl lokād yajamānam āvartayed. atraivāsmā upaviśṭāyaitam agnihotrāparīśesham āhareyus, tasya yathonnīti syāt tathā juhuyāt. sā tatra prāyaścittis 7 tad āhur: atha yadi srug bhidyeta, kā tatra prāyaścittir ity. anyām sruccam āhrity juhuyād. athaitām sruccam bhinnām āhavanīye 'bhyādadhāt prāgdandām pratyakpushtikarām. sā tatra prāyaścittis 8 tad āhur: yasyāhavanīye hāgnir vidyētātha gārhapatya npaśāmyet, kā tatra prāyaścittir iti. sa yadi prāṇcam uddharet prāyatanāe cyaveta, yat pratyāṇcam asuravad yajñam tanvīta, yan manthed bhrātrīvyam yajamānasya janayed. yad anugamayet prāṇo yajamānam jahyāt. sarvam evainam sahaabhasmānam samopya gārhapatyāyatane nidhāyātha prāṇcam āhavanīyam uddharet. sā tatra prāyaścittih || 5 || 4 ||

1 Tad āhur: yasyāgnāv agnim uddhareynh, kā tatra prāyaścittir iti. sa yady anupasyed, ndūhya pūrvam aparāṃ nidadhyād. yady u nānupasyet, so 'gnāye 'gnivate 'śhṭākāpālam purolāṣaṃ nirvapet. tasya yājyānuvākye: agnināgniḥ sam idhyate, tvam hy agne agninety. āhutim vāhavanīye juhuyād: agnaye 'gnivate svāheti. sā tatra prāyaścittis 2 tad āhur: yasya gārhapatyāhavanīyau mithaḥ saṃsriḥyeyātām, kā tatra prāyaścittir iti. so 'gnaye vītaye 'śhṭākāpālam purolāṣaṃ nirvapet. tasya yājyānuvākye: agna ā yāhi vītaye. yo agnim devavī-taya ity. āhutim vāhavanīye juhuyād: agnaye vītaye svāheti. sā tatra prāyaścittis 3 tad āhur: yasya sarya evāgnayo mithaḥ saṃsriḥyeran, kā tatra prāyaścittir iti. so 'gnaye vivicaye 'śhṭākāpālam purolāṣaṃ nirvapet. tasya yājyānuvākye: svar na vastor ushasām aroci. tvām agne mānushīr īlate viṣa ity. āhutim vāhavanīye juhuyād: agnaye vivicaye svāheti. sā tatra prāyaścittis 4 tad āhur: yasyāgnayo anyair agnibhiḥ saṃsriḥyeran, kā tatra prāyaścittir iti. so 'gnaye kshāmavate 'śhṭākāpālam purolāṣaṃ nirvapet. tasya yājyānuvākye: akrandad agni stanayann iva dyaur, adhā yathā naḥ pitarah parāsa ity. āhutim vāhavanīye juhuyād: agnaye kshāmavate svāheti. sā tatra prāyaścittih 6 || 5 ||

1 Tad āhur: yasyāgnayo grāmyenāgninā sandahyeran, kā tatra prāyaścittir iti. so 'gnaye samvargāyāśhṭākāpālam purolāṣaṃ nirvapet. tasya yājyānuvākye: kuvit su no gaviśhṭaye, mā no asmin mahādhana ity. āhutim vāhavanīye juhuyād: agnaye samvargāya svāheti. sā tatra prāyaścittis 2 tad āhur: yasyāgnayo divyenāgninā saṃsriḥyeran, kā tatra prāyaścittir iti. so 'gnaye psumate 'śhṭākāpālam purolāṣaṃ nirvapet. tasya yājyānuvākye: apsv agne sadhish tava, mayo dadhe medhirah pū-

tadaksha ity. āhutiṃ vāhavanīye juhuyād: agnaye
'psumate svāheti. sā tatra prāyaścittis 3 tad āhur: ya-
syāgnayaḥ 'śavāguinā saṃsriḡyeran, kā tatra prāyaścittir
iti. so 'gnaye śucaye 'śhṭākāpālam purolāṣaṃ nirvapet.
tasya yājyānuvākye: agniḥ śucivratatama, ud agne
śucayas tavety. āhutiṃ vāhavanīye juhuyād: agnaye
śucaye svāheti. sā tatra prāyaścittis 4 tad āhur: yasyā-
gnaya āraṇyenāgninā saṃdahyeran, kā tatra prāyaścittir
iti. sam evāropayed araṇī voluukam vā mokshayed yady
āhavanīyād yadi gārhapatyād. yadi na śakmyāt, so 'gnaye
samvargāyāśhṭākāpālam purolāṣaṃ nirvapet. tasyokte yā-
jyānuvākye. āhutiṃ vāhavanīye juhuyād: agnaye sam-
vargāya svāheti. sā tatra prāyaścittih || 7 || ॥

1 Tad āhur: ya āhitāgnir upavasathe 'śru kurvīta, kā
tatra prāyaścittir iti. so 'gnaye vratabhṛite 'śhṭākāpālam
purolāṣaṃ nirvapet. tasya yājyānuvākye: tvam agne
vratabhṛite chueir, vratāni bibhrad vratapā ada-
bdha ity. āhutiṃ vāhavanīye juhuyād: agnaye vrata-
bhṛite svāheti. sā tatra prāyaścittis 2 tad āhur: ya āhi-
tāgnir upavasathe 'vratyaṃ āpadyeta, kā tatra prāyaścittir
iti. so 'gnaye vratapataye 'śhṭākāpālam purolāṣaṃ nirva-
pet. tasya yājyānuvākye: tvam agne vratapā asi, yad
vo vaya pramināma vratānity. āhutiṃ vāhavanīye
juhuyād: agnaye vratapataye svāheti. sā tatra prā-
yaścittis 3 tad āhur: ya āhitāgnir amāvāsyām paṇṇamā-
sīm vātiyāt, kā tatra prāyaścittir iti. so 'gnaye pathikṛite
'śhṭākāpālam purolāṣaṃ nirvapet. tasya yājyānuvākye:
vetthā hi vedho 'dhvana, ā devānām api panthām
agaumety. āhutiṃ vāhavanīye juhuyād: agnaye pathi-
kṛite svāheti. sā tatra prāyaścittis 4 tad āhur: yasya
sarva evāgnaya upaśāmyeran, kā tatra prāyaścittir iti. so
'gnaye tapasvate janadvate pāvakaṇvate 'śhṭākāpālam pu-

roḷāṣaṃ nirvapet. tasya yājyānuvākye: ā yāhi tapasā janeshv, ā no yāhi tapasā janeshv ity. āhutim vāhavanīye juhuyād: agnaye tapasvate janadvate pāvā kavate svāheti. sā tatra prāyaścittih '8.7'

1 Tad āhur: ya āhitāgnir āgravaṇenānīṣṭvā navānnaṃ prāśniyāt, kā tatra prāyaścittir iti. so 'gnaye vaiṣvānarāya dvādaśakapālaṃ puroḷāṣaṃ nirvapet. tasya yājyānuvākye: vaiṣvānaro ajījanat, prīṣṭho divi prīṣṭho agniḥ prithivyām ity. āhutim vāhavanīye juhuyād: agnaye vaiṣvānarāya svāheti. sā tatra prāyaścittis 2 tad āhur: ya āhitāgnir yadi kapālaṃ naśyet, kā tatra prāyaścittir iti. so 'śvibhyām dvikapālaṃ puroḷāṣaṃ nirvapet. tasya yājyānuvākye: aśvinā vartir asmad ā gomatā nāsātyā rathenety. āhutim vāhavanīye juhuyād: aśvibhyām svāheti. sā tatra prāyaścittis 3 tad āhur: ya āhitāgnir yadi pavitraṃ naśyet, kā tatra prāyaścittir iti. so 'gnaye pavitravate 'śtākāpālaṃ puroḷāṣaṃ nirvapet. tasya yājyānuvākye: pavitraṃ te vitatam brahmaṇas pate, taposh pavitraṃ vitatam divas pada ity. āhutim vāhavanīye juhuyād: agnaye pavitravate svāheti. sā tatra prāyaścittis 4 tad āhur: ya āhitāgnir yadi hiraṇyaṃ naśyet, kā tatra prāyaścittir iti. so 'gnaye hiraṇyavate 'śtākāpālaṃ puroḷāṣaṃ nirvapet. tasya yājyānuvākye: hiraṇyakeṣo rājaso viśāra, ā te suparṇā aminantañ evair ity. āhutim vāhavanīye juhuyād: agnaye hiraṇyavate svāheti. sā tatra prāyaścittis 5 tad āhur: ya āhitāgnir yadi prātar asnāto 'gnihotraṃ juhuyāt, kā tatra prāyaścittir iti. so 'gnaye Varuṇāyāśtākāpālaṃ puroḷāṣaṃ nirvapet. tasya yājyānuvākye: tvam no agne varuṇasya vidvān, sa tvam no agne 'vamo bhavotīty. āhutim vāhavanīye juhuyād: agnaye varuṇāya svāheti. sā tatra prāyaścittis 6 tad āhur: ya āhitāgnir yadi sūtakā-

nnam prāśniyāt, kā tatra prāyaścittir iti. so 'gnaye tantu-
 mate 'shṭākapālam purolāṣam nirvapet. tasya yājyānuvā-
 kye: tantum tanvan rajaso bhānum anv ihy, akshā-
 naho nahyatanota somyā ity. āhutiṃ vāhavanīye ju-
 huyād: agnaye tantumate svāheti. sā tatra prāyaści-
 ttis 7 tad āhur: ya āhitāgnir jīve mṛitaṣabdam śrutvā, kā
 tatra prāyaścittir iti. so 'gnaye surabhimate 'shṭākapālam
 purolāṣam nirvapet. tasya yājyānuvākya: agnir hotā ny
 asīdad yajīyān, sādhvīm akar devavītiṃ no
 adyety. āhutiṃ vāhavanīye juhuyād: agnaye surabhi-
 mate svāheti. sā tatra prāyaścittis 8 tad āhur: ya āhi-
 tāgnir yaśya bhāryā gaur vā yaman janayet, kā tatra
 prāyaścittir iti. so 'gnaye marutvate trayodaśakapālam
 purolāṣam nirvapet. tasya yājyānuvākya: maruto yasya
 hi kshaye, 'rā ived acaramā ahevety. āhutiṃ vāha-
 vanīye juhuyād: agnaye marutvate svāheti. sā tatra
 prāyaścittis 9 tad āhur: apatnīko 'py agnihotram āhareṣt |
 nāhareṣt iti | 10 āhared ity āhur 11 yadi nāhared, anaddhā-
 puruṣaḥ 12 ko 'naddhāpuruṣa iti. ua devān na pītṛin na
 manuṣyaṇ iti 13 tasmād apatnīko 'py agnihotram āharet
 14 tad eshābhi yajñagāthā gīyate 15

yajet sautrāmaṇyām apatnīko 'py asomapaḥ |

mātāpitrībhyām anṛiṇārthād yajeti vacanāc chrutir

iti 16 tasmāt saumyam yājayet „9 | 8 || •

(1 Tad āhur: vācāpatnīko 'gnihotram katham eva juhoti
 2 nivishṭe mṛitā patnī nashṭā vāgnihotram katham agniho-
 tram juhoti 3 putrān pauṭrān naptṛin ity āhur: asmiṃś ea
 loka 'muṣmiṃś cāsmiṃl loka 'yaṃ svargo 'svargeṇa sva-
 rgam lokam ārurohety. amuṣyaiva lokasya saṃtatim
 dhārayati yasyaishām patnīm naichet. tasmād apatnīka-
 syādhanam kurvanti 4 apatnīko 'gnihotram katham agni-
 hotram juhoti. śraddhā patnī satyam yajamānaḥ. śraddhā

satyaṃ tad ity uttamam mithuṇaṃ, śraddhayā satyena mithunena svargāṇi lokāṇi jayatīti || 10 || 9 ||

(1 tad āhur: yad darsapūrṇamāsayor upavāsati, na ha vā avratasya devā havir aśnanti. tasmād upavasaty: uta me devā havir aśṇiyur iti 2 pūrvām paurṇamāsīm upavased iti Paiṅgyam, uttarām iti Kaushūtakam. yā pūrvā paurṇamāsī sānumatir, yottarā sā Rākā 3 yā pūrvāmāṣāsyā sā Sinivālī, yottarā sā Kuhūr 4 yām paryastamiyād abhyudiyād iti sā tithih 5 pūrvām paurṇamāsīm upavased. anirjñāya purastād amāvāsyāyām candramasaṃ yad upaiti yad yajate, tena somaṃ kriṇanti tenottarām. uttarām upavased. uttarāṇi ha vai soma yajate somaṃ anu daivatam. etad vai devasomaṃ yac candramās, tasmād uttarām upavaset || 11 || 10 ||)

1 Tad āhur: yasyāgnim anuddhṛitam Ādityo 'bhyūdīyād vābhyastamiyād vā prauṭo vā prāg ghomād upaśamyet, kā tatra prāyaścittir iti 2 hiraṇyam puraskṛitya sāyam uddharej. jyotir vai śukraṃ hiraṇyam, jyotiḥ śukraṃ asau; tad eva taj jyotiḥ śukraṃ paśyann uddharati. rajatam antardhāya prātar uddhared, etad rātrirūpaṃ. purā sambhedāc chāyānām āhavanīyam uddharen. mṛityur vai tamaḥ chāyā, tenaiva taj jyotiḥ mṛityuṃ tamaḥ chāyāṃ tarati. sā tatra prāyaścittis 3 tad āhur: yasya gārhapatyāhavanīyāv antarēṇau vā ratho vāṣvā vā pratipadyeta, kā tatra prāyaścittir iti. nainan manasi kuryād, ity āhur, ātmany asya hitā bhavantīti. tae cen manasi kurvīta, gārhapatyād avichinnām udakadhārām haret, tantuṃ tannvan rajaso bhānuṃ anv ihīty āhavanīyāt. sā tatra prāyaścittis 4 tad āhuḥ: katham agnīṃ anvādadhāno 'nvāhāryapacanam āhārayeḥ | nāhārayeḥ iti | 5 āhārayed ity āhuḥ. prāṇān vā esho 'bhyātmaṃ dhatte yo 'gnū ādhatte. teshāṃ esho 'nnādatamo bhavati yad anvāhāryapacanas.

tasminn etām āhutiṃ jñhoty: agnaye 'nnādāyānna-
pataye svāhetṛ 6 annādo hāunapatir bhavaty, aṣṇute
prajayānnādyam ya evaṃ vedāntareṇa gārhapatyāhava-
nīyau hoshyan saṃcaretāitena ha vā enaṃ saṃcaramāṇam
agnayo vidur: ayam asmāsu hoshyatīty. etena ha vā asya
saṃcaramāṇasya gārhapatyāhavanīyau pāpmānam apaha-
taḥ, so 'pahatapāpmordhvaḥ svargam lokam etīti vai brā-
hmaṇam udāharanti 8 tad āhuh: katham agnīu pravatsyann
upatishṭheta, proshya vā pratyetyāhar-ahar veti. tūshnīm
ity āhus. tūshnīm vai śreyasa ākāṅkshante. 'thāpy āhur:
ahar-ahar yā ete yajamānasyāśraddhayodvāsanāt praplā-
vanād bibhyati. tām upatishṭhetaivābhayam vo 'bha-
yam me 'stv ity. abhayam haivāsmāi bhavaty abhayam
haivāsmāi bhavati || 12 || 11 ||

Iti saptamaṣaṇikāyām dvītiyo 'dhyāyaḥ.

Iti dvātriṃśadhyaḥ ekādaśaḥ khaṇḍaḥ.

1 Hariṣcandro ha Vaidhasa Aikshvāko rājāputra āsa.
tasya ha śatam jāyā babhūvus, tāsu putraṃ na lebhe. ta-
sya ha Parvatanāradau grīha ūshatuh, sa ha Nāradaṃ pa-
pracha 2

yam nv imam putram ichanti ye vijānanti ye ca na |
kim svit putreṇa vindate tau ma ācakshva Nāradeti

3 sa ekayā prishṭo daśabhiḥ pratyuvāca 4

ṛinam asmin saṃmayaty amṛitatvaṃ ca gachati |
pitā putrasya jātasya paśyee cej jīvato mukham ||

5 yāvantaḥ pṛithivyām bhogā yāvanto jātavedasi |
yāvanto apsu prāṇinām bhūyāu putre pitus tataḥ ||

6 śaśvat putreṇa pitaro 'tyāyan bahulam tamaḥ |
ātma hi jajūa ātmanah sa irāvaty atitāriṇi ||

7 kim nu malam kim ajinam kim u śmaśrūṇi kim tapaḥ |
putram brahmāṇa ichadhvam sa vai loko 'vadāvadaḥ ||

8 annam ha prāṇaḥ śaraṇam ha vāso

rūpaṃ hiraṇyama paśavo vṛvāhāḥ |
sakhā ha jāyā kṛipāṇaṃ ha dūhitā ,
jyotir ha putrah parame vyoman ,

9 patir jāyām praviṣati garbho bhūtvā sa mātaram |
tasyām punar nava bhūtvā daṣaṃ māsī jāyate |

10 taj jāyā jāyā bhavati yad asyām jāyate punaḥ |
ābhūtir eśābhūtir bījam etau nidhīyate |

11 devāṣ caitām ṛishayaṣ ca tejah samabharan mahat |
devā manushyān abruvan eśā vo janaṃ punaḥ ||

12 nāputrasya loko 'stīti tat sarve paśavo viduḥ |
tasmāt tu putro mātaram svasāram cādhirohati |

13 esha panthā urugāyaḥ susevo
yam putrīṇa ākramante viṣokāḥ |
tam paṣyanti paśavo vayanīsi ca
tasmāt te mātṛāpi mithumbhavanti || 14 ||

ha smā ākhyāya || 13 ||

1 Athainam uvāca: Varuṇaṃ rājānam upadhāva: pu-
tro me jāyatām, tena tvā yajā iti 2 tatheti. sa Varuṇaṃ
rājānam upasasāra: putro me jāyatām, tena tvā yajā iti.
tatheti. tasya ha putro jajñe Rohito nāma 3 tam hovācā-
jani vai te putro, yajasva māneneti. sa hovāca: yadā vai
paśur nirdaśo bhavaty, atha sa medhyo bhavati. nirdaśo
nv asti. atha tvā yajā iti. tatheti 4 sa ha nirdaśa āsa.
tam hovāca: nirdaśo nv abhūd, yajasva māneneti. sa ho-
vāca: yadā vai paśor dantā jāyante, 'tha sa medhyo bha-
vati. dantā nv asya jāyantām. atha tvā yajā iti. tatheti
5 tasya ha dantā jajñire. tam hovācājñata vā asya dantā,
yajasva māneneti. sa hovāca: yadā vai paśor dantāḥ pa-
dyante, 'tha sa medhyo bhavati. dantā nv asya padya-
ntām, atha tvā yajā iti. tatheti 6 tasya ha dantāḥ pedire.
tam hovācāpatsata vā asya dantā, yajasva māneneti. sa
hovāca: yadā vai paśor dantāḥ punar jāyante, 'tha sa me-

dhryo bhavati. dantā uv aśya punar jāyantām, atha tvā yajā iti. tatheti 7 tasya ha dantāḥ punar jajñire. tam hovācājñata vā aśya punar dantā, yajasva māneneti. sa hovāca: yadā vai kshatriyaḥ sāmānako bhavaty, atha sa medhyo bhavati. sāmānam nu prāpnoty, atha tvā yajā iti. tatheti 8 sa ha sāmānam prāpat. tam hovāca: sāmānam nu prāpnod, yajasva māneneti. sa tathety uktvā putram āmantrayām āsa: tatāyam vai mahyam tvām adādād, dhanta tvayāham iuam yajā iti 9 sa ha nety uktvā dhanur ādāyāraṇyam apāstasthau, sa samvatsaram araṇye cacāra " 14 " ||

1 Atha haikshvākam Varuṇo jagrāha, tasya hodaram jajñe. tad u ha Rohitaḥ suśrāva, so 'raṇyād grāmam eyāya. tam Indraḥ puruṣharūpeṇa paryetyovāca:

* nānā śrāutāya śrīr astīti Rohita suśrūma |

pāpo nṛishadvaro jana Indra ie carataḥ sakhā ||
caraiveti 2 caraiveti vai uā brāhmaṇo 'vocad, iti ha dvitīyam samvatsaram araṇye cacāra. so 'raṇyād grāmam eyāya, tam Indraḥ puruṣharūpeṇa paryetyovāca:

puṣṭipinyau carato jaṅghe bhūṣṇur ātmā phalagrahiḥ |

ṣere 'sya sarve pāpuṇaḥ śrameṇa prapathe hatāḥ ||
caraiveti 3 caraiveti vai mā brāhmaṇo 'vocad, iti ha tritīyam samvatsaram araṇye cacāra. so 'raṇyād grāmam eyāya, tam Indraḥ puruṣharūpeṇa paryetyovāca:

āste bhaga āsīnasyordhvas tishṭhathi tishṭhataḥ |

ṣete nīpadyamānasya carāti carato bhagaḥ ||
caraiveti 4 caraiveti vai mā brāhmaṇo 'vocad, iti ha catvṛtham samvatsaram araṇye cacāra. so 'raṇyād grāmam eyāya, tam Indraḥ puruṣharūpeṇa paryetyovāca:

Kalīḥ śayāno bhavati samjīhānas tu Dvāparaḥ |

uttishṭhanis Tretā bhavati Kṛitam sampadyate caraṇḥ ||
caraiveti 5 caraiveti vai mā brāhmaṇo 'vocad, iti ha pañca-

maṃ 'saṃvatsaram aranye eacāra. so 'raṇyād grāmam
eyāya, tam Indrah purusharūpeṇa paryetyovāca:

earan vai madhu vīdati earan svādum udāmbaram |
sūryasya paśya śremāṇaṃ yo na tandraiyate earaṇṣ ||
earaiveti 6 earaiveti vai mā brāhmaṇo 'vocad, iti ha sha-
shṭham saṃvatsaram aranye eacāra. so 'jigartam Sauyava-
sim rishim aśanayāparitam aranya upeyāya 7 tasya ha
trayaḥ putrā āsuh: Śunahpuebaḥ Śunahṣepaḥ Śmolāngūla
iti. tam hovāca: rishe 'haṃ te śatam dadāmy. aham eshām
ekenātmānam nishkrīṇā iti. sa jyeshṭham putram nigri-
hṇāna uvāca: na nv imam iti, no evamam iti kanishṭham
mātā. tau ha madhyame sampādayām cakratuḥ Śunahṣepe.
tasya ha śatam dattvā sa tam ādāya so 'raṇyād grāmam
eyāya 8 sa pitaram etyovāca: tata hantāham anenātmānam
nishkrīṇā iti. sa Varuṇam rājānam npasasārānena tvā
yajā iti. tatheti, bhūyān vai brāhmaṇaḥ kshatriyād iti
Varuṇa uvāca. tasmā etam rājasūyam yajñakratum pro-
vāca. tam etam abhishecanīye purnsham paśam ālebbe
|| 15 || 3 ||

1 Tasya ha Viṣvāmitro hotāsīj, Jamadagnir adhvaryur,
Vasishṭho brahmāyāsyā udgātā. tasmā upākṛitāya niyo-
ktāram na vividuḥ. sa hovācājigartaḥ Sauyavasir: mabyam
aparam śatam dattāham enaṃ niyokshyāmīti. tasmā apa-
ram śatam dadus, tam sa niniyoja 2 tasmā upākṛitāya ni-
yuktāyāpritāya paryagnikṛitāya viśasitāram na vividuḥ. sa
hovācājigartaḥ Sauyavasir: mahyam aparam śatam dattā-
ham enaṃ viśasishyāmīti. tasmā aparam śatam daduḥ, so
'sim niḥśāna eyāya 3 tha ha Śunahṣepa ikshām cakre: 'mā-
nusham iva vai mā viśasishyanti, hantāham devatā npa-
dbāvāmīti. sa Prajāpatim eva prathamam devatānam upa-
sasāra: kasya nūnam katamasyāmṛitānam ity etaya-
re 4 tam Prajāpatir uvācāgnir vai devānām nedishṭhas,

tam evopadhāveti. so 'gnim upasasārāgner vayanā prathamasyāmṛitānām ity etayarecā 5 tam Agnir uvāca: Savitā vai prasavānām iṣe, tam evopadhāveti. sa Savitāram upasasārābhi tvā deva savitar ity etena tricenā 6 tam Savitovāca: Varuṇāya vai rājñe niyukto 'si, tam evopadhāveti. sa Varuṇam rājānam upasasārāta uttarābhir ekatriṇṣatā 7 tam Varuṇa uvācāgnir vai devānām mukham suhṛdayatamas, tam nu stuhy atha tvotsrakshyāma iti. so 'gnim tushṭāvāta uttarābhir dvāviṇṣatyā 8 tam Agnir uvāca: Viṣvān nu devān stuhy, atha tvotsrakshyāma iti. sa Viṣvān devāns tushṭāva: namo mahadbhyo namo arbhakebhya ity etayarecā 9 tam Viṣve devā ūcūr: Indro vai devānām ojishṭho balishṭhaḥ sahiṣṭhaḥ sattamaḥ pārayishṇutamas, tam nu stuhy, atha tvotsrakshyāma iti. sa Indram tushṭāva: yac cid dhi satya somapā iti caiteṇa sūktenottarasya ca pañcadaśabhis 10 tasuā Indrah stūyamānaḥ prīto manasā hiranyaratham dadau. tam etayā pratiyāya: śaṣvad indra iti 11 tam Indra uvācāṣvinau nu stuhy, atha tvotsrakshyāma iti. so 'ṣvinau tushṭāvāta uttareṇa tricenā 12 tam Aṣvinā ūcatur: Ushasam nu stuhy, atha tvotsrakshyāma iti. sa Ushasam tushṭāvāta uttareṇa tricenā 13 tasya ha smarey-riey uktāyām vi pāṣo mumuce, kanīya Aikshvākaḥ yodaram bhavaty; nttanasyām evarey uktāyām vi pāṣo mumuce, 'gada Aikshvāka āsa | 16 || * ||

1 Tam ritvija ūcūs: tvam eva no 'syālnaḥ samsthām adhigachety. atha haitam Śnnahṣepo 'ñjaḥsavam dadarṣa, tam etābhiṣ catasṛibhir abhisushāva: yac cid dhi tvam grīhe-grīha ity. athainam drouakalaṣam abhyavanināyoc chisṭam camvor bharety etayarecātha hāsmim anvārabdhe pūrvābhiṣ catasṛibhiḥ sasvāhākārābhir juhavām cakārāthainam avabhrītham abhyavanināya: tvam no agne varuṇasya vidvān ity etābhyām. athainam ata ūrdhvam

agnini āhavanīyam upasthāpayām cakāra: śunaṣ cie che-
pam niditam sahasrād ity 2 atha ha Śunaṣepo Viṣvā-
mitrasyāṅkam āsāda. sa hovācājigartaḥ Sanyavasir: riṣhe
pūnar me putram dehīti. neti hovāca Viṣvāmitro, devā vā
imam mahyam arāsateti. sa ha Devarāto Vaiṣvāmitra āsa.
tasyaite Kāpileyabābhraṇāḥ 3 sa hovacājigartaḥ Sanyava-
sis: tvam veli vihvaṇāvalā ity. sa hovācājigartaḥ Sau-
yavasir:

Āṅgirasō janmanāsy Ājigartiḥ śrutāḥ kaviḥ |
riṣhe paitāmahāt tantor māpagāḥ pūnar chi mām ||
ity. sa hovāca Śunaṣepo:

'darṣus tvā śāsahastam na yac chūdreshv alapsata |
gavām trīṇi śatāni tvam avṛiṇīthā mad Aṅgira • •
ity 4 sa hovācājigartaḥ Sanyavasis:

tad vai mā tāta tapati pāpam karma mayā kṛitam |
tad aham nīlmave tubhyam pratiyantu śatā gavām ||
ity. sa hovāca Śunaṣepo:
yaḥ sakṛit pāpakam kuryāt kuryād enat tato 'param |
nāpāgāḥ śaudrān nyāyād asaṁdheyam tvayā kṛitam ||
ity 5 asaṁdheyam ity ha Viṣvāmitra upapapāda. sa hovāca
Viṣvāmitro:

bhīma eva Sanyavasir śasena viśiṣāsishuḥ |
asthān, maitasya putro bhūr mamaivopehi putratām ||
ity 6 sa hovāca Śunaṣepaḥ:

sa vai yathā no jūapayā rājaputra tathā vada |
yathaivāṅgirasah sam upeyām tava putratām ||
ity. sa hovāca Viṣvāmitro:

jyeshtho me tvam putrāṇām syās tava śreshthā prajā syāt |
upeyā daivam me dāyam tena vai tvopamantraya
ity 7 sa hovāca Śunaṣepaḥ:

samjñāwāneshu vai brūyāt sanhardyāya me śriyai |
yathāham bharatarishabhopeyām tava putratām ||

ity. atha ha Viṣvāmitraḥ putrān āmantrayām āsa:

Madhuchandāḥ śṛiṇotana Rishabho Reṇur Aṣṭakah |

ye keca bhṛātaraḥ sthanāsmāi jyaishṭhyāya kalpadhvaṃ ||
iti || 17 || 5 ||

1 Tasya ha Viṣvāmitrasyaikaśatam putrā āsuh pañcā-
śad eva jyāyāṁso Madhuchandasah pañcāśat kaniyāṁsas
2 tad ye jyāyāṁso, na te kuśalam menire. tān anvyāja-
hārāntān vaḥ prajā bhakshīṣṭeti. ta etc 'ndhrāḥ Puṇḍrāḥ
Śabarāḥ Pulindā Mūtibā ity ndantvā bahavo bhavanti Vai-
ṣvāmītrā dasyūnām bhūyishṭhāḥ 3 sa hovāca Madhuchandāḥ
pañcāśatā sārḍham:

yan naḥ pitā sanjānīte tasmiṁs tiṣṭhāmahe vayan |

4 puras tvā sarve kurmahe tvām anvañco vayan smasi-
ty 4 atha ha Viṣvāmitraḥ pratītaḥ putrāns tusthāva 5

tē vai putrāḥ paśumanto vīravanto bhaviṣyatha |

ye mānam me 'ngriḥṇanto vīravantam akarta mā ||

6 puraetrā vīravanto Devarātena Gāthīnāḥ |

sarve rādhyāḥ stha putrā, esha vaḥ sadvivācanam ||

7 esha vaḥ Kuṣikā vīro Devarātas, tam anvita |

yushmāṁs ca dāyam ma nṛpetā vidyām yām u ca vidmasi ||

8 te samyañco Vaiṣvāmītrāḥ sarve sākam sarātayaḥ |

Devarātāya tasthīre dhṛityai śraishṭhyāya Gāthīnāḥ ||

9 adhīyata Devarāto rikthayor ubhayor ṛiṣih |

Jahnūnām cādhipatyē daive vede ca Gāthīnām ||

10 tad etat parāṅkṣatagātham śaunaḥṣepam ākhyānam 11 tad
dhotā rājñe 'bhīṣikṭāyācasṭe 12 hiraṇyakasīpāv āsīna āca-
sṭe, hiraṇyakasīpāv āsīnaḥ pratigrīṇāti. yaśo vai hira-
ṇyam, yaśasaivainam tat samardhayaty 13 om ity ṛicah
pratigara, evam tatheti gāthāyā. om iti vai daivam, ta-
theti māmusham. daivena caivainam tan māmushēṇa ca pā-
pād enasaḥ pramūṇcati 14 tasmād yo rājā vijitī syād, apy
ayaṇamāna ākhyāpayetaivaitac channaḥṣepam ākhyānam,

na hāsminn alpam canainaḥ pariśiṣhyate 16 sahasram
ākhyātre dadyāc chatam pratigaritra ete caivāsane, śvetaś
cāṣvatarīratḥ hotuḥ 16 putrakāmā hāpy akṣapayeraṇḥ,
lābhaute ha putrāṇi labhante ha putrān. || 18 || 6 ||

Iti saptamapañcikāyaṁ tṛtīyo 'dhyāyaḥ.

Iti trayastrīṣādhyaḥ sashṭhaḥ khaṇḍaḥ

1 Prajāpatir yajñam asṛijata, yajñam sṛiṣṭam anu bra-
hmacakṣatre asṛijyetām. brahmacakṣatre anu dvayyaḥ prajā
asṛijyauta hutādaḥ cāhutādaḥ ca, brahmaivānu hutādaḥ
kṣatram anu ahutāda. etā vai prajā hutādo yad. brā-
hmaṇā, athaitā ahutādo yad rājanyo vaiśyaḥ śūdras 2 tā-
bhyo yajña udakrāmat. tam brahmacakṣatre anvaitām. yāny
eva brahmaṇa āyudhāni tair brahmānvaid, yāni kṣatra-
sya taiḥ kṣatram. etāni vai brahmaṇa āyudhāni yad ya-
jñāyudhāny, athaitāni kṣatrasya āyudhāni yad aṣvataṣṭhaḥ
kavaca ishudhanva 3 tam kṣatram ananvāpya nyavarta-
tā, yudhebhyo ha smāsyā vijamānaḥ parāu evaity. athaiuam
brahmānva, tam āpuot, tam āptvā parastān nirudhyāti-
shṭhat. sa āptaḥ parastān niruddhas tiṣṭhān jñātvā svāny
āyudhāni brahmopāvartata. tasmād dhāpy etarhi yajño
brahmaṇy eva brāhmaṇeshu pratīṣṭhito 4 'thainat kṣa-
tram anvāgachāt, tad abravīd: upa māsmin yajñe hvaya-
sveti. tat tathety abravīt, tad vai nidhāya svāny āyudhāni
brahmaṇa evāyudhair brahmaṇo rūpeṇa brahma bhūtvā
yajñam upāvartasveti. tatheti. tat kṣatram nidhāya svāny
āyudhāni brahmaṇa evāyudhair brahmaṇo rūpeṇa brahma
bhūtvā yajñam upāvartata. tasmād dhāpy etarhi kṣatriyo
yajamāno nidhāyaiva svāny āyudhāni brahmaṇa evāyu-
dhair brahmaṇo rūpeṇa brahma bhūtvā yajñam upāvartate
|| 19 || 1 ||

1 Athāto devayajanasyaiva yācnyas. tad āhur: yad
brāhmaṇo rājanyo vaiśyo dikṣhiṣhyamānaḥ kṣatriyaṁ

devayajanam yācati, kam kshatriyo yāced iti 2 daivam kshatram yāced, ity āhur. Ādityo vai daivam kshatram, Āditya eshām bhūtānām adhipatiḥ. 3 sa yad abah pūrvābha evodyantam Ādityam upatishṭhete, dam śreshṭham jyotishām jyotir uttamam | deva savitar devayajanam me dchi devayajyāyā iti devayajanam yācati 4 sa yat tatra yācita uttarām sarpaty, om tathā dadāmīti haiva tad āha 5 tasya ha na kā cana rishtir bhavati devena Savitrā prasūtasyo-ttarottariṇīm ha śriyam aśnute, 'śnute ha prajānām aiśvaryaṁ ādhipatyam, ya evam upasthāya yācitvā devayajanam adhyavasāya dīkshate kshatriyah san || 20 || 2 ||

1 Athāta ishṭāpūrtasyāparijyāniḥ kshatriyasya yajamānasya. sa purastād dīkshāyā āhutiṁ juhuyāc caturgrīhitam ājyam āhavauīya ishṭāpūrtasyāparijyānyai 2 punar na indro maghavā dadātu | brahma punar ishṭam pūrtam dāt svāhety 3 athānūbandhyāyai samishṭayajushām uparishṭāt: punar no agnir jātavedā dadātu | kshatram punar ishṭam pūrtam svāhety 4 saisheshṭāpūrtasyāparijyāniḥ kshatriyasya yajamānasya yad ete āhuti, ta-smād ete hotayve || 21 || 3 ||

1 Tad u ha smāha Sanjāta Ārāḥhir: ajītapunarvaṇyam vā etad yajete āhutiḥ iti. yathā ha kāmaveta tathaite kuryād, ya ito 'nuśāsanam kuryād itīme tv eva juhuyād 2 brahma prapadye brahma mā kshatrād gopāyatu brahmaṇe svāhety 3 tat-tad itīḥ | 4 brahma vā esha prapadyate, yo yajñam prapadyate. brahma vai yajño; yajñād u ha vā esha punar jāyate yo dīkshate. tam brahma prapannam kshatram na parijināti. brahma mā kshatrād gopāyaty ity āha, yathainam brahma kshatrād gopāyed. brahmaṇe svāhety, tad enat prīnāti. tad enat prītam kshatrād gopāyaty 5 athānūbandhyāyai samishṭayajushām

npariṣṭhāt 6 kshatram prapadye kshatram mā brahmano gopāyatn kshatrāya svāheṭi. tat-tad iti3n | kshatram vā esha prapadyate. yo rāshṭram prapadyate. kshatram hi rāshṭram. tam kshatram prapannam brahma na pariṇāti. kshatram mā brahmano gopāyatv ity āha, yathainam kshatram brahmano gopāyēt. kshatrāya svāheṭi, tad enat prīṇāti. tad enat prītam brahmano gopāyati 7 saisheshṭhāpūrtasyaivāparijyāniḥ kshatriyasya yajamānasya yad ete āhnti, tasmād ete eva hotavye 22 || 4 ||

1 Athaindro vai devatāyā kshatriyo bhavati, trishṭubhaṣ chandaśā, pañcadaśaḥ stomena. somo rājyena, rājanyo bandhunnā. sa ha dīkshamāṇa eva brāhmaṇatām abhyupaiti yat kṛishṇājinam adhyūhati, yad dikshitavratam carati, yad enam brāhmaṇā abhisamgachante. tasya ha dīkshamāṇasyendra evendriyam ādatte, trishṭub vīryam. pañcadaśaḥ stoma āyur, somo rājyam, pitaro yaśas kīrtim: anyo vā ayam aśmād bhavati, brahma vā ayam bhavati, brahma vā ayam upāvartata iti vadantaḥ 2 sa purastād dīkshāyā āhntiṃ hntvāhavanīyam upatiṣṭhetha 3 nendra devatāyā emi, na trishṭubhaṣ chandaso, na pañcadaśāt stomān, na somād rājño, na pitryād bandhor. mā ma Indra indriyam ādita. mā trishṭub vīryam, mā pañcadaśaḥ stoma āyur, mā somo rājyam, mā pitaro yaśas kīrtim. sahendriyeṇa vīryeṇāyushā rājyena yaśasā bandhunnāgnim npaini gāyatrīm chandas trivritam stomam somam rājānam, brahma prapadye brāhmaṇo bhavāmīti 4 tasya ha nendra indriyam ādatte na trishṭub vīryam na pañcadaśaḥ stoma āyur na somo rājyam na pitaro yaśas kīrtim, ya evam etām āhntiṃ hntvāhavanīyam upaśhāya dikshate kshatriyaḥ san || 23 || 5 ||

1 Athagneyo vai devatāyā kshatriyo dikshito bhavati,

gāyatraṣ chandasā, trivṛit stomena, brāhmaṇo bandhūnā. sa hodavasyann eya kshatriyatām abhyupaiti. tasya hoda-
 vasyato 'gnir eva teja ādatte, gāyatrī vīryam, trivṛit stoma
 āyur, brāhmaṇā brahma yaśas kīrtim: anyo vā ayam
 asmad bhavati. kshatram vā ayam bhavati, kshatram vā
 ayam upāvarata itī vadantaḥ 2 so 'ūbandhyāyai sami-
 shṭayajushām upariśṭād dhutvāhutim āhavanīyam upati-
 shṭheta 3 nāgnir devatāyā emi, na gāyatrīyāṣ cha-
 ndaso, na trivṛitaḥ stomān, na brāhmaṇo bandhor.
 mā me 'gnis teja ādita. mā gāyatrī vīryam. mā
 trivṛit stoma āyur, mā brāhmaṇā brahma yaśas
 kīrtim. sāha tejasā vīryeṇāyushā brahmaṇā ya-
 śasā kīrtyendram devatām upaimi trishṭubham
 chandaḥ pañcadaśam stomam somam rājānam,
 kshatram prapadye kshatriyo bhavāmi | devāḥ pi-
 taraḥ pitaro devā yo 'smi sa sa nyaje | svam ma
 idaṁ iśṭam svam pūrtam svam śrāntam svam
 hutam | tasya me 'yam Agnir upadrashṭāyam Vā-
 yur upaśrotāsā, Adityo 'nukhyātedam aham ya
 evāsmi 4 so 'smi 4 tasya ha nāgnis teja ādatte na gāya-
 trī vīryam na trivṛit stoma āyur na brāhmaṇā brahma yaśas
 kīrtim, ya evam etām āhutiṁ hutvāhavanīyam upasthāyo-
 davyatyati kshatriyaḥ sa || 24 || 6 ||

1 Athāto dikshāyā āvedanasyaiva. tad āhur: yad brā-
 hmaṇasya dikshitasya brāhmaṇo 'dikshishṭeti dikshām āve-
 dayanti, katham kshatriyasyāvedayed itī 2 yathaivaitad brā-
 hmaṇasya dikshitasya: brāhmaṇo 'dikshishṭeti dikshām āve-
 dayanty, evam evaitat kshatriyasyāvedayet, purohitasyārshē-
 yēneti 3 tat-tad itī 3 || 4 nidhāya vā esha svāny āyudhāni bra-
 hmaṇa avāyudhair brahmaṇo rūpeṇa brahma bhūtvā yajūm
 upāvarata. tasmāt tasya purohitasyārshēyeṇa dikshām āve-
 dayeyuh, purohitasyārshēyeṇa pravaram pravṛiṇīran || 25 || 7 ||

1 Athāto yajamānabhāgasyaiva. tad āhuḥ: prāśniyāt kshatriyo yajamānabhāgāṁ | na prāśniyāṣt iti | 2 yat prāśniyād alutūd dhutam prāśya pāpiyān syād: yan na prāśniyād yajñād ātmānam antariyād, yajño vai yajamānabhāgaḥ 3 sa brahmaṇe parihrityaḥ 4 purohitāyatanam vā etat kshatriyasya yad brahmā.rdbātmo ha vā esha kshatriyasya yat purohita. upāha parokṣheṇaiva prāṣitanūpam āpnoti, nāsyā pratyakṣam bhakṣhito bhavati 5 yajña u ha vā esha pratyakṣam yad brahmā. brahmaṇi hi sarvo yajñaḥ pratishṭhito, yajñe yajamāno. yajña eva tad yajñam apyatyarjanti yathāpsv āpo yathāgnāv agniṁ. tad vai nātiricyate, tad enam na hinasti. tasmāt sa brahmaṇe parihrityo 6 'gnau haikē juhvati: prajāpater vibhān nāma lokas, tasmiṁs tvā dadhāmi saha yajamānena svāheti. tat tathā na kuryād. yajamāno vai yajamānabhāgo, yajamānam ha so 'gnau pravṛṇakti. ya enam tatra brūyād: yajamānam agnau prāvṛkṣhiḥ, prāśyāgniḥ prāṇān dhakṣhyati, marishyati yajamāna iti: śasvat tathā syāt. tasmāt tasyāśām neyād āśām neyāt || 26 || १ ||

Iti saptamapañcikāyām caturtho 'dhyāyaḥ.

Iti catustriṁśadhyāye 'ṣṭamāḥ khaṇḍaḥ.

1 Viṣvaṁtaro ha Saushadmanah Śyāparṇān parica-kṣhāno viśyāparṇam yajñam ājahre. tad dhātābhedhya Śyāparṇās tam yajñam ājagmus, te ha tadantarvedy āśām cakrire. tān ha dṛiṣṭvovāca: pāpasya vā ime karmanāḥ kartāra āsate 'pūtāyai vāco vaditāro yae Chyāparṇā, imān utthāpayateme me 'utarvedi māsishateti. tatheti. tān ntthāpayān cakruḥ 2 te hotthāpyamānā runvire: ye tebhyo Bhūtavirebhyo 'sitamṛigāḥ Kaśyapānām somapītham abhijigyuh Pārikṣhitasya Janamejayasya vikaśyape yāḥ, tais te tatra vīravanta āsuh. kaḥ svit so 'smākāsti vīro, ya imam somapītham abhijeshyati 3 ayam aham asmi vo

vīra, iti hovāca Rāmo Mārgaveyo 4 Rāmo hāsa Mārgaveyo 'nūcānaḥ Śyāparṇīyas. teshāṃ hottishṭhatām uvācāpi nu rājann itthāṃvidam veder utthāpayantīti. yas tvaṃ katham vettha brahmabandhav iti || 27 || 1 ||

1 Yatrendraṃ devatāḥ paryavṛiṇjan: Viṣvarūpaṃ Tvā-
shṭram abhyamaṇṣta, Vṛitram aṣṭrita. yatin sālāvṛikebhyah
prādād, arurmaghān avadhīd. Brihaspatēḥ pratyavadhīd
iti: tatrendraḥ somapīthena vyārdhyatendrasyaṃ vyṛiddhim
kshatraṃ somapīthena vyārdhyatāpīndraḥ somapithe 'bha-
vat Tvashṭur āmushya somam. tad vyṛiddham evādyāpi
kshatraṃ somapīthena. sa yas tam bhakshaṃ vidyād yaḥ
kshatrasya somapīthena vyṛiddhasya yena kshatraṃ samṛi-
dhyate, katham tam veder utthāpayantīti 2 vettha brāhmaṇa
tvam tam bhakshāṃ | veda hīti. tam vai no brāhmaṇa brū-
hīti. tasmai vai te rājann, iti hovāca || 28 || 2 ||

1 Trayāṇām bhakshāṇām ekam āharishyanti: somam
vā dadhi vāpo vā 2 sa yadi somam, brāhmaṇānām sa bha-
ksho: brāhmaṇāns tena bhakshēṇa jinvishyasi, brāhmaṇa-
kalpas te prajāyām ājanishyata ādāyy āpāyy āvasāyī ya-
thākāmaprayāpyo. yadā vai kshatriyāya pāpam bhavati,
brāhmaṇakalpo 'sya prajāyām ājāyata. īṣvaro hāsmād dvi-
tiyo vā tṛtiyo vā brāhmaṇatām abhyupaitoḥ, sa brahma-
bandhavena jījyūshito 3 'tha yadi dadhi, vaiśyānām sa bha-
ksho: vaiśyāns tena bhakshēṇa jinvishyasi, vaiśyakalpas
te prajāyām ājanishyate 'nyasya balikṛid anyasyādyo ya-
thākāmajyeyo. yadā vai kshatriyāya pāpam bhavati, vai-
śyakalpo 'sya prajāyām ājāyata. īṣvaro hāsmād dvitiyo
vā tṛtiyo vā vaiśyatām abhyupaitoḥ, sa vaiśyatayā jījyū-
shito 4 'tha yady apah, śūdrāṇām sa bhakshaḥ: śūdrāns
tena bhakshēṇa jinvishyasi, śūdrakalpas te prajāyām āja-
nishyate 'nyasya preshyah kāmottāpyo yathākāmavadhyo.
yadā vai kshatriyāya pāpam bhavati, śūdrakalpo 'sya pra-

jāyām ājāyata, īśvaro hāsmād dvitīyo vā tṛtīyo vā śūdra-
tām abhyupaitoh, sa śūdratayā jījyūṣhitah || 29 || 3 ||

1 Ete vai te trayo bhakṣhā rājann, iti hovāca, yeshām
āśām neyāt kṣatriyo yajamāno 2 'thāsyaiṣa svo bhakṣho:
nyagrodhasyāvarodhāṣ ca phalāni candumbarāṇy āśva-
tthāni plākṣhāṇy abhishunuyāt tāni bhakṣhayet. so 'sya
svo bhakṣho 3 yato vā adhi devā yajñeneshtvā svargam
lokam āyaṁs. tatraitāṁś camasān nyubjaṁs, te nyagrodhā
abhavan. nyubjā iti bāpy enān etarhy ācakṣhate Kurukshe-
tre. te ha prathamajā nyagrodhānām, tebhyo hānye 'dhi-
jātās 4 te yaṁ nyañco 'robaṁs tasmān nyañ rohati nya-
groho, nyagroho vai nāma. taṁ nyagroham śantanu nya-
grodha ity ācakṣhate parokṣheṇa, parokṣhapriyā iva hi
devāḥ || 30 || 4 ||

1 Teshām yaṣ camasānām raso 'vān ait te 'varodhā
abhavann, atha ya ūrdhvas tāni phalāny 2 esha ha vāva
kṣatriyaḥ svād bhakṣhān naiti, yo nyagrodhasyāvarodhāṁś
ca phalāni ca bhakṣhayaty. upāha parokṣheṇaiva somapī-
tham āpnoti. uāsyā pratyakṣham bhakṣhito bhavati. paro-
kṣham iva ha vā esha somo rājā yaṁ nyagrodhāḥ, paro-
kṣham ivaisha brahmaṇo rūpam upanigacchati yat kṣatri-
yaḥ: purodhayaiva dīkṣhayaiva pravareṇaiva 3 kṣhatraṁ
vā etad vanaspatinām yaṁ nyagrodhāḥ, kṣhatraṁ rājanyo.
nitata iva hiha kṣatriyo rāṣṭre vasan bhavati pratishṭhita
iva, nitata iva nyagrodho 'varodhair bhūmyām pratishṭhita
iva 4 tad yat kṣatriyo yajamāno nyagrodhasyāvarodhāṁś
ca phalāni ca bhakṣhayaty, ātmany eva tat kṣhatraṁ va-
naspatinām pratishṭhāpayati kṣhatra ātmānam 5 kṣhatra
ha vai sa ātmāni kṣhatraṁ vanaspatinām pratishṭhāpayati,
nyagrodha ivāvarodhair bhūmyām prati rāṣṭre ṣiṣṭhaty,
ugraṁ kāsya rāṣṭram avyathyam bhavati ya evam etam
bhakṣham bhakṣhayati kṣatriyo yajamānaḥ || 31 || 5 ||

1 Atha yad audumbarāṇy. ūrjo vā esho 'unādyād vanaspatir ajāyata yad udumbaro, bhaujyaṃ vā etad vanaspatinām: ūrjam evāsmins tad annādyam ca bhaujyaṃ ca vanaspatinām kshatre dadhāty 2 atha yad āṣvatthāni. tejaso vā esha vanaspatir ajāyata yad āṣvatthaḥ, sāmrājyaṃ vā etad vanaspatinām; teja evāsmins tat sāmrājyaṃ ca vanaspatinām kshatre dadhāty 3 atha yat plākshāni. yaśaso vā esha vanaspatir ajāyata yat plakshaḥ, svārājyaṃ ca ha vā etad vairājyaṃ ca vanaspatinām; yaśa evāsmins tat svārājyavairājye ca vanaspatinām kshatre dadhāty 4 etāny asya parastād upaklīptāni bhavanty, atha somam rājānam kṛiṇanti. te rājña evāvṛitopavasathāt prativeṣaiḥ caranty, athaupavasathyam ahar etāny adhvaryuḥ parastād upakalpayetādbhishavanaṃ carmādbhishavane phalake droṇakalaṣaṃ daśāpavitraṃ adṛiṇ pūtablṛitaṃ cādbhavanīyaṃ ca sṭhālīm udañcanam camasaṃ ca. tad yad etad rājānam prātaḥ abhishuṃvanti, tad enāni dvedhā vigṛiṇṇīyād: abhy anyāni sunuyān. mādhyandinaṇyānyāni pariśiṃshyāt || 32 || 6 ||

1 Tad yatraitāṃś camasāu unmayeyus, tad etam yajamānacamasaṃ unmayet. tasmīn dve darbhatarūṇake prāste syātām. tayoṛ vashaṭkṛite 'ntalḥparidhi pūrvam prāsyed: dadhikrāvṇo akārisham ity etayarecā sasvāhakārayā, unvashaṭkṛite 'param: ā dadhikrāḥ śavasā pañca kṛishṭīr iti 2 tad yatraitāṃś camasān āhareyus, tad etam yajamānacamasaṃ āharet. tān yatrodgṛiṇṇīyus, tad enam upodgṛiṇṇīyāt. tad yadelām hotopahvayeta, yadā camasaṃ bhakshayed, athainam etayā bhakshayed 3 yad atra śishṭam rasinaḥ sutasya yad indro apibae chaci-bhiḥ | idam tad asya manasā śivena somam rājānam ibha bhakshayāmīti 4 śivo ha vā asmā esha vānaspatyaḥ śivena manasā bhakshito bhavaty, ugraṃ hāsyā rāshṭram avyathyam bhavati ya evam etam bhaksham bha-

kshayati kshatriyo yajamānaḥ 5 sam na edhi hṛide pī-
taḥ pra na āyur jīvase soma tārī, ity ātmanaḥ pra-
tyabhimarṣa 6 iṣvaro ha vā esho 'pratyabhimarṣiṣṭo man-
shyasyāyuh pratyavahartor: anarhan mā bhakshayatiti.
tad yad etenātmānam abhimarṣaty, āyur eva tat pratirata
7 ā pyāyasva sam etu te, sam te payānsi sam u
yantu vājā iti camasaṁ āpyāvayaty abhirūpābhyān yad
yajñe 'bhirūpan tat samṛiddham 33 7 ||

1 Tad yatraitāṅś camasān sādāyeyuḥ, tad etaṁ yaja-
mānacamasam sādāyet. tān yatra prakampayeyuḥ, tad
enam anuprakampayed. athainam āhṛitam bhakshayen:
narāṣaṁsapītasya deva soma te mativida ūmaiḥ
pitṛibhir bhakshitasya bhakshayāmīti prātaḥsavane
nārāṣaṁso bhaksha, ūrvair iti mādhyamdine, kāvyair iti
trītiyasavana 2 ūmā vai pitarāḥ prātaḥsavana ūrvā mā
dhyamdine kāvyāś trītiyasavane, tad etat pitṛin evāṁṛitān
savanabhājāḥ karoti 3 sarvo haiva so 'mṛita, iti ha śmāha
Priyavrataḥ Somāpo, yaḥ kaśca savanabhāj ity 4 amṛitā
ha vā asya pitarāḥ savanabhājō bhavanty, ugram hāsya
rāśhtram avyathyam bhavati ya evam etaṁ bhaksham bha-
kshayati kshatriyo yajamānaḥ 5 samāna ātmanaḥ pratyā-
bhimarṣaḥ, samānam āpyāyamam camasasya 6 prātaḥsava-
nasyaivāvṛitā prātaḥsavane careyur, mādhyamdivasya mā-
dhyamdine, trītiyasavanasya trītiyasavane 7 tam evam etaṁ
bhaksham provāca Rāmo Mārgaveyo Viśvamtārāya Sausha-
dmanāya 8 tasmin hovāca prokte: sahasram u ha brāhmaṇa
tabhyam dadmaḥ, saśyūparṇa u me yajña ity 9 etaṁ u haiva
provāca Turāḥ Kāvasheyo Janamejayāya Pārikshitāyaitam
u haiva procatuḥ Parvatanāradau Somakāya Sāhadevyāya.
Sahadevāya Sārṇjayāya, Babhrave Daivāvṛidhāya, Bhī-
māya Vaidarbhāya, Nagnajite Gāndhārāyaitam u haiva
provācāgniḥ Sanaśrntāyāriṇdamāya, Kratuvide Jānakāya,

etam u haiva provāca Vasishṭhaḥ Sudāse Paijavanāya. te
 ha te sarva eva mahaj jaginur etam bhaksham bhakshayi-
 tvā, sarve haiva mahārājā āsur, Āditya iva ha sma śriyām
 pratishṭhitās tapanti sarvābhyo digbhyo balim āvahanā
 10 Āditya iva ha vai śriyām pratishṭhitas tapati, sarvābhyo
 digbhyo balim āvahaty, ugraṃ hāsya rāshṭram avyathyam
 bhavati ya evam etam bhaksham bhakshayati kshatriyo
 yajamāno yajamānaḥ ; 34 || 8 ||

Iti saptamapañcenkāyām pañcama 'dhyāyaḥ.

Iti pañcatrīṣādhyaḥ 'shṭamaḥ khaṇḍaḥ.

1 Athātah stutaṣaṣtrayor evai2kāhikam prātaḥṣavanam, aikāhikam trītiyaṣavanam. etc vai śānte kṛipte pratishṭhite savane yad aikāhike, śāntyai kṛiptyai pratishṭhityā apracyutyā 3 ukto mādhyam̐dinaḥ pavamāno ya ubhayaśāmno bṛihatprishṭhasyobhe hi sāmānī kriyete 4 ā tvā ratham yathotaya, idaṁ vaso sutam andha iti rathamtarī pratipad rathamtaro 'nncaraḥ. pavamānoktvaṁ vā etad yaṁ marutvatīyaṁ. pavamāne vā atra rathamtaram kurvanti bṛihat prishṭham, savivadbātīyai. tad idaṁ rathamtaram stutam ābhyām pratipadanncarābhyām anuśaṁsaty 5 atho brahma vai rathamtaram kshatram bṛihad, brahma khalu vai kshatrāt pūrvam: brahmapurastān ma ugraṁ rāshṭram avyathyaṁ asad ity. āhannam vai rathamtaram, annam evāsmāi tat purastāt kalpayaty. ātheyaṁ vai prithivī rathamtaram, iyaṁ khalu vai pratishṭhā, pratishṭhām evāsmāi tat purastāt kalpayati 6 samāna indrani-havo 'vibhaktāḥ, so 'hnām. ndvān brāhmaṇaspatya ubhayaśāmno rūpam, ubhe hi sāmānī kriyete 7 samāno dhā-yyā avibhaktās, tā alnām 8 aikāhiko marutvatīyaḥ pragā-thaḥ || 1 || 1 ||

1 Janishṭhā ugraḥ sahasa turāyeti sūktam ugravat sahasvat, tat kshatrasya rūpam. mandra ojishṭha ity ojasvat, tat kshatrasya rūpam. bahulābhimāna ity abbivad, abhibhūtyai rūpam. tad ekādaśarcam kḥavaty, ekādaśaksharā vai trishṭup, traisṭubho vai rājanya. ojo vā indriyaṁ vīryaṁ trishṭub, ojaḥ kshatram vīryaṁ rāja-

nyas: tad enam ojasā kshatreṇa vīryeṇa samardhayati. tad gaurivītam bhavaty. etad vai marutvatiyaṃ samṛiddhaṃ yad gaurivītaṃ, tasyoktaṃ brāhmaṇaṃ 2 tvāṃ id dhi ha-vāmaha iti bṛihatprishṭhaṃ bhavati. kshatram vai bṛihat, kshatreṇaiva tat kshatram samardhayaty. atho kshatram vai bṛihad, ātmā yajamānasya nishkevalyaṃ. tad yad bṛihatprishṭhaṃ bhavati. kshatram vai bṛihat, kshatreṇaivainam tat samardhayaty. atho jyaishṭhyaṃ vai bṛihaj, jyaishṭhyenaivainam tat samardhayaty. atho śraishṭhyaṃ vai bṛihac, chraishṭhyenaivainam tat samardhayaty 3 abhi tvā śūra nonuma iti rathamṭaram anurūpaṃ kurvanty. ayam vai loko rathamṭaram, asau loko bṛihad; asya vai lokasyāsau loko 'nurūpo. 'mushya lokasyāyaṃ loko 'nurūpas. tad yad rathamṭaram anurūpaṃ kurvanty, ubhāv eva taḥ lokau yajamāuāya sambhoginau kurvanty. atho brahma vai rathamṭaram kshatram bṛihad, brahmaṇi khalu vai kshatram pratishṭhitaṃ kshatre brahmātho sāmna eva sayonitāyai 4 yad vāvāneti dhāyyā, tasyā uktam brāhmaṇaṃ 5 ubhayaṃ śyina vac ca na iti sāmnapragātha ubhasāmnō rūpaṃ, ubhe hi sāmānī kriyete || 2 || 2 ||

1 Tam u shṭuḥi yo abhibhūtyojā iti sūktam abhivad abhibhūtyai rūpaṃ 2 ashālham ugraṃ sahamānam ābhīr ity agravat sahamānavat, tat kshatrasya rūpaṃ 3 tat pañcadaśaream bhavaty. ojo vā indriyaṃ vīryaṃ pañcadaśa, ojaḥ kshatram vīryaṃ rājanyas, tad enam ojasā kshatreṇa vīryeṇa samardhayati 4 tad bhāradvājaṃ bhavati. bhāradvājaṃ vai bṛihad, ārsheyeṇa salomaiśsha ha vāva kshatriyajñah samṛiddho, yo bṛihatprishṭhas. tasmād yatra kvaca kshatriyo yajeta, bṛihad eva tatra prishṭhaṃ syāt. tat samṛiddham || 3 || 3 ||

1 Aikāhikā hotrā. etā vai śāntāḥ kṛiptāḥ pratishṭhita hotrā yad aikāhikāḥ, śāntyai kṛiptyai pratishṭhityā apra-

cyntyai. tāḥ sarvarūpā bhavanti sarvasamṛiddhāḥ, sarva-
rūpatāyai sarvasamṛiddhyai: sarvarūpābhir hotrābhiḥ sa-
rvasamṛiddhābhiḥ sarvān kāmān avāpnavāmeti. tasmād
yatra kvacaikāhā asarvastomā asarvapṛishthā, aikāhikā
eva tatra hotrāḥ syus. tat samṛiddham 2 ukthya evāyam
pañcadaśaḥ syād, ity āhur. oja vā indriyaṃ vīryam pañca-
daśa, ojaḥ kshatram vīryam rājanyas, tad enam 1 jāsā
kshatreṇa vīryeṇa samardhayati 3 tasya triṇṣat stutaśa-
strāṇi bhavanti. triṇṣadaksharā vai virāḍ. virāḍ annādyam,
virājy evainam tad annādye pratishṭhāpayati. tasmāt tad-
ukthyaḥ pañcadaśaḥ syād, ity āhur 4 jyotishtoma evāgni-
shtomaḥ syād 5 brahma vai stomānām trivṛit kshatram pa-
ñcadaśo, brahma khalu vai kshatrāt pūrvam: brahmapurā-
stān na ugraṃ rāshṭram avyathyan asad iti. viṣaḥ sapta-
daśaḥ śaudro varṇa ekaviṃśo, viṣaṃ caivāsmāi tae chāu-
draṃ ca varṇam anuvartmānau kurvanty. atho tejo vai
stomānām trivṛit vīryam pañcadaśaḥ prajātiḥ sapta-daśaḥ,
pratishṭhāikaviṃśas, tad enam tejasā vīryeṇa prajātyā pra-
tisṭhāyāntataḥ samardhayati. tasmāj jyotishtomaḥ syāt
6 tasya caturviṃsatīḥ stutaśastrāṇi bhavanti. caturviṃsatya-
rdhamāso vai samvatsaraḥ, samvatsare kṛitsnam annādyam,
kṛitsna evainam tad annādye pratishṭhāpayati. tasmāj jyo-
tishtoma evāgnishtomaḥ syād agnishtomaḥ syāt 7 4 8 8

Ity aṣṭamapañcīkāyām prathamo 'dhyāyāḥ.

Iti śaṭtriṇṣādhyāye caturthaḥ khaṇḍaḥ.

1 Athātāḥ punarabhishekasyaiva 2 sūyate ha vā asya
kshatram, yo dikshate kshatriyaḥ san. sa yadāvabhrītād
udetyānūbandhyayeshṭvodavasyaty, athainam udavasānīyā-
yām samsthitāyām punar abhisheṇcanti 3 tasyaite purastād
eva sambhārā upakliptā bhavanty: audumbary āsādī: ta-
syai prādesamātrāḥ pādāḥ syur, aratnimātrāṇi śirshanyā-
nūcyāni. mauñjam vivayanam, vyāghracarmāstarāṇam, au-

dumbaraṣ camasa, udumbaraṣākhā. tasminn etasmiṅ eamase 'shtātayāni nishutāni' bhavanti: dadhi madhu sarpir ātapavarsleyā āpah śaslpāni ca ſokmāni ca surā dūrvā 4 tad yaishā dakṣhiṇā sphavartanir veder bhavati. tatṛaitām prācīm āsandīm pratishṭhāpayati. tasyā antarvedi dvau pādaḥ bhavato bahirvedi dvāv. iyaṃ vai śrīḥ. tasyā etat pariṇitaṃ rūpaṃ yad antarvedy, athaisha bhūmāparimito yo bahirvedi. tad yad asyā antarvedi dvau pādaḥ bhavato bahirvedi dvā, ubhayoh kāmāyor upāptyai yaṣ cāntarvedi yaṣ ca bahirvedi || 5 ||

1 Vyāghracarmanāstriṇāty uttaralonnā prācīnagrīveṇa. kshatram vā etad āraṇyānām paśūnām yad vyāghraḥ kshatraṃ rājanyaḥ. kshatreṇaiva tat kshatram samardhayati. tān paścāt prān upaviśyāeva jānu dakṣhiṇam abhimantrayata ubhābhyām pāṇibhyām ālabhyā 3 gnish tvā gāyatrīyā sayuk chandasārohatu Savitoshṇihā Somo 'nushṭubhā Bṛihaspatir bṛihatīyā Mitrāvaruṇau paṅktyendras trishṭubhā Viṣve devā jagatyā. tān aham ann rājyāya sām rājyāya bhanjyāya svārājyāya vairājyāya pārameshṭhyāya rājyāya mārājyāyādhipatyāya svāvaśyāyātishṭhāyāroham 4 ty etām āsandīm ārohet dakṣhiṇeṇagre jānuṇātha sayena 5 tat-tad. it 2 || 6 eaturuttarair vai devāḥ chandobhiḥ sayug bhūtva itām śriyam ārohan yasyām eta oṭarhi pratishṭhita: Agnir gāyatrīyā Savitoshṇihā Somo 'nushṭubhā Bṛihaspatir bṛihatīyā Mitrāvaruṇau paṅktyendras trishṭubhā Viṣve devā jagatyā 7 te ete abhyanūcyete: agner gāyatrī abhavad sayugveti 8 kalpate ha vā asmai yogakshema, uttarottarīṇīm ha śriyam aśnate, 'śnute ha prajānām aiśvaryam ādhipatyam ya evam etā ann devatā etām āsandīm ārohati kshatriyaḥ saṃ 9 athaīnam abhishekshyann apām śāntīm vācayati 10 śivena mā cakshushā paśyatāpah śivayā

tanvôpa sprīṣata tvacam me | sarvāñ agnīñr apsu-
shado huve vo mayi vareo 'balam oḥo ni dhatteti
11 naitasyābhishishicāṅsyāśāntā āpo vīryam nīthann iti
|| 6 || 2 ||

1 Athainam udumbaraśākhām autardhāyābhishiñca-
ti2mā āpaḥ śivatamā imāḥ sarvasya bhesajih |
imā rāshṭrasya vardhanīr imā rāshṭrabhrīto 'nū-
tāḥ || 3 yābhir indram abhyashiñcat prajāpatiḥ so-
mam rājānam varuṇam yamam manum | tābhir
adbhir abhishiñcāmi tvām aham rājñām tvam adhi-
rājo bhaveha || 4 mahāntam tvā mahīnam samrājām
carshañinām devī janitry ajījanad bhadrā janitry
ajījanad 5 devasya tvā savituh prasave 'śvinor
bāhubhyām pūshṇo hastābhyām agnes tejasā sū-
ryasya varecasendrasyndriyeṇābhishiñcāmi | bā-
lāya śriyai yaśase 'nnādyāya 6 bhūr iti ya iched
imam eva praty: amam adyād ity, atha ya iched dyipu-
rusham bhūr bhūva ity, atha ya ichet tripurusham vā-
pratimam vā bhūr bhūvaḥ svar iti, 7 tad dhaika āhuḥ:
sarvāptir vā eshā yad etā vyāhṛitayo, 'tisarveṇa hāśya pa-
rasmai kṛitam bhavatīti; tam etenābhishiñced: devasya
tvā savituh prasave 'śvinor bāhubhyām pūshṇo
hastābhyām agnes tejasā sūryasya varecasendra-
syendriyeṇābhishiñcāmi | balāya śriyai yaśase
'nnādyāyeti 8 tad u punaḥ paricakshate: yad asarveṇa
vāco 'bhishikto bhavatiśvaro ha tu purāyushaḥ praitor, iti
ha smāha Satyakāmo Jābālo, yam etābhir vyāhṛitibhir
nābhishiñcantīti 9 śvaro ha sarvam āyur aitoḥ, sarvam āpnod
vijayenety u ha smāhoddālaka Ārunir, yam etābhir vyāhṛi-
tibhir abhishiñcantīti. tam etenaivābhishiñced: devasya
tvā savituh prasave 'śvinor bāhubhyām pūshṇo
hastābhyām agnes tejasā sūryasya varecasendra-

syendriyenābhishīcāmi | balāya śriyai yaśase
'nnādyāya bhūr bhuvah svar ity 10 athaitāni ha vai
kshatriyād 'ijānād vyutkrāntāni bhavanti: brahmakshatre
ūrg annādyam apām oshadhīnām raso brahmavarcasam irā
pushṭiḥ prajātiḥ. kshatrarūpam tad, atho annasya rasa
oshadhīnām kshatram pratishṭhā. tad yad evām purastād
āhuti. juhoti, tad asmin brahmakshatre dadhāti 7

1 Atha yad audumbary āsandi bhavaty audumbaraś
camasa udumbaraśākhorg vā annādyam udumbara: ūrjam
evāsmins tad annādyam dadhāty 2 atha yad dadhi madhu
ghṛitam bhavaty, apām sa oshadhīnām raso: 'pām evāsmins
tad oshadhīnām rasam dadhāty 3 atha yad ātapavarshyā
āpo •bhavanti, tejaś ea ha vai brahmavarcasam cātapava-
rshyā āpas; teja evāsmins tad brahmavarcasam ea dadhāty
4 atha yac chashpāni ea tokmāni ea bhavantirāyāi tat pu-
shṭyai rūpam atho prajātyā: irām evāsmins tat pushṭim
dadhāty atho prajātim 5 atha yat surā bhavati, kshatra-
rūpam tad atho annasya rasah; kshatrarūpam evāsmins tad
dadhāty atho annasya rasam 6 atha yad dūrvā bhavati,
kshatram vā etad oshadhīnām yad dūrvā kshatram rāja-
nyo. nitata iva hīha kshatriyo rāshṭre vasan bhavati pra-
tishṭhita iva, nitateva dūrvāvarodhair bhūnyām pratishṭhi-
teva. tad •yad dūrvā bhavaty, oshadhīnām evāsmins tat
kshatram dadhāty atho pratishṭhām 7 etāni ha vai yāny
asmād 'ijānād vyutkrāntāni bhavanti, tāny evāsmins tad
dadhāti, tair evainam tat samardhayaty 8 athāsmāi surā-
kaīsam hasta ādadhāti 9 svādishṭhayā madishṭhayā
pavasva soma dhārayā | indrāya pātave suta 10 ity
ādhyāya śāntim vācayati 11 nānā hi vām devahitam
sadas •ṛitam mā sam śrikshāthām parame vyo-
mani | surā tvam asi śushminī soma esha rājā mai-
nam hinsisṭam svām yonim āviśantāv iti 12 soma-

pīthasya caishā surāpīthasya ca vyāvṛttiḥ 13 pītva yaṁ
rātim manyeta tasmā enām prayachet. tad dhi mitrasya
rūpam. mitra evainām tad antataḥ pratishṭhāpayati, ta-
tha hi mitre pratitishṭhati 14 pratitishṭhati ya evaṁ veda
॥ 8 ॥ ४ ॥

1 Athodumbaraśākhām abhi pratyavarohaty. ūrg vā
annādyam udumbara, ūrjam eva tad annādyam abhi pra-
tyavarohaty 2 upary evāsīno bhūman padau pratishṭhāpya
pratyavaroham āha 3 pratitishṭhāmi dyāvāprithivyoh,
pratitishṭhāmi prāṇāpānayoḥ, pratitishṭhāmy aho-
rātrayoḥ, pratitishṭhāmy annapānayoḥ, prati bra-
hman prati kshatre praty eshu trishu lokeshu ti-
shṭhāmīty 4 antataḥ sarveṇātmanā pratitishṭhati. sarva-
smiṁ ha vā etasmiṁ pratitishṭhaty, uttarottariṇīm ha śṛiyam
asṇute, 'ṣṇute ha prajānām aiśvaryam ādhipatyam ya evaṁ
etena punarabhishekeṇābhishiktaḥ kshatriyaḥ pratyavaro-
haty 5 etena pratyavarohena pratyavarūhiyopastham kṛtvā
prāṇ āsīno: namo brahmaṇe namo brahmaṇe namo
brahmaṇa iti trishkṛitvo brahmaṇe namaskṛitya: varam
dadāmi jityā abhijityai vijityai samjityā iti vācam
visrijate 6 sa yaṁ: namo brahmaṇe namo brahmaṇe
namo brahmaṇa iti trishkṛitvo brahmaṇe namaskaroti,
brahmaṇa eva tat kshatram vaśam eti. tad yatra vai bra-
hmaṇaḥ kshatram vaśam eti. tad rāshṭram samṛiddham tad
vīravat, ā hāsmiṁ vīro jāyate 7 'tha yad: varam dadāmi
jityā abhijityai vijityai samjityā iti vācam visri-
jata, etad vai vāco jitam yad dadāmi āha. yad eva vāco
jitaḥ | tan ma idam anna karṇa samtiśṭhātā iti 8 visrija
vācam upotthāyāhavanīye samidham abhyādadhāti 9 samid
asi sam v enkshvendriyeṇa vīryeṇa svāhe 10 ndri-
yeṇaiva tad vīryeṇātmanam antataḥ samardhayaty 11 ādhāya
samidham triṇi padāni prāṇ udanā abhyutkrāmati 12 kṛi-

ptir asi diṣām mayi deḃebhyaḥ kalpata | kalpa-
tām me yogakṣemo 'bhayam me 'stv 13 ity aparā-
jitām diṣām upatiṣṭhate jitasyaivāpunahparājayāya. tat-
tad iti 3 9 5

1 Devāsūrā vā eṣhu lokeshu samyetire. ta etasyām
prāeyām diṣi yetire, tāns tato 'surā ajayaṁs. te dakṣhiṇa-
syām diṣi yetire, tāns tato 'surā ajayaṁs. te pratīcyām
diṣi yetire, tāns tato 'surā ajayaṁs. ta udīcyām diṣi yetire.
tāns tato 'surā ajayaṁs. ta etasmīn avāntaradeṣe yetire
ya eṣha prāṇ udān, te ha tato jigṃyus 2 tam yadi kṣatriya
upadhāvet senayoh samāyatṃs: tathā me kuru yathāham
imāṁ senām jayānīti: sa yadi tatheti brūyād, vanaspate
vīdvaūgo hi bhūyā ity aṣya rathopastham abhimuṣyā-
thainam brūyād 3 ātiṣṭhasvaitām te diṣam abhimu-
kṣāḥ samuaddho ratho 'bhipravartatām, sa udān
sa pratyaṇ sa dakṣhiṇā sa prāṇ so 'bhy ami-
tram. ity 4 abhivartena havishety evainam āvartayed,
athainam anvīkṣetāpratirathena śāsenā sauparṇeti 5 ja-
yati ha tam senām 6 yady u vā enam upadhāvet samgrā-
mam samyatīshyamānas: tathā me kuru yathāham imāṁ
samgrāmam samjayānīty, etasyām evainam diṣi yātayej.
jayati ha tam samgrāmam 7 yady u vā enam upadhāved
rāṣṭrād aparīdhyamānas: tathā me kuru yathāham idaṁ
rāṣṭram punar avagachānīty. etām evainam diṣam upa-
shkramayet. tathā ha rāṣṭram punar avagachaty 8 upa-
sthāyāmītrāṇāṁ vyapanuttim bruvan gṛihān abhyety: apa-
prāea indra viṣvān amitrān iti, sarvato hāsmā anami-
tram abhayam bhavaty, uttarottariṇīm ha śriyam aṣnute,
'ṣnute ha prajānām aiṣvaryam ādhipatyam ya evam etām
amitrāṇāṁ vyapanuttim bruvan gṛihān abhyety 9 etya
gṛihān paścād gṛihyasyāgner upaviṣṭāyānvārabdhyāya ri-
tvig autataḥ kauśena caturgṛihitās tisra 'ājyāhatir ain-

driḥ prapadam juboty anārtyā arishtyā ajyānyā abhayaḥ || 10 || 6 ||

1 Pary ū shu pra dhanva vājasatayé pari vṛitrā — bhūr brahma prāṇam amṛitam prapadyate 'yam asan śarma varmābhayaṁ svastaye | saha prajayā saha paśubhir — ni sakshaṇir dvishas taradhyā riṇayā na iyase svāhā || 2 ann hi tvā sutaṁ soma madāmasi mahe sama — bhuvo brahma prāṇam amṛitam prapadyate 'yam asau śarma varmābhayaṁ svastaye | saha prajayā saha paśubhi — ryarājye vājān abhi pavamāna pra gāhaṣe svāhā || 3 ajījano hi pavamāna sūryaṁ vidhāre ṣa — svar brahma prāṇam amṛitam prapadyate 'yam asau śarma varmābhayaṁ svastaye | saha prajayā saha paśubhiḥ — kmauā payo gojīrayā rauhamāḥaḥ puramdhyā svāhety 4 anārto ha vā arishto 'jītaḥ sarvato guptas trayyai vidyāyai rūpeṇa sarvā diṣo 'nusanacaraty aindre loke pratishṭhito, yasmā etā ṛitvig antataḥ kausena caturgrīhītās tisra ajyālutir aindriḥ prapadam juboty 5 athāntataḥ prajātim āśāste gavām aśvānām puruṣhānām: iha gāvāḥ pra jāyadhvam ihāṣvā iha pūruṣhāḥ | iho sahasradakṣhiṇo vīras trātā ni shīdatv iti 6 bahur ha vai prajayā paśubhir bhavati ya evam etām antataḥ prajātim āśāste gavām aśvānām puruṣhānām 7 esha ha vāva kshatriyo 'vikṛiṣṭo, yam evaṁvido yājayanaty 8 atha ha taṁ vy eva karshante — yathā ha vā idaṁ nishādā vā selagā vā pāpakṛito vā vittavantam purnasham aranye grīhitvā kartam anvasya vittam ādāya dravanty, evam eva ta ṛitvijo yajamānaṁ kartam anvasya vittam ādāya dravanti — yam anevanvido yājayanaty 9 etad dha sma vai tad vidvān āha Janamejayaḥ Pārikṣita: evaṁvidaṁ hi vai mām evaṁvido yājayanti. tasmād aham

jayāmy abhītvāṁ senāṁ, jayāmy abhītvā senayā. na mā divyā na mānushya ishava richanty, eshyāmi sarvam āyuh, sarvabhūmir bhavishyāmi 10 na ha vā enam divyā na mānushya ishava richanty, eti sarvam āyuh, sarvabhūmir bhavati, yam evaṁvido yajayanti yajayanti || 11 || 7 ||

Ity ashtama pañcīkayāṁ dvitīyo 'dhyāyah.

Iti saptatrinśadhyāye saptamaḥ khaṇḍaḥ.

1 Athāta aindro mahābhishekas 2 te devā abruvan sa-
prajāpatikā: ayaṁ vai devānāṁ ojishtho balishthaḥ sahi-
shthaḥ sattamaḥ pārayishnutaṁ, imā evābhishecāmāḥ
iti. tatheti. tad vai tad Indram eva 3 tasmā etāṁ āsandīm
samabharāṁ ricāṁ nāma. tasyai brīhae ca rathamtarāṁ
ca pūrvau pādāv akurvan, vairūpaṁ ca vairājaṁ cāparau,
śākvararaivate śīrshaṇye, naudhasaṁ ca kāleyaṁ cānūye,
ricāḥ prācīnātānān, sāmāni tiraścīnavāyān, yajūnshy atikā-
śān, yaśa āstaraṇaṁ, śrīyaṁ upabarhaṇaṁ. tasyai Savitā
ca Brīhaspatiḥ ca pūrvau pādāv adhārayatāṁ, Vāyuḥ ca
Pūshā cāparau, Mitrāvaruṇau śīrshaṇye, Aśvināv anūye.
sa etāṁ āsandīm ārohad 4 Vasavaḥ tvā gāyatrena
chandasā trivṛitā stomena rathamtareṇa sāmna-
rohanu, tān anv ārohāmi sāmraḥjyāya. Rudrāḥ
tvā traishṭubhena chandasā pañcadaṣena stomena
brīhatā sāmna-rohanu, tān anv ārohāmi bhan-
jyāya, dityāḥ tvā jāgatena chandasā saptadaṣena
stomena vairūpeṇa sāmna-rohanu, tān anv āro-
hāmi svārājyāya. Viṣve tvā devā āuushṭubhena
chandasā ikaviṁśena stomena vairājaṇa sāmna-ro-
hanu, tān anv ārohāmi vairājyāya. Sādhyāḥ ca
tvāptyāḥ ca devāḥ pāṅktena chandasā triṇavena
stomena śākvareṇa sāmna-rohanu, tān anv āro-
hāmi rājyāya. Mārutaḥ ca tvāṅgirasas ca devā
atichandasā chandasā trayastriṁśena stomena rai-

vatena sāmṇārohanān, tām anv ārohami pārame-
 shṭhyāya mākārājyāyādhipatyāya svāvaśyāyāti-
 shṭhyārohamīty etām āsandīm ārohat 5 tam etasyām
 āsandyām āsīnam viṣve devā abruvan: na vā anabhyntkru-
 shṭa Indro vīryam kartum arhaty, abhy enam ntkrośāmeti.
 tatheti. tam viṣve devā abhyudakrośan: imam devā
 abhyutkrośata samrājāṃ sāmrajyāṃ bhojāṃ bho-
 japitaram svarājāṃ svārājyāṃ virājāṃ vairājyāṃ
 rājānaṃ rājapitaram parameshṭhinam pārame-
 shṭhyāṃ. kshatram ajani, kshatriyo 'jani, viśva-
 sya bhūtasyādhipatir ajani, viśām attājani, pu-
 rām bhettājany, asurāṇāṃ hantājani, brahmaṇo
 goptājani, dharmasya goptājanīti 6 tam abhyutkru-
 shṭam Prajāpatir abhishekshyan etayarcābhyamantrayata
 || 12 || 1 ||

1 Ni shasāda dhṛitavratō varuṇaḥ pastyāsv ā |
 sāmrajyāya bhanjyāya svārājyāya vairājyāya pā-
 rameshṭhyāya rājyāya mākārājyāyādhipatyāya
 svāvaśyāyātishṭhyāya sukratur iti 2 tam etasyām
 āsandyām āsīnam Prajāpatiḥ purastāt tishṭhan prātyañmu-
 kha audumbaryādrayā śākhayā sapalāśayā jātārūpamayena
 ca pavitreṇāntardhāyābhyashiñcad imā āpaḥ śivatamā
 ity etena triceṇa, devasya tveti ca yajushā, bhūr bhu-
 vaḥ svar ity etābhiḥ ca vyāhṛitibhiḥ || 13 || 2 ||

1 Athainam prācyāṃ diśi Vasavo devāḥ shadbhiḥ caiva
 pañcaviṃśair ahobhir abhyashiñcann etena ca tricenaitena
 ca yajushaitābhiḥ ca vyāhṛitibhiḥ sāmrajyāya 2 tasmād eta-
 syām prācyāṃ diśi ye keca prācyānām rājānaḥ sāmrajyā-
 yaiva te bhishicyante, samrāj ity enān abhishiktān āca-
 kshata etām eva devānām vihitim anv 3 athainam dakshi-
 nasyām diśi Rudrā devāḥ shadbhiḥ caiva pañcaviṃśair aho-
 bhir abhyashiñcann etena ca tricenaitena ca yajushaitābhiḥ

ea vyāhṛitibhir bhanjyāya. tasmād etasyām dakṣiṇāsyām
 diṣi ye keca Satvatām rājāno bhanjyāyaiva te 'bhishicya-
 nte, bhojety enān abhishiktān ācakshata etām eva devā-
 nām vihitim anv. athainam pratīcyām diṣy Ādityā devāḥ
 shadbhiḥ caiva pañcaviṁśair ahobhir abhyashiñcann etena
 ca tricenaitena ca yajushaitābhiḥ ca vyāhṛitibhiḥ svārā-
 jyāya. tasmād etasyām pratīcyām diṣi ye keca nīcyānām
 rājāno ye 'pācyānām svārājyāyaiva te 'bhishicyante sva-
 rāl ity enān abhishiktān ācakshata etām eva devānām vi-
 hitim. anv. athainam ndīcyām diṣi Viṣve devāḥ shadbhiḥ
 caiva pañcaviṁśair ahobhir abhyashiñcann etena ca trice-
 naitena ca yajushaitābhiḥ ca vyāhṛitibhir vairājyāya. ta-
 smād etasyām ndīcyām diṣi ye keca pareṇa Himavantam
 janapadā Uttarakurava Uttaramadrā iti vairājyāyaiva te
 'bhishicyante, virāl ity enān abhishiktān ācakshata etām
 eva devānām vihitim anv. athainam asyām dhruvāyām
 madhyamāyām pratishthāyām diṣi Sādhyāḥ cāptyāḥ ca de-
 vāḥ shadbhiḥ caiva pañcaviṁśair ahobhir abhyashiñcann
 etena ca tricenaitena, ca yajushaitābhiḥ ca vyāhṛitibhiḥ rā-
 jyāya. tasmād asyām dhruvāyām madhyamāyām pratishthā-
 yām diṣi ye keca Kurupañcālānām rājānaḥ savaśoṣīnarā-
 nām rājyāyaiva te 'bhishicyante, rājety enān abhishiktān
 ācakshata etām eva devānām vihitim anv. athainam ārdhvā-
 yām diṣi Marutaḥ cāṅgirasas ca devāḥ shadbhiḥ caiva pa-
 ñcaviṁśair ahobhir abhyashiñcann etena ca tricenaitena ca
 yajushaitābhiḥ ca vyāhṛitibhiḥ pāramesṭhyāya mākharājyā-
 yādhipatyāya svāvasyāyātishthāyeti. sa paramesṭhī prajā-
 patyo 'bhavat 4 sa etena mahābhishekenābhishikta Indraḥ sa-
 rvā jitir ajayat, sarvān lokān avindat, sarveshām devānām
 sraishṭhyam atishṭhām paramatām agachat, sāmrajyam bhan-
 jyam svārajyam vairajyam pāramesṭhyam rājyam mākha-
 rajyam ādhipatyam jītvāsmiṇ loka svayambhūḥ svarāl

amṛito, 'mushmān svasge loke sarvān kāmān āptvāmṛitaḥ
samabhavat samabhavat || 14 || 3 ||

Ity ashtamapañcikāyaṁ tritiyo 'dhyāyah.

Ity ashtatṛiṣādhyaḥ tritīyaḥ khaṇḍaḥ.

1 Sa ya iched evaṁvit kshatriyaṁ: ayaṁ sarvā jīṭir
jayetāyaṁ sarvāṅl lokān vindetāyaṁ sarveshāṁ rājñāṁ
śraishṭhyam atishṭhām paramatām gacheta sāmrajyam bhau-
jyam svārājyaṁ vairājyaṁ pārameshṭhyam rājyaṁ mähā-
rājyaṁ ādhipatyam, ayaṁ samantaparyāyī syāt sārvaḥ
mah sārvaḥ yusha, āntād ā pararārdhāt prithivyaī samudra-
paryantāyā ekaṛāl iti: tam etena indreṇa mahābhishekeṇa
kshatriyaṁ śāpayitvā 'bhishūced 2 yām ca rātrīm ajā-
yethā yām ca pretāsi, tad ubhayaṁ antareṇe-
shṭāpūrtam te lokam sukṛitam āyuh prajāṁ vṛi-
ñjīyam yadi me druhyer iti 3 sa ya iched evaṁvit
kshatriyo: 'haṁ sarvā jīṭir jayeyam, ahaṁ sarvāṅl lokān
vindeyam, ahaṁ sarveshāṁ rājñāṁ śraishṭhyam atishṭhām
paramatām gacheyam sāmrajyam bhaujyam svārājyaṁ vai-
rājyaṁ pārameshṭhyam rājyaṁ mähārājyaṁ ādhipatyam,
ahaṁ samantaparyāyī syām sārvaḥ mah mah sārvaḥ yusha,
āntād ā parārdhāt prithivyaī samudraparyantāyā ekaṛāl
iti: sa na vicikitset, sa brūyāt saha śraddhayā: yām ca
rātrīm ajāye 'haṁ yām ca pretāsmi, tad ubhayaṁ
antareṇeshṭāpūrtam me lokam sukṛitam āyuh pra-
jāṁ vṛiñjīthā yadi te druhyeyam iti || 15 || 1 ||

1 Atha tato brūyāc: catusṭāyāni vānaspatyāni sam-
bharata, naiyagrodhāny andumbarāny āśvatthāni plākshā-
nīti 2 kshatram vā etad vānaspatināṁ yaṁ nyagrodho: yaṁ
naiyagrodhāni sambharanti, kshatram evāsmiṁs tad da-
dhāti. bhaujyam vā etad vānaspatināṁ yad andumbaro:
yad andumbarāni sambharanti, bhaujyam evāsmiṁs tad da-
dhāti. sāmrajyam vā etad vānaspatināṁ yad āśvattho:

yad āśvatthāni sambharanti, sāmṛājyaṃ evāsmiṃs tad dadhāti. svārājyaṃ ca ha vā etad vairājaṃ ca vanaspatinām yat plakshoḥ: yat plākshāṇi sambharanti, svārājyavairājye evāsmiṃs tad dadhāti 3 atha tato brūyāc: catusṭayāny aūshadhāni sambharata, tokmakṛitāni vṛihīṇām mahāvṛihīṇām priyamgūnām yavānām iti 4 kshatram vā etad oshadhīnām yad vṛihayo: yad vṛihīṇām tokma sambharanti, kshatram evāsmiṃs tad dadhāti. sāmṛājyaṃ vā etad oshadhīnām yau mahāvṛihayo: yau mahāvṛihīṇām tokma sambharanti, sāmṛājyaṃ evāsmiṃs tad dadhāti. bhaujyaṃ vā etad oshadhīnām yat priyamgavo: yat priyamgūnām tokma sambharanti, bhaujyaṃ evāsmiṃs tad dadhāti. sainānyaṃ vā etad oshadhīnām yad yavā. yad yavānām tokma sambharanti, sainānyaṃ evāsmiṃs tad dadhāti || 16 || 2 ||

* 1 Athāsmā audumbarim āsandim sambharanti, tasyā uktam brāhmaṇam. audumbaraṣ camaso vā pātri vodumbaraśākḥā. tān etān sambhārān sambhṛityandumbaryām pātryām vā camase vā samāvapeyus, teslu samopteshu dadhi madhu sarpir ātapavarshyā apo 'bhyānīya pratishṭhāpyaitāni āsandim abhimantrayeta 2 bṛīhae ca te ratham taram ca pūrvau pādan bhavatām, vairūpaṃ ca vairājaṃ cāparau, śākvararaivate śīrshaṇye, nau-dhasam ca śākāleyam cānūeye, ŗicah prācīnātānāḥ, sāmāni tiraścīnavāyā. yajūnshy atīkāśā, yaśa āstaranam. śīrīnupabarhanam. Savitā ca te Bṛīhaspatiṣ ca pūrvan pādan dhārayatām, Vāyuṣ ca Pūshā cāparau, Mitrāvaruṇau śīrshaṇye, Aśvināv anūeye ity 3 athainam etām āsandim ārohayed 4 Vasa-vas tvā gāyatreena chandasā trivṛitā stomena rathamtareṇa sāmārohanu, tān anv āroha sāmṛājyāya. Rudrās tvā traishṭubhena chandasā pañcadaṣena stomena bṛihatā sāmārohanu, tān anv

āroha bhaujyāyā, dityās tvā jāgatena chandasā
 saptadaṣena stomena vairūpeṇa sāmnrōhantu,
 tām anv āroha svārājyāyā. Viṣve tvā devā ānu-
 shṭubhena chandasaikaviṇṣena stomena vairājena
 sāmnrōhantu, tām anv āroha vairājyāyā. Marutaḥ
 ca tvāṅgirasas ca devā atichandasā chandasā
 trayastriṇṣena stomena raivatena sāmnrōhantu,
 tām anv āroha pārameshṭhyāyā. Sādhyāḥ ca tvā-
 ptyāḥ ca devāḥ pāṅktena chandasā triṇavena sto-
 mena śākvareṇa sāmnrōhantu, tām anv āroha
 rājyāyā mārājyāyādhipatyāyā svāvaśyāyāti-
 shṭhāyārohety etām āsandīm ārohayet 5 tam etasyām
 āsandyām āsinam rājakartāro brūyur: na vā anabhyutkru-
 shṭaḥ kshatriyo vīryam kartum arhaty, abhy enam utkro-
 ṣāmeti. tatheti. tam rājakartāro 'bhyutkroṣanti, maṃ janā
 abhyutkroṣata samrājam sāmrajyam bhojam bho-
 japitaram svarājam svārājyam virājam vairā-
 jyam parameshṭhinam pārameshṭhyam rājānam
 rājapitaram. kshatram ajani, kshatriyo 'jani, vi-
 śvasya bhūtasyādhipatir ajani, viśam attājany,
 amitrāṇām hantājani, brāhmaṇānām goptājani,
 dharmasya goptājanīti 6 tam abhyutkruṣṭam evaṃ-
 vid abhishekshyam etayarcābhimantrayeta || 17 || ॥ ३ ||

1 Ni shasāda dhṛitavrato varuṇaḥ pastyāśv ā |
 sāmrajyāyā bhaujyāyā svārājyāyā vairājyāyā pā-
 rameshṭhyāyā rājyāyā mārājyāyādhipatyāyā
 svāvaśyāyātishṭhāyā sukratnr iti. tam etasyām āsa-
 ndyām āsinam evaṃvit purastāt tishṭhan pratyānmukha au-
 dumbaryārdrayā śākhayā sapalāṣayā jātārūpamayena ca pa-
 vitreṇāntardhāyābhishīcatimā āpaḥ śivatamā ity etena
 tricena, devasya tveti ca yajushā, bhur bhuvah svar
 ity etābhiḥ ca vyāhṛitibhiḥ || 18 || ॥ १ ||

1 Prācyāṃ tvā diṣi Vasavo devāḥ shadbbhiḥ
 caiva pañcaviṃṣair ahobhir abhishiñcantv etena
 ca tricenaitena ca yajushaitābhiḥ ca vyāḥṛitibhiḥ
 sāmṛājyāya. dakṣiṇasyāṃ tvā diṣi Rudrā devāḥ
 shadbbhiḥ caiva pañcaviṃṣair ahobhir abhishiñca-
 ntv etena ca tricenaitena ca yajushaitābhiḥ ca
 vyāḥṛitibhir bhaujyāya. pratīcyāṃ tvā diṣy Ādi-
 tyā devāḥ shadbbhiḥ caiva pañcaviṃṣair ahobhir
 abhishiñcantv etena ca tricenaitena ca yajushai-
 tābhiḥ ca vyāḥṛitibhiḥ svārājyāyo, dīcyāṃ tvā diṣi
 Viṣve devāḥ shadbbhiḥ caiva pañcaviṃṣair ahobhir
 abhishiñcantv etena ca tricenaitena ca yajushai-
 tābhiḥ ca vyāḥṛitibhir vairājyāyo, rdhvāyāṃ tvā
 diṣi Marutaḥ cāṅgirasas ca devāḥ shadbbhiḥ caiva
 pañcaviṃṣair ahobhir abhishiñcantv etena ca tri-
 cenaitena ca yajushaitābhiḥ ca vyāḥṛitibhiḥ pā-
 rameshṭhyāyā, syāṃ tvā dhruvāyāṃ madhyamā-
 yāṃ pratishṭhāyāṃ diṣi Sādhyāḥ cāptyāḥ ca de-
 vāḥ shadbbhiḥ caiva pañcaviṃṣair ahobhir abhishi-
 ñcantv etena ca tricenaitena ca yajushaitābhiḥ ca
 vyāḥṛitibhiḥ rājyāya mākharājyadhipatyāya svāva-
 ṣyāyādhisṭhāyati. sa parameshṭhī prajāpatyo bhavati
 2 sa etenavindena mahābhishekenābhishiktaḥ kshatriyaḥ sa-
 rvā jītiḥ jayati, sarvāṇi lokāni vindati, sarveshaṃ rājñāṃ
 śraishṭhyam atishṭhām paramatām gachati, sāmṛājyam bhau-
 jyam svārājyam pārameshṭhyam rājyam mākharājyam ādhi-
 patyam jītvāsmiṇi loke svayambhūḥ svarāṇi amṛito, 'mu-
 shmin svarge loke sarvāni kāmāni āptvāmṛitaḥ sambhavati
 yam etenavindena mahābhishekena kshatriyam śapayitvā-
 bhishiṇti || 19 || 5 ||

1 Indriyam vā etad asmiṇi loke yad dadhi: yad da-
 dhnabhishecatindriyam evāsmiṇi tad dadhāti. raso vā esha

oshadhīvanaspatishu yan madhu: yan madhvābhishiñcati,
 rasam evāsmiñs tad dadhāti. 1 tejo vā etat paṣūnām yad
 ghṛitam: yad ghṛitenābhishiñcati. teja evāsmiñs tad da-
 dhāti. amṛitam vā etad asmiñl loka yad āpo: yad abhīr
 abhishiñcaty, amṛitatvam evāsmiñs tad dadhāti 2 so 'bhi-
 shikto 'bhishektre brāhmaṇāya hiraṇyam dadyāt, sahasraṃ
 dadyāt, kshetraṃ catuṣpād dadyād. athāpy āhur: asaṃ-
 khyātam evāparimitam dadyād: aparimito vai kshatriyo
 'parimitasyāvaruddhyā ity 3 athāsmāi surākāṣaṃ hasta
 ādadhāti: svādishtayā madishtayā pavasva soma
 dhārayā | indrāya pātave suta iti 4 tām pibed: yad
 atra śishtam rasinaḥ sutasya yad indro apibac
 chaeṁbhiḥ | idaṃ tad asya manasā śivena somaṃ
 rājānam iha bhakshayāmi || abhi tvā vṛishabhā
 sute sutam srijāmi pītaye | tṛimpā vy aṣṇhī nā-
 dam iti 5 yo ha vāva somapīthaḥ surāyām praviṣṭaḥ, sa
 haiva tena indreṇa mahābhishekeṇābhishiktasya kshatriya-
 sya bhakshito bhavati na surā 6 tām pītva bhimantrayētā,
 pāma somaṃ, ṣaṃ nō bhaveti 7 tad yathaivādaḥ pri-
 yaḥ putraḥ pitaram priyā vā jāyā patiṃ sukhaṃ śivam
 upasprīṣaty ā visrasa, evaṃ haivaitena indreṇa mahābhi-
 shekeṇābhishiktasya kshatriyasya surā vā somo vānyad
 vāmādyam sukhaṃ śivam upasprīṣaty ā visrasaḥ || 20 || c ||

1 Etena ha vā aindreṇa mahābhishekeṇa Turāḥ Kāva-
 sheyo Janamejyam Pārikshitam abhishisheca. tasmād u
 Janamejyaḥ Pārikshitaḥ samantam sarvataḥ pṛithivīm ja-
 yan pariyāyāṣvena ea medhyeneje 2 tad eshābhi yajñagāthā
 gīyate | 3

Āsandivati dhānyādam rakmiṇaṃ haritasrajam |
 aṣyam babandha sārangam devebhyo Janamejya
 ity 4 etena ha vā aindreṇa mahābhishekeṇa Cyavano Bhā-
 rgavaḥ Saryatam Manavam abhishisheca. tasmād u Śāryāto

Mānavah samantaṃ sarvataḥ pṛthivīm jayan pariyāyāṣvena
 ea medhyeneje. devānāṃ hāpi satre grīhapatir āsai 5 tena
 ha vā aindreṇa mahābhishekeṇa Somaśuśmā Vājaratnāya-
 naḥ Śatanīkaṃ Sātrājitaṃ abhishishēca. tasmād u Śatanī-
 kaḥ Sātrājitaḥ samantaṃ sarvataḥ pṛthivīm jayan pariyāyā-
 ṣvena ea medhyeneja 6 etena ha vā aindreṇa mahābhishekeṇa
 Parvatanāradaṃ Āmbāshṭhyam abhishishicatus. tasmād v
 Āmbāshṭhyaḥ samantaṃ sarvataḥ pṛthivīm jayan pariyā-
 yāṣvena ea medhyeneja 7 etena ha vā aindreṇa mahābhishe-
 keṇa Parvatanāradau Yudhāṃśraushṭim Augrasainyam
 abhishishicatus. tasmād n Yudhāṃśraushṭir Augrasainyaḥ
 samantaṃ sarvataḥ pṛthivīm jayan pariyāyāṣvena ea me-
 dhyeneja 8 etena ha vā aindreṇa mahābhishekeṇa Kaśyapo
 Viśvakarmāṇaṃ Bhauvanam abhishishēca. tasmād u Viśva-
 karmā Bhauvanaḥ samantaṃ sarvataḥ pṛthivīm jayan pa-
 riyaṃyāṣvena ea medhyeneje 9 bhūmir ha jagāṃ, ity udāha-
 ranti 10

na mā martyaḥ kaṣ cana dātum arhati
 Viśvakarmaṃ Bhauvana maṃ didāśitha |
 nimanākshe haṃ salilasya madhye
 mughas ta esha Kaśyapāyāsa saṃgara

ity 11 etena ha vā aindreṇa mahābhishekeṇa Vasishṭhaḥ
 Sudāsaṃ Paijavanam abhishishēca. tasmād u Sudāḥ Pai-
 javanaḥ samantaṃ sarvataḥ pṛthivīm jayan pariyāyāṣvena
 ea medhyeneja 12 etena ha vā aindreṇa mahābhishekeṇa
 Saṃvarta Āngiraso Maruttam Āvikshitaṃ abhishishēca. ta-
 smād u Marutta Āvikshitaḥ samantaṃ sarvataḥ pṛthivīm
 jayan pariyāyāṣvena ea medhyeneje 13 tad apy esha śloko
 'bhigīto 14

Māntaḥ pariveshṭāro Maruttasyāvasan grīhe |
 Āvikshitasya Kāmaprer viṣve devāḥ sabhāsada
 iti || 21 || 7 ||

1 Etena ha vā aindreṇa mahābhishekeṇodamaya Atreyo
 'ṅgam abhishishceca. tasmād v' Aṅgaḥ samantam sarvataḥ
 prithivīm jayan parivāyāṣvena ca medhyeneje 2 sa hovā-
 cālopāngo: daṣa nāgasahasrāṇi daṣa dāsīsahasrāṇi dadami
 te brāhmaṇopa māsmin yajñe hvayaṣveti 3 tad apy ete
 ślokā abhigītāḥ | 4

yābhir gobhir Udamayam Praiyamedhā ayājayan |
 dve-dve sahasre badvānām Atreyo madhyato dadāt |
 5 aṣṭāṣṭisahasrāṇi śvetān Vairocano hayān |
 prasthān niṣṛītya prāyachad yajamāne purohite |
 6 deṣād-deṣāt samolhānām sarvasām ādhyaduhitṛiṇām |
 daṣādadāt sahasrāṇy Atreyo nishkakaṇṭhyah |
 7 daṣa nāgasahasrāṇi dattvātreyo vacatmuke |
 śrāntaḥ pārikuṭān praipsad dānenāngasya brāhmaṇaḥ ||
 8 ṣaṭam tubhyam ṣaṭam tubhyam iti smaiva pratāmyati |
 sahasraṇi tubhyam ity uktvā prāṇān sma pratipadyata
 iti || 22 || 8 ||

1 Etena ha vā aindreṇa mahābhishekeṇa Dīrghatamā
 Māmateyo Bharataṃ Daṇḥshantim abhishishceca. tasmād u
 Bharato Daṇḥshantiḥ samantaṃ sarvataḥ prithivīm jayan
 parivāyāṣvair u ca medhyair ije 2 tad apy ete ślokā abhi-
 gītāḥ | 3

hiraṇyeva parivṛitān kṛishṇāṃ chukladatō mṛīgān |
 Maṣṇāre Bhārato dadāc chatam badvāni sapta ca ||
 4 Bharatasyaisha Daṇḥshanter agniḥ Sācīgme cītaḥ |
 yasmin sahasram brāhmaṇā badvaṣo ga vibhejire ||
 5 aṣṭāṣaptatim Bhārato Daṇḥshantir Yamnām am |
 Gaṅgāyām Vṛitraglue badhnāt pañcapancaṣaṭam hayān ||
 6 trayasṭriṣaṣchatam rājāṣvān buddhvāya medhyān |
 Daṇḥshantir atyagād rājño māyām māyāvattatāḥ ||
 7 mahākarma Bharatasya na pūrve nāpare janāḥ |
 divam martya iva hastābhyām nodāpuḥ pañca mānavā

ity 8 etaṃ ha vā aindram mahābhishekam Brihaduktha
 rishir Durmukhāya Pāñcālāya provāca. tasmād u Durmu-
 khah Pāñcālo rājā san vidyayā samantaṃ sarvataḥ prithi-
 vīm jayan pariṇāyāi 9 taṃ ha vā aindram mahābhishekam
 Vāsishṭhah Sātyahavyo 'tyarātaye Jānamtapaye provāca.
 tasmād v Atyatrātir Jānamtapir arājā san vidyayā sama-
 ntaṃ sarvataḥ prithivīm jayan pariṇāya 10 sa hovāca Vā-
 sishṭhah Sātyahavyo: 'jaishir vai samantaṃ sarvataḥ pri-
 thivīm, mahan mā gamayeti. sa hovācātyarātir Jānamtapir:
 yadā brāhmaṇottarakurūṇi jayeyam, atha tvam u haiva pri-
 thivyai rājā syāh, senāpatir eva te 'haṃ syām iti. sa ho-
 vāca Vāsishṭhah Sātyahavyo: devakshetraṃ vai tan, na vai
 tān martyo jetum arhaty: adruksho vai ma, āta idam dada
 iti. tato hātyarātīm Jānamtapim āttavīryam niḥśukram Ani-
 trātapanaḥ Śushmīṇah Saiḥyo rājā jaghāna 11 tasmād evaṃ
 vidushe brāhmaṇāyaivaṃ cakrushe na kshatriyo druhyen:
 ned rāshṭrād avapadyeyam, ned vā mā prāṇo jahad iti ja-
 had iti || 23 || १ ||

Ity aṣṭamaṃ pañcīkāyām caturtho 'dhyāyaḥ.

Ity ekonacatvāriṃśadhyāye navamaḥ khaṇḍaḥ.

1 Athātaḥ purodhāyā eva 2 na ha vā apurohitasya rā-
 jño devā annam adanti. tasmād rājā yakshyamāṇo brā-
 hmaṇam purodhadhīta: devā me 'nnam adann ity 3 agnīm vā
 esha svargyān rājoddharate yat purohitaṃ 4 tasya purohita
 evāhavanīyo bhavati. jāyā gārhapatyah, putro 'uvāhārya-
 pacanaḥ. sa yat purohitāya karoty āhavanīya eva taj ju-
 hoty, atha yaj jāyāyai karoti gārhapatya eva taj juhoty,
 atha yat putrāya karoty anvāhāryapacana eva taj juhoti.
 ta enaṃ śāntatanavo 'bhihūtā abhipritāḥ svargaṃ lokam
 abhivānti kshatraṃ ca balam ca rāshṭraṃ ca viṣam ca
 5 ta evainam aśāntatanavo 'nabhihūtā anabhipritāḥ svargāḥ
 lokān nudante kshatrāc ca balac ca rāshṭrāc ca viṣaḥ ca-

6gnir'vā esha vaiṣvānaraḥ pañcāmenir yat purohitas. ta-
 sya vācy evaikā menir bhavati pādayor ekā tvacy ekā hṛi-
 daya ekopastha ekā. tābhir jvalantūbhir dīpyamānābhir
 upodeti rājānam. sa yad āha: kva bhagavo 'vātsis, triṇāny
 asmā āharateti, tenāsyā tām śamayati yāsyā vāci menir
 bhavaty. atha yad asmā udakam ānayanti pādyam, tenā-
 syā tām śamayati yāsyā pādayor menir bhavaty. atha yad
 enam alaṃkurvanti, tenāsyā tām śamayati yāsyā tvaci
 menir bhavaty. atha yad enam tarpayanti, tenāsyā tām
 śamayati yāsyā hṛidaye menir bhavaty. atha yad aśvānā-
 ruddho veśmasu vasati, tenāsyā tām śamayati yāsyopasthe
 menir bhavati 7 sa enam śāntatanur abhivhuto 'bhīprītaḥ
 svargam lokam abhivahati kshatram ca balam ca rāṣṭram
 ca viṣam ca. sa evainam aśāntatanur anabhivhuto 'nabhi-
 prītaḥ svargāḥ lokān nudate kshatrāc ca balāc ca rāṣṭrāc
 ca viṣaś ca 24 1 1

1 Agnir'vā esha vaiṣvānaraḥ pañcāmenir yat purohitas.
 tābhi rājānam pariḡrīhya tishṭhati samudra iva bhūmim
 2 ayuvam āryasya rāṣṭram bhavati, naimam purāyushaḥ
 prāṇo jahāty, ājaraṣam jīvati, sarvam āyur eti, na punar
 mriyate yasyaivam vidvān brāhmaṇo rāṣṭragopaḥ purohi-
 taḥ 3 kshatreṇa kshatram jāyati, balena balam aśnute ya-
 syaivam vidvān brāhmaṇo rāṣṭragopaḥ purohitaḥ 4 tasmai
 viṣaḥ samjānate sammukhā ekamanaso yasyaivam vidvān
 brāhmaṇo rāṣṭragopaḥ purohitaḥ 25 1 2

1 Tad apy etad ṛṣinoktam 2 sa id rājā pratija-
 nyāni viṣvā śuśhmeṇa tasthāv abhi vīryeṇeti 3 sa-
 patuā vai dvishanto, bhrātrivṛyā janyani, tām eva tac chu-
 shmeṇa vīryeṇādhitishṭhati 4 Brihaspatim yaḥ subhṛi-
 tam bibhartīti. Brihaspatir ha vai devānām purohitas,
 tam anv anye manushyarājūnām purohitā. Brihaspatim
 yaḥ subhṛitam bibhartīti yad aha, purohitam yaḥ su-

bhṛitam bibhartīty eva tad āha 5 valgūyati vandate pūrvabhājam ity, apacitīm evāsmā etad āha 6 sa it ksheti sudhita ōkasi sva iti. grīhā vā okaḥ, sveshv eva tad grīheshu snbito vaśati 7 tasmā ilā pinvate viṣvadānīm ity. annam vā ilānam evāsmā etad ūrjasvāe chaṣvad bhavati 8 tasmai viṣaḥ svayam evā namanta iti. rāshṭrāṇi vai viṣo, rāshṭrāṇy evainam tat svayam upanamanti 9 yasmin brahmā rājāni pūrva etīti. purohitam evaitad āhā 10 pratīto jayati sam dhanānīti. rāshṭrāṇi vai dhanāni, tāny apratīto jayati 11 pratijanyāny uta yā sajanyeti. sapatnā vai dvishanto bhrātrivṛyā janyāni, tām apratīto jayaty 12 avasyave yo varivaḥ kṛṇotīti yā āhavasīyase yo vasiyaḥ karotīty eva tad āha 13 brahmaṇe rājā tam avanti devā iti, purohitam evaitad abhivadati || 26 || ॥

1 Yo ha vai trīm purohitāns trīm purodhātṛīm veda, sa brāhmaṇaḥ purohitaḥ. sa vadeta purodhāyā: Agnir vāva purohitaḥ pṛithivī purodhātā, Vāyur vāva purohito 'ntariksham purodhātādityo vāva purohito dyaus purodhātā, sha ha vai purohito ya evaṃ vedātha sa tirohito ya evaṃ na veda 2 tasya rājā mitram bhavati, dvishantam apabādhte yasyaivam vidvān brāhmaṇo rāshṭragopaḥ purohitaḥ 3 kshatreṇa kshatram jayati, balena balam aśnute yasyaivam vidvān brāhmaṇo rāshṭragopaḥ purohitas. tasmai viṣaḥ samjānate sammukhā ekamanaso yasyaivam vidvān brāhmaṇo rāshṭragopaḥ purohito 4 bhūr bhuvāḥ svar om, amo 'ham asmi sa tvam sa tvam asy amo 'ham, dyaur aham pṛithivī tvam, sāmāham rik tvam, tāv eha samvahaṇvahi | purāṇy asmān mahābhayāt | tanūr asi tanvam me pāhi | 5 yā oshadhīḥ somarājñīr bahvīḥ śataviekaḥ śaṇāḥ | tā mahyam asmin āsane 'chidram śarma yaehata ||

6 yā 'oshadhīḥ somarājñīr viśhṭhitāḥ prithivīm .
 anu | tā mahyam asmin āsane 'chidraṃ śarma
 yachata || 7 asmin rāshṭre śriyam ā veśayāmy ato
 devīḥ prati paśyāmy āpaḥ || 8 dakṣiṇam pādān
 ava nenije 'smin rāshṭra indriyaṃ dadhāmi | sa-
 vyam pādān ava nenije 'smin rāshṭra indriyaṃ
 vardhayāmi | pūrvam anyam aparam anyam *pā-
 dāv ava nenije | devā rāshṭrasya guptyā abhaya-
 syāvaruddhyai '9 āpaḥ pādāvanejanīr dvishantam
 nir dahantu me || 27 || 1 ||

1 Athāto brahmaṇaḥ parimaro. yo ha vai brahmaṇaḥ
 parimaram veda, pary enaṃ dvishanto bhrātrivyaḥ pari
 sapatnā mriyante 2 'yam vai brahma yo 'yam pavate. tam
 etāḥ pañca devatāḥ parimriyante : vidyud vṛiṣṭiḥ candramā
 ādityo 'gnir 3 vidyud vai vidyutya vṛiṣṭim anupraviṣati,
 sāntardhīyate, tam na nirjānanti 4 yadā vai mriyate, 'thā-
 ntardhīyate, 'thainam na nirjānanti 5 sa brūyād vidyuto
 maraṇe : dvishan me mriyatām, so 'ntardhīyatām.
 tam nā nirjñāsishur iti 6 kṣhipraṃ haivainam na nirjā-
 nanti 7 vṛiṣṭir vai vṛiṣṭvā candramasaṃ anupraviṣati,
 sāntardhīyate, tam na nirjānanti. yadā vai mriyate. 'thā-
 ntardhīyate. 'thainam na nirjānanti. sa brūyād vṛiṣṭer ma-
 raṇe : dvishan me mriyatām, so 'ntardhīyatām, tam
 nā nirjñāsishur iti. kṣhipraṃ haivainam na nirjānanti
 8 candramā vā anāvāsyayām ādityam anupraviṣati, so 'ntar-
 dhīyate, tam na nirjānanti. yadā vai mriyate, 'thāntardhi-
 yate, 'thainam na nirjānanti. sa brūyād candramaso ma-
 raṇe : dvishan me mriyatām, so 'ntardhīyatām, tam
 nā nirjñāsishur iti. kṣhipraṃ haivainam na nirjānanti
 9 ādityo vā astam yam agnim anupraviṣati, so 'ntardhīyate,
 tam na nirjānanti. yadā vai mriyate, 'thāntardhīyate, 'thai-
 nam na nirjānanti. sa brūyād ādityasya maraṇe. dvishan

me mriyatām, so 'ntardhīyatām, tam mā nirjñā-
 sishur iti. kshipraṃ haivainaṃ na nirjānanti 10 agnir vā
 udvāu vāyūṃ anupraviṣati. so 'ntardhīyate, tam na nirjā-
 nanti. yadā vai mriyate, 'thāntardhīyate, 'thainaṃ na nir-
 jānanti. sa brūyād agner maraṇe: dvishan me mriya-
 tām, so 'ntardhīyatām, tam mā nirjñāsishur iti.
 kshipraṃ haivainaṃ na nirjānanti 11 tā vā etā devatā ata
 eva punar jāyante 12 vāyor agnir jāyate, prāṇād dhi balān
 mathyamāno 'dhijāyate. tam dṛiṣṭvā brūyād: agnir jā-
 yatām, mā me dvishaṃ jany, ata eva parāṇ pra-
 jighyatv iti. ato haiva parāṇ prajighyaty 13 agner vā
 ādityo jāyate. tam dṛiṣṭvā brūyād: ādityo jāyatām,
 mā me dvishaṃ jany, ata eva parāṇ prajighyatv ity.
 ato haiva parāṇ prajighyaty 14 ādityād vai candramā jāyate.
 tam dṛiṣṭvā brūyāc: candramā jāyatām, mā me dvi-
 shaṃ jany, ata eva parāṇ prajighyatv iti. ato haiva
 parāṇ prajighyati 15 candramaso vai vṛiṣṭīr jāyate. tam
 dṛiṣṭvā brūyād: vṛiṣṭīr jāyatām, mā me dvishaṃ
 jany, ata eva parāṇ prajighyatv ity. ato haiva parāṇ
 prajighyati 16 vṛiṣṭer vai vidyuj jāyate. tam dṛiṣṭvā
 brūyād: vidyuj jāyatām, mā me dvishaṃ jany, ata
 eva parāṇ prajighyatv ity. ato haiva parāṇ prajighyati
 17 sa eṣhā brahmanāḥ parimaras 18 tam etam brahmaṇāḥ
 parimaram Maitreyaḥ Kaṁshāravaḥ Sutvane Kairiṣaye Blā-
 rgāyaṇāya rājñe provāca. tam ha pañca rājānaḥ parima-
 mruṣ, tataḥ Sutvā mahaj jagāma 19 tasya vratāṇ: na dvi-
 shataḥ pūrva upaviṣed: yadi tishṭhantam manyeta, tishṭhe-
 taiva. na dvishataḥ pūrvaḥ samviṣed; yady āsīnam ma-
 nyetāsītaiva. na dvishataḥ pūrvaḥ pravyāyād: yadi jāgra-
 tam manyeta, jāgriyād evā²⁰pi ha yady asyāśnamūrdhā
 dvishan bhavati, kshipraṃ haivainaṃ strīṇute strīṇute

Ity ashtamapañcīkāyām pañcamo 'dhyāyah.
Iti catvāriṃśādhyaḥ pañcamah khaṇḍah.

Zu 7, 11.

Śāṅkhyānabrāhmaṇa 3, 1.

Yad darṣapūrṇamāsāyor upavasati, na ha va avratasya
devā havir aśnanti, tasmād upavasaty: uta me devā havir
aśnīyur iti. pūrvām paurṇamāsīm upavased iti Paingyām,
uttarām iti Kaushītakam. yām pary astamayam utsarped
iti sā sthitir. uttarām paurṇamāsīm upavased. anirjñāya
purastād amāvāsyāyām candramasam yad upavasati tena
pūrvām prīṇāti, yad yajate tenottarām. uttarām upavased,
uttarām u ha vai sanindro vijate somam anna daivatam.
etad vai devasatyam yac candramās, tasmād uttarām upa-
vaset ||

Anhang.

---

1. Auszüge aus dem Commentare von Sāyaṇācārya.
2. Verzeichniss der erwähnten Verse.
3. Namenverzeichniss.
4. Anmerkungen.

1

2

3

4

5

1. Auszüge aus dem Commentare von Sāyaṇācārya.

Pañcika I.

1.

2. nirvāpanti | śakaṭāvasthṛpitavrihisamghān nishkṛishya mu-
shṭicatushtayaparimitānān vrihṇān śarpe prakshepo nirvāpaḥ | tat-
pūrvako yāgo 'tra nirvāpaśabdenopalakshyate |

dikṣhaṇīyam | somayage pravṛttasya yajamānasya saṃskāro
dikṣhaṇam | tasya ca saṃskārasya hetuḥ karmaviśeṣo dikṣhaṇīyāṣa-
bdavācyaḥ | tasya karmaviśeṣasya vācakena śabdena tatkarṇasādha-
nam 'upalakshyate | tato dikṣhaṇīyākhyakarmasādhanam puroḍāṣam
iti sāmaṃdhikaranyam upapannam |

11. prajāyate | tīv etan puroḍāṣacarupakṣhāv Āpastambena
darśitau | dikṣhaṇīyās tautram prakṛmayatī | āgnāvaiśhvavam ekā-
daśakapālān nirvapaty, āgnāvaiśhvavam vā ghrīte caruṇ | puroḍāṣo
brahmavareṇasakāmasya, ghrīte caruḥ prajākāmasya paśukāmasya vā |
adityaṇ ghrīte caruṇ dvitīyaṇ paśukāmasyaika samāmanantīti |

12. āmāvāsyena | tad āhāṣyalāyanah ' darṣapurṇamāsābhyān
iṣṭyeshṭipāṣucāturmāsyaīr atha somena (4. 1. 1) iti ' yajeteti śeṣaḥ |
iṣṭīr āgrāmesṭīṭh paśur nirudhapaśubandhaḥ | Āpastambo 'py āha |
atha darṣapurṇamāsāv arabhate tabhyān samvatsaram iṣṭyā somena
paśunā vā yajata iti |

esho ekā dikṣha ' eshapy eka dikṣha, evam ukte saty anyapi
kāend dikṣhaṣṭīti sūctam bhavati | ata evāṣyalāyanam iṣṭipurvātvaṇ
somapurvātvaṇ cety ubhan pakṣhāv ulāhara | urdhvaṇ darṣapu-
rṇamāsābhyān yathopapatty eke ' prāg api somenauke (4. 1. 2) iti |
upapattir dravyādhisampattīḥ | tam anatikramyeti yathopapatty | da-
rṣapurṇamāsābhyān urdhvaṇ dravyādhisampattān satyān somena ya-
jeteti keśhaṇīn matam | tabhyān prag api sampattān somapānam
ity aparesham matam | Tattiriyāṣ eṣṭipurvātvaṇ abhipretya vasa-
ntādikalavaiśeṣeṣy adhanam āmāya pūnah somapurvātvaṇ abhi-
pretya kalānyamanam anantarepadhanam āmananti | atho khalu yad

evainam yajña upanamed athādadhṛta saivāsyarddhir (Tb. 1, 1, 2, 8) iti | Āpastambo 'pīdam eva somādīnam abhipretya vasantādīkāla-
viśeshapratikṣhām varāyati | nartūn sūrkṣhen nā nakṣhatram iti | ta-
smāt pakṣadāyam |

14. sapta-daśa sāmīdhenīḥ | pra vo vājā abhidyaiva ityādyā
ekādaśasamkhyākā rīco vahniṣamudhanahetutvāt sāmīdhenya ity
ucyante | Āśvalāyana 1, 2, 7 | tāsu: triḥ prathamām anvāha trir
uttamām iti vacanāt, tāḥ pañcadaśa sampadyante | prakṛitāv eva vi-
hitāsu pañcadaśasv rikṣhu codakapṛāptāsu, ye samīdhyamān, samī-
ddhavyatyan dve rīcan tayoṛ madhye dhāyābhidhye rīcan prakṣe-
ptavye | tathā cāśvalāyanah | dīkṣaṇīyāyām dhāyē virājau (4, 2, 1)
iti | tatra prithupājā amartya ity ekā, tam sabādho yatasruca iti
dvitīyā | etac ca Prayogasamgrahakāreṇ codahṛtam | atha dīkṣaṇīyā-
yām dhāyē bhavataḥ | śociṣṭheṣām tam tmahe prithupājās tam sa-
bādha iti |

3.

5. ājyam | ājyaghrītayor bhedaḥ purvācūryair udāhṛtaḥ | sa-
rpir vilmam ājyam syād ghaṇibhutaṁ ghrītaṁ vidur iti | īśad vili-
nam āyutam |

10. dīkṣhitavimitam dīkṣhita-sya praveśārthan viśeṣeṇa nir-
mitaḥ prācīnavaiśo dīkṣhitavimitaḥ |

11. yonīḥ | Āpastambo 'py āha | ā vo devāsa imaha iti | pu-
rvayā dvārā prāgvaḥsam praviśyati |

19. mūṣṭī kurute | yajamāno hastayor mūṣṭīṁ kuryāt | tat-
prakāra Āpastambena spāṣṭam abhihitaḥ | athāṅgulir nyacati | svāhā
yajñam manaseti dve svāhadiva iti dve svāha prithuvya iti dve svā-
horor antarikṣhād iti dve svāhā yajñam vātād a rabha iti mūṣṭī
karotīti |

21. na pūrvadīkṣhīṇaḥ dvayor vā bahumaṁ vā yajamānā-
nām sambhuya somābhishavah saṁsavah | sa ca mahān doṣaḥ | ta-
sminn eva deśe tasminn eva kale matsaragrastau yajamānau pra-
vartitavāt | nadya vā parvatau vā vyavadhānarahitayor saṁpava-
rtinoḥ parasparamantadhyauṣravayayogyayor deśayor spardhana-
nābhyām yajamanābhyām pravartitan yau somayāgau tayoṛ ayaṁ
saṁsavakhyo doṣaḥ | tathā ca Sutrakara āha saṁsavayā 'nantarhi-
teshu nadyā vā parvatau va (6, 6, 11) iti | so 'yam doṣaḥ pūrvā-
dīkṣhīṇo nāsti | ekasminn eva divase dvayor yajamanayor madhye
yah pūrvam dīkṣaṇīyeshṭīṁ karoti sa pūrvadīkṣhī |

saṁveśāya tvopaveśāya tvetyādīmantreṇa yajam saṁsavapraya-
ścittatūtiḥ seyam aparadīkṣhīṇaiva kartavyā na pūrvadīkṣhīṇety
arthaḥ |

4.

1. purāṇuvākyaḥ | tad nbhayam adhvaryuṇā pṛeshito hotānu-brūyāt

8. yājyānuvākyaḥ | yady apy arthānusāreṇānuvākyaḥ yājye bha-vata iti vidhātavyam, tathāpy alpāctaram iti vyākaraṇasūtrānusāreṇa yājyaśabdasya purvanipāto drashṭavyaḥ |

5.

1. gāyatriyau sa havyavāḥ | amartya ity ekā gāyatri, agnir hotā purohita ity aparā gāyatrī | te ubhe svishtākṛidyāgasya saṁ-yājye kuryāt

saṁyājyaśabdartham Āśvalāyana āha | svishtākṛitaḥ saṁyājye ity ukte sauvishṭakṛitiḥ pratiyād (2, 1, 21) iti |

2. gāyatrī tat savitr varenṇyam ity asyām ſici yad gāyatri-chaudas, tasya tejobrahmavarcaśasādhamatvena tadrupatvam loke pra-siddham

4. uśhpihau | agne vājasya gomata ity ekoshuk, sa idhāno vaśush kavir ity aparā |

7. anushṭubhau | tvam agne vaśuḥ iti dve anushṭubhau |

10. bṛihatyaḥ | enā vo agum iti dve bṛihatyaḥ |

13. paṅktiḥ | agniḥ tam manya iti dve paṅktiḥ |

15. trishṭubhau | dve vṛuḥ carata iti dve trishṭubhau |

19. jagatyaḥ | janasya gopā iti dve jagatyaḥ |

22. virājau | preddho agna, imo agna iti dve virājau |

6.

2. na vā ekena | tatra preddho agna ity asyām ſicy ekonatri-ṣad akṣharāṇy, imo agna ity asyaḥ ſici dvātriṣad akṣharāṇy, atas tayor na yirāṭṭam iti cet | maivam | na vā ekenākṣhareṇeti vākye-naiva parihṛitatvāt |

8. vicakṣhaṇavatīm | vicakṣhaṇty akṣharacatusṭayātmako 'yam mantrah | tadyuktāṇi vākyam prayūñjita | Devadattavicakṣhaṇa gāu ānaya, Yājñadattavicakṣhaṇa gām badhānety evaṁ tatprayogaḥ | tad ālapastambah | canasitavicakṣhaṇa iti nāmadheyanteshu dadhāti, canasiteti brāhmaṇaṇi vicakṣhaṇeti rājanyavaiśyāv iti |

7.

8. tasmād dakṣiṇataḥ | yasmād atra devānāṃ digviśeṣajñā-pañāya dakṣiṇasyāṇi diśy avasthitaḥ Agnum yajati, tasmāt kāraṇād Vindhya-parvatasya dakṣiṇabhāge vrīhyādyaśudhāyā 'gre 'pacyanānā āyanti | tattatsvamigriheshv āgachanti | Vindhyaśyottarabhāge yava-

godhūmacanākādīdhānyaprācuryam | tāni ca dhānyāni māghaphālgunayoḥ paścanta iti paścādbhāvni | dakṣiṇādigbhāge tu yavādi-prācuryābhāvāt pracurāṇi ca vrīhyādīni kārttikamārgaśrīṣṭayoḥ paścymānatvād agre pako 'bhūhitah

14. yad uttamām | atra Pathyādīnāṃ cetasrīṇāṃ devatānām ājyena yāgaḥ | Adites tu caruṇeti drashtavyam tad āhāpastambah | catura ājyabhāgān pratidiṣaṃ yajati, Pathyāṃ svastum purastād Agnim dakṣiṇataḥ Somam paścāt Savitāram uttarato madhye 'ditiṃ havi-sheti |

8.

1. prayājāhutibhiḥ | samidho yajati, Tanūnapātam yajatiṭya-dinā vihitaḥ pañca prayājāhutayaḥ | tāsām prakṛitāv anuśṭhānapra-kāra Āpastambena darśitaḥ | pañca prayājān prāco yajati pratidiṣaṃ vā | samidhaḥ purastāt Tanūnapātam dakṣiṇata idān paścād barhiḥ uttarataḥ svāhākāram madhya iti |

10.

7. yajñamukhe | yajñamukham yajñopakramah | sa ca sutyā-dine prātaranuyākādīnā bhaviṣyati | tadapekṣayā prāyaṇīyeshṭiḥ prathamam yajñamukham |

11.

1. prayājāvat | prāyaṇīyeshṭe darsapūrnāmāsavikṛitatvāc codakena prayājā amnyājās ca prāptāḥ | samidho agna ājyasya (Āśva-lāyana 1, 5, 15) ityādyā mantrasādhyāḥ prayājā, divam barhiḥ (Āśva-lāyana 1, 8, 7) ityādyā mantrasādhyās trayo 'mnyājāḥ | prāyaṇīyā-khyam karma pravājopetam anuyājavarjitam kartavyam iti śākhānta-riyā āhuḥ |

6. tāvataiva | tadānīm yajñasya samāptatvād uttarakālīnam somakrayādikaṃ na pravarteta | eteshām ananushṭhānamātreṇa yajño 'samāpto bhavati, tata uttarānushṭhānam nirvigrahān pravartate |

7. nishkāsam | bhāṇḍagato leparupo haviḥśeṣo nishkāśaḥ | prāyaṇīyakarmasambandhinaṃ nishkāsam kasmīnścit pātre sthāḥ | tataḥ sutyādine somavāgas-yāvasāna udayanīyeshṭigatena haviḥśa saha tam nishkāsam abhinirvāpet

9. anuśmīn vā | etena atra brāhmanavādīnaḥ kaṃcīd doṣam āhuḥ | prāyaṇīyam ity evamyudhanāmopetaṃ yat karmāsty, etena kar-maṇā yajamānāḥ svargaloka eva saniriddhim prāpnuyanti nāsmīn lokaḥ | katham iti cet | prāyaṇīyam ity etan nāma manasā kṛtvā nirvāpanti, caranākāle 'pi tathaiva caranti | carāṇam āhutiprākṣhepaḥ | tasya ca nāmno 'yam arthaḥ | aena karmaṇā yajamānā asmīn lokāt prayanti eva, na tv asmīn loka kaṃcīd kalam pratitishṭhanti | ta-

smāt prāyaṇīyanāma sampannam iti | śrauta iti śabdo brahmavādyu-
dbhāvitadoshasamāptyarthaḥ |

13. barsanaddhīyai | barso manyākāro granthiviśeṣaḥ | tasya
granther naddhir bandhanam | tat-siddhyartham |

14. tejanyāḥ | tejanī rajjuh |

12.

2. nānuvidyate | śubhakarmānukūlo nāsti | meshādisamkrā-
ntyādiyirahitatvān malamāsa ity abhipretya tasmīn mase śiṣṭāḥ śu-
bhakarmāṇi varjayanti | ata evedānīm api somavikrayi śiṣṭācārasyā-
nukūlo naiva vidyate |

13.

11. yo vai bhavati , yaḥ punān prauḍhe yajñe pravṛitto bha-
vati, tatrāpi yaḥ śreṣṭhātām prayogapāṭavābhinānam aśnute prāpnoti,
sa tādṛśaḥ puruṣaḥ karma-samāptivyagratayā paṇḍitammanyatvena
vā vaikalyaṁ kurvan kilbiṣam bhavati pāpam prāpnoti |

• 12. mānuvocaḥ | tasmāi yajamānā evam āhuḥ | he hotas tvam
mānuvocaḥ | anyacittāḥ saṁ puṣṇvākyām mā pāṭha | he adhvaryo
mā pracārīḥ | vyagratayā pracāraṁ anyathānushṭhānam mā kārṣṭhīḥ |
mā kshipraṁ kurvanto bhavantaḥ kilbiṣam mā yātayan | mā prā-
pnuvāta |

26. varuṇadevatyaḥ | yāvatkālam soma upanaddha vastrā-
dīnā baddhaḥ syāt | yāva ca pariṣṛitām prācinavañṣādīsthānāni pra-
padyate | tavad iṣha sono varuṇadevatākaḥ bandhanasya varuṇapā-
ṣādīnatvād, āvaraṇasyāpi varuṇādhiutvāt |

14.

1. anyataro naḍvān , krayadṛṣe somaṁ śakate prakshipya
prācinavañṣasamīpe samāṇīya śakataḥ baddhāyor anaḍhor madhye
kaṇceid anaḍvāham vinuṇcyetaram avinuṇcyā rājānam śakatād adha-
stād ritvij- upavāhareyuh |

4. cakriyāṇam | laukikīnām vaidikīnām ca prajānām sva-
rupam , yadvā cakri śakataṁ | tena cakriṇa yāntiti śakataṁ āruhya
gachantyāḥ prajāḥ cakriyāḥ |

6. prāci tishṭhāti | etat sarvaṁ abhipretyāpastambāḥ sam-
jagrāha , pra cyavaṣva bhuvāḥ pata iti prāciḥ | bhīprayāya pradakṣhi-
ṇam āvartanta iti | agreṇa prāgvāṇsam prāgīṣham ndagīṣham vā śa-
katam avasthāpyeti |

15.

4. • ena chandasā , te ca yājñānvākye Āśvalāyanena da-
rṣite | idaṁ vishnuḥ vi cakrame, tad aśya priyam abhi pāṭho aśyām
(4, 5, 3) iti |

6. agnim manthanti atrāthiyeshṭimadhye 'gnimanthanam Āpa-
stamba āha, ātithyam āsādy samahārayajuṣhī vyācashte yajamā-
nam vācayatīty eke | paṣuvan nirmanthyaḥ sāmīdhenyaḥ ceti Āśva-
lāyano 'py āha ātithyehāktā; tasyā agnimanthanam (4, 5, 1. 2) iti |

16.

20. prahriyamāṇāya āhavanīye prakṣhiyamāṇo 'yam ma-
thito 'gniḥ prahriyamāṇaḥ |

35. yajñena yajñam uttamayā cāmayā paridadhāti anuvā-
canam samāpayet yad āhāṣvalāyanah yajñena yajnam ayajantu
devā iti paridadhyāt sarvatrottamām paridhānīveti vidyād (2, 16,
7. 8) iti |

40. abrahmaṇoktaḥ athavā smṛitishv abrahmaṇatvena pra-
tipādīto yo 'sti so 'yam abrahmaṇoktaḥ tad yathā ' abrahmaṇas tu
shaṭ proktā iti Sātātapo 'bravīt ādyaḥ tu rājabhṛityaḥ syād dvitīyaḥ
krayavikrayi tṛtīyo bahuvyākhyas caturtho 'śrautayājakaḥ ' pa-
ñcanam prāhur eteshām grāmasya nagarasya ca anāgatām ta yāḥ
pūrvām sādityām caiva paṣṭimām nopāsita dvijaḥ saṁdhyāu bra-
hmanabandhuḥ sa garhitaḥ |

17.

6. jushāṇena ' prakṛitāv āmnātau: jushāṇo 'gnir ājyasya vetu,
jushāṇaḥ soma ājyasya havisho vetv iti | tenaiva mantrēṇa yajeta |

15. atiriktaṁ tat | ye ceme śirasi योग्याḥ prāṇā ye 'py amī
nīcadesasthitaḥ prāpās te sarve sam u vidre | sambhuyaukatra śirasy
avatiṣṭheran tac cātriktaṁ | योग्याsthāniyād adlukam 'śīrorūpam
ātithyam karma cakshurādīnām eva prāṇānām योग्याsthānam, na tv
adhodesavartinām apānādīnām tatrāvakaḥ 'stīty arthaḥ |

19.

4. abhi tyāṁ devam tā etāḥ catasra pīcaḥ śākhāntaragatā
Āṣvalāyanapaṭhitaḥ drāṣṭavyāḥ (4, 6, 3) |

5. sam sīdasya | anena mantrēṇānam pravargyākhyam ma-
hāvīraṁ kharaṣabdhahidheye saṁtāpanasthāne samasādayan | sthā-
payeyur ity arthaḥ |

7. patanḡam | patanḡam iti saṁhitāyām āmnātayor dvayor
pratike, yo naḥ sanutya iti dvayor pratike, bhavā no agna iti
dvayor |

9. catasra ekapātīnyaḥ | ekasya mantrasya pataḥ pratikam
ekapātaḥ | so 'yam yāv rikshu tā ekapātīnyaḥ | ekaikasyā pīcaḥ pra-
tikāny etām mīlitvā catasra iti tātparyārthaḥ |

20.

3. ayaṃ vai venaḥ śarīrānadhya vāsthitaṃ nābhiṃ hastenābhiniya pradaśayam ayaṃ vai vena ity ucyate | tasya nābher vena-tvaṃ katham iti cet ucyate | asmān nābher ūrdhva anye prāṇāḥ cakshurādayaḥ kecid prāṇaviśeṣā venanti caranti tathā nābher avāñco pānavāyvādayaḥ kecid venanti caranti tasmād venanty asmād avadhibhūtān nābher iti vyutpattya venaśabdavācya nābhiḥ, nābhiśabdavācyaṃ katham iti cet | tad ucyate, ayaṃ nābhiḥ prāṇādhārāna svayam prāṇarūpaḥ saum itarān ūrdhvacartino 'dhovartinaḥ ca prāṇān uddiśya pratyekaṃ nābher nābhaishīr ity evaṃ vadam īva mār्याdarūpatvenāvasthitaḥ tasmād ayaṃ dehamadhyavartī nābhir bhavati naiva bhūtiṃ kurv ity abhipretya mār्याdātvenāvasthānam eva nābher nābhiśabdapravṛttinimittam |

4. vi yat pavitram | Āśvalāyana 4, 6, 3 |

21.

4. apaśyaṃ tvā etatsuktagatānām tīrṇām pīcām prithagviniyogam Āśvalāyana āha | apaśyaṃ tvety etasyādayā yajamānam ikshate dvitīyāḥ patnīm tṛtīyātmānam (4, 6, 3) iti |

16. yābhir amum āvataṃ | Dieses bezieht sich auf die zweite Hälfte der Verse 1, 112, 1—23.

17. arūrucat | tasyāḥ pūrvoktasukte sthānaviśeṣa Āśvalāyana dāśitah | prāḡ uttamāyā arūrucat ushasaḥ pīṣṇir agriya ity āvapeṭottareṇārdhareṇa patnīm iksheta (4, 6, 3) iti |

20. iti nu purvam paṭalam brahma jajñānam (1, 19) ity ārabhya prithivī uta dyaur ityanteṇoktaprakāreṇābhishtāvasya purvo bhāgo varṇitaḥ, atra bhāgadvyakalpanam ekaikasmīn bhāge prathamottamayor pīcor āvṛttyartham ata evoktau 'ādyaṇtyātritvasiddhyartham paṭaladvitayaṃ kṛtam | anyathābhishtāvasyaikyāt tritvaṃ tatrajya vai bhaved iti |

22.

1. athottaram | paṭalaśabdaḥ samūhavāci | uttarabhāgastho mantrasamūhaḥ kathyata iti śeṣaḥ |

2. saniddho agnir aśvinā, saniddho agnir vṛishapāratir divaḥ. Āśvalāyana 4, 7, 4.

ut tishṭha | tasya viniyogam Āśvalāyana āha | ut tishṭha brahmaṇas pata ity etām uktvāvatishṭhate (4, 7, 4) iti

adhuksad iti saptadaśi | tadviniyogam āha | dugdhāyām adhuksad (4, 7, 4) iti |

upa drava | tadviniyogam cāha | ahriyamāṇa upa drava (4, 7, 4) iti | seyaṃ śākhāntaragatatvād Āśvalāyanena paṭhitā |

ā suta ity ekonaviṁśi ā nūnam iti viṁśi anayor vyatyayena
prayogam āha | āśīyamāna ā nūnam aśvinor pishir iti gavya, ā sute
siṁcata śriyam ity āje (4, 7, 4) iti

sam u tya ity ekaviṁśi | tad viniyogam cāha āśīktayor sam u
tye (4, 7, 4) iti | seyam pīcam ekaviṁśatir gharmaduho dhenor do-
hanasyānurūpā, tāsṽ pīkshu dohanocitānām (śabdānām) dṛṣyamā-
natvāt |

3. ud u shya devaḥ | mahāvīram adāyottishṭhatsv anyeshu
hotod u shya deva ity anena mantreṇa tām anūttishṭhet | teṣṭu ga-
chatsu mantrepānugachet

kharam | kharah pravṛṇjanasthānam |

tapto vām ity eṣā śākhāntaragatatvāt Sūtrakāreṇa paṭhitā.
4, 7, 4.

4. agne vīhiti | pūrvoktayor yājyayoh pāthānte vaushad iti
yad uccāraṇam so 'yam prathamō vashaṭkārah | tata ūrdhvam agne
vīhity uccārya vaushad iti yat pāthanam so 'yam anuvashaṭkārah
etam mantram hotā paṭhet | he agne vīhi, khāda | bhakṣhayety
arthah | gharmasya yajety adhvaryuṇā preshito hotā pūrvoktam yā-
jyādvyam savashaṭkāraṇ yadā pāṭhati tadānim adhvaryur aśvinā
gharmam pātām iti mantrēṇa juhōti punar apy agne vīhiti hotrā
pāṭhite saty adhvaryuḥ svāhendrāya vad iti juhōti | tad etat sarvam
Āpastaṁba āha, āśrāya pratyāśrāvite sampreshyati gharmasya ya-
jety, aśvinā gharmam pātām iti vashaṭkṛite juhōti, svāhendrāya vad
ity anuvashaṭkṛita iti |

5. yad usriyāsu | Āśvalāyana 4, 7, 4.

6. trayāṇām | somo vallīraso, gharmah pravargyaḥ avir, vāji-
nam āmikshānūnushyādi nīram | cteshām svishṭakṛidartham avadānam
na kuryuh |

7. viśvā āśā | Āśvalāyana 4, 7, 4.

8. svāhākṛitah | Āśvalāyana 4, 7, 4.

9. pāvakaśoce | hotur ekayarcā pravargyahaviḥśślabhaksha-
napratikshām vidhatte |

11. ā yasmin | Āśvalāyana 4, 7, 4.

12. havir havishmah | baluṣhu dīneshu pūrvāṇṇāparāṇṇayoh
pravargyākhyam karmānushṭhīyate | tatrottame dīne 'parāṇṇakalme
pravargyākhye kāṇceid pīcam adhikām vidhatte | havir havishma iti |

13. suyavasat | antimat prācīneshu pravargyeshu pūrvoktām
adhikām aprakṣhipyaivānāyā paridadhyāt | antime tu tām prakṣhipya
pascādanāyā paridadhyāt | tad āhāśvalāyanah | suyavasād bhagavati
hi bhūyā iti paridadhyād, uttame prāg uttanāyā haviḥ havishmo
mahī sadva daivam ity āvapeta (4, 7, 4. 5) iti |

14. yo gharmah | pravargyahavirāśrayabhūto mahāvīrākhyo

nṛṇimayapātraviśeṣho yo 'sāv asti tac chīnam ' prajānānendriyaru-
pani ' taptasya mahāvīrasya hastābhyāṃ grāhitum asakyatvāt tadgra-
hanasamarthodumbarakāśthānirmitan śaphau śaphanāmānau yau
vidyete, tau prajānānendriyasya pārśvavartinau śaphāv iva saṃdri-
ṣyete ca ' udumbarakāśthābhyāṃ śaphanāmākābhyāṃ mahāvīrasya
madhyabhāge dhrīṭātāt tasyādhastād ādhārāṅgham udumbarakā-
śthānurnimitopayamanuṣabdavācā darvī yā vidyate, seyaṃ śarīrasa-
mbandhini te śroṇīkapāle śroṇīdvayamadhyagatam asthīdvayam '

15. vedamāyo brahmanamayaḥ ' vedasābdenātharvavedaḥ sa-
rvaśvedasamaśtīyuktir vocyate ' brahmaśabdena huranyagarbhaḥ |
amṛitaśabdena paramātmā |

23.

• 2. upasada vai ' parakiyadurgasanipāvasthānena durgāvaro-
dharupeṇaiva mahatyā senayā durgaveshtānena |

prathamām upasadam ' tatra yā te agne 'yāsayā tanur
ity anena mantreṇa sādhyopasat prathamādhine 'nushthitātāt prā-
thamā yā te agne rajāsayā tanur ity anena mantreṇa sādhyā
'dvitīyadhine 'nushthēyatvād dvitīyā ' yā te agne harāsayeti ma-
ntreṇa sādhyā tṛtīyadhine 'nushthēyatvāt tṛtīyā '

7. tāvantam eva ' evaṃ sati yāvān ahorātrayos saṃdhyakālas
tāvantam eva dvishate dveshiṇe lokam sthānaviśeṣam pariśinashtī '
itarasṃkāt kālān niḥsaritātvena saṃdhyākālā evāsuraṇām pariśiṣhyate |
atṛākaikasṃkāt dhine dvir-dvir amushthēyā upasado jyotiṣṭome trishu
dīneṣu anushthēyāḥ ' agnicayane śaṣṭi dīneṣu ' ahinasatrayor dvā-
daśaṃ dīneṣu | tathā ca Taittirīyair āmātam ' tīra eva sāhnaśyo-
pasado dvādaśāhinaśya yajñasya savitryatvāya (Ts. 6, 2, 5, 1) iti | ta-
thā śhaḍ upasado 'gneṣ cityasya bhavanti śṛtyantaram drashtā-
vyam | Āśvalāyanas tv evam āha | ekāhmanām tīraḥ śhaḍ vā | ahi-
nānām dvādaśa caturviṃśatiḥ saṃcare (4, 8, 13) iti ' gavāmayanākhye
saṃcare 'ity ātthah |

24.

6. tat tānunaptram ' tasmād idam ājyasparśanākhyam tānu-
naptram karmābhavat ' idam ca karmāpastambena viśpashṭam abhi-
hitam ' atithyāyā dhruvāt sruci camase vā tānunaptram samavadyati
caturavattam pañcavattam vāpataye tvā grihṃamity etaiḥ pratima-
ntram anādhyakṣitam asiti yajamānasaptadaśa pṛtījas tānunaptram
samavamyanty anu me dikṣhām iti yajamāna iti

8. tasmāt yady apy etat tānunaptrikarmopasadbhyaḥ purvam
anushthēyam, tathāpy upasatprayuktavijayaprasaṅgena buddhistha-
tvād atrābhihitam |

25.

1. samānabarhishī 'ātithyākarmāny āstirpam barhir nāgnau prahṛitam 'idāntatvena tatra karmasamāpanāt tac cūpastambenoktam idānta samtishṭhate dhārayanti dhrauvam ājyam iti śakṣhāntare ca barhishor anuvrittir'āmnātā yad ātithyāyam barhis tad upasadām tad agnīshomīyasyeti |

2. Varuṇaḥ parṇāni Varuṇo 'tra prasaṁsārtham evopādiyate na tu devatātvena, tadīyayor yājyānuvākyayor anabhidhāsyamānatvāt |

4. vratam upaiti vrataśabdenātra payalipānam ucyate |

5. trīn stanān etāsān stanasamkhyānām uktāḥ kālavīśeṣhā Āpastambenodāhṛitāḥ | caturāḥ sāyam dūhyāt trīn prātar dvau sāyam ekam uttama iti |

6. paro variyāṁsah 'ime prithivyantarikshadyusaptalokāḥ paro variyāṁsah 'parastād ūrdhvalbhāge 'tiṣayena varā atyantavistṛitāḥ | arvāg adhobhāge 'ūhiyāṁsah atīṣayenāṇivāt sapīkūcitāḥ 'satyalokād anur dyulokāḥ 'tasmād apy anur antarikshalokāḥ 'tasmād apy anur bhūlokāḥ | evaṁ saty upasado 'pi parastād ūrdhvaloka-sthānyāt prathamadinād ārabhya tattaddīnāntaradīneshu stanasamkhyāhrāsenārvācīr upaity anutishṭhatiti yad asti, tad eṣhām eva lokānām abhijayāya bhavati |

7. upasadyāya | upasadyāyetyādya āmnātās tisra pīcaḥ pūrvaḥ sāmīdhenyah | imān me agna ityāhīkā āmnātās tisra pīco 'parāḥ sāmīdhenyah |

8. jaghnivatiḥ | hantidhātvarthayuktā jaghnivatiḥ | tathāvidhā pīca udāharati |

13. grīvāsu | grīvāsthānīyāśūpasatsu gaṇḍamālākhyarogasthānīyam doshaṁ dadhyāt | utpādayet | tathā sati hotā yajamanasya glānīviśeṣhāṁ janitor utpādayitum īśvaraḥ samartho bhavet |

15. tad u ha | tasmin evoktārthe kaścid vṛttānta ucyata iti śeṣhah | Upāyāmākaḥ kaścid pīshih | sa tu Jānaśrutēyo Jānaśrutāyāḥ striyo 'patyam | sa pumān upasadām kila vā upasannāmākānāṁ karmāṇām eva vidhāyake brāhmaṇe tad vākyam āha sma | kim āheti | tad ucyate | yasmāt kāraṇād aślīlasyāpi kurupasya śrotṛīyasya vedasāstravido mukhaṁ triptam iva dānyahinatayā triptīyuktam eva rebhāvativa vedasāstrapāthopetavāc chaśvad iva vy eva jāyate viśeṣheṇāvāsyam pramiyate ity etad pīsher vacanam tasya vacanaśābhiprāya ucyate | grīvāsthānīyā upasada āyahavishkāḥ | ata eva śobhamānāḥ | loke 'pi śobhamānāsu grīvāsv adhyāhitam āśritam mukhaṁ śrotṛīyasambandhi triptīyādyupetaṁ drīṣyate | tasmāt kāraṇāc chobhamagrīvāhutamukhasāmyam āyahavishkatvam ity abhipretya sa pīshis tad vākyam āha |

26.

1. aprayājam | tathā cāṣṣalāyana āha | svishṭakṛidādī lupyate
prayajā ājyabhāgau sa (4, 8, 8) iti | svishṭakṛidādishv antarbhāvād
anuyājaloḥ yuktā eva |

atrāgnishomavishṭapurupāṇām devānām bahutvenāśrāvapaṇārtham
uttarasamād deśād āhavanīyasya dakṣiṇadeśam praty asakṛid atikra-
maṇam prāptam | tad vārayitum āha | sakṛid etc.

2 sakṛit vedyāhavanīyayor madhye sakṛid evātikramya da-
kṣiṇādīṣy avasthito bahushu yāgeshu pratyekam āśrāvapaṇam kuryāt |
evaṁ saty upasadyājūṣasya sarvata ākramaṇam bhavati | sthairyam
bhavati | anyathā punaḥ-punaḥ uttarasyāṇi di-ṣi gamane labdhāvasarāḥ
san yājño 'py apakṛāmet | tasmāt sakṛid evātikramaṇam yuktam | tad
āhāpastambāḥ dhrauvād ashtau juhvāṇi ghṛitātī catur upabhrīti |
ghṛitavati śabde juhupabhrītāv ādāya dakṣiṇā sakṛid atikrānta upā-
nuyājāvat prācaratīti |

3. krūrām iva somasya rājño 'nte samīpe ghṛitena dravyeṇa
tān upaprasaṇīnakam karma caranty anutishṭhantīti yad asti, tad
etaḥ somasya rājñāḥ samīpe krurām iva vai ugram eva karma ca-
ranti |

4. āpyāyayanti | jalena prōkṣaṇam āpyāyanam samayanti |
udricam aśīya | ud uttamā samāptivishayā pig yasyāṇi sutyā-
yāṇi seyam udric | vighnam antareṇa samāptiparyantam anutishṭhe-
yam iti |

5. prastare niḥnavate | yad yasmād evaṁ tat tasmād ga-
rbharakṣhārtham prastara etanmāmake darbhamuṣṭhau niḥnavate | sam-
prāṇamant | namaskāropacāraṇi kuryur ity arthaḥ | niḥnavaprakāra
Āpastambena darśitaḥ | atha niḥnavate | dakṣiṇe vedyante prastaraṇi
nidhāya dakṣiṇān pāṇin uttānān kṛtvā sayyau nīca eshtā rāya iti |

28.

1. agnaye | prācīnavanāgata āhavanīye 'vasthitasyāgneḥ saumi-
kyām uttaravedyāṇi nayanam yad asti, tad etad atrāgniprapāyanam |

16. ayam u syā | brāhmaṇagato 'yamaśbdo 'tra strilīngatvena
parīneyaḥ |

28. paitudāravāḥ pitudārūḥ khadiravrikṣa ity eke | deva-
dāruvrikṣa ity anye | guggulu prasiddham dīnpasādhnam | uru-
stuka avisambandhiromaviśeshāḥ | sugandhitejanam triṇaviśesho. ya-
sya mulāni gharmakāle pāṇiyamādhye sthāpyante |

29

1. havirdhānabhyām | havir somarupam dhatto dhārayata
iti havirdhāne dve śakate | tayor svarupam Āpastambo darśayati |

prayuktapurve śakate naddhayuge apratihitaśamyē prakshālyā tayoḥ
prathamagrathitān granthīm viśrāṣya, navān prajātān kṛtvagreṇa prā-
gvaṇṣam abhitaḥ priśṭhīyām avyavanayan paṇi-rite sachadiśhi ava-
sthāpayatīti tayor havirdhānayoḥ prācinavaṇṣasya purōbhāgam upa-
krāmyottaradeśaparyantaṁ nayanam pravartanaṁ tad api sa evāha
prāci pretam adhvaram ity udgṛhṇantaḥ pravartayantīti

5. prabāhuk, parasparasādriṣyena sahaiva vartamāne

8. adhi dvayoh, havirdhānākhyayoh śakatayor upari soma-
syāvasthānāya grīhākāreṇa parito veshṭanam upary āchādanaṁ yat
kriyate, tad etad āchādanaṁ chadīḥśabdavācyaṁ tādriṣe dve chadi-
śhi tayor havirdhānayoḥ avasthāpya tayoḥ chadīśhor upari tṛtiyaṁ
chadīḥ havirdhānayoḥ udāhṛitayor avasthāpyate

15. rarāṭyām, havirdhānamandapasya cikirshitasya prācyaṁ
dvāri bandhaniyā darbhamālā rarāṭi dvitīyārthe saptamī

21. yajushā tad etad Apastambo darśayati, viśṇoḥ pri-
śṭhām asīti teshu madhyamaṁ chadīḥ adhyuhati, aratikvistāram
navāyāmam iti

22. tau yadaiva adhvaryur dakṣhiṇasya havirdhānasyā me-
thīm īśhāgrabhāgāvasthāpanakāśṭhāṁ sthāpayati uttarasya tu pra-
tiprasthātā karoti tad etad ubhayaṁ Apastambo darśayati divo vā
viśṇu ity adhvaryur dakṣhiṇasya havirdhānasya karnātardam anu
methīm nihanti tasyām īśhāṁ nihaty evam uttarasya pratipra-
sthātā viśṇor nu kam ity uttarasyottaraṁ karnātardam anvīti ta-
smin methīmhananakāle paridadhyaḥ iti yady apy ayaṁ kālāḥ pa-
riṣṭrayanākālāt prācinah tathāpi tatsamipavartitvāt purvavidhinā saha
nātyantaṁ virodha ity etad darśayati atra hi te etc.

30.

1. agnīśhomābhyām yo 'yam agnīḥ prācinavaṇṣākhyāyāḥ
śālāyā mukhe dvārabhāge purvasiddhāhavanīyaruṇepāvatiśṭhate, ta-
smāc chālāmukhiyād agneḥ sakāśāt kīyaṁ apy agnīdhriye dhūṣṭhye
netavyaḥ somaś ca purvaṁ śālāmukhiyasaṁpe vasthitas tenāgninā
sahānitaḥ sau punar api havirdhānamandape netavyaḥ tad idam
agnīśhomaprayāyanam tadarthaṁ hotāram praty adhvaryuḥ praisha-
mantram bruyāt tad etat sarvaṁ Apastamba āha śālāmukhiye pra-
pāyānyam idmām ādīpya śikatābhīr upayānya Agnīśhomābhyām
anubruhi sampreshyatīti agnīprathamāḥ somaprathamā vā prācim
abhipravrajanti āgnīdhriye 'gnim pratishṭhāpyeti sa ca somo jigāti
gātuvit ity aparayā dvāra havirdhānaṁ rājānam prapādayatīti ca

2. sāvīr hi Aśvalāyana 4, 10, 1.

12. āhutyām āhutiḥ tu Yajurvede vilita nayavatyarcāgnidhre
juhōti suvargasya lokasyābhintyāi (Ts. 6, 3, 2, 3) iti, sā eāpastam-

bena spasthākrītā, āgnidhrye 'gnim pratisthāpyāgne nayety' ardham
ājyaśeshasya juhōtiti

23. hīraṇyamaṇam havirdhānasya śakatasopari somasthāpanā-
rthe kṛishṇājīnam āstṛipanti tathā cāpastamba āha dakṣhiṇasya
havirdhānasya nūle puravat kṛishṇājīnāstarāṇaṁ rājāṇaḥ sādānam iti

Pañcikā II.

1.

12. tasmāt palāśasyaiva tasmād youtvat palāśākhyāyaiva
vṛkshasya sambandhinā palāśaśabdena sarvavṛkshāṇām patram āca-
kshate vyavaharanti amuśhya nyagrodhasya palāśam patram, amu-
śhya cūtavṛkshasya palāśam patram

2.

1. aūjmo yupam ca sa praisho vikalpenāpastambena darṣi-
taḥ yupāyājyamānāyānubruhīti sampreshyati ājyamānāyānubruhīti;
aūjmo yupam anubruhīti veti

aūjanaṁ tv āpastambena darṣitam athainam asaṁskṛitenājyena
yajamāno 'grataḥ śakubhānakty aindram a-siti caśhālam anktvā supi-
ppalābhyas tvaushadhīrībhyā iti pratinnueya devas tvā savitā madhvā-
nakty iti sruveṇa samptatam avichudann agnīsthām aśrim anaktīti

6. uc chrayasya tad etad ucchrayaṇam āpastambena darṣi-
tam yupāyocchriyamānāyānubruhīti sampreshyaty, ucchriyamānāyā-
nubruhīti vod divaṁ stabhānūntariksham prapety ucchrayatīti

10. samiddhasya 'ardham antarvedy ardham bahirvedi yu-
pasthāpanād āhavanīyapurvadigāśrayaṇam

22. yadi ha vā api | yady api yajamāno mṛityunā nīta eva
bhavati tathāpi tatpādapāthēna mṛityum parihṛityaivaṇaṁ samvatsa-
rāyāyuhṣradāya kālātmane dadāti

32. taṁ dhīrāśaḥ atra prathamam aūjmo yupam anubruhīti
preshito yathāṇanti tvam iti prathamam anyāha tathā yupāyocchri-
yamānāyānubruhīti preshita uc chraya-vetyādya pīcaḥ pañcānubruyāt
tathā yūpāya parivīyamānāyānubruhīti preshito yuvā suvāsa ity etam
anubruyāt

3

1. tisthēd yupāḥ karmāṇi samāpte satī paścād ayam yu-
paḥ kṛm svasthāne tisthēt kṛm vā taṁ yupaṁ vahnau prahared ity
evamvīṇam vicāram brahmanavādina āhuḥ

7. prastaraḥ | prastarākhyo darbhāmushtīḥ

8. atha ye tebhyah | purvasiddhebhyo nushthātṛibhya pī-

shibhyo 'vare ye keed arvācīnā idānīmītanā yajamānā āsan | te sarve
yupasya pratindhitvena yupaśakalame etam svarunāmakaṃ svalpaṃ
kāśṭhahakhaṇḍam apāṣyan ' tasmād idānīmītanō yajamānas tasmīn yu-
papraharapakālē tam svaruṃ anupraharet ' etac ca śākhāntare śru-
yatē ' devā vai samsthite some pra srucō 'haran pra yupam ' te 'ma-
nyanta: yajñaveśasaṃ vā idam korma iti ' te prastaraṃ srucāṃ ni-
shkrayaṇam apāṣyan svaruṃ yūpasya ' samsthite some pra prastaraṃ
harati, juhōti svaruṃ, ayajñaveśasāya (Ts. 6. 3. 4. 9) iti

tad etat svarupabharāṇam āpastambena darśitam juhvāṇ svā-
rum avadāyānuyājante juhōti dyām te dhūmo gachatv iti

9. sarvābhyo vā eshaḥ yo yajamāno dikshate somayāge di-
kshām prāpuoti sa yajamānaḥ sarvadevatārtham ātmānam eva paṣu-
tvenālabdhum upakramate

10. dvirūpaḥ ' śuklakṛiṣṇādivarṇadvayopetaḥ

pīva iva kīṃtu pīva iva śarīrapuṣṭyā sthūla eva paṣuḥ ka-
rtavyaḥ | loke hi pa-avaḥ pīvorupā vai medovriddhyā vai prāyeṇa
sthūlarūpā eva bhavanti | yajamānas tu paṣvausṭhāmadine kṛiṣṭā
iva | upasaddīneshu svalpakshirāhṛeṇa tadānīm kṛiṣa eva bhavati

12. acyutaḥ ayaṣyam kartavyaḥ

līpsitavyam ' bhakṣaṇāt purvam ādareṇa mahatā labdhum
eṣṭavyam api tāv etau purvottarapakṣau śākhāntare saṃgrībītau
tasmāt tasya nāyam puruṣā nishkrayaṇa iva hy. atho khalv āhur:
Agnishomābhyāṃ vā Indro Vṛitram ahaṇti iti. yad agnishomāyam
paṣuṃ ālabhate, vātraghna evāsya sa, tasmād v āṣyam (Ts. 6, 1,
11, 6) iti

4.

1. āprībhīḥ | teshām prayājādīnaṃ yājyāḥ prītihetutvād āprī-
śabdenocyante ' etac ca śākhāntare śrutam āprībhīḥ āpnuvaṃs tad
āprīṇām āprītvam (Tb. 2, 2, 8, 6) iti | tabhīr āprīśaṃ yājyākābhīḥ pra-
yājadībhīr āprīṇāti devatāḥ sarvatra prīṇayet tatprītyartham yā-
jyāḥ pathed ity arthāḥ

3. samidho yajati ' saminnāmakadevatātīvād yāgo 'pi samidha
ity enena śabdenocyate saminnāmakayāgaṃ kuryād ity arthāḥ | ya-
dā hantraprakaraṇatvāt samiddevatāvishayāṃ yājyām pathed ity
arthāḥ | tatprakāram Bandhāyana āha ' yad ājānāti samidbhyaḥ pre-
shyati tam maitravarūṇaḥ preshyati hotā yakṣad Agniṃ samidhā
sushamidhā samiddham ity, atha hotā yajati: samidho adya manu-
sho duroṇē | tāv evam eva vyatishaugam uttareṇa maitravarūṇaḥ pre-
shyati | uttareṇottareṇa hotā yajatīti | aśyāyam arthāḥ | samidbhyaḥ
preshyati maitreṇādhvaryor maitravarūṇam preshyati | tadānim ayaṃ
maitravarūṇaḥ praiśhasuktageṇa hotā yakṣad Agniṃ samidhety

anena prathamamantreṇa hotāram preshyati hotāpy āprīśukte samiddho adyety etām prathamayājyām paṭhati evam uttaratrādhvaryuḥ maitrāvaruṇaḥ hotāraḥ paraspasamanidhau svasvamantrayāgaṃ kuryātām iti

4. samindhate prakāśayanti

atra prayājānām krameṇa samidhas tanunapān nārāsaṃśa iḥa barhiḥ dura ushāsānaktā daivya hotārā tisro devyas tvashṭā vanaspatīḥ svāhākṛitaya ity etā devatāḥ Vasishṭhaśunakātribadhryasvarājanyānām nārāsaṃśo dvitīyā anyeshām tanunapād dvitīyā

5. Tanunapātām atrādhvaryupraushaparakāram Āpastamba āha samiddhīḥ preshyeti prathamam sampreshyati preshya preshyatitarān iti ato smin dvitīyaparyāye preshyeti mantreṇādhvaryur maitrāvaruṇam preshyati sa ca maitrāvaruṇaḥ praushasūktagatena hotā yakshat Tanunapātām ity anena dvitīyamantreṇa hotāram preshyati sa tu hotāprīśuktagatām Tanunapād ity etām dvitīyām yājyām paṭhet

6. Nārāsaṃśam adhvaryupreshito maitrāvaruṇo hotā yakshan Nārāsaṃśam iti mantreṇa hotāram preshyati hotā Nārāsaṃśasyeti yājyām paṭhet

anayor ubhayor mantrayor adhikāribhedena vyavasthām Āpastamba āha Nārāsaṃśo dvitīyāḥ prayājo Vasishṭhaśunakānām¹⁾ Tanunapād itareshām gotrānām iti

7. iḥaḥ hotā yakshad Agnim iḥa iḥta iti preshito hotā ājuhvāna ity etām yājyām paṭhet ishyata iti vyutpattyānam itṣabdavācyam

8. barhiḥ hotā yakshad barhiḥ sushṭarīmeti mantreṇa preshito hotā prācnam barhiḥ ity etām yājyām paṭhet

9. duraḥ hotā yakshad dura pishvā ityādina mantreṇa preshito vyacasvatīr urvīyety etām yājyām paṭhet

10. ushāsānaktā hotā yakshad ushāsānakteti mantreṇa preshita āśushvayanti ityādikām yājyām paṭhet

11. daivya hotārā hotā yakshad daivya hotāreti mantreṇa preshito daivya hotārā prathameti yājyām paṭhet

12. tisro devīḥ hotā yakshat tisra ityādimantreṇa preshita ā no yajūm iti yājyām paṭhet

13. Tvashṭāram hotā yakshat Tvashṭāram iti mantreṇa preshito hotā ya ime dyāvāprithivī ity yājyām paṭhet

14. vanaspatim hotā yakshad vanaspatim ityādimantreṇa preshita upāvasrijeti yājyām paṭhet

15. svāhākṛitīḥ | hotā yakṣhaḥ Agniṃ svāheti mantreṇa pre-
shitaḥ sadyo jāta iti yāyām paṭhet |

5.

1. paryagnaye | paryagnikarāṇasya svarūpam Āpastambo da-
rṣayati, āhavanīyād ulmukam ādayāgnidhrah pari vājapatīḥ kavir iti
trīḥ pradakṣiṇam paryagni karoti paśum iti evam paritāḥ kriya-
māpāyāgnaye yogaḥ ṛico he maitrāvaruṇa tvam anubruhi anenaiva
mantreṇādhvaryuḥ preshayet |

2. agnir hotā | paśoḥ parito 'gnir ity asmin arthe parya-
gnity ucyate, tasmin kriyamāṇe tricam maitrāvaruṇo 'nubruyāt | tad
āhāsvālayanaḥ preshito maitrāvaruṇo 'gnir hotā na iti tricam pa-
ryagnaye 'nvāha (S. 2, 9) iti |

6. ata upapreshya, atāḥ paryagnikarāṇānuvacanād urdhvam
adhvaryur upapreshyetyadikam praishanuantram paṭhet hotar deve-
bhyo havīṣhy upapreshya prerayeti tasyārthaḥ atra maitrāvaruṇa-
sya hotṛisamipe varāṇīyatvād dhotṛīśabda upalakṣakāḥ, tathā ṣaṭ
maitrāvaruṇam praty adhvaryor manthro bhaviṣhyati |

7. ajaid agnīḥ, atra śāmitradeṣam prati nityamānasya paśoḥ
purato ya ulmukākāro 'gnir gachati so 'gnir ajait jayatu, paśoḥ
purastād agner gamanaṃ śākhāntare śruyate agnīṇā purastād eti
rakṣasām apahatyai (Ts. 6, 3, 8. 2) iti |

6

1. daivyaḥ | maitrāvaruṇopapraishād urdhvam hotur adhrigu-
praisho Baudhāyanena darśitaḥ yad ājauaty upapreshya hotur havyā
devebhyā iti tam maitrāvaruṇaḥ preshyatv ajaid agnir ity, atha hotā-
dhrigum anvāha daivyaḥ śāmitāra iti adhriguḥ kṣeṇid devaḥ paśu-
viśasanasya kartā, tam prati hotā daivyaḥ śāmitāra ityādikam prai-
shamantram anubruyād iti tasya sutravākyaśārthaḥ |

3. upanayata | medhyā medhārthā duro dvāro havirmārgān
viśasanabhetir vopanayata samnīdhāpayata, medhapatibhyāṃ yajña-
svāmpatuyajamānārtham agnīshomadevatārthaṃ vā medham yajñam
āśasauḥ prārthayamāna he śāmitāro yupam upanayata |

11. striṇṇta barhiḥ | samjñāpanasthānaṃ nītasya paśor adha-
stād upākaraṇasādhanayor barhishor anyataḥ barhiḥ he śāmitāra
upakṣhipata paśubhakṣhitānām ośadhīnām paśavayatvena pariṇa-
tatvāt paśor ośadhyātmatvam, atas tadbhāgapāṭhena paśuṃ sarva-
śadhyātmānaṃ karoti |

12. janitṛaiḥ | tadbhāgapāṭhenainam paśuṃ janitṛaiḥ ājñama-
sambandhibhiḥ paśvantarair ājñātaṃ kṛtvā paśūn ābhaṇte |

14. ekadhā | ekavidhaya vichedarahityenāsyā tvacam āchya-

tāt | samantāc chinuām kuruta | nābhyā apīśasaḥ chedāt pūrvam eva
vapām utkhidatāt | uddharata | ūśmānam ucchvāsam antar eva vā-
rayadhvāt | nīvārayata | pihitāsyam samjñāpayatety arthaḥ |

15. syenam | syenākṛitikam aśya paśor vakṣaḥ kuruta | bāhu
praśasā prakṣiṣṭachedanau kuruta | doṣaṇī prakoṣṭhau salā kṛiṇu-
tāt | śalākākārau kuruta | ubhāv apy aśsau kaśyapākārau (kaśapākā-
rau) kuruta | ṣṛoṇī ubhe apy achidre anūne kuruta | kavashorū ka-
vashākārāv uru | srekaparpā karavirapatiākārāv aślthivantāv ūru mū-
layuktāu kuruta | aśya paśor vaṅkṛayo vakṛāṇī pūrṣvāsthīni śaḍvi-
ṣṭatir bhavanti | tāḥ sarvā anuślṭhīyānukrameṇa svasthānagatāny
uccyāvayatāt | uddharata | gātram-gātram sarvam apy adanīyam
aṅgam anuṇam kṛiṇutāt | avikalau kuruta |

16. uvadhyagoham | uvadhyagoham purīṣhagulanasthānam
pārthivam khaṇatāt | prīthivīśambandham eva khaṇata | atrovadhyā-
śabdenaushadham evocyate | purīṣhaśya paṣubhakṣhitaushadhivikāra-
tvāt | ūśadhīnāṇī ceyam eva bhūmīḥ pratīṣṭhāpyaḥ | tat tathā
satyā enad uvadhyam svakīyāyam eva pratīṣṭhāyam bhūmirupāyam
antataḥ paṣuviśasanānte pratīṣṭhāpayati |

7.

1. tushair | purā devās tushair vṛthigatair heyāśaiḥ phalika-
rapais taṇḍulaleśaiḥ ca darṣapurṇamāsādihaviryajñeshu samāgatāni
rakṣhāṇī tushayitvā tebhyo yajñebhyo nirabhajau | havirbbāgarahi-
tāny akurvan | mahāyajñe jyotiṣṭomādike samāgatāni rakṣhāṇī pa-
ṣurakteṇa tushayitvā tasmād yajñān nirabhajan | mīṣārītavantāḥ | ha-
viryajñebhyo mīṣāraṇam śākhāntare darṣapurṇamāsaprakaraṇe ma-
ntravyākhyāne samāmnātam | rakṣhasām bhāgo 'sīty āha tushair eva
rakṣhāṇī niravadayate (Tb. 3, 2, 5, 11) iti | tad etad Āpastambeno-
ktum | madhyame puroḍāśakapāle tushān opya rakṣhasām bhāgo 'sīty
adhatāt | kṛiṣṭapājāśyopavapatitī | mahāyajñān mīṣāraṇam agnīśho-
mīyapaṣuprakaraṇe Taittirīyair āmnātam | rakṣhasām bhāgo 'sīti
sthāvimato barhīr aktvāpasyaty asmaiva rakṣhāṇī niravadayate (Ts.
6, 3, 9, 2) iti | sthāvimataḥ sthānīyayukte barhīrmanlabhāga ity arthaḥ |
etad apī Sutrakāreṇa spāṣṭhīkṛitam | barhīśho 'gram sayena pāṇmā-
daṭṭe 'tha madhyam yata ārohati tad ubhayato lohitenānuktvā rakṣha-
sām bhāgo 'sīty uttarau aparau avāntaradeśam nirasyeti |

6. īśvaraḥ | athopaiśuvailakṣhaṇyena yady uccaiḥ kīrtayed aśya
kīrtayitūḥ sambandhinir vāco rakshobhāśho janitor janayitum ayam
īśvaro bhavati | rakshobhīr bhāśyata itī rakshobhāśh ity aśya strī-
lingasya | vītiyābhuvacanam rakshobhāśha itī | tad etad vāco ity aśya
viśeshanam | aśyocaiḥ kīrtayitūr yā vācaḥ santi tāḥ sarvā rakṣha-
proktavāgrupeṇopādayitum ayam samkīrtayitā samarthaḥ bhavatitī |

10. vanishṭhum 'he samitāro daivya manushyāḥ ca vanishṭhum vapayāḥ samīpavartinam māṣakhaṇḍam asya paśoḥ sambandhinam, urukam ulukākhyapakshisadriṣam manyamānā viśeshākāreṇa vijānanto, mā ravishṭa maivā lavanam kuruta ulukasadriṣo vanishṭhur yathā vartate tathāivoddharata, na tu madhyātaḥ chinnaṁ kurutety arthaḥ evaṁ kurvatāṁ vo yushmakam sambandhiniṁ toke putre tanaye tadyāpatye ca ravita śabdayitā net naiva ravat riyāt yathāśāstram chedane kriyamāṇe bhavatāṁ grihe putrapautrādikaṁ nimittikṛitya roditā na bhaviṣyatīty arthaḥ

11. adhrigo, he adhrigo evaṁnāmakadeveshu samitriṣhu mukhyadevā yuyam sarve samudhvam viśasanādina paśum saṁskurudhvam punar api viśeshākāreṇocyate suṣani suśṭhu samanam śāstriyam viśasanam yathā bhavati tathā samudhvam samayata, sam-jñāpayata

trih tad etad Āśvalāyana āha adhrigvādi trir ukṭva (3, 3, 4) iti

12. tad yad arvāk tathā sati paśor arvagbhage yat kṛtanti, yac ca parah parabhaḡa uttamāṇge kṛtanti tasmim ubhaya-sminn api chedane yad ubhaṇṇi śāstrārthād atiriktaṁ kriyate, śac ca vitluraṁ nyūnaṁ kriyate tat sarvam etat paśu-samitṛibhyo nigra-bhitrībhyas ca samanudīṣati tena mantrapajena samyak kathayati

8.

1. kimpurushaḥ | kimpuravāntarajāṭiyāḥ
2. gauramṛigaḥ | yasya ṣṛṅgav api loṁṣaṁ bhavataḥ
6. śarabhaḥ | aśṭabhiḥ pādair upetaḥ sūbhaghatṭ mṛigavi-
śeshah |

9.

2. kimpśārūṇi | tasya vrilubhijasya sambandhinā yāni kimpśārūṇi busapalālādini tāni paśuromasthānyāni | ye tushas taṇḍulaveshṭanarūpāḥ prathamāvaghātēna parityājyāḥ sā tushasamaśṭhiḥ paśutvaksthānyā | ye phalikarapās taṇḍulasyavutyarthenāvaghātēna heyā aṇṇas tat sarvam aśṛiḥ paśuraktasthānyam | yat piśṭam taṇḍulapeshanena nishpannam piṇḍayogyaṁ rūpaṁ ye ca kīknaśā sukṣmāḥ piśṭāvayavāḥ tat sarvam paśumatṛasthānyam | yat kimpitkaṁ saram svārṭhī kapratyayāḥ | kimpid anyad vrīḥsambandhi kāṭhīnyarūpaṁ saram tad asthi | tat paśor asthusthānyam

4. puroḷāśasatram | tasmāt puroḷāśamūṣṭhānam lokyam prekṣaṇīyam iti yajñikā āhuh | ata eva praushamantre puroḷāśāṁ alam kuru (Ts. 6, 3, 1, 2) ity āmnātam

6. sarvābhiḥ | yāḥ punān yajñārthe dikṣhito bhavati | esha sarvabhir api devatābhiḥ svakiyabavirūḇanārtham ālabdhvā svikṛito

bhavati tasmād etadīyasya dravyasya devatābhir avaruddhatvād dīkshitasya grīhe naśniyād ity eva purvapakṣiṇa āhuh, tatra hotā yady agnīshomāy amuñcaam ity etaṃ yājyāṣ catuṣthapādam paṭhet | tadā tena pāṭhena sarvābhyo devatābhyo yajamānaṃ hotā mocayati | tasmāt kāraṇād vapāhame nishpanne satī tadgrīhe bhoktavyam | tārhi tasmān vapāhomottarakāle sa dīkshito yajamāno bhavati | pūrvam tu dīkshita eva na tu yajamānaḥ idamūṣa yāgyasya nishpannatvād ayaṃ yajamānaḥ, tathā satī devatāvarodhān muktasya grīhe bhoktuṃ śakyam iti siddhāntina āhuh |

8. ita iva ca eṣa medho yājñayogyah puroḍaṣo 'pita iva ceta iva ca asmān manushyād asmād aśvād gor aver ajāe ca bhūmyāḥ samāhṛtaḥ, evaṃ satī itas tita anayanasamyāt puroḍaṣasyeyam agnīshomapratiṭṭhikā yājyā yogyety arthaḥ |

9. puroḍaṣasyiṣṭhākṛtaḥ puroḍaṣambandhisviṣṭhākṛto yājñam vidhatte svadaśva etc.

10. itām ilopahutā sāha divetyādina sūtragatena (Āśvalāyana 4, 7, 7), upahutāṃ rathantaraṃ sāha prithivyā (Tb. 3, 5, 8, 1) ityādina śākhāntarāmmatena mantrenā vā, ākhyāṃ devatām upahvayate | gaur vā aśvāḥ śarīram (Ts. 1, 7, 2, 1) iti śrutyantareḍ iṣṭadevatāyāḥ paśurupatvam |

10.

1. Manotāyai atha hṛdayādyaṅgarupasva pradhānāhavisho 'vadānakāle kipeit sūktam vidhātum praishamantram vidhatte | Manotāyai etc. devatām manūṣy otām dṛgham pravaiṣṭhāni yajñam devatāyāṃ sa Manotā tadāntam hṛdayadyekādaśāṅgarupam havir avadiyate |

2. tvam hy agne, tvam hy agna nyāḍikaṃ trayodaśareṇaṃ sūktam, tan mantravaruṇo bruyat | tad āha Baudhāyanaḥ | yad ājānāti Manotāyai havisho 'vadyamānasyānubruhiti tadā mantravaruṇo Manotām anvāha tvam hy agne prathama iti |

8. vanaspatim vanaspatir vyakṣah, tatpāvidhaśarīrayuktām devatām yajet | tatprakāṇa Apastambena darśitaḥ | juhvām upastirya sakṛt prishadājyasvopahṛitya dvir abhūghṛya vanaspataye 'nubruhi vanaspataye prishyeti sampraishan vashaḥkṛite juhotti |

11. itām | pūrvavad vyakhyeyam | puroḍaṣeḍā pūrvakhaṇḍe (2, 9, 11) bhūtā | ita tu paśvideti viśeṣaḥ |

11.

1. atha saptamadhīāye paśupraishaprātaranuvākan vaktavyau | tatra paryagnīkaraṇastutyarthām ākhyāyikām āha |

yājñaveśasam | yājñavighatam |

āprite | paśav aprite prayajais tarpite satī |

2. paryagni | tatra paryagnikaraṇam Āpastambo vipashtayati | āhavanīyād ulmukam ādāyāgnidhraḥ pari vājapatih kavir iti triḥ pradakṣiṇam paryagni karoti paṣuṃ iti anuvācanam pūrvam evāgnir hotā na (2, 5, 2) ityādina darśitam | paryaguṇakaraṇād urdhvam paśoḥ śāmitradesam praty ānyanam vidhatte tāp vā etc.

4. tasyolmukam | tad etad ulbhayam Āpastambena spasthikṛitam | āhavanīyād ulmukam ādāyāgnidhraḥ | urvaḥ pratipadyate śāmitā paṣuṃ nayati | uror antarīkṣety autarā cātvalotkarāv udañcam paṣuṃ nayatiti |

5. nidānena | suksmadrīṣṭinirupāṇena |

6. barhīr adhastāt tad etac chākhāntare samantrakam āmnātam | prthivīyāḥ sampṛicāḥ pāḥti barhīr upāsyaty askandāyāskannam hi tad yad barhīṣṭu skandaty. atho barhīṣhadam evāñnam karoti (Ts. 6, 3, 8, 2) iti | tad etad Āpastambena spasthikṛitam | abhiparyaguṇikṛite deśa ulmukam udadhātī | sa śāmitras tam dakṣiṇena pratyāñcam paṣuṃ avasthāpya prthivīyāḥ sampṛicāḥ pāḥti barhīr upāsyaty upākaraṇayor auyatarat tasmin samjūḍapayanti pratyekśīrasam udicīnapādam iti |

8. uvadhyagoham | uvadhyam puriṣam | tasya gohaṃ gopānasthānam tat kuryuḥ | paśoḥ puriṣasthāpanārthakṛānānasya kāla Āpastambena darśitaḥ | uvadhyagoham pūrthivāṃ kṣanātād ity abhi-jñayovadhyagoham kṣanātīti | hotā tv adhrigupraishamantre yadovadhyagoham iti vākyam pāṭhati tadā kṣanād ity arthaḥ |

10. kuśthīkaḥ | ndaravartino bhakṣitās triṇādayaḥ |

12.

1. vapām | tasya paśor vapām ndaragatāṃ vastrasadṛiṣṭim utkhidyoddhṛitya homārtham āharanti | tāp ca vapam adhvaryur abhigḥārayan praishamantram bruyat | tad etad Āpastambo viśadāyati | tvām u te dadhīre havyavāham iti sruveṇa vapām abhijuhoti | prādurbhuteshu stokeṣu stokebhyo 'ubrubhiti sampreshyati |

2. tad yat stokāḥ | tat tasyāṃ vapāyāṃ tadāñīm eva kṣiṇāyām ārdṛāyām śrāpyamāṇāyām yadi stokā urābindavaḥ śrotanti nirgatyādhaḥ patanti | tadāñīm sarvadevānāṃ priyatvad ime stokāḥ svayam anabhipṛitā asmāsu pṛitrahita devān gachān gamiṣyanti | tathā sati mahad etad asmākam bhayakaraṇam | tan mā bhūd ity abhipretya stokaḥ pṛitpārtham idam praishamanvacanam |

3. juṣhasva | tasyānuvacanasya kāla Āśvalāyanena darśitaḥ | vapāyām śrāpyamāṇāyām pṛesthaḥ stokebhyo 'nvāha juṣhasva (3, 4, 1) iti | atṛānuvacanavaktā maitrāvaruṇaḥ | tad āha Baudhāyanaḥ | yad ājānāti stokebhyo 'ubrubhiti tadā maitrāvaruṇaḥ stokīya anvāha juṣhasva saprathastanam iti |

13.

1. svāhākṛitīnām | svāhākṛitiśabdenāntimuprayājadavatā
ueyante |

2. yā evaitāḥ | vapāsambandhistokārtham pṛeshito maitrā-
varuṇo jushasvetyādya yā evatā anvāha, etā eva svāhākṛitīnām pu-
ronuvākyā bhavanti | na tv anyāḥ santi | anena vapāpraśaṁsā sūcitā |
praishasūkte hotā yakṣhad Agniṁ svāhājyasyeti prayājāntimo yaḥ
praisha āmnataḥ sa esha praishah | āprisūkte yeyam uttamā yājyāru-
penāmnatā saiva svāhākṛitidevatūnām yājyā |

5. paścā paryagnikarāṇāt pūrvam prayājakāle daśaiva prayāja
iṣṭāḥ | antimuprayājas tv avasthāpitāḥ | tad uktam Āpastambena |
daśeṣṭyaikādaśam ayājyam 1) avaśuśṭhiti | so 'yam avaśiṣṭo 'ntima-
prayājo jushasva saprathastamam ityādi stokānuvacanād ūrdhvaṁ va-
pāhomāt prāg ijjate | ato vyavahitavād antimuprayājaviḥayaḥ | pu-
ronuvākyāpraishayajyāpraśno yuktaḥ | vapāsamūpavartitvād eva sto-
kānuvacanamantṛāpām etadiyapuronuvākyātvaṁ copapannam | anu-
śṭhānasya vyavahāne 'pi praishayājye tattadanuvākotte evokte eveti
samarthate |

14.

3. pañcāvattā | dvividhā yajamānāḥ caturavattinaḥ pañcā-
vattinaḥ ceti | caturbhūṛ avadāmair yuktaḥ caturavatti | pañcabhūṛ
yuktaḥ pañcāvattinaḥ | evaṁ ślute vapā pañcabhūṛ avadāmair yukta
kartavyā | tatra pañcāvattino yajamānasya svata eva pañcāvadanāni
prāptāni | yas tu caturavatti tasyāpi pañcāvadanāni vapāyām kuryāt |

4. ājyasya | ājyasyājyenety arthaḥ | tad etad Āpastambena
spāṣṭham uktam | juhvām upastīrya hiraṇyasaḥakalam avadhāya kṛi-
tsnām vapām avadhāya hiraṇyasaḥakalam upariṣṭhāt kṛitvābhughārayati |
evam pañcāvattā bhavati | caturavattino 'pi pañcāvattaiva syād iti |

15.

2. saptabhiḥ-saptabhiḥ chandobhiḥ | tūṣ ca pīcaḥ sarvā
Āśvalāyānenāpo revatiḥ kṣayathā (4, 13, 7) ityādigranthenodāhṛitāḥ |
tatropaprayanta ityādishu chando gāyatrām | tvaṁ agne vasuṁ ityā-
dishv anuṣṭūp chandaḥ | abodhy agnir ityādishu triṣṭūp chandaḥ |
enā vo agniṁ ityādishu brīhati chandaḥ | agne vājasyetyādishuṣṇik
chandaḥ | janasya gopā ityādishu jagati chandaḥ | agniṁ tam manya
ityādishu paukṭis chandaḥ | tāny etāni sapta chandānsy āgneye kra-
tau prātaranuvāke drashtavyāni | prati śhyā sunarityādishu gāyatri
chandaḥ | usho bhadrabhūṛ ityādishv anuṣṭūp | idam śreṣṭhām ityā-

1) "kādaśyājyam die Handschriften.

dishu trishṭup praty u adarṣityādīshu bṛihatī | ushas tac citram ā bharetyādishushnik , etā u tyā ityādīshu jagatī | mahe nō adyetyādīshu pañkṭih | tāny etāny ushasye prātaranuvāke sapta chandānsi esho ushā ityādīshu gāyatrī yad adyetyādīshu anuṣṭup ā bhāty agnir ityādīshu trishṭup imā u vām ityādīshu bṛihatī , aśvinā vartir ityādīshushnik | abodhy agnir jma ityādīshu jagatī prati priyatatamam ityādīshu pañkṭih , tāny etāny āsvine prātaranuvāke sapta chandānsi |

5. abhavan . bhutim utkarsham prāptāḥ |

8. mahatī rātryai rātryāḥ purvāsyau pavaśathyākhyasya dinasyāgnishomīyapaśvanuśhṭhānāyuktasya yā rātrih | tasyā rātreḥ sambandhini śeṣhe mahaty avatiśhṭhamāne satī prātaranuvākākhyā riksamuho vaktavyāḥ tad uktam bhavati yasmin kāle prārabdhāḥ prātaranuvākas tannasopaghātāt puraiva samāpayitum śakyāḥ syāt tadā prārabdhavya iti

13. Nirṛitih | Nirṛitih kācid rākshasatupā mṛityudevatā | yāni vayanī ye ca śakunayāḥ etat sarvaṃ mṛityudevatāyā mukham | atra vayahṣabdena pakshi-śmānyam ucyate śakuniṣabdena pakshi-ṛiṣeṣhaḥ | yeshāṃ samcārād adhvanīśhṭhānūśhṭhasucakatayā manushyā vyavaharanti te śakunayāḥ |

14. upākuryāt , adhvaryor upākaraṇam praishamantrapāṭhah |

15. atra kalaviṣeṣhaḥ śākhāntare | py ānūṭah | purā vācaḥ pravadiṭh prātaranuvākam upākaroti yāvaty eva vak tām ava rundhe (Ts. 6, 4, 3, 1) iti upākaraṇam cāpa-stambena spāṣṭhikṛitam purā vācaḥ purā vā vayoḥhyah pravadiṭh prātaranuvākam upākaroti | prātaryāvabhyo devebhyo nūbruhī, brahman vācam yacha . prātiprasthātah savanīyāṃ nirvapa, subrahmaṇya subrahmaṇyām āhvayeti sampreshyatiti |

16.

1. ādīśhṭām | kenacin mantreṇa pratipāditām |

3. sarvābhīḥ tad etad āśyalāyane nābhilutani | antareṇa yugadhurāv upaviśya presṭhātah prātaranuvākam anubruyan mandreṇāporevatiḥ kshayathā hi vasya upaprayanta iti sūkte (4, 13 6) iti |

4. prātaryājñam | prātaranuvākaraṇam |

6. tvir anukṭā | iyaṃ trishṭubhrupatvāc catuṣcatvārīṇśadāksharā | tasyāṃ trir avṛittāyāṃ dvātrīṇśadadlukaṣatāksharāṃ sampādyante | teshu jagatyādīny adlukāksharāṇi gāyatrīyādīni nyunāksharāṇi sarvachandānsi sampādayitum śakyante |

17.

6. durōktokṭah | duruktenāpavādena janair vyavahṛitah | samalagṛihito malīna lokaviruddhena svīkṛitah |

8. sahasrāṣvīne | prabalo 'śva ekenāhnā yāvanti yojanāni gachati tāvadyojanaparimito 'śva āṣvīnāḥ | sa ca sahasrasamkhyayā guṇitāḥ sahasrāṣvīnāḥ |

9. aparimitam śatam sahasrām ityādisamkhyāparimāṇam parityajya madhyatrātrād urdhvam upakrauṣya sūryodayāt prācīnakāle yāvatiṛ anuvaktum śaktir asti tavatiṛ anubruyāt |

12. saptaḡṇeyāni prātaraṇvāke trayo bhāgāḥ | tatra prācīnāḥ bhāga ḡṇeyāḥ | tasmūṣ ca gāyatri anuṣṭup trishṭub bṛihatī uṣṭub jagati paṅktir iti saptaḡṇaḥ chandobhir yuktā rīco 'nubruyāt |

14. saptoṣṣaṣṭyāni yathā prathamabhāga-ṣṭyānir devatā tathā dvitīyabhāgaṣṭyā devatā | tasmād uṣṭubpratiṇādikāṣv rīkṣhu pūrvavad gāyatriyādīni sapta chandāsi drashṭavyāni | grāme bhavā grāmyāḥ paṣavas te ca sapta | tathā ca Baudhāyanāḥ | sapta grāmyāḥ paṣavo 'jāṣvo gaur mahiṣī varāho haṣty aṣvatarī ceti | Āpastambamātanasārināṣ tv evaṇaḥ varṇayanti | ajāvikaṇaḥ gavāṣvaṇaḥ ca gardabhoshṭranaras tathā sapta vai grāmyapaṣavo gīyante kavisaṭṭamair iti |

16. saptaṣvīnāni | tritīyabhāgaṣṭyāṣvīnau devatā | tatsambandhinīḥ saptachandoyuktā rīco 'nubruyāt | loke gāuarupā yā vāg asti sā saptaḡṇāvadat | śhadjariḥḡṇādiḥ-varopetā pravṛittā | tāvad eva vaidīkavāg apy avadat sānni kṛiṣṭāprathamadvitīyāḡṇāṇaṇi saptasvarāṇaṇi adhiyānānāvāt |

17. trivṛitāḥ | yathā guṇatrayameḡṇanarupā rajjuṣ trivṛit | evaṇe ete pṛithivyantarikṣhadyulokāḥ paraṣ-paramūlītāḥ trivṛitāḥ |

18.

1. katham anueyaḥ | kim ekaikasmin bhāge gāyatriyādīni chandāṣy anukrameṇaivānuvaktavyāni | āho svid anyathety ekaḥ saṇṣayaḥ | anukramapakṣhe 'pi kim pāde-pāde 'vasānaṇi kṛitvānuvacanīyaṇi | āho svid tattadardhe 'vasānaṇi kṛitveti dvitīyāḥ saṇṣayaḥ |

2. yathāchandasam | anukrameṇavasthūṇi gāyatriyādīni chandāṣy anatikramyety yathāchandasam chandāḡkrameṇaivāyam annvacanīyāḥ |

3. pacchah | ekaikasmin pāde 'vasāyety arthaḥ |

4. ardharacaṣaḥ | ekaikasmin rīco 'rdhe 'vasāyāvasāya prātaranuvāko 'nueyaḥ | evakārah pūrvapakṣavyāvṛittiyarthaḥ | yathāiveṭyādīnārdharacaṣa ity etad eva spāṣṭikriyate | etam ardham yathāiva yenaiva prakāreṇaitad anv adhiyaṇakāḡṇaṇi guruccāraṇam anv | yathādhyaṇanakāle pratyardham avasāyāḥa paṭhati | tathāiva prātaranuvākāṇuṣṭhānakāle 'pi | na tv atra rīgante prāṇavaprakṣheṇādivat kiṇcin nutanaṇi kartavyam asti |

5. yad vyulḡṇaḥ | chandasam yo 'yam anukramāḥ so 'yam Anu-

kramanikakāreṇa darśitaḥ | atha chandānsi gāyatrīushpiganuśhṭubbrī-
 hatipanktītrishṭubjagatyatijagatīśakvaṛṣatīśakvaṛyashṭyatyashṭīdhṛitya-
 atidhṛityaś caturvīṣatyakṣharādīni caturuttarāṇi | caturvīṣatya-
 kṣharopetām gāṭratrīm ārabhyottarottaram chandas caturbhis-caturbhir
 akṣharair adhikam ity arthaḥ | tam etaṁ chandasīm kramam vipa-
 ryasya prātaranuvāke kramāntaram uhitam gāyatrī anuśhṭup tri-
 shṭub brīhaty uśhpig jagatī panktī ity | so 'yam kramo 'smābhir Āśva-
 lāyanoktakrameṇa purvam evodāhṛitaḥ (2, 15, 2) | tasmāt prātaranu-
 vākoktakramasya viparyayanohanād ayaṁ vyudbhāḥ sampannaḥ | so
 'yam anucitaḥ | tasmāt katham avyudbho bhavatīti praśna akṣhepe vā
 yad evetyādikam uttaram bhavati | yasmād eva kāraṇāc chandaḥkrame
 'nuśhṭhānakrame vāsyā prātaranuvākaśya madhyād brīhatichando naiti
 nāpagachatīty abhijño bruyāt | tena kāraṇenāyam avyudbhāḥ sampanna
 ity avagantavyam |

8. somapāḥ | Vasvādīnām Vashaṭkāraṇtānām devatāvām soma-
 yāgena prītiḥ | hotā yakṣhaḥ Agnim ityādīnūtrāvarūnapraishamāntre-
 shu samiddho adyetyādīyajyāsu cābhihitāḥ sanidādīyā | kādāśa praś-
 jadevatāḥ | devam barhiḥ sudevam ityādīnūtrāvarūnapraishamāntre-
 shu devam barhir vasuvana ityādīyajyāsu cābhihitāḥ barhirādīyā ekā-
 daśanuyājadevatāḥ | samudraṁ gaccha svāhetyādimantroktāḥ samudrā-
 daya ekādaśopayājadevatāḥ sarvā api somapāuavarjitāḥ paśum eva
 bhajante | tāsām paśunā triptiḥ |

11. kratūn | kratuśabdalāḥ somayāgasambandhināḥ prātarādīvā-
 kabhāgān upalakshayati |

19.

1. satram | dvādaśāham ārabhya uparitanam trayodaśarātrādi-
 kam bahnyajamānakaṁ karma satram ity ucyate

5. saṁtatam | tasmīn aponaptriyasukte prātaranuvākavat
 prasaktam ardharce 'vasānam nīvarayitūn nairantaryam vidhatte |

6. saṁtatavarshī | parjanya megho nairantaryeṇa vīṣhṭīmān
 yāvati vīṣhṭir apekṣitā sā sampurnā bhavattīty arthaḥ |

7. avagrāham | tasmīn-tasmīn ardharce pāde vā avagrīhyā-
 vagrīhya punaḥ-punar avasānam kṛtvā yady anubrūyāt | tadā prajo-
 pakārārtham prayrittaḥ parjanyaḥ jīmutavarshī syāt | jīmutaḥ parva-
 taḥ | jīmutau meghaparvatāv ity nktatvāt | anupayukte parvata eva
 varshati na tūpayukteshu saśyeshv ity arthaḥ | yasmād evam tasmād
 avagraho na kāryaḥ kṛtvā saṁtatam evānucyam | tasmīn sukte pra-
 thamāyā pīca āvṛttisahitam saṁtatyam vidhiyate |

8. tasya 'asya suktasya prathamāyās trir āvṛttīḥ, saṁtatyena
 sarvasyāpi suktasya saṁtatyam siddhyati | prathamāyām saṁtatyam
 Āśvalāyano darśayati | adhyardhakāram prathamām pīgāvānām utta-

raḥ (5. 1, 2) iti ' trir avṛttayāḥ prathanayā ardhatrāyaṇaśānam
kṛtvā pāthet uttarāsāṃ pīcāṃ avasānam kṛtvā pāthah kartavya ity
arthah |

20.

1. tā etāḥ , pra devatrety ārabhya navasamkhyākā pīco yāḥ
santi tāsāṃ dvayor pīcor madhye 'utarāyo vichedo yathā na bhavati
tathānubruyāt ,

2. hinotā | adhyayanakrameṇāvarvṛtatir iti daśamī tām pari-
tyajya taduttarabhāvinīm hinotā na iti daśamīm kṛtvānubruyāt | pa-
riṭyaktāyāś tasyā anuvacane kālavī-śhaṇi vidhatte

3. āvarvṛtatīḥ atrāyam prayozakramah sutyādināt purva-
smiṇ diṇe 'gnishomiyam paśum anuśīdhāya. vasatīvarisaṃjñitāḥ somā-
bhishāvakālā savanīyā apa āniya. vedyām avasthāpya. madhyarātrād
urdhvam .nidrām parityajya. āgnīhradhishṇyādīṃs tattanmantrair
abhinirṇṇīya. somādinām pātrāṇy āśādyā. prātaranuvākārtham hotārāṃ
sāmpreshya. prātaranuvākānte śṛṇotv agnir iti mantrena hutvā. tata
ekadhanā apa ānetuṃ gachham aponapṛīyasuktārtham hotārāṃ sam-
preshyaty: ekadhanā apa ānāyati | so 'yam prayogakrama ādhvarya-
vasutreshu drashṭavyaḥ tatra hotārāṃ praty aponapṛīyavishaye
prajisham āpastambo darśayati yatrābhijñānty abhūd ushā ruṣatpaśur
iti tat pracarāṇyā juhōti. śṛṇotv agnīḥ samidhā havam ma ity apa-
ram' caturgrīhitam grīhītvā sampreshyaty apa ishya hotar maitrāvau-
ṇasya camasādhvāyav ādravāekadhanina ādravata neshṭāḥ patnīm
udānayannetar hotṛicamasena vasatīvaribhiḥ ca cātvalām praty āsveti |
asmāt praishād urdhvam hotā suktam anubruyāt tad āhāśvalāyanah
parihite 'pa ishya hotar ity ukto 'nabhihīṃkṛityāponapṛīyā anvāha
(5. 1, 1) iti | tatra pūrvoktadaśamīśchitā pīco 'nucyaikadhaninah pu-
rushāḥ prashitāḥ santa ekadhanākhyā apo ghaṭair grīhītvā yadā ja-
lasamipād āvartānte tadānīm tāsā ekadhanāśv apsv āvṛttāsu satishu
tadāvṛttīm pratikshamāṇo hotā purvam parityaktām āvarvṛtatir ity
etām pīcam tasmīn kāle 'nubruyāt ity arthah |

4. prati yad āpaḥ ' tā ekadhanākhyā apo grabhasthānāt
pratinivṛitya taiḥ purushair ānyamānā yadā hotrā dṛīyante tadānim
'prati yad āpa ity etām pīcam anubruyāt |

5. ā dhenavaḥ , hotrā dṛīṣṭās tā ekadhanākhyā apo yadā cā-
tvālasamipam praty āgachanti | tadānim upāyatishu samipam āga-
chantishu tāsā ā dhenava ity etām pīcam bruyāt ,

6. sam anyāḥ | purvatronnetar hotṛicamasena vasatīvaribhiḥ
ca cātvalām praty āsvety āpastambasutroktāḥ praisha udāhṛitāḥ |
tata unnetā hotṛisambandhunam camasam vasatīvarīyakhyāḥ purvadi-
nānītā apaḥ cātvalāsamipe samānāyati | maitrāvauṇasya camasādhva-

ryav āhraveti preṣṭitatvān maitrāvaruṇasya paricārakaḥ camasādhva-
ryur api tadīyaṃ camasaṃ cātvalasamīpe samānayati ' tēna hotricā-
masena vasatīvaryo grīhyante maitrāvaruṇacamasenaikadhaṇāḥ ca
grīhyante tato vasatīvarisaṁbho hotricamase maitrāvaruṇacamasaga-
tāḥ ekadhaṇāḥ adhvaryuṇā samīpanitāḥ saṃyojayitum samāgatāḥ sa
sam anyā yantītyadikāṃ pīcam anubriyāt tam etam anuvacanākā-
lam Āpastambo viśadayati hotricamaseṇa vasatīvaribhyo mshieyo-
pari cātvalē hotricamasam ca maitrāvaruṇacamasam ca saṃsparṣya
vasatīvarir vyānayati sam anyā yantīty abhiñjāya hotricamasam maitrā-
varuṇacamaṣa ānayati | maitrāvaruṇacamasād dhotricamasa etad
vā viparītam iti |

7. āpo vai pūrvedyuh sampādītā vasatīvaryākhyā yā āpo yāḥ
ca pāreduh sampādītā ekadhaṇākhyāḥ tā ubhayaividhā api yajñāni-
rvahaye pūrvabhāvitvārtham anyonyaṃ spardhām kṛitavatyāḥ

samajñāpayat ' sañjñānam paraspāram akamatyam prāpayat '

10. a ver apaḥ | he adhvaryo dvidivdhā apaḥ kim aveḥ | lūddha-
vān asi |

14. tivrāntam | tivrām avāṣambhāvi phalam ante yasya so-
masya so 'yam tivrāntaḥ | avighnena somayāge samāpte sati sarvathā
phalaty evety arthaḥ | bahuramadhyam | bahulam anagādhikam anu-
shṭhānam madhye prārambhasanūptyor antināle yasyasau bahurama-
dhyah | ritvigvarapam ārabhyodavas aniveshṭeḥ pūrvam dikṣaṇiva-
dyāṅgakarmabhir upāṣyantarvāmagrahādibhiḥ ca pradhanair anu-
shṭhānabāhulyam prasiddham

16. anuparyāvṛityāḥ ' ann priṣṭhataḥ paryāvṛityāḥ paritāḥ
saṃcaranayogyā dvidivdhā apaḥ '

18. iṣvaro ha nann yāgakarṭṛityād yajamānasyaivānuyraja-
nam yuktam na tu hotur ity āśūkyāha ' iṣvaro etc. yady api hotā
yāgakartā na bhavati ' athāpy anuyrajanam hotāraṃ yāgaḥ kīrtir
artor iṣvaro ha | prāptum samarthaiva tasmāt kīrtitvātvyād anu-
bruvataiva hotrā tāsām apām anugamanam kartavyam

21. yo 'madhaivyaḥ ' yaj pūmān pūrvam amadhavyo madhu-
rarasaṃ somaṃ nārhati sa yadi yaso 'rtoḥ somayāganimittam kīrtim
prāptum samartho bhavitum icchet | sa pūmān pūrvoktām anubravann
anuprapadyetety anvayaḥ |

1. śiro vā etat ' pūrvasmin khaṇde dvidivdhāve apsu vedyām
sādītāḥ aponapṛītyānuyvacamasya sadāpanam nktam tatra sādāna-
prakāra Āpastambena darśitāḥ | aparava dvārā havirdhānam apaḥ
prapādāyati pūrvayā gatasrīyah pūrvayā yajamānāḥ prapadyate da-
kṣiṇasya havirdhānasya pradhure pracarāṇyaṃ sadāyati | yaj kā-

mayeta paṇḍakaly syād iti tam pracaraṇyopasprīṣed etasyaiva havir-
dhānasyādha-tāt puro'kṣam maitrāvaruṇacamasam uttarasyāṃ va-
rtanyām puro'kṣam vasattivarib paścādakṣam ekāḥṇā etad vā viparitam!
sado yajamāno 'nuprapadyata iti evaṃ sādṛāśv apsv apomaptriya
ricah samāpya hotāvatiśṭhate tato 'dhvaryur dadhigraheṇāpāṇisugra-
heṇadādhyaagraheṇopāṇisugraheṇāntaryāmagraheṇa kramāt pracarati
tavad ayaṃ hotā vācam nyanyaivāste tad idam vidhatte śiro
va etc.

prāṇāpānau upāṇśvantaryāmagraheṇa prāṇāpānasthānyan | esha
te yonih prāṇāya tvā ' esha te yonir apāṇāya tvā (Ts. 1, 4, 2. 3) iti
tadyamantrayoh śravanāt

2. śaśvat tathā syāt ' ayaṃ yajamānaprāṇavigamo hotus
tadvadhapratyavāyaḥ ca bhavet

3. anumantrayeta anvikṣya mantrāṇaṃ anumantṛaṇam
tatas taṃ abhiprāpet tam upāṇisugraheṇa abhikṣyaocchivāsam ku-
ryāt.

22.

1. tad ahuḥ ' antaryāmagraheṇa uṣṇasū urdhvam mahābhishavam
kṛtvāndravāyavam ārabhya pavamāntargrahartham (?) tattatpā-
treshu somaṃ gṛhītvā sōhiteshu varpuṣṭhāu hōṇau hutvā bahishpa-
vāmānartham prasarpayitvā prasarpānaprakāram Āpastambā āha
' saptahotāram manasānudrutyahvanyāḥ saṃgrahaṃ hutvodañcaḥ pra-
hivā bahishpavamānāva pāñcartvāḥ samauvārabdhāḥ sarpaṇti ' adhya-
ryam prastotānvarabhate prastotarau pratihartā pratihartāram udgā-
tadgātāram brahmā brahmāṇaṃ yajamāna itī Aśvalāyano 'py āha
' adhvaryumukhāḥ samauvārabdhāḥ sarpaṇty ā tīrthadeśāt ' tatsotṛā-
yopaviṣanty udgātāram abhīmukhāḥ tān hotānumantṛayate 'traivā-
sino yo devānam dā (5. 2. 6) iti tato hotuḥ sarpaṇaṃ nivārayitum
pūrvapakṣam upanyasyati tad ālmh etc.

bahishpavamānaḥ udgātṛibhir geyam upāsmāi gāyātā nara
ityādikaṃ stotram bahishpavamānaśabdenocyate

3. yat sarpet yady ayaṃ hotā tathā saba sarpet tadāntīm sva-
kiyaṃ ricam eva sāmno 'nūvartmānam prīṣthagānuṇīm kuryāt | tae
cayuktam ricā ādhāratvāt sāmna ādhāratvāt paścādbhāvītvaṃ | ata
eva Chāndogā ānanaṇti tad etasyāṃ ricy adhyuḥḥḥaṃ sāmna tasmād
gey adhyuḥḥaṃ sāmna gīyate (Chāndogya 3, 6. 1) iti tataḥ pūrogā-
mīnyā ricah paścādgāmītvaṃ avuktam

10. asuri ' atha savanīyapurodāśeshu ycyam maitrāvaruṇi pa-
yasyāsti tatsadbhāva Āpastambena darśitaḥ prāṇaviṣe pratiprasthātā
savanīyāṃ nirvapati | sarve yavā bhavanti kārthān parihāpyendriya

harivate dhānā Indrāya puṣṇavate karambhaṃ Sarasvatyai Bharatyai parivāpam Indrāya puroḍaśam Mitravaruṇābhyām payasyām iti

Dirghajihvi ! dirghā jihvā yasyāḥ sa Dirghajihvi ! asurajātāv utpannatvād āsuri ! tathā ca Talavakārā āmananti ! Dirghajihvi vā āsury āseti !

tad vyaṃadyat, tatra prātaḥsavanam viśhajihvālehanena vyaṃadyat | vividham mattam abhūt | sarvasyāpi savanaprayogasya viparyāso jātaḥ |

payasyām | payasi bhavāmikṣhā payasyā

23.

5. ekādaśakapālān ' Āpastambas tv anyāśākhābhedam anuṣṛitya pakṣhadvayam apy udāharati ' aṣṭān puroḍaśakapālān ekādaśa mādhyamāline dvādaśa tritīyasavane sarvān aindrān ekādaśakapālān anusavanam eke samāmanantīti

8. svadhāḥ | annam |

24.

1. havishpaṅktim | havishām dhānādīdravyarupāṇām paṅktiḥ samuho yasmin somayāge so 'yam havishpaṅktiḥ tāpṛiṣaṃ yajñam yo veda sa tathaiva tāpṛiṣena yajñena saṃgriddho bhavati ' bhrīṣṭā yavatandulā dhānāḥ tad āpāpastambāḥ kapālānām npadhānakāle prathamakapālamantreṇa dhānārtham lājārtham kapāle adhiṣṛitya tandulān opya dhānāḥ karoti vṛthā opya lājān karoti puroḍaśam adhiṣṛityāmikṣhāvāt payasyām karoti ' ndvā-anakāle dhānā ndvāsya vibhāgamantreṇa vibhajyārdhāñjyena saṃyanti ardhā piṣṭān ātmāvṛitā saktun karoti ' mantham saṃyutam karambha ity ācak-hate lājān parivāpa iti | na vai lājebhyaḥ sruvān saṃharatīti

2. akṣharapaṅktim ' pañca-saṃkhyākānām akṣharāṇām samuho 'kṣharapaṅktiḥ ' su ity ekam akṣharam, mad ity dvitīyam akṣharam, pad ity tritīyam akṣharam, vac ity caturtham akṣharam, de ity pañcamam akṣharam, tāny etāny akṣharāṇi hotṛijapādan prayoktavyāni ' tathā ca sampradāyavida āhuḥ ' etad dhotṛijapākhyasya cādīto 'kṣharapañcakam ekaikam akṣharam cātra parasya brahmaṇo vapuḥ ' su pūjitam mat prahrīṣṭam pat sarvasyāpi tac ca vak ' sarvasya vakṛi brahmaiva de phalānām pradātṛi tad iti |

3. nārāsaṃsapāṅktim | bhakṣitāpyāyitānām sādītānām camasānām nārāsaṃsah saṃjñā | ata uktam ācāryeṇa ' āpyāyitāṃ camasān sādāyanti te nārāsaṃsā bhavantīti bhakṣitēṣu camaseshu punahpuraṇam āpyāyanam |

4. savanapaṅktim | paredyur yakṣyamāṇasya yajamānasya samipe purvedyur devatāḥ tadīyam yajñam pratikṣamāṇā vasanti |

asmād upa samīpe vasanty asmin divasa iti purvādivasa upavasa-
thaḥ ' upava-athakhye pūrvādivase yaḥ paśur agnīshomīyaḥ so 'py
atra savana-agnipavartitvāt savanatvena gaṇyate | prātaḥsavanādini
tu trīṇi prasiddhāny eva savanāni savanādhyā irdhvaḥ anuśṭheyo
'ubandhyākhyāḥ paśur api purvavat savanatvena gaṇyate | ataḥ
pañcānām savanānām paṅktyā samūhena yukto yo yajña esha eva
savanapaṅktiḥ '

5 pañcamahaviṣvarupāyāḥ payasyāyāḥ (nämlich yājvā) śakṣā-
utarād: upasamhartavyā |

11. puroḍāśasviṣṭakṛitāḥ ' savanīyapuroḍāśasambandhināḥ
sviṣṭakṛito yājñam vidhatte ' havir etc.

25.

2. saha nau | he Vāyo nāv āvayor ubhayor saha somapānam
astu | tavārāham mamārāham |

4. 'Indraturiyāḥ ' Indrasya turiyabhāgo yasmin grahe so
'yān indraturiyāḥ

• 6. tasmād dhāpi ' yasmāt sārathirūpasyendrasya caturtha-
bhāgāḥ purvam prattāḥ | tasmād dha tata eva kārāṇād etarhy api-
dānmu api bharatāḥ ' bharāḥ saṃgrāmaḥ | tam tanvanti vistāraya-
ntīti bharatā yoddhārāḥ ' satvanām sārathinām vittin vetanām jīvi-
tarupām prayanti prakarṣheṇa sampādayanti ' te ca saṃgrahitārāḥ
sārathīyas turiye haiva yuddhalabdhasya dravyasya caturthabhāga
eva vadaute ' asmākaṃ etāvaḥ ucitam iti kathayanti | tadaucīte yu-
kto āha ' amnaiva purvoktenānūkāśena dṛṣṭāntena ' sa eva dṛi-
ṣṭānto yad ada ityādinaḥ spāṣṭikriyate ' yasmāt kārāṇād Indro Vā-
yoh sārathir iya bhūtvā adaḥ caturthāṅsarūpam somātmakam dha-
nam udajayat ' tasmāl loke 'pi tathaiva pravṛttam ity arthaḥ |

26.

• 5. vyṛiddham ' yasmin karmaṇi yājñayāḥ sakāśāt puronuvā-
kyākṣharair abhyadhikā tat karma vyṛiddham saṃpiddhirahitam '
pūrvapakṣiṇaḥ cātra nyunām yājñam puronuvākyām adhikāṃ kurva-
nti ' tasmād etan matam ayuktam ' yatra vai yasmiṃs tu karmaṇi
puronuvākyayāḥ sakāśād abhyadhikā yājñā bhavati | tat karma sa-
mpiddham | api ca yatra karmaṇi yājñanuvākye same bhavataḥ | tad
api karma saṃpiddham , sāmyapakṣe ' uvo 'pi guṇo 'sti ' tat katham
iti | tad ucyate | prānasya ca vācuḥ ca prānavācor madhye yaśya ya-
sya vastuṇāḥ kāmāyapekṣitaphalasiddhaye tat tathā kuryāt ' tena
pūrvoktaprakāreṇānuśṭubgāyatrijanyam anuśṭhānam pūrvapakṣi
kurvita | tat sarvaṃ viphalam | tatraiva yājñanuvākyayoh •sāmyānu-
śṭhāna eva upāptam | śighram prāptam bhavati | tasmāt samyapa-

ksha evādarapīya ity arthaḥ ' sāmyapakṣhe purvapakṣyabhipretam
prayojanam katham sidhyed ity āśākyāha ' vāyavyā etc.

6. vāyavyā ' dvayoh puronuvākyayor madhye yā pūrvā puro-
nuvākyā sā vāyavyā vāyutlevatākā | vāyav ā yāhi darśatety asyām
pici Vāyoh śravaṇāt yā tūttarā puronuvākyā sayam aindravāyavi |
indravāyu ime sūtā ity asyām piendravāyoh śravaṇāt ' evam yājya-
yor api drashtavyam ' ubhayor yājyayor madhye yā pūrvā sā vāya-
vyā | agram pibā madhūnam ity asyām pici sūtam vāyo divishṭishv
iti Vāyoh śravaṇāt yottarā yājyā saindravāyavi sutenā nō abhi-
shṭibhir ity asyām pici niyutvān indrasārathir itindrah śruyate ' vāyo
sutasyeti Vāyur api śruyate ' tasmād iyam aindravāyavi |

27.

1. dvidevatyāḥ ' dve devate yugmarūpe yeshāṃ grahānāṃ
te dvidevatyāḥ ' Indraṣ ca Vāyuḥ ceti ekaṃ yugmam ' Mitrāḥ ca
Varuṇāḥ ceti dvitīyaṃ yugmam vāv Aśvinau tau tṛitīyaṃ yugmam |
ta ete dvidevatyagrabāḥ prāṇā vai indriyarupā eva ' vāg va aindra-
vāyavaḥ cakṣur maitrāvaruṇaḥ śrotram aśvinaḥ ' (Ts. 6, 4, 9, 4) ' iti
śrutyantarāt ' te ca grabā ekapātrā grahitavyāḥ Indravāyvor eka-
smiṇ pātre grahaṇam Mitrāvarunayor ekasmiṇ Aśvinor ekasmiṇ
iti ' yasmāt prāṇarūpāṇāṃ grahāṇāṃ ekapātratvam ' tasmād vāka-
kṣuḥśrotrarupāḥ prāṇā ekanānāni | prāṇā ity evam eteshāṃ nā-
ma ' te ca grabā homakāle dvipātrā hotavyāḥ tattadgrahapātreṇā-
dhvaryur juhōti, pratiprasthātā pātrāntareṇa juhōti ' yasmād dho-
makāle pātradvayam tasmāc cakṣurādavaḥ prāṇāḥ svavagolakeshu
dvandam ' dvau-dvau bhūtvā vartante ' ayaṃ arthaḥ śrutyantare
praśnottarābhyām āmnātaḥ ' brahmavādīno vadanti kasmāt satyād
ekapātrā dvidevatyā grihyante dvipātrā huyanta iti ' yad ekapātrā
grihyante tasmād eko 'ntarataḥ prāno, dvipātrā huyante tasmād dvau-
dvau bahiḥṣṭāt prāṇāḥ (Ts. 6, 4, 9, 3) iti ' homakāle dvipātratvam
Āpastambena spaṣṭikṛitam ' bavardhānaṃ gachan sampreshyati Vā-
yava Indravāyubhyām anubrahmī upayāmagrihito ' si vārkaḥśasadasity
ādityapātreṇa pratiprasthātā droṇakalaśād aindravāyavasya pratini-
grāhvaṃ gṛhītvā na sādāyaty aindravāyavam ādāvādhvaryur droṇa-
kalaśe ca pariṣṭavayā rājānam ' ubhau nishkrāmya dakṣiṇato 'va-
sthāya dakṣiṇam paridhisanulhīm anuvabṛityādhvare yañño 'yam
astu devā iti pariṣṭavayāghāram āghārayaty āśrāvya pratyāśrāṇite
sāmpreshyati Vāyava Indravāyubhyām preshyeti vashaṭkṛite juhōti
punar vashaṭkṛite jūnitaḥ | evam uttarābhyām grahābhyām pracā-
rata iti |

2. yānaivādhvaryuh ' adhvaryoh pradānamantra Āpastam-
bena darśitaḥ ' grahaṇu adhvaryur ādāya kṣipraṃ hotāraṃ abhidru-

tya mayi vasuḥ purovasur iti grahaṃ hotre prayachati | etenaiva hotā pratigrihya dakṣiṇa nrāv asādyā hastābhyāṃ nigrihyāsta iti |

8. sarvataḥ parihāraṃ | sarvāsu dikṣu parito haraṇaṃ kṛtvā śiraḥ pradakṣinīkṛtyety artho | ya-smāc chrotreṇa sarvataḥ śṛṇvanti . purataḥ prishṭhataḥ pārśvayor vācam vadaṇtīm svārthaṃ abhidadhānāṃ vācam śṛṇvanti | yathā hotur idṛṣaṃ bhakṣaṇaṃ tathādhyayor api śakṣāntare śrutam vāg vā aindravāyavaḥ cakṣur maitrāvaruṇaḥ śrotram āśvinaḥ purastād aindravāyavam bhakṣayati tasmāt purastād vācā vadati purastān maitrāvaruṇaṃ tasmāt purastāc cakṣuḥ paśyati | sarvataḥ parihāraṃ āśvinaṃ tasmāt sarvataḥ śrotreṇa śṛṇoti (Ts. 6, 4, 9, 4) iti |

28.

1. anavānaṃ dvidevatyagraheshu yājyāṃ pāthan hotānavānaṃ yajet mantramadhyā nechvāsaṃ akṛtvā yajet dvidevatyānaṃ prāṇaputvad ayaṃ nairantaryapāṭhaḥ prāṇānāṃ saṃtatāvaśthāpanāya bhavati | tatas teshāṃ vyavachedo na bhavati | saṃtatūr ayyavachedaḥ cety eka evārtho 'nyavyatyatirekābhyāṃ ucyate | itareshu graheshu yājyānte vashatkāreṇa sakṛd dhotvā somasyāgne vihitā anuvashatkāreṇa punar yajanti | ataḥ prasaktaṃ anuvashatkāraṃmantram nishedhati | prāṇa vai etc.

4. dvir āgurya | āguḥśabdena pratijñābhidhiyate | maitrāvaruṇo dvir āgurya dvir pratijñāya dvir preshyati dvāv asya praiśhamantrau | hotā yakṣhad Vāyūṃ agregāṃ ity eko, hotā yakṣhad Indravāyū arhanteti dvitīyaḥ | Āvalāyanaḥ 5, 5, 3 | tayor ubhayor apy ādāv ayaṃ hotā yakṣhad ity dvir pratijñānāti | dvayor mantrayor ante hotar yaja hotar yajeti dvir preshyati | hotā tv agram pibā madhunāṃ ityādiko dve yāgye pāṭhitum ādau ye yajānāha iti sakṛd eva pratijānāte dvayor yājyayor ante vashad vashad iti dvir vashatkaroti | tae ca nyāyena dvitīyamantrādāv api ye yajānāha ity āguḥkaraṇaṃ apokṣhitam tae ca na kriyate | tasmiād dhotur dvitīyayajvādāv āguḥ kā nāma syād iti praśnaḥ | dvitīyayājvādau mā bhud evāgūr ity etad uttaraṃ vipakṣabādhapūrvakaṃ darśayati | prāṇa vai etc.

29.

1. rituyājāḥ | madhmādhavādāya ritudevā yatcejyante ta eta rituyājāḥ |

ritugrahaḥ ca dvādaśasamkhyakāḥ | tatrādyeshu śaṭṣu kameid viśeṣaṃ vidhātṣe |

2. śaḥ | rituneti | adhyaryuṇā preshito maitrāvaruṇaḥ praiśhasuktagatair mantrair krameṇa hotrādīn preshyati | tena preshita

hotrādāya ṛitunā somam ity evaṃ yajeyuh | eteshāṃ śhaṇṇāṃ ṛitū-
yājanāṃ prāṇasvarūpatvād dhotrādāyah śhaḍ api yajamāne prāṇam
sthāpayanti || saptamam ārabhya dāśamānte vṛ̥ṣesham vidhatte |

3. catvāra ṛitubliḥ | adhvaryuṇā preshto maitrāvaruṇaḥ
praishasūktagataḥ saptamādibhiḥ caturbhir mantrair hotrādin kra-
meṇa caturāḥ preshyati | ta ṛitubliḥ somam iti bahuvacanāntapra-
yogena catvāro 'pi yajeyuh |

4. dvir ṛituneti | adhvaryupreshto maitrāvaruṇaḥ praisha-
suktagatābhyām ekādaśadvādaśabhyām mautrābhyām preshyate | tena
preshtau dvāv adhvaryuyajamāuāv ṛitunā somam ity evam ekava-
canāntaprayogena yajetām | antyayor dvayor yāgayor vyāṇasvarūpa-
tvāt tadāgena vyāṇam eva yajamāne sarve 'py ṛitvijāḥ sthāpayanti |
anenaiva krameṇa maitrāvaruṇam praty adhvaryoḥ praisha āpasta-
mbena darśitaḥ | ṛitunā preshyati trishv ādyeshv adhvaryuḥ sampre-
shyaty evam pratiprasthātā, pātrayor mukhe paryāvṛityartubliḥ pre-
shyati dvayor adhvaryur evam pratiprasthātā | punaḥ paryāvṛitya-
rtunā preshyati sakṛid adhvaryur evam pratiprasthāteti |

30.

1. prāṇā vai | savanīyapaśupuroḍāṣapracārād urdhvaṃ tādā-
ṅgam idōpahvānam avasthāpya dvidevatyagrahaṇacārāḥ kṛitāḥ | tata
urdhvaṃ tadgrahaṣeshabhakṣaṇam api prāptam | tatredōpahvāna-
grahaṣeshabhakṣaṇayor kim purvaṃ kim aparaṃ iti kramasya jñā-
tum āśakyatvāt taṃ kramam vidhatte | prāṇā vai etc.

dvidevatyānāṃ vāgādiprāṇarūpatvam purvaṃ evoktam | idāde-
vatā ca gaur vā aśyai śarīram (Ts. 1, 7, 2, 1) iti śruteḥ paśurūpā |
tatraivaṃ sthite prathamato dvidevatyagrahaṣeśhān bhakṣhayitvā
paścād idōpahvānam kuryāt |

tad etad idāpātre bhāgam avadāya kriyamānam upahvānam | yā
tu hotur haste sampādītāvāntareḍā tatprāśanāya hotṛicamasabha-
kṣaṇasya ca paurvāparyam vicārya niḥcinoti | tad āhur etc.

5. prāṇā vai | dvidevatyagrahaṣeśhasya bindor hotṛicamase
prakṣhepaṃ vidhatte | prāṇā vai etc.

saṃśravān | saṃśravā bindavaḥ | tatprakṣhepeṇa dvidevatya-
rupān prāṇān ātmany eva śarīre hotṛicamasarupe hotā prakṣhipāti |

31.

1. na vyāvartanta | ekasya vargasya sāmārthyādhikyam ita-
rasya nyūnam ity evaṃ vyāvṛittim na prāptāḥ |

tushṇīmṣaṇsam | sarveshv api śastreshv ricāḥ paṭhyante |
asmiṇs tu śastre na paṭhyanta iti tushṇīmṣaṇsaḥ | rikpāṭnarahityena
gūḍham 'eshāṃ devānāṃ taṃ tushṇīmṣaṇsam asurā nānvavāyan | nā-
nugatavantāḥ | etadanuślthānam avijñāya na kṛitavanta ity arthaḥ |

5. tūshṇīmṣaṁsam | tatprakāra Āśvalāyanena darsitah | su mat pad vag de pitā mātariṣvāchidrā padā dhād achidrokthā kava-
yaḥ ṣaṁsan | ṣomo viśvavin nīthāni neshad bṛihāspatir ukthamadāni
ṣaṁsishat | vāg āyur viśvam āyuh | ka idaṁ ṣaṁsishyati sa idaṁ ṣa-
ṁsishyati japitvābhihīmkṛitya ṣoṁsāvom ity uccair āhūya tūshṇīm-
ṣaṁsam ṣaṁsed upāṁsu sapraṇavam asaṁtanvan | esha āhāvah prātaḥ-
savane ṣaṣṭrādīshu (5, 9, 1) iti 'asyāyam arthah | ritupātrabhaksha-
ṇānantaram hotur mukhata āsino 'dhvaryuh parāṇumukhah sann āva-
rtate | tadānīm hotā sumadityādi sa idaṁ ṣaṁsishyati tyantam ma-
ntram japitvābhihīmkaram akṛitya ṣoṁsāvom ity anena mantreṇa
dhvaryum uccair āhūya bhūr agnir ityādikam praṇavasahitam upā-
ṁsu paṭhet | praṇavena saḥsaṁtatam avichedanam kuryat | esha so-
ṁsāvom iti mantre 'dhvaryor āhvānarapatvād āhūya ity ucyate | sa
ca prātaḥsavane ṣaṣṭrādīshu pravartata iti |

6. upa vā vadet | yaḥ ko 'py anyah puruṣo nindec chapet
vā | upaṭādo nindā | anuvyākaraḥ śāpaḥ |

33.

1. āhāvah | ṣoṁsāvom ity auena mantreṇa ṣaṁsanakāle hotā-
dhvaryum āhyayati | so 'yam āhāvah | agnir deveddha ityādibhir dvā-
daśabhir vakshyamāṇaḥ padair yuktā tatsamuharupā nivit | pra vo
devāyāgnaya ityādikam saptaṛcam suktam |

yaḥ pūrvam uktaḥ tūshṇīmṣaṁso ye ca nivitsukte tad etat trayam
ājyauāmakaṣṭrasya rūpam | taḥ uktaḥ sampradāyavidbhiḥ | tū-
shṇīmṣaṁsanivitsuktair ājyaṣaṣṭram triparvakam iti |

34.

7. rathir adhvarāṇām | śākhāntare tu tadīyarathapradarṣa-
napūrvakam eva mantro vyākhyātaḥ | rathir adhvarāṇām ity āha |
esha hi devarathah. (Ts. 2, 5, 9, 2) iti |

8. aṁūrtaḥ | bhulokavartī valnir aturtah | kenāpy atirṇah |
mārgamadhyaḥ tiryāṇcam mārgasyāvatodhakatveṇāvasthitam prauḍham
dāvāgniḥ kaṣcid api taritum na samarthah |

35.

2. vi h a r a t i | viharāṇam prithakkarāṇam | dvayoh pādayor
madhyaḥ vibhāram vichedanam kṛtvā paṭhet |

5. pa ro va r i y ā ō s a m | paraḥ parasminn uttarabhāge 'tiṣayena
sthulam idṛṣam vajram suktapaṭhanena sampādayati | prathamāyā
ṛica uttarārdhe pade | tatpādayoh samasauam | tad api vajrasādṛi-
śyartham | vajrasya hy ārambhanato 'pimā mule saukshmyam ity
arthah | vajrasabdena khadgādirupam āyudham abhidhīyate | tasya
hi mule muṣṭībāndhanasthāne suksmatā bhavati | upari tu vistārah |

daṇḍaśabdena gadā vivakṣitā | sāpi hastagrahaṇasthāne mūle sūkṣhmā
prahārasthāne 'gre sthulā | paraśurāpi tathāvidhaḥ | yathāyaṃ trivi-
dho vajra evaṃ idam api suktam prathamapādaviharaṇena sūkṣmam
uttarārdharcāpādasamāseṇa sthulam¹

36

1. sadah | tadānīm devāḥ saumikavedyām prāgraiśasya pūrva-
syām diśi yevaṃ sado'bbhidhānā śālā tām eva svasya nivāsasthānaṃ
kṛitavantah |

agnidhram | tato devā nirgatāḥ santa agnidhrābbhidhānā śālām
prāptavantah |

3. te vai prātah | ta eva devāḥ prātahsavane yāny ājyanā-
makāni śastrīṇi tair evā samantāḥ jayam prāpnuvanta āgachan |
yasmād evaṃ tasmān ā samantāḥ jayanty ebhir iti vyutpattya śastrā-
ṇam ājyanāma sampannam anenaiva nyāyena Sāmavede pañcadaśāny
ājyaniti vākyaena vihitānām pañcadaśastomayuktānām stoṭrāṇām ājya-
nāmatvaṃ drashtavyam |

4. tāsām vai hotrāṇām . praśastā brāhmaṇēcchanśy āchā-
vāka ity ete śastrīṇo hotrakā yady api puruṣhās tathāpi tadyāta-
nuvivakṣbayā tāsām ityādī strīṅganirdeṣaḥ , yās tanavaḥ puruṣam
asurān apāghnata | tāsām eva hotrāṇāṃ hotrakatanunām āyatīnām
sadaḥ pravesitūm āgachantīnām sarvato jayam prāpnuvatīnām ma-
dhye 'chāvākīyāchāvākasambaddhīnī tanur abhīyata | hīvābhūt . sadaḥ
samāgantūm nāśaknōd ity arthaḥ , tadanugrahārtham tasyāṃ tanvām
Indrāgnī adhyastam | adhishthāya nivāsan kṛitavantaḥ |

aindrāgnum | indrāgnī a gataṃ ityadikaṃ tacchastram |

6. achāvākīyām | so 'sya yajamānasyāchāvākīyām kṛiyāt |
achāvākasambaddhīna aindrāgnastraṃ pāṭhet | tenaiva pāṭhena sā
tadyā tanur abhīyā vyavahartūṃ samarthā bhavati |

37.

1. devarathah | athājyaśastrasya bahiḥpavamānastotrotta-
ratvam prauḡṣaśastrasyājyastotrottaratvaṃ vulbatte , devaratho etc.
yo yajño 'sty esha devānām ratha eva , tasya ratharupasya ya-
jñasyājyam praugaṃ ca yac chastradvayaṃ tad antaram rasmi | asva-
bandhanarajju | rathasyopary avasthūtena sārathīnā dhīryamāṇatvāt
tayor abhyantaratvam | yasmād evaṃ tasmād yady ājyaśastreṇa bahi-
ḥpavamānam anu paścāc chāśet¹ prauḡṣaśastreṇa ājyastotram anu-
śiṣet | tadānīm devarathasyaiva sambandhināḥ abhyantarau rasmi pra-
grahau viharati | viśeshēṇa sampādayati | tae cālobhāya vyāmoharā-
hityāya sampadyate | rasmirāhitye duṣṭābhyam aśvābhyāṃ yatra
kvāpi darge me deṣe rathanāyane sati rathabhaṅgarūpo vyāmohaḥ
syāt | tan mā bhūd iti śastradvayaṃ krameṇa prayoktavyam |

4. tad āhuḥ | tat tasmun ājyaṣastre brahmavādina āhuḥ |
 codayanti | yathaiva stotraṁ sāmagair uktaṁ tatbaiva bahvricaiḥ
 ṣastraṁ vaktavyam | stutam anuṣaṁsatīti vidhānāt | atra tu sāmagā
 upāsmāi gāyātā naraḥ pavamānāyetyādīṣu pavamānīṣu pavamāna-
 devatākāṣṭrikṣu bahiḥpavamānakhyena stotreṇa stuvate | bahvricas
 tu hotā pra vo devāyāgnaya ityādīkam ājyaṣastraṁ ṣaṁsati | tathā
 sati katham aśya hotuḥ pavamānya rīco 'nuṣastā bhavēyuh | na hi
 Pavamānaḥ ṣastradevatā kṛtv Agnir iti codyam |

5. sampadā | anuṣṭupsu gāyatrīve sampādīte sati tayā sampa-
 dā vaiyadhikaranyaparibhārad anukulaṣaṁsuam bhavatiṭi paribhāram
 bruyāt || sampādanaprakāraṁ darśayati |

10. saptaitaḥ | ādyāntayor rīcos trir āvrittān satyāṁ svabhā-
 vataḥ saptānām anuṣṭubhām ekādaśatvaṁ sampadyate | agna indraṣ
 ceti yājñā vrāṭchandaśkā sā dvādaśy anuṣṭub iti gāṇitīyā | yady
 api tasyā vrāṭas trayāstrīṇḍakṣharatvād ekam akṣharam anuṣṭu-
 ptvād atīreṇyate | tathāpy alpēna vaikalpyena chandastvaṁ nāpātīti
 ūjyāḥ purvam (1, 6) apy ndāhṛitaḥ | evaṁ sati dvādaśasy anuṣṭu-
 pān dvādaśa pādān apāṇīyāvaṣiṣṭaiḥ pādais tripadā gāyatrīo dvā-
 daśa sampādantiyāḥ | apāṇitaiḥ ca pādaiḥ catasro gāyatrīya ity anena
 prakāreṇa shoḍaṣasamkhyāḥ gāyatrīya eva sampadyante |

38.

2. upāṁṣu | oṣṭhaṣpandanam eva parair dṛiṣyate na tu ṣa-
 bdaḥ śruyate tādrīṣam upāṁṣutvam |

3. purāḥavāt | adhvaryur āhvayate yena ṣoṁsāvom iti ma-
 ntrenā tasmāt purvabhāvi hotṛijapah | tathā cāśvalāyanenodāhṛitam
 japitvānabhiliṅgikṛīya ṣoṁsāvom ity uccair āhuya (5, 9, 1) iti āhā-
 vād urdhvam yat kuncit paṭhyate tat sarvaṁ ṣastrasyaiva sambha-
 ndhi bhavet | āhāvamantrenā ṣastrānujñānasya prīṣṭatvāt | ato ho-
 tṛijapasya ṣastrāntārābhavaṁ nīvārayitum pūrvakāhvatvam |

4. parāñcam | asmin kāle 'dhvaryuḥ parān bhavati | hotur vi-
 mukho bhavati | tathā catuṣpādī gaur iva hastāu bhūmāv avasthā-
 pyāśno bhavat | tādrīṣam adhvaryuṁ sambodhyābhimukho yathā
 bhavati tathā hotā ṣoṁsāvom iti mantrenāhvayate | yasmād āhvāna-
 kāḥ idṛīṣo 'dhvaryus tasmāl loke 'pi catuṣpādo gavādayaḥ parāñcaḥ
 sambhogāvasthāyām parasparābhimukhyarāhitā bhūtvā retaḥ sīca-
 nti | āhāvād urdhvam adhvaryoḥ catuṣpāttvam parityajya samyag-
 atthānam vidhātīti | samyan etc.

5. samyan | urdhvatvenāvasthānam samyaktvam |

39

3. tira iva | yathā kuḍyagrīhadivṛavahitam anyair tddhiyamā-
 nam vākyam īśat pratiyate na tu spāṣṭam | tadvat tushṇiṇṣaṁso

'py aspashto yathā bhavati tathā śaṁset ! tad idaṁ tira ivety ucyate |
hotrijapād ishad uccair ity arthaḥ |

4. śaṭpadam | śaṭpadam śaḍbhāgam | bhur Agnir jyotir
ity eko bhāgaḥ | jyotir Agnir iti dvitīyo bhāgaḥ | evaṁ uttaratrāpi
drashtavyam | tathāvidhaśaṁsane puruṣasāmyam bhavati puruṣa-
śya śaḍvidhatvam eva śalaṅga ity anena spashṭīkriyate | puruṣa-
vayavashatkaṁ śākhāntare darśitam | śoḍhāvihito vai puruṣa ātmā
ca śiraṣ ca catvāry aṅgāni (Ts. 5, 6, 9, 1) iti dvau hastau dvau pā-
dāv ity aṅgacatusṭayam | ātmaśabdo madhyadehavāci bhāgatrayo-
pete tushṇiṁśaṁse tattadbhāgamadhyeshv avasāne śaḍbhāgatvam
Āśvalāyana āha | bhur Agnir jyotir jyotir Agnom Indro jyotir bhuvo
jyotir Indrom Sūryo jyotir jyotiḥ svaḥ Suryom iti tripadas tu-
shṇiṁśaṁsah yady u śaṭpadaḥ pūrvāḥ jyotiḥśabdair agre vasyet
(5, 9, 11) iti |

6. purorucam | pra vo devāyetyādisuktāt purato rocate di-
pyate iti purorukśabdena nivid ucyate |

9. jātavedasyām | jātavedā devatā yasyāḥ purorucaḥ sā jātā-
vedasyā | jātavedaḥśabdarūpaṁ nyaṅgam utarām aṅgam cihnam ya-
syāḥ purorucaḥ sā jātavedonyāṅgā | ta-yāḥ puroruco 'ntime bhāge
so adhvarā karati jātavedā iti jātavedaḥśabdaḥ pathyate |

10. tad āluḥ | tṛtīyasavanaśya jātavedaśam praty āyatanatvam
āgnimārutaśastre devatvād avagantavyam | tathā ca sampradāyavida
āluḥ | jātavedās tu devo 'yam vartata āgnimāruta iti |

40.

2. didivāṁsam | yady apy adhyayanakrameṇeyam rik pañcamī
tathāpi dvitīyātvena prayoktavyā | brāhmaṇakramasyānushṭhānā-
rthatvāt |

atrādhyayanakramād anyam anushṭhānakramam abhipretyāśva-
lāyana āha | anubrāhmaṇaṁ vānapūrvyam (5, 9, 23) iti | adhyayana-
krameṇa caturthim, anushṭhānāya tṛtīyātvena vidhatte | sa naḥ etc.

3. śarnuavad āsmā āyāsi | So alle Handschriften ausser I. O. 697, welche āyāsi hat. I. O. 1977 liest āyāsi mit zwei wagerechten Strichen über dem ersten a. Sāyana las āsmā āyāsi. Denn er sagt: ānpurvasya yama upama ity asya dhātoḥ chāndasaṁ rupam | āsmā ity ākāraḥ ca chāndasaḥ |

8. yājya yā | agna indraḥ ceti yeyam yājyā pūrvam uktā tayā
yajati | yāgartham yājyam pathet | yājyā ca prattir vai pradānaru-
paiva | tathā ca havisha ādāne pradāne krameṇa puronuvākyayājyā-
dhīne śrutyantare śrūyete | puronuvākyayā datte pra yachati yājya yā
(Ts. 2, 6, 2, 5) iti |

11. ity adhyātmanam | ātmānaṁ śarīram adhikṛitya vartata

ity adhyātman | asmin khaṇḍe śarīrarūpatvena praśaṁsanam ājya-
strasyoktam | uttarakhaṇḍe tv adhidaivatam devataviśhayam ājya-
strapraśaṁsanam ucyate |

Pañcika III.

1.

1. grahoktham praūgākhyam yac chastram asti tad graho-
ktham vai andravāyavādigrāhāṇam uktham grahoktham | tadya-
devatāpraśaṁsarūpam ity arthaḥ | navetyādina grahasambandha eva
spāṣṭhikriyate | prātaḥsavana aindravāyavamaitrāvaruṇādāyo dhārā-
grahā navasamkhyākā grihyante | grahitā tv adhvaryuḥ | tathā bahi-
shpavamānākhye stotra udgātāro navabhir navasamkhyākābhir pi-
gbhīḥ stuvate | upāśmai gāyate ty ekas trical | davidyutatyeti dvitti-
yah | pāvasveti tṛtīyah | eteshu trishu triceshu navasamkhyākā pīco
vidyante | tā āvrittirahitā gīyante | evaṁ stome bahishpavamānasto-
tra udgātrībhīḥ stute saty adhvaryur daśamaṁ graham āśvinākhyam
grihṇāti | yady apy adhvaryavayor mantrabrahmaṇakāṇḍayor āśvina-
graho dhārāgrāheśhu tṛtīyatvenāmnātaḥ | tathāpy asau daśamatvena
grahītavyaḥ āśvino daśamo grihyate tam tṛtīyam juhvata iti śru-
tyantaravacanāt | tathā ca grāheśhu daśamaḥ sampannaḥ | tathāive-
tarāsam bahishpavamānastotragatānām pīcām hūkārō daśamatvena
gananiyah | tathā sati grāhāṇam stotrāṇam ca samkhyāsamyam bha-
vati | tad idam so sā sammeti vākyenocyate | ukārō nipātaḥ sammu-
ccayārthaḥ | san strīlūgābhyām tacchabdābhyām sambadhyate | tathā
sati sātra grahasamkhyā sā ca stotriyasamkhyety uktam bhavati | sa-
mmety atra dvitīyo makāraḥ chāndasaḥ | tasminn apagate sati samā-
tulyety uktam bhavati | evaṁ sati yathā bahishpavamānastotrasya
grahasambandhaḥ | tathā praūgaśastrasyāpi grahasambandho drashta-
vya ity abhiprāyah |

2. vāyavyam | Vāyur devatā yasya tricasya so 'yam vāyavyaḥ
vāyav ā yāhi darśateyādikal | tam śaṁset tena śaṁsanena vāyavyo
graha ukthavañ chastravān bhavati | yady api vāyavyaḥ prithaggraho
naṣṭi tathāpy aindravāyavasya grāhasya purvo bhāgo vāyavya ity
ucyate | sa ca prathamam ā vāyo bhūshety anena kevalavāyudevatā-
kena mantreṇa grihyate, tena vāyavyo bhavati | pascād indravāyu
ity anenendrasahitavāyudevatākena grihyate, tena indravāyavo 'pi bha-
vati | ata eva Vāyave dvir grāhāṇam Taittirīyā adhiyate | sakrid In-
drāya madhyato grihyate dvir Vāyave (Ts. 6, 4, 7, 3) iti | tatra pra-
thamabhāgarūpo vāyavyo grāhaḥ kevalena vāyavyatṛiceṇa śastravān
sampadyate |

3. aindravāyavam | Indras ca Vāyus ca militvā devatā yasya trīcasya so 'yam aindravāyavaḥ | indravāyū ime sūtā ityādikaḥ | tam śaiṣet tacchaṁsanena indravāyavagrahasyot tarabhāgaḥ śaṣṭrāvān bhavati |

4. maitrāvaruṇam | Mitro Varuṇas ca militvā devatā yasya trīcasya so 'yam maitrāvaruṇaḥ | mitraṇi huve pūṭadakṣham ityādikaḥ |

5. āṣvinam | Aṣvinau militvā devatā yasya trīcasya so 'yam āṣvinaḥ | āṣvinā yajvarir iṣha ityādikaḥ |

6. aindram | Indro devatā yasya trīcasya so 'yam aindraḥ | indrā yāhi citrabhānav ityādir aindras trīcaḥ | tena śukragraha manthigrahayor ubhayor śaṣṭrāvattvam

7. vaiśvadevam | omāsaḥ carṣaṇādhṛita ity eṣha vaiśvadevas trīcaḥ | tenāgrayanagrahasya śaṣṭrāvattvam | tathāpi viśvedevadevatākatvād vaiśvadevam | evaṁ sarvati grahaśaṣṭrayor ekadevatākatvam drashtavyam |

8. sārāsvatam | pāvakā naḥ sarasvatītyādikaḥ sārāsvatas trīcas nanu pūrvavad atrāpi grahasya śaṣṭrāvattvam kuto nopanya syata ity āṣaṅkyāha |

9. na sārāsvataḥ | ādhvaryavamautrakāṇḍe sārāsvatamantra-syāpāṭhitvād brāhmaṇe vidhyabhāvāc ca grabābhāvaḥ | tarhi grahokthe 'sminn aśya sārāsvatasya trīcasya kimarthaṁ śaiṣanam āmnātam ity āṣaṅkyāha |

10. vāk tu | Sarasvatī hi vāgdevatā grahāṇāṁ ca vācā gṛihya mānatvāt sārasvatatvam | tena sarve 'pi grahāḥ śastokthāḥ pāṭhitaśaṣṭrā bhavanti |

3.

2. kim sa | aśya yajamānasya yo hotā syāt sa tasya pāpabhadram kim ādriyeta | pāpam anīṣṭāphalam bhadram īṣṭāphalam | tādrīṣaṁ kim phalaṁ sampādayituṁ samārtha itī praśnaḥ | atraiva jaṁmany enaṁ yajamānam prat. yathā hotā kāmayeta tathā kartuṁ śaknoti uttaraṁ

3. vāyavyam | evaṁ kāmayamāno hotāsyā yajamānasya sambandhināṁ vāyavyaṁ trīcaṁ lubdhaṁ vyāmūdhaṁ yathā bhavati tathā śaiṣet | lubha vimohana itī dhātul | vyāmohaprakāra ucyate | ekam trīcaṁ vā tadyam ekam padaṁ vātyāt | stambhayet | na pāṭhet ity arthaḥ | tāvatā tatttrīcasvarūpaṁ lubdhaṁ vyāmūdham bhavati |

10. etad evāśya | hotāsyā yajamānasya sambandhi tad eva prauḡṣaṣṭraṁ yathāpūrvam guroḥ samīpe purā yena kṛāṇa pāṭhitaṁ tathāiva rjuḥ kṛiptam | kasyacid avayavyasyānyathātvābhāvād rjūtvaṁ | tathā kṛiptam sampāditam kṛitvā śaiṣet |

4.

1. tad āhuḥ | sāmagānām yāny ājyastotrāpi tadṛica āgneyya amūṭaḥ | agna ā yāhityādīṣhu sāmagair ājyastotrapāṭhāt . hotā tu vāyav ā yāhity anayā vāyavyayā praūgaśastram prārabhate | atas tēna vilakṣaṇadevatakena śastreṇāgneyya ṛicaḥ katham anuṣastā bhavanti | anukūlaśaṁsanābhāve stutam anuṣāṁsati (Tb. 2, 2, 6, 3) iti śākhāntaram virndhyetety ākshepaḥ |

3. pravān iva | prakarshavān eva sann adhikajvālāyā dahaty agniḥ iti yad asti tat prakarshātmakaṁ vāyusambandhi rūpam | vāyunā jvālādhikyodayā |

4. dvaidham iva | jvālādvayam iva kṛtvā yadā dahati | tadā dvitvasāmyāt taj jvālādvayam indravāyusambandhi rūpam bhavati |

5. yad uc ca brīṣhyati | jvālato 'gner annatyam uddharṣhaḥ jvālāśāntyā nicatvaṁ niharṣhaḥ | tad ubhayam mitravarūṇasambaudhi rūpam | mitraṁ dṛiṣṭāvato harṣhepounatatvāt tan mitra-rūpam | varūṇasambandhinām apāṁ nicagāmitvād itarad Varūṇasya rūpam |

6. sa yad Agniḥ | so 'gnir ghorasaṁsparṣa ugrasaṁsparṣa iti yad asti tad asyāgner varūṇasambandhi rūpam | Varūṇasyogratvāt | ghorasaṁsparṣaṁ santam sprasṭum aśakyam api tam Agniṁ śītārtāḥ prāpino mitrakṛityā, mitrasya kṛitūḥ kāryaṁ samīpe 'vasthānām | tenaivainam upāsate śītaparīharāya hastāv ndaram pṛiṣṭhaṁ ca vahnīsamīpe pratāpayanto vahnīm sevante | tad etat sevnam asyāgner mitrasambandhi rūpam |

9. yad evam ekaṁ santam | agner āhavanīyādīṣṭhāneṣhv āgnīdhṛāḍḍhishnyeshu ca bahudhā viharāṇaṁ yad asti tad Viśveshām devānām rūpam | teshām api bahutvāt |

5.

1. devapātrām | atha śastrayājyānte pāṭhanīyaṁ vashatkāraṇaṁ vidhatte | devapātram etc.

vaushaḥ | iti mantrō vashatkārah | sa ca devapātram | devānām pānasādhanam |

2. anuvashatkāroti somasyāgne vihity ayam mantrō 'nuvāshatkārah | tam pāṭhet | tatra loke 'daḥ kṁcid idam nidarṣanam asti | katham iti . tad ucyate , yathā manushyāḥ svakīyān aśvāu vā svakīyā gā vā punarabhyākāram pannaḥpunyena tṛṇodakādibhir abhimukhikṛityābhimukhikṛitya tarpayanti | kaṇḍūyanena priyaśāhdena vā lālayitvā yathesṭāghāsam prayachanti | evam evaitenānuvashatkāreṇa punaḥ-punar devatā abhimukhikṛitya yajamāno havisha tarpayati |

5. asaṁsthitāu | yeshām dvidevatyagrahaṇam arthe hotā nā-

nuvashaṭkaroti | te dvidevatyāḥ somā asaṁsthītā asaṁpātāḥ | deva-
tārthahomasyāsamāpṭeḥ | katham riṭvijas tān dvidevatyān bhak-
hantīty eke codyam āhuh | darśapūrṇamāsādiḥ svisṭakṛiddbhāgena
tataḥ purvешam havishām saṁskāro bhavati | tataḥ somasyāpi saṁ-
skāra ya ko nama svisṭakṛiddbhāga iti dvitīyaṁ codyam |

7.

2 sa yam evoccaiḥ | sa hotā yam eva mantraṁ uccair
yathā bhavati bali ca yathā bhavati tathā vashaṭkaroti | sa mantra-
rūpo vashaṭkāro vajra ity ucyate | atroccaiḥśabdena dhvaner ādhi-
kyam ucyate balīśabdenāksharapārūṣyam | tadubhaya yukto vajraḥ |

4. atba yaḥ samaḥ | yo vashaṭkāraḥ pūrvoktabalitvādidoshā-
rahito yathādhītas tathoccāritāḥ | saṁtato yājyayā saha vichedarahi-
taḥ | niḥśeṣeṇa hānam parityāgo yasyā ricāḥ sā nirhāṇā | tathāvidhā
kācid riḡ yājyārūpa yasya vashaṭkārasya so yaṁ nirhāṇarcāḥ | yā-
jyāpāthahīna ity arthaḥ | tadvilakṣaṇyād anirhāṇarcāḥ | saṁpūrṇa-
yājyāpāthopeta ity arthaḥ | kidṛṣo vashaṭkāraḥ dhāmachad iti
dhāma yājñasthānam | tatra yathā rakṣhāṁsi na praviṇanti tathā dhā-
dayati sa dhāmachat |

6. yenaiva shaṭ | shaṭśabdo vashaṭkāram abhidhatte | Bhīma-
seno Bhīma itivaḍ ekadeśeṇa vyavahārāt yenaivoccāraṇena shaṭ ava-
rādhnoti vashaṭkāro 'vaiādhaṁ saṁpiddhyabhāvam prāpnoti | uco-
ccāraṇena vashaṭkārasya saṁpiddhyabhāvaḥ | sa tathoccārito vashaṭ-
kāro rikta ity ucyate | uccadhvaniyogye tadabhāve riktaprayatvāt |

7. tasyāṣāṁ neyāt tasmāt tasya vashaṭkārasyāṣāṁ neyāt
na prāpnuyāt | ichām api na kuryāt kim uta prayogam ity arthaḥ |

9 yathaivāsyā asya yajamāṇasya yena svareṇa yājyāṁ brū-
yāt tenaiva svareṇa vashaṭkāram api bruyāt | tathā saty enaṁ kṛta-
yajñam yajñarahitena sadṛṣam phalarahitaṁ karoti |

8.

2. vāg ity eva | uparishṭād vakshyamāṇasya mantraśya prati-
kam idam | vāg oja ityādiko yo mantraḥ sa eva śamanopāyo na tv
anya kaścīd asti |

3. mā pramṛikṣhaḥ | pramṛiṣṭam vinasṭam mā kārṣhiḥ |

4. tad u ha smāha | tad u ha tatraivānumantraṇe brahma-
vādī kaścīd āha sma | kim āheti | tad ucyate | etat pūrvoktam ma-
ntravākyam dīrgham sad api vajraṁ śamayitum aprabhu | na kṣha-
mam |

9.

1. tam praishaiḥ tadānīm utkrāntam yajñam praishair hotā
yaksbad Agniṁ samidhety evam ādyaiḥ praishamantrais tasya ya-
jñasya praisham āhvānam aichan |

2. tam purorugbbhiḥ Vāyur agregāḥ (Āśvalāyana 5, 10, 4) ityādyāḥ sapta purorucaḥ praūgatricānām saptānām prarocanahe-
tutvāt |

6. mahad vāva | naṣṭaṃ vastu prayatnena tatra-tatrānvishya-
titi naṣṭaishī | tādrīṣaḥ puruṣo dviṣṭhaḥ | tatra kaṣcin mahad
vāva naṣṭād vastu 'dhikam evābhichati | naṣṭād alpam vādyāḥ
kaṣcid ichati | tayoṛ madhye yataro vāva eva puruṣo jyāya iva ma-
had evechati | sa eva puruṣas tayoṛ madhye sādhiyo 'tyantaṃ sādhu
vastu ichati | alpam kāmaya mānas tu na tathety arthaḥ | astv evam
laukikanyāyāḥ kim prakṛita ityāśaukyāḥ |

7. ya u eva | ya u eva yas tu praishavaktā praishamantrān
varshiyaso-varshiyaso 'tipravṛddhān veda sarveshu praishaman-
trēshu pravṛddhatvārthaṃ vīpśa prayukta | praishamantrāḥ kasmāt
pravṛddhā iti cet | puronuvākyaṇām saṃmhitatvāt tābhyo 'dhikā va-
rshiyāṃsa ity avagantavyam | sa u eva dīrghatvābhijñā eva tān prai-
shamantrān sādhiyo veda | atīṣayena samyag veda nanu laukikanyā-
yodāharaṇe naṣṭavastuno 'nvēṣaṇam udāhṛitam, iha tu praishama-
ntrāṇām abhivṛddhir uktety ato laukikenāsaṃgatam iti cet | sāṃga-
tam evaitat | hi yasmād ye praishāḥ santi te naṣṭaishyam | naṣṭa-
śya yajñasyānvēṣaṇahetavaḥ |

10.

3. yad antataḥ | antataḥ śastrasyāntime deṣe | ekām rīcam
śiṣṭvā nividaḥ paṭhitavyāḥ | yasmād etā antimadeśabhāgiṇyaḥ | ta-
smāl loke 'pi garbhā anuto nivāsasthānān mātur udaramadhyād arvā-
ñco 'dhobhāgatāḥ prajāyante |

5. peśā vā ete | peśa alamkāraḥ | veṇ tantusaṃtāna iti dhātor
vayanaśabdopattiḥ | kuvindasya yat prārambhe vayanam tat prava-
ṇam | loke yathaiḥ vāsasā pravayanato vayanaprārambhe peśo
'alamkāraṃ kuryāt | varpāntaropetais tantubhir alamkāraḥ | tathaiḥ
prātāḥsavane śastrāṇām purato nivitpaṭhanam bhavati | tac ca vastra-
sthāniyānām ukthānām prathamabhāge 'alamkāraya sampadyate | śa-
stramadye tatpaṭhanam vastramadye varpāntarepālamkārasamam |
avaprajjaṇo vastrasyāntabhāgaḥ | tatra yathā varpāntarepālamkāras
tādṛig ukthānām aute nivitpaṭhanam |

11.

2. pacchaḥ | tāsāṃ nividaṃ dvādaśapadarūpāṇām ekaikasmin
pāde 'vasānam vidhatte | paccho vai etc.

devāḥ purā yajñam pacchaḥ pādaśaḥ samabharan | ekaikam bhā-
gaṃ krameṇa sampāditavanta ity arthaḥ | tasmād etā nivido 'pi pā-
daśaḥ śānsaniyāḥ |

4. „na nividah | dvādaśsu nivitpadeshu kasyāpi padasyātikramam nishedhati | na nividah etc.

ekam api padam na parityajed ity arthah |

6. na nividah pade | viparihāro viparyāṣah | nividah sambandhi yat padadvayam tan na vipariharet | viparitatayā na paṭhet |

7. samasyet | padayoh samśleshane yajñasyāyuh samhṛitam bhavet | yajño vinaśyed ity arthah | tato yajamāno mriyeta | tasmāt padadvayam na samśleshayet | aneua nishedhena sarveshām padānām parasparaviśleṣhaṇaprapṭau madhyamayor dvayoh samśleṣham vidhātē | predam etc.

9. na tricam | nivitpadānām prakśhepasyāśrayasūkte kaṁcin niyamam vidhatte |

tisra ṛico yasmin sūkte tat tricam | catasra ṛico yasmin sūkte tac caturricam | tādrīṣam ubhayavidham sūktam atikramya nividdhānam nivitpadānām prakśhepam na manyeta na cintayet etad uktam bhavati | tricaturmātrarcāt sūktād arvācīne sūkte nividam nā dadhyāt | kīmtūbhayasmīn eva dadhyāt iti | nividah sambandhi yad ekaikam eva padam tad eva praty ṛicam prati sūktam ca samartham bhavati | yasmād idrīṣam sāmāthyam ity uktārthopasaṁhārah | adhike sūkte nivitpadeshu prakśhepeshu nividaiva stotrātiśāhnaṁ kṛitam bhavati | ṛicam nāpekṣheta tad ity arthah |

10. ekam pariśiṣhya | sūkte yeyam ṛig antyā tām avasthāpya tataḥ purvam eva tṛitīyasavane nividam prakśhipet

12. na sūktena | yat sūktam nivuddhānārham nividam atikramya tena sūktena na padyeta | nivitprakśhepam parityajya kevalam tat sūktam na paṭhet ity arthah | pramādān nivitprakśhepavismṛitau punas tatsūkte nividam prakśhipya pāṭho bhrāntīyā prasaktaḥ | tam nishedhati |

13. yena sūktena | nividam atikramya parityajya nivitprakśhepayogyena yena sūktena padyeta anuśīdhānam prāpnuyāt | tad vismṛitanivitkam sūktam punar upanivarteta | bhuyo nividam prakśhipya na paṭhet tatra hetur neyate | tad vismṛitanivitkam sūktam vāstuiham eva | vāstusādhena nividah sthānam ucyate | tasya sthānasya ghātakam tat sūktam tataḥ punaḥpāthasya na yogyam |

13

2. athāśya | athāgnyādīnām vasvādīnām ca chandovibhāṅāntaram aśya Prajāpatē svabhūtam anuśīṭubhakhyam yac chanda aśit | tām anuśīṭubham udantam abhi yajñasya kaṁcit prāntadeśam abhilakshyodauhat apasāritavān | kuta deśa iti tad ucyate | achāvākīyam abhiti | achāvāka vadasvety evam adhvaryuṇokto 'chāvāko yam hrute seyam ṛig achāvākīya | tām abhilakshyodūḍhavan | anuśīṭubham achāvākīyam kṛitavān ity arthah |

paryāharat | sa tu tasmin somayāge 'graṇi śreṣṭhām p̄rām-
bharūpaṃ yaṇ mukham asti tad abhilakṣhyānushṭubham paryāha-
rat | tatra nītavān ity arthaḥ .

4. sve vai | yasmāt sa Prajāpatih svakartrika eva somayāge tat-
savaneshv anushṭubho mukhyatām akalpayāt tasmād idānim api ya-
tra kvāpi yāge yajño yajamānavaṣo bhavati sa yajño 'pi kalpata eva
avaikalyenānushṭhāsyāmīty abhipretyānushṭubhaḥ savanānām ādau pra-
yoge sati yajñasya yajamānavaṣatvam tatra yajño vaikalyarahito bha-
vatīty arthaḥ

5. vaṣi 'svavaṣaḥ .

14.

1. bahishpavamāne bahishpavamānakhye stotre prātaḥsa-
vane sambandhiny upāsmāi gāyātā nara ityādyaḥ śraṇayānena sāmagaiḥ
stūyamāne sati so 'yam Agner mṛityuprāptikālāḥ | tadānim Agnir
mṛityum parihartum anushṭupchandaskayā pra vo devāyāgnaya ity
etayarcāyāsastram prārābhdhavan tat tenānushṭupprayogena so 'gnis
tadānim eva mṛityum paryakrāmat . atikrāntavān | tato 'gninā hotrā-
jyāṣastre śasyamāne sati tam Agnim mṛityur asīdat | prāptavān | tadā
so 'gnir mṛityum parihartum vāyav ā yāhityāchikena saptaṭricātma-
kena prāḡgaṣastrenānushṭhānam pratyapadyata | prārābhdhavan |

2. tam mādhyandine prātaḥsavanān nirākṛito mṛityur uccāte
jātam andhasa ityādike mādhyandinaḥpavamānastotre giyamāne sati
tasmin kāle tam Agnim hotāram asīdat | prāptavān | tadānim so 'gnir
hotā mṛityuparihārāyānu-shṭupchandaskayā ā tvā ratham ity etayarcā
marutvatīyāsastram prārābhdhavan tat tenānushṭupprayogena tadānim
eva mṛityum atikrāntavān | mādhyandinaḥpavamānān nirākṛito mṛi-
tyur mādhyandinasavanasambandhini marutvatīyāstre śasyamāne
sati śūsitāram Agnim hotāram prāpsyāmīti vicārya tatra bṛihatī-
chandaskāsv ṛikṣhu giyamānān tam Agnim sattum prāptum nāṣa-
knot | tat hetur ucyate | bṛihatichandaskā ṛicalḥ prāṇasvarūpā eva |
tat tena kāraṇena prāṇān eva vyavaitum viyodayātum mṛityur nāṣa-
knot | prāṇābhīmānibhir bṛihatibhiḥ prāṇān rakṣitatvāt | bṛhatyaṣ-
ca marutvatīyāsastrānautarābhāvum nishkevalyāsaṣtre bahavo vidyante
tāṣ ca sarvasmīn eva mādhyandine savane mṛityupraveṣaṃ nivāra-
yanti | yasmād evam bṛihatyo mṛityupraveṣaṃ nivārayitum sama-
rthāḥ | taṇmān mādhyandinaḥprayoge hotā bṛihatichandaskāsv ṛikṣhu
stotriyeṇaiva tricena ṣaṣṭram prārābheta | yasmiṇs tricē sāmagaiḥ sto-
tram giyate so 'yam tricḥ stotriyaḥ | tena tricena prārambhe sati
tatratyānāḥ bṛhatīnām prānarūpatvāt prāṇān evābhlakṣhya ṣaṣṭra-
prārambhaṃ kṛtavān bhavati |

3. tam tṛitīyapavamāne | trishu pavamāneshu bahishpava-

mānāḥ prathamo mādhyamdinapavamāno dvitīya ārbhāvapamānas tritīyah | mādhyamdināsavane praveshtum asakto mrityuḥ svādishtayetye etasmin ārbhāvākhye tritīyapavamānastotre tritīyasavanagate sāmagaḥ gṛyamāne sati tam Agnim mrityur asīdat | so 'py Agniḥ tam vārayitum anuṣṭupehandaskayā tat savitur vṛṇīmaha ity etayarcā vaiṣvadevākhyam ṣaṣṭram prārabhata |

yajñāyajñīye | yajñā-yajñā vo agnaya ity asyām ricy utpannam sāma yajñāyajñīyam | tatsāmasādhye tannāmake stotre sāmagaḥ gṛyamāne sati tritīyapavamānan nirākṛito mrityus tam Agniḥ hotāram prāptavān | tato 'gnir hotā mrityuparihārāya vaiṣvānarāya prithupājase vīpa ityādina vaiṣvānarīyena suktena marutvatiyaṣaṣṭraprārambhāṁ kṛitavān |

15.

1. Indro vai | atha marutvatiyaṣaṣṭram ārabhyate | tatṛayam saṁgrahaḥlokaḥ || pratipadanuearāv anupragātho harinihāvo 'tha Bṛihaspater dhruvaḥ ca | dhruvavidhivihitās tathātha dhāyā vitananam atra marutvatiyasukte || tatṛa tva ratham iti marutvatiyasya pratipadanuṣṭūptām praśaṁsitum āha | Indro vai etc.

tasmāt | yasmād evaṁ tasmāl loke 'pi pūrvedyur amāvāsyāyām pitṛibhyah kriyate | uttaram abar uttarasmin ahani pratipaddine daśapurṇamāsaṣyāgadine devān yajante |

2. te 'bruvan | Indram labdhvāvasthitās te devāḥ paraṣpāram idam abruvan | abhishuṇavāmaiva | vayan sarvathā somasyābhishavaṁ karavāma | tathā vāva tenaiva prakāreṇāśiṣṭham āśutamāni atīṣṭghraṁ yathā bhavati tathā no 'smān Indra āgamishyatitī | tad vacanam aṅgikṛitya te sarve 'bhyashuṇvan | abhishavaṁ kṛitavantaḥ | tā-dṛṣṭās te devā ā tvā ratham yathotaya ity anenaiva mantreṇa tam Indram anuṣṭubhaḥ sakāśād abhishavadeṣam praty āvartayan | atra kiṁcid āvṛittivācakam ā vartayāmasiti padadvayan sruyate | tatsāmarthyād Indrasyaāvṛittir abhūt | idam vaso sutam andha ity asmin mantrapāde sutakṛtyām abhishavavācinā suta-abdenaibhyo devehhyā Indra āvir abhūt | prakāto 'bhūt indra nediya ed ihiti mantragatena samipāgamanavācinā nediya ihiti padadvayenainam Indram yāgadeṣamādhyam prāpitavantaḥ | anenārthavādena tattanmantravidhir uṇeyah | etad evābhipretyaṣvalāyana āha | marutvatiyam ṣaṣṭram saṁśed adhvaryo soṁśavom iti mādhyamdine ṣaṣṭradishv āhavaḥ | ā tvā ratham yathotaya idam vaso sutam andha iti marutvatiyasya pratipadanuearāv indra nediya ed ihitindramihavaḥ pragāthah (5, 14, 12) iti | yena triceṇa ṣaṣṭram prārabhyate so 'yam tricaḥ pratipad ucyate | tadantārabbhāvi trico 'nucaraḥ | atrā tvā ratham idam vasav ity etau tricaḥ pratipadanuearau drashtavyau | tata urdhvam indrani-

havākhyā indra nediya iti pragātha rigdvayātmako drashtāya ity
arthah |

16.

1. Indram vai | pūrvoktam indra nediya ityādikam pragātham
śānsitum ākhyāyikā āha | Indram vai etc.

17.

1. brāhmaṇaspatyam | athāsmiṇ marutvatiyaśastre pra
nam brāhmaṇas patir ityādikam pragātham vidhatte | brāhmaṇaspa-
tyam etc.

dvayor picol samūhaḥ pragāthah | tathā cāśvalāyana āha | trīcāḥ
pratipadanucarā dvīcāḥ pragāthah (5, 14, 7) iti | rigdvayam evān-
shthānakāle trīcarupeṇa pragrathyate, tasmād ayam pragātha ity
ucyate |

3. tau vā etau | samāmuṇte dve eva pīcau pragrathanena tri-
varūpatayā sampadyete | pragrathanaprakāra ucyate | pra nūnam ity
eśā bṛihatichandaskā | dvādaśākshareṇa trītiyapādenāśtāksharais
cānyair yuktatayā śaṭtriṇśadak-harasampatteḥ | seyam rik sakrit pa-
ṭhāniyā | punar api tatrātyam aśtāksharam caturthapādam dvir
ānūyā shoḍaśāksharo 'rdhareḥ sampādaniyah | itarasyām pīci pra-
thamapādo dvādaśāksharo dvītiyapādo 'śtāksharah | etat sarvam mi-
litvā dvītiyā bṛihati sampadyate || tatrātyam antimam aśtāksharapā-
dam dvir abhyasya samāmuṇta uttarārdhe dvādaśāksharam prathamā-
pādam aśtāksharam uttarapādam ca paṭhitvā trītiyā bṛihati ca sam-
pādaniyā | ayam eva pragrathanaprakāra indra nediya ed ihity
atrāpi pragāthe yojaniyah || tāv etau pragāthau punarādāyam punaḥ
punaḥ paṭhitam eva pādam ādāyādāya śasyete | sāmagais tu mā-
dhyamdinapavamāne pragāthāv etāv astutau | tair astutayor hotrā
śānsanam ayuktaḥ | na hy atra kvacid api sāmagaur astutam mantra-
jātam pūnaḥ-punar ādāya śasyamānam dṛiṣṭam | evaṃ sati kasmāt
kāraṇād astutayor atra śānsanam iti codyavādīna āhuḥ || etac codyam
anāsthāya parihāram anukṭvaiva codyāntaram udbhāvayati |

4. pavamānoktham | marutvatiyaśastram yad asti tad etat
pavamānoktham mādhyamdinapavamānasambandhi śastram | atra mā-
dhyamdinapavamānastotra uccā te jātam andhasa ityādishu śaṭsu
gāyatrishu prathamam stuvate | tataḥ punaḥ sometyādishu śaṭsu
bṛihatishu stuvate | yady api dvīcātmakaḥ pragāthas tathāpi purvo-
ktanyāyena pragrathya tisro bṛihatyah sampādaniyah | tāsu ca rau-
ravasūmā prāg ndgātavyam tata upari yaudhājayasāma gātavyam |
evaṃ sati tisro bṛihatyah samadvayārtham dvir avartyamānaḥ śaṭ
sampadyante | tathā pra tu dravetyādishu tisṛishu trisṭupsu stuvate |

evam śati sa esha mādhyamdinapavamānas trichandā bhavati | gāya-
tribhātītiśiṣṭubrūpāṇaṁ trayāṇāṁ chandasāṁ sadbhāvāt | tathā sa
pavamānaḥ pañcadaśastomopetaḥ | tasya ca stomaśya prakāśaḥ Cha-
ndogabrāhmaṇa eva āmnāyate | pañcabhyo hīṃkaroti sa trisribhiḥ
sa ekayā sa ekayā | pañcabhyo hīṃkaroti sa ekayā sa trisribhiḥ (Tāndya
2, 4, 1) iti | asyāyam arthaḥ | tricitmakam ekaṁ suktaṁ trir āvarta-
niyam | tatra prathamāvritttau prathamāyā ricas trir abhyāso vidhe-
yaḥ | dvitīyāvritttau madhyamāyāḥ | tritīyāvritttau caranāyāḥ | evaṁ
pratisāma sāvrittābhiḥ pañcadaśabhir ṛigbhir upetatvāt pañcadaśa-
stoma iti || evaṁ saty atra codyavādina āhuḥ | he hotas ta esha ya-
thoktalakṣaṇaḥ pavamānaḥ katham marutvatīyaśastrenānuśasto bha-
vati | anuśaṁsanaṁ ca nyāyyam | yathā vā stotram evaṁ śāstram
iti nyāyāt | ato 'tra stotraśāstrayor vailakṣaṇyam ayuktam iti codya-
ntaram || tatra dvitīyasya codyasya tāvad uttaram darśayati |

5. ye eva | ā tvā ratham ity asmin marutvatīyaśāstrasya prati-
padrupe trice prathamā ṛig anusṭup | ye evottare pratiṣadāḥ prati-
padrupe dve ricau gāyatryau vidyete yaś cānya idam vaso sutam
andha ity anucarākhyas trico gāyatraḥ | etābhir eva pañcabhir gāya-
tribhir asya hotuḥ pavamānastotragatā gāyatryo 'nuśastā bhavanti |
indra nediya iti yo 'yam indranihavaḥ pragātho yaś ca pra nūnam
brahmaṇas patir iti brāhmaṇaspatyaḥ pragāthaḥ | etābhyām uttarā-
bhyām pavamānastotragatā bṛihatyo 'nuśastā bhavanti | pragrathanena
bṛihatīsampādanasobhayaatra samānatvāt | yatra trisṭubhām anu-
śaṁsanaṁ tad upariśṭād abhīdhāsyate || atha prasaṅgāt prathamā-
codyasyāpi paribhāram darśayan punaḥ-punarādānasyopayogaṁ da-
rśayati |

6. tāsu vā etāsu | punānaḥ somety asmin pragāthe yā bṛiha-
tyaḥ pragrathanena sampādītās tāsv evaitāsu bṛihatishu rauravākhyena
yaudhājyākhyena ca sāmā punaḥ-punaḥ paṭhitam eva pāṇam ādāya
stuvate | tasmād etāv indranihavaḥ brāhmaṇaspatyapragāthau samagair
astutāv api santau hotā punaḥ-punaḥ paṭhitam eva pādām ādāya śa-
syete | tathā ca saty ayaṁ hotā svakhyena śastrena stotram anuga-
chati || idāniṁ trisṭubhām anuśaṁsanaṁ darśayati |

7. ye eva trisṭubhau | yathā sāmīdhenīshu prakṣipyamāṇā-
nām ricām dhāyeyeti samjñā | evam atrāpi | tathā saty agnir netā
bhaga iva kṣhitinām ity ekā dhāyā, tvam soma kratubhir ity aparā |
ye eva trisṭupchandaske dhāyey vidyete yac ca trisṭupchandasakam
janishthā ugra ityādikaṁ nividdhānam sūktam nividdam padāni dhi-
yante prakṣipyante yasmin sūkte tan nividdhānam tabhā eva su-
ktagatābhir dhāyāsahitābhis trisṭubhbhir asya hotuḥ stotragatās tri-
sṭubho 'nuśastā bhavanti |

18.

1. dhāyāḥ | marutvatīyasaṣtre prakṣhepaṇīyā rīco vidhatte | dhāyāḥ etc.

agnir netety ekā tvaṃ soma krataḥbhīr iti dvitīyā | pinvanty apa iti tṛtīyā | tāḥ śaiṣet |

9. tad dhaḥke | tad dha tatraiva tṛtīyadhāyāvishaye kecid evaṃ āhuḥ, tān vo maho maruta ity etāṃ vaiśṇavīm tṛtīyāṃ dhāyāṃ śaiṣet | na tu pinvanty apa ity etāṃ |

13. vṛṣṭīvanī atra pinvanty apa iti padam śrūyate | tat secanārtham | pivi secana ity asmād dhātor utpannatvāt, ata idam padam vṛṣṭīvanī vṛṣṭīśambhajanakārīty arthaḥ | pinvanty apo maruta ity atra maruta iti padam marutam Marutaṃ vācakam padam | tad api vṛṣṭyanukulam | purovāṭasya vṛṣṭyāṅgatvāt | atyaṃ na mihe vi nayanti vājīnam iti tṛtīyapāde vinitavat padam asti | vinayantīty asya nayatīdhātujanyatvāt | tena ca vinayena vṛṣṭīpātanaṃ lakṣyate | kimca yad vinitavat padam tad vikrāntavād ity amum artham acasṭhe | dhātūnām anekārthatvāt tathā sati yad vikrāntavat padam tad vaiśṇavam | vaiśṇvasambandhu idam vaiśṇur vi cakrama iti śrutyantarāt | tathā sati vaiśṇavyās tṛtīyasyā upasadaḥ sambaddham api bhavattīty arthaḥ | tasmīn eva tṛtīyapāde vājīnam iti padam vidyate, tatrendro vājīśabdārthaḥ | vṛṣṭīdvārānnapradatvena vājo 'nnam aśyāstīti vaktum śakyatvāt | uktena prakāreṇa tasyām evaitāśyām pinvanty apa ity rīci catvāri padāni vṛṣṭer anukulāni vṛṣṭīvanī marutaṃ vaiśṇavam aindraṃ ceti | tasmād atra purvoktadosho nāstīty arthaḥ |

14. śā vā eshā | yeyam pinvanty apa ity rīci asti saishaiva tṛtīyasavanabhājānā jagatichandaskatvāj jagatasya tṛtīyasavanasya योग्या | tādrīṣī sati hotrā madhyamdiṇe śasyate | tasmād eva kārṇād idam loke drīṣyate | sāyamkāle goṣṭhe vraje ye paśavas tiṣṭhanti te sāyangoshṭhāḥ | bharatānām rītvijām paśavas tādrīṣāḥ santo madhyamdiṇe saṃgavinīm saṃgavakālayogyāṃ śālām āyanti, prāpnuvanti, ye paśavaḥ kṣhīraṃ duhanti te sāyam grihe samāgachanti, ye tu na duhanti te sāyam vraja eva nivasanti, ubhayavidhā api te madhyāhnakāle gharṇakālīnuasamtapanivārāṇāya nīrmitāṃ saṃgavakālayogyāṃ śālām āgachanti, tad etan madhyāhnapāṭhanimittam iti |

19.

1. marutvatīyam | yasmin pragāthe Marutaḥ śrūyante so 'yam marutvatīyaḥ pragāthaḥ | pra va indrāya maruto brahmārcatety asmin pragāthe Marutaḥ śrūyante | tam inam śaiṣet | paśūnām pravarāṇarāhītye 'py arāṇye saṃcārakāle vāyavo 'nugrihya na tān bādhanṭe | tatsambandhān Marutaṃ paśutvam |

5. tasyārdhāḥ tasya sūktasya sambandhinīshv rikshu bhāgadvayam kṛtvā dvayor bhāgayor madhya indro marutvān ity etām nividam prakshipet | nanv etasminn ekādaśarce, sūkte śamabhāgo na sambhavaditi eet | tarhi prathamabhāge kāmēd adhikām śastvā tata urdhvam prakshipet | ekām bhuyasīshu ¹⁾ śastvety uktatvāt |

7. śvargasya | yeyam nivid asti tad etat svargākramaṇam | sopānasthānīyam | tasmād yathā loke sopānārohaṇe śrameṇa punaḥ-punaḥ śvāsam karoti tadanukāriṇaṁ svaram kṛtvā tathaiva paṭhet | evampāthe saty aya yajamānasya yāḥ punān prayaḥ syāt sa pūmān enaṁ yajamānam upaiva samīpa eva nigrihṇta svikīryāt | iti nu esha eva prayogaḥ svargakāmasyāvagantavyaḥ vakshyamāṇaprayogeṇa sāmākāryaparihārāya svargakāma-yety uktiḥ |

8. yāḥ kāmayeta | kshatriyajātyā vaiśyajāter vadham kāmāyamāno yajamāno nividā suktam trir viśaṁset | tad uktam bhavati sūktasyādaṁ madhye cānte ca nividam dadhyāt | tad uktam suktavi-chedakam śaṁsanam iti |

10. ya u kāmayeta ya tu hotā enaṁ yajamānam ubhayataḥ purvottarabhāgayor sambandhinīr viśaḥ prajāḥ paryavachinadāni pērito vichinnāḥ karavāṇti kāmayeta | svasmāt purvabhāvinyāḥ pitṛipitṛivyaṁātuladāyo yāḥ prajāḥ, svasyottarabhāvinyāḥ putrajāmātrādayo yāḥ prajāḥ tāsāṁ sarvāśāṁ avachedaṁ karavāṇti arthaḥ | ya dvā | ubhayato mātṛipakshe pitṛipakshe ca vidyamānānām prajānām avachedaṁ virodham karavāṇti evaṁ yo hotā yajamānam dīśeṣṭi | sa hotā nividam ubhayato nividā ādāv ante ca vyāvayita | vividham āhvānam kuryāt, ādāv api śoṁsāvom ity etam āhvānamantram paṭhet ante 'pi tathā paṭhet ity arthaḥ | tathā saty enaṁ yajamānam purvaparabhāgayor mātṛipakshapitṛipakshayoḥ ca prajābhiḥ sahāvachinatti |

20.

1. atha haite | athāmantaraṁ tarhi tadā prabhṛity ete ha Maruta eva śastrabhāgiṇo 'bhūvaṁ ity eśaḥ | tataḥ pūrvam mādhyam-dinasavane nishkevalyanāmāke śastre kevalendradevatāke ubhe āsatuḥ | na tu tatra Marutām praveśa āsit | tasmād idāntm praveśa indrakṛita upakārah | Der Text besagt: "bisher waren diese beiderlei śastra ausschliesslich dem Indra angehörig gewesen", d. h. es war kein besonderes Marutvatiyaśastra vorhanden.

2. marutvatīyam | Maruto 'sya santiti taiḥ sahito marutvān | tadyam graham adhivaryur grihṇāti | hotā pra va indrāya brīhata ity etam marutvatīyam pragātham śaṁsati, janishṭhā ugra, ityādikam

1) ekabhuyasīḥ, Āśvalāyana 5, 14, 20.

- marutvatiyaṃ suktāṃ saṁsati, indro marutvān ityādikāṃ marutvatiyaṃ nividaṃ sukte prakshipati | grahagrāhaṇādīsuktaśaṁsanānte marutsambaddhaḥ sā Marutāṃ bhaktir bhāgaḥ |

21.

1. Indro vai | atha nishkevalyākhyāṃ śastraṃ vidhātavyaṃ | tasya cāyaṃ saṁgrahaḥlokaḥ || stotre yo-yo 'nurupaḥ ca dhāryā prāgāthikāṃ tathā | nividdhānīyasūktāṃ ca uishkevalye prakīrtitam ṣṭi |

sa Prajāpatiḥ | tataḥ Prajāpatir idam abravīt | madhye mahatve tvayā svīkṛite saty anantaram ahaṃ ko nāma bhaviṣyāmi | tata Indra idam abravīt | he Prajāpate svātmānam uddīṣya nivedanena, ka iti yad evaitad avocas tad eva tvam bhaveti | tata ārabhya Ka ity etannāmavān Prajāpatir abhūt | etat kaṣabdavācyaṃ sarvatra prasiddham | ata eva śrūtyantare pratigrahaṇantrabāhmanaḥ evam āmnayate | ka idam kasmā adād ity āha | Prajāpatir vai kaḥ | Prajāpataya eva tad dadāti (Tb. 2, 2, 5, 1) iti | kaṣabdasya sūkhavācītiśāt teva Prajāpater vyavahāre sati sukhī Prajāpatir ity uktam bhavati | prajāpatigatam mahatvaṃ svīkṛityendro yasmān mahān abhavat tasmān mahendranāma saṁpannam | śrūtyantare 'py etad āmnātam | Indro Vṛitram ahan, tam devā abruvan: mahān vā ayam abhūd yo Vṛitram avadhīt iti, tau mahendrasya mahendratvam (Ts. 6, 5, 5, 3) iti |

2. uddhāram | he devā uddhāram | utkarṣaṃ nimittikṛitya yaḥ puṁsāṃ puṇyāviśho kriyate saṁpādyate so 'yaṃ satkāra uddhāraḥ | tam^o satkārabhāgaṃ me madartham uddharata | prīthak kuruteti | yathetyādinaḥ laukikadrīṣṭānta ucyate | yo vai bhavati yaḥ puṁsāṃ bhavaty aiśvaryaṃ prāpuoti, yaḥ ca śreṣṭhātām vidyācārādiprayuktavaiśiṣṭyaṃ aśnute | sa prāptaiśvārya viśiṣṭaḥ ca sarveṣhām madhye mahān bhavati | sa tādrīṣaḥ purnsha etarhy apīdānīm api yathā viśiṣṭapūjārūpam bhāgaṃ icchati tathāyaṃ Indro 'pīty adhyāhāraḥ |

prīṣṭham | sāmūnām madhye prīṣṭhastotranishpādakam brīhadrathamtaravairupādikam | tato devā asmā Indrāya tam uddhāram mahendragrahaḍikāṃ yajñād udaharan | tad etac chākhāntare 'py āmnātam | sa etam mahendram uddhāram ud aharata Vṛitram hatvānyāsu devatāsu adhi. yan mahendro grīhyata, uddhāram eva tam yajamāna ud dharate 'nyāsu prajāsu adhi (Ts. 6, 5, 5, 3) iti

4. tān ikshataiva | anugrahadrīṣṭyāvalokitavān eva |

22.

1. vāvatā | madhyamajātīyā | rājñāṃ hi trividhāḥ striyaḥ | ta-

trottamajāter mahishiti dāma | madhyamajāter vāvātetī | adhamajāteḥ parivṛiktī itī | ata evāśvamedhe 'śva-n prati rājastriṇāṃ kartavyavi-
śeṣa etair nāmabhir āmnātāḥ | bhūr itī mahiṣi bhura itī vāvātā
suvar itī parivṛikṭī (Tb. 3, 9, 4, 5) itī

tasmāt striyaḥ | tasmāl loke 'pi priyaḥ striyaḥ sarvam ava-
gantavyaṃ vṛittāntaṃ patyāv avagantum ichante . yasmād viviktāva-
sare sarvam avagantum suśakam | tasmād u tasmād eva kāraṇāt
priyā strī anurātraṃ rātrisamaye viviktavelāyāṃ patyau sarvam ava-
gantum ichate |

6. tasmāt | yasmād vāvātāyaḥ sambandhaḥ kṛitāḥ | tasmāt kā-
raṇād yad vāvānety eṣāpy ṛiṃ nishkevalyaṣastre dhāyātvena ṣa-
ṇsanīyā |

7. senā | purvatrāsyendrasya priyā jāyā vāvātā Prāsabā nāmeti
yeyam uktā seyaṃ lokavyavahāre senā vai yuddhārthodyatasenārū-
peṇa vartate | indrajāyāyāḥ senābhīmānitvāt | tac ca śakhāntare sam-
āmnūtām | Indrāṇī vai senāyai devatā (Ts. 2, 2, 8, 1) itī | Ko nāma
Ka ity anena nāmnā yuktaḥ Prajāpatis tasyā Indrajāyāyāḥ śvaśuraḥ |
Prajāpater indrotpādakatvāt tathā eānyatra śrūyate | Prajāpatir In-
dram asṛijātānujāvarāṃ devānām (Tb. 2, 2, 10, 1) itī | tat tathā sati
yasya laukikasya puruṣasya yuddhārthino yā svakiyā senā jāyatv itī
kāmo bhavati ; etasmin kāme sati sa pumāns tasyāḥ svakiyāyāḥ se-
nāyā ardhāt tishṭhann ardhabhāge 'ute bhūmāv avasthitaḥ kiṃcit
tṛiṇaṃ madhya ādāya mulato 'grata ubhayataḥ parichidyetarāṃ pa-
rakiyāṃ senāṃ abhulakṣhyā-yeṭ | bāḡavat kṣhipet | tatṛāyaṃ mantrāḥ |
Prāsabe Kas tvā paśyatīti | he prāsabhākhyā indrajāye Kaḥ Prajāpatis
tvadiyaḥ śvaśuras tvāṃ cakṣushā paśyatīti | anena mantreṇa tṛiṇe
kṣhipṭe sati parasenāyā bhāḡe dṛiṣṭānta ucyate | tat tasmin viva-
kṣhitārthe yathāivādo nidarṣanam bhavati tathā kathayāmaḥ | anucā-
uānām īśānāṃ vā gṛiḥeshu yuvatiḥ snuṣhā śvaśuraṃ dṛiṣṭvā tasmāl
lajjamānā lajjāṃ prāpuṇvati ulīyamānā vastrāvagunṭhanāstādya-
ngasaṃkocena tirohiteva satī yathā gṛihābhyanṭaram āgacchati | evam
eva sā parakiyā senābhūmantritratṛiṇarupāstraprakṣhepeṇa bhujyamānā
satī tatratatṛāraṇyaparvatādiṣu nīlyamāuā tirohitā satī svakiyaṃ
deṣam eti | kutṛāyaṃ itarasenābhāḡa ity āṣaukya yatraivaṃ ityādiṇa
pūrvokta evārthaḥ spāṣṭikṛitāḥ |

8. virād yājyāstu | tato devās trayāstriṇśadakṣharāṃ virāt-
chaudaskāṃ pībā somam ity etāṃ yājyāṃ prārthitavantaḥ | yady apy
aśyā yājyāyās trayāstriṇśad akṣharāṇī śakṣhau na dṛiṣyante tathāpi
saṃyogākṣharādivibhāḡena saṃkhyā puraṇīyā |

10. avirājā | hotā virādyatiriktagāyatrīādichandoyuktāṃ yā-
jyāṃ pathitvā tadante vashatkuryāt |

23.

1. tisribhiḥ stuvanti | yasmāt saṃyogaḥ sambhūtas tasmāt sāma yuktaḥ tisribhir ṛigbhiḥ sāmagāḥ stuvanti | yajñe stotram kurvanti | tasyaiva vyākhyānaṃ tisribhir udgāyanti | audgātram karma kurvanti arthaḥ | ata eva śākhāntare śrūyate | ekaṃ sāma trice kriyate stotriyam iti | yady api chandaḥsāmanāmake grantha ekasyāṃ rici sāmoppannaṃ tathāpy uttarākhye grantha āmnāteshu triceshu prayogakāle sāma gātavyam | tatra prathamāyām rici yonirūpāyām yat sāmoppannaṃ chandaḥsāmagranthe samānnātaṃ tad avalokya tatsādrīṣyena dvitīyatrītiyayor ricor gānaṃ samuḥaniyam | etad api śākhāntare vilītam | yad yonyām tad uttarayor gāyati | tasmād audgātram karma tisribhir nishpadyate |

2. sāman bhavati | riksāmāyor ekatvaveditā yaḥ sa sarvair abhyarhitaiḥ sadṛṣo bhavati |

3. yo vai | yaḥ punān bhūtim aisvaryam prāpnoti yaḥ ca vidyāvṛittābhyāṃ śreshṭhatvam prāpnoti sa sarvo 'pi sāman bhavati | sarveshu svakīyatvabuddhyā samadṛśiṣṭir bhavati | anyathā sarve janāḥ tam asāmanyāḥ pakṣhapātīti nindanti |

4. te vai | ta eva vakṣyamāṇāḥ śastrāvayavāḥ pañcasamkhyākā anyat prithag eva śastrarūpam bhūtvā vartante | tathā himkā-rādāyaḥ pañca sāmāṇṣā vaiṣvadevāvayavā anyat prithag eva sāmavarūpam bhūtvā vartante | te ca śastrasāmanī svasvāvayavopete ubhe kalpetām | svayūpārasamarthe bhavataḥ | āhāvāḥ soṅśāvom iti mantrāḥ | stotriye trice prathamamadhyanottamās tīra rīcaḥ | yājñante pāṭhitavyo vashaṭkāraḥ | tad etat pañcakaṃ śastrasvarūpam | udgātrā pāṭhitavyaḥ sāmua ādau him ity evaṃ śabdo himkāraḥ | prastotrā gātavyaḥ sāmāvayavāḥ prastāvaḥ | udgātrā gātavya udgīthaḥ | prathihartrā gātavyaḥ prathihāraḥ | ante sarvair gātavyo bhāgo nidhanam | tad etat pañcakaṃ stotrasvarūpam | atah sāmāsādrīṣyena nishkevalyaśastram praśastam |

7. ātmā vai | yena tricena sāmagāḥ stuvanti sa stotriyas trico nishkevalyaśastrasya prārambhe śānsaniyaḥ | sa cātma vai grihasthasthāniya eva | stotriyam tricam anu dvitīyo yas tricaḥ śasyate so 'yam anurūpaḥ | sa ca prajā putrapautradīsthāniyaḥ | yeyam dhārya śastre prakṣhepaṇiyā sā patnisthāniyaḥ | yaḥ pragāthaḥ sa paśusthāniyaḥ | yan nividdhāniyam suktam tad grihasthāniyam |

24.

1. Stotriyam | abhi tvā śura nonuma ity asmin pragāthe tricam sampādya sāmagāḥ stuvanti | so 'yam stotriyaḥ | tam ādau śānset |

2. madhyamayā | atyuccatvam atinīcatvam ca yasyām vāci naṣṭi sā madhyamā | yavatā dhvaninā devayajanadeśasthāḥ śṛṇvanti, na tadbahirdesasthās, tāvantam dhvaniṃ kuryāt |

3. anurūpam | stotriyena sadṛśas trico 'nurupah, sa cātrābhiḥ tvā purvapitaya indra stomebhir āyava ity esha pragāthah | ubhayoḥ pragāthayoḥ samānachandastvāt samānadevatākatvāc cānurūpatvam |

5. dhāyām | tato yad vāvānety etasyā dhāyavyāḥ saḥsanam vidhatte |

7. aprativādinī patyuh pratikulam vadatiti prativādinī, tadviparyayeṇānukulavādinī bhavati | pibā sutasya rasina ity etam pragātham vidhatte, pragātham etc.

13. pratishṭhitatamayā drutavilambitatvādidoṣharahitayā śṛavyeṇa dhvaninopetayā vācā

25.

1. Sauparnam tasmād etat somāharanapratipādam graṇthajātam Sauparnam ākhyānam iti paurāṇikā ākhyānavidaḥ kathayanti |

2. jāgatā hi | na ca dīkṣātāpasor jagatyā samānitayoḥ satōḥ paṣūnām tadubhayakārapatvam katham iti saukanyam | paṣūnām jāgatatvena jagatidvārā dīkṣhasambandhasambhavāt | jāgatatvam katham iti cet | jagatyā paṣūnām ānitatvād iti drashtavyam | ata eva śākhāntare jagatīm prakṛityaivam āmnātam | sā paṣubhiḥ ca dīkṣhayā cāgachāt, tasmāj jagati chandasām paśavyatamā, tasmād uttamā, tasmāt paṣumantam dīkṣhopa namati (Ts. 6, 1, 6, 2) iti |

3. trishṭubho loke | sthāne |

26.

1. preti | praśabda eko mantraḥ | āśabda dvitīyo mantraḥ | tadubhayapradarśanārtham itiśabdadvayam | ubhayasaṃuccāyārtham cakāradvayam | kṣhēmeṇa somam prāpmuḥi punar api kṣhēmeṇāgachety ayam āśīrvādo mantradvayasyārthah |

2. sā patitvā | gāyatri patitvotpatanena somam prāpya Gandharvān svānabhṛājādīm somarakṣhakān āśphoṭanāyudhapradarśanādinā bhīṣhayitvā bhūtyā teshv apasṛiteshu svayam pakṣhirupā sati svakiyābhyām padbhyām mukhena ca somam samyag grīhītavati | svānabhṛājādīnām somapālakatvam ādhvaryave somaprakaraṇe mantratadbrahmaṇābhyām avagamyate | Svāna Bhṛajāṅghāre Bambhāre Hasta Suhasta Kṛiṣṇav, etc vaḥ somakrayapas tām rakṣhadhvam (Ts. 1, 2, 7) iti mantraḥ | Svāna Bhṛājety āhaite vā amushmīl loke somam arakshan (Ts. 6, 1, 10, 4) iti brahmaṇam |

3. śalyakah | tac ca nakham śalyako markataśarīraparimitaḥ
 śalalyākhyo mṛiga āsit | yasya mṛigasya puchasamipe bahavo roma-
 viśeśāḥ prādeśaparimitās tikṣṇāgrā lohamayā utpadyante sa śalya-
 kah | yasmād ayaṃ nakhād utpannas tasmāt sa uakham iva | ti-
 kṣṇāgraromopetaḥ | tatra chinmanakhapādapradeśe yad vaśam nīdo
 'sravat sā vaśa medhyā kācid ajā ayyādipaśuḥ āsit | tasmād gāya-
 tryā utpannatvāt sā vaśa havir iva | devatāyogyam havir evāsit | tac
 ca haviṣṭyaṃ śākhāntare śrūyate | tām aviṃ vaśam Ādityebhyaḥ
 kārāyālabhanta (Ts. 2, 1, 2, 3) iti | atha nakhachedanāya Gandha-
 rveṇa viśriṣṭo bāṇaḥ so 'pi nakhasaṃghattānena kuṇṭhitāgro bahu-
 dhā bhagno bhumaṃ patitaḥ | tasya bāṇasya yaḥ śalyaḥ kṛṣṇāyasa-
 nirmīto bāṇāgre sthāpitaḥ | tasya ca śalyasya yad anikam mukham
 saṃghattānena kuṇṭhitam āsit | so 'yaṃ śalyatadanīkobhayātmako
 bāṇabhāgo nirdaṣṭi daṣṭanāsamarthaḥ sarpo 'bhavat | jalamadhye
 saṃcarato dundubhākhyasya sarpaśya viśarahitavād daṣṭanasāma-
 rthyaiṃ nāsti | tasya kuṇṭhitāgrasya lohasya yo 'yaṃ saho vegas ta-
 smāt sahaso bāṇavegāt svaja ubhayataliṣirāḥ sarpo 'bhavat | tasya
 bāṇasya mūle yaṃ parṇāni kaukapatrāṇi te manthāvalā abhavan | ye
 jīvaṇiśeṣā vṛkṣaśākhāśv adhomukhā avalambante te manthāvalāḥ |
 tasmīn bāṇe yaṃ snāvāni patrabandhanārthāḥ snāyuvīṣeṣāḥ te ga-
 ṇḍūpadā abhavan | avaskārādisthāneṣu ye sarpavaj jāyante te gaṇḍū-
 padāḥ | tasmīn bāṇe yat tejasaṃ lohapatravatyiriktam kāṣṭham so
 'ndhāhir abhavat | dṛṣṭīrahitaḥ sarpo 'bhūt |

27.

1. samāvajjāmibhyām | jāmiśabdo jātivāci | tulyajātibhyām
 ity arthaḥ |

2. purvābhyām savanābhyām | ayaṃ arthaḥ sarvo 'pi śā-
 khāntare saṃgrīhyāmnātaḥ | brahmavādino vadanti: kasmāt satyād
 gāyatrī kanishṭhā chandasāṃ satī yajñamukham pariṇāyati. yad evā-
 daḥ somam āharat, tasmād yajñamukham pary ait, tasmāt tejasvini-
 tamā. padbhyām dve savane samagrīhṇān, mukhenaikam. yaṃ mu-
 khena samagrīhṇāt tad adhayat, tasmād dve savane śukravati: prā-
 taḥsavanam ca mādhyandinaṃ ca. tasmāt tṛtīyasavana ṛjīṣham abhi-
 śuṇvanti. dūtam iva hi manyanta. āśīram ava nayati saśukratvāya
 (Ts. 6, 1, 6, 3) iti |

28.

3. etad vai tat | ko 'sau gāyatrīyaḥ labdho bhāga iti | sa ucyate |
 marutvātīyasya śāstrasyottare pratipadan | ā tvā ratham ity asmin
 prārambharupe tṛice prathamāyā uttare ye dve ricau prātipadau prā-
 rambharupe vidyete | yaś ca idaṃ vaso sutam ity anucararūpas tṛi-

caḥ | tad evaitad ṛikpañcakam mādhyam̐dinasavane gāyatrīyai trisṭu-
bhā dattam | tāṣ ca pañcarco gāyatrīchandaskāḥ | tato gāyatrīprave-
śāt sā trisṭubh ekādaśākṣharā bhūtvā mādhyam̐dinasavanaprayogam
udayachat | niravahat | Vgl. 3, 17, 5.

29.

1. te devāḥ | evaṃ tāvat tṛtīyasavanam avatārayitum somā-
haranākathā varṇitā | atha tṛtīyasavanam ucyate | tatra vaiṣvadevā-
gnimārutayoḥ kṛiptiḥ saṃgrīhyate || syād vaiṣvadeve Savituh pynas
tu dyāvāprithivīyārbbhavavaiṣvadevikā | vaiṣvānariyam Marutāṃ ca śa-
nsanam syur jātavedasyam ihāgnimārute || tṛtīyasavanasyādāv adi-
tyagraham vidhatte | te devā etc.

4. ta Ādityāḥ | vaiṣvadevaśastrasya tat savitur vṛṇīmaha ity
eshā savitridevatākā pratipat prārambharupā kartavyā, damūnā deva
ityādikā grahasya yājyā | sā ca saṃhitāyām anāmnātātāt Sūtrakāreṇa
(5, 18, 2) paṭhitā | tasyām ca amadann enam iṣṭaya iti madiḥhātuh
prayuktāḥ | tasmād iyam madvatī |

5. pibavat ' savitā devaḥ somam pibatv ity etan nividā ādau
prayujyamānam padam pibavat padam | tathānte prayujyamānam sa-
vitā deva iha śravād iha somasya matsad iti madvat padam apy
udāharāṇiyam | tayoṛ ubhayoḥ padayoḥ savanadvayarūpayor vilakṣha-
natvāt Savituh pānam iti vilakṣhaṇam iti drasṭavyam |

atha tasmin vaiṣvadevaśastra ekayā ca daśabhiḥ ca svabhūta ity
etāṃ vāyudevatākām ṛicam vidhatte | bahyāḥ etc.

30.

1. ārbhavam , pra dyāvā yajūnāḥ prithivī rītāvṛidhety etad
dyāvāprithivīyam sūktam takṣhan ratham suvṛitam ity etad ārbha-
vam sūktam vidhatte ārbhavam etc.

2. tebhyāḥ prātāḥsavane | sa Prajāpatir 'anya devatāḥ ca
tebhyā Ribhubhyāḥ prātāḥsavane vāci kalpayishan ' somapāṇam ka-
lpayitum aichau |

3. anirukte | niṣṣeṣepokto devo niruktaḥ | tādrīṣo yayoṛ dhā-
yyayor nāsti te anirukte | na khalv anayor ṛicor idrīṣo deva iti sa-
hasā nirṇetum śakyate |

tasmād u sreshṭhī , tasmād u tasmād eva kāraṇāl loka 'pi
sreshṭhī kaṣcid dhanapatir yaṃ svakīyam bhṛītyam itarair ananṛi-
kṛitam api sarvebhyo rocayitum kāmayate tam bhṛītyam ācārahnam
pātre pratigrahayogyasthāne balāt sarvebhyo rocayaty eva |

4. tebhyo vai | agnivasvādayo devās tebhyā Ribhubhyo 'paiva
svayam apaḡatā eva santo 'bibhatsantaiva | manasi bibhatsām kṛita-
vantaḥ | kasmāt kāraṇād iti | tad ucyate , manushyagandhād iti | etc

manushyā asmatpañktiogyā na bhavantīti sañkayety arthaḥ | bibha-
tsām prāpyaite vakshyamāṇe dve dhāyē antaradadhata | Ribhūṇām
agnyādīnām ca madhye 'ntardhānaṁ vyavadhānam akurvata | ke te
dhāyē iti | ucyate | yebhyo mātā madhumad ity ekā, evā pitre vi-
śvadevāyety aparā | ayaṁ vena ity etasmāt pūrvam etad ubhayaṁ
śauśed ity arthaḥ |

31.

1. vaiśvadevam atha viśvedevadevatākam ā no bhadrā ity
etat sūktam vidhatte |

2. tad ubhayataḥ | tathā saty aranyasthānīyaṁ dhāyāṁ
ubhayataḥ paryāhvayate | śauśavom ity esha mantrah paryāhāvah |

6. havinah | hotuṁ kuśalāḥ puruṣāḥ |

• 13. dviḥ pacchaḥ | triḥ prathamām trīḥ uttamām anvāheti vi-
dheḥ śārvatrikatvād aśyāḥ paridhānīyāḥ trīḥ āvṛtīḥ prāptā | tatra
dvayor āvṛtīyoh pacchaḥ śauśet | ekaikasmin pāde 'vasāyāvasāya śa-
ṇṣanam kuryāt | tatra pādānām catuṣṭayena paśusāmyāt paśuprāptir
bhavati | tritīyasyām āvṛttāv ardharcaṣaḥ śauśet | ardharce 'vasāya
paṭhed ity arthaḥ |

32.

• 1. āgneyī | saumyacaror ubhayato ghrītasādhyau dvau yāgāv
anuṣṭheyau | tatrāgnidevatākā viśvadevatākā ceti dve yāyē | ghri-
tāhavano ghrītapriṣṭho agnir ity āgneyī prathamā yāyā | uru vi-
śho vi kramasveti vaiṣṇavi dvitīyā ghrītayājyā | asti kaścit soma-
devatākaḥ caruḥ | tasya tvam someti saumī yāyā | tatra pitṛibhiḥ
samvidāna iti śrutatvād iyaṁ pūṛimatī | tām yāyāṁ saumyacarau
paṭhet | tasya caruḥ purastād āgneyayājyayā ghrītayāgah | tad yājyā-
dvayam Aśvalāyanena (5, 19, 3) paṭhitam |

2. ghnanti | pītṛijaḥ somam abhishuṣvantīti yad asti so 'yaṁ
somasya vadha eva | tatra yaḥ saumyaḥ carur aśty, etām saumyaca-
rurupām tasya mṛitasya somasyānustaraṇīm kurvanti | mṛitasya di-
kshitasya dahanakāle kāmciḍ vṛiddhām gām hatvā dikshitāvayaveshu
gor avayavān avasthāpya dahet | seyaṁ gaur mṛitam dikshitam anu
mṛitatvād dhīnsitatvāc cānustaraṇīty ucyate | ya-māt sā pitṛibhyo
yogyā tasmāt pītṛimatyā yājyayā saumyayāgasya havir yajet |

5. pratigrihya | hutāśeṣaṁ saumyaṁ caruṁ adhivaryuṇā da-
ttam hotā pratigrihya carumadhye śikte bahule ghrīte chandogebhya
udgātṛibhyaḥ svayam pūrvabhāvi saṁ svaktīyāṁ dehachāyām ave-
ksheta |

33.

1. esha devaḥ | esha iti hastena pradarsya Rudro 'bhidhiyate |

tat tasmād eva kāraṇād asya Rudrasyaital lokaprasiddham bhūtaṣa-
bdopetaṃ nāma sampannam | Bhūtapatir iti bhūtavan nāma |

34.

1. yad dvītiyam | dvītiyaṃ yat piṇḍarūpam āsit tad ṛishir
Bhrīgur abhavat | tauṃ Bhrīguṃ Varuṇo nyagrihīta | nigrihya sva-
putratvena svikṛitavān | tasmāt sa Bhrīgur Vāruṇir ity ucyate | Va-
ruṇasyāpatyaṃ Vāruṇih | etad evābhipretya Taittirīya āmananti |
Bhrīgur vai Vāruṇir Varuṇam pitaram upasasāra (Taittirīyopaniṣad
3, 1) iti |

2. parushyam | atrāgnisthāne yad bhasmāsīt tat parushyam
parushaṣarīrajātam bhūtvā vyasarpāt | vivīdham aranyādāv agachat |

3. vāstuham | vāstau yajñabhūmau hinam yad dravyam asti
tat sarvaṃ mameti śrutyantare 'pi prasiddham | tathā ca Taittirīya
rudravākyam āmananti | yad yajñāvāstau hiyate mama vai tad (Ts.
3, 1, 9; 5) iti |

8. so aniruktā | Meine Verbesserung für so niruktā aller
Handschriften. so sāpy ṛig aniruktā rudravācakapadābhāvād aspa-
shtadevatākā | tata eva raudrī rudradevatākā saty api ghorārthavā-
cakarudrapadābhāvād iyaṃ śāntā | tām śaṁset |

35.

1. vaiśvānariyeṇa | atha vaiśvānarāya prithupajase vipṛ ity
anena sūktenāgnimārutaṣastrasya prārambhaṃ vidhatte | vaiśvānari-
yeṇa etc.

3. adhiyan | śaṁsanakāle pramādikasya varṇādiloparūpyāpa-
rādhasya pratikāraṇi darśayati |

adhiyann adhiyānaḥ śaṁsanam kurvan hotā yady upahanyād upa-
ghātaṃ varṇalopaṃ kuryāt | tadānīm anyam kṛcīt puruṣam viva-
ktāraṃ vivicya vaktuṃ samartham icchet | samīpe 'vāsthāpayet | tadā-
nīm tam eva puruṣam aparādhataraṇopāyaṃ setuṃ kṛtvā tām apa-
rādham ullaṅghayati || ayam pak-śho 'nukalpaḥ | mukhyapakṣhaṃ da-
śayati |

4. tasmāt | yasmiāt pramādam kṛtvā vivaktrīpuruṣhasampāda-
naṃ na mukhyam | tasmād āgnimārute śastre na vyucyam | na pa-
ṣcād vivaktavyam | kīntu prathamam eva vivaktā vivicya vaktuṃ
samartho hotaiṣṭhavyaḥ | prayatvena sampādaniyaḥ || atha pratva-
kṣhaṣaḥ pratavasa ity etan maruddevatākam suktam vidhatte | mā-
rutam etc.

6. yajñā-yajña va ity ekaḥ pragāthaḥ | devo va iti dvītiyaḥ |
tatra prathamē pragāthe trīcaḥ sampadyate | so 'yaṃ stotriyaḥ | ta-
smiṃs trīce sāmagaḥ stuyamānatvat | ata evāsau dvayor madhye pra-

thamabhāvitvād yonir ity ucyate | dvitīyapragāthe samutpannās trico-
'nurupah | yādriṣaḥ stotriyas tādriṣam anurūpatvam | tad etad ubha-
yam śāstramādhye śāṣṣanīyam | na tu śāstrāntareṣhv iva stotriyānu-
rupayor ādau śāṣṣanīyam |

36.

1. jātavedasyam ' atha pra tavyasīm ity etaj jātavedodeva-
tākam sūktam vidhatte |

4. tasmāt tat | yasmād āpolishṭhiyam tpaṣamanakāraṇam |
tasnāt tac chamayateva hotrā śāṣṣanīyam | yathā vahniṇ śamayān
puruṣaḥ śanaiḥ-śanaiḥ krameṇa jalam siūcati | evam anenāpi śanaiḥ
śāṣṣanam kartavyam | tataḥ sa Prajāpatiḥ tāḥ prajā adbhīr abhishi-
cya nijā eva svakīyā eva tāḥ prajā ity amanyata | syāṣabdas taccha-
bdaparyāyah | ekavacanānto 'pi bahuvacanāntatvena pariṇamayita-
vyah | tathā sati tāḥ prajā ity uktam bhavati | tasmāc chanaiḥśāṣṣa-
nena śāstrasya svakīyatvam sampadyata ity arthaḥ |

5. tāsu vai | uta no 'hir budhūya ity aśvā riṣaḥ śāṣṣanam ta-
ddevatāstutidvāreṇonnayati | tāsu etc.

37.

1. devānām | atha devānām patnīr uṣatīr avantu na ity ṛi-
gdivayam devapatnīdevatākam vidhatte | devānām etc.

6. Rākām | rākām aham ity ṛigdivayam vidhatte |
devatāvācirākāśabdena tadabhidhāyiny ṛig abhidhiyate | tām śa-
ṇṣet | puruṣasya ṣiṣṇe 'dhi ṣiṣuasyopari sthitā gudabilaparyantam
yaishā sevanti etacchabdopasthapadābhidhēyā sirāsti | tām sirām rā-
kākhya devatā stīyati | dṛiḍhabaddhām karoti |

8. Pāvīravīm | pāvīravi kanyety etām ṛicam vidhatte |

9. tad āhuh | imam yama prastaram ity eśhā yamadevatāka-
tvād yānyā | ud īratām avara ity eśhā pitṛidevatākatvāt pitṛyā |

12. ud īratām | atha tisraḥ pitṛidevatākā ṛico vidhatte |
ud etc.

19. vyābhāvam | tatra prīthak-prīthag ābhāva eva siddhāntaḥ |
tatreyam upapattiḥ | pitṛiyajñasya yad aṅgam asaṁsthitam eva va-
rtate samāptam tishṭhati tad aṅgam sādhu | samāptam kartavyam |
yo hotā prīthagābhāvam kṛitvā śāṣṣaty eśha hotā pūrvam asaṁsthi-
tam asaṁptam pitṛiyajñam saṁsthāpayati |

38.

1. 'svādūṣh kila | atha catasra ṛico vidhatte | svādūṣh kila etc.
anupānīyāḥ | bhojanād urdhvam yat pānam tat paścādbhāvi-
tvād anupānam | tatsthānīyā etā ṛicaḥ |

2. 'mādyantiva | etacchaṇṣanakāle 'dhvaryoḥ pratigaramantre
viśeṣam vidhatte |

tasminn anupāṇīyānām ṛicām ṣaṇṣanakāle hṛtuḥ ṣaṇṣanam śru-
tvā devatāḥ sarvā mādyantiya vai | sarvathā hṛishyanty eva | tasmāt
kāruṇād etāsv rikṣu ṣaṣyamānāsv adhvaryupā madvat pratigiryaṃ |
madidhātuyuktam pratigarāṇam paṭhanyam | madāmōdaivety ayam
madidhātuyuktaḥ pratigarāṇamantraḥ |

3. yayor ojaśā | Āṣvalāyana 5, 20, 6.

39.

4. sā vā eshā | yo 'yam pūrvokto 'gnisṭomo 'sti sā vā eshā
gāyatri eva | agnisṭomagāyatriyoḥ saṃkhyāsāmyāt | gāyatrīgateshv
akṣhareshv yā saṃkhyā saivāgnisṭomagateshu stotraṣastreshu | tathā
hi | bahiṣpavamāno mādhyamdinapavamāna ārbhavaḥ pavamāna iti
trīṇi pavamānastotrāṇi | catvāry ājyastotrāṇi | catvāry priṣṭhasto-
trāṇi | ekaṃ yajñāyajñīyaṃ stotram | evam etāni dvādaśa sampānnāni |
ṣaṣṭrāṇy api tāvānty eva | ājyapraṭige nishkevalye marutvatiye vaiśva-
devāgnimārute iti hotuḥ ṣaṣṭrāṇi śhaṭ | tathā hotrakāṇām api śhaṭ |
evam stotraṣaṣṭrasaṃkhyāyāgnisṭomasya gāyatrīrūpatvam |

40.

2. pākayajñāḥ | pākayajñāḥ ca saptasaṃkhyāḥ | hutāḥ pra-
huta āhutaḥ śulagavo baliharāṇam pratyavarohāṇam aṣṭakāhoma
iti | so 'yam sūtrāntarakāraṣya ¹⁾ pakṣaḥ | Āṣvalāyanaḥ tu (Grihya-
sūtra 1, 1, 1) hutādīnś trīṇ eva pākayajñān āha || te ca pākayajñā
ilāvidhāḥ | ilāsadṛiṣāḥ | idā khalu vai pākayajñāḥ (Ts. 1, 7, ¹1, 1) iti
śrutyantarāt |

3. sāyamprātāḥ | yathā pratidinam kāladvaye 'gnihotrahomas
tathā dikṣhitasya kāladvaye kṣhirapānarūpaṃ vraṭādānam | Agnir
jyotir jyotir Agniḥ svāheti yathā svāhākāreṇāgnihotrahomas tathā te
naḥ pāutu te no 'vantu tebhyo namaḥ tebhyāḥ svāhā (Ts. 1, 2, 3, 1)
iti svāhākāreṇa dikṣhito vratapradānam ācarati |

7. payasā | darṣapūrnāmāsayor eva guṇavikṛitirupaḥ kaṣcid dā-
kṣhāyānākhyo yajñāḥ | tathā ca śakhāntare darṣapūrnāmāsaṣaṇṇidhau
śruyate | dakṣhāyāyajñena suvargakāmo yajeta (Ts. 2, 5, 5, 4) iti |
tasya ca pravargyasya ca kṣhiradravyeṇa sāmyam |

9. ilādadhāḥ | darṣapūrnāmāsavikṛitirupa eva kaṣcid ilādadhā-
nāmako ²⁾ yajño 'sti | ata evāpastambo darṣapūrnāmāsaṣaṇṇidhāv

1) So Baudhāyana.

2) Von 'ilā und dadhi.

evam āha | etenelādadhah sārvaseniyajño vasishṭhayajñah saunakaya-
jñas ca vyākhyātā iti | dadhigharmanāmakas tv agnishtomagataḥ |
tayo ubhayoḥ dadhidravyeṇa sāmyam |

41.

1 iti nu | pūrvakhaṇḍoktaprakāreṇaiva purastād agnishtomāt
prācinasya karmajātasyāgnishtomapraveṣa ukta iti śeṣah | athānanta-
ram upariṣṭād itareshaṃ kratunāṃ tatpraveṣa ucyate | tatra yo 'yam
ukthyah kratuḥ tasya pañcadaśasamkhyākāni stotrāṇi agnishtomavi-
kṛitatvāt tadityāni dvādaśa stotrāṇy atidiṣyante | tata ūrdhvaṃ trīṇy
ukthasamjñākāni stotrāṇi | evam pañcadaśa sampadyante | śastreshv
apy ayam nyāyo yojyah |

ukthyam apiyantaṃ | tam praviṣantaṃ ukthyam anu vāja-
peyākhyo 'pi kratuḥ agnishtomam apyeti, prāpnoti | sa hi vājapeyo
'tyukthyo bhavati | ukthyākhyam kratuṃ atikramya vartamānavatvāt |
ukthyē yāni pañcadaśa stotrāṇi tata ūrdhvaṃ vājapeye stotradva-
yam | so 'yam ukthyātikramah tasmād ukthyadvārā vājapeyasya
tatprāptiḥ |

2. dvādaśa | atirātrayāge dvādaśasamkhyākā rātreḥ paryā-
yāḥ | te cāpastambenaiva spasthikṛitāḥ | atirātram eva shoḍaśinam
amī munayas tatra trayodaśabhyaḥ camasagaṇebhyo rājānam abhi-
recayati | shoḍaśinā pracaya rātriparyāyāḥ pracarati | hotṛica-
masamukhyah prathamō gaṇo maitrāvaruṇacamasamukhyo dvitīyo
'brāhmaṇācchaṇsīcamasamukhyas tritīyo 'chāvākhacamasamukhyas ca-
turthah | prathamābhyāṃ gaṇābhyām adhvaryuḥ caraty uttarābhyām
pratiprasthātāisha prathamah paryāya evaṃ vihitō dvitīyas tritīyas
ceti || asyāyam arthaḥ | atirātrākhyam kratuṃ yadānutishṭhati tadā-
nīṇ codakaprāptaṃ sarvam anuṣṭhāyānuantaram sāyapkalē shoḍaśi-
grahasambandhināḥ camasān purayitvā tata ūrdhvaṃ trayodaśacama-
sagaṇaparyāptaṃ somam avasthāpya shoḍaśigrahapracāram kṛitvā
tata ūrdhvaṃ rātriparyāyāḥ pracaret | teshu paryāyeshu ca hotṛi-
camasam ādim kṛitvā yaḥ camasagaṇah pravartate so 'yam pratha-
mah | maitrāvaruṇacamasasyāditve dvitīyas camasagaṇo bhavati |
brāhmaṇācchaṇsīcamasasyāditve tritīyas camasagaṇo bhavati | achā-
vākhacamasasyāditve caturthas camasagaṇo bhavati | teshu caturshu
gaṇeshu prathamadvitīyābhyām gaṇābhyām adhvaryuḥ anuṣṭhīhet |
tritīyacaturthābhyām tu pratiprasthātānutishṭhet | evaṃ gaṇacatu-
sṭhāyānuṣṭhānaṃ ekah paryāyo bhavati | punar api dvitīyatrītiyapa-
ryāyau tathāivānuṣṭhīyau | teshu paryāyeshu dvādaśa gaṇāḥ sampa-
dyante || etat sarvam abhipretya dvādaśa rātreḥ paryāyā ity uktam |
te sarve 'pi pañcadaśāḥ | tadīyastotreshu trīcatātānām trīcām āvṛitti-
viśeṣeṇa pañcadaśastomasya sāmagaiḥ sampāditatvāt | pañcadaśa-

stomayuktā dvādaśa paryāyā ye santi teshu dvau-dvau paryāyau sampadya militvā pañcadaśasamkhyāyā dvirāvṛittyā triṇṣatsamkhyāyām te sarve paryavasyanti | kimca shoḍaśastotre yat sāmāsti tad ekaviṇṣam bhavati | tadyatṛicagatānām ṛicām āvṛittyā sāmagair ekaviṇṣastomasampādanāt | yo 'yam atirātras tasyānte samdhir etannāmakam stotram | tatra trivṛit stomah sāmagaiḥ paṭhyate | tasya ca stomasya trishu ṛiceshv āvṛittirahiteshu nishpannatvād ṛicām navasamkhyā sampadyate | ekaviṇṣatisamkhyā navasamkhyā ca militvā triṇṣatsamkhyā bhavati | anayā triṇṣatsamkhyāyā purvoktattriṇṣatsamkhyāyā vā māsarātrisāmyān māsaḥ sampadyate māsadhetyādi pūrvavād yojaniyam | evaṃ sati samvatsaradvārātirātro 'gnisṭomam praviṣati | praviṣantam atirātram auu taddvārenāptoryāmo 'pi praviṣati | sa hy atirātram atilāṅghya stotrādhikyena vartamānatvād atyātirātraḥ | ekonatriṇṣat stotrāṇy atirātre 'ptoryāme tu trayastriṇṣad ity ādhikyam | ato 'tirātradvārāptoryāmasyāgnisṭome praveśaḥ |

3. etad vai | etenaivoktaprakāreṇāgnisṭomasya pūrvabhāvina ishtyagnihotrādayo ye yajñakratavo, ye cottarabhāvina ukthyavājapeyādayo yajñakratavas te sarve 'gnisṭomam prāpnuvanti |

4. tasya samstutasya | tasyāgnisṭomas-yodgātrībhiḥ samstutasya stotriyāḥ stotrasambandhinya ṛico navatyadhikam śatam sampadyante | katham iti cet | tad ucyate prātaḥsavane bahiṣpavamānākhyam yat stotram tasya trivṛit stomah kriyate | trivṛitaḥ cāvṛittirahitatvād vidyamāneshu trishu ṛiceshu vidyamānā navārcāḥ stotriyā bhavanti | tata urdhvam catvāry ājyastotrāpi | teshv ekaikasminn api vidyamānānām tisṛṇām ṛicām āvṛittivisesheṇa pañcadaśastomah sanipādanīyah | tathā saty ekaikasmin stotre pañcadaśareca ity | evaṃ caturshu stotreshu militā shasṭiḥ sampadyate | evam prātaḥsavane ekonasaptatiḥ || mādhyandine savane mādhyandina-pavamānākhyam ekam stotram | tasyāpi pañcadaśastomayuktatvāt stotriyāḥ pañcadaśa sampadyante | catvāri prishṭhastotrāṇi | teshu saptadaśastome kṛite saty aṣṭaśasṭisamkhyākāḥ stotriyā bhavanti | ubhayaṃ militvā mādhyandinasavane tryaṣṭiḥ sampadyate || tritīyasavane ārbhāvapavamānastotrasya saptadaśastomopetatvāt tasmin saptadaśarecaḥ | yajūyajiṇiyastotrasyaekaviṇṣastomopetatvāt tatraikaviṇṣatiḥ | militvā tritīyasavane 'ṣṭātriṇṣat | evaṃ savanātraye militvā navatyādhikaśatasamkhyākāḥ stotriyā bhavanti | tatra yā navatis te daśasamkhyākāḥ trivṛitaḥ stomah sampadyante | ekaikasmin daśake 'utimam ekām parityajyāvāsishtānām ṛicām navasamkhyopetatvāt trivṛitstomam | tato navasū daśakeshu nava trivṛitstomāḥ, yā tu teshu navakeshu parityaktā navarcāḥ sa ekas trivṛitstomah | evaṃ daśasamkhyākāḥ trivṛitstomāḥ | athanantarāpi yuc chatam asti tasminn api yā navatis te purvoktanyāyena daśa trivṛitstomā gaṇanīyah | atha nava-

ter urdhvabhāvinyo yā ricas tāsām daśānām ricām madhya ekā stotri-
yodeti | atiricyate | avasishṭāsu stotriyāsu trivṛtstomāḥ pariśishyate |
evam saty ekaviṁśatisaṁkhyākāḥ trivṛtstomāḥ | tebhya 'tiriktā kācid
rig ity etāvat saṁpannam | tatraikaviṁśatitrivṛtstomasamgho yo 'sti
sa sarvo 'py asau maṇḍale dṛṣyamāna ekaviṁśatisaṁkhyāpūrakō
'dhyāhito maṇḍale sthāpita Ādityas tapati | prakāṣate, Ādityasyai-
kaviṁśatisaṁkhyāpūrakatvam anyatra śrutam | dvādaśa māsāḥ pañca-
rtavas traya ime lokā asāv Āditya ekaviṁśaḥ (1. 30) iti „yat tu sa-
tram, gavāmayanākhyam tatra yāny ekaviṁśatyaham tatsādṛṣyād api
yathoktas trivṛtstomasamghaḥ prāstaḥ, katham sādṛṣyam iti
tad ucyate | tasmīn satre yan madhyamam ahas tad vishuvannāma-
kam divākīrtiyam tasya purastād daśāhany uparishṭād daśāhau
evam atrāpi pūrvoktaritṛyā saṁpāditanām ekaviṁśatisaṁkhyākānām
trivṛtstomānām madhye yas trivṛtstomāḥ sa eva vishuvān bhavi-
shyati | etasmād vishuvadrupāt stomād arvāñcaḥ pūrvabhāvino daśa
trivṛtstomāḥ | parāñca uttarabhāvino 'pi daśa trivṛtstomāḥ | ubhāyor
daśakayor madhya esha ekaviṁśatisaṁkhyāpūrakas trivṛtstoma ubha-
yato 'dhyāhitaḥ pāṣṇadvaye daśakavyāptaḥ saḥ tapati | ādityavat
prakāṣate tat tatraikaviṁśatitrivṛtstomebhya urdhvam yasāv rig
ekā stotriyodety atiriktā bhavati | seyam etasminn ekaviṁśatisamghe
'dhyūlha | adhiakatvenāvasthāpitā | sa yajamānaḥ | atiriktastotriyārū-
paṁ yajamānatvenāvagantavyam | kiñca tat stotriyārūpaṁ daivam
kshatram devasambandhinī kshatriyajatir indraravaruṇādirūpā | tat
kshatram sahaḥ parābhibhavakshamaṁ balaṁ saṁyam | evam agni-
shṭomāḥ stotriyadvārā prāstaḥ |

42.

1. devā vai atha trivṛtstomacatusṭṭayadvāreṇāgnishṭomam
stotum ākhyāyikā āha | devā vai etc.

trivṛtstomena tasya ca stomasya vidhāyakam Chandoga-
brāhmaṇam evam āmnāyate trisribhyo hūṁkaroti sa prathamayā,
trisribhyo hūṁkaroti sa madhyamayā | trisribhyo hūṁkaroti sa uttama-
yodyati trivṛto viśṭutīḥ (Tāṇḍya 2, 1, 1) iti „a-yāyam arthaḥ, upā-
smai gāyatā nara iti yah prathamā trico davidyutatyā ruṇeti yo
dvitīyas tricaḥ pavamānasya te kava iti yas tritīyas trica eteshu tri-
shu tricātmakeṣhu sukteshu vulyamānānām navānām ricām trisribhiḥ
paryāyair gānam kartavyam | tatra prathamaparyāye trishu sukteshu
ādyās tisra rico gātavyāḥ | dvitīyaparyāye madhyamā rico gātavyāḥ
tritīyaparyāya uttamā rico gātavyāḥ, trisribhya iti tritīyārthe pa-
ñcamī | hūṁkarotity aena gānam upalakṣyate | seyam yathoktapra-
kāropetā gitis trivṛtstomasya viśṭutīḥ stutiprakaraviśeṣaḥ | tasyā
viśṭuter udyatity evam nāmadheyam iti

2. pañcadaṣena stomena | Siehe 3, 17, 4.

3. saptadaṣena stomena | saptadaṣastomasya svarūpaṃ Chandogair evaṃ āmnāyate | pañcabhyo hīṃkaroti sa tisribhiḥ sa ekayā sa ekayā | pañcabhyo hīṃkaroti sa ekayā sa tisribhiḥ sa ekayā | saptabhyo hīṃkaroti sa ekayā sa tisribhiḥ sa tisribhiḥ (Tāndya 2, 7, 1) iti | atra prathamāvṛttau prathamāyāṃ rici trir abhyāsaḥ | dvitīyāvṛttau madhyamāyāṃ | tṛtīyāvṛttau madhyamottamayoh | so 'yam saptadaṣastoma iti |

4. ekaviṃṣena stomena | ekaviṃṣastomasya svarūpaṃ Chandogair evaṃ āmnāyate | saptabhyo hīṃkaroti sa tisribhiḥ sa tisribhiḥ sa ekayā | saptabhyo hīṃkaroti sa ekayā sa tisribhiḥ sa tisribhiḥ | saptabhyo hīṃkaroti sa tisribhiḥ sa ekayā sa tisribhiḥ (Tāndya 2, 14, 1) iti | prathamaparyāye tricasyottamāyā rīcaḥ sakṛit pāṭhaḥ | dvitīyaparyāye prathamāyāḥ sakṛit pāṭhaḥ | tṛtīyaparyāye madhyamāyāḥ sakṛit pāṭhaḥ | atha śiṣṭānāṃ tu sarvatra trir āvṛtitiḥ | so 'yam ekaviṃṣastoma iti |

43.

5. āher iva | śākaśaḥdah sarpaviśeshavāci | śākaśanāmpo 'hch sarpaviśeshasya yathā sarpaṇaṃ gamanaṃ tathāivāyam agnisṭomaḥ | sa ca sarpaṇakāle mukhena puchasya daṇṣanaṃ kṛtvā valayakāro bhavati | tatra kim mukhaṃ kiṃ vā pucham iti na jāyate | evaṃ atrāpy aditidevatākasya caroh sāmye sati prāyaṇīyodayanīyayōr yatat karma parastāt paścādbhāvi yatarac ca purvabhāvi kim api nā vijānanti || asyā gāthāyās tātparyam sanikshipya darśayati |

6. yathā hy eva ' asyāgnisṭoma-ya prāyaṇam prārāmbho yādriṣa, evaṃ udayanaṃ samāptir asat ' asti | bhavatity arthaḥ || tatra kaṃcid ākshepaṃ udbhāvayati |

7. tad āhuḥ | purvodāhṛitatrivṛtistomaḥ prātaḥsavanādaṃ prāyojyatrāt prāyaṇam upakramarūpaṃ, ekaviṃṣastomas tu tṛtīyasavanānte prayojyatrād udayanaṃ samāptirupam, kena kārāṇa te prāyaṇodayane same bhavetām ity ākshepaḥ || tatra parihāraṃ darśayati |

8. yo va | yo 'yam ekaviṃṣaḥ stomo 'sti sa eva trivṛd avagantavyaḥ | stomatvākāreṇa taylor ekavidhatvāt | utho api ca yad yāsmat kārāṇāt stoma dvayaśrayabhūtāv ubhau tricau trīṇau | trīcatvadharmayuktau | tatra trivṛtistomāśrayasyopāśmai gāyatā nara iti suktasya trīcatvadharmāḥ prasiddha eva ekaviṃṣastomāśrayasya yajñā yajñā vo agnaya iti suktasya pragāthe dve eva tasminu rīcāv āmnāyete | tathāpi stotrakāle pragrathanena padān āvartya trīcatvam sampādyate | tena trīcatvadharmopetatvakāraṇena dvayoh stomayor ekavidhatvam ity uttaram bruyāt |

44.

1. yo yā eshaḥ | ya eva¹ prasiddha esho 'smatpratyaksha adityas tapaty esho 'gnisṭomaḥ | tayoṛ adityāgnisṭomayoṛ sadṛṣatvāt | katham sāmyam iti | tad ucyate | esho 'gnisṭoma adityavat sābnaḥ | ādityo 'hnā saha vartate tathāyam api¹ | tam agnisṭomam yata eke-nāhnā samāpayeyus tasmād adityasyeva sābna iti kratoṛ nāma sam-paunam |

7. tam yad astam | yad yadā prāpinaḥ sūryodayād ūrdhvaṃ yāmacatusṭṭayānantaram sūryo 'stam etiti tam sūryam astamitam manyante tat tadānīm sūryas tatprāpiyukte deṣe prakāśarūpasyābna evāntam itvā samāptim prāpyāthānantaram svātmānam viparyasyate | viparyastam karoti | katham viparyāsa iti | sa ucyate | avastād atīte deṣe¹ rātrim eva kurute parastād āgāmini deṣe 'haḥ kurute | ayam arthaḥ | Meroh¹ pradakṣiṇam kurvann ādityo yaddeśavāsīnam prāpi-nām dṛiṣṭīpatham āgachati taddeśavāsībhir ayam udetiti vyavahri-yate | yaddeśavāsīnam dṛiṣṭīpatham atikramya sūrye gate sati sūryo 'stam etiti taddeśavāsībhir vyavahriyate | atas tasmin deṣe rātrir bha-vati | ādityena gantavye deśāntare taddeśavāsiprāpiḥ sūryasya dṛi-ṣṭatvād ahar bhavati | evaṃ ca sati sūryasya vināśarūpo 'stamayah kadācid api nāstīti siddham |

45.

1. api patnīḥ | tam yajñam anuṣṭhāya patnīnāmikā devatā api samayājayan | patnīsamyājānuṣṭhānam api kṛtavanta ity arthaḥ | yasmād evaṃ devaiḥ kṛitam tasmād eva kāraṇād idānim api dīkṣa-ñīyāyām iṣṭau codakaprāptam yajñam samāptiparyantam auntishṭha-nti | patnīsamyājān apy auntishṭhanti | uttarakāhnaūgavyāvṛttaye pa-tnīsamyājagrahaṇam¹ | patnīsamyājair eva samāptir ity abhipretyā-ntam ity uktam | tam devaiḥ kṛitam anu uyāyam anukramagatam anuṣṭhānam anu paścān manuṣyā apy anuvāyan | avagatavantaḥ | anuṣṭhītavanta ity arthaḥ |

4. tisraḥ sāmīdhenīḥ | tisraḥ sāmīdhenya Āṣvalāyaneṇa da-ṛṣṭāḥ | upasadyāya mīḥusha iti tisra ekaikām trir anuvānam tāḥ sāmīdhenyaḥ (4, 8, 5) iti | Agnīḥ Somo Viṣṇuḥ cety etās tisro de-vatāḥ |

5. ta upavasatham | upavasathasabdena somayāgasamipavāsi-tvāt pūrvasminn ahany anuṣṭheyo 'gnisṭomīyapaśuṛ virakṣitaḥ | tam paśum devā upavasathye 'hani somayāgaadināt purvedyuh prā-pnuvan |

7. anutsāram | uttarottarabhāvi sārā utsārāḥ | tam anuṣṭīyā-nuṣṭīyetya tasyārthaḥ | dīkṣaṇīyeshṭhē sārabbhūtā prāyañīyeshṭhī |

tadapekshayā somayāgasya samīpavartitvāt | evam ātithyādishu dra-
shṭavyam | idṛṣam uttarottarasāraṃ, anusṛitya te devās taṃ soma-
yāgam āyan | prāptavantaḥ |

46.

6. vāmadevyasya stotre | Vāmadevamabarshiṇā dṛiṣṭam
sāma vāmadevyam | kayā naṣ citra ā bhuvad ity etasyām rīcy utpa-
nnam, tac ca sāma trice gāyanta udgātaraḥ prishṭastotram anuti-
shṭhanti | tatra kaṣcit prayogaviśeṣaḥ prāyaścittih |

8. tat tribhir aksharaiḥ | tad vāmadevyam sāma tribhir
aksharair nyunam | kayā naṣ citra ityādikas trico gāyatrichandaskaḥ |
tasya ca chandasas trishu pāleshu pratyekam aṣṭāv aksharāṇy ape-
kshitāni | abhi shu na ity etasyām tṛtīyasyām rīcy pratipādam sa-
ptaivāksharāṇi | atas tribhir aksharair nyunatvam | tasya vāmadevya-
sya sāmnaḥ sambandhini stotra upasṛipyā gānam prakramyātmanam
svavācakam puruṣa iti śabdaṃ tredhā vigrihītyāt | pratyakṣharam
vibhajyaikaikasmin pāde prakshipet | tad yathā | abhi shu naḥ sakṣi-
nām pu | avitā jaritṛṇām ru | śatam bhavāsy utibhiḥ sha iti pra-
kshipya gāyet |

47.

1. tebhya etam | kasmīn kāle nīrvāpa iti | tad ucyate | ya-
jñasyāvasāne yo 'yam anubandhyākhyāḥ paṣṇbandhas tasya paṣṇ sam-
bandhu mitrāvaruṇadevatāko yaḥ purodāśas tam anu | tasmin anu-
shṭhite paścān nīrvapet |

8. sudhāyām | vājo 'nam havirlakṣhaṇam | tadyukto jyoti-
shṭomo vāji | sa ca suhitaḥ samyag anushṭhitaḥ sudhāyām amṛite sva-
rge dadhāti | yajamānam sthāpayatīti śeṣaḥ |

9. ananudhyāyinaṃ | manasā dhyātum anarham atyapūrva-
sukhopetaṃ lokam prāpuoti |

11. tad u vai | tatraiva purvoktavishaye kecid abhiññā evam
āhuh | yatra yasmin prayoge samānibhyām ekaviddhābhyām rīgbhyām
samāne 'ham ekasmin evāham yajati tad etad anushṭhānam yajñe
jāmi vā āśyam eva kriyate | sampādyate | prayuktayor evarcol | pu-
naḥprayogasya ca vitacarvanasadṛiṣatvāt | dhātṛdevatāke purodāśe
dhātā dadātu daśuṣa iti puronuvākya dhātā prajānam (Āśvalāyana
6, 14, 16) iti yājya | tatra yady uparitanānam api caturṇām havishām
purastād ājyena Dhātaram yajet | tadānīm idam rīgdvayam punar api
caturvāram āvartaniyam | tathā sati nīraso yajñāḥ phalaṃ dātum sa-
martho na bhaved ity arthaḥ |

48.

6. tā ubhayiḥ | anucānādinām madhye kaṣcid gataṣṛiḥ | tathā

ca śrutāntare śrūyate ' trayo vai gataśriyaḥ : śuśruvān grāmaṇī
rājanyaḥ (Ts. 2, 5, 4, 4) iti tādṛṣo gataśrīr yadi prajāṃ prajotpā-
danasāmarthyam kāmayate tadānīm tasya tā devikā devī cobhayaḥ
saṃnirvāpet ' samuccitya nirvāpet

7. eśhiṣhya māṇasya ' dhanam apekṣhamāṇasya tu naiva
saṃnirvāpet ' ubhayaividhānām samuccitya nirvāpo na kāryaḥ

9. rathagṛhitaḥ tatprasādaḥ ayaṃ Rathagṛhito rājaputraḥ
kṛdārthaṃ jale gāhata iti

49.

1. agniśiṣṭomaṃ jyotiṣiṣṭomaś tāvat saptaśaṃsthāḥ ' samā-
pitbhedāt saptavidhaḥ ' agniśiṣṭomo ' tyagniśiṣṭoma ukthyāḥ shodāṣī
vājapeyo ' trātro ' pteryāma iti sapta śaṃsthāḥ (6, 11, 1) ity Āśvalā-
yanenābhihitatvāt ' tatrāgniśiṣṭomasāmnā yajñāyājñīyakhyena yatra
śaṃsthāḥ so 'yam prathamarūpo 'gniśiṣṭomaḥ ' sa sarvo 'pi pūrva-
traktaḥ ' athokthyaśaṃsthārūpo jyotiṣiṣṭomo vaktavyaḥ ' tadārthaṃ
ākhyāyikāṃ aha agniśiṣṭomaṃ etc.

50.

1. te vā asurāḥ ' ukthyasya krator agniśiṣṭomavikṛitatvād
atidiṣṭhāni agniśiṣṭomapravogam anu-līhāya tata ūrdhvam ukthyapa-
ryāyās trayo 'nushṭheyaḥ ' tathā cāpa-stamba āha ' ukthyaś ced agni-
śiṣṭomaṃ avasāyātha tribhyaś camasagaṇebhyaḥ rājānam atirecayati |
' aindrāvaruṇaṃ ' yasmād evaṃ tasmād ubhayoḥ melanena
teṣāṃ asurāṇāṃ āpanodārthaṃ aindrāvaruṇaṃ sūktam tṛitīyasavane
maitrāva. unānāmaka ṛitvik śaṃset ' indrāvaruṇā yuvam adhvarāya
na ity etad daśarcam sūktam

2. aindrābārhaspatyaṃ ' udapruto na vayo rakṣhamāṇā
ity etad bṛihaspatidevatākam dvādaśarcam sūktam ' achā ma indram
matayaḥ svarvidā ity ekādaśarcam aindraṃ sūktam ' tad ubhayaṃ
militam sad aindrābārhaspatyaṃ sampadyate

3. aindrāvaishṇavaṃ ' saṃ vām karmaṇā saṃ śliṣṭy aṣṭa-
rcam aindrāvaishṇavaṃ sūktam

6. atha haite ' praishagranthe pañcame sukte hotā yakṣad
ītyādīkau dvitīyāṣṭhamaṃ mantrau potur dvāv ṛituyājau ' tathā ta-
traiva tṛitīyanavamaṃ mantrau neṣṭur dvāv ṛituyājau ' ity evaṃ
catvāra ṛituyājāḥ ' te mlitvā potṛisambandhān neṣṭṛisambandhāc ca
potṛiyā neṣṭṛiyāś ca bhavanti ' tathā praśthitayājyāḥ potṛis tīśra
ṛico neṣṭṛiṣ ca tīśra ṛicāḥ ' ity evaṃ śad ṛico bhavanti ' tad etan
mantradaśakam praśaṃsati ' sā virāḥ ityadinā

Pañcika IV.

1.

• 1. devā vai | agniṣṭōmokthyādīsamsthāsamsthāviṣeṣaḥ svatantraḥ kratutvād yathā prithag anuṣṭhātum yogyas tathā shoḍaṣī svatantraḥ kratuḥ | tathā ca śākhāntare paṭhanti | na vai shoḍaṣī uāma yajño 'sti, yad vāva shoḍaṣam stotraṁ shoḍaṣam śastraṁ teṇa shoḍaṣī (Ts. 6, 6, 11, 1) iti | tathā saty ayaṁ samsthāviṣeṣaḥ priṣṭhyashaḍaḥasya caturthe 'haṁ prayujyate | atas tatraiva tacchaṁsana-vidhānam || devāḥ purā priṣṭhyashaḍaḥe prathamenaḥnā prathamadivasanishpādyena somaprayogenaendrārthaṁ vajraṁ samabharan | sampāditavantaḥ | atra sarvatrāḥaḥabdo 'hnā nishpādyasomaprayogam abhidhatte | tatra sampāditam vajraṁ dvitiyenāhuāsiṁcan | secānam nāma lohamayānām śaṅkukūṭhārādīnām tikṣṇatvāya dārḍhyāya cāgnau pratāpya yathocitam nre sthāpauam | tad idam secanam vajre kṛitavantaḥ | kṛitvā ca tṛtiyenāhnā tam vajram ludrāya prāyachan | dattavantaḥ | sa cendras tam vajraṁ caturthe 'haṁ śator upari prāharat | tasmāt priṣṭhyashaḍaḥasya caturthe 'haṁ shoḍaṣinam śastraṁ śaṁset | a-āvi soma indra ta ityādīkam shoḍaṣyākhyam śastraṁ | tathā cāṣvalāyana āha | atha shoḍaṣī | asāvi soma indra ta iti stotriyānuru-pau (6, 2, 1) iti |

4. tam yat | yad uktam parastād ukthānām paryasya śaśatīti | tatrokthyaśastrebhya uttarakālāvasthānam eva paryasyeti śabdena vi-vakṣhitam iti vyākhyātam | athavottarakālasya parastād iti śabdenaiva siddhatvāt paryasyeti śabdena śastragatānām ricām alhyayana-pāṭhād viparyāso 'bhidhiyate | dvidvidham shoḍaṣīśastraṁ vihrītam avihṛitam ca, tatrāvihṛitam nāmādhyayanakramenaiva śaṁsanam vi-hṛitam ca ricām parasparavyatishanigah | sa tv āṣvalāyanena darṣi-taḥ | ūrdhvaṁ stotriyānūrupābhyām tad eva śaṣyam vihareḥ | pādān vyavadhāyārdharcaṣaḥ śaṁset | pūrvā-ām pūrvāni padāni | gāyatriyaḥ pāṅktibhiḥ | pāṅktiṇām tu dve-dve pade śiṣhyete tābhyām prapūyāt (6, 3, 2) iti | tad etad udāhṛitya pradarśyate | imā dhānā gṛhitasnuvo harī ihopa vakshataḥ | indraṁ sukhātame ratha ity eshā gāyatri | susaṁdṛiṣam tvā vayam maghavan vandishimahi | pra nūnam pūrvā-ndhura stuto yāhi vaśāṁ anu yojā nv indra te harī ity eshā pāṅktiḥ, yo 'yam adhyayanapāṭhaḥ so 'vihṛitaḥ | vihrītapāṭhas tucyate | imā dhānā gṛhitasnuvaḥ susaṁdṛiṣam tvā vayam | harī ihopa vakshato maghavan vandishimahom | indraṁ sukhātame rathe pra nūnam pūrvavandhuraḥ | stuto yāhi vaśāṁ anu yojā nv indra te harom iti | anena prakāreṇa viparyasya śaṁset |

5. tad āhuḥ | shoḍaṣīśabdo grahaṁviṣeṣam stotraṁviṣeṣam śa-

• straviṣeṣaṃ cābhidhatte ' teshāṃ ekaikasvarūpavatāṃ shoḍaṣāṣabda-
vācyaṭvam ayuktaṃ. tacchabdaḥpravṛttau nimittāntaram tu na pa-
śyāma iti brahmanvālināṃ abhiprāyaḥ shoḍaṣaṃkhyāyuktatvāt sho-
ḍaṣīṭvam ity uttaram tatra katham iti | tad ucyatē agnishtoma-
samstho jyotiṣhtomo dvādaṣastotiṣpetāḥ tathā ca śākhāntare śrū-
yate ' dvādaṣagnishtomasya stotrāṃ (Tb. 1, 2, 2, 1) iti | tadgarbhita
ukthyaṣamsthas tūbhīḥ stotrair atirecyate | tasmāt pañcadaṣa stotrāṇi
bhavanti tadgarbhīṭhāḥ shoḍaṣaṣamstha ekena stotreṇātiricyate | ta-
taḥ stotrāṇāṃ madhya etatstotraḥprayogaḥ shoḍaṣaṃkhyāpurako bha-
vati | tathā chastrāṇāṃ madhye 'py etacchastraḥprayogaḥ shoḍaṣaṃ-
khyāpurakaḥ | kimcāsmiṇ chastre h etā sampādītāyā anuṣṭubhāḥ pu-
rvārdhagatāni shoḍaṣākṣharāṇy uccāryāvāsyati | uttarārdhagatāni sho-
ḍaṣākṣharāṇy uccārya prapauti prapavau uccārayati kimcāśya
made jaritar ityādika shoḍaṣapadopetā nivie chastramadhye prakṣi-
pyate | ato bahudbhā shoḍaṣaṃkhyāyogād ayam prayogaḥ shoḍaṣmā-
mopetāḥ prakārāntareṇa shoḍaṣmam praśaṃsati |

• 6. dve vā akshare yo 'yaṃ shoḍaṣi so 'yaṃ dyakṣharādhi-
kāṃ anuṣṭubhaṃ yadā samprāpto bhavati tadānāṃ dve evākshare
adhike bhavataḥ | tathā hi Sūtrakāro (6, 3, 1) vihrīṭasyety upakra-
mya śākhāntariyāṃ indra juṣhasvetyādikaḥ pīcaḥ pūṭhitavān ' tasyāḥ
pūṭasmin ardhharce shoḍaṣākṣharāṇy uttare 'rdharce 'śtādaṣa | tato
'ksharadvayādhiḥyam | vāg vā anuṣṭup (1, 28, 15) iti śrūtyāntareṇa
vāco 'nuṣṭubhavatyatvāt tadātmikāyā vāgdevatāvāḥ strirūpāyā adhika-
kṣhararūpau stanau sampadyete | yad etal loka satyavadanaṃ yac
cāṅṛitavadanaṃ tad ubhayaṃ api vācaḥ stanarūpam | ato 'dhikakṣha-
rāyāḥ satyāṅṛitarūpatvam |

2.

1. gaurivītam | kenacin malārūpā gaurivītanāmā drīṣṭa-
tvāt sāmapi gaurivītanāmakam | tat tv abhi pra gopatim gñety
aśyām pīcy utpannam |

2. nānadata | nānādākhyam kimcit sāma | tat tu praty asmai
pipīshata ity aśyam pīcy utpannam |

3.

• 2. yad indra | yad indretyādikāḥ tisra uṣṇīkechandaśā pīcaḥ |
ayam te astv ityādikāḥ tisro bṛhatīchandaśāḥ | upanīṭaḥ pūṭaśo
vyāhṛityakṣharacatusṭayopetāṃ caturvīṇṣṭyākṣharāṃ gāyatriṃ vya-
tīṣajati | uṣṇīk eāṣṭaviṇṣṭyākṣharā | tataḥ puruṣaśya uṣṇīha-
tvam paṣūnām bārhatatvam śākhāntare śrūyate chandāṇsi paṣuṣhv
ājām ayuṣ, tān bṛhaty udajayat, tasmād bārhatāḥ paṣava ucyante
(Ts. 5, 3, 2, 3) iti | bṛhati ca śaṭtriṇṣadākṣharā | tasyā uṣṇīgyoge
sati catuṣṣaṣṭyākṣharasampatter anuṣṭubdvayam |

4.

1. mahānāmnīnām | vidā maghavan. (Ait. ā. 4, 1, 1) ity
 asminn anuvāke proktā ricc mahānāmnyah | tāsāṃ sambandhina upa-
 sargāḥ pañcavidbhāḥ | te cāṣvalāyanena darśitāḥ | pracetana pra cetayā
 yāhi piba matsva | kratuṣ chanda ṛitam bṛihat sumna ā dhehi no
 vasav ity anushtūp (6, 2, 9) iti | tatra pracetanety ekah prathama
 upasargah pra cetayeti dvitīyah | tāv ubhāv api dvitīyasyām mahā-
 nāmnyām āmnātau | ā yāhi piba matsveti tṛitīya upasargas tṛitīya-
 syām mahānāmnyām āmnātah | kratuṣ chanda ṛitam bṛihad ity ayaṃ
 caturtha upasargah sa ca shashṭhyām mahānāmnyām āmnātah | sumna
 ā dhehi no vasav iti pañcama upasargah sa cāṣṭamyām mahānā-
 mnyām āmnātah | eteshu pañcasūpasargeshu militvā dvātrīṇśadaśha-
 rasadbhāvād iyaṃ ekānushṭubh iti sūtrasyārthaḥ | iyaṃ cānushṭubh
 avihṛitashoḍaśini tathaiva pāṭhaniyā | anyatra tu viḥṛitashoḍaśini pa-
 ñcāpy upasargāu vibhājyātichandassu pañcasu yojaniyah | ata evopa-
 sṛijyamānatvād upasargā ity ucyante | tad etat saṃyojanam atropa-
 sṛijatiṭi śabdena vidhiyate | trikadrukeshv iti yeyam prathamātiche-
 ndās, tasyaṣ catuṣṣhashtyaksharātṇvāt parānapeksbhayaivānushṭubdva-
 yasampattiḥ śakyeti | dvitīyasyām rici tad anushtūbdvayam pūrayi-
 tum pracetanety aksharacatushtayam yojaniyam | tṛitīyasyām rici pra
 cetayeti yojaniyam | pro shv asmā ityādislu tiṣṭishv avāṣiṣṭās traya
 upasargāḥ krameṇa yojaniyah | so 'yam prakāra Āṣvalāyanenoktaḥ |
 ānushṭubham ¹⁾ atichandassv avadadhyāt | dvitīyatṛitīyayos tṛitīyayoḥ
 pādayor avasānata upadadhyāt | pracetaneti pūrvasyām pra cetayety
 uttarasyām | uttarāsv itarān padān shashṭhān kṛitvānushṭupkāram
 saṃiset (6, 3, 11) iti |

4. pra-pra | pra-pra va ity ekas trīcaḥ prathamah | arcateti
 dvitīyah | yo vyatin iti tṛitīyah |

5. nec chandasām | chandasām kṛichrāt pūrvoktānām gāya-
 tryādinām viharapakṣād avapadyai | avapattim āpadam prāpnuyām |
 tan nā bhud iti |

5.

1. ahar vai | athātīrātro vaktavyah | tatrendrasya chandasām
 ca prādhānyam kathayitum itihāsam āha | ahar vai etc.

2. tasmāt | yasmād evaṃ tasmād Indras chandāṁsy evāngata-
 yātīrātraprayoge tātṛiṇ vāhanti | atīrātraprayogasya nirvāhakāṇi bha-
 vanti |

1) sānushṭubham alle vier Hss., dieselben lassen das zweite tṛi-
 tiyayoh aus.

3. tâu vai paryāyāḥ | tām vai rātrim āsritān asurān paryā-
yāḥ camasagaṇānām kramānushṭbānair eva paryāyais tatra-tatra yā-
gabdhūmau parityānudanta | nirākṛitavantah |

6

1. pāntam | Indrasya chandasām ca prādhānyam abhihitam |
atha śastram vidbhātavyam | shoḍaṣiparyantam pūrvavad anushṭbhāya
shoḍaṣina ūrdhvaṁ rātriparyāyāḥ saṁsanīyāḥ | trayas-trayaḥ paryā-
yāḥ | tatraikaparyāyāḥ catuḥśastropetaḥ | hotur ekam śastram hotra-
kānām ca trayāṇām ekaikam iti catuḥṣṭayam | atra prathamaparyāye
hotuḥ śastram vidhatte | pāntam etc.

2. ānushṭubh | gāyatrītrīṣṭubhagatyanushṭubhām madhye gā-
yatrīyādīnām trayāṇām savanatrayaḥpatānām abhīni prayuktatvād anu-
shṭubhāḥ prayogāya rātrir eva kālāḥ pariśiṣhyate | tasmād rātrir
anushṭupsambaddhatvād iyaṁ anushṭub rātreḥ svarūpam |

3. andhasvatyaḥ | andhaḥśabdo yāsv rikshv asti tā andha-
svatyaḥ | tādrīṣyas catasra pīcaḥ prathamaparyāye hotrīdīnām catu-
rṇām śastrayājyāḥ kartavyāḥ | tās ca trīṣṭupchandaskā eva | tatrā-
dhvaryavo bharatendrāya somam ity eṣā hotuḥ śastrayājyā | sā cā-
ndhasvati trīṣṭupchandaskā ca | tasyā dvitīyapāde sīncatā madyam
andha ity andhaḥśabdāḥ śrūyate | evam itaresbāṁ trayāṇām śastra-
yājyā udāharantīyāḥ | pibatībhātur yāsv rikshv asti tāḥ pītavatyāḥ-
tādrīṣyo madhyaparyāye yājyāḥ kartavyāḥ | aṇṇy asyāndhaso madā-
yeti hotuḥ śastrayājyā | tatrapāyiti pibatībhātuḥ śrūyate | madībhātur
yāsv rikshv asti tā madvatyaḥ | tādrīṣyas tritīyaparyāye yājyāḥ ka-
rtavyāḥ | tīṣṭhā hari ity eṣā hotuḥ śastrayājyā | tasyā avasāne ra-
rimā te madāyeti madībhātuḥ śrūyate | evaṁ sarvaṁ udāhāryam |
rātrāv annabhojanād andhasvatīnām ānurūpyam kṣhīrapānāt pītava-
tīnām tata ūrdhvaṁ harsbān madvatīnām | evam ānurūpye sati tat-
tat karma sampiddham bhavati |

4. prathamena | yadā sāmagāḥ prathamena paryāyeṇa stuvate
tadānām stotriyāṇām prathamapādān dvir abhyasyanti | evaṁ śastre
'pi puruḥūtam puruṣūtatam ityādīkāḥ prathamapādā dvir abhyasa-
nīyāḥ | yathā vāra stotram evaṁ śastram ity uktatvāt |

5. madhyamena | ayaṁ ta indra soma ity asyām pīci nīṣuto
adhi barhishi | nīṣuto adhi barhishity evam madhyamaḥ pādo dvir
abhyasanīyāḥ |

6. uttamena | idaṁ hy anv ojasā sutam ity asyām pīci pibā
tv asya girvaṇaḥ | pibā tv asya girvaṇa ity uttamaḥ pāda-ya dvir
abhyasaḥ | atmānam śarīram adhikṛītya vartata ity adhyatmam asu-
rāṇām śarīre vasthūtam vāso hiranyam mānir ity evaṁ ādikam sa-
rvaṁ grāhitam bhavati |

8. pavamānavat | bahishpavamāno mādhyamdinah pavamāna
 ārbhavaḥ pavamānaḥ eety evaṁ ahaṁ pavamānastotratrayaṁ vidyate
 na tu rātrau tad asti | ata ubhayoḥ pavamānatyaṁ kathaṁ sidhyati
 tadasiddhau ea kenopāyenāhaḥ ea rātriḥ eety ete samāvadbhājau bha-
 vataḥ samānabhāgayukte bhavata iti praṣṇavādina āhuḥ | tatrottara-
 m āha

9. yad evendrāya | yad evendrāya madvane sutam, idaṁ
 vaso sutam andha, idaṁ hy anv ojasā sutam iti tābhir etābhis tisri-
 bhīr udgātaraḥ stuvanti hotāraḥ śaṁsanti ahaṁ yathā trishv apī pa-
 vamānastotranāmasu pavamānaśabdo 'nuvṛitta, evaṁ atrāpi tisriḥ
 ṛikshu sutaśabdo 'nuvṛittah atah pavamānaśamyād rātriḥ pavamā-
 navatī | tena prakāreṇobhayaḥ pavamānavattve sāmye sati tulyabhā-
 gatvaṁ sidhyati |

10. pañcadaśastotram | agniśtomaastotrāṇi dvādaśa | ukthya-
 stotrāṇi trīṇi, etāny ahaṁ prayujyaute | tasmād ahaḥ pañcadaśasto-
 tropetam | rātrau tu na tāni vidyante | katham pañcadaśastōtrasā-
 myena taylor bhāgasāmyaṁ sidhyatīti praṣṇaḥ | tatrottaram āha |

11. dvādaśa | dvādaśasu camasaḥaparyāyeshu dvādaśa sto-
 trāṇi vidyante | tāny apīsarvarāṇi | rātrāv anuṣṭheyaṇāṁ chaṇḍasam
 apīsarvarasamjñā pūrvam uktā | taiḥ chaudobhir nishpādyatvāt sto-
 trāṇy api tannāmakāni | rathantarasāmnā nishpādyam yat samdhi-
 stotram tatra tisro devatāḥ śrūyante | tābhiḥ stotavyābhis tisribhir
 devatābhiḥ stotram api tredhā bhūdyate | tena kārṇena rātriḥ pa-
 ñcadaśastotrā sampannā | tathā saty ubhayor ahorātrayoḥ stotrasam-
 khyāsāmyāt samānabhāgopetatvaṁ sidhyati |

12. parimitam | udgātaraḥ parimitam yathā bhavati tathā
 stuvanti | trivṛt pañcadaśaḥ saptadaśa ekaviṁśa ity evaṁ caturbbhir
 eva stomair atra sarvastotranishpatteḥ | hotā tv aparimitam yathā
 bhavati tathānuśānsati | śaṁsanīyā pīca etāvatyā eveti sarvatrānuga-
 tasya samkhyāniyamasya kasyacid abhāvāt | pūrvabhāvīnaḥ stotrasya
 parimitatvaṁ uttarabhāvīnaḥ śastrasyāparimitatvaṁ ca lauṛikanyā-
 yānusāri | loke bhūtam pūrvam sampāditaṁ dhanam parimitam | iyad
 eveti niyatir asti | bhavyam itaḥ paraṁ sampādāniyaṁ dhanam apa-
 rimitam | trīṣṇūyā niravadhikatvenaitāvad eva sampādayiṣhyāmi na
 tv adhikam iti niyater abhāvāt | tasmād uparitanāśānsabāhulyaṁ
 aparimitadhanaprāptyai bhavatīty abhipretya hotur aparimitam anu-
 śānsanam |

13. atīśānsati | stotragatām ṛiksamkhyām atilanghya hotā śa-
 nsatīti yad asti tad yuktaṁ eva | loke hy ātmānam atilanghya pra-
 jānāṁ cāvasthītatvāt | svayam eka eva, putrādāyas tu bahavo gava-
 ṣvadipaṣavaḥ ea bahavaḥ |

7.

1. vahatum | vahanasya vivāhasyālaṅkārartham māṅgalyārtham
ca varasya purato vahanīyo haridrāgudādimāṅgaladravyasaṁgho va-
hataḥ | yad etad riksahasraṁ yājñikā āśvīnasahasraṁ ity ācakṣate
tat sahasraṁ eva vahaturūpeṇa pratyabhijñātavān

3. śakunir iva | yathā lōke śakuniḥ kaścit pakṣi padbhyāṁ
bhūmiṁ dṛḍham avashṭabhyotpatishyan ūrdhvamukhotpatanaṁ ka-
rtum ichan pakṣyantaram abhulakṣhya dhvanim karoti | evam asau
hota tadarāṁ ghaṭanaṁ kurvann āhavam paṭhet | tad etad Āśva-
lāyanācāryaiḥ spasthīkṛitaṁ | prāya pratiprasrīpya paścāt svasya
dbishnyasyopaviśet samastajāṅghorur aratnibhyāṁ jānubhyāṁ copā-
stham kṛitvā yathā śakunir utpatishyan | upasthakṛitas tv evāśvinam
śanīset (6, 5, 4) iti

4. tasmin | tasminn āśvīnaśastre devāḥ parasparam na sama-
jānata | sāmjñānam pratipattiṁ nākurvan |

8.

1. tasmād agneyam | Āśvalāyana 6, 5, 2.

9.

1. akulayat | dagdhavān |

10.

1. tad āhuḥ | tat tasminn āśvīnaśastre kecid abhijñā evam
āhuḥ | devānām madhye yo 'yaṁ Suryo 'sti sa nātiśasyaḥ | Suryam
atilaṅghya śaśanaṁ na kartavyam | tathā chandaśam madhye bṛi-
hatim atilaṅghya śaśanaṁ na kartavyam | Sūryasyopāsakeshu bra-
hmavarcasapradatvāt tadatilaṅghane brahmavarcasaṁ naśyet | bṛi-
hatyāḥ prāparūpatvāt tadatilaṅghane prāṇān vināśayed iti teshām abhi-
prāyaḥ |

5. yad u bārhatāḥ | atrottarasyā rīcaḥ viśṭārapanīktitve 'pi
pragrathaneua bṛihatīsampādauād bṛihatim atilaṅghya śaśanaṁ na
bhavishyatyety etad darśayati |

asmin pragāthe pūrvasyā rīcaḥ śattriṇśadakṣharatvāt pādacatu-
ṣṭayopetatvāc ca sā svabhāvata eva bṛihatī | punar api tasyāḥ caturtha-
pādam aṣṭākṣharaṁ dvir āvartyetarasyā rīcaḥ prathamārdhena vi-
ṁśatyakṣhareṇa saha pragrathya śattriṇśadakṣharā dvitīyā bṛihatī
sampādaniyā | tatrāpy antimam pādam aṣṭākṣharaṁ dvir āvartyo-
ttarārdhena viṁśatyakṣhareṇa saha pragrathya tṛitīyā bṛihatī sampā-
daniyā | evaṁ sati bṛihatyā atikramo na bhavati |

15. citaidham | yad etad āśvinam śastram asti tad etac citai-
dham uktham iti rahasyābhijñā ācakṣate | citā edbhā kṣhṭhasamuha

manushyaṃ dagdhuṃ yaśmiñ chmaṣānasthāne tat sthānaṃ citaidham |
tatsadṛiṣam idam ukthaṃ śaṣtram |

11.

1. brāhmaṇaspatyayā | brīhaspate ati yad aṛya ity eshā
brāhmaṇaspatyā |

13. yad u trisṭūbham | triḥ prathamām trir uttamām iti
nyāyena paridhānyāyās trir avṛttir asti | iyaṃ trisṭup trir avartya-
mānā dvātriṣṭadadhikaśatākṣarā sampadyate | tadakṣhareshu sarva-
chandasām antarbhāvayitum śakyatvād iyaṃ sarvāṇi chandāṇsy abhito
vyāpnoti | ato brīhatyā api tadvyāptaivān nāsty atikramah || yad
uktaṃ Sūtrakāreṇa | āśvinena graheṇa sapuroḍaṣena caranti (6, 5, 23)
iti, tatrobhayaṛthaṃ yājñam vidhatte |

14. gāyatrīā ubhā pibatam āśvineti gāyatrī | āśvinā vāyuneti
trisṭup | tābhyām vashaṭkuryāt | yājyātvena tad ubhayam pāṭhed ity
arthah |

12.

1. caturvīṣam | agniṣṭoma ukthyaḥ shodaśy atirātraś cety
evam catuṣṣaṣṭho jyotiṣṭomaḥ sārḍhenādhyāyashoḍaṣakenābhihataḥ |
athaitac catuṣṭayam upajīvyā pravartamānaṃ gavāmayanānāmakaṃ
saṃvatsarasatram abhidhātavyam | saṃvatsaragateshu śaṣṭyadhiḥka-
ṣatatrayaḍivaseshv ekaikasmin divase pūrvoktānām catasṛbhiḥ saṃ-
sthānām madhye kayācit saṃstheyā yuktah somaprayogaḥ sarvo 'py
anushṭheyaḥ | so 'yam ekaikadīnasādhyah somaprayogo vedeshv ahaḥ-
ṣabdena vyavahriyate | saṃvatsarasyādye divase kaṣcid atirātrasaṃ-
sthaḥ somaprayogo 'nushṭheyaḥ | tadanantarabhāvinī dvitīyadivase
'nushṭheyaṃ somaprayogaṃ vidhatte |

caturvīṣanāmakaḥ kaṣcit stomaviśeshah | sa eḥ Chandogair evam
āmnāyate | aṣṭābhyo hīṃkaroti sa tisṛbhiḥ sa catasṛbhiḥ sa ekayā |
aṣṭābhyo hīṃkaroti sa ekayā sa tisṛbhiḥ sa catasṛbhiḥ | aṣṭābhyo
hīṃkaroti sa catasṛbhiḥ sa ekayā sa tisṛbhiḥ (Tāndya 3, 8, 1) iti |
asyāyam arthah | stōtrasādhārābhūte triḥ vidyamānās tisra pīca
avṛttivisesheṇa caturvīṣatisaṃkhyāka pīcaḥ kartavyah | sā cāvṛttis
tribhiḥ paryāyāḥ sampadyate | tatra prathamā paryāye prathamām
pīcam trir abhyasya sa udgātā tābhis tisṛbhiḥ gāyet | dvitīyām pīcam
catuvāram abhyasya tābhis catasṛbhiḥ gāyet | tritīyā pīcaḥ sakṛd
eva pātho na cāvṛttih | evam prathamaparyāye 'ṣṭā pīcaḥ sampa-
dyante | tābhiḥ hīṃkaroti | udgāyet | dvitīyaparyāye prathamāyāḥ sa-
kṛt pāthah | dvitīyāyās trir avṛttih | tritīyāyās catur avṛttir ity
evam atrāpy aṣṭāṃ sampadyante | tritīyaparyāye prathamāyās catur
avṛttih | dvitīyāyāḥ sakṛt pāthah | tritīyāyās trir avṛttir ity evam

atrāpy ashtāu sampadyante ; tat sarvam militvā caturvīṁśatisaṃkhyā
 rīco bhavanti ; so 'yaṃ caturvīṁśastomaḥ' anena stomena stotrāṇi
 yasminu ahaṃ nishpadyante tad ahaṃ caturvīṁśam ! tādṛīṣam etad
 ahaṃ upayānti | anuśiṣṭhe'yuh ! atra satreshu sarvatropayanṭy āsata
 iti śabdāy anuśiṣṭhānaparam etābhyāṃ vīdhānam eva satratvaliṅgam ;
 tatra ye yajamāṇas ta pitvīja iti srutyantarād pitvījāṃ sarveshāṃ ya-
 jamānatvenopayanṭīti bahuvacanam ! tasyaitasyāhna ārambhāṇīyam iti
 nāmadheyam ;

2. yady apy etasmād ahaṃ pūrvabhāvimī prāyaṇīyākhye 'hani
 satram prārabdham ; tathāpi 1) prāyaṇīyasyātivātrasaṃyuktasya saṃ-
 vatsaropakramasādhārāṇatvād asya satrasya viśeṣheṇa prārambho
 'smīn eva bhavatiṭi abhipretyaitasyārambhāṇīyatvam eva yuktam |

7. tasya shasṭiṣ ca ekaikasya stotrasya caturvīṁśatisaṃ-
 khyāyāvṛttitvāt tatratyāḥ stotravyogā rīcas caturvīṁśatiḥ sampadya-
 nte ; tathā sati daśasu stotreshu catvāriṁśadadhikāṃ śatadvayam
 pañcasu stotreshu vīṁśatyadbikāṃ ekāṃ śatam etad ubhayaṃ mili-
 tvā shasṭyadbikaśatatrayaṃsaṃkhyāyākāḥ stotriyāḥ sampadyante ;

8. agnishiṭomaḥ | yad idaṃ dvitīyam ahaṃ so 'gnishiṭomaḥ kar-
 tavyaḥ | agnishiṭomasya saṃvatsarasatrarupatvāt katham iti cet ; tad
 'ueyate | agnishiṭomād anya nṅthyādirupaḥ kaṇcid api kratuh saṃva-
 tsarasatratrayavabhinna etad ahaṃ naiva dādihāra , naiva dhārayitum
 śaktah anupadiṣṭhāny aūgāṃ sarvāṇy agnishiṭomād atidiṣyante ;
 tad etad agnishiṭomasya dhārayitritvam ; tasmiād agnishiṭomavyatī-
 riktah kratuḥ etad ahaṃ na vivyāca | vivektum anuśiṣṭhāpayitum na
 śaktah | ity evaṃ pakṣāntaravādināṃ abhiprāyaḥ | asmin pakṣe
 stomavyeṣhaṃ vidhatte |

9. sa yadi , agnishiṭomapakṣe bahiṣpavamānamādhyaṃdina-
 pavamānābhavapavamāneṣhu trīṣu stotreshu ashtācatvāriṁśanāma-
 kāḥ stomaḥ kartavyaḥ sa ca Chandogair evaṃ āmnātaḥ ' shodāṣa-
 bhyo hīṃkaroti sa tisribhiḥ sa dvādaśabhiḥ sa ekayā ' shodāṣabhyo
 hīṃkaroti sa ekayā sa tisribhiḥ sa dvādaśabhiḥ | shodāṣabhyo hīṃka-
 roti sa dvādaśabhiḥ sa ekayā sa tisribhiḥ (Tāṇḍya 3, 12, 1) iti | prā-
 thame paryāye prathamāyā rīcas trīr āvṛtīḥ | dvitīyāyā dvādaśakṛitva
 āvṛtīḥ | tṛtīyāyāḥ sakṛit pāṭhaḥ dvitīyaparyāye prathamāyāḥ
 sakṛit pāṭhaḥ dvitīyāyāḥ trīr āvṛtīḥ | tṛtīyāyā dvādaśakṛitva āvṛ-
 tīḥ | tṛtīyaparyāye prathamāyā dvādaśakṛitva āvṛtīḥ | dvitīyāyāḥ
 sakṛit pāṭhaḥ tṛtīyāyāḥ trīr āvṛtīḥ militvāshṭācatvāriṁśat stotri-
 yāḥ sampadyante so 'yaṃ ashtācatvāriṁśastomaḥ' | tam etam pava-
 māneṣhu trīṣu kṛitvā śiṣṭeṣhu navasu stotreshu caturvīṁśastomaṃ
 kuryāt ; tathā sati pavamānastotreshu catuṣcatvāriṁśadadhikaśatasāṃ-

1) tathāpy tayā alle vier Hss.

khyākāḥ stotriyāḥ sampadyante ' itarastotreshm shoḍaśādhikaṣata-
dvaya-samkhyākāḥ | tato militvā shashtyadhikaṣatatraya-samkhyākā
bhavanti |

13.

1. bṛihadrathamtare tvām id dhi havāmaha ity asyām
ṛicy utpannam sāma bṛihat abhi tvā śūra nonma ity asyām ṛicy
utpannam rathamtarām ete ubhe api yajñākhyasya samudrasya
samyak paratrasādhanabhute nāvau ' samvatsarasatrasya samudra-
rūpatvaṁ śākhāntare darśitam | samudraṁ vā ete pra plavante ye
samvatsaram upayanti (Ts. 7, 5, 1. 2) iti | tathā sati tatpāranaya-
nahetvoḥ sāmnoḥ naurūpatvaṁ yuktam ' ato bṛihadrathamtararūpā-
bhyām nabhyām eva samvat-aram satrarūpaṁ samudraṁ taranti |
gavāmāyasya pāram gachantīty arthaḥ |

4. te ubhe ubhe sāmāni na samavasṛijye na parityājye |
ekasyāpy ananishthānam ubhayaparityāgaḥ |

ye sāmadvayam api parityajanti teshām evāyam doṣa iti darśa-
yitum ubhe samavasṛjeṣur iti punar abhidhānam | ubhayorū sāmnoḥ
vikalpitatyād ekaparityāge doṣo nāstīty etad darśayati |

5. tad yadī | tat tayor sāmnoḥ madhye yadā rathamtarām
parityajeyur bṛihad evānuti-śthitvā | tadā bṛihataiva prayogasam-
pūrteḥ phalata ubhayam apy aparityaktam eva bhavati | evam bṛihāt-
parityāgapakṣe rathamtareṇaiva sampūrṭiḥ |

6. yad vai | prishthiyashadahe shaṭsv api divaseḥu kramena
prishthastotranishpādakām shaṭ sāmāni: rathamtarām vairupam bṛi-
had vairājam śākvaram raivatam iti | tatra rathamtarasya bṛihataḥ
cotpattishthānam purvam nktam yad dyāva indra te ṣatam ity asyām
ṛicy utpannam vairupam sāma pibā somam indra mandatu tvety
asyām ṛicy utpannam vairājam sāma | pro shv asmai puroratham
ity asyām gṛyamānam śākvaram sāma revatir nahi | sadhamāda ity
asyām givāmānam raivatam sāma tatra bṛihadrathamtarayoḥ evā-
trottaraśthānyatvād aśhasāmaphalasuddhyartham ete ubhe aparitya-
kte eva bhavataḥ | ubhayaparityāgaḥ sarvathā na yogya ity arthaḥ |

8. ye vā atah | ye vai ke eana maudabuddhayaḥ satriṇo 'ta
arambhanīyam caturvīṣam abah prārabhyordhvan anulomiyenaita
samvatsarasatram upayanty anuti-śthanti te satriṇo guruḥ vai pra-
dham eva bhāram abhimidadhate ' svasyopari śthāpayanti | sa vai
gurur bhārah sam eva śṛipāti bhāravāhikaṁ satriṇo vināśayati |
atha purvoktavailakṣhanyeva ye satriṇa eam samvatsaram parastād
ādita ārabhya vīṇitāḥ karmabhiḥ purvapakṣagatāir apīvāṇushthā-
yottarapakṣe 'vastāt pratyavarohakramenopaity upayanty anuti-
śthanti | sa vai ta eva satriṇaḥ svasti kṣhemena samvatsarasatrasya

pāram samāptim aśnute | prāpnuvanti | ayam arthaḥ | asti kiṃcid vishuvannāmakaṃ samvatsarasatrasya madhye pradhānam ahaḥ | tasyādhaṣṭāt shaṇ māsaḥ | so 'yaṃ prathamāḥ pakshaḥ | upariṣṭād api shaṇ māsaḥ | so 'yaṃ uttarāḥ pakshaḥ | yathā loke kasyāście chālāyāḥ stambhayor pūrvam dīrgham vaiśam prauḍham prasāryobhayor pārśvayor pakshadvayaṃ kurvanti. evaṃ samvatsarasatrasyāpi | tathā ca śākhāntare śrūyate yathā śālayai pakshasī madhyamaṃ vaiśam ablu samāyachati | evaṃ samvatsarasya pakshasī divākīrtyam abhi saṃ tanvanti (Tb. 1. 2. 3. 1) iti | divaiva mantrāṇāṃ kīrtanīyatvād vishuvannāmakaṃ ekam divākīrtyam | tatra pūrvapaksharūpe māsaśaṭke yaḥ prayogakramaḥ | evaṃ uttarapakshē 'pi māsaśaṭke tenaiva krameṇa sa prayogo yady anuśṭhīyeta tadānīm atibhāraḥ syāt | nutanānuśṭhānaviśeśhābhāvenāhasye sati vaikalyam bhavati | sa eva bhāra ity ucyate | atas tatparihārārtham pūrveshu shaṭsu māseshu yāni karmāṇi yenānupūrvyeṇānuśṭhītāni, tāni karmāṇy uttarēshu māseshu tadviparītakrameṇānuśṭhītheyāni | tathā saty ālasyābhāyād avighnenaiva samvatsarasatram samāpyata iti |

14.

1. yad vai | athāsminn arambhāṇiye eaturvīṃṣe 'hni nishkevalyaśtre kiṃcid viśeṣam vidhatte

yad etad dvitīyaṃ eaturvīṃṣam ahaḥ | tad eva samvatsarasatrasyopāntyaṃ mahāvratākhyam ahaḥ bhavati | ārohakrameṇa eaturvīṃṣākhyam pūrvapakshagataṃ dvitīyaṃ ahaḥ | avarohakrameṇa mahāvratākhyam upāntīyatvād dvitīyaṃ ahaḥ bhavati | anena dvitīyatvasāmyena taḥ paraspārākhyam upacāryate | kiṃcobhayatra brīhaddivasāmyam asti | tad id āsa bhuvaneṣhu jyeshṭham ity etat suktam brīhaddivasābdena vivakṣitam prauḍhasya dyulokasya prāptihetutvāt | etad evobhayatra nishkevalyaśtre kriyate | tathā saty asmin dvitīye 'hni eaturvīṃṣamānake brīhaddivanāmnā tad id āsetyādīnā nishkevalyaśtrīgatasuktayuktena hotā reṭaḥ sūceti tad ahaḥ | tad etat siktam reto mahāvratīyenopāntīyenaīnā brīhaddīkhyānīshkevalyasuktayuktena prajānāyati | atra sūtrasamvatsaramadhyā eva reṭaḥsekaḥ prajānāṇāṃ ca dvitīyopāntīyadivasayor sampānnaṃ | tato loke 'py aśaukasmin samvatsare reṭaḥseka utpattiḥ cety ubhayaṃ sampadyate | yasmād dvitīyopāntīyayor ahnor ubhayor api mīḥtvā prāṇino janmarūpaṇi ekam kāryam apekṣitam | tasmād brīhaddivanānakena suktenobhayatra nishkevalyaśtraṃ samānam ekarūpaṃ kartavyam |

3. yo vai yaḥ pumān samvatsarasatrasya samudrasthānīyasyāvaram arvāktirasthānīyam prathamam ahaḥ, pāram paratīrasthānīyam antīmam aho yo veda, tayo ahnor anuśṭhīyaṃ kartavyaṃ niścinoti | sa pumāu avighnenaiva samvatsarasatrasya pāraṃ samāptim

prāpnoti | yo 'yam atirātrasamsthah sa evāsya prāyaṇiyah | ārambhe
'nushṭheyatvād arvāktirasthāṇiyah | sa evātirātrah punar udayaniyah |
samāptāv anushṭheyatvāt paratirasthāṇiyah |

5. yo vai | avarudhyate svādhmāṁ kriyate yena prārambharū-
pena karmaṇā tat karmāvarodhanam | udrudhyate samāpyate yena
karmaṇā tad udrudhanam | anyat pūrvavat |

7. yo vai | prāyaṇiyo 'tirātrah praśabdasāmānyāt prāṇa ity
ucyate | ucchabdasāmānyād udayaniyo 'tirātra udānah |

15.

1. jyotiḥ | atha māsakṛtividhauyābhiplavashāḍahe pūrvabhā-
garūpāni trīṇy ahām vidhatte |

stomaśabdo jyotirādibhiḥ pratyekam abhisambadhyate | tathā
sati jyotiḥśtomo goṣṭoma āyusṭoma ity etair ahobhir yanti | 'anu-
tiṣṭheyur ity arthah | tad etad ahastrayaṁ tritvasāmānyāt krameṇa
lokatrayarūpam | śākhāntare 'py etad darśitam | jyotiḥśtomam pra-
thamam upa yanty, asminu eva tena loke prati tiṣṭhanti. goṣṭo-
mam dvitīyam upa yanty. antarikṣha eva tena prati tiṣṭhanti. āyu-
śtomam tritīyam upa yanty, amuṣminu eva tena loke prati tiṣṭha-
nti (Ts. 7, 4, 11, 1) iti |

2. sa evaishah | trayāṇām pūrvoktāṇām evāhnām samūhah
punar anushṭhiyāmāna uttaras tryaho bhavati |

16.

6. annādyam | pratimāsam annādyam prāpnuvanto lokadvayā-
rthaṁ gachanti | pratimāsam śaḍahapañcakam anuṭiṣṭheyur iti tāt-
paryārthah | tatra catvāro 'bhiplavāḥ śaḍahāḥ pañcamas tu pri-
shṭhyah śaḍaha iti Sūtrakārair abhidhānāt | ayaṁ viśeshah śākhā-
ntare drashtavyah | Vgl. Ts. 7, 5, 3.

17.

1. Ādityānām gamanasāmānyād gavām ādityatvam

6. yathā vā | atihādityāyane hahkṛiptiṁ vidhatte |

atra vāśabdo na vikalpārthah kṛiptu gavāmayanaprakaraṇyāvri-
ttyarthah | gavāmayane prāyaṇiyākhyam prathamam aho, 'tirātrasa-
sthaṁ caturvīṇam ukthyam ahar dvitīyam | tatra yathā tathaivādi-
tyānām āyane 'pi, tata ūrdhvaṁ viśeṣo 'sti | sarve 'bhiplavāḥ śa-
ḍahāḥ, pūrvoktābhiyām prathamadvitīyābhiyām ahobhiyām anyāni sar-
vāṇy ahany akshyanti | vyāptiṁ karishyanti | gavāmayane tv ekai-
kasmin māsi catvāra evābhiplavashāḍahāḥ | ata idam vaśhamyam |
tad idam Ādityānām ayanam |

7. prāyaṇiyah | prathamadvitīyam atikrāntāni sarvāṇy ahani

prishṭhyashaḍahair vyūptānity etāvān atra viśeṣaḥ | athavā | ākshya-
ntiṣabdo 'harviśeṣhanāmadheyam | tathā ca Baudhāyana āha | abhi-
jīd vishuvāṇ viśvajīd daśamam ahar mahāvratam udayaniyo 'tirātra
ity etāny ākshyanti bhavantīti | tad etad Bandhāyanasya matam |
anyad api yāny anyāni prishṭhyābhiplavebhyo iti Śālikācārya mone:
yāni cānyāni prishṭhyābhiplavebhyo daśamāc cety Aupamanyava iti |
tathā sati prāyaṇīyārambhaṇīyābhyām abhiplavashaḍahabhyāḥ cānyāni
yāny ahāni santi tāny ākshyanty etannāmākāntī ubhayatra vyākhyā-
nam | sarvathāpy asty enayor ubhayor api gavāmayanād viśeṣaḥ |
gavāmayane hy ekasmin māsī catvāro 'bhiplavāḥ śhaḍahāḥ pañcamah
prishṭhyāḥ śhaḍahāḥ | tathā cāśvalāyana āha | atha gavāmayanam sa-
rvakāmāḥ | prāyaṇīyacaturvīṣe upetya caturabhiplavān prishṭhyapa-
ñcamān pañca māsān upayanti (11, 7, 1) iti | Ādityānam āyane pri-
shṭhyāḥ śhaḍaho nāstīti | Augrasām āyane 'bhiplavāḥ śhaḍaho nā-
stīti vaiśṇavyam |

8. paryāṇaḥ | parito 'yanasya gamanasya sādhanabhūtaḥ |

18.

1. ekaviṃśam | Chāndogabrahmaṇe saptabhyo himkarotityā-
dinā vihito yo 'yam ekaviṃśaḥ stomaḥ tenaiva stomaṇsya sarvastō-
trapravṛtter idam ahar ekaviṃśam ity ucyate | tatra vishuvannāma-
kasamvatsarasatrasya ye pūrve śhaṇ māsā ye cottare taylor māsa-
śhaṭkayor ubhayato vartamanayor madhye tad etad ahar anuṣṭhe-
yam | etac ca nobhayor māsaśhaṭkayor antar bhavati kṛtṛv atiriktam
ekam | tathā cāśvalāyana āha | atha vishuvān ekaviṃśo na pūrvasya
pakṣas'o nottarasya (11, 7, 7) iti |

2. etena | purā devā tenāhnā svargalokākhyam lokam Ādityam
udayachan | ita uddhvam prāpitavantaḥ | tathā ca śākhāntare paṭhyate |
ekaviṃśa esha bhavati | etena vai devā ekaviṃśena | Ādityam ita utta-
manī suvargam lokam ārohayantu (Tb. 1, 2, 4. 1) iti |

3. sa eshaḥ | yo 'yam Ādityo 'sti sa esha ito bhūlokād āra-
bhya ganyamāna ekaviṃśatisamkhyāpurako bhavati | tathā cānyatrāmnā-
yate | dvādaśa māsāḥ pañcartavaḥ traya ime lokā asāv Āditya ekavi-
ṃśa iti | athavā atraiva vishuvataḥ purastāt pañcāc ca vakshyamā-
ṇam aharadaśakadvayam apekshya vishuva ekaviṃśa ity ucyate | asmin
pakṣa idam vākyam uttarāśeṣatvena yojanyam |

4. tasya daśa | divaiva kīrtayām mantrajātām yasmin vishu-
vaty ahaui tad ahar divākīrtayām | tasyāhuo 'vastād adhobbāge daśā-
hām bhavanti | parastād ūrdhvaḥbhāge 'pi daśāhāni bhavanti | taylor
daśakayor madhya esha ekaviṃśo vishuvān vartate | tasya vishuvato
'dbastāt pūrvapakṣe śhaṣṭhe māse svarasāmāno 'harviśeṣāḥ trayas
tebhyāḥ pūrvam abhijidakhyā ekāhaḥ tataḥ pūrvam prishṭhyāḥ śha-

ḍaha iti | daśāhāni vishuvadurdhvaṃ tu pratyavarohakrameṇa trayah svasarāsmānas tato viśvajidākhyā ekāhas tata ūrdhvaṃ prishṭhyah śhaḍaha iti daśāhāni | evaṃ ubhayoh pārsvayor aḥnāṃ daśasamkhyopetatvād virāt | etasyāṃ ubhayato 'vasthitāyāṃ virāḍy ayam ekaviṃśaḥ pratisṭhitaḥ | yathoktagaṇanayā virāḍi pratisṭhām eva hiṣa-bdopetena vākyaena spashṭīkaroti | tasmād ubhayato virāddvayena rakshitatvād esha Ādityo vishuvadahaḥsthāniya imāḥ lokān antaraiśhām lokānām sarveshām madhye yaṇ gachann api na vyathate | vyathām na prāpnoti | vishuvān apy ekaviṃśa, Ādityo 'py ekaviṃśaḥ | tasmād ubhayor ekatve sati vishuvato yad virāddvayopetatvaṃ tad evāditasyobhayato virāttvaṃ bhavati | Ādityasya vyathārāhityena vishuvato vaikalyarāhityaṃ sidhyati | athavā | vishuvato yathā virāddvayam ubhayato rakshakam evaṃ Ādityasyāpy adhaṣṭād upariśṭāc ca vartamānaṃ lokadvayam | etad evābhipretya śākhāntare śrūyate | tasmād antaremau lokau yaṇ sarveshu suvargeshu lokeshv abhitaṇṇi eti (Tb. 1, 2, 4, 1) iti || atha vishuvato ubhayataḥ samīpavāttinaḥ svasarāsmākhyān aharviśeshān praśaṃsati | tasya vai etc.

5. stomā vai | saptadaśastomayuktāḥ svasarāsmāno 'harviśeshāḥ, stomaśabdenātra vivakṣitāḥ |

atrārthavādena pūrveshūttareṣu ca trishv aḥassu saptadaśastomāvidhir unneyaḥ | tathā ca śākhāntare śrūyate | ukthya eva saptadaśāḥ paraśśāmanāḥ kāryāḥ (Tb. 1, 2, 2, 1) iti | svasarāsmākhyānām eva paraśśāmeti nāmāntaram |

19.

3. raśmayo vai | ye bandhanahetavo raśmayas tatsnāniyāny asmin vishuvati divākīrtyāni divaiva paṭhanīyāni pañca sāmāni | teśhām madhye mahādivākīrtyauṇmakam ekaṃ sāma | tae ca vibhrād bṛihat pibatu soṃyam madhv ity asyām ricy utpannam | tatsamayuktam prishṭhastotraṃ kartavyam | tathā vikarṇākhyam ekaṃ sāma | tae ca priḥkasya vṛishṇo arushasya nu saha ity asyām ricy utpannam | tad etad brāhmasāma kartavyam | brāhmaṇācchaśinam abhilaḥkṣya gīyamānam brāhmasāma | tathā bhāśākhyam aparāṇi sāma | tad api priḥkasyety asyām evotpannam | tae cāgnisṭomasāma kartavyam | yena sāmnaḡusṭomasamsthā samāpyate tad agnisṭomasāma | bṛihadrathāntare prasūddhe bhavataḥ | mādhyamdinārbbhava-pavamānayoḥ kartavyatvāt |

4. udita Āditye | prakṛitāv ādityodayāt praḡ eva prātaranuvākāḥ paṭhyate, atra tu sarvasyāhuo divākīrtyatvasiddhyartham udāyād ūrdhvaṃ anubruyāt |

5. sauryam | Suryo devatā yasya paśoh so 'yaṃ sauryaḥ | nyangaṇi varṇantareṇa sampāditaṇi cihnam | tad yasya nāsti so 'nya-

ngah | tādriṣaḥ¹⁾ cāsau śvetaḥ ca so 'yam anyāṅgaśvetah | vāṇānta-
reṇāmīṣṛitah sarvaśveta ity arthaḥ |

6. ekaviṁṣatīm | etad viśhuvanuāmakam ahar ekaviṁṣastoma-
yuktatvāt pratyakśhād dhi śakśhād eva mukhyam evaikaṁviṁṣam | ta-
smāt sāmīdhenīmām ekaviṁṣatisamkhyā yuktā | atra codakaprapāṇāḥ
pañcadaśa, dhāyyāḥ śaṭṣamkhyākā ity ekaviṁṣatīḥ | tathā cāṣvalāyana
āha | viśhuvān divākīrtiyāḥ | udite prātaranuvākāḥ | prithupāja ama-
rtya iti śiṣād dhāyyāḥ sāmīdhenīmām | sauryāḥ savanīyasyopālambhyāḥ
(8, 6, 1) iti |

7. ekapañcāśatam | tasmīn chastre stotriyānurupayos tricayoh
śhaḍ ṛicah¹⁾ | yad vāvanety ekā dhāyyā | bṛīhadhrathamtarayor yoni
dve | uttamaśūnapragāthasya pragrathanena tisrah | nṛiṇām n tvā
nṛitanam iti tisrah | yas tigmaṣṛiṅga ity ekadaśarcal¹⁾ | abhi tyam iti
pañcadaśarcal¹⁾ | ity evam ekacatvāriṁṣat | tatra prathamayā trir abhya-
stayā saha tricatvāriṁṣat | indrasya nu vīryāpity asmin pañcadaśarce
sukte¹⁾ śhṭan nava vā śauśauīyāḥ | tatrāśhṭatvapakṣha ekapañcāśad
bhavanti | navapakṣhe dvipañcāśat | tacchaṁsanād ūrdhvam indrasya
nu vīryāpity aśya śūktasya madhya aindriṁ nividam dadhyāt | tata
ūrdhvam punar api tāvatīr ṛicah¹⁾ śauśet | tathā sati śatasamkhyāsam-
pattya puruṣāyuhśanyam bhavati | indriyāṇi ca śatasamkhyāsu nā-
dīṣhu saṁcārāc chatam bhavanti tadīyavyāpārāḥ ca tathā śatasam-
khyākāḥ | evam sati yajamānam sampuṇam āyushi vīrya indriyeshv
avasthāpayati |

20.

1. dūrohaṇam | duḥśaṅkaṁ rohaṇam yasminn ādityamaṇḍale
tad durohaṇam | tatrārohaṇasya sādhanatvān mantrasvarupam api
durohaṇam ity ucyate | tad rohati | ārohanārthan śauśed ity arthaḥ |
yadvā¹⁾ mantrasya duḥśaṅka uccāraṇaviśesho durohaṇam | sa ca vi-
śeṣah śūtre (Aṣṭalāyana 8, 2, 14) 'vaganṭavyāḥ | tam rohati | vi-
śhṭam uccāraṇam kuryād ity arthaḥ |

29. ime evaitat¹⁾ etatpāṭheṇa hotā āmēshyaṁ ca āgamishyann
api parāmeśhyaṁ ca punar api parāvṛitya gamishyann api ime eva
dyāvāprithivīvā evammantrayate |

21.

2. sa pacchah¹⁾ | dvedhā suktasya śauśanam ārohakrameṇāva-
rohakrameṇa veti | tae cārohe caturvāram āvartanīyam | prathamā-
vṛittau pacchah¹⁾ pādaśah paṭhet | ekaikasmīn pāde 'vasānam kṛtvā
śauśet | dvitīyasyām āvṛittāv ardharāśa ekaikasmīn ardhe 'vasānam

1) Alle vier Hss. cihvam anyāṅgaṁ tādriṣaḥ.

kṛitvā paṭhet | tṛitīyasyām āvṛittau tripadyāvṛittiyā pādātraye 'vasānam kṛitvā paṭhet | catvṛthyām āvṛittāv avasānarahitatayā sampurnatayā saṁset |

3. tripadyā | pratyavarohakrame prathamāvṛittau pādātraye 'vasānam | dvitīyāvṛittāv ardharce 'vasānam | tṛitīyāvṛittau pāde 'vasānam |

4. atha ye . ekasminn eva loke kamo yeshām ta ekakāmāḥ | svargam lokam eva kāmāyante na tv imaṁ lokam | teshām parāucam eva pratyavarohitam eva rohet | śāstram paṭhet |

6. mithunāni | mithunaśabda ekatvanivarakaḥ | tato bahunīty uktam bhavati | yas tigmaśṛiṅga ityādīni trauṣṭubhāni | divaṣ cid aśya varinetyādīni jāgatāni tad etac chandodvayam mithunasadṛiṣam | paśavo 'pi mithunātmakāḥ . chandāsi paśusādhanatvāt paśavaḥ | atas teshām saṁśanam paśuprāptyai bhavati |

22.

1. yathā vai | yathā loke puruṣo dakṣiṇāvānabhāgābhyāu . bhāgadvayamādhye śirasā ca yuktaḥ | tatā vishuvataḥ śaṁmāsātma-kaḥ pūrvabhāgaḥ puruṣasambandhi-dakṣiṇabhāgasthānīyaḥ | tatṛa-
varoharūpanāśaśatkātmaka uttarārddho vānabhāgasthānīyaḥ | tasmād vānabhāgasādṛiṣyāt uttara ity ācakshate | na tv anuṣṭhānādhi-
kya-vivakṣayā | prabāhuk sato vāmadakṣiṇabhāgau samau kṛitvāvasthi-
tasya puruṣasya śīro yathonnataṁ san madhye 'vatiśṭhate | evam
māsasatkaḥ madhye vishuvāu ntkriṣṭo 'vatiśṭhate | bīḍalam bhā-
gaḥ | tābhyām bīḍalābhyām dakṣiṇāvānabhāgābhyām saṁhitāḥ sam-
yojita eva loke puruṣo bhavati | tad dhāpi tasmād eva bhāgadvaya-
saṁdhānarūpatvāt kāraṇe chṛiṣṭo madhye syūmeva vijñāyate |
syūma syutam | yathā vastrayor saṁdhīḥ suvā syutāḥ samyojito
bhavati | evaṁ śirasi dakṣiṇottarakapālayor saṁdhau syuteva kācid
rekḥā dṛiṣyate | etac ca bhūman patite śuṣke māsasarahite śiraḥka-
pāḍadvayasamūharūpe 'sthāni vispaṣṭam upalabhyate | atah sarvā-
tmanā puruṣasādṛiṣyāt praśasto 'yaṁ vishuvān |

2. tad āhuh | vishuvannāmake nṛkhye 'lani yac chastraṁ vi-
hitam tat tasmān chastre pūrvapakṣiṇa evaṁ āhuh | dakṣiṇāyana-
syottarāyanaśya ca madhye vishuvannāmakas tulāneshasaṁkrānti-
dvayarūpo yaḥ kālavīśeṣaḥ so 'yaṁ vishuvacchabābhidhīyaḥ | sa
ca vyavahārāḥ smṛitiścā pracurāḥ | asminn eva vishuvati kāla etad
alah saṁset | etasminn alani vihitam śāstram alahśabdenopalaka-
kṣyate | etat saṁkrāntidvayam uktam alah uktānām 1) āhūm

1) uktam und uktānām alle vier Hss.

madhye | ukthyaṣastrapetaṣastryogyam ity arthaḥ | ata eva vishuvān vishuvannāmakāṣastravān eva saṃkrāntikālaviśeṣaḥ | tat katham iti | ucyate | tam saṃkrāntikālaṃ vishuvāu vishuvān ity eva sarve vyavaharanti | atas tasmin kāle ṣastrapātho sati yajamānā vishuvanto yogaṣastryuktā bhavanti | sarveshv anuṣṭhātṛiṣhu śreṣṭhātām prāpuṃvantiti pūrvapakṣiṇām āśayaḥ |

3. tat-tat karmāntareṣv api vishuvākhyasaṃkrāntiyukte kāle samāgate sati ṣastram etac chāṁsanīyam iti yat pūrvapakṣiṇām matar, tasmiñ chāstre tan matam nādaranīyam | kṛptu saṃvatsarasatra eva gavāmayane tat purvoktam ṣastram śaṁset | evam sati yajamānā atyantasaṃyogena saṃvatsarakālam etad reto dhārayanto yanti | anuṣṭhanti |

8. vaiṣvākarmaṇam | viśvakarmadevatākam ṛṣhabham puṃgavam savanīyasya codakapṛāptasya paśoḥ sthāna upālabhanīyam dvirūpaṃ varṇadvayopetam ubhayata etam dakṣiṇottarapārsvayorvilakṣhanavarṇena lāñchitam paśum mahāvrataprayogayukte ṣastra-svopāntye hany alabheran |

23.

1. atha dvādaśāho vaktavyaḥ |

2. bhavaty ātmanā | anenārthavādena dvādaśarātrayāgavidhir¹⁾ mneyaḥ | tathā ca śakṣāntare vidhau śrūyate | yaḥ kāmāyeta prajāyeyeti, sa dvādaśarātreṇa yajeta, praiva jāyate (Ts. 7, 2, 9, 1) iti |

6. gāyatryā yathoktāhaḥkṛptir Āṣvalāyanācāryair darṣitaḥ | atha bhārataadvādaśāhaḥ | inam evaikālam prithaksamsthābhīr upēyuh | atirātram agre 'thāṣṭāv ukthyaṁ athāgnishṭomam athātirātram (10, 5, 8) iti |

24.

1. trayaṣ ca | bhārataadvādaśāham vidhāya vyūḍhadvādaśāham vidhatte |

yo 'yam vyūḍhadvādaśāho 'sti so 'yam etādṛiṣaḥ | tatādyaṁtau yau dvāv atirātrau prathamadvādaśau yac ca daśamam abas, tat pariṭyajāyāvaśiṣṭeṣv aḥṣṣu navasaṃkhyākeṣu trayaṣ tryaḥaḥ kartavyaḥ | trirātriḥ kṣeṣit karmaviśeṣaḥ | so 'yam trivāram āvartanīyaḥ | ā daśamam ity atra yo 'yam akāraḥ sa varjanārthaḥ | nipātānām anekārthatvāt | yadvā maryādāyam ayaṁ ān bhaviṣyati | ādyantāv atirātrau daśamam ahaṣ ca maryādām kṛtvāvaśiṣṭo navarāstras tri-avṛttāṣ tryahātmaka ity arthaḥ |

1) dvādaśahayāgavidhir alle vier Hss.

tatra codakena dikshādivikalpo prāptaḥ | ekā dikshā tisro dikshā ityādivikalpasya prakṛitau śrutatvāt | tam vikalpam apavadiṭum niyamaviśeṣam vidhatte | dvādaśāhāni cte.

3. dvādaśa rātrīḥ | prakṛitau tisra evopasadaḥ | tās caikākaṁ caturshu dīneshv avartya dvādaśa sutyādīneshupasado 'nutiṣṭhāti | tābhir dvādaśabhir upasadbhiḥ śarīram eva dhunute | kampayati | śarīragatamāṁsādidhātusōṣaṇena pāpakṣayo bhavati | tathā ca Sutrakāreṇopasaṁhṛitam | yadā vai dikṣitaḥ kṛiṣo bhavaty atha medhyo bhavatīti | upasaddīneshv asya kṣīraṁnātrābharatyād bhavaty eva kṛiṣyam | tad idam sarvaṁ dhūnuta ity anena vivakṣitam | atha dvādaśasu dīneshu samābhishavaṁ vidhatte |

4. dvādaśāham prasutaḥ | bhaved iti śeṣaḥ | dikshopasadaṁ aṅgakarmaṇi | abhishavas tu pradhānakarma |

5. bhūtvā dvādaśāham prasuta iti padadvayam anuvartanīyam | veditā dvādaśasu dīneshu samābhishavayukto bhūtvā purvoktābhir upasadbhiḥ śarīram dhutvā śarīragatam pāpam paritṣajyāta eva śuddha ihaloke bhūtvā paraloke 'pi putāḥ sarvadevatāḥ prapnoti |

25

1. anapakramam | tam Prajāpatiṁ dikshayitvā tatādhvānam anapakramaṇi nirgamanarahitam gamayitvābruvan | ra hi yajñam saṁkalpya dikṣhāṁ kṛtvā tadanuṣṭhānam antareṇa devayajinān nirgantūṁ śakyate |

10. ūrdhvo vai | yo 'yaṁ navarātre prathamā tryahāḥ so 'yam ūrdhvo vai | ārohaprakāra eva | tad yathā | gāyatrāṁ prātaḥsavanam traishṭubham mādhyandinaṁ savanam jāgataṁ tṛtīyasavanam ity ayaṁ svabhāvasiddhaḥ kramāḥ | tasya vyatyāsābhāvād ūrdhva ity ucyate | yas tu madhyāhnaṁ tryahāḥ so 'yaṁ tṛyaṁ vartate | tad yathā | jāgataṁ prātaḥsavanam gāyatrāṁ mādhyandinaṁ traishṭubham tṛtīyam ity atra pātyantam anukramo nāpy atyantam vyutkramāḥ | tasmād ayaṁ tṛyaṁ ya uttamaṁ tryahāḥ so 'rvān adhomukhaḥ | tad yathā | traishṭubham prātaḥsavanam jāgataṁ mādhyandinaṁ gāyatrāṁ tṛtīyasavanam ity etadaharavāktvam | prathamam jāgataṁto dvitīyas traishṭubhāntas tṛtīyo gāyatrānta ity evam ūrdhvatvatiriyaktvārvāktvāni trishv api tryaheshu drashṭavyāni |

26.

4. sa purastāt | yo dikṣhāṁ vāñchati sa pumān dikshopakramāt purā prajāpatidevatākam paśum alabheta | dvividho hi dvādaśāḥ sāgnīcityo niragnīcityaḥ ca | tatragmīcayanyuktapaśuṁ ayaṁ avagantavyaḥ |

6. saptadaśa sāmīdhenīḥ | dvayor dhāyayor prakṣhepena saptadaśasamkhyā sampadyate || āpriyāyāsu viśeṣam vidhatte |

6. tasyāpriyaḥ | paśoḥ prāptihetutvāt prayājā āpriya ity ucyante | tad atra Jamadagninā drīṣṭāḥ samiddho adya manuṣa ityādisūkte samāmnātā drāṣṭavyāḥ || atra codyam udbhāvayati |

7. tad āhuḥ | uktaprājāpatyavyatirikteshu sarveshu paśuṣu āpriyo yatharīṣi bhavanti | yasya yajamānasya gotrapravartako ya rīṣir bhavati tam anatikramya tena drīṣṭā evāpriyo bhavanti | evaṃ saty atrāpi jamadaguigotrajānām eva samiddho adyety āpriya rico yuktā na tv anyeṣām |

13. satram | pūrvam bhāratadvādaśāho vyūḍhadvādaśaḥ ceti dvau bhedaḥ uktau | prakāśantareṇāpi satrarūpo 'hinarūpaḥ cety evaṃvidho dvādaśaḥ | tatra satrapakṣe viśeṣam vidhatte |

yady ayaṃ dvādaśaḥ satrarūpo bhavet | tadānīm satrasya bahuyajamānatvāt sarveṣām yajamānānām agnīm samnyupya sambhūyāṅkatvenāvasthāpya tasmīn sarve yajeraṃ | yajamānatvād eva sarve 'pi dīkṣheraṃ | dīkṣhāṃ kuryuḥ | ya eva yajamānāḥ ta eva rītviḥ ity uktatvena sarve yajamānāḥ samnyuḥ | rītvikkāryam abhiśhvaṃ kuryuḥ | vasantartum abhilakṣyodavasyati, udavaśānyāṃ samāptikālīnām īṣṭīm amutīṣṭhet | vasantartau samāpayed ity arthaḥ |

27.

1. chandāṃsi | atha vyūḍhadvādaśāhe yad etad vyūḍhatvaṃ tad etat praśaṅsitum ākhyāyikām āha | chandāṃsi etc.

vyūḍha chandasam | svasthānaviparītatvenodhāni sthānāntare prakṣiptāni chandāṃsi yasmin dvādaśāhe so 'yaṃ vyūḍha-chandāḥ |

3. chandāṃsi vyūhati | gāyatrīyādīni chandāṃsi vyūhati | tattadāyatanaviparītyasenāvasthāpayet | tacc ca vyūhanam asāratvapra-yuktakālasya parihārāya bhavati |

6. naudhasena | nam indra sutam pibaty aśvām rīcy utpa-mnaḥ sāmā naudhasam | tvām idā hyo nara ity aśvām rīcy utpa-mnaḥ sāmā syaitam |

9. uśhān | aśvān dyaḥloko 'śvām bhūmāv uśhān | ādadhātīty adhyāhārāḥ | deśāntaraprasiddhīm upajīvy paśuśabdasyoṣaśabdena vyākhyānam |

28.

5. tāni trīṇi | tāni pūrvoktāni rathamtaravairūpaśakvarāṇi trīṇi sāmāny anyāntarebhyo vilakṣhāṇi prīṣṭhyākhye śhaḍahe prathamatrīṇiyapañcameshṇy ayugmeshṇy ahasu prīṣṭhastotranīṣṭhāpāḍakāny āsan | tathā brūhadvairājaraivatarupāṇi trīṇi sāmāny anyāni ratham-

tarādibhyo vilakṣhaṇāni bhūtvā dvitīyacaturthashashṭheshu yugma-
rūpeshv ahasu prishṭhastotranishpādakāny āsan |

6. tāni tathākālpanta | tataḥ shatsamkhyākāni prishṭhasā-
māni dhārayitum tāni shaṣṭ chandānsi tathākālpanta | tenaiva kra-
meṇa samarthāny abhavan | prathamadvitīyatṛtīyeshv ahasu gāya-
trītrishṭubjagatyah prishṭhastotranishpādakāḥ | caturthapañcanasha-
shṭheshv ahasv anuṣṭuppaṇktyatichandānsi stotranishpādakāni |
evam sati yajño 'pi prishṭhyashaḍahākhyah kalpate | svaprayojanāya
samartho bhavati |

29.

1. Agnir vai | idāni dvādaśāhakraṭau prāyaṇīyodayanīyāv
atirātrau yac ca daśamam ahaḥ | tat tritayam varjayitvā madhya-
gato yo navarātras taṁ vidhātum upakramate | Agnir vai etc.

3. eti ca preti ca | ā prety anayor upasargayor, anyutara
upasargo yasmin mantre 'sti tau mantrasvarupam prathamasyāhno
rūpam | lakṣhaṇam ity arthaḥ |

karishyat | karoter dhātor bhavishyatpratyayāntam idṛiṣaṁ
yad asti |

7. ā tvā ratham | ā tvā ratham iti tṛico marutvatīyaśāstrā-
sya pratipat | tac ca rathasabdopetaṁ | idaṁ vaso sutam iti tasya
śāstrasyānucaraḥ | tac ca pibavat | pibā supurpam iti dvitīyapāde
śrutatvāt |

16. tyam ū shu | atha nividdhānīyasya sūktasyādan kimcit
sūktāntaram vidhatte | tyam etc.

30.

1. ā na indraḥ | yasya sūktasya purastāt tārksyaśānsanam
vihitam tasmin nividdhānasukta ākārarupam lakṣhaṇam darśayati |
ā na etc.

2. idāni nishkevalyamarutvatīyayoḥ śāstrayor nividdhāne sū-
kte stotum āha |

sampātau | sampatanti piāpnuvanty abhyām yajamānāḥ sarva-
lokān iti sampātau | nishkevalyamarutvatīyanividdhānayoḥ sūktayor
vaikṛitayoḥ sampāta iti samjñā | ā yātv indro 'vasa iti marutvatīya-
śāstrasya nividdhānam sūktam | ā na indra iti nishkevalyasya nivi-
ddhānam sūktam |

6. yad vā eti | ākārprasādhādikaṁ lakṣhaṇam mantre nāstīty
āsaṅkya yad vā ityādina tatsadbhāve bādha upanyasyate | yad etad
eti ca preti ceti tad etat prathamasyāhno rupam lakṣhaṇam iti pū-
rvam uktam | tat tathā sati yadi prety anena lakṣhaṇena yuktaṁ
sarvaṁ sūktam jagatam abhavishyat | tadāni yajamānā asmāt lokāt

praishyan praishyanti marishyanty eveti bādhopanyasāḥ | tad yad
ityadinā samādhānam upanyasyate | yasmāt praśabddayoge bādho 'sti
tasmāt karaṇād iheṭi sūktam yadi prathame 'hani ṣaṇset | tadanīm
iheṣaṣabdenāsya bhūlokasya vivakshitatvad asminn eva bhūloke tat-
sūktapāthenainān yajamānau ranayati | ciraṃ kṛidyati | tataḥ pra-
śabdaprayukto maraṇabādho 'pi parihṛito bhavati |

15. samānam | asmin prathame 'hani yad āgnimārutaṃ sa-
stram uktaṃ, yac cāgnis̥ṭome pūrvaṃ nirūpitāni āgnimārutaśastraṃ
tad•ubhayaṃ samānam ekavidham | nūnādāhikamantrāṇāṃ abhāvāt

31.

3. yad vai neti | prathamasyāhna etī preti līṅgadvayam yad
vai yad evoktaṁ tad atra dvitīyasyāhno līṅgam na bhavatīti nakā-
ravadayenobhayaṁ nishidhyate | yat sthitaṁ tishṭhātīdihātūrūpayad
bahushu śhāneshv apracyutatvenāvasthitaṁ mantrē dṛṣyate tad dvi-
tīyasyāhno rūpam | līṅgam |

• kurvat | vartamānārthapratyayayuktaṃ karotidhāturūpam |

4. agniṃ dūtam | atra kurvad iti lūgopanyāsaḥ | yady apy agniṃ dūtam ityādau śakṣhāt kurvacchabdo na śrūyate | tathāpi ka-
rotyarthasya sarvadhātugatasāmānyatvād vartamānārthavācīpratyayā-
ntaṃ dhātumātraṃ kurvacchabdena vivakṣitam | atrāpi vṛṇimaha
iti vartamānārthavācīpratyayaṅto dhātūḥ śrūyate | tasmād dvitīye
'hanṃ' etat sūktaṃ viniyoktum योग्यम् |

7. indra nedīyaḥ | indra nedīya ityādīkaḥ pragāthaḥ prathame
'hany api vihitāḥ | uttaratrāpi vidhāsyate | tasmād atra vidhiyamāno
'cyuto bhāvati pracyuter abhāvāt | tad idam acyutatvaṃ sthītaśabdā-
rthatvāt sthītaval lingam |

11. tvām id dhi | atba nishkevalyaśāstrasya stotriyānurūpayoh
pragāthayor brihatsāmasambaudharūpam līṅgam darśayati |

tvām id dhṛti bṛhatsāmna ādhārabhūtaḥ stotriyaḥ pragāthaḥ |
tvaṃ āy chity anucaraḥ pragāthaḥ | prathame pragāthe bṛhatsāma-
yuktaṃ prishṭhastotraṃ bhavati | atra pragāthadvayasya bṛhatsā-
masambandhād bārhaṭe bṛhatsāmasambandhiny ahani tad ubhayaṃ
yogyam | dvitīyasya cāhno bṛhatsāmasambandhitvāt tasminni ahani
īnīyoktavyam |

32.

2. viṣvo devasya | viṣvo devasyety ekā rik | tat savitur iti
dve ricau | so 'yam ekas trico bṛihatsāmasambandhabhūto vaiṣvadeva-
ṣastrya¹ pratipad bhavati | ā viṣvadevam ity eṣha tricas tasyānuca-
rah | ata ubhayaṛ bṛihatsāmasambandhaḥ |

Pañcika V.

1.

3. samānodarkam | udarkah samāptih | samāna udarkas tulyā samāptir yasya mantrabhāgasya tat samānodarkam |

punarāvṛttam | paṭhitasyaiva punaḥ pāṭhaḥ punarāvṛttam | punar api nitarāṃ nṛttam nartanam punarnipṛttam | svaraviśeḥ-
ṇāksharāṇām punaḥ-punar āvartanena vā nartanasādrīṣyam | punarā-
vṛttam paṭhitasyaiva pādasyāvṛttih | atra tu svarāksharamātrasyeti
viśeṣaḥ | ratavad iti dhātvarthamātram atra vivakshyate | paryasta-
vad iti paryāśaśabdavat |

kṛitam | bhūtārthapratyayopetaḥ karotidhātur dhātumātram vā |

5. devā vai | yadā devās tṛtīyam ahar anuśṭhāya, tena sva-
rgam lokam gatāḥ | tadāntin asurā rakshāṇi ca tān devān ānuga-
mya svargapraveśo yathā na bhavati tathāvārayanta | nivāritavantaḥ |
tatas te devās tān asurān prati virupā viruddharupopetā bhavateti,
sapitvā bhavantaḥ svenaiva rūpeṇāvir bhavanta āyan | svargam, praty-
āgachan |

12. vāyav ā yāhi | vāyav ā yāhi vītaya ity ekā | vāyo yāhi
śivā diva ityādike dve ṛicau | militvā so 'yam ekas tṛicaḥ | indraḥ
ca vāyav eśhām sūtānām ityādike dve ṛicau | tṛicatvasampādahāya
taylor anyatarā dvir āvartantiyā | ā mitre varuṇe vayam ityādikas
tṛicaḥ | sajur viśvebhīr devebhīr ityādikas tṛicaḥ | uta naḥ priyā
priyāsv ityādikas tṛicaḥ | ta etc sapta tṛicā ushṇikchandaskāḥ | tat
sarvam aushṇiham praūgaśastram kuryāt | tatra samānodarkatvam
tṛitīyasyāhno līngam | ā mitre varuṇa iti sūkte tisṛiṣhv apy ṛikshu
ni barhishityādiko 'ntimāḥ pāda eka eva | aśvināy eheti sūkte 'pi
haṁsāv ityādiko 'ntimāḥ pāda eka eva | ā yāhiti sūkte 'pi vṛisham
indṛety antimāḥ pāda eka eva | sajur viśvebhīr iti tṛice 'py ā yāhy
agna ity antimāḥ pāda eka eva | evaṃ katipayeshu samānodarka-
tvaṃ līngam || atha marutvatiyaśastrasya tṛicadvayaṃ vidhatte |

13. tam-tam | tam-tam ityādikas tṛico marutvatiyaśastrasya
pratipat | tasyopakrame tam-tam iti dvir āvṛttaḥ sabdo nṛttagatā-
tālānukarāṇasādrīṣaḥ | ante ca kṛiṣṭmāṇṇ nṛitur iti nartanavāci śa-
bdaḥ srūyate | tad idam nṛpittaval līngam | traya indrasyety ayam
anucaras tṛicaḥ | tasyādan trisabdasravaṇād idam trival līngam |

14. indra nedīyah | indra nedīya iti pragāthasya purvayor
apy ahnor vihitatvād acyutatvam | atha pragrathanena tṛicatvam
sāmpādāyitoṇ caturthaḥ pādaḥ śhasṭhaḥ pādaḥ ca tris-trir abhya-
syate | tasya nṛpittasamānatvād ayam pragātho nṛpittalīngavān | evam

brāhmanaspatyapragāthe 'pi drashtavyam | yadvā | yasminn indro varuṇo mitro aryamety okāśasya trir abhyāso nṛittasamānaḥ |

20. aḥhi tvā | abhi tvā sūrety eshā rathamtarasāmno yoniḥ | tam pūrvoktāyā dhāyāyā anu paścān niyartayati | śaṁśed ity arthaḥ |

2.

1. atha nividdhāniyam sūktam vidhatte |

yo jāta eva | asmin sukte nṛiṇṇasya mahnā sa janāsa indra ity antimaḥ pādaḥ sarvāsv rikshu samānaḥ | tasmād idam sūktam samānodarkaliṅgopetam |

14. vaiśvānarāya | atra dhishanety antaḥkaraṇavācakaḥ śabdaḥ śrūyate | antaḥkaraṇam ca bhūmyāder antam prāptum śaknoti | tathā cūnyatra śrūyate | na vā imām aśvaratho nāṣvatarirathaḥ sadyaḥ paryāptum arhati | mano vā imām sadyaḥ paryāptum arhati (Ts. 7, 3, 1, 4) iti | ataḥ sahasā bhūmyādyantaprapṛtihetutvād dhi-
shanāśabdo 'nasyopalakshakaḥ |

15. dhārāvarāḥ | mārutatvam atra vispaśṭam | bahuvridham abhivyāhṛityam abhivyāharaṇīyam śaṁsanīyam pigjātam yasmin sukte tad bahvabhivyāhṛityam | atra hi pañcadaśarcaḥ śaṁsanīyā iti bahutvam | bahunām devānām abhivyāharaṇīyānām vidyamānatvād bahutvam | tasya bahutvasyaikatvadvitvāpekshayāntatvam |

17. purastādudarkam | udarkaśabdo 'vasānavacanaḥ | avasānam ca vichedaḥ | so 'pi dvividhaḥ purastād uparishṭāc ca | upakramāt pūrvam śaṁsanīyasyābhāvād ayam pūrvakālīno vichedaḥ purastādudarka ity ucyate | śaṁsanād ūrdhvakālīno vicheda uparishṭādudarkaḥ | samānodarkatvam ca tṛitīyasyāhno liṅgam yuktam | tatroparishṭādudarkasāmyam sajanīyādīśhūdhāhṛitam (5, 2, 1) | atra purastādudarkasāmyam liṅgatvenodāhṛiyate | tathā hi | asmin sukte sarvāsv apy rikshu tvam agna iti padadvayam samānuātām | tad idam samānodarkatvam ekam liṅgam | asakṛd abhidhānād eva punarāvṛittaliṅgam ca vaktum śakyam | kīnce | loke kaṁcit puruṣam sambodhyābhimukhikṛitya tvam iti vadanti | evam atrāpy uttaratryaham abhimukhikṛityaiva pratycam tvam tvam iti śabdaḥ prayujyate | tāt ca prathamadvitīyayoḥ tryahayoḥ ca saṁtatyai vichedarahītyāya bhavati |

3.

1. dvādaśāhamadhyavartino navarātrasya trayaḥ ca vā ete tryabhāḥ (4, 24, 1) iti yat pūrvam uktam, tatra prathamasya tryaho 'bhihitāḥ | sa ca prishṭhyashaḍaḥasya pūrvō bhāgaḥ | atha tasyottaro bhāgo navarātre madhyamas tryaho vaktavyaḥ | tasmīnś ca yat prathamam ahas tan navarātre caturtham ahar bhavati | tatra śastrakṛiptir upa-

rishtād vidhāsyate | ādau tāvan nyūṅkho vaktavyaḥ | tadartham pra-
stauti |

āpyante | purvokteshu trishv aḥassu trivṛtupāñcaśasaptada-
śakhyāḥ stomā āpyante | samāptā ity arthaḥ | tathā gāyatri trishṭub
jagatīty etāni chandāṁsy āpyante | samāptāni | tata urdhvam etad
eva vakshyamāṇam uccishyate | pūrvam anukratvād utkarṣheṇāva-
śishyate | tasyaivāvaśiṣṭasya vāg iti nirdeśaḥ | evakāras tu pūrvokta-
devatāvyaṁpittyarthaḥ | Agnir vā devatendro vai devatā viṣve vai
devā devatety evaṁ tasya-tasyāḥno nīrvāhakaṁ devatātrayaṁ pūrv-
vam uktratvān nāvaśiṣṭam | vāgdevatā pūrvam anukratvāvaśiṣṭā | tasyā
vācakaṁ vāg ity etac chabdarūpam | tad etad aksharam vakārādiva-
rṇātmakam punar api tryaksharam | tribhir aksharair upetam | ka-
tham etad iti | tad etat spasthikriyate | vāg ity ukte saty ekāksha-
ram bhavati | vakāragakārābhyāṁ yuktasyākārāksharasyaikatvāt |
tad evāksharam iti vāgdevatānānuccāryamāṇaṁ tryaksharam bhava-
ti | ato vāgdevatāyā nāmāny ekarūpatvaṁ trirūpatvaṁ ca sampāṇam |

4. tad yac caturtham . yasmāt kāraṇād vāg eva caturtha-
syāḥno nīrvāhikā | tasmāt kāraṇād yadi caturtham ahar upetā.
nyūṅkhyanty, okārasya sutroktaprakāreṇuccāraṇaviśeṣam kuryuḥ |
tadānīm etad eva vāg ity etad aksharam devatāyā vācakaṁ abhila-
kshyāyachanti | udyamaṁ kurvanti | na kevalam udyamaḥ kṛtv
etad aksharam vardhayanti | vṛddhuprakāra eva pravibhāvayisha-
ntīty¹⁾ anena spasthikriyate | prabhutvaṁ vibhutvaṁ cāksharasya
kartum ichanti | prabhutvaṁ sāmartyaṁ, vibhutvaṁ viśālatvaṁ ||
nyūṅkhasvarūpam Āśvalāyanena varṇitam | caturthe 'hani prātara-
nuvākapatipady ardharcādyor nyūṅkhaḥ¹ | dvitīyaṁ svarauḥ okāraṁ
triniātram udāttaṁ triḥ | tasya-tasya coparishṭād aparimitān pañca
vārdhaukāraṇ anudāttaṁ | nttamaṣya tu trīn | pūrvam aksharaṁ
nihanyate nyūṅkhyamāne (7, 11, 1) iti | aśvāyam arthaḥ | caturthe
'hani prāpte sati prātaranuvākasya jeyam ṛik prathamāsti, tasyā
ṛico yau dvāv ardharcāu tayor ardharcayor yāv ādi tayor²adyor
nyūṅkhaḥ kartavyaḥ | nitarāṁ atyantaviśvamaṇaprakāreṇoukhanam
uccāraṇaṁ nyūṅkhaḥ | katham iti | tad eva spasthikriyate | āpo reva-
tiḥ kshayatheti prātaranuvākasya pratipat . tasyāḥ pūrvārdhasyādan
yo 'yaṁ dvitīyasvara okāraḥ pakārād urdhvabhāvi, taṁ trimā-
tropetam udāttasvarayuktaṁ trivāram uccārayet³ ta ete traya okā-
rāḥ sampadyante | tatraikaikaśyaukārasyo pari punar apy okārā ardha-
svarūpā hrasvamātrā aparimitāḥ pañca uccāraṇiyāḥ | te cārdhaukā-

1) pravibhāvayishanti lesen im Texte alle Hss. Die sonderbare
Erklärung des Scholiasten zeigt, dass diese Lesart auch ihm vorlag.

rāḥ sarve 'py anudattāḥ | uttamasya tu trimātrasyaukārasyopari trīm
ardhaukāraṇ nēcārayet | teshv ardhankāreṣhu prathamam aksharam
nibhanyāt | atyantam nīcasvarēṇānudattaṁ kuryād iti | evaṁ saty
nudattās trimātrās trayā okārā. ardhaukāras trayodaśety evam okārāḥ
śhoḍaśa sampadyante | prathamadvitīyayoḥ trimātrayor madhye pañcā-
nudattā ardhaukārah | dvitīyatṛtīyayoḥ trimātrayor madhye pañcānu-
dattā ardhaukārah | tṛtīyasya trimātrasyopariṣṭād anudattā ardha-
kāras trayāḥ | so 'yam uccāraṇaviśeṣo nyūṅkha ity ucyate | so
'yam nyūṅkhaṣ caturthasyāḥna udyatyai | udyamanāya sarvasmād
utkarṣhāya bhavati | Dieses lässt sich etwa so darstellen:

apó3 0 0 0 0 0, 63 0 0 0 0 0. 63 0 0 0. Vgl. Āṣvalāyana 7, 11, 7.

5. annam vai | yo 'yam ukto nyūṅkho 'sti tad etad annam
vai | annasādhana tvād annasvarūpam eva | katham etad iti | tad
ucyate | ilāśabdo 'nnavāci | tad yeshāṁ karṣhakāṇām asti te karṣhakā
ilavāḥ | te ca varshantam parjanyaṁ abhilakṣhya geshyāḥ harsheṇa
gāyanto yadā caranti atha tadānīm annādyam prajāyate | svakāla-
yṛiṣṭīm sampriddhīm ca dṛiṣṭvā karṣhakā hrīṣhyanti hrīṣṭās ca
gāyantīti yad asti tatsadṛiṣam idam caturthe 'hāni nyūṅkharūpam
uccāraṇam | ato 'nenocāraṇeṇānnam utpādayanti | tad evam annādya-
sya prajātyā utpādanārthaṁ sampadyate | tasmād anaprajātiyukta-
tvād eva caturtham ahaḥ jātavad bhavati | jātavattvam etasmīn
ahāni mantrahīṅgatvenopariṣṭād (5, 4, 2) vakshyate |

• 6. caturakṣhareṇa | mantrē yo 'yam ādau caturakṣaro
bhāgas tena nyūṅkha yet | catvāry akṣharāṇy uccārya tadante yatho-
ktaṁ nyūṅkham prayuñjyād iti kecid yājñika ābuh |

8. samprati | samyak |

10. mukhataḥ | prātarānuvāke mukhato 'rdharcasyādau dvitī-
yasminn akṣhare nyūṅkha yet | prajānāṁ sarvāsām mukhenaivānnā-
danāt | tathā satī yajamānam annādyasya mukhata eva samīpa eva
sthāpayati |

17. ājyaśastre sthānaviśeṣam vidhatte |

madhyataḥ | tṛtīyapāda ity arthaḥ | tathā caṣvalāyana aha |
āgṇīm na svavṛkṭibhūr ity ājyam | tasyottamāvarjaṁ tṛtīyeshu
pādeshu nyūṅkhaḥ (7, 11. 8) iti

• 12. mukhataḥ | ardharcādau | tathā caṣvalāyano marutvati-
yaṁ nishkevalyaṁ ca nirupya paścād idam aha | śrudhīhaviyasya tu
trīca ādye 'rdharcādishu nyūṅkhaḥ (7, 11, 28) iti |

4.

2. 'yad vāco rūpam | vākpratipādayakāśabdayuktam | vaimadam
vimaḍakhyena maharṣiṇā yuktam | rīphatidhātuh kleśārthe vartate |
viśeṣakleṣenocāritam virīphitam | viśandā iti vivīdhachaudasā

yuktaṃ | yad ūnam vātiriktaṃ vonatiriktaṃ | akṣarahrāsavṛddhi ity arthaḥ |

3. viriphitam | nyūnkarūpeṇa viśeṣakleśenocāritaṃ | ata eva viriphitasya viśeṣakleśarūpatayā yuktasya vimadākhyasya maharṣeḥ sambandhi |

5. tā u daśa jagatyah | tā u tās tu suktagatā aṣṭāv rico daśa jagatyah sampadyante | katham sampattir iti | tad ucyate | sūktasyādyantayor ricos trir āvṛittyā dvādaśa pañkayo bhavanti | pañktiḥ caiva catvāriṇśadakṣarā | tato militvāṣṭyadhikacatuṣṣaṭākṣarāṇi sampadyante | aṣṭācatvāriṇśadakṣarāṇāṃ jagatīnāṃ daśa samkhyākānāṃ tāvanti evākṣarāṇi | evaṃ jagatisampattiḥ |

6. tā u pañcadaśa | tās tu daśa jagatyah pañcadaśānushṭubhaḥ sampadyante | tathā hi | aṣṭācatvāriṇśadakṣarā jagatī | dvātriṇśadakṣarānushṭup | tathā saty ekaikā jagatī sārddhānushṭub bhavati |

7. tā u viṇṣatīḥ | tās tu daśa jagatyah punar api pratyekam dvedhā vibhajyamānās caturviṇṣatyakṣarā gāyatro viṇṣatir bhavanti | gāyatrīsambaddham cānyatra prāyaṇīyam prathamam ahaḥ | gāyatro vā aindravāyavo, gāyatraṃ prāyaṇīyam ahaḥ (Ts. 7, 2, 8, 1) iti śrutyantarāt | idam cāhar madhyame tryaḥ prathamatvāt punaḥ prāyaṇīyam | ato gāyatrīdvārā sambandhasya vaktuṃ śakyatvād etat sūktaṃ caturthasyāhno nirupakam |

8. tad etat | tad etad āgṇim ityādi sūktam udgātṛbhiḥ pūrvam astutaṃ, hotṛibhiḥ apy aśastaṃ tasmād ayātayāna gatasāram na bhavati śakṣhād yajña eva | yajñamādhye sāravāt | tathā sati yady etat sūktam atrāṇyam bhavet | tadānīṃ yajñarūpād eva sūktād yajñarūpam ahas tanvate | vistārayanti | kiṃcāhardevatāṃ vācam eva tena sāravyuktena punaḥ prāpmuvanti | tac ca madhyamasya tryaḥasya saṃtatyaī vichedarāhityāya bhavati |

10. vāyo śukrah | atrādyais tribhiḥ pratikair ekas tricaḥ | itaraiḥ śatpratikairiḥ śat tricaḥ |

11. tam tvā | utra yad etad imaha iti padam asti, tad yācāmaha ity asmin arthe vartate | yācā ca dīrghakālena phalaprādā | tasmād etad ahar abhyāyāmyam iva | abhito dīrgham kartavyam iva prayogabāhulyena dṛisyate | tena yācārthavāridhātudvāreṇa dīrghatvena sāmyapratiter idam mantraavākyaṃ caturthasyāhno nirupakam |

12. idam vaso | ātanaḥ śastraklīptiḥ | sā cedam vaso sutam ityādikāsv asmiṃs caturthe hani pūrvoktena prathamānāṃ samānā | tat sāmyam caikam lūgam |

15. tad u | tad u tat tu sūktaṃ trisṭupchandasam | pratiṣṭhitāni padāni pratiniyātākṣarasaṃkhyāyuktāḥ padā yasmin sukte tat pratiṣṭhitapadāni | tādrīṣena tena sūktena savanam mādhyam-

diuasavanagatam marutvatiyaṣastraṃ dādāhāra ! dhāritavān bhavati !
etena sūktena svayam āyatanāt svaktiagrīhāt kadācid api na pra-
cyavate |

16. imaṃ nu ! imaṃ nv ityādis trīcaviṣeṣaḥ paritaḥ pūrvo-
ktānām ante prakṣhepaṇīyaḥ |

18. tad vai ! yasmiṃ chandasi nivṛtṭpadasamulhaḥ prakṣhiyate
tad etac chando vahati ! savanasya nirvāhakaṃ bhavati ! tasmān ni-
rvāhaṇāya tāsu gāyatrīśu nividam dadhyāt |

19. pībā somam ! priṣṭhastotra-ādhanasya vairājasāmna
ādharāḥ pībā somam ityādīḥ stotriyas trīcaḥ | śrudhī havam ityādy
anurūpaḥ |

21. tvām id dhi ! tvām id dhṛty asyām pīci bhīhatsāmotpā-
nnam ! tasmād etaṃ yonibhūtam pragātham pūrvoktadhṛtyām au
paścāc chān-
et |

5.

11. tā u ! tā u tās tu sūktagatā pīco vichandaso vividhachando-
yuktāḥ ! tattraikaviṃṣatir dvīpadāḥ saṃty. avaṣiṣṭāḥ catuṣṭpadāḥ sa-
nti ! tena vichandastvenāhuo nirūpakam |

6.

1. gaur vai ! pūrvatra vāg ekaṃ gaur ekaṃ dyaur ekaṃ
(5, 3, 2) iti devatāyā rūpatrayam uktam ! tatra vāgātṃmakam rūpaṃ
catuṣthe 'hany uktam ! pañcamasyāhuo gaur eva devatā nirvāhikā !
stomānām madhye triṇavo nirvāhakaḥ | tasya triṇavasya stomasya
svarūpaṃ Chandogair evam āmnātam | navabhyo hīṃkaroti sa tisṛi-
bhīḥ sa pañcabhīḥ sa ekayā ! navabhyo hīṃkaroti sa ekayā sa tisṛi-
bhīḥ sa pañcabhīḥ ! navabhyo hīṃkaroti sa pañcabhīḥ sa ekayā sa
tisṛibhīḥ | vajro vai triṇavaḥ (Tāndya 3, 1, 1) iti ! asyāyam arthaḥ |
ekas trīcas tisṛibhīḥ paryāyair āvartanīyaḥ tatra prathamaparyāye
prathamāyās trīḥ pātho dvitīyāyāḥ pañcakṛitvaḥ pāthas tritīyasyāḥ
sakṛid eva pāthah | dvitīyaparyāye prathamāyāḥ sakṛit pātho dvitī-
yāyās trīḥ pāthas tritīyasyāḥ pañcakṛitvaḥ pāthah | tritīyaparyāye
prathamāyāḥ pañcakṛitvaḥ pātho dvitīyāyāḥ sakṛit pāthas tritīyasyāḥ
trīḥ pāthah evam āvṛttābhīḥ saptaṭviṃṣatisamkhyābhīr pīgbhis tri-
ṇavaḥ stomo bhavati |

5. paṣurūpam ! tathāvidham ea paṣurūpaṃ yad asti tad api
lūgam ! paṣurūpasya bahuvridhatvam eva yad adhyāsavat ityādina
prapañcyate | adhikapādasya prakṣhepo 'dhyāsaḥ | prakṛitam yāvad
asti tāvato 'py adhikapādo petam adhyāsavat | paṣūnām api catu-
rbbhyaḥ pādebbhyo 'dhikam mukham ekaṃ pariganyate | ato 'dhyāsa-
vat paṣurūpam bhavati | tad eva vikṣudrā ity anena spāṣṭikri-

yate | vividhāḥ kshudrā vikshudrāḥ | ekasmād anyo nyūnas, tasmād
apy anyo nyūnaḥ | gajāpekshayāṣvaḥ kshudras, tadapekshayā mahi-
shah kshudras, tato gaus, tato 'jety evam paśusṣu kshudratvam dra-
śtavyam |

vāmam, yad vāmam ramaṇīyam suktaṁ svaravarṇadibhiḥ śra-
vyam bhavati | tad api paśurupam, loke 'pi gavāṣvādiपाशवा इति यद
asti tad vāmam ramaṇīyam dṛśyate |

yat pāṅktaṁ | ekam līgam pāṅktaṁ yat punarvacanam tat
pañcasamkhyayuktam | purvatra pāṅktichandaḥsambaddham iti vi-
śeṣaḥ |

6. imam ū shu | imam ū shv ityādisukte jagatichandoyuktā
ādya navarcaḥ ṣaṁsanīyāḥ | tatra tṛtīyasyām rici jagatichandaske-
bhyas caturthapādebbhyo 'dhikāḥ pādo bharaḍvājāya sapratha ity eṣha
samānnayate | ato 'dhikapādayuktatvād idam adhyāsavallīgam | tatra
paśusvarūpam | paśor api pādacatusṣṭayād adhikasya mukhasya vi-
dyamānatvāt |

7. ā no yajñam iti dve ricau | ā no vāyav ity ekā | so 'yaṁ
prathamas tricaḥ | rathenetyādir dvitīyāḥ | bahava ityādis tṛtīyāḥ |
inā u vām ityādis caturthāḥ | pibā sūtasedyādīḥ pañcamāḥ | de-
vam-devam iti shashthāḥ | bṛihad iti saptamāḥ | tad etat saptakam
bṛihatichandoyogād bārhatam |

13. marutvān | parito 'nte prakṣhepaṇīyāḥ paryāśaḥ || tasmin
trice nividdhānam vidhatte | tā u etc.

7.

1. mahānāmniṣhu | S. 4, 4, 1.

3. imān vai | nanu śakvarīśhūtpanuam sāma śakvaram iti va-
ktavyam | śakvarī ca saptapāḍopetā | na caitā ricas tathāvidhāḥ
kiṇtu pādacatusṣṭayopetā anuṣṭubhāḥ | tat katham ā-ṣṇu śakvari-
tvam ity āṣṇīya śaktipradatvāc chakvarītvam iti nirvacanam darṣa-
yati | imān vai etc.

4. tā ūrdhvāḥ | yā etā mahānāmnyāḥ santi tāḥ sīmna ūrdhva
abhyasṛijata | agnīm iḍa ity ārabhya yathā vaḥ susahāsattīyantā dā-
śatayīnām sīmā | tasyāḥ sīmna ūrdhvalbhāvinīḥ kṛtvā Prajāpatir
ablutaḥ sṛiṣṭavān | ata evatāḥ samhitāyām nāmāyante kiṇtu āra-
ṇyakāṇḍa āmnāyante | athavā | navatā ricas trivedebhya upari sthi-
tatvena prayujyante | tathā cāśvalāyana āha | śakvaram cet priṣṭham
mahānāmnyāḥ stotriyāḥ | tā adhyardhakāram nava prakṛitā tiso
bhavanti (7, 12, 10) iti | aśvāyam arthāḥ | yadā śakvarasāmnā pri-
ṣṭhastotrām niṣpālyate tadānim mahānāmnyā rīcaḥ stotriyas trico
bhavanti | tās tu prakṛitā svabhāvena navasamkhyākās tathāpi ti-
sraḥ kartavyāḥ | adhyardhakāram iti tatropāya ucyate | adhikena-

rdhena yuktām ekām ṛicam ekam ardharcam kṛitvety uktam bhavati | tatas trayāpām ardharcayām ekārdhatve sati tisra ṛico bhavanti¹⁾ | so 'yam śiṃṣollāṅghanaprakārah | yasmāt śimna ūrdhvāḥ satih Prajāpatir aspijata tasmāt simā ity 'tannāmakaḥ abhavan | mahānānninām anena prakāreṇa śimānāmakatvaṃ vijñeyam |

5. svādor itthā | svādor ityādir adhyayanaprakāreṇaikaḥ ṛica, upa na ityādir dvitīya, indram viśvā iti tṛitīyaḥ | etat trayam militvā pūrvoktastotriyasādrīṣyād anurūpas tṛico bhavati |

• 8. mo shu tvā | ṛigdvayam eva sarvatra pragāthasya svarūpam | atra tu rāyas kāmā ity eśhā dvipadādḥikatvena prakṣiptā | tasmād ayam pragātho 'dhyāsavan |

8.

4. tam indram | śaṣṭrānte prakṣhepaṇīyaṃ tṛicam vidhatte | tam indram etc.

10. stushe janam | trishṭupchandas-ke sukte viśa ādevir ity ekāḥ pādo 'dhikāḥ prakṣipyate | so 'yam adhyāso līngam |

• 14. agnir hotā | trishṭupchanda-kasya tṛicasvāvusāne tā tareṇyety adhikāḥ pādo 'dhyāsah |

9.

• 2. athāsmiṃ shashthe 'hany pitupraisheshv pituyājastikte kaṃcid viśeṣam vidhātum prastauti |

• na vai | devāḥ sarve 'py anyonyasya grihe vāsam naiva kurvanti kiṃtu svasva eva grihe | evaṃ ca saty pitor apy pitor anyasya sthāne na vasati | kiṃtu sarvo 'pi vasantādyṛituh svasva eva sthāne nivasati | tasmāt kārapād yathāyatham svasvasthānam anatīkramya sarve 'py pītvija pītuyājān yajeyuh | asampradāyam anyamā adattvā | ayam arthaḥ | pītugrahāṇām pracāro yadā vartate tadānim maitrāvaruṇaḥ praishasaktagatena mantreṇa hotrādīn preṣhyati | ante ca yājyāḥ vashaṭkārāṃ kurvanti | adhvaryuyajamānau tu preṣhitau svasvayājyām hotre prayachataḥ | tad idam prakṛitac anuṣṭhānam | atra tu tau hotre na prayachataḥ kiṃtu svayam eva yājyām pathata iti | tathā sati yathartu tam-tam pītum anatīkramya sarvān pītūn pītviḥḥaḥ lūpanti | svasvaprayojanasamarthān kurvanti | pītūnām tathā kaḥpane sati janatā janasamūho yathāyatham svaṃ-svaṃ sthānam anatīkramya vyavasthitāḥ sukhīṇyo bhavanti | evam pītuyājā atra prastutāḥ | tatrāitac cintyate | kiṃ pītuyājeshu praishavashaṭkārāṃ prakṛitvan na kartavyāḥ uta kartavyau | āho svit prakārantareṇa kartavyāḥ hi | tatra tāvad akārapapakṣam upanyasyati

1) Vgl. Sāyaṇa zu Aitareyāranyaka 4, i, 1.

3. tad āhuḥ | rituyājārtham maitrāvaruṇena paṭhitavyā mantrā ritupraishāḥ | taiḥ praishamantrair hotrādīn prati ca na preṣṭavyam | hotā yakṣad Indram ityādibhiḥ praishanām na kartavyam | hotrādibhiḥ ca ritupraishamantrair na vashaṭkartavyam | yājyātvena na paṭhitavyā ity arthaḥ | tatreyam upapattiḥ | ya ritupraishāḥ te sarve 'pi vāg vai vāgrūpaiva | vāk ca shashṭhe 'hany āpyate | samāpyate | na hi samāptāyām vāci mantraprayogo yuḥyate | iti niśhedhavadācinām abhiprāyaḥ | teshāṃ eva matam āśritya vidhivādinām pakṣe doṣaṃ darsayati |

4. yad ritupraishaiḥ | yady ritupraishāḥ tatpurvako vashaṭkāraḥ cānushṭhiyeraṇ | tadānīm āptām samāptām vācam eva richeyuḥ | kidriṣṭīm vācam | rikṣavahīm vaho balivardasya lāgalādivahanapradeśaḥ | rikṣo bhagno vaho vahanapradeśo yasyā vācaḥ sā rikṣavahī | śrāntatvād yajñabhāraṃ voḍhum aśaktety arthaḥ | vahaṛāvīṇīm | aśakyavahananimitto rāvo rodanarūpo dhvanir yasyāḥ sā vahaṛāvīṇī | tādriṣṭīm upadravadvayayuktām vācam vināyeyuḥ | 'evam anushṭhānapakṣe doṣaṃ uktvā niśhedhapakṣe vyavasthite sati yādhuvādī svābhipretam anushṭhānaṃ lūḍi nidhāya niśhedhapakṣe bādham upanyasyati |

5. yad v ebhiḥ | yad u yadi vā ebhir mantrair na preṣhyeyur, yadi vā ebhir yājyamantrair na vashaṭkuryuḥ | tadānīm pitvijo yājñasyācyutād avinaṣṭāt prayogāc cyaveraṇ | vinaṣyeyuḥ | yajñaprayogaḥ sāṃgo na bhaved ity arthaḥ | kṛpēcaitasmād yajñāt svaktiypāṇāt Prajāpateḥ svakiyayajamānād gavādīpaṣubhyaḥ ca jīmā iyuḥ | pitvijah sarve 'pi kuṭilā bhūtva gacheyuḥ | yajñapṛāṇayajamānapaṣubhyo bhrasṭā bhaveyur ity arthaḥ | itthaṃ vidhimiśhedhapakṣaḥ ubhayaor api bādham uktvā prakārantareṇānushṭhānaṃ siddhāntayati |

6. tasmād pigmebhyaḥ | yasmād anushṭhānapakṣe śrāntām ityādyuktadoṣaḥ parityāgapakṣe tv acyutād ityādhyuktadoṣaḥ | tasmād doṣadvayaparihārāya prakārantareṇānushṭheyaṃ | prakṛitau hi maitrāvaruṇas taṃtam praishamantram paṭhitvā hotar yajetyādīnā preṣhyati. hotrādīyaḥ ca tata urdhvam yājyām praisharupām eva paṭhitvā tadante vaushad ity vashaṭkurvanti | atra tu na tathā kartavyam | kṛp tathy pigmebhya evādhy rikṣiraskabhyo hotrādīviśayaḥ praishēbhya evordhvam maitrāvaruṇo hotar yajetyādīnā preṣhyet | hotrādīyaḥ ca tathāiva pigmebhyo 'dhi vashaṭkṛitya tubhyaṃ hinvānā ityādyirikṣiraskau praishair yajeyuḥ | tathā sati prakṛitvad anushṭhānābhāvad vācam āptām ityādir anushṭhānapakṣe prokto doṣo na bhavati | anushṭhānaparityāgasyāpy abhāvāt pratishedhapakṣe 'cyutād ityādir doṣo 'pi na bhavati |

10

1. pāruccepiṭh | prāṭhsavane mādhyamdināsavane ca yāḥ
prasthitayājyāś codakena prakṛititāḥ prāptāḥ | tāsām purastāt pārū-
ccepiṭh pāruccepakhyena maharshiṇā dr̥ṣṭā r̥ica upadadhyuḥ | ehai-
kān pāruccepiṁ r̥icam uktvā paścād ekaikām prasthitayājyām pa-
ṭhet | vṛṣhann indra vṛi-hapānāsa indava ityādyāḥ, pibā somam in-
dra suvānam adriḥbhir ityādyāḥ ca pāruccepeya r̥icalḥ Sūtrakāreṇa
(S, 1, 2. 4) vispa-ṣṭam udāhṛtāḥ, pāruccepiṭshv rikshv yac chando
'sti tad idam rohitānamakam |

3. tad āluḥ | saṅkhyāśmyāt pañcapadopetā r̥icalḥ pañcane
'hani yuktāḥ | śatpadopetāḥ śaśṭhe 'hani | pāruccepeyas tu sapta-
padopetāḥ | atāḥ śaśṭhe 'hani tacchaūsanam ayuktam iti codyavā-
dinām abhiprāyaḥ || tatrottaram āha .

4. śaḍbhir eva ekaikasyām r̥ici ya ete prathamabhāvināḥ
śaṭ pādāś taiḥ sarvair yadā śaśṭham ahar ānuvanti | tadānām
uparitanām yat saptamam ahaś tad apachidyāiva pṛthaktvena tasya
yichedaṁ kṛitvaiva prāpnoti | tasmād vicinnam saptamam ahaś tena
saptamena pādenābhinnukhyenopakramya vasanti |

11.

1. tad yad etat | samudramadhyasthitānām dhanānām āka-
r̥shaḥ kiṁ sādhanam iti | tad uc̣yate | tat tatra pāruccepiṭyāśv rik-
kshu yad etat padam pāṭho 'sti | kidṛiṣam | punaḥpadam | śaṭsu pā-
deshu samāpteshu punaḥ paścād uccāryamāṇāḥ sumṛiliko na ā galiṭy
evamvidlāḥ saptamāḥ pādāḥ | sa eva dhanānām āsaṅjarāyāsaktāni
kṛitvā samākarṣaṇāyānkuṣo 'bhūt |

12.

1. pūrvatra vāg ekam gaur ekam dyaur ekam iti yat tṛitīyam
devatāśvarupam uktam, seyam devatā śaśṭham ahar nirvāhati | ta-
thā stomānām madhye trayastriṅśaḥ stoma nirvālakāḥ | tasya stoma-
sya svarūpam Chandogair evam ānuāyate | ekādaśabhyo hīṁkaroti
sa tisṛibhiḥ sa saptabhiḥ sa ekayā | ekādaśabhyo hīṁkaroti sa ekayā
sā tisṛibhiḥ sa saptabhiḥ | ekādaśabhyo hīṁkaroti sa saptabhiḥ sa
ekayā sa tisṛibhiḥ | anto vai trayastriṅśaḥ (Tāndya 3, 4, 1) iti || asyā-
yam arthaḥ | eka eva trīcas tribhiḥ paryāyair āvartaniyāḥ | tatra pra-
thame paryāye prathamāyās trir abhyāśo madhyamāyāḥ saptakṛitvo
'bhyāśo uttamāyāḥ sakṛit pāṭhaḥ | dvitīyaparyāye prathamāyāḥ sakṛit
pāṭho madhyamāyās trir abhyāśo uttamāyāḥ saptakṛitvo 'bhyāśaḥ |
tṛitīyaparyāye prathamāyāḥ saptakṛitvo 'bhyāśo madhyamāyāḥ sakṛit
pāṭha uttamāyās trir abhyāśaḥ | evam trayastriṅśastomanisṣipattir iti ,

revatīr naḥ sadhamāda ity asyām rīcy utpannam sāmā raivatam |
gāyatrīyādibhyaḥ chandobhyo 'ksharaīḥ adhikātvād atichandā itī ka-
syacīc chandaso nāmadheyaḥ !

5. stīrṇam | stīrṇam barhir ity ādya trīcaḥ | ā vām ratha itī
dvitīyaḥ | sushumā yatam itī tritīyaḥ | yuvām stomebhir itī catu-
rthaḥ | avar maha itī dve rīcan | vṛṣhann indrety ekā | ubhābhyām
pañcamas trīcaḥ | astu śraushaḥ ity ekā | o shū na ity ekā | ye de-
vāsa ity ekā | etat tritayam shashṭhaḥ | iyam adadād itī saptamaḥ |
ity etat sarvam praūgaṣastraṁ kuryāt | śastrāntarasya pratipaḍam
trīcam vidhatte |

6. sa pūrvaḥ | atra mahānām itī mahacchahdaḥ | pādasyānte
drīsyate | shashṭham cāhaḥ prīṣṭhyākhyasya shaḍahasyānto bhavati |
tasmād antatvalīngena shashṭhe 'hani योगyam | yadvā | mahato 'py
adhikasyānyasyābhāvān mahad ante ity antatvam vyākhyeyam |

7. traya indrasya | S. 5, 1, 13.

9. sa yo vṛṣhā | marutvān no bhavāt ity asya caturthasya
pādasya sarvāsv rīkshu vidyamānatvāt samānodarkatvam || trīcātma-
kam sūktāntaram vidhatte |

10. indra marutvaḥ | asmin sukte tebhīḥ sākam ityādis trī-
tīyasyām rīci tritīyaḥ | pādaḥ | tatra Vṛitraṁ khādati bhakshayatīti
vṛitrakhādaḥ | tena bhakshayena Vṛitrasyāvasānam maraṇam sampa-
dyate | tasmāt khādo Vṛitrasyāntaḥ | shashṭhyasyāntatvam pūrvam evo-
ktam | ato 'ntavattvam līgam | yady apīdam sūktam na bhavati ta-
thāpi sūktasthānāpannatvāt sūktam ity uktam |

12. śastrasyāntimam trīcam vidhatte |

ayam ha | svar marutvāt jitam itī dvitīyaḥ | pādaḥ | tatra bhū-
tārthavācīktaḥ pratyayānto jayatīdhātūr ekam līgam | kimca jayasya
yuddhāvasānatvāj jitam itī śabdo 'ntapratipādakaḥ | tad etad antava-
ttvam aparam līgam |

17. indram it | asya pragāthasya sarveshv api pādeshv indra-
śabdāvṛittes tāladhvanīsadṛīṣṭvān nīrīttaval līgam |

13.

2. pra ghā nu | somasya tā mada indraḥ cakārety asya catu-
rthapādasya bahushv rīkshu vidyamānatvāt samānodarkatvam |

5. nishkevalyasya śastrasyāntimam trīcam vidhatte |

upa no haribhīḥ | tīṣṭishv apy rīkshupa no haribhir itī pāda-
syaikatvāt samānodarkatvam |

8. tat savituh | tat savitur itī dve rīcan pratipaccheshabbutau,
dosho agād ity esha sutre pāṭhitas trīco 'nucaraḥ | atra bhūtārtha-
vāci gamīdhātūr yo 'sti tasyārtha agād itī śabdenocyate | bhūtārtha-
vācītvād gataṁ gamanasamāptir anto bhavati | tad etad antavattvam

līṅgam | yasmād atra Sūtrakāro (8, 1, 18) 'bhi tyam ity ekam rīcam tat savitur iti dve rīcau militvā pratipattirīcatvenoktvā dosho āgād ityādikas tṛīco 'nucāra ity uktavān | tasmād asmābhis tat savitur iti vākyaṃ pūrvaśeṣatvena vichedanīyam |

10. katarā | dvitīyasyā rīcaḥ caturthe pāde dyāvā rakṣatām prithivī ity uktavād idam sūktam dyāvāprithivīyam | tatra dyāvā rakṣatam iti pādasya bahuvivṛkṣhu vidyamānatvāt samānodarkatvam |

11. kim u | kim u śreṣṭhā ity asmin sūkte trayodaśareṇa śaṁsanīyāḥ | tatra caturthyā rīcaḥ prathamapāde cakrīvāṁsa rībhava iti śrutatvād idam ārbhavam | upa na iti sūkte catasraḥ | Āśvalāyana 8, 8, 8 | tatra prathamapāde rībhukṣā iti śrutatvāt tad apy ārbhavam | Rībhavo hi naro manushyāḥ | ata eva manushyān antaḥ praveśyitum asahamānā agnivasvādayaḥ somapānavelāyām Rībhūn niḥsāritavantaḥ | etae cārībhavaṃ śaṁsaty Rībhavo vai deveshu (3, 30) ityādāḥ upākhyāne tulyam avagamyate | te ca narā Rībhavaḥ śasya-
nte kathyaute yasmin sūkte tan nārāśaṁsam | tad ekam līṅgam | tathāivopa na vājā iti sūktasya tṛitīyasyām rīci tryudāyam iti trīṣa-
bdaḥ śrūtaḥ | tad etat tritvaṃ dvitīyaṃ līṅgam |

12. idam itthā | idam itthety ekam sūktam, ye yajñenety aparam |

14.

2. nishṭhāvam | kīdṛṣam Manum | nishṭhāvam | dhanavibhāgāder dharmarahasyaṃ niḥśeṣeṇa sthītir nirṇayo nishṭhā | sā yasminn asti sa nishṭhāvāḥ | tādṛṣam | dharmarahasyanirṇetāram ity arthaḥ | avavaditāram | jyeshṭhapatrasyāitāvād, dvitīyasyāitāvād, anyasyāitāvād ity avachidya vaditum samartho 'vavaditā | tādṛṣam |

3. tān ete sūkte | idam ittheti ye yajñeneti caite ubhe sūkte śaṁsaya | tatas teshāṃ rīṣiṇāṃ yat sahasrasamkhyāṃ dhanam satrapariveshaṇam satrārtham paritaḥ sampāditaṃ | tat sarvam anushṭhānād ūrdhvam avaśiṣṭhaṃ te dhanam tubhyaṃ Aṅgīraso maharshayaḥ svargam prāpnuvanto dāsyantīti |

15.

3. pratishṭhāyā enam | avighnena karmasamāptir daivi pratishṭhā | tatsādhanabhutadhanādisampattir mānuṣī pratishṭhā |

4. Sukīrtinā | Kakṣhivān ity abhūhitaḥ kṣcid rīṣiḥ | tasya putraḥ sukīrtināmakaḥ | tena dṛṣṭam apa prāca indreti sūktam api tannāmakam | tac ca vṛṣhākapisuktat prāg eva samīpe śaṁsanīyam | tena Sukīrtinā hotā yoniṃ vyahāpayat | garbhānirgamāya vivṛitam akarot | ata eva tasyā rīcaḥ caturthapāda urau yathetyādīr āmnāyate |

6. madhvo vonāma | asmin sūkte marudvishayam abhivyā-
haraṇīyam arthajātam bahv asti | bahutvaṃ caikatvadvitvāpekshayā
saṃkhyāyām avasānatvād anto bhavati | tad etad antatvaṃ lūgam |

8. sa prātnathā | devā agnim ity asya caturthapādasya
sarvāsv apy ṛikshu paṭhitatvāt samānodarkatvam || dhārayann ity
etasya punaḥ-punaḥ paṭhitasyānuvādena tadabhiprāyaṃ sadṛśhā-
ntaṃ darśayati |

9. dhārayan-dhārayan | hotāsmīn sūkte caturtheshu pādeshu
dhārayan-dhārayann iti punaḥ-punaḥ paṭhitvā śāśati | tasya ko
'bhiprāya iti | so 'bhidhiyate | antaḥ śastrasyāvasānapradesaḥ | tasya
prasraṇsāt prakarshēṇa sraṇsanāc chaithulyād ayaṃ hotā bibhāya |
bhitiṃ prāptavān | sraṇsanaparīhārārthe drishṭānto 'bhidhiyate | yathā
loke rajjuṃ nirmimāṇaḥ puruṣaḥ punarāgrantham punaḥ-punar
āgrathyāgrathya punarnigrantham punaḥ-punar nigrathya-nigrathya
tasya rajjor antam badhniyāt | dirghayā rajjvā agram sukshmam
punaḥ prishṭhataḥ pratyākriṣhya veshtanam kritvāgranthanam nāma |
tasya dridhbhavo nigranthanam nāma | ity eko drishṭāntaḥ | anyo
'py abhidhiyate | yathā vā loke carmakāra ādrasya carmaṇaḥ saṃ-
kocanivārapāya bhūmau tat prasārya dridham ākriṣhya carmaṇo 'nte
mayūkhaṇi śaṅkuṇi carmaṇo dhūrapāya bhūmau nihanyād, dridham
bhūmipravishṭaṃ kuryāt | hotuḥ punar dhārayann iti śāśanam yad
asti tad etat tādṛīyaṃ | pūrvoktadrishṭāntasamānaṃ drashtavyam |
tad etac chaṇsanam yajñasya saṃtatyai bhavati |

16.

1. dvādaśahagate navarātre trayas tryahāḥ | tatra prathamadvī-
tīyau tryahāv uktau | tāvatā prishṭhyāḥ śuḍāhaḥ samāptaḥ | yas tu
trītiyas tryahas tatra yāni trīṇy ahāni tāni chandomanāmakāni |
tatra prathamam, navarātrāpekshayā saptamaṃ yaḥ ahar asti, tatra
mantraliṅgaṃ darśayati | yad vā eti etc.

9. āpyante | trivṛtapañcadasaptadasaikaviṃsatiripavatrāyastri-
śākyā ye stomā te sarve 'pi śashthe 'hany āpyante | samāptaḥ |
gāyatrītrīṣṭubhagatyanuṣṭuppanktyatichandobhidhāni sarvāni cha-
ndānsi ca samāptāni | tathā sati yatharvādo vakshyamāṇaṃ nidarśa-
nam tathaiva saptamasyāhnaḥ pravrittir drashtavyā | kiṃ nidarśa-
nam iti | tad ucyate | yathā darśapurnamāsālipuroḍaśādidravyaṇy
avadāya paścāt tāny avadānasthānāny ājyasthālyā ājyena punaḥ pra-
tyabhighārayanti | kinnartham iti | tad ucyate | ayātayāmatāyai | gata-
sāratvaparihārāya punar api havishṭvayogyatārtham | evaṃ evaita-
smīn saptame 'hani stomā chandānsi ca punar api pratyupayanti |
pratipadyāntiśhānti | tathā saty anuṣṭhitasya punar anuṣṭhā-
naṃ carvitacarvanasamānam iti yātayāmatvaṃ gatasāratvam bhavet |

ato yad etat samudrād ūrmir ityādikaṃ saptamasyāḥna ājyam bhavati | tad etad ayātayāmatāyai punar api sārataśiddhyartham bhavati | tasmiṇ chastre ghṛitasya nāma guhyam iti ghṛitaśabdasya vidyamānatvāt pratyabhigbāraṇasāmyam bhavati | yady api trivṛīḍādayaḥ stomāḥ saptame 'hani punar nānushṭhiyante, tathāpi catuṛvīṣādayaḥ chandomanāmaka ānushṭhiyante | tasmād ayātayāmatvaṃ stomatvasāmyenābhīhitam |

11. ā vāyo | atrādyaiḥ śaḍbhir dvau tricau | itare pañca trīcāḥ |

14. tad u | tad u tat suktam kayāśubhāśabdopetatvāt kayāśubhīyanāmakam | astv evaṃ kim tata iti cet | ucyate | etad eva kayāśubhīyanāmakam suktam samjñānam parasparāṅkamatyasādhanaṃ | kimcāitat saṃtani saṃtānakaram prāṇānām avichedena dīrghayushyakaraṇam |

19. paśavaḥ chandomāḥ | caturvīṣacatuṣcatvārīṣāśtācatvārīṣākhyāḥ chandomāḥ paśusādhanaṭvāt paṇiūpāḥ | tasmāc chandomayukte 'smiṇ tryaḥ chandodvayānushṭhānam paśuprāptyai bhavati | chandobhir gāyatrītrīṣṭubjagatībhir aksharasamkhyādvāreṇopamīyanta iti caturvīṣādayaḥ trayaḥ chandomāḥ | tatra gāyatrī caturvīṣatyakṣarayā sadṛṣo yaḥ caturvīṣastomas, tasya pratipādam āśṭābhyo hīṃkarotītyādikaṃ Chandogabrāhmaṇam caturvīṣam etad ahar upayanty ārambhanīyam (4, 12) ity atraivodāhṛitam | yac catuṣcatvārīṣastomasya nirupakaṃ Chandogabrāhmaṇam evaṃ āmnāyate | pañcadaśabhyo hīṃkaroti sa trīṣibhiḥ sa ekādaśabhiḥ sa ekayā | caturdaśabhyo hīṃkaroti sa ekayā sa trīṣibhiḥ sa daśabhiḥ | pañcadaśabhyo hīṃkaroti sa ekādaśabhiḥ sa ekayā sa trīṣibhiḥ (Tāṇḍya 9, 9, 1) iti | asyāyam arthaḥ | trībhiḥ paryāyais trīcaśyāvṛttau prathamē paryāye prathamāyā trīcaś trīr abhyāso madhyamāyā trīca ekādaśakṛitvo 'bhyāso uttamāyā trīcaḥ sakṛit pāṭhaḥ dvitīyaparyāye prathamāyāḥ sakṛit pāṭho madhyamāyāś trīr abhyāso uttamāyā daśakṛitvo 'bhyāsaḥ | tritīyaparyāye prathamāyā ekādaśakṛitvo 'bhyāso madhyamāyāḥ sakṛit pāṭha uttamāyāś trīr abhyāsaḥ | so 'yam catuṣcatvārīṣastoma iti 1) || atha brīhatsāmasādhyapṛiṣṭhastotrasyādhārabhutam stotriyam pragātham tadānurnpam ca vidhatte |

20. tvām it | tvām id dhīty ekaḥ pragāthaḥ | tvam hy eḥiti dvitīyaḥ | tad ubhayaṃ saptame 'ham nishkevalyaśastre śāṅsaniyam | nanv ayugmam ahaḥ saptamam | tathā sati rathamtarapṛiṣṭham parityajya brīhatpṛiṣṭham kim ity upādiyata iti cet | vacanabalād iti brumāḥ | kim hi vacanam na kuryān, nāsti vacanasyātībhāra iti nyāyāt | brīhatpṛiṣṭhasvikāre kāṇḍi yuktim āha |

21. yad eva | pūrvasya śaṣṭhīśasyāḥno yad eva pṛiṣṭhastotram

1) Ueber den āśṭācatvārīṣa stoma s. 4, 12, 9.

tad evātra kṛitam bhavati | tasya prayojanam tūparishṭād vakshyate | nanu shashṭhe 'hany api raivatam prishṭham na tu bṛihad iti cet | naisha doshaḥ | bṛihadraivatayoḥ karyakāraṇabhāvenaikatvād ity abhipretya bṛihac ca vā idam agre rathamtarām cāstām (4, 28) ity atrā pratipāditam | karyakāraṇabhāvam iha smārayati |

22. yad vai | vairūpaśākvarayor rathamtarajanyatvāt tadrūpa-
tvam | vairājaraivatayor bṛihajjanyatvāt tadrūpatvam | evam ca sati
shashṭhe 'hani raivatasya bṛihattvam vyavahartuṃ śakyate | idānim
atra saptame 'hani bṛihatprishṭhasvikāre prayojanam āha |

23. tad yat | tat tasmāt shashṭhe 'hani kritasya raivatasya
tadrūpatvāt kāraṇād yatra saptame 'hani bṛihatprishṭham kriyate |
tad idānim shashṭhe 'hany anuśṭhitena bṛihataivāsmīn saptame 'hani
tad bṛihatprishṭham pratyuttabhnuvanti | atītatvena shashṭhasya
punar uddharanam pratyuttambhanam | etac cāstomakṛintatraya sam-
padyate | stomānām trivṛitpañcadaśādīnām kṛintatram kṛintanam
chedaḥ | tadrāhityam astomakṛintatram | tadartham atra svikāraḥ ||
vipakḥabādhopanyāsamukhenaiva tad eva spāṣṭayati |

24. yad rathamtarām | shashṭhe 'hany anuśṭhitasya bṛihato
'smīn saptame 'hany anuvṛittim parityajya yugmadinatvam āśritya
yadi rathamtaraprishṭham svikriyate | tadānīn shashṭhasaptamayor
anuvṛittyabhāvāt kṛintatram vichedanam syāt | shashṭhe bṛihat kṛi-
tam saptame tan na kṛitam, kiṃtu rathamtarām kṛitam iti vichedaḥ ||
vipakḥabādham upanyasya svapakḥam upasaṃharati |

25. tasmāt | yasmād bṛihati kṛite vichedaḥ parihriyate tasmād
ity arthaḥ |

27. abhi tvā | nitarām vartanam anuśṭhānam nivartanam na
tu parityāgaḥ | āyatanenāyugmatvasthanena rathamtarasambandaḥ |

18.

4. yad dvyagni | agnisabdadvayopetaṃ dvyagnīty ucyate |
mahacchabdopetam mahadvat | dvayor devatayor hūtam āhvānam
yasmiṃs tādṛiṣaṃ dvihūtatvat | punaḥchabdopetam punarvat |

8. kuṇḍa āṅga | atrālyais tribhiḥ pratikair ekas trīcaḥ |
catuṛthe caikā pañcame dve, tad ubhayam militvā dvitīyas trīcaḥ |
itare pañca trīcaḥ |

21. atha nishkevalyaśastrasya rathamtarasāmasādhyaprishṭha-
stotrasyādhārābhutam stotriyam anurūpam ca vidhatte |

abhi tvā | yady api yugmadmatvān nyāyato bṛihatprishṭham
prāptam tathāpi vacanabalād rathamtaraprishṭhatvam drasṭavyam |

19.

7. tāni dvedhā | pūrvoktāni mahacchabdayuktāni sarvāpi su-

ktāni dvedhā vibhaktāni | katham iti | tad neyate | pañcānyāni marutvatīyaśastragatāni | pañcasamkhyākāni prithag evāvasthitāni |

8. viśvo devasya | viśvo devasyety ekā | tat savitur vareṇyam iti dve | etat trayam bṛihatsāmasambandhi trīcaḥ śastrasya pratīpat | āviśvadevam iti trīco 'nucaraḥ | tad ubhayam bṛihatsāmasambandhād bārhatam, yugmatvena bṛihatsāmasambandhiy ashtame 'bani योगyam || ūrdhvaliṅgopetaṁ savitrīdevatākam sūktasthānīyam caturtrīcam vidhatte |

• 9. hiraṇyapāṇim | dvitīyapāde savitāram upa hvaya iti śra-
vaṇāt savitrīdevatākam sūktam | ūrdhvaśabdasyāśravaṇe 'pi savitrī-
maṇḍalasyoparideśavartitvād arthata ūrdhvatvam ;

10. mahi | mahacchabdopetaṁ sūktasthānīyam trīcam vidhatte | mahi dyauh etc.

11. yuvānā | punaḥśabdopetaṁ sūktasthānīyam trīcam vidhatte | yuvānā etc.

20.

• 8. pra virayā | atra dadrīre ta iti prayogapāṭhaḥ | 1)

atrāntimais tribhiḥ pratikair ekas trīcaḥ itare śaṣṭ trīcaḥ |

• 16. pra mandine | atra sarvāśv rīkṣhu marutvantam sa-
khyāya havāmaha iti caturthasya pādasyaikatvāt samānodarkatvam |

21.

• 8. pañca-pañca | marutvatīyanīshkevalyaśastradvayagatasūktā-
pekshayā pañca-pañca iti dviruktiḥ |

10. dosho | antaliṅgakam trīcātmakam sūktam vidhatte | dosho etc.

11. pra vām | śuciliṅgam sūktasthānīyam trīcam vidhatte | pra vām etc.

12. indra ishe | indra isha ity rīg ekā | te no ratnāni dve |
trītāyam mūltvā rībhudevātākam sūktam

19. prāgnaye | etadīyāśv rīkṣhu sa nah parśad ati dviśa iti
pādena samāptidarśanāt samānodarkatvam |

20. sa nah | sa na ityādīpādasya sarvāśv rīkṣhu pāṭhitāsyā
• amgrahārtham vīpsārūpeṇa dviruktiḥ | etam eva pādam punaḥ-punaḥ
śaiśatīty atra ko 'bhiprāya iti | so 'bhudhīyate | etasmin navarātre
trividhatryahasamashṭirūpeṇa prayogādhlukyāt tadā-tadā viśmṛitya kim

1) Bandbemerkung in Aa: praṅge vāyavyatvāya pra virayā
śucayo dadrīre ta iti, vām iti dvivacanasya sthāne ta ity ekavacana-
pāṭhaḥ kṛtāḥ | vām ity uktāv aindratvam ca syād iti Sarvānukra-
mabhāṣhye.

api vāraṇaṃ vāraṇīyaṃ nishiddhanushthānam bahu vai, prabhūtam
eva kriyate | ataḥ svasya śāntyartham, eva punaḥ-punaḥ śasyate |

22.

1. dvādaśāhe prāyaṇīyodayanīyarūpam ādyante ye ahaṇī tayo
madhye daśarātro 'sti | tasmiṃś ca trayo bhāgāḥ | prishṭhyāḥ śadaha
eko bhāgah | chandomanāmakās trayo 'harviśeśhā dvitīyo bhāgah |
daśamam ahas tritīyo bhāgah | tasya bhāgasya vidheyatayā praśaṇsā
kartavyā | itarabhāgayor apy atra yā praśaṇsā pratyate, sāpi vidheya-
sya daśamasyāhnaḥ praśaṇsārtham eva | tasmin ahaṇī praśaṇsātīaya-
sya gamyamanātvāt | tatra catvāro dṛishṭānta vivakshitāḥ | tesham
madhye prathamena dṛishṭāntena praśaṇsati | prishṭhyam etc.

5. śrīr vai | yad etad daśamam ahaḥ sā śrīr vai | bhogyavastu-
mṛiddhisvarūpam eva | ridhnoti ha vā ritvikshu ya evaṃ dvādaśā-
hena yajate (Ts. 7, 2, 10, 1) iti śrutyantarat | ato ye daśamam ahar
āgachanty anutishṭhanti, te śrīyam eva prāpnuvanti | yasmāc 'chri-
rupam etad ahas tasmād vivākyaarahitam bhavati | yadi pramādā
mantre tatra vā karmaṇi kaścit kiṃcid viruddham ācāret | tadānī
tad viruddham anyena vācyam vaktavyam | atra trayā viruddham
anushṭhitam. tad evaṃ samyag anutishṭhety abhiññena karmāntare
vaktavyam | iha tu tasya virudhyamānavacanasya nishiddhatvād idam
ahar avivākyaṃ | tathā cāvalūyana āha | lāsminn ahaṇi kenacit
kasyacid vivācyam avivākyaṃ etad ācakshate | saṃśaye bahirvedi
svādhyāyaprayogaḥ | antarvedity eke (8, 12, 10) iti | pareṇa prayujya-
mānaṃ viruddham dṛishṭvāpi tau na brūyād iti niyamasyopapattir
ucyate | śrīyo māvaśishmeti daśamasyāhnaḥ śrīrūpatvāt tasya yad
avavadanaṃ tac chriyā eva bhavati | avamatasya viruddhasya vada-
nam avavadanaṃ nindā | yadi daśamam ahar avavāśishma nindā
kurmaḥ | tarhi śrīyā eva nindā sampadyate | ato vāyam śrīyo māva-
vāśishma nindā mā kurma iti vivācyam parityajyatām ity abhiprā-
yaḥ | loke 'pi śreyaso vidyaisvāryādīnādīkasya puruṣasyācāraṇam
duravavadaṃ hi | avavādena mundayā rahitam | ata eva pitrācāryādī-
nāṃ nindāṃ na kurvanti, dveshubhiḥ kriyamāṇam api na śrīyanti |
tad evam avivācyatvadharmo 'tra vihitah | yadvā | vākyadvayam
idam | daśamam ahar āgachantityanto daśamasyāhno vidhis, tasmād
ityādir avivākyatvaniyamavidhiḥ | so 'pi śākhāntare 'py evam āmnā-
yate | tasmād daśame 'haṇi avivākya upahatāya na vyucyam (Ts. 7,
3, 1, 2) iti || athaitasmin daśame 'haṇi mānasagrahāya prasarpaṇam
vidhatte |

6. te tataḥ | te 'nushṭhātāras tataḥ patnisamyajāntānushṭhā-
nād ūrdhvaṃ prāñca udetya mānasāya prasarpaṇam | prasarpaṇam
uāma tadarthaḥ pratyatnaḥ | sarveshv ahargāṇeshu karmasv antimād

ahna itarāṇy ahāni patnīsaṃyājāntāni | antimaṃ tv ekam evodavasā-
niyāntam | tathā cāṣvalāyana āha | prātaranuvākādyudavasāniyāntāny
antyāni | patnīsaṃyājāntānītarāni (7, 1, 4) iti | tathā saty api vālasya-
ratvanyāyēua patuīsaṃyājāntatve prāpte vacanena tata ūrdhvaṃ māna-
sagrahaṃ vidhatte | tadarthaṃ prasarpanti | sadaso nirgatya yathā-
yatham mārgēṇa gacheyuḥ || gatānāṃ teshāṃ tīrthadeśe mārjanam
vidhatte |

7. te mārjayante | mārjanād ūrdhvaṃ homārthaṃ sthānavi-
śeṣhaprāptiṃ vidhatte |

8. te patnīṣālāṃ | patnī hi gārhapatyasya samīpe 'vatishṭhata
iti | saiva patnīṣālā | tatra gacheyuḥ || gatānāṃ teshāṃ homaṃ vi-
dhatte |

9. teshāṃ yaḥ | teshāṃ homārthaṃ gārhapatyasaṃīpaṃ gatā-
nāṃ madhye yaḥ pumān etāṃ vakshyamāṇāṃ āhutiṃ jānāti | sa
pumāu itarān prati samanvārabhadhvaṃ, yuyam sarve 'pi māṃ spri-
ṣateti brūyāt | tauḥ samauvārabdhau sa pumān āhutiṃ juhuyāt |

23.

1. āgnīdhriye homād ūrdhvaṃ kartavyāni darśayati |

'te tataḥ | te kṛtāhomāḥ sarve tata āgnīdhriyād agneḥ sarpa-
nti | nirgachanti | nirgatās te sadaḥ praviseyuh | praveṣavelāyām
udgātrībhyo 'nya pītvijo yathāyathaṃ svamārgam anatīkrāmya vyu-
tsarpanti | vividhaṃ gachanti | udgātāras tu saṃsarpanti | sambhūya
gacheyuḥ | gatās te sāmagāḥ Sarparājñyāḥ sambandhintīshv pīkshv
āyam gaur ityādīshu stotraṃ kuryuḥ | Sarparājñīti bhūmer avatāra-
svarupā, kācid devatā | tayā dṛiṣṭā mantrā api sarparājñīṣabdenocyā-
nte | atra tv pīkshv iti prithag upādānāt Sarparājñyā iti shashṭhya-
ntatvāc ca devatāvācy āyam śabdaḥ | etad evābhipretya tatsamba-
ddhā pīcas tām ca devatām praśaṃsati |

2. iyaṃ vai | ya bhūmir asti seyam eva devatā śarīraṃ dhri-
tvā brahmavādīni bhūtvā sarparājñīṣabdenocyate |

4. manasā | udgātrīṇāṃ madhye praṣṭotuḥ praṣṭāvabhāga,
udgātur udgīṭhabhāgaḥ, pratihartuḥ pratihārabhāgaḥ | tau bhāgān
manasaiva te 'nutishṭheyuḥ | hotā tu vācā śaṃset |

24.

10. samayāvishitaḥ | yadā sūryaḥ samayāvishito 'stamayasa-
mayam prāpto 'rdhastamitaḥ syāt, tadāniṃ vāgvisargaḥ | tathā sati
sāmpurnāstamayaparyantam alpam eva kālaṃ dvishate lokaṃ śatroḥ
sthānaṃ pariśīṃshanti | prayachanti |

25.

1. caturhotṛivṛyākhyānārthaṃ āhavaṃ vidhatte |

adhvaryo | caturhotṛināmakeshu mantreshūccair uccāraṇaṁ kartum udyukto hotā he adhvaryav ity āhvānaṁ kuryāt | yathā sastrādau śoṣāvom ity āhvānaṁ karoti tadvad atrāpi sambodhanam evābhāvasya svarupam || caturhotṛivyākhyānakāle 'dhvaryoḥ pratigaraviśesham vidhatte |

2. om hotaḥ | he hotar om | tvadabhilashitam astu | he hotas tathā | kriyatām ity adhyāhārah | anena mantreṇādhvaryuḥ pratigaram bruyāt | hotur utsāhajanakam prativacanam pratigarah | vakshyamāneshu hotrā prayojyeshu daśasaṁkhyākeshu padeshu madhya ekaikasmin pade 'vasite samāpte sati tadā-tadā puṇaḥ-puṇar adhvaryur om hotar ityādīmantreṇa pratigaram bruyāt | avasitasabdasya vipsā pratipadam pratigaraprayogārtham |

13. so 'yaṁ daśapadātmakaḥ caturhotṛisaṁjñāko mantrasaṁghātaḥ || atha grahasaṁjñākam mantram darśayati |

14. atha Prajāpateḥ | caturhotṛigrahamaṇtrapāṭhānantaraṁ hotā prajāpatitanausaṁjñākaṁ mantram brahmodyasaṁjñākaṁ ca mantram anudravati | anukrameṇa bruyāt |

26.

1. athāgnihoṭram abhidhiyate | tatrādhvaryuṁ prati yajamāno, 'gnyuddharaṇakartavyatām bruyāt | tad āhāpastambāḥ | uddharety eva sāyam āha yajamāna uddhareti prātar iti | tatra sāyasaṁkālīnaṁ yajamānakartavyaṁ vidhatte |

uddhara | agnihoṭrasyaādhvaryur eka eva pītvig bhavati | tathā ca śākhāntare śrūyate | tasmād agnihoṭrasya yajñakrator eka pītvik (Tb. 2, 3, 6, 1) iti | tam adhvaryuṁ yajamānaḥ preshyati | he adhvaryav āhavanīyākhyam vahnim uddhareti | jvalantaṁ agniṁ gārhapatyād uddhara | tam prāñcam prañiyāhavanīyasthāne nidhehity arthaḥ | tathā cāśvalāyana āha | gārhapatyād āhavanīyaṁ jvalantaṁ uddhared iti | uddharāhavanīyam ity amuṁ praisham apārāhṇe sāyasaṁkāle sūryasyāstamayāt prāg yajamāno bruyāt | evaṁ saty ahnā sarveṇāpi yad eva puṇyaṁ yajamānaḥ karoti tat sarvaṁ prāñ uddhṛitya bhāyarahita āhavanīyasthāne nihitavān bhavati |

5. shoḷaśakalam | shoḷaśavastham | te cāvasthāviśeṣā randram gavītyādīnā vakshyante |

6. randram | homadravyaṁ kshīraṁ gaviśaḥ sad goṣarīre yadā tishṭhati tadā raudradevatākaṁ vedītavyaṁ | upavasīṣhṭam vatsena saṁśīṣhṭam prasutaṁ yadā bhavati tadā vāyudevatākaṁ | duhyamānatvadaśyām aśvīdevatākaṁ | dugdhatvadaśyām somadevatākaṁ | adhiṣṭitani pākārtham agnau sthāpitam varupadevatākaṁ | samadāyantaṁ 1) pātramadhye sthītvā saṁtāpavaśena samyag urdhvadaśyām

1) samudāyantaṁ lesen alle Hss. samudanta, überwallend, nach

pūshadevatākam | vishyandamānam ūrdhvam udgatam pātrād bahir
 viśeṣeṇa syandanadaṣāpannam maruddevatākam | bindumad budbu-
 davad Viśveṣhām devānām sambandhi | śarogrihitam sārāpracayabhā-
 vāpannam mitradevatākam | udvāsitam agniṣṭhānād bahir avasthāpi-
 tam dyāvapriṭhividevatākam | prakrāntām hotur haraṇāyopakrāntam
 savitridevatākam | bṛiyamāṇam homasthāne niyamānam vishṇudeva-
 tākam | upasannam nitvā vedyām āśāditam bṛihaspatidevatākam |
 tena dravyeṇa yā pūrvāhutib sagnisambandhini | uttarāhutis tu pra-
 jāpatisambandhini | hutam homottarakālinam indradevatākam | evaṇi
 haviḥśoḍaṣāvasthās tattaddevatāsambandhās ca darśitāḥ |

27.

1. athāgnihotre vaikalyanimittam praśnapūrvakam prāyaścittam
 vidhiyate 1) |

yasy āgnihotri | agnihotrārtham saupādītā gaur agnihotri | sā
 copāvasiṣṭhā dohanārtham vatsena samyojitā |

10. yady u vai | yadi ca sarvaṃ duhyanuānam kṣhīraṃ siktam
 bhūmau patitam syāt | tadānim anyām kāṃcid gām āhūyānīya tām
 dugdhvā tadyena kṣhīreṇa juhuyāt | yady anyāpi na labhyeta | ta-
 dānim apy agnihotraṃ na parityājyam | kimtv ā śraddhāyai hota-
 vyam | āno 'trābhividhir arthaḥ | ā śraddhāyāḥ śraddhāśahitam sa-
 rvaṃ vastujātam homayogyam hotavyam | ayam arthaḥ | dadbhivā-
 gvidnām madhye yena kenāpi dravyeṇa hotavyam | sarvālābhe tv
 antaḥ śraddhām api juhuyāt | aliaṃ śraddhām juhomiiti samkalpya
 śraddhāhomāḥ | agnihotrasya nityatvāt sarvātmanā parityāgo na yu-
 kta iti |

11. sarvaṃ | viditvāunsiṭhātūr aśya puruṣasya sarvaṃ api
 dravyam barhiṣyam | yajñayogyam | ataḥ sarvaṃ dravyam anena
 homārtham parigrihitam bhavati |

28.

1. yathā śraddhāhomāḥ pūrvam uktas tathā bhāvanārupo homo
 'gnihotrapraśaṅsartham eva pradarsyate |

asau va aśya | aśya bhāvanārupam yajñam kurvataḥ puruṣa-
 syāsāv Adityo yūpasthānīyāḥ | priṭhivī vediṣṭhānīyā | ośadhayō ba-
 rhiṣṭhānīyāḥ | vanaspataya idhmasthānīyāḥ | bhūmau vidyamānā āpaḥ
 sarvā api saṃskṛitaprokṣaṇiṣṭhānīyāḥ | prācyādidiṣaḥ paridhiṣṭhāni-

Āśvalāyana 2, 3, 8. In Th. 2, 1, 7, wo die ganze Stelle wiederkehrt,
 steht dafür udanta. Ebenso bei Katyāyana Śrautasūtra 25, 2, 3. Das
 Gopatha Br. 3, 12 hat samudvāntam.

1) Die ersten zehn Abschnitte kehren in 7, 3 wieder. Vgl. Āśva-
 lāyana 3, 11.

yāḥ | idṛiṣi bhāvanaivāgnihoṭrahomaḥ | ittarasampattyabhāve 'py eta-
dṛiṣo vā homaḥ kartavyaḥ |

3. ubhayān | eṣha śraddhāhomāśya kartā devān manushyāṅś
cobhayavidhān viparyāsaṃ viparyasya dakṣiṇāḥ kṛtvā nayati | ri-
tviḡbhyāḥ samarpayati | yatra devānāṃ dakṣiṇārūpatvaṃ na tatra
manushyāṇāṃ tadrūpatvaṃ | yatra tu manushyāṇāṃ dakṣiṇātvaṃ
na tatra devānāṃ iti viparyāsaḥ | anena viparyāseṇa deveshu manu-
shyeshu ca dakṣiṇātvasaṃkalpaḥ kartavyaḥ | na kevalaṃ devama-
nushyāṇāṃ eva dakṣiṇātvaṃ kiṃ tarhi yat kiñcedaṃ jagad asti
tat sarvaṃ idam śraddhāhomī homadakṣiṇā nayati | sarvasmiṃ jagati
dakṣiṇeyam iti saṃkalpaḥ kartavyaḥ |

4. manushyān | yeyam śraddhāhome śāyamāhutis tayāhutyā
tadāhutinimittān devebhyā ritviksthānyebhyo manushyān gosuva-
rpasthānyān dakṣiṇāḥ kṛtvā nayati samarpayati | na kevalaṃ ma-
nushyān kiṃtu yat kiñcid idam jagad asti tat sarvaṃ dakṣiṇāḥ
kṛtvā samarpayati | katham manushyāṇāṃ rātrau dakṣiṇātvaṃ iti |
tad ucyate | ete manushyā yasmāt śāyam devebhyo dakṣiṇā nītā,
tasmād rātrau pralīnāḥ svasvavyāpārarahitā nyokasa iva | nivṛttān
okaḥ sthānaṃ griharūpaṃ yeshāṃ te nyokasaḥ | madīyam griham
ityabhimānarahitāḥ śere śerate | sushuptiṃ gachautīty arthaḥ | yathā
ritviḡbhyāḥ samarpitaṃ gavādikam dakṣiṇādravyam parādhiṇam
bhavaty, evaṃ rātrau manushyā devādhiṇatvāt svasvavyāpārākṣa-
māḥ | tad idam pāraṇāṣyaṃ dakṣiṇātve lūgaṃ |

5. 'eṣha śraddhāhomī prātarāhutyā nimittabbutayā manushyebhyā
ritviksthānyebhyo devān gavādiravyasthānyān dakṣiṇāḥ kṛtvā sam-
arpayati | yat kiñcid idam jagad asti tad api sarvaṃ dakṣiṇātvena
samarpayati | atas ta ete devā dakṣiṇārūpeṇa manushyapāraṇāṣyaṃ
gatā vividānā ivotpatanti | svasvāmbhūtānāṃ manushyāṇāṃ abhiprā-
yaṃ viśeṣeṇa jānanta evodyogaṃ kurvanti | kiṃ kurvantaḥ | asya
manushyasyādah kār्याṃ ahaṃ karishya ity, ado 'śya manushyasya
sāpāṃ ahaṃ ganushyāmīti vadantaḥ | ahani devā mauushyāḥ pu-
jyamānāḥ tatsamīpam gatvā tadīyam idam āyurārogyādirupaṃ kā-
r्याṃ karishyāma iti vadanto mauushyādhiṇā avatiṣṭhante | tad idam
devānāṃ dakṣiṇātvaṃ | athavā | ta eta iti vākyaṃ manushyapara-
tveṇa yojaniyam | ta ete mauushyāḥ prātaḥkāle nidrapāraṇāṣyaṃ pa-
rityajya devātānugraharupā dakṣiṇā gṛhītvā vividānā iva viśeṣeṇa
svasvakār्याṃ jānanta evotpatanti | śāyauād uttiṣṭhanti | utthāya
cāham idam saṃdhyāvandanam karishye, 'ham idam rājagriham ga-
mishyāmīty evaṃ vadanto vartante | tad eva manushyāṇāṃ svātā-
ntryaṃ devātārūpadakṣiṇāpratigrahasya lūgaṃ |

7. Agnaye | yeyam agnihoṭrasya śāyamāhutiḥ agnidevatārthā,
tayāgnihoṭrī 'gavāmāyauasambaddham āvīmaṣastram upākaroti | sā-

yaṃhomah śastropakrama ity arthaḥ | asyaḥ sayamāhuter Agnir devatā | āsvinaśastrasyādāv apy agnir hotā grihapatir iti mantre 'gniḥ śrutah | tad idam sādṛṣyam | tac cāhutipūpaṃ śastram vāk pratiggrīṇāti | yathā śastrasya pratigara evam atra vākṣabdhāḥ prayujyate | tathāgnihotroddharanamantre vācā tvā hotreti vākṣabdhāḥ prayujyate | tad idam pratigarasadṛṣam | vāg-vāg iti vīpsā prayogabāhulyāpekṣhā | gavāmayanasya prāyaṇīyam aho 'tirātrasamsthā, atirātre cāṣvaṇam śastram śasyate | tena sāyaṃhomasya gavāmayanaprārāmbhasādṛṣyam pratipāditam bhavati |

9. sayamāhutim prāyaṇīyātirātrarūpeṇa prasasya prātarāhutim gavāmayauagatamahāvratārūpeṇa prasaṁsati |

Ādityāya | ādityārtham hūyamānā yeyam prātarāhutih | tayaiśho 'gnihotri mahāvratākhyam gavāmayanasyopāntimam ahaḥ prārabhate | tad id āsety ādityadevatākena mantreṇa tasminn ahani nishkevalyaśastraprārāmbhāt | tac cāhutipūpaṃ śastram prāṇaḥ pratiggrīṇāti | katham etad iti | tad ucyate | annam payo reto 'smāsv ity agnihotre bhakṣaṇamantraḥ | tenānnam-annam ity ucyate | annam ca prāṇa-tena samstutam | annam prāṇam annam apānam āhuh (Th. 2, 8, 8, 3) iti śruteḥ | annam-annam iti vīpsā prayogabāhulyāpekṣhā | ta-smād*asti mahāvratasya prātarāhutigatādiṭyasambandhaḥ |

30.

9. sa vā eshaḥ | esha Ādityaḥ svayam ekātithiḥ | yathā loke kaścid vaidesīko bandhurahitaḥ svayam eka evātithir bhutvā griheśhu gachaty, evaṃ sa esha Ādityo juhvatsv agnihotrishu prātaḥ samāgatya tishṭhati |

11. anenasam | purā kadācit saptarṣiṇām saṃvādaprasaṅge kaścit puruṣo bisastaiṇyalakṣaṇam apavādam prāya tatparihārārtham ṛṣiṇām agre śapathaṃ cakāra | tadīyaśapathoktirūpeyaṃ gāthā | bisāni padmanulāui | teshāṃ apahartā pratyavāyaparāmparāṃ prāpnotu | pāparahite puruṣe bisavishayam apavādam kṛitavato yaḥ pratyavāyah, pāpinaḥ puruṣasya sambandhi pāpam svikurvato yaḥ pratyavāyah | sayamkāle grihe samāgachata ekātithir vaidesīkasyāparodhane yaḥ pratyavāyah | seyam pratyavāyaparāmparā bisastaiṇye sati mana bhūyād ity evaṃ śapathaḥ | akṣharārthas tu | sa prasiddho māṛṣaḥ puruṣaḥ stenaś coro bhutvā bisāny apajahāra cet | sa pumān anenasam pāparahitam puruṣaṃ śrotṛīyam enasabhiḥastat | pāpenābhiḥāsanam apavadam kuryāt, tathaiva sa bisāpahāry enasvataḥ pāpayuktasya puruṣasya yad enaḥ pāpam asti tad apaharāt | svikuryāt | tathā sa bisāpahārī sayamkāle grihe samāgatam ekātithim aparūṇaddhi | bhojanam adattvā niḥsārayet | yadvā | agnihotrārthaṃ sayam samāgatam ekātithim devam aparūṇaddhi | homarāhityena nirākuryāt |

32.

5. yadi vo yajñe | rūmantravaikalye gārhapatyē bhūr iti mantrah | yajurmantravaikalye saty āgnidhriyē ūhishñiyē bhuva iti homah | so 'yaṃ somayāge ūrashṭavyah | haviryāge āgnidhriyābhāvād agnyādheyam agnihotraṃ darśapūrṇamāsāv āgrayaṇaṃ cāturmāsyaṇi dākshāyaṇayajñah kaundapāyinām ayanam | sautrāmaṇi saptamī vā | ta ete haviryajñah | teshv āgnidhriyābhāvād anvāhāryapacane dakṣiṇāgnau juhavātha | he devā yuyam juhuta | sāmabhreshe svar ity āhavanīye homah | yady aviññāto bhresho yadi vā vedatrayabhreshasamuccayah | tatrobhayatrāpi bhūr bhuvah svar ity etā vyāhṛtiḥ sarvā anudrutyocēryāhavanīya eva juhuta |

6. etāni ha vai | yā etā vyāhṛtayah santy etāni ha vai trīṇy eva vyāhṛtirūpāni vedānaṃ sambandhīny antaḥśleshaṇāni | antaḥbandhanasādhanaṇi | tatra dṛiṣṭānto 'bhidhiyate | yathā loke ātmanātmānaṃ saṃdadhyāt | ātmaśabalaḥ svarupamātravācivitāt safvadṛavya-parah | ekena dravyeṇa dravyāntaraṃ saṃdhiyate | etac Chandogair vispasṭam āmnātam | tad yathā lavaṇena suvarṇaṃ saṃdadhyāt suvarṇeṇa rajataṃ rajatena tripu trapuṇā śisam sisena lohāṃ lohena dāru dāru carmaṇā (Chāndogyopanishad 4, 17, 7) iti | kṣhāññā suvarṇādīnaṃ saṃdhanāṃ suvarṇakārādīṇaṃ prasiddham | tad etad abhipretyātmanāt mānaṃ saṃdadhyāt ity uktam |

33.

1. vyāhṛtihomaprasaṅgena brahmā buddhisthaḥ | tasya tatkartrpitvāt | tathā cāśvalāyana āha | juhōti japatitī prāyaścittaḥ brahmāṇam (1, 1, 16) iti | atah praśnottarābhyām brahmatvaṃ nirṇetum upakramate |

tad āhuḥ | tat tatra prāyaścittaprasaṅge mahāvadā brahmavādina āhuḥ | codayanti | mahāntam prauḍham vedāni vadantīti mahāvadaḥ | plutis teshāṃ praśaṃsārthā | yad yasmāt kāraṇād rige yajuh śāmeti hautrādihvaryāvaudgātrāṇāṃ kāraṇāt trayī vedatrayarūpā vidyā vyārabdhā vivicya hautrādibhiḥ svikṛitā bhavati | atharvavedaś ca nātra miśrayitum śakyate | āhavanīyādikartavyasya tatrabhāvāt | atha tasmāt kāraṇāt kena sādhanena brahmatvaṃ kriyate iti codyamāḥ | tasya trayyā vedatrayarūpayā vidyayā brahmatvaṃ kartavyam ity ūttaram pratibruyāt | ata eva sampradāyavida āhuḥ | atharvakshetravāu brahmā vedeshv anyeshu bhāgavāu | tasmād brahmanāṃ brahmishṭham ity hy āraṇyake (Āitareyāranyaka 3, 2, 3) śrutam iti |

2. brahmaṇo manasā vaikalārahītyānusamdhānaṃ vidhatte | ayam vai | yo 'yaṃ vāyuḥ pavate 'ntarikṣhe saṃcarati | ayam eva yajñasvarūpaḥ | vāyusadṛṣo yajñah | yathā vāyoḥ saṃcāramārgas,

tathā tasya yajñasya vāk ca manas ca vartanyau pravṛttimārgau |
 yasmād vācā mantrarūpayā manasā ca prayogānusandhātrā yajño
 vartate tasmād ubhau mārگاū | tatra vāg iyaṃ vai, bhūmisvarū-
 paiva | manas tv adāḥ, svargarupam | tat tathā sati vāgrūpayā trayyā
 vidyayā hotrādayo rathasthānūyasya yajñasyaikam paksham bhāgaṃ
 saṃskurvanti | samyak sampādayanti | brahmā manasaiva saṃskaroti |
 samyak sampādayati | anyam bhāgaṃ iti śeṣaḥ | hotrādibhir vācānu-
 shṭhiyamāneshv āṅgeshu vākalyarāhityam manasā brahmānusandha-
 dhyād ity arthaḥ | Chandogāḥ caitam artham āmananti | esha eva ya-
 jñas, tasya manas ca vāk ca vartanī | tayoṛ anyatarām manasā saṃ-
 skaroti brahmā, vācā hotādhvaryuṛ utgātāyatarām (Chāndogyopani-
 shad 4, 16, 1) iti |

Pañcika VI.

1.

1. brahmapaṇḥ kartavyavidhānena grāvastud buddhisthaḥ | ta-
 syāgnishṭome kartavyaṃ vidhātum upākhyānam āha |

devā ha vai | purā kālācid devāḥ sarvacarunāmāke deśaviśeṣe
 satraṃ kimpid anuṣṭhītavantaḥ | te devās tena satreṇa svakiyaṃ pā-
 pmānaṃ dāridryahetunā nāpajaghuṛe | na nāṣitavantaḥ |

3. sa ha sma | sa ha so 'rbudākhyāḥ sarpadeho maharshir
 yena mārgenopodasarpāt, tatsamīpam prati bilād udgamyāgachāt |
 tad dha tasmīn eva deśa etarhidānīm apy Arbudodāsarpaṇīty anena
 nāmadheyaṇa yuktā prapaṇ mārgo 'sti | prapadyate gamyate 'nayeti
 prapat |

5. tad yad asyānyābhīḥ | tasmāt kāraṇād Arbudasya man-
 trasuktam anyābhir ṛigbhir ā pyāyasvetyādibhir abhisṭavakālā sam-
 prīktaṃ kuryuḥ |

2.

6. aksharaṣāṣṭhi | kim pratyaksharam avasānam, utaksharaca-
 tusṭhaye 'vasānam, uta pāde-pāde 'vasānam, āho svid ardhharce 'va-
 śānam, athavā kṛtsnāyām ṛicy avasānam iti saṃśayaḥ | yady pīkṣa
 iti pakshaḥ syāt tu nāvakalpate | na sambhavati | adhyayanavaipa-
 rityaprasaṅgāt | adhyayanakālā 'rdharce 'vasānaṃ kurvanti na tu kṛ-
 tsnām ṛicam madhye 'vasānarahitām paṭhanti | pādāvasānapakshe 'pi
 sa eva doṣaḥ | ekaikāksharacaturaksharapakshayor doṣāntaram apy
 asti | tatnā pakshadvayāyūgikāre ehandāsi vilopyeran | katham vilopa
 iti | tad ucyate | tathā saty aksharāvasānapakshe bahūṇy aksharāṇi
 hīyeran | vmaṣyeyuḥ | saṃhitakālīnasya dvitvāder abhāvāt | tataḥ cha-

ndobhaṅgaḥ | ardharacapakshe yathādhyayanam evābhishtāvau na ko
'pi doshaḥ | tasmād ayam eva pakshaḥ siddhantaḥ |

3.

1. grāvastuta ṛitvijah kartavyam abhidbāya subrahmanyākhyasya
ṛitvijah kartavyam nirupayati |

vāg vai | subrahmanyāṣabdenendrā gacha hariva ā gacha (Lā-
ṭyāyana 1, 3, 1) ityādir nigada ucyate | sā ca subrahmanyā vāg eva
ṣabdarūpaiva satī dhenusadrīṣṭī | tasyaḥ subrahmanyāyā dhenoh ōmo
rāja vatsasthānīyah | tasmāt somakrayād ūrdhvam ṛitvijas tattatpra-
yogeshu subrahmanyām āhvayeyuḥ | uktanigadam paṭheyur ity arthaḥ |

5. tad āhuḥ | adhvaryuhotṛiprabhṛitayaḥ sarve 'py ṛitvijo ve-
dimadhyā evartvijyaṁ kurvanti | veder bahirbhāge subrahmanyākhyena
ṛitvijā hūyate | tathā satī kena prakāreṇāṣya subrahmanyānāmna ṛi-
tvijo vedimadhyā artvijyaṁ kṛitaṁ syād iti praśnaḥ | tasyedam utta-
ram | vedeḥ sakāśād utkaram uddhartavyam pānsum utkṛanty,
uddhṛitya bahirdeṣaṁ veder uttarabhāge prakṣipanti | tatra kṛitaṁ
subrahmanyāhvānam vedimadhyā eva kṛitaṁ bhavet | yasmād eva
kāraṇād ayaṁ subrahmanyotkaradeṣe tiṣṭhan subrahmanyām āhva-
yati, tena kāraṇenety uttaravādīno vacanam |

6. teshāṁ yaḥ | teshāṁ ṛiṣibhīṁ madhye yo varshishṭho 'ti-
ṣayena vṛiddha āstī, tam praty evam abruvan | he maharṣe subra-
hmanyām āhvaya | no 'smākam madhye tvam eva nedishṭhād 'ayo-
vṛiddhatvena deva lokapṛāpteh pratyāsaṇnatve saty antikatanād devān
hvayishyasi | āhvātum samartho 'sī | evam ṛiṣibhīḥ uktavād atrāpy
utkaradeṣe tiṣṭhantaṁ subrahmanyāhvānakartāram enaṁ varshi-
shṭham evātiṣayena vṛiddham eva kuṁvanti |

8. upāṅṣu | pātnivatākhyo yo grahaviśeshas, tasya mantre upā-
ṅṣu ṣaṇair uccāryāgnidhro yajet |

9. nānuvashaṭkaroti | sarvatra graheshu vashaṭkāranuva-
shaṭkārabhyāṁ hūyate | atra tu pātnivatagrahe vashaṭkārahoma eka
eva na tv itarah | tatra hetuḥ saṁsthā vā ityādiḥ | yo 'yam anu-
vashaṭkāro 'sti so 'yam saṁsthā vai | grahasya samāptir eva | tathā
satī sa pātnivatagraharupam reto net saṁsthāpayāni | sarvathā samā-
ptim na karavāntī abhipretya tatsamāpter bhīto bhavet | asaṁsthi-
tam asaṁptam anuparataṁ retasaḥ secanam apatyotpattiyā samri-
ddham bhavati | tasmād eva nānuvashaṭkuryāt | tathā ca yajñagātham
paṭhanti | ṛituyājān dvidevatyān yaḥ ca pātnivato grahaḥ | āditya-
grahasāvitrau tān sma nānuvashaṭkṛithāḥ (Āṣvalāyana 5, 5, 21) iti |

10. neshtur upasthe | yo 'yam agnidhrah pātnivatam yajati,
so 'yam neshtur upasthe samipa āsinaḥ ṣesham bhakshayet | neshtri-
nāmaka ṛitvik patnibhajanam vai, patnisthānīyah | neshtaḥ patnim

udānaya (Ts. 6, 5, 8, 6) ity eva neshṭripātnyor ānayanadvārā sambandhaṣṭraṇāt | atas tatsamīpe bhakṣhaṇe saty agnirūpa āgnīdhrāḥ patnīshu reṭaḥ sthāpayati | taś ca prajānanāya sampadyate | tat tenānushṭhāneua yajamāno 'py Agninaivāgnyānugraheṇaiva patnīshu reṭaḥ sthāpayati | tad api prajātyai sampadyate |

12. dakṣhiṇāḥ | dakṣhiṇāsu nītān tā dakṣhiṇā anu paścāt subrahmaṇyā samptishṭhate | samāpyate |

4.

1. grāvastutsubrahmaṇyākhyayor pītviḥ kartavyam uktvā maitrāvaruṇabrāhmaṇācchaṇsyachāvakanāmnām hotrakāpām ṣaṣṭraṃ vidhātum ākhyāyikām āha | devā vai etc.

maitrāvaruṇam | tasmād apasāraṇārtham maitrāvaruṇadevatākaṃ ṣaṣṭraṃ ā no maitrāvaruṇetyādikam maitrāvaruṇākhyā pītviḥ prātaḥsavane ṣuṣet |

2. aindram | ā yāhi sushumā hi ta ityādikam indradevatākaṃ ṣaṣṭraṃ |

3. aindrāgnam | indrāgni ā gatam sutam ityādikam aindrāgnam ṣaṣṭraṃ |

5.

1. atha teshāṃ hotrakāpām aharganeṣhu ṣaṣṭreṣhu prakāraṇiṣeṣhaṃ vidhatte |

'stotriyam | priṣṭhyashadāhādīshv aharganeṣhu bahūny ahāni vidyante | teshu prātaḥsavane dvitīyasyāhno yaḥ stotriyas trīcas, tam trīcam prathame 'hau stotriyasya trīcasānurūpam kuryuḥ | sāmagā śasminś trīce stotraṃ kurvanti sa trīcaḥ stotriyaḥ | tasya stotriyasya yasya chandodevatādinā sadṛṣo 'nyo yas trīcaḥ so 'nurūpaḥ | tathā sati sarveṣv ahassv ekaikasminś trīce sāmagāḥ stotraṃ kurvanti | te sagve trīcāḥ stotriyāḥ | tatra sarvatrottaraadinagatam stotriyam purvāline stotriyasyānūantarabhāvinam anurūpam kuryāt | ayam ca niyamo hotrakāpām ṣaṣṭreṣhu prātaḥsavane drashtavyaḥ | evam saty uttaram ahar eva purvasyāhno 'nurūpam kurvanti | tat tathā saty avareṇaivātītenaiva purveṇāhnāparam uttaram ahar abhimukhikṛityārabhante || upakramante || mādhyamādināsavane 'py āsya nyāyasya prasaktau tam nishedhati |

2. atha tathā | atha prātaḥsavanānūntaram mādhyamāline tathā na | tena purvoktaprakāreṇa na kuryād iti ṣeṣaḥ | tatra hetuḥ | śrīr vai priṣṭhānti | yāni mādhyamādināsavane priṣṭhastotrāṇi tāni śrīr vai | sampadrūpaṇy eva | śrīrupatvena sāmagāḥ stutatvāt | na hi śrīrūpāṇāṃ svatantrāṇāṃ anyānuvṛittilakṣhaṇam anurūpatvam yuktam | tasmāt tāni priṣṭhastotrāṇi tasmā tasmā mādhyamāline savane na tatsthānāni | prātaḥsavanasthānāni na bhavanti | tatsadṛi-

śāni na bhavanti arthaḥ | prāṭṣavane hy uttaradinagataṃ stotriyam pūrvadinagatastotriyaśānurūpaṃ kurvanti | yad yasmād kāraṇād atrāpi tathā kuryus, tādṛiṣaṃ kāraṇaṃ nāsti | tulyachandastvādinām abhāvāt | tasmāt pṛiṣṭhastotraṇaṃ pūrvottaradīneshu sādṛiśābhavāt prāṭṣavananyāyo 'tra na ghaṭate | mādhyamīndinasavananyāyaṃ tṛitīyasavane 'tidiṣati |

3. tayaiva vibhaktyā | vibhakṭiṣabdhā prakāravāci | tenaiva mādhyamīnoktaprakāreṇa tṛitīyasavane 'py uttaradinagataṃ stotriyam pūrvadinagatasya stotriyaśānurūpaṃ na kurvanti |

6.

1. athātaḥ | atha stotriyānurūpānantaraṃ yasmāc chastrasyottarabdhāviva ārambho yukto, 'to 'smāt kāraṇād ārambhaṇīyā 'rīco vidhīyante | evakāro 'hargāneshu codakaprāptāyā 'rīco vyāvṛittyarthaḥ |

7.

1. hotrakāṇāṃ śastrārambhaṇasādhanabhūtā 'rīco vidhāya samāptisādhanabhūtā 'rīco vidhatte |

athātaḥ | atha śastraprārambhānantaraṃ yasmāt paridhānam samāpauam apekshitam, tasmāt paridhānīyā 'rīco vidhīyante | evakāraḥ prakṛitavyāvṛittyarthaḥ |

3. vivatṛicam | yasmīus tṛice vy antarīkṣham ity 'rīg eśhā śrūyate so 'yam viśabdatvad vivatṛicaśabdenābbidhīyate | tena 'tṛicena sādhyo yaḥ svargo lokas tam etayā vy antarīkṣham ity 'rīcā yajamānebhyo vivṛiṇoti | vivṛitadvāraṃ karoti |

5. sishāsavaḥ | ye dikṣitāḥ santi te sishāsavo labdhukāmāḥ phalārthinaḥ | tasmāt kāraṇād 'rīg eśhā valavati valanāmakāsurabhedapratipādikā kartavyā bhavati | yady apiyam 'rīk paridhānīyā na bhavati, tathāpy etadadike tṛice 'ntimāyā 'rīcaḥ paḍidhānīyātvāt tatpradarśanāya tṛica upakrāntaḥ |

6. ud gāḥ | ayam arthaḥ śākhāntare viśpashṭam āmnīyate | Indro Valasya bilam apaurṇot sa ya uttamaḥ paśur āsit, tam pṛiṣṭham prati samgrihyodakṣidat. tam sahasraṃ paśavo 'nudāyan, sa unūto 'bhavat (Ts. 2, 1, 5, 1) iti |

8.

1. ubhayayā | hotrakāṇāṃ maitrāvaruṇabrahmaṇacchānsyachāvākānāṃ savanadvaye paridhānīyā dvidvidhā bhavanti | katham iti | tad ucyate | ahīnā ahargāneshu vihitāḥ | aikāhikā ekāhe prakṛitirūpe vihitāḥ | ity evaṃ dvaividhyam || tatra hotrakaviśeṣhasya paridhānīyaviśeṣam darśayati |

2. tata aikāhikābhiḥ | tatas tāsūbhayavidhāsu maitrāvaruṇā-

• khya řitvig aikāhikābhir eva paridadhyāt | te syāma deva varuṇeti prakṛitau prātaḥsavane maitrāvaruṇasya paridhāniyā vihitā | mādhyaṃdinasavane nū śtūta indra nū grīṇāna ity eśhā vihitā | ahīno vikṛitirūpe 'pi savanadvaye tad eva paridhāniyādvayam maitrāvaruṇasya drashtavyam | katham iti | tad ucyate | aharganaṣya prātaḥsavane hi maitrāvaruṇasya prāti vāṃ sūra ndita ity asya paryāyatri-casyāntyā te syāma deva varuṇety eśhā paridhāniyā | aikāhikāpi saiva paridhāniyā bhavati | tathā hi | prakṛitau maitrāvaruṇasya pra mi-traḥ or varuṇayor iti navā yātam maitrāvaruṇeti yājya (5, 10, 28) iti Sūtrakāravacanān navauām antyā saivety aikāhikābhir eva maitrā-varuṇaḥ paridadhātity etad npapannam bhavati | tathā mādhyaṃdi-nasavane 'py ā satyo yātv ity ahīnasūktam (6, 18, 5) iti vakshyati | yāhīnasūktāntyā sāhīnasya tatra paridhāniyā | ahīnasūktāntam hi mā-dhyaṃdinasavane maitrāvaruṇasastram | tasya nu śtūta indra nū grīṇāna ity eśhāntyā, tathā prakṛitāv api saiva paridhāniyā | tathā hi | Kayā naḥ citra ā bhuvat, kayā tvam na ūtyā, kas tam indra tvā-vasum, sadyo ha jāta, evā tvām indroṣann u shu ṇaḥ sumanā upāka-
• iti yājya (5, 16, 1) iti Sūtrakāravacauād. evā tvām indra vajrinm
• atrety etasyaikādaśarcasyāntyā nū śtūta indra nū grīṇāna ity eśhai-
• veti maitrāvaruṇasya prātaḥsavane mādhyaṃdinasavane aikāhikābhiḥ
paridhānam upapannam bhavati | aikāhikābhir evety evakāro 'yatra
• śaikāvyāvṛittyarthah | yā aikāhikāḥ paridhāniyās tā eva cāhargane
• maitrāvaruṇasya paridhāniyā na tv auyā ity arthaḥ | yady api mai-
• trāvaruṇasya prakṛitau savanayor ubhayor dve eva paridhāniye, ta-
• thāpi prayogabahutvāpeksham aikāhikābhir iti bahuvacanam | tena
maitrāvaruṇasya prakṛitvikṛityoḥ paridhāniyābhedarāhityenāyam mai-
trāvaruṇo 'smāl lokāt kadācid api na pracyavate || maitrāvaruṇasya
prakṛitvikṛityoḥ paridhāniyām ekām uktvāchāvākasya prakṛitivila-
kṣhaṇam savanadvaye paridhāniyādvayam darśayati |

3. ahīnābhiḥ | yo 'yam achāvākah so 'yam ahīnagatābhir ři-
gbbhiḥ paridadhyān, na tv aikāhikābhiḥ | tathā hi | āhaṃ sarasvatīva-
tor iti pūrvasmin khaṇde vihitatvāt, prātaḥsavāna eśhāharganaṣam-
bandhini paridhāniyā | aikāhike tu gomād dhiraṇyavad ity eśhaiva
paridhāniyā | mādhyaṃdine 'chāvākasya nūnam sā ta ity ahargana-
gatā paridhāniyā | ekāhe tu suṇam huvemeti mādhyaṃdine paridhā-
niyā | evaṃ saty achāvākasyaikāhikaparidhāniyāparityāgenoparitanā-
syāharganaṣasya sambandbinyāḥ paridhāniyāyāḥ svikāra uparitanasva-
rgalokapṛāptyai sampadyate |

4. ubhayābhiḥ | yo 'yam brāhmaṇacchaṇsī so 'yam ubhayavi-
dhābhir aikāhikābhir ahīnagatābhiḥ ca řigbbhiḥ paridadhyāt | prātaḥ-
savane prakṛitau sa na indraḥ śivaḥ sakheti paridhāniyā | vikṛitau
tv indreṇa rocanaḥ diva iti pūrvakhaṇde 'bhihitā | mādhyaṃdinasavane

prakṛitau vikṛitau ca eved indram vṛiṣhaṇaṃ vajrabāhum ity ekaiva paridhāniyā | evaṃ ca saty asya brāhmaṇacchaṇsinaḥ prātaḥsavane 'chāvākasaṃyam, mādhyamdine savane maitrāvaruṇaṃ sāmpanam | teno tenaivaikāhikābhjnatubhayavidhaṣaṇsaneṇaiva sa brāhmaṇacchaṇsī bhūlokaśvargalokā ubhāv api vyanvārabhamāṇo sprīṣann eti | gachati | vartata ity arthaḥ | prātaḥsavane prakṛitivikṛityoḥ paridhāniyāvilakṣaṇatvāl lokadvayasya prithag eva sparśaḥ | mādhyamdinasavane prakṛitivikṛityoḥ paridhāniyaikyāl lokadvayasya saha sparśaḥ | ity evaṃ vividhasparśo vyanvārambhapaṇāṣabdena vivakṣitḥ | atho api cāyam brāhmaṇacchaṇsī maitrāvaruṇaṃ cāchāvākam cobhāv pūtvijau vyanvārabhamāṇa eti | vividham upasprīṣan vartate | katham iti | tad ucyate | yathā maitrāvaruṇasya prakṛitivikṛityoḥ paridhāniyaikyam, tathā brāhmaṇacchaṇsino 'pi mādhyamdinasavane tadai-kyam | yathāchāvākasya prakṛitivikṛityoḥ paridhāniyāvilakṣaṇyam, evaṃ brāhmaṇacchaṇsinaḥ prātaḥsavane tadvilakṣaṇyam iti | maitrāvaruṇacchāvākavishayo 'yam vividhasparśaḥ | tathāivāhikābhjnatubhayavivakṣitḥ | 'pi vividhasparśa uhanīyaḥ | katham iti | tad ucyate | prātaḥsavane 'hinaikāhāyor vilakṣaṇyena sparśaḥ | mādhyamdine savane sādṛṣṭyena sparśaḥ | ity ubhayavividhatvam | tathā samvatsaram ga-vāmayanamulaprakṛitipūrvam agnisṭomaṃ ca vividhaṃ sprīṣati | ahinaikāhasparśavad etadubhayasparśasya yojaniyatvāt || ittham hotrakāṇāṃ savanadvayagatāḥ paridhāniyāḥ praśasya tṛitīyasavanagatāḥ paridhāniyāḥ praśaṇsati |

5. atha tatha | ekāhe mūlaprakṛitau jyotiṣṭomo hotrakāṇāṃ yā eva paridhāniyā, tā eva tṛitīyasavane drashtavyāḥ | tathā hi | āvām rājānāv iti nityam aikāhikam (Āśvalāyana 8, 2, 16) iti vacanāu maitrāvaruṇasyā vām rājānāv iti sūktasyāntyā paridhāniyā bhavati | tathā brāhmaṇacchaṇsino 'chā ma indram iti nityam aikāhikam (8, 3, 34) iti vacanād achā ma indram iti sūktasyāntyā paridhāniyā bhavati | tathāchāvākasya pūrvam janitrīti nityam aikāhikam (8, 4, 3) iti vacanāt saṃ vām karmaṇeti sūktasyāntyā paridhāniyā bhavati | yo 'yam ekāhaḥ sa mūlaprakṛititvāt pratishṭhā | sarvāṣaṃ vikṛitinām ādharaḥ | atas tenaikāhikaparidhāniyāṣaṇsaneṇa yajñam antato 'vasānakale pratishṭhāyām sarvādhāre pratishṭhāpayanti || ittham paridhāniyāḥ praśasya prātaḥsavanagatāṃ yājyādīnām madhye 'vasānābhāvaṃ vidhatte |

6. anavānam | anavānam anucchvāso madhye yathā bhavati tathā yājyāni paṭhet || stomavṛiddhau niyamaviśeṣam vidhatte |

7. ekāṃ dve | trivṛitpañcadaśasaptadaśaikaviṃṣatṛiṇāvatrāyastriṇśādayaḥ stomā vihitāḥ | vihitasya saptadaśastomaṃ vivṛiddhyāshṭadaśadistomaṃ nishpadyante | tathā vihitasyaikaviṃṣasya vivṛiddhyā dvāvīṇśādayaḥ stomāḥ sampadyante | anenaiva drishtāntena ṣaṇsane

'py adhiḥyaṁ prasaktam | yathā vāva stotram evaṁ śāstram iti nyāyāt | stome ¹⁾ vardhamāne sati tāṁ stomagatāṁ pīksamkhyāṁ atikramya śāṣṣaṇam atīṣaṣṣanam | tād yadā kriyate tadānim ekasyā dvayor vā pīcor abhyanuḥjāne tadadhikānāṁ pīcāṁ apavādaḥ ²⁾ | akṣharārthas tu | yadā stomam atīṣaṣṣet, stomasamkhyāṁ atikramya śāṣṣaṇam kuryāt | tadānim ekāṁ dve vānatikramya śaṣṣet | kimtv ekayaiva dvābhyāṁ eva vātīṣaṣṣet | tathā ca Sutrakāra āha | atīṣaṣṣanam ekayā dvābhyāṁ vā prātaḥsavane (7, 12, 3) iti | tato 'dhikānāṁ śāṣṣaṇābhāve yuktir dṛiṣṭāntamukhenocyate | tatrāyaṁ dṛiṣṭānto 'vagantavyaḥ | yathā loke 'bhiheshate ghāsārtham ābhimukhyena heshāṣabdam kurvate, yathā vā pipāsate 'tyantaṁ tṛiṣhārtāya puruṣhāyānnādyam pānīyaṁ ca kshipram prayachet | tādṛig eva tad pīgbāhulyābhāvenā-tīṣaṣṣanam | atho api ca kshipram eva devebhyāḥ somapānarūpam annādyam prayachānity abhipretya pīgbāhulyena vilambanī akṛitvaikayā dvābhyāṁ vātīṣaṣṣanam kuryāt | tathā sati kshipraṁ ṣiḡhram evāśāṣṭīṇi loke pratīṣṭhīto bhavati || savanāntarayor uktavāiparītyaṁ vidhatte |

8. aparimitābhiḥ | iyatya evety evaṁniyamarahitābhir atīṣaṣṣaṇaṁ savanadvaye kuryāt | svargalokasyeyattārahitatvāt prāptyartham idam atīṣaṣṣaṇaṁ sampadyate || yatrātīṣaṣṣaṇaṁ kartavyam bhavati tatra tadartham pīcāṁ āgamanāṁ kartavyam | tāsāṁ pīcāṁ deśaviśeṣaṁ darśayati |

9. kāmam | aharganeṣhu vartamānadināt pūrvedyur maitrāvārunādayo hotrakā yat suktam śāṣṣeyus, tad eva sūktam paredyur hotā kāmam aṣaṇkayaiva śaṣṣet | yadi hotur atīṣaṣṣanam prasaktam, tadānim pūrvedyur hotrakaiḥ śastāt sūktād pīcā ānetavyāḥ | yadi tu hotrakāpām atīṣaṣṣanam prasaktam, tadānim pūrvedyur hotā yat suktam śaṣṣati, tasmāt sūktād dhotrakair apekṣitā pīcā ānetavyāḥ |

9.

1. ā tvā | yadā camasā umniyante somene pūryante | tadānim adhivaryuṇā pṛeshīto maitrāvāruṇa ā tvā vahanv iti sūktam anubruyāt |

2. aindrīḥ | indra tvā suracakṣhaṣa, indraṁ sukhataṁe ratha iti śravaṇād indradevatākā pīcaḥ | somayāgaṣ cendradevatākāḥ | atas tatra tā yujyante |

4. nava nyūnāḥ | mādhyamdiṇasavane daśasamkhyākā vakṣhyante | tāṁ samkhyāṁ apekṣhya yā navasamkhyākāḥ tā ekayarcā

1) Vor stome steht in den Hss. sa tatra prākṛitāḥ stomāḥ |

2) apavādaḥ voi mir zugefügt.

nyūnāḥ | loke 'pi svalpe garbhadhāraṇasthāne retāḥ sicyate | ato uyū-
natvam atra yuktam || atha mādhyamāḍine savane 'sāvi devaṃ goṇi-
jikam andha ity etatsuktagatā daśasaṃkhyākā ṛico vidhatte |

6. tṛtīyasavana ihopa yāta śaśaso napāta ity etatsuktagatā na-
vaśaṃkhyākā ṛico vidhatte |

nava | pūrvavad daśasaṃkhyāpekshayātra nyūnatvam | loke hi
nyūnād alpād yonidvārāt praudhāḥ prajā utpadyante | ato garbhot-
pādanārtham mantrauyūnatvam yuktam | eteshu sūkteshu matadva-
yam asti | sampūrṇasuktānuvacanam ity ekam matam | pratisūktam
saptānām evarecām anuvacanam iti dvitīyam matam | tatra prathamam
matam praśaṃsati |

7. tad yat | kevalaśabdāḥ sampūrṇavāci | tadanuvacanena sam-
pūrṇagarbham prāptam yajamānam eva yajñarūpād devayonyai
devasambandhiyonisthānād utpādayati | ataḥ sampūrṇānuvacanām
yuktam |

10. navabhiḥ | prathamasuktagatabhir navabhir ṛigbhir mai-
trāvaruṇa etaṃ yajamānam bhūlokād antarikshalokam abhilakṣhya,
nayati | dvitīyasuktagatabhir daśabhir ṛigbhir antarikshalokād amuṃ,
lokaṃ nākapriṣṭhākhyam lokam abhilakṣhya nayati | antarikshasya
samīpavartī svargābhāso nākapriṣṭhākhyo lokaḥ | sa ca pravṛiddhād
antarikshāj jyeshṭho 'tipravṛiddhaḥ | tam daśabhiḥ prāpya tasmān
nākapriṣṭhākhyād amuṣmāt svargāl lokād uparitanam bahubhoga-
yuktam svargam lokaṃ tṛtīyasuktagatabhir navabhir ṛigbhir yaja-
mānam abhivahati |

11.

5. atha tāḥ prasthitayājyā vidhatte |

te vai khalu | te hotrādayaḥ saptartvijaḥ sarve 'pi mādhyam-
āḍine savane prasthitasomānām sambandhinībhiḥ pratyakṣhāt pratyā-
kṣheṇa paṭhyamānenaivendraśabdena prayukṭāblur indradevatākābhir
ṛigbhir yajeyuḥ || teshu saptasv ṛitvikṣu madhye hotṛimaitrāvaruṇa-
brāhmaṇācchaisināṃ trayāṇām sambandhinīṣu yājyāsu na kevalam
aindratvam, kiṃtv abhitrīṇṇavattvam aparaṃ viśeṣaṃ darśayati |
abhitrīṇṇavatībhir etc.

12.

5. dhitarasam | yad etat tṛtīyasavanam tad etad dhitarasam |
tadiyo raso gāyatrīyā pitaḥ | somāharapakāle padbhyam savanadvayam
mukhena tṛtīyasavanam grīhitvā tatratyam rasam gāyatrī pītavati |
3, 27 | tathā cānyatra śruyate | padbhyām dve savauc samagribhṇān
mukhenaikaṃ. yan mukhena samagribhṇāt tad adhayat, tasmād dve
savane śukravati: prātaḥsavanam ca mādhyamāḍinam ca. tasmāt tri-

tiyasavana řijīsham abhi shuvanti, dhītam iva hi manyante (Ts. 6, 1, 6, 4) iti |

7. indrāvaruṇā | indrāvaruṇety asyām yāyāyām yuvo ratha ity asmin pāde devavītaya iti padaṃ vīryate | devānāṃ vitiḥ prāptir devavītir iti tasya samāsah | tasya samāse shashītibahuvacanāntena śabdena bahūny eva rūpāṇi pratiyante | tatra bahutvam Ribhūṇāṃ svarūpam | mamśhyarūpāṇāṃ řibhuśabdavācyānām bahutvāt | řibhuśadbhāvād indrasābdasya ca sākshāc chravaṇād iyam aindrārbhavi |

• 15. jagatprāsāhah | jagacchabdena jagatichando 'bhidhiyate | prāsāhaśabdo bahulyavāci | jagatyah prāsāhā bahulā yāsūktāsu prasthitayāvyāsu tā jagatprāsāhah | tṛitīyasavanam ca jāgatam iti prasi-ddham | ato yad n yad eva jagatibāhulyam, tena tṛitīyasavanasya samṛiddhir bhavati |

13.

4. athāha | hotrakāpāṇi yāyākathanānantaram kaścīd brahma-vādī codyam āha | hotrakāpāṇāṃ kriyā hotrāśabdena vivakṣitāḥ | tasy anyāḥ kācit kriyā ukthinyah śastrayuktāḥ | anyā itarāḥ kriyā anukthāḥ śastrarahitāḥ | maitrāvaruṇo brāhmaṇacchaṇsy achāvāka ity eteshāṃ trayāṇāṃ śastrasadbhāvād etadiyāḥ kriyā ukthinyah | neshṭri-potrādīnāṃ śastrarahitīyāt tadiyāḥ kriyā anukthāḥ | evaṃ vaishamyē spashṭe saty asya yājñasya yajamānasya vā sambandhinya etā hotrāḥ sarvā ukthinyah śastrayuktā bhūtvā samā vaishamyarahitā ata eva samṛiddhāḥ sampūrṇāḥ katham bhavanti codyam | tasyottaram āha |

2. yad evaināḥ | yad eva yasmād eva kārapād enā maitrāvaruṇādīkrīyāḥ potṛineshṭrādīkriyāḥ ca sampragīrya sambhūya prakarshenoktvā hotrā iti śabdena yājñika ācakshate, tena samāḥ | yathā loke chatrayuktās tadrāhitās ca sambhūya chatrīṇa ity ekainaiva śabdena vyavahriyante | evaṃ atrāpi śastrayuktā maitrāvaruṇālayah śastrarahitāḥ potṛineshṭrādīdayaḥ ca sambhūyaikainaiva hotrāśabdena vyavahriyante | atah śastrībhiḥ samabhyyāhārād aśastrīṇāṃ apy upacaritam śastritvam | tena hotrakāśabdavyavahāraikyena samā bhavanti || na caitāvata svābhāvikaṃ śāstritvāśastritvavaishamyam apaga-chati | tad etad vaishamyam darśayati | yad ukthinyah etc.

6. yad eva mādhyamdine | maitrāvaruṇasya sadyo ha jāto vṛishabhaḥ kantva ity ekam sūktam, evā tvām indra vajrīm iti dvitīyam | brāhmaṇacchaṇsina indrah purbbhid ity ekam sūktam, ud u brahmāṇti dvitīyam | achāvākasya bhūya id ity ekam, imān u shv ity dvitīyam | evaṃ ete trayo mādhyamdine savane pratyeкам dve-dve sūkte śāntanti | tatraikam mādhyamdinasavanārtham dvitīyam tu tṛitīyasavanārtham ity upacāreya tatrāpi śaṇsanam sidhyatity uttaram bruyāt |

7. athāha | atha tṛitīyasavaue śaṁsanasampādanānantaram punar
api brahmavādī codyāntaram āha | yad yasmāt kāraṇād dhotā | dve
ukthe śastre yasyāsau dvyyukthaḥ | prāṭhasavana ājyapraṇṇe dve, mā-
dhyamḍinasavane marutvatiyanishkevalye dve, tṛitīyasavane vaiṣva-
devāgnimārute dve | evaṁ sthite hotṛidṛiṣṭāntena hotrakāṇām apy
ukthadvayopetatvam apekṣhitam | na cokthadvayaṁ vihitam asti |
atas tat kena prakāreṇa sidhyatīti codyam | tatrottaram āha |

8. yad eva | prasthitayājyānām śrūyamānadevatayā sampādya-
mānadevatayā ca dvidevatyatvam | tādrīṣibhir pigbhir yasmād yajanti
tena dvīṣastratvam | tatraikā devatā yājyārthetarā dvitīyā śastrārthety
evaṁ uttaram brūyāt |

14.

2. ājyam | hotuḥ prāṭhasavane yat prathamam ājyaśastram
tad evāgnidhṛīyā āgnidhṛeṇa kriyamāṇyāḥ kriyāyā ukthaṁ śastram |
evaṁ marutvatiyavaiṣvadevayor api yojyam | tathā sati 'ā evaitā
hotṛā hotrakāṇām kriyā evaṁ uktena prakāreṇa nyanāgās tattaccihnā
eva bhavanti | Agnim āgnidhro yajaty, ājyaśastram cāgneyam | potā
Maruto yajati, marutvatiye ca mārūtāni suktāni śaṁsati | agne patnir
ihā vaheti neshtā yajati, tatra devānām uṣatīr ity atra devānām itī
śravaṇam asti | evaṁ trayāṇām apy āgnidhṛapotrīneshtṛīṇām āgneya-
tvamārutatvavaiṣvadevatvacihnāni vidyante | tasmād ājyādibhir ukthair
itāresham ukthītvam || teshām eva hotrakāṇām ṛituyājeshu kasyacid
viśeshasya praśnam avatārayati |

3. athāha | praishasūkte ye praishā uktā neshtṛipotrīvyatiriktā-
nām hotrakāṇām teshu praisheshv ekaika eva praishah, potur neshtuḥ
ca dvau-dvau praishau | tathā ca yājñasampradāyavidāḥ paṭhanti |
hoponegnibrāprahoponechādhvaryugrihapatīti ceti | asyāyam arthaḥ |
tatra nāmnam ādyakṣbareṇaite kratupuruṣā nirdiṣyante | tathā ca |
hotā potā neshtāgnidhro brāhmaṇācchaṁsi praśastā hotā potā neshtā-
chāvāko 'dhvaryur grihapatiḥ ca krameṇoktāḥ | eteshām praishasūkte
dvādaśa praishah krameṇa santi | tathā sati potur dvitīyo 'śtamaḥ ca
dvau praishau | neshtuḥ tṛitīyo navamaḥ ca dvau praishau | hotā
yakṣau Marutaḥ potṛād ity ekaḥ praishah | hotā yakṣad devaṁ
draviṇodam potṛād ṛitubhir iti dvitīyah | etau dvau potuḥ praishau,
hotā yakṣad gnāvo neshtṛāḥ ity 1) ekaḥ | hotā yakṣad devaṁ
draviṇodam neshtṛād iti dvitīyah | etau dvau neshtuḥ praishau | ita-
resham āgnidhṛāchāvākādīnām ekaika eva praishah | tathā sati potṛī-
neshtṛor dvipraishatve kim kāraṇam iti praśnaḥ |

4. tasmāt | yasmād evaṁ tasmāt tasyāgnidhrasyaukaṅcarā yā-

jjā bhūyasyo 'tyantam adhikā bhavanti | saptānām api hotrakāpām prasthitayājyās tisa eva bhavanti | āgnīdhraśyaibhir agne saratham ity eshādhiḥ | sā ca pātnivatāgrahavartini | tathā ca sampradāyavida āhuḥ | tisraḥ prasthitayājyās tu saptānām abhavan khalu | āgnīdhas tisribhiḥ sārddham aibhir agne caturthy abhūd iti | yady apy āgnīdhraśya brahmavādinā praśno na kṛitas, tathāpi potṛinешtṛibhyām samānayogakshematvena tadvyūttāto 'py abhīhitaḥ |

7. athāha | hotrādayo maitrāvaruṇena preshitaḥ svasvavyāpāraṁ kurvanti | taddṛiṣṭāntenodgātṛiṇām api preshitatvaṁ yuktam | na codgātṛipraishāḥ praishaṣukte samāmnātāḥ | tasmāc eshām praiśho 'sti na veti saṁśayaḥ | plutidvayaṁ vicāratham | nakāśya sāmūnāsikatvaṁ chāndasam | atra praiśho 'stity evam uttaram brūyāt | prakarśheṇa sarvān ṛitviḥ śāsti praishamantreṇa tattadvyāpāre pravartayatiti praśāstā maitrāvaruṇaḥ | sa ca stuta devena savitretyādīmantrajapaṁ japitvā kṛitvānantaram stūdhvam iti yad evaitad vacanam prāha, sa evaishām udgātṛiṇām praishāḥ |

8. athāha | achāvākavyatirikṭānām vashaṭkarṭṛiṇām pravaraḥ prakarśheṇa varāṇam asti | tathā ca Sūtrakāra āha | pravṛitāhutir juhvati vashaṭkartāro 'nye 'chāvākāt (5, 3, 12) iti | sūtrāntare 'py evam uktam | pravṛitaḥ pravṛitaḥ pravṛitahoman juhōtīti | ato 'nyeshām pravarasadbhāvo 'vagato 'chāvākasya nāvagataḥ | nyāyena tv itaḥ radṛiṣṭāntena pravaro 'pekshitaḥ | ato 'sti na veti saṁśayaḥ | tatrastity uttaram brūyāt | yady apy anyeshām iva spāṣitaḥ pravaro nāsti, tathāpi purodāśasakulam iva prattam idām ivodyamāśīnam achāvākam achāvāka yat te vādyam vaktavyam asti tad vadasveti so 'yam achāvākāmbodhanena pravarasamānatvāt pravara ity ucyate || ittham agnīṣṭomasasṭhe hotrakavishayavyāpāram parisamāpyādhunokthyasasītheshv ahasu praśnottare darśayati |

9. athāha | achāvākapravarasanupādanānantaram brahmavādi praśnam āha | maitrāvaruṇas tṛitīyasavane indrāvaruṇa yuvam ityādīkam aindrāvaruṇaṁ suktam śāṁsati | tasya sastrādāv ehy ū shv ity āgneyaḥ stotriya āgnir agāmīty āgneyo 'nurūpaḥ | tad etad vya-dhikarapatvād ayuktam | aindrāvaruṇābhyāṁ stotriyānurūpābhyām bhavitavyam iti praśnaḥ | Agnietyādinā tasyottaram |

10. athāha | tṛitīyasavane brāhmaṇacchāśīnaḥ pra mānīshthāyety aindrābārhaspatyaṁ śāstram | tasyādau stotriyānurūpāv aindrau | vayam u tveci stotriyo, yo na idam ity anurūpaḥ | tathāchāvākasya ṛitur janitṛityādīkam aindrāvaishṇavaṁ śāstram | tasyādāv aindrau stotriyānurūpau | adhā hīndra girvaṇa iti stotriya, iyaṁ ta indra girvaṇa ity anurūpaḥ | tad etad vaiyadhikaranyam upajīvyā pūrvavat praśnaḥ | Indro hetyadiḥ uttaram |

15.

11. kalpāmahai | vibhāgaṃ kaṛavāmahai |

12. yad uktam Āśvalāyana | uttame śastre paridhāniyāya
uttāne vacana uttamam caturaksharam dvir uktvā prapūyāt (7, 1,
12) iti | tam eva caturaksharābhyāsaṃ vidhatte | airayethām-aira-
yethām etc.

13. agnishtome | aharganeshukthyasamsthāyām yathāchāvā-
kāsyantime śastre 'bhyāsaḥ | tathāgnishtomasamsthāyām atirātrasam-
sthāyām hotāntime śastre 'ntimam caturaksharabhāgaṃ abhyasyet |
sa hi hotā tatrobhayastrāntyaḥ śāusitā bhavati | agnishtome yaj jari-
tre yaj jaritrom iti caturaksharābhyāsaḥ | atirātre tu dhehi citram
dhehi citrom iti caturaksharābhyāsaḥ || shodāśisamsthāyām vicāra-
pūrvakam caturaksharābhyāsaṃ vidhatte | abhyasyet etc.

17.

1. athāharganeshu hotrakāpam mādhyamdinīyaśastrakṛiptir vi-
dhātavyā | tatra prathamam tāvat sarvatra vihitam artham anūdyā
praśaṁsati |

yah śvaḥstotriyaḥ | aharganeshu śvaḥ paredyur yasminś trice
sāmagāḥ stotraṃ kurvanti, tam stotriyam purvedyur hotarāḥ śastreshv
anurūpam kurvanti | etac ca prātaḥsavana eva | tac cānurūpakaraṇam
ahīnasampratyai sampadyate | ahnām samuharūpaḥ kratūr ahinaḥ | sa
caikaikasmīn ahani vichinuo mā bhud ity ahardvayasamdhānārtham
bhavishyaty ahani stotriyasya bhūte 'hany anurūpatvakaraṇam | ahnām
bhede 'pi phalaikyāt samuhaprayoga eka eva | tataḥ sampratir ape-
kshitā | ayam arthaḥ saptaviṃśāthyāye vyākhyātāḥ | stotriyam stotri-
yānurūpam kurvanti prātaḥsavane, 'har eva tad ahno 'nurūpam
kurvanti (6, 5) iti | tasya vyākhyānam idam || śvaḥstotriya ity abhi-
pretaviśeshasya vidhānād aharbhede 'pi prayogarkyena sampratyam
drishṭāntenopapadayati |

2. yathā vā ekāhaḥ | ekasmīn evāhani nishpanno jyotishtoma
ekāhaḥ | sa yathā sūtaḥ somābhishaveṇa kṛtsuo nishpādita, evam
abhiḥ 'hargano 'pi somābhishaveṇa nishpadyate | tāv eva drishṭāntadā-
rshṭāntike tad yathetyādinaḥ spashtīkriyete | tat tasyaikaḥasya sūtasya
somābhishavayuktasyaiva sataḥ krator avayavabhūtāni prātarmā-
dhyamdinatṛitiasavanāni samprishṭhāmānāni prithak-prithak samāpti-
yuktāni yathā yajamānā anutishṭhanti, evam evāhīnasyāharganasyaika-
syāiva sataḥ krator avayavabhūtāni ahāni prithak-prithak samāpti-
yuktāni yajamānā anutishṭhanti | yathā sati yady uttaradināsambā-
ndhnam stotriyam trīcam pūrvadine prātaḥsavane 'nurūpam trīcam
kurvanti | tadānim aharganasyaikaḥasya kratoh sampratir, madhye vi-

chedarāhityam bhavati | tasmād anyadine gatasyānyadine prayogeṇā-
hīnam kratum samtataṁ kurvanti |

3. samānān | ye kadvaṭsamjñakāḥ pragāthā yāś ca pratipadaḥ
prārambhāṇīyā pīco yāni cāhīnasuktāni, teshāṁ sarveshām ahassu sa-
rveshu samānatvam apaśyan |

4. okaḥsārī | okāṇsi sthānāni grihāni | teshu sarati sarvadā
samcaratity okaḥsārī mārjārāḥ | vaiśabda upamārthaḥ | yathā mārjā-
rāḥ purvasmin dine yeshu griheshu samcarati teshv eva griheshu
pāredyur api samcaraty, evam ayam Indro 'py avagantavyaḥ | Der-
selbe Kater stellt sich in 6, 22 ein.

18.

6. tad āhuḥ | gavāmayane hi dvividhāny ahāny: avṛttirahi-
tāni tatsahitāni ca | tatra vakshyamāṇāni caturvīṣādīny avṛttirahi-
tāny, abhiplavashadāhagatāni prīṣṭhīyashadāhagatāni cāvṛttisahitāni |
tayoḥ shadāhayor asakṛd annsthānasya vihitatvāt | evaṁ sati parā-
ñcisv avṛttirahiteshu caturvīṣādīshv ahassu vahnivat suktam achā-
vākāḥ śaṁsati | tathaiavābhyāvartishu shadāhagateshv ahassu ca tat
suktam śaṁsati | tatrobhayatra śaṁsane kiṁ kāraṇam iti praśnaḥ |

8. tāni pañcasu | gavāmayane caturvīṣam ārambhaṇīyaṁ dvi-
tīyaṁ ahaḥ | mahāvratākhyam upāntyaṁ ahaḥ | vishuvadākhyam ma-
dhyavarti pradhānam ahaḥ | abhijudviṣvaidākhye vishuvata ubhaya-
bhāgavartini dve ahaṇi | eteshu pañcasv ahassu tāni pūrvoktāny ahi-
nasūktāni hotrakāḥ śaṁsanti |

10. vāṣitāyai | garbhagrahaṇam ichanti dhenuṁ vāṣitā |

19.

8. tāny antareṇa | yāni viparyāsenā śaṁsanīyāni navasaṁ-
khyāṇāni suktāny uktāni, yāni ca pratidināṁ śaṁsanīyāni trīṇy uktāni,
tāny antareṇa teshāṁ ubhayavidhānām antarāle sthāne kaṁcid āva-
panīyaṁ ṛiksamulani āvaperan |

9. anyūṅkhyāḥ | necāraṇaviśeṣopetā okārā nyūṅkhāḥ | te ca
purvam eva mukhato madhyamādyānī nyūṅkhayati (5, 3, 12) ity atra-
bhūhitāḥ | tān arhantīti nyūṅkhyāḥ | tadviparītā anyūṅkhyāḥ | vi-
rājo virāṭchandaskā ṛicalā | tāḥ prīṣṭhīyashadāhasya caturthe 'hany
āvapanīyāḥ | na te giro api nṛīshya ityādyās catasra ṛicalā, pra vo
mahe mahivṛdhe bharadhvam ityādyās tisraḥ | etāḥ sapta virājas
trayaṇām hotrakāṇām trayaś trīcā bhavanti | prathamām ārabhyaikas
trīco maitrāvaruṇasya | tṛtīyaṁ ārabhyaikas trīco brāhmaṇacchāsi-
naḥ | pañcamīm ārabhyaikas trīco 'chāvākasya | tad evaṁ saptasv
ṛikshu trayaś trīcā vibhājya prakshepanīyāḥ | so 'yaṁ virājāni pra-
kshepa ekāḥ pakshaḥ | vaimadir āvaperan iti pakshāntaram | vima-

dākhyenā maharshiṇā drisṭā vaimadyāḥ | tāś ca yajāmaha indram
ityādyāḥ saptarcāḥ | tā api pūrvavat trayas tricāḥ kartavyāḥ | pa-
ñcame 'hani yac cid dhi satya somaṇa ityādyāḥ pañktiḥchandaskāḥ
saptarcāḥ pūrvavad āvapanyāḥ | tathā shasṭhe 'hani Parucchepeṇa
drisṭā indrāya hi dyaur ityādyāḥ saptarcāḥ pūrvavad āvapanyāḥ ||
stomavriddhāv atisaṇsanārtham āvapanyāni sūktāni darśayati |

10. atha yāni | atha pūrvoktavirādādyāvapakathanānantaram
anya āvāpa ucyata iti śeṣaḥ | yāny alāni mahāstomāni saptadaśai-
kaviṇṣādīstomebhyo 'dhikaiḥ caturviṇṣādīstomair yuktāni syus, teṣṭv
aḥassu stomasaṃkhyām atikramyādhuḥkānām ṛicām ṣaṇsanam karta-
vyam |

20.

1. evaṃ tāvat prasaktānuprasaktam parisamāpyādhunā prastu-
tam ārabhate |

sadyo ha | pūrvatra triṇi cāharahaḥśasyāniti yad uktam, ta-
syaiva itad vyākhyānam | sadyo ha jāta ityādikam maitrāvaruṇaḥ sva-
kiyasya suktasya purastāt pratidinam ṣaṇṣet | sūktānām iti bahuva-
canam vyatyayena drashtavyam |

6. pañktir vā annam | annam ca pañcasamkhyopetatvāt pa-
ñktir eva | prāṣyam peyam khādyam lehyam nigriyam ity evam anṇa-
sya pañcasamkhyā |

19. sakṛid Indram | kasyām cid ṛici ṣuṇam huvema magha-
vānam indram iti sakṛid Indram nirbrute |

21.

5. kadvatpragāthebhyā urdhvam apa prāca indretyādyās tri-
śtūpchandaskā ṛicāḥ pratidinam ṣaṇṣanīyasuktādītena vidhatte |
triśtūbhāḥ etc.

8. kṣhatraṃ vai hotā | nishkevalyasya ṣaṇṣako yo hotāsty
asau kṣhatraṃ vai | kṣhatrīyo rājaiva | hotṛitve samutpannāḥ kriyā
hotṛāḥ | tāḥ ṣaṇṣantīti maitrāvaruṇādāyo hotṛāṣaṇṣināḥ | te ca viṣaḥ |
rāṣṭravaratīnyāḥ prajāḥ | tat tathā sati hotṛidṛisṭāntena pragāthe-
bhyāḥ pūrvam triśtūbhāḥ ṣaṇṣane sati tām viṣam prajāṃ kṣhatrā-
yaiva rājā eva pratyudyāminim pratikulodyogayuktām kuryuḥ | tac
ca pāpavasyasam | atisaṇyena pāparupam | svāminā rājā saha mātṣa-
ryasya svānidroharupatvāt |

10. sairāvatim | irānam | tatsamūha airam | tena saha va-
rtata iti sairam naustham vastujātam | tadṛiṣam sairam yasyām nāvya
asti seyam nauḥ sairāvati |

22.

6. nēṣhīti śatrasya¹yāham anuśthānam satrāya²nam | neshi |
naya | anuśthāpayeti tasyārthaḥ | ata eva tat padam satrāyapasyā-
nukulam |

8. samānībhiḥ | samānībhir ekavidhābhir maitrāvaruṇādayo
hotrakāḥ paridadhyuḥ | śastrasamāptim kuryuḥ | nū śhṛuteti maitrā-
varuṇasya paridhāniyā | eved indram iti brāhmaṇacchaṁsinaḥ pari-
dhāniyā | nūnam sā ta ity achāvākasya paridhāniyā ' anena suktasā-
mānyād etāḥ samānya ity ucyante |

10. tatrābhi tashṭevety achāvākasyāhar-ahaḥ śasyam sūktam |
tasminn antyā ṣuṇam huvemety eshā | tayā paridhānaprāptau ni-
shedhati |

na ṣuṇamhuvīyayā | ṣuṇam huvemeti yasyām pici śrūyate sā
ṣuṇamhuvīyā | ahargayaśya śastre tayā na paridadhyāt | paridhāne hi
kshōtriyo rājā svakiyād rāshṭrāc cyavate | yas tu paras tadīyaḥ śatrur
bhavati, tam abhilakshya hvayati | āhvānam karoti | huvemety āhvā-
nasya pratiyamānatvāt | ata eva Sutrakāro (7, 4, 10) brāhmaṇānta-
ram āśritya nūnam sā ta ity etām paridhāniyām uktavān |

23.

1. athātaḥ | atha paridhāniyākathanānantaram yatas tadviveko
'pekshitaḥ | ataḥ kārapād ahni¹syāhargayaśya yuktiḥ ca vimuktiḥ ca
vivekāyoblie vakshyete iti śeṣaḥ | yuktir yogaḥ svādhīnatvena kra-
toḥ sampādanam | vimuktir vimocanam svādhīnatayā nibandhapari-
tyāgaḥ | tad etad ubhayam paridhāniyāvaśena sampadyate |

2. vy antariksham | prātaḥsavane brāhmaṇacchaṁsino vy
antariksham iti paryāśas trīcaḥ | tasyendrena rocanā diva ity pig
uttamā | tayā yat paridhānam tenāhnam kratum yuṅkte | svādhīna-
tayā nibadhnāti | mādhyandine savane tv eved indram iti paridhāni-
yayā vimuñcati | svādhīnatayā nigrihitam ahinakratum viśrambha-
vyavahārāya nigrāhaparityāgena vimuñcati | svādhīno hi kratuḥ ava-
śyam phalam dāsyatīti yukto bandhavimokāḥ | athāchāvākasya pari-
dhāniyayā yogavimokau dāśayati |

3. āham | ayam yogo vimokasyāpy upalakṣhaṇārthaḥ | āham iti
prātaḥsavane paridhāniyā | tayā kratuḥ yogo bhavati | nūnam sā ta
iti mādhyandinasavane paridhāniyā | tayā kratuḥ vimoko bhavati |
atha maitrāvaruṇasya paridhāniyayā yogavimokau dāśayati |

4. te syāma | atra vimoko yogasyāpy upalakṣhaṇārthaḥ | te
syāmeti prātaḥsavane paridhāniyā tayāhni¹syā kratuḥ yogaḥ nu
śhṛuta iti mādhyandinasavane paridhāniyā | tayā kratuḥ vimokāḥ |
yady api tṛtīyasavane viveko vaktum yuktas, tathāpy agniśtōma-

saṁsthe 'hani hotrakāṇām tṛtīyasavane sastrābhāvāt sarveṣv ahaṣṣv anugatyartham mādhyandinasavane vimoko 'bhīhitah |

6. evaṁ ekaikam ahar apekṣhya yogavimokāv uktau, athāhaḥ-samūham apekṣhya yogavimokau darśayati |

tad yac caturviṁśe gavāmayanasya samvatsarasatrasādyante ahani atirātrasaṁsthe | tatropakramagatasya prāyaṇīyātirātrasānāntarābhāvinī caturviṁśakhyā ārambhāṇiye 'hani paridhānīyābhiḥ sarve 'harviṣeṣhā yujyante | so 'yaṁ gavāmayanasya yogaḥ | athodaya-nīyasyātirātrasya purastād vartamāne mahāvratīye 'hani paridhānīyābhiḥ sarve 'py abarviṣeṣhā vimucyanta iti yad asti, seyaṁ gavāmayanasya vimuktiḥ || tatra yogavimokahetunām paridhānīyānam ekaikavidhatvaṁ ninditvobhayaviśayatvaṁ darśayati |

7. tad yat | ahann ahani caturviṁśakhye yady aikāhikābhiḥ prakṛitibhūta ekāḥ jyotiṣṭome vidyamānābhiḥ paridhānīyābhiḥ paridadhyuḥ | tadānīm atraiva caturviṁśakhye dvitīyasminn ahany eva yajñam gavāmayanam saṁsthāpayeyuḥ | samāptam kuruḥ | atrāhetya abāṣubdah khede | kṣhṛtam etat | atraiva samāptāy ahinakarma kṛtsnābharganakartavyam na kuruḥ | etad eva kṣhṛtam | atha pūrvo-ktavajparityenāikāhikāḥ paridhānīyāḥ parityajya yady ahinaparidhānīyābhiḥ eva sarve hotrakāḥ paridadhyuḥ | tadānīm yathā lokē rathasakāṭādaḥ yukto 'śvabaliwardādīḥ kiyad dāraṁ gatvā śrāntaḥ san yadi na vimucyeta tadānīm utkṛtyeta, nechidyeta | tathaiva yajamānā utkṛtyeran | vināyeyuḥ | sarveṣāṁ hotrakāṇām aikāhikasvikāre sa-māptyābhāvaḥ | ahinagatasvikāre yajamānoccheda iti doṣhadvayaparihārānāṁ ubhayābhiḥ aikāhikābhiḥ ahinagatābhiḥ eva paridhānīyābhiḥ paridadhyuḥ | tatra prakāraṇīyāḥ pūrvaṁ evoktaḥ | mātrā-varuṇa aikāhikābhiḥ eva savanadvaye paridadhyāt | achāvāko 'hinagatābhiḥ eva savanadvaye paridadhyāt | brāhmaṇācchāsi tu prātaḥ-savane 'hinagatābhiḥ paridadhyān mādhyandinasavane caikāhikābhiḥ iti nirṇayaḥ | asya nirṇayasya pūrvaṁ eva siddhatvād 'pi prakāraṇāntareṇa praśaṁsārtham atra punar abhidhānam || tad etad ubhayābhiḥ paridhānam dṛṣṭvāntena praśaṁsati |

8. tad yathā | loke yathā vā dirghādīve dirghamārge gachan pūrūṣa upavimokam rathasakāṭādaḥ yojitam aśvabaliwardādīkaṁ tatra-tatropavimucyopavimucya yāyāt, śrāntiparihāreṇa sanair gachet | tadrūp eva tad ubhayavidhaparidhānam | yathā mārga vahana-śramo vimokena nivartata, eva ahinagatābhiḥ āpāditaśrama aikāhikābhiḥ nivartate | ubhayavidhaparidhāne doṣham parihṛitya guṇam darśayati |

9. saṁtataḥ | eṣāṁ ubhayavidhaparidhānuyuktānām pūrūṣāṇāṁ yajñah saṁtato vichedarahito bhavati | sānuṇāsikā plutīḥ praśaṁsārtha | viśabde uparītana ukāra evakarārthaḥ | tasya dirghas chā-

ndasaḥ | yaḥamāṇaśramam vimuñcanta eva || atha stomātisaṅsane kaṃ-
cid viśeṣam darśayati |

10. ekām dve na | yadā sāmagaiḥ vivṛiddhaḥ stomāḥ kri-
yate | tadānim hotrakaiḥ stomasaṃkhyām atilaṅghya saṅsantiyam |
tatra dvayoh prārtmadhyamdinayoh savanayor ekām ṛicam vā dve
ṛicau vātikramya na saṅset | kimtv ekayā dvābhyām vātiṣaṅset | pū-
rvatrāyaṃ niyamaḥ prātaḥsavana (6, 8, 7) evoktaḥ | uttarayor tu sa-
vanayor aparimitābhīr atisaṅsanam uktam | tathā sati mādhyamdi-
naśavane pūrvottaravirodhaḥ prasajyeteti cet | tarhi tatraikayā dvā-
bhyām aparimitābhīr vikalpo 'stu |

24.

1. atha prishṭhyasya śaḍaḥasya śaśṭhe 'hani dhūṣṇyākhyā-
śastraklīptim sūktam vidhātum ākhyāyikām āha | devā vai etc.

5. pacchaḥ | vāḷakhilyanāmakāḥ ke cana maharṣbayaḥ | teshāṃ
sambandhīny aṣṭa sūktāni vidyante | tāni vāḷakhilyanāmake granthe
samāmnāyante | teshv ādau yāni śaṣṭ sūktāni tāni prathamam pacchaḥ
pādaṣo vihareṭ | tato dvitīyasyām āvṛittāv ardharcaṣo vihareṭ | tṛti-
yasyām āvṛittāv ṛikṣo vihareṭ | yadā paceho viharati tadānim ekai-
kasmin pragātha ekaikām ekapadām dadhyāt | sa pragāthaikapada-
yoh samuho vācaḥ kūṭa ity aena śabdenābhidhiyate | tam imam vi-
hāraprakāram Aśvalāyana āha | śaṣṭ sūktāni vyatimarṣam paceho vi-
hared vyatimarṣam ardharcaṣo vyatimarṣam ṛikṣaḥ | pragāthānteshu
cānupasaṃtānam ṛigāvānam ekapadāḥ saṅset (8, 2, 19) iti | tatra
śaṣṭsūkteshu prathamāsūktādāv ṛigdvayam evāmnātam | abhi pra vaḥ
surādhasam — sahasreṇeva śikṣhatom | śatāṇike pra jigāti — datrāṇi
purubhojasom iti | dvitīyasūkte 'py ṛigdvayam evāmnātam | pra su
ṣrutam surādhasam — sahasreṇeva māṇhatom | śatāṇikā hetayo aśya —
yad im sūtā amandishom iti | tatra prathamāsuktatātām ekam pā-
daṇi 'ca saṃyojayet | so 'yam vihāraḥ | asmin vihāre vyatimarṣo nāma
kaṣcid viśeṣaḥ | sa ca yathākramam adhyayaṇam parityajya prakā-
rāntareṇa yojane sati sampadyate | prathamāsuktasya prathamāyām
ṛici prathamapādam uktvā dvitīyasuktasya dvitīyāyām ṛici dvitīya-
pādam tena saṃyojayet | tad yathā |

abhi pra vaḥ surādhasam indraśya samisho mahir iti |
dvitīyasūktasya dvitīyasyām ṛici prathamapādam uktvā prathamāsu-
ktasya prathamāyām ṛici dvitīyapādam tena saṃyojayet | tad yathā |
śatāṇikā hetayo aśya duṣṭarā indram arcā yathā vidom iti |
atha prathamāsuktasya prathamāyām ṛici tṛtīyapādam uktvā dvitī-
yasuktasya dvitīyasyām ṛici caturthapādena saṃyojayet | tad yathā |
yo jaritṛibhyo maghavā puruvasur yad im sūtā amandishur iti |

dvitīyasūktasya dvitīyasyām rīci tṛitīyapādām uktvā prathamāsūktasya prathamāyām rīci caturthapādām tena samyojayet | tad yathā |

gīrir na bhujmā maghavatsu pīnvate sahasreṇvā śikṣhṛtom iti | tad idam pādāyō vihrītam rīgdvāyam ekāḥ pragāthāḥ sampadyate | tasya pragāthasyānte, indro viśvasya gopatir ity etām ekapadām (Āśvalāyana 8, 2, 21) samdadhyāt | so 'yaṁ samūho vācaḥkūṭasamjñakāḥ | anenaiva nyāyena sarveshu sūkteshu sarvāśv rīkṣhu buddhimatā tādrīṣaṁ vyatimarsaviharāṇām unneyam || athārdharcaso vihāra ucyate | prathamāsūktasya prathamāyām rīci prathamārdharcam uktvā dvitīyasūktasya dvitīyasyām rīci uttarārdham tena samyojayet | tad yathā |

abhi pra vaḥ surādhasam indram arca yathā vide |

gīrir na bhujmā maghavatsu pīnvate yad īm sūtā amandishom iti | evaṁ sarvam unneyam | rīkṣo vihareṭ | tatra prathamāsūktasya prathamām rīcam uktvā tasya saha dvitīyasūktasya dvitīyām rīcam saha yojayet | evaṁ sarvatrohāṇīyam || atha pragāthānteshu prakṣhepaṇīyā ekapadā darśayati |

6. tā etāḥ | yā ekapadā rīcaḥ prakṣheptavyās, tā etā ekapadāḥ pañcasamkhyākāḥ | tāsū catasra ekapadāḥ śrūtyantareṣu daśame 'hāni pāṭhitāḥ | tasmād daśamād almas tās catasra ānetavyāḥ | tās indro viśvasya gopatir ity eṣhā prathamā | indro viśvasya bhūpatir ity eṣhā dvitīyā | indro viśvasyā cetatīty eṣhā tṛitīyā | indro viśvasya rājatīty eṣhā caturthī | athāvaśiṣṭā śrūtyantareṣu mahāvrate śrūtā | sā 'ceन्द्रo viśvaṁ virājatīty etādrī | | tasmān mahāvratād ānetavyā | tā etāḥ pañcaikapadāḥ pañcasu pragātheshu prakṣhipet || avaśiṣṭeshu pragātheshu prakṣhepaṇīyāṁ pādām darśayati |

7. athāśṭākṣharāṇi | atha pañcasu pragātheshu pañcānām ekapadānām prakṣhepād anantarām mahānāmanāni | mahānāmaśābdena vidā maghavann ityādayo mahānāmnīsapjñakā rīco vidhiyante | teshām mahānāmnīnām rīcām sambandhīny aṣṭākṣharāṇi padāni pracetana pra cetayety evamālini yāni santi, teshām madhye pāvadbhir aṣṭākṣharāṇi padāni avaśiṣṭeshu pragātheshu prakṣhepaḥ sampadyate tāvānty aṣṭākṣharāṇi padāni śaiṣet | itarāṇy aṣṭākṣharāṇi padāni mahānāmasambandhīni nadriyeta | na prakṣhipet || evaṁ pacchaḥ śaiṣane prakṣhepaṇīyam abhidhāyārdharcaso viharāṇe prakṣhepaṇīyam darśayati |

8. athārdharcasaḥ | yathā paccho viharāṇe pragāthānte prakṣhepa, evam ārdharcaso viharāṇe 'pi yojaniyam

15. vālakhyānām śaṭsukteshu viharāṇi uktvāvaśiṣṭayoh saptamāṣṭamayoh sūktayoh viparyāsena śaiṣanaṁ vidhatte |

vy evottame | ye dve uttame sūkte te viparyasyed eva, na tu vihareṭ | aṣṭāṇām sūktam ādau pāṭhitvā paścāt saptamasya pātho

viparyāsah | tayor dvayoh suktayoh sa esha viparyastapāṭha eva vi-
hārasthānīyah |

25.

1. dūrohaṇam | duḥṣaṅkam rohānam uccāraṇam yasya ṣaṣa-
nasya tad dūrohaṇam | tad rohati | ṣaṣed ity arthaḥ | tasya dūrohaṇa-
sya vidhāyakam brāhmaṇam pūrvam eva vishuvadahaḥprasaṅga āhūya
dūrohaṇam (4, 21) ity atrābhihitam | ata eva purvācāryā āhuḥ | sva-
rgo vai loka ityādi pūrvam vishuvati kratau | dūrohaṇabrāhmaṇam
tu prāg avocāma vai -phuṭam | saptarūpā haṁsavati dūrohaṇam iti-
ritam iti | haṁsavatyāḥ paccho 'rdhareṣas tripadyā ṛkṣo 'navānam,
punar api tripadyā ṛkṣo 'rdhareṣaḥ paccha iti saptabhiḥ prakāraḥ
pāṭhanam iti dūrohaṇam | tad etat pūrvam tārksyāsūkte 'bbhihitam |

4. tan mahāsūktam | dvividham sūktam kshudram mahac ca |
ata evāṇyākāṇḍe vakshyati | te kshudrasūktāḥ cābhavaṁ mahāsūktāḥ
ca (2, 2, 5) iti | mahāsūktalakṣaṇam purvācāryair uktam | daṣa-
creatāyā adbhikam mahāsūktam vidur budhā iti |

5. Barau | pra te maha ityādikaṁ baruṇāmakaṁ sūktam |

6. aindrāvaruṇe | indrāvaruṇā madhumattamasyeti yājyāyā
indrāvaruṇadevatākatvāt samāpter indrāvaruṇasambandhaḥ |

7. sauparṇe | imāni vām bhāgadheyāni sūktam sauparṇam |
imāni veti saptarṇam sauparṇam khailikaṁ vidur iti | yadvā | pra
dhārā yantv iti grīhyoktam sūktam sauparṇam |

26.

1. tad āhuḥ | tat tatra sauparṇe sūkte dūrohaṇe ṣaste sati pa-
ṣcād brahmavādino vicānam āhuḥ | yāny aikāhikāni tadūrdhvaṁ ṣa-
ṣāṇīyāni santi, tāny atra shashṭhe 'hani atratyaiḥ sambhūya ṣaṣet
kiṁ vā sambhūya na ṣaṣed iti vicāraḥ |

5. asamāyī | bahubhiḥ sambhūtair etuṁ gantum योग्याḥ sa-
māy | uktaviparīto bahubhir gantum aśakyo 'samāyī | tādṛṣo hi sva-
rgo lokah | kaṣcud eva puṇyakṛit svargaṁ lokam sameti | samicīnam
bhogam prāpnoti na tu sarvaḥ | svargahetoḥ puṇyasya durlabhatvāt |
evam sati matiāvaruṇo yadi shashṭhe 'hani śilpenānyāni sūktāni
sambhūya ṣaṣet | tadāsmi idṛṣam svargasadṛṣam uttamaṁ sha-
shṭham ahar itarair ahobhiḥ samānam kuryāt | teshu ṣaṣāṇīyānam
asminn api ṣaṣanāt | atha tadvaiparītyena yadi shashṭhe 'hani na
saṁṣaṁsati | pūjārthā plutiḥ | tad etad asaṁṣaṁsanam svargalokaru-
patvāt puḥyam | tasmāt sambhūya na saṁṣaṁset | na saṁṣaṁsatiṭi yad
asti tad evāt:puḥyam | pūjārtheyam plutiḥ |

9. aindryaḥ | carṣapīdhrītam ityādikaṁ yad etad aindram
sūktam aikāhikaṁ tad etan nirākṛitya yat sūktāntaram ā vām rāja-

nāv ity aindrāvaruṇam aikāhikam, tad etad aṅgikriyate | yā vālakhilyā pīcas, tā aindrya indradevatākāḥ | tāsām madhye yāni dvādaśāksharāṇi padāni pādā vidyante | bṛīhaṭisatobṛīhatyātmakeshu pragātheshu bṛīhatyās tṛitīyapādau dvau dvādaśāksharau, satobṛīhatyā ādyas tṛitīyaś cobhau pādau dvādaśāksharau | teshām pādānām aksharasamkhyayā jagatatvam asti | evaṃ saty aikāhike jagate carshaṇīdhṛitam ity asminn aindre sūkte yaḥ kāmo 'pekshitaḥ | sa kāmas tatra teshv indradevatākavālakhilyagateshu dvādaśāksharapādesahūpāpto labdho bhavati | tasmāc carshaṇīdhṛitam ity etad aikāhikam aindram sūktam atra parityājyam | ā vām rājānāv ity etad aindrāvaruṇam sūktam | tatreyam indram varuṇam iti paridhāniyāpy aindrāvaruṇi | tathā saty etasya sūktasyānukūlatayā tad eva śaiṣet | tasmād anyan na samśaiṣet | anyasabdo 'trādhyāhartavyaḥ | ata eva Sutrakāra aindrāvaruṇam sūktam aṅgicakāra | ā vām rājānāv iti nityam aikāhikam (8, 2, 16) iti |

11. vihrītam | agne tvam no autama ityādishu dvipadāś samagāḥ stuvate | tatra cādyāḥ pādā ashtāksharā, dvitīyāḥ pādā dvādaśāksharāḥ | evaṃ tatra chando vihrītam ity uttaram brūyāt |

12. tad āhuḥ | tat tatra śastrayājyāyām codyam āhuḥ | śastrasya tadyajyājyāyāś ca sādṛīyam apekshitam | śastre ca tisro devatāḥ śasyante | Agnir Indro Varuṇaś ceti | tatra stotriyānurūpayor Agnir devatā | vālakhilyāsv Indro devatā | ā vām rājānāv iti sūkta Indro Varuṇaś ca | evaṃ satī yājyāyām api devatātrayam apekshitam | tat tu nāsti | indrāvaruṇā madhumattamasyeti yājyāyām Indrāvaruṇayor ubhayor api pratipāditatvenāgneḥ parityaktatvāt | katham atrāgnir anantarito 'parityakto bhaved iti codyam |

27.

2. devaśilpāni | śilpaśabdaś cāścaryakaram karma brūte | tac ca śilpaṃ dvividhaṃ. devaśilpaṃ manushyaśilpaṃ ceti | nābhānedishṭhādini yāni śilpāni santi tāni devānām prithetutvād devaśilpānity ucyante | eteshām eva devaśilpānām anukṛiti sadṛīśarupam iha manushyaloke śilpaṃ adhigamyate | pratiyate | hastitādīnā tad evodāhriyāte | loke śilpīnāḥ karmakārā mṛiddārvādibhir hastisadṛīśam ākaram nirmimate | tathāuyāḥ śilpibhūḥ kaṁso darpapādi nirmiyate | aparair vāso vividhaṃ nirmiyate | aparair anyaiḥ suvarṇamayaṃ kaṭakamukutādi nirmiyate |

6. nābhānedishṭham | nābhānedishṭhākhyena maharshiṇā dṛishṭam idam itthetyādi sūktam nābhānedishṭham | tad dhotā śaiṣet |

14. upariśṭhānnedīyasi | upariśṭhān nābhānedishṭhasūktasyāvasānabhāge nedīyān atyantasaṃpavartī yasya sūktasya madhyabhāgaḥ sa madhyabhāga upariśṭhānnedīyān | iśaśabda evakārārthaḥ |

tathāvidha eva madhyabhāge nārāsaṁsaṁ saṁset | idam itthety etan nābhānediśṭhaṁ sūktam saptaviṁśatyirigātmakam | tatrāvasāne dve rīcāv avaśiṣhya pañcaviṁśyā ūrdhvam eva nārāsaṁsaṁ sūktam saṁset | tathā cāśvalāyana āha | idam itthā raudram iti | prāg upottamāyā ye yajñcnety āvapate (8, 1, 20) iti | vāg apy upariśṭān nedriyasy āyantasamipavartiny eva śarīramadhyabhāge tālvoshṭhādau vartate | tasmāt sūktasyoktasthānam yuktam |

28.

1. hotuḥ śilpaśāstram uktvā maitrāvaruṇasya śilpaśāstram vidhātte | vālakhilyāḥ etc.

3. sa pacchah | vālakhilyānām aśṭasu sūkteshu saptamāśṭame sūkte parityajya yāny avaśiṣṭāni sūktāni teshu trīpi yugmāni | tatra prathamagate dve sūkte maitrāvaruṇaḥ paccho vihareṭ | prathamāsūktagatam pādām dvitīyasūktagatena pādēna yojayet | dvitīyayugmagate dve sūkte ardharcaṣo vihareṭ | tasmin yugma ekasūktagatam ardharcaṁ dvitīyasūktagatenārdharcēna yojayet | tritīyayugmagate dve sūkte rīkṣo vihareṭ | tasmin yugma ekasūktagatam rīcam dvitīyasūktagatayarcā yojayet | tad uktam Āśvalāyana | atha vālakhilyā vihareṭ | tad uktam shoḍaśinā | sūktānām prathamadvitīye pacchah | tritīyacaturthe ardharcaṣa rīkṣaḥ pañcamashashthe (8, 2, 5) iti | yady api pūrvādhyāye pacchah prathamam śaḍ vālakhilyānām sūktāni viharaty ardharcaṣo dvitīyam rīkṣas tritīyam (6, 24, 5) iti viharo 'bhibitas. tathāpy atrāsti viśeṣah | tatra hi śaṇṇam api sūktānām pādavihāro 'rdharcavihāra rīgvihāra iti trir avṛttir abhibhitā | atra tu prathamayugme pādavihāro, dvitīyayugme 'rdharcavihāras, tritīyayugma rīgvihāra iti | tatrāpi sakṛd eva pādādivihāro na tv avṛttih | tathā vācaḥ kṛtasya bhāvābhāvābhyām apy asti viśeṣah | ata evobhayatra nāmabhedo 'sti | mahāvālabhid vihāra iti pūrvasya nāmadheyam | haundīno vihāra ity etasya nāmadheyam | ata eva Sūtrakāro nāmadheyadvayam darśayati | iti nu haundīnau | atha mahāvālabhit (8, 2, 17) iti | haundīnakhyena maharshiṇā dṛiṣṭau dvau vihārau, mahāvālabhidakhyena maharshiṇā dṛiṣṭa eko vihārah || atroktahaundīnavihārau praśaṁsati | sa yat etc.

5. yo 'yam atrokto haundīnavihāras, tasyāpi matabbedena dvau prakārau | tatra prathamaprakāram upanyasya tatra kiṁcid apari-toṣam darśayati |

te haike | śaṭtriṁśadakṣharā bṛihati, catvāriṁśadakṣharā satobṛihati | vālakhilyasūkteshu prathamā bṛihati dvitīyā satobṛihati tritīyā bṛihati caturthi satobṛihati | ity evam maṇiprabālanyāyēnakāntaritaḥ paṭhitāḥ | tatra prathamādyayujō bṛihatyo, dvitīyacaturthyādiyujah satobṛihatyaḥ | evam sati prathamāsūkte dvitīyasūkte cādi-

bhūte dve bṛihatyaṁ saha vihareṭ | tadanantarabhāvinyau dve satobṛihatyaṁ saha vihareṭ | itthamvihāraṁ te prasiddhā yājñikāḥ kecid ichanti | tasmin pakṣe vihārasya vidyamānatvād vihāranimitto yaḥ kāmāḥ sa upāpto bhaved eva | kiṁtu pragāthā net kalpante | naiva sampadyanta iti | paribhavadvyotanārtho necchadbah | chandodvayam militvaikāḥ pragātho bhavati | svādhyāyapāṭhe pragāthanām vidyamānatvād vihāro 'pi pragāthānta evāpekṣitaḥ | te na kevalabṛihatibhyām kevalasatobṛihatibhyām vā sampadyante, kiṁtu chandodvayena sampadyante | pragrathanena dvayor ricor bṛihatitvasampādanārtham pragāthāśrayaṇam | tac ca chandodvaye sukaram | tathā hi | prathamā bṛihatī yathāpāṭham eva pāṭhitavyā | tato 'shṭāksharam caturthapādāṁ dvir āvartya ca satobṛihatyaḥ prathamārdhagatena dvādaśaksharapādenāshṭāksharapādena ca dvitīyā bṛihatī sampadyate | tam apy ashtāksharapādāṁ dvir abhyasya satobṛihatyaḥ uttarārdhagatena dvādaśaksharapādenāshṭāksharapādena ca tritīyā bṛihatī sampadyate | ataḥ pragātheshu chandodvayam apekṣhitam | kevalayor bṛihatyaḥ satobṛihatyor vā yathoktapragrathanāsambhavāt || ittham haupḍānavihāre prathamaparakāraṁ nirākṛitya dvitīyavihāraṁ vidhatte |

6. atimarṣam | atimarṣam atimṛiṣyātīmṛiṣya prathamāsūktasya prathamāyām rici prathamapādāṁ ukṭvā tadanantarabhāvi sarvaṁ atilaṅghya dvitīyasūkte dvitīyasyām rici dvitīyapādena yojayet | so 'yam atilaṅghya mṛiṣyamānatvād atimarṣa ity ucyate | tatra bṛihatipādasatobṛihatipādāyor miśraṇarūpo vihāro bhavati | evakāreṇa pūrvoktavihāro vyāvartate |

9. vy evotta me | S. 6, 24, 15.

29.

1. Sukīrtim | apa prāca ityādisuktam sukīrtiśabdenocyate | tat sūktam brāhmaṇācchaṁsi śanṣet |

30.

3. sa jāgataḥ | sūktaviśeṣho dvādaśaksharapādatvāj jagatichandasko bhavati | caturthe pāde shodāśaksharatvād atichandā atijāgato 'pi bhavati | sarvaṁ apy etat prāṇijātaṁ jagacchabdābhidheyatvāj jāgataṁ atijāgataṁ vā bhavati | ataḥ sarvarupatvena chandodvayam praśastam |

5. tāny etāni | nābhānedishṭhādīni catvāri śiḥpāni yāny uktāni tāni saharāṇy ekasminn ahani saha vartanta ity evam abhijñā ācakṣate | tasmād yasminn ahani śaṁsanīyāni tasmiṁś catvāry api śanṣet | yasmin na śaṁsanīyāni tasmiṁś catvāry api parityajet |

7. śa ha | haṣabda aitiyadyotanārthaḥ | sa prasiddho bulilānāmako maharṣir Aṣvātara aṣvataranāmno maharṣer gotre samut-

panua Āṣva¹ aṣvanāmno maharshēḥ putraḥ kadāeid vaiśvajito viśva-
jidyāgasambandhī hotā san svamanasikṣhām cakre | vicāritavān |
sāmvatsarike gavāmayanākḥṣasāmvatsarasatrasambandhini viśvajiti
vishuvato 'hua ūrdhvam uttarapakshagate viśvajinnāmake caturthe
'hany eśhām śilpānām madhye dve śilpe maitrāvaruṇabrāhmaṇāccha-
ūsiṇoḥ sambandhini mādhyam̐dina-avanam abhilakṣhya pratyetoḥ pra-
tyetum | kuśalo 'smiti śeṣhaḥ | hanta hr̥ṣṭo 'ham evayāmarutaṁ
śaṁsayānity evam maharshir vicāritavān | ayam arthaḥ | tritīyasava-
nagatāny etāni śilpaśāstrāpi, tāny anyeṣhv abassu sambhavanti | vi-
śvajiti tv agniṣṭomaśaṁsthatvād agniṣṭome tritīyasavane hotrakā-
pām śāstrābhāvān maitrāvaruṇabrāhmaṇācchaūsiṇoḥ sambandhi śa-
stradvayam mādhyam̐dine savane samānetuṁ tavad achāvākam asmin
mādhyam̐dina evayāmarutaṁ śaṁsayāni | tathā sati tataḥ pūrvabhāvi-
nōr maitrāvaruṇabrāhmaṇācchaūsiṣāstrayor arthān mādhyam̐dine sa-
vane samākarṣhaṇam bhavātīti | itthaṁ Bulilāḥ svamanasī vicārya tad
dha tasminn eva mādhyam̐dine savane tathā svavicāritakramepaivayā-
marutaṁ sūktam achāvākam śaṁsayām cakāra | balād ājñāpya śaṁsa-
nam kṛitavān || tatra doṣhaṁ kathāmukhenodbhāvayati |

8. tad dha | tasminn eva mādhyam̐dine savane tathā tena kra-
meṇa bulihapreritenāchāvākenaivayāmarunnāmako śāstre śasyamāne
sati tadānīm Gauṣṭanāmakaḥ kṣeṇ maharshir āgatya bulilanāmakaṁ
hōtāram praty evam uvāca | he hotas te tvadīyam achāvākaprāyu-
ktaṁ evayāmarunnāmakaṁ śāstram plavate | vinasyati | tatra dr̥ṣṭā-
ntaḥ | vicakraṁ cakrarahutaṁ śakataṁ iva | aśrūyamāṇo 'pi ivaśabdo
'trādhyāhartavyaḥ | ataḥ kathā tad etad sarvaṁ kathāṁ ghāṭata ity
ākṣhepaḥ || tata ūrdhvam Bulilasya vacanaṁ darśayati |

9. kim hi | atrāchāvākena śasyamāne sati kim vā duṣhaṇam
abhūt | nāsti kṣeṇāpi doṣha ity arthaḥ || tata ūrdhvam Gauṣṭeno-
ktaṁ doṣhaṁ darśayati |

10. evayāmarut | hotur dbiṣṭhnyād uttarato hy achāvākasya
dbiṣṭhnyam | tatsamīpe 'vasthitenāchāvākenaivayāmarunnāmako yaḥ śa-
straviśeṣhaḥ paṭhaniya iti | sa tasyāśraya ity ūktvā punar api sa Gau-
ṣṭa evam uvāca | mādhyam̐dinasavanam indram indradevatākaṁ | ta-
thā sati he hotas tam etam Indram asman mādhyam̐dinasavanāt ka-
thā niniṣhasi | kena prakāreṇāpanetum icchasi | saivam apanayanechā
tvadīyachāvākāśaṁsane doṣha ity Gauṣṭābhiprāyaḥ || tam abhiprāyam
ajānato Bulilasya vākyam darśayati |

11. nendram | asman mādhyam̐dinasavanāt tatsvāmīnam In-
dram āpanetum ahaṁ nechāmi | tadviruddhasya kasyacid apy ana-
nushṭhātadvād ity evam Bulila ūktavān || tato viruddhārthanushṭhā-
napradarśanārthaṁ Gauṣṭasya vākyam darśayati |

12. chandah | he hotas tvam svamanasendram āpanetum ne-

chasi | kimtv idam chando 'chāvākena prayujyamānam | sastragatam
amadhyamādināsāci | mādhyamādināsavanasambandhārham na bhavati |
katham iti cet | tad ucyate | ayam suktaviśesho jāgato vātijāgato vā |
dvādaśākṣharapādena shoḍaśākṣharapādena copetatvāt | sarvaṃ cedam
jāgataṃ cātijāgataṃ ca mantrajātaṃ jāgate tṛtīyasavane yogyaṃ na
tu traishṭubhe mādhyamādine savane | sa u so 'pi suktaviśesho māruto
maruddevatāko na caindraḥ | ato 'pi kāraṇāt tṛtīyasavana eva yo-
gyaḥ | tasmād ayam achāvāko maiva śānsishṭa | śānsanam mā karotv
iti dosham darśitavān || tata ūrdhvam Bulilakṛityaṃ darśayati | „

13. sa hovāca | he 'chāvāka tvam ārama | śānsanād uparato bha-
vety evam Buhla uvāca | athānantaram idam apy uvāca | hā kashṭam
sampannam | itaḥ param aham asmin Gauṣṭe gurāv anuśāsanam anu-
shṭheyopadeśanam īshe | ichāmi ¹⁾ | etasmād avagatya sarvaṃ anu-
shṭhāsyāmi tasyābhiprāyaḥ || atha Gauṣṭasyopadeśavākyaṃ darśayati |

14. sa hovāca | sa Gauṣṭa evam uvāca | esho 'chāvāka aindra-
devatākaṃ vishṇunyaṅgaṃ vishṇuḥṅgopetaṃ śānsatu | evayāmarutaṃ
tyaktvā dyaur na ya indrety aindraṃ suktam śānsatu | tasmīn sukte
dvitīyasyaṃ pīci caturthe pāda evam āmnāyate | haṃ pījishin vi-
shṇuṇā sacāna iti | ata idam vishṇuciḥṅgopetaṃ suktam śānsatu | he
hotur Buhla tvam etam evayāmarutaṃ tvadiye śastre 'syāthah | pra-
kshipeḥ | tatra sthānaviśeṣa ucyate | tṛtīyasavane ṣaṃ naḥ karatīti
rudradevatākeyaṃ dhāryā | tasya upariśṭhān mārutasuktasya purastāt
taylor ubhayaor madhye prakṣhepasthānam | evaṃ Gauṣṭopadeśaḥ ||
athānushṭhānaṃ darśayati |

15. tad dha | tad dha Gauṣṭeua yad uktam tat sarvaṃ tathaiva
Bulilah śānsayam cakāra | mādhyamādināsavane 'chāvākam praty eva-
yāmarucchaśanam preshitavān svayaṃ tṛtīyasavana āgnimārutaśa-
stramadhye dhāryāwārutasuktayor madhya evayāmarutam prakṣhipya
śānsanam kṛitavāu | tasmād idānīm api tad idam sarvaṃ hotrakais
tathaiva śasyate |

31.

1. samvatsarasatṛe yad ahar agnisṭomasainstham viśvajidā-
khyam asti, tatra śilpānāṃ śastrāṇāṃ kṣiptiḥ pūrvatrābhīhitā | tatra
kimpic codyam udbbhāvayati |

tad āhuh | dvividho hi viśvajid : atirātrasamstho 'gnisṭoma-
samsthaḥ ca | tatratirātraḥ svatantra ekāhaḥ | tatra tṛtīyasavane ho-
trakāṇāṃ śastrāṇi vidyante | tathā sati purvoktakrameṇa hotā nābhā-
nedishṭhaṃ śastvā retah siṃcati | maitravaruṇo vālakhilyaḥ śastvā
prāṇān avasthāpayati | brāhmaṇacchañsi sukṛtiṃ śastvā prajānayati |

1) īshe ist selbstverständlich die dritte Person.

achāvāka evāyamarutam śastvā pratishtām karoti (6, 27—30) ity
 ayaṃ krama upapannaḥ | evaṃ prishṭhyashadabasya yad ahaḥ sha-
 shṭham asti, tasyāṇy uktasamsthātvena tṛtīyasavane hotrakasastra-
 sadbhāvāt pūrvoktayajamānotpattir upapadyate | yathā viśvajidatirā-
 tre shashṭhe 'hani ca sastrarūpo yajñāḥ kalpate upapadyate | tadāmu-
 sāreṇa yajamānasya prajātir jananam apy upapadyate | tathā samva-
 tsaragate 'gnishṭomasasamsthe viśvajity abhāni tad upapādayitum na śa-
 kyate | tathā hi | tatragnishṭomasasamsthe viśvajiti hotrā nābhānedi-
 shṭho mādhyamīnasavane 'sasta eva bhavati | tṛtīyasavane vaiśva-
 devasastre śasyamānatvāt | athaivam sati maitrāvaruṇo vālakhilyāḥ
 prathamam śaṁsati | tṛtīyasavane hotrakāṇām śastrābhāve 'pi mā-
 dhyamīnasavane tesbām śastrāṇām bulilākhyena maharshiṇā samā-
 kṛṣṭatvāt | te ca vālakhilyātmakāḥ prāṇā ity uktam | loke tu reta
 evāgre prathamam siktam bhavati, paścāt sikte retasī prāṇāṇām pra-
 vṛttir iti kramāḥ | iha tu nābhānedishṭharāhityena retahseko nāsti,
 vālakhilyāṇām sadbhāvena prāṇā vidyante | katham etad upapadyata
 ity ekam codyam | evaṃ codyāntaram asti | brāhmaṇācchaṁsi mā-
 dhyamīdine vṛṣhākapiṃ śaṁsati | vṛṣhākapir yajamānasya prajāyamā-
 nasyātmā dehaḥ | atrāpi nābhānedishṭho 'sasta eva bhavati | ato reto
 nāsti | loke tu reta evāgre sicṇate 'tha paścād ātmā deho jāyate | ato
 lokavaiparitye sati katham atra yajamānasya prajātir janmeti dviti-
 yam codyam | yajamānasya janmasambhāve vālakhilyarūpāḥ prāṇā
 avikṛiptā viśeṣeṇa sthānakṛiptirahitāḥ katham bhavanti | kena pra-
 kāreṇa vartante | ity evam brahminavādīnaḥ codyam āhuh || tasya pari-
 hāram darśayati |

2. yajamānam | yajñakratuḥabdenu tatsādhanabhūtaḥ śilpa-
 muho vivakṣitaḥ | etena sarveṇāpi śilpasamuhena yajamānam sam-
 skurvanti | prāṇaprāptyarhataḥ saṃskāraḥ | sa evātra kriyate | nanu
 yajamānasya ¹⁾ janma bahubhūḥ śilpaiḥ krameṇa saṃskare dṛṣṭā-
 ntaḥ | yathā yonyam antar madhye sa prasiddho garbho bhavaty,
 evam ayaṃ yajamānaḥ krameṇa sambhavan saṃskṛitākāreṇopādya-
 mānaḥ ṣete | avatishṭhate | loke 'pi garbho 'gre prathamam retahse-
 kakāla eva sarvaḥ sampurṇaṅgaḥ sakṛid eva na vai sambhavati | nai-
 votpadyate | kiṃtu sambhāvata utpadyamānasya puruṣasyaikam
 aṅgam krameṇa sambhavati | nishpadyate | tathā ca Garbhopanishady
 ānuātam | ekarātroshtitam kaḥlam bhavati, saptarātroshritam budbu-
 dam bhavaty, ardhmaśābhyantareṇa piṇḍo bhavatityādi | ato garbha-
 vat krameṇa saṃskāro yukta ity arthaḥ || uktam evottaram punar
 api vispaṣṭayati |

3. sarvāṇi | sarvāṇi śilpaśastrāṇy ekasminn evāhani kriyeran |

1) maraṇam vor janma die Hss.

tadānim tāvataivāyam yajño yajamānasamśkarahetuḥ śilpasamūha
upapadyate | yajamānasya prajātir jananopacāra upapadyate | atah
sarvaśāstrānushṭhānam eva saṃskārasādhānam | nanu hotuḥ śāstra-
sya prathamabhāvitvādikramaviśeṣaḥ saṃskāropayogi, na tv atra
sarvaśāstrānushṭhānam asti, mādhyamīnāsavana evayāmarunnāmnaḥ
sūktasyāchāvākenānushṭhānāt | nāyaṃ doṣaḥ | tatra tadabhāve 'pi
trītiyasavane hotur evayāmarucchastram asti | tat tathā satī yajamā-
nasya sarvaśāstrānushṭhānena yā pratishṭhāpekṣhitā, tasyāmi eva pra-
tishṭhāyām euaṃ yajamānam tad antataḥ śāstrāpām ante pratishṭhā-
payati |

32.

1. pūrvatra brāhmaṇēcchaṁsinah śilpe śāstre sukirtim śaṁsati
vṛishākapiṃ śaṁsati (6, 29) yat sūktadvayaṃ vibhitaṃ. tata ūrdhvam
kuntāpākhyam suktaṃ khile kuntāpānāmake granthe samānuṇātāṃ
trīṇśadricam vaktavyam | tadartham itihasam āha |

chandasām | pṛishṭhyashadahasya sambandhinām shashṭhenāhnā
prāptānām gāyatrīyādīnām chandasām rasah sāro 'tyanedat | atikra-
myāgachat | tadānim sa Prajāpatir abibhet bhītavāu | kenābhiprā-
yeṇeti | so 'bhīdhyate | ayaṃ chandasām rasah parāṃ parāvṛittirahito
'tyeshyati | atikramya gamishyati ty aenābhiprāyeṇa | tato bhītāḥ
Prajāpatis taṃ rasam parastāt parabhāge chandobhir gāyatrīyādibhiḥ
paryagṛhṇāt | parito niruddhāvān | gāyatrīyādīnām madhye kasyāḥ
sambandhiraṣaṃ kayā paryagṛhṇāt itī | tad ucyate | gāyatrīyāḥ sam-
bandhiraṣaṃ nārāṇsya paryagṛhṇāt | nārāṇsyaśabdo yasyām ṛigjātā
asti seyaṃ nārāṇsī | tathā trishṭubhaḥ saram rabhya 'rebhaṣa-
bdopetayā ṛigjātyā paryagṛhṇāt | jagatyāḥ saram pārikṣhityā pa-
rikṣicchabdopetayā ṛigjātyā paryagṛhṇāt | anuṣṭubhaḥ saram kāra-
vyayā kāruṣabdopetayā ṛigjātyā paryagṛhṇāt | tat tasmāt parigrahāt
ūrdhvam punaḥ chandassu gāyatrīyādishu taṃ rasam adadhāt | ava-
sthāpitavān |

3. nārāṇsīḥ | idam janā ityālyās tatra pīco nārāṇsyaḥ |
tatra nārāṇsīḥ stavishyata itī nārāṇsyaśabdasya śrutatvāt | tas tatra
pīco 'brāhmaṇēcchaṁsī śaṁset |

5. tāḥ pragrāham | tā nārāṇsīs tatra pīcaḥ pragraham
pāde-pāde 'vasāya śaṁset | yathā vṛishākapiṃ pāde-pāde vigṛhya
śaṁsati tadvad etat | vṛishākapisukte pragrahavibhir arthasiddho dra-
śṭavyaḥ | hi yasmāt kāraṇād idam nīcāṃ śaṁsanaṃ vārshākapiṃ
vṛishākapisambandham kartavyam, tat tasmāt kāraṇād vṛishākaper
etannāmakasya sūktasya nyāyam prakāram eti | prāpmoti | 'vigrāha
evātra tanmāyāḥ | vṛishākapisukte nymkhamnārdāv api vidyete |
ato 'trāpi tadubhayapnāptau nymkham mrakrityetarāṃ vidhatte |

6. tā na 'tāsu nārāṇāṁsi-hu nyūṅkhaṁ na kuryāt, kṛntu nī
viva nard-d eva | viś-sheṇa nīnardam eva kuryāt | sa eva nīnardas
tāsaṁ nārāṇāṁsi-nām nyūṅkhaśthānyāḥ | tritīyapādasya dvitīyasvare
trayodaśabhir okārais tatra cāvaśāṇaṁ kṛtvā trayāṇāṁ trimātrāṇāṁ
okārāṇāṁ uccāraṇaṁ nyūṅkhaḥ | tritīyapādasya prathamakṣhaṇam
anudāttatvenoccarāṇiyat iti yad asti so 'yaṁ nīnardaḥ | Āśvalāyana
7, 1. 11 ff.

7. raibhīḥ | rebhaśabdopetā rīco raibhīḥ | vacyasva rebha va-
cyaśvetyādyāś tīśraḥ | tāḥ śaṁset |

10. pārikṣitīḥ | pārikṣhechabdopetā rājño viśvajānīnasyetyā-
dyāś catasraḥ pārikṣitīyāḥ | tāsu pārikṣ-hiṇ naḥ kṣhemam akarad iti
pārikṣhechabdasya śrutatvāt tā rīcāḥ śaṁset |

16. kāravyāḥ | kārūśabdopetāḥ kāravyāḥ | indraḥ kārūm abū-
hādhad ityādyāś catasraḥ śaṁset |

19. diśaṁ kṛptīḥ | yāḥ sabheyo vāthya ityādyā rīco diśaṁ
kṛptīḥ śaṁset | prācyādihgvat pañcasaṁkhyopetatvāt. te devāḥ prāg
akalpayaṁ iti kṛptīdhātusṛavāṇāc ca diśaṁ kṛptītvāc | tacchaṁsa-
nena diśa eva kalpayati | svaprāyojanakṣamāḥ karoti |

23. janakalpāḥ | yo 'nākrākṣa ityādyāḥ śaḍ rīco janakalpā-
bhīdhāḥ śaṁset |

25. indragāthāḥ | yad indrādo dāśarājña ityādyāḥ pañcarea
indragāthābhīdhāḥ śaṁset | indro gāthiyate kathiyate yā-v rīkṣhu tā
indragāthāḥ | tābhīr devā asurān abhigāya yoddhum abhīmukhyena
prāpya yuddhenamān atyāyan | atikrāntavantāḥ | jayam prāptā ity
arthāḥ |

33

1. kuntāpanāmākaṁ trīṇādicāṁ suktaṁ vidhāyaitaṣapralāpa-
nāmākaṁ saptaśaṁkhyākam padasamūhaṁ vidhatte |

aitaṣapralāpam | aitaśākhyena munā dṛiṣṭā aitaṣapralāpāḥ |
anantvānām arthānāṁ vacasāṁ saṁlāpāḥ pralāpāḥ | tam bālmaṇā-
cchāsi śaṁset |

4. asakthāḥ | yas tvam mām ittham asakthā abhūbhuta-
vān asi |

6. tam haṁke | tam aitaṣapralāpam abhījñāḥ kecid yājñika atī-
śayena bahulaṁ śaṁsanti | tatā cāśvalāyana āha | saptaśaṁ padāny
aśtādaśa vā (8, 3, 14) iti |

16. pravallhikāḥ | vītan kiranaṁ dvāv ityādyāḥ śaḍ anu-
śtubhāḥ pravallhikāḥ | purā kilatābhīr rīgbhir devā asurān prava-
lhyāmanaskam priyam uktvā tatas tām asurān atikramyagachan | pra-
valhanaṁ nirbhīdayaṁ sāntvavacanam iti Govindasvāmī¹⁾ uktavān |

1) ity uktavān die Hss. Govindasvāmīn war der Verfasser eines

amanahpūrvakeṇa priyavacanena virodhino 'surān vañcayātvā tadya-
deṣam atikramya gataṃvanta ity arthaḥ |

18. ājijñāsenyāḥ | akāro 'trāvāśabdārthe vartate, | ājñātam
avaññātam ichā ājijñāsa | tām arhantīti tatsādhanibhūtā rīca ājijñā-
senyāḥ | ājñāyasurāṇām avaññāṃ kṛitvety arthaḥ | anyat pūrvavad
vyākhyeyam | ihetthā prāg apāg udag iti śākhāntarapaṭhitāḥ catasra
rīca ājijñāsenyāḥ |

19. pratirādham | sntre bhug ity abhigata iti trīṇi padāni
(Āśvalāyana 8, 3, 22) ityādinaḥ yo mantra uktāḥ so 'yam pratirādham |
virodhinām rādham samriddhum pratibadhnātīti pratirādhatvam | asn-
rān pratirādhyā tadyām samriddhim pratibadhyety arthaḥ |

20. ativādam | vīme devā akrausatetyādyanushṭup śākhāntara-
paṭhitativāda ity ucyate | virodhinām satkāram atilaṅghyādhikshepa-
rūpo 'tivādah | tatsāmartyasāadhanatvād pig apy ativāda ity ucyatē |
atyudyātikramyoktvā | adhiḥshipyety arthaḥ |

34.

1. devanītham | Sūtrakāreṇādityā ha jaritar aṅgirobbhyo da-
kṣiṇām anayanū itī saptadaśa padāni (8, 3, 25) itī yo 'yam paḍasa-
mūho 'bhīhitaḥ sa devanīthaḥ | devālokanayanahetutvāt |

4. Aṅgirasām abhīṣṭasyāpi svakīyārtvijyasyāṅgīkāre yuktiṃ
darśayati |

yaśasā | yaḥ pumān ārtvijyena caraty, eṣha puruṣo yaśasāiva
yukto 'bhyati | abhītaḥ samcarati | ārtvijyam atyantam yaśaskaram
ity arthaḥ | yaḥ pumān pareṇa piārthitam ārtvijyam parityajya tam
tadyayāgam pratirundhet, yāgasya pratirodham kuryāt | sa pumān
svakīyam yaśa eva pratirundhet | vināśayet | tasmāt kāraṇād aham
na pratyarautsi | tadyayajñasya pratirodham na kṛtavān asmi | kiṃtv
ārtvijyam mayāṅgīkṛitam itī || tarhi kidṛiṣe viśhaye parihartavyam
ārtvijyam ity āśaukya parihārayogyam viśhayaṃ darśayati |

5. yadi tu | pūrvatrārtvijyam parihartum śakyam ity uktam |
tadvailakṣhaṇyārthas tuśabdah | yadi kathamcid asmād ārtvijyād
apojjigāṇsed, apetyodgantum icchet | tadānīm yajñena svakīyena nīmi-
ttabhūtenāsmād ārtvijyād apodiyāt | apakramyodgachet | yasmin diue
cet tvam yajñam karīshyasi, tasmin evāham api karīshyāmīty uktvā
tadārtvijyam parihartum śakyam | ekakālīnasvakīyanushṭhānam ekam
parihāranūttam | nīmittantaram apy ucyate | yadi tu yadi katham-
cid ayājyo yāgarthī puruṣah śāstranīshedbhād yasṭum ayogyāḥ syāt,
tādrīṣād ayājyāt puruṣhāt svakīyam ārtvijyam svayam apoditam | śā-

Commentars zum Aitareyabrahmaṇa, der von Sāyana in der Dhātuvri-
tti unter der Wurzel valh citirt wird.

streṇaiva śishiddham | tādṛṣe vishaye nāsty ārtvijyadoshaparihāra
ity arthaḥ |

35.

2 tasmād āhuḥ | yasmād Aṅgībhoir bhūrūpadakṣiṇā sarvā-
tmanā parityaktā, tasmād anye 'pi śāstrajñā evam āhuḥ | nirvṛttada-
kṣiṇām kenāpi kāraṇena parityaktām dakṣiṇām punar na pratigri-
hīyāt | gobbhūhiranyarupyādīdakṣiṇām ṛitvigbhiḥ svikṛitām yadi
kaṃcid doshaṃ dṛiṣṭvā parityajet | tadānīm punar api dravyalobhena
tātpratigrahaṇā na kuryāt |

36.

1. atha tvam indra śarma riṇcītyādyās tistro 'nnsṭubho vidha-
tte | Āśvalāyana 8, 3, 25 |

• bhutechadaḥ | bhūtam bhūtiṃ varipām aiśvaryam chādaya-
nti tiraskurvantīti udāhṛitā anusṭubho bhutechadaḥ |

• 4. atha śākhāntare samāmnātā yad asyā ainhubhedya ityādyā
• rīco vidhatte |

• āhanasyāḥ | āhanasyam śtriṭpurushayoḥ parasparasamyogaḥ |
• tadvat prajotpatihetutvād rīco 'py āhanasyāḥ |

• 8. vyāhanasyām | viśiṣṭāmaithunayuktām |

• 14. asuraviṣam | asuraviṣam asuraprajāḥ sāinyarupā devān
• indrādīm abhulakshyodācārya. ullāṅghanarūpam ācāraṇam kṛitvā tira-
• skṛityāsit | devasamīpe 'vasthitaḥ |

• 15. atbātra pra māṇhishṭhāyetyādinaḥ prākṛitena vaikṛitena sam-
• bhūya śaṇsanam vicārya pūrvottarapakṣābhyām niṣeinoti | tad āhuḥ
etc. S. 6, 26.

16. etāni | nābhānedishṭhādini catvāri śilpāni yāni santy, etāny
evātra shashṭhe 'hany ukthāni pradhānaśāstrāṇi | tathā sati sa pumān
yadi prākṛitena pra māṇhishṭhāyety auena sambhūya śaṇset | tadānīm
sa puruṣa eteṣhu pradhānaśastresṭhu kāmam phalam aparādhnuyāt |
viśiṣyaset || evaṃ tarhi pra māṇhishṭhāyety etasminn aindre labhyaḥ
kāmo 'tra na labhyetety āśaukyāha |

17. aindraḥ | brāhmaṇēcchaṇsinā śaṇsitavyo yo 'yaṃ vṛishā-
kapilī so 'yam aindraḥ | aitaṣapralāpaḥ ca sarvachandaḥsthānīyaḥ |
• tathā sati pra māṇhishṭhāyetyādika indradevatāke jagatichandaske
• yaḥ kāmo 'sti, sa kāmas tatra vṛishākāpāv aitaṣapralāpe ca prāpto
• bhavati | athāpi cedam ava drapsa ityadikaṃ sūktam aindrāhārhaspa-
tyam | tatratyantimā paridhāniyā caindrāhārhaspatyā | tatrobhaya-
trendranimittaḥ kāma upāpto bhavati | tasmāt kāraṇāt prākṛitam atra
sambhūya na śaṇset |

Pañcikā VII.

1.

1. Āśvalāyanaḥ satrīṇāṃ dharmeshv evaṃ āha | sutyāsu havir-
ucchishṭabhakṣā eva syuḥ | dhānāḥ karambhāḥ parivāpaḥ puroḍāśaḥ
payasyeti teshāṃ yad-yat kāmayeraṇs tat-tad upavigulphayeyuḥ (12,
8, 32) iti | prāṇadhāraṇāya yathā paryāpyate tathā haviṣṣeshasyādhi-
kyena sampādanam upavigulphanam | evaṃ bahuvīdhān haviṣṣeshān
bhakṣhān uktvā punar apy anta evaṃ uvāca | api vānyatra siddham
gārhapatyē punar adhiṣṭityopavratayeran | anyān vā pathyān bha-
kṣhān ā mūlaphalabhyah | etena vartayeyuḥ paśunā ca (12, 8, 39) iti |
anyatra siddham grīhe pakvam annam punar api gārhapatyē sakṛd
avasthāpyopavratayeran | upabbuñjīran, anyān vā laḍḍukamaṇḍakādīn
bhakṣhān pathyān ajīrṇālidosharahitān mūlaphalaparyantaṃ ichayā
svikuryuḥ | eteshu sutyādīneshu sampūhitena savanīyapaśunā ca varta-
yeyuḥ | jīvanarūpāṃ vṛttīm sampālayeyuḥ | ity evaṃ savanīyapa-
śurūpasya havishah ṣeṣabhakṣhāṇaṃ satrīṇāṃ jīvanam apy abhihi-
tam | tasmīn paśau kasya ko vibhāga iti jījñāsyāṃ tad vibhāgakathā-
nam pratijñante, athātāḥ etc. Āśvalāyana 12, 9.

2. hanuḥ, jīhvayā sabitam hanūdvayam prastotur bhāgaḥ |
śyenākāraṃ vakṣha udgātur bhāgaḥ | yaḥ kaṇṭho yaś ca kākudraḥ
kākudam tad ubhayaṃ prathartur bhāgaḥ | sronir urumulaṃ tad
ubhayaṃ dakṣhiṇasavyarūpam krameṇa hotur brahmaṇo bhāgaḥ |
urvadhobhāgaḥ sakthi | tac cobhayaṃ krameṇa maitrāvaruṇabrā-
hmaṇācchaṇsinor bhāgaḥ | dakṣhiṇānsena yuktaṃ dakṣhiṇapārśvam
adhvaryor bhāgaḥ | savyam pārśvamātram upagātṛṇāṃ bhāgaḥ | sa-
vyo 'nsaḥ pratiprasthātur bhāgaḥ | dor bāhuḥ | tac cobhayaṃ kra-
meṇa neshṭripotiur bhāgaḥ | urūdvayam krameṇācchāvākāgnidhrayōr
bhāgaḥ | sakthiśabdenādhobhāgasyābhihitatvād urdhvabhāga uruśa-
bdena vivakṣitah | bahūdvayam krameṇātreyasadasavyōr bhāgaḥ |
dorbāhuśabdasya arthakīye 'py adbhobhāgordhvabhāgābhyām bhedo
drashtavyah | sadānukaśābdau purvācāryair vyakhyātau, anukam
mutrācāstīḥ syāt sāsnety eke vadanti ca | sadam tu prishṭhavaṇśah
syād etad grīhapater dvayam iti | yaḥ pumān grīhapater vṛtatprado
bhojanādāyī tasya dakṣhiṇau pādau bhāgaḥ | grīhapater yā bhāryā
tasyaiva vṛtatprado yaḥ pumāns tasyaiva savyam pādau bhāgaḥ |
atra purovartinoh pādavyōr bāhūtenābhihitatvāt paścātyāv eva pāda-
śabdena vivakṣitau | tattraikasminn api dakṣhiṇe pāde divivacanam
avayavap-kṣham | evaṃ itaratrāpi | yo 'yam ośṭhah so 'yam anayor
vṛtatpradāyoh sādharāno bhāgo bhavati | tam bhāgaṃ grīhapatir eva
prastūṣhyāt, tavāyam iti vibhājya pradadyāt | jāghnam pucham tām

patnībhyo haranti | dadyuḥ | tāṣ ca patnyas tām jāghaṇīm brāhmaṇāya kasmaicid dadyuḥ | skandhe bhavāḥ skandhyāḥ maṇisadrīṣā māṇsakhaṇḍa maṇikāḥ | ekasmin pārṣve sthitā māṇśaśalākās tisraḥ kikasāḥ | maṇikāḥ kikasāḥ cety ubhayaṃ grāvastuto bhāgaḥ | itara-pārṣve sthitās tisraḥ kikasāḥ | vaikartaḥ prauḍho māṇsakhaṇḍāḥ | tasyārdham pūrvoktakikasātrayaṃ connetur bhāgaḥ | yat tu vaikartasyetarad ardham yaḥ ca hṛdayapārśvavartī klomaśabdābhidho māṇsakhaṇḍas, tad ubhayaṃ śamitur bhāgaḥ | ayaṃ śamitā yady abrahmaṇaḥ syāt | tadā svena svikṛitaṃ tad ubhayaṃ anyasmai brāhmaṇāya dadyāt | yac cbiro 'sti tat subrahmaṇyāyai subrahmaṇyābhidhānartviḥ dadyāt | śvaḥsutyeti nigadanāma | tām cāgnīḥro brute, tathā cāśvalāyana āha | āgnīdhrāḥ śvaḥsutyāṃ prāha (6. 11. 16) iti | ajīnaṃ carma tasyāgnīdhrasya bhāgaḥ | idā savanīyapaśoḥ sambandhi yō 'yam idābhāgaḥ, sa sarveśhaṃ sādharāṇaḥ | yadvā hotur asādhāraṇaḥ |

2.

2. tad āhuḥ | agnibhotre tatsādhanablute payasaḥ pākārthaṃ yahuāv adhiṣṭite satī, tathā sāmānye darṣapurṇamā-ārthe kṣhīre adhiṣṭite satī, tathā bhaviṣṭhu puroḍāśādīṣy adhiṣṭiteshu yajamānasya maraṇe kim prāyaścittam iti prasuḥ |

3. sarvahuṃti | nīḥṣe-hepa yathā sarvāṇi hutāni bhavanti |

4. abhivāṇyavatsāyāḥ | abhivā anyavatsāyā payasāgnibhotraṃ juhuyāt vā gatigardhanayor iti dhātōr abhipurvaśyābhiḥvā iti rūpam | anyaḥ cāśan vatsaḥ cānyavatsaḥ | abhiprāpto 'nyavatsō yasyā gol, seyaṃ abhivāṇyavatsā | cōśhapādīprakāreṇa prasutety arthaḥ 1) |

6. evam eva, deśāntare mṛitasya pretasya śarīrāṇām asthyāli-pretāyavānāṃ āhartōr āharapapānyantam enāu āhavanīyādīḥ trīn agnīn aja-rān upasamarahūtān apūrvato homarahūtān evam evāsamāptenaiva prakāraṇendhīran | prajvālayeyur iti |

7. yadi śarīrāṇi | yadi kathamcic ccharīrāṇy asthyādīni na vidyeraṃ vīnaśyeyus, tada parṇaśarāḥ palāśavṛikṣasya chinnān vṛintān śaśṭyuttaraśatatrāyasaṃkhyākān āhṛitya teshāṃ vṛintāṇāṃ sambandhi pūnusharūpakam iva kṛtvā manushyasadrīṣaṃ kipeid rupaṇ

1) abhivāṇyā wird zu Ts. 1, 8, 5, 1 und Tb. 1, 6, 8, 4 mit mṛitavatsā erklärt, was nur zum Theil wahr ist. Mit anderem Namen heisst sie auch nivāṇyā. Befriedigender ist die Erklärung von Nārāyaṇa zu Aśvalāyana 3, 10, 17, nur ist abhivāṇyā statt abhivāṇyā zu lesen. Gemeint ist eine Kuh, die nach dem Verlust ihres eigenen Kalbes durch Untersetzen eines fremden Kalbes zum Milchen zu bewegen ist.

nirmāya tasmīn rupe tām āvṛitam pretasārocitam prakṛam dahanapīṇḍadānādirūpaṃ kuryuḥ | atha tadānīm kṛitrimarūpadahanakālā enān āhavanīyādyagnīḥ chmaṣāne nītvā samāhṛītais taiḥ palāṣāvṛintāni nitaiḥ śatīrāvayavaiḥ saṃsparsya saṃsprīṣṭam kṛitvodvāsayeyuḥ |

8. adhyardhaṣaṭam | ānītānām palāṣāvṛintānām adhyardhaṣaṭam adhikēnārdhena pañcāśadrūpeṇa yuktaṃ ṣaṭam (150) kāye madhyasātrasthāne dadhyāt | paritāḥ prakshipet | pañcāṣatsaṃkhyākānām vṛintānām samūharūpaṃ pañcāṣaṇ | dvīsaṃkhyāke dvīpañcāṣe | viṃṣatisaṃkhyākānām samūharūpaṃ viṃṣam | dvīpañcāṣe viṃṣe ca saktim dadhyāt | catvāriṃśadadhikena ṣaṭena (140) saktihudvayaṃ nīśhpādayed ity arthaḥ | pañcaviṃṣatisaṃkhyākānām samūharūpaṃ pañcaviṃṣam | dvīsaṃkhyāke pañcaviṃṣe te uru dadhyāt | pañcāṣatsaṃkhyākair (50) vṛintair ūrudvayaṃ nīśhpādayed ity arthaḥ | evaṃ nāvatyadhikaṣaṭadvaye gate (?) ṣeṣam saptaṭisaṃkhyākam (nach dem Texte bleiben nur 20) śrasy upari kshipet |

4¹⁾

1. yasya sāyamudugdham | darṣapurṇamāsayor dadhyartham sāyamkāle dugdham payāḥ sāmūyārūpaṃ keśakīṭādhībhīr duśhyed, yaḥ kaṣcid apahared vā | tadānīm paredyuḥ prātardugdham payo bhāgadvayaṃ kṛitvā tatraikabhāgaṃ tenāteya saṃskṛitya dadhīsthānīyena tena yajeta |

5.

1. yasyāgnihotram | agnihotrārtham payo gārhapāṭye pakārtham yad adhiṣṭitaṃ, tad yadhi kiṃcid amedhyam yajñānarham keśakīṭādikam āpadyeta prāpnuyāt | tadānīm etad dhaviḥ sarvaṃ apy agnihotravanyāṃ sruci sākalyena siktā prāṇmukha udeyotthīyāhavanīyam prati gatvā tasmīn etām nityām samīdhanā ādadhyāt | athānantaram āhavanīyasyottarabhāge kiṃcid nīśham bhasma tato nīśhārya tasmīn manasā nityāgnihotramantram anusmṛitya, vācā vā prajāpate na tvad etānīti mantram ucārya juhuyāt | tud etad bhasma nīśhpātīvād dhuṭam api bhavaty, agnirāhītyād ahutam api bhavati | na kevalam adhiṣṭita evāmedhyapāta etat prāyascittam, kiṃ tarhi carumayanāvasthāyām yady ekasminni nūnīte yadi vā dvayor unnitayor amedhyapātas, tadānīm eṣha eva kalpaḥ prakārah | umayanaṃ nāmāgnihotravanyāṃ secanam | tat keśakīṭādiduṣṭam agnihotravanyāṃ unnitam yady apanetum śaknuṣāt | tadānīm etad duṣṭam nīśhīrya nīśhārya sthālyām avasthutam aduṣṭam kshiram

1) khaṇḍa 3 ist bereits in 5, 27 dagewesen.

agnihotrahavyāṃ abhiparyāsīya, yathonnīti syād unnīti yena prakāreṇa bhavati tena prakāreṇa juhuyāt | aduṣṭaṃ dravyāntaram adhiṣṭrayapādānā sapṣkritya juhuyād ity arthaḥ |

2. tad āhuḥ | agnihotradravyaṃ gārhapatyē pākārtham adhiṣṭitaṃ sad yadi kadācit skandati skhalati | kṣhīrabindur adhaḥ patatity arthaḥ | viśhyandate | viśeṣeṇa syandanam dāhādhikeyena sthālimukhasyopary udvamanam | tat skannaṃ viśhyanditaṃ vā dravyaṃ dakṣiṇeṇa pānīnā spṛśitvā vakṣhyamāṇam mantram jāpet |

6. tad āhuḥ | agnihotradravyaṃ gārhapatyē 'dhiṣṭitam pākād ūrdhvam ādāya prāumukha āhavanīyam praty udāyam udgachann adhvaryur yadā bhavati, tadānīm tad dravyaṃ skhaleta yadvā bhraṇṣeta | bindupatanam skhalanam | sūkalyena dravyapatanam bhraṇṣaḥ | punar apy agnihotrasthālyā dravyaṃ grahituṃ so 'dhvaryur yadi paśemābhimukho nivṛitto bhavet. tadānīm svargaprāptaṃ yajamānaṃ tasmā lokād āvartayet | ato nivṛittam akṛitvā skhalana-bhraṇṣadeṣa evopaviśṭhāyāsmā adhvaryave sthāligatam agnihotradravyaṣeṣam anye puruṣā āhareyuḥ | tasya dravyasya svikāreṇādhvaryur yathonnīti syāt tathā juhuyāt | unnitam unnayanam sthāligatasya dravyasyāgnihotrahavyāṃ caturvāram prakṣhepaḥ | catur unnayati (Tb. 2, 1. 3, 5) iti śrītatvāt | unnayanādisaṃskārapūrvakaṃ juhuyād ity arthaḥ |

7. tad āhuḥ | sruḡ agnihotrahavaṇi | tadbhede sruḡantareṇa hūtvā bhinnāṃ srucaṃ āhavanīye prakṣipet | tadānīm tadyo daṇḍaḥ prācyām avasthitas, tadyam puṣhkaram bilam pratīcyām avasthitaṃ yathā bhavati tathā prakṣipet |

Der folgende achte Paragraph wird im Commentar zu dem nächsten khaṇḍa gezogen.

8. tad āhuḥ | pratidinam āhavanīyāgnir homād ūrdhvam upaśāmyati, gārhapatyāgnis tu sarvadā dhāryate | tasmād gārhapatyāt tattaddhomakāla āhavanīyārtham agniṃ vihared ity esho 'nushṭhānakraṇṭhaḥ | evaṃ sati yadi kadācid āhavanīyasya sthāne 'gnir anupaśānto vidyēta, tadānīm gārhapatyāḥ copāśāmyet | tatra tasya vaikalasya parihārāya pakṣhāḥ pañcavidhāḥ sambhavanti | vidyamānam āhavanīyaṃ gārhapatyatayā sambhāvya tato 'pi pūrvadeṣa āhavanīyaṃ kartuṃ tasmāt pūrvasiddhāhavanīyāt prāucam agniṃ uddhared iti prathamāḥ pakṣhāḥ | tasmān pakṣhe yajamāna āyatanāt svakīyasthānāt praicyaveta | āhavanīyasthānāt praeyntatvāt | atha gārhapatyārtham pūrvasiddhāhavanīyāt pratyañcam agniṃ uddhared iti dvitīyāḥ pakṣhāḥ | tasmān dvitīyapakṣhe yajña esho 'surayañjasamānaḥ syāt | asurayañjaḥ ca śakṃtare tān asurān prakṛtyaivaṃ annūyate | ta āhavanīyam agra ādadhata | atha gārhapatyam | athānvāhāryapacanam (Tb. 1, 1. 4, 4) iti | tadyadosho 'pi tattraivāmnatāḥ |

bhadrā bhutvā parā bhavishyanti || gārhapatyārtham agnīmathanam kartavyam iti tṛītiyaḥ pakṣaḥ | tadānīm vidyamāna āhavanīye tad-virodhino 'gnyantarasya mathanād yajamānasya śatrum utpādayet | punarādhānam kartum vidyapūnam āhavanīyam anugamayed, upa-śamayet, iti caturthaḥ pakṣaḥ | tasmīn pakṣe vidyamānasya vīmā-śanāt prāyo yajamānam parityajet | āhavanīyagatam blasmasahitam sarvaṁ apy agnīm kasmīnścit pātre prakshipya nītvā ¹⁾ gārhapatyas-
sthāne prakshipyānantaram tato gārhapatyāt prācnam āhavanīyam uddharet iti pañcamah pakṣaḥ | asmin pakṣe doṣābhāvāt saiaa prāyaścittir bhavati |

6.

1. yady u meine Verbesserung für yadya aller Hss.

tad āhuḥ | śayamprātar āhavanīye 'gnau sthita eva sati punar api gārhapatyāgnīm ya uddharetys | tadānīm uddhṛitasāgneḥ prak-
shepāt pūrvam eva vidyamānasyāguer darśane tam pūrvam vi-
dyamānam agnīm udāhya tasmiād āhavanīyasthānād uddhṛitya tasmīn
sthāne punar aparam idānīm antam agnīm nīdadhyāt | yad yadi tu
vidyamānam nānupaśyēt, tadānīm te yājyānuvākye kuryāt |

2. tad āhuḥ | agnyuddharapād urdhvam vyavasthitayor āhava-
nīyagārhapatyayoh sator yadi gārhapatyagato 'ngārā āhavanīye pra-
mādāt patet | āhavanīyagato vā gārhapatyē patet | so 'yam mithaḥ
samsargaḥ |

7.

1. grāmyeṇāgninā | grāmyo 'gnir mahānasādigataḥ | sa ka-
dācit pramādena pravṛiddho grāmāgutāni gṛhāṇi dahanam agnihotra-
śālāgatān āhavanīyādīn agnīm samyag dahati |

2. divyeṇāgninā | divyo 'gnir vaidyutaḥ |

3. śavāgninā | pretadahanāya pravṛitto 'gnir śavāgnir |

4. tad āhuḥ | dāvāgnir aranyād āgatyāgnihotraśālān dahanam
āhavanīyādīn yadā samyag dahati | tadānīm tadadahanāt pūrvam vā-
gnīm arāṇi dvayor aranyoh saha samāropayed eva | tadasaktau gā-
rhapatyāhavanīyād ulmukam mokṣayet | sahasulmukam adāya parito
gaḥ | samāropayam ulmukamokṣanam veti pakṣadvaya-sāgni-
dāhatvarayā yadā na śaktis, tadā saṁvargagunayukto 'gnir puroḍā-
śadevatā |

8.

2. aṅratyam vṛataviruddham nishuddhacarayam avratyaṁ
divāsvāpāhkan āpadyeta prāpnuyāt |

1) Randbemerkung in Aa: dakṣiṇena vihāraṁ nītveti Vṛittikṛt.

9.

1. tad āhuḥ | griheṣu navadhānye samāgate saty āgrayape-
shṭiṇ kṛtvā paścān navānnam bhoktavyam | tasyā ishṭer akarane
vaiśvānaragunayukto 'gniḥ puroḍāśadevatā |

2. yadi kapālam | ya āhitāgnir yasyāhitāgneḥ puroḍāśanishpā-
dakam kapālam yadi na syet |

7. jive | āhitāgniḥ svasmiṇ jīvaty eva svakiyamarapaṣebdam
yadā dveshimukhāc chṛiṇuyāt |

9. apatnīkaḥ | puruṣe jīvati sati yadā bhāryā mriyate, ta-
dānna āhitair agnibhir bhāryādāha ity ekaḥ pakṣaḥ | tathā ca Ma-
nuḥ | bhāryāyai pūrvamāriṇyai dattvāgnin antyakarmaṇi | punar dā-
rakriyām kuryāt punar ādhānam eva ca (5, 168) iti | āhitebhyo 'gni-
bhyo 'nyenāgninā bhāryām dahed iti dvitīyaḥ | tathā cāśvalāyanāḥ |
āhāryenādhītaguṇaḥ | patnīm ca (6, 10, 9) iti | Bhāradvājo 'py aha |
nirmanṭhyena patnīm iti | asmiṇ pakṣe punar api vivāhechārāhita-
tvād ayaṁ apatnīka eva vartate | so 'gnihotram āhared anutishṭhen,
na veti | plutidvayam vicārārtham |

11. anaddhāpurnśaḥ | addhetti satyanāna | tadvaiparityād
anṛītaḥ puruṣo 'naddhāpurnśaḥ | ananushṭhānenanṛīto bhaved ity
arthah |

15. yajet | apatnīko 'pi pumān santrāmaṇyām yajet | santrā-
maṇyāgam api kuryāt | kiṁ utāgnihotrādikam | haviryajñeshv asyā-
dhikāro 'stity arthah | tadvat somayāgeshv adhikāraśauṅkāyām tadvyā-
vṛttyartham asomapa ity ucyate | yathā patnīrahito 'pi mātṛe pitre
cāśanāchādanādikam dadāti, tadvad agnihotram api kuryād iti ṣe-
śah | atra hetur anṛīpārthād ¹⁾ iti | ṛiṇaparīkṛānamittam tathā ca
śākhāntare śrūyate | yajamāno vai brāhmaṇas tribhir ṛiṇavā jāyate:
brahmacāryeparśhibhyo, yajñena devebhyah, prajāyā pitṛibhyā, eṣha
vā anṛīḥ yaj | plutir yajvā brahmacārivāsi (Ts. 6, 3, 10, 5) iti | ane-
nāyābhiprāyepa śrutih śruter yajeti vacanam asti | yaja devān adhi-
shva vedān prajāṁ utpādayeti śākhāntare vacanam asti | tasmād va-
canād anushṭhānapakṣa eva yukta iti gāthayā arthah | tathā ca Vi-
shṇuḥ smarati | mṛitāyām api bhāryāyām vaidikam na tyajed dvi-
jaḥ | upādhiṇāpi tat karma yāvajjivam samāpayed iti ²⁾ | upādhiḥ ku-
ṣamayādiapatnīkalpanā | tathā ca smṛityantaram | anye kuṣamayīm pa-
tnīm kṛtvā tu grihamedhinaḥ | agnihotram upāsante yāvajjivam
anuvratā iti | tathā ca Maitrayaṇīyaśrūtir apy āmāyate | yas tu svair

1) Ein Glossen für anṛīṇi.

2) Commentar zu Kātyāyana śr. 2, 5, 18 mit der besseren Les-
art: vaidikāgnin na hi tyajet.

agnibhir bhāryām saṃskaroti katham cana | asau mṛitaḥ Strī bhavati
strī caivā-sya pūnām bhavet | tasmān mṛitabhāryo 'pi svakiyaṃ agnīm
avasthāpyāgnihotram āharet |

16. tasmāt | ṛiṇāpakaraṇārthi dosharāhityāt saumyaḥ | tādṛi-
ṣaṃava-syaṃ agnihotrādya anushthāpayet | granthāntare | mṛitastriḥ
katicitkālaṃ karmātito bhaved yadi | aṣṭau gā vātha goyugmaṃ
dattva bhāryām samudvahet || virakto vā vayo'tito kathamcin no-
dvahet yadi | bhāryām svarṇamayīm kṛtvā kauṣṭh vādhanam āca-
red iti |

10.

1. ata urdhvaṃ khaṇḍadvayaṃ deśaviśeṣeṇa kecid āmananti,
kecin nāmananti | ata eva pūrve nibandhakārāḥ pāṭharahitadeśānu-
sāreṇa tadvyākhyānam upa-kṣhitavantaḥ | asmābhis tu pāṭhopetade-
śānusāreṇa tad vyākhyāyate | Der elfte khaṇḍa wird vor dem zehnten
erklärt.

11.

1. tad āhuḥ | tat tasmān iṣṭyannushthānavishaye brahmavā-
dina evaṃ āhuḥ | yaḥ ko 'py anushthātā darsapūrṇamāsayor upavā-
saṃ kuryāt | yāgarupaṃ vratam ni-citya gārhapatyādyagni-saṃpe yo
vāsaḥ sa upavāsaḥ | yadvā | devā aśya yajñasya saṃpe vasantiṭy
evaṃ tadīyo 'nushthānasamkalpa upavāsaḥ | agnynpa-staraṇādīnā ta-
dīyo 'nushthānani-cayo 'vagantavyaḥ | ata eva śākhāntare śrūyate |
upāsmiñ chvo yakṣhyamāṇe devatā vasanti ya evaṃ vidvān agnīm
upastṛipāti | Ts. 1, 6, 7, 3 | avratasya niyamaviśeṣaśvikārārūpavra-
tarahitasya havir devā naivā-nanti | tasmāt kāraṇād uta me'mamāpi
havir devā aśniyur ity abhipretya niyamam svikṛityāgnī-saṃpa upa-
vaset | etad abhipretyāpastamba āha | āhavanīyāgāre gārhapatyāgāre
vā śeta iti | yadvā | grāmyāśanaparityāga upavāsaḥ | tat parityajyā-
raṇyāśanarupaṃ niyamam svikuryāt | ata eva śākhāntariyā āhuḥ |
yad grāmyān upavasati tena grāmyān ava runddhe, yad āraṇyā-yā-
śnāti tenāraṇyān, yad anāśvān upavasat pitṛidevatyaḥ syād. āraṇya-
syāśnāti (Ts. 1, 6, 7, 3) iti || atropavāsātithivishaye śākhābhedaavaca-
nam āśritya vikalpaṃ darśayati |

2. pūrvām | khaṇḍatithavaśād yadā dinadvaye paurṇamāsī ti-
thiḥ sampadyate | tadānim pūrvām paurṇamāsim upavasat, purva-
dina upavāsaṃ kṛtvā pāredyur yajeteti sāmaśākhāpravartakasya Pai-
ṅger maharṣher matam | uttarām paurṇamāsim upavasat, uttarasmin
dina upavāsaṃ kṛtvā tato 'pi pāredyur yajetety rikṣākhāpravarta-
kasya Kaṇṣhitakimaharṣher matam | etad eva matadvayaṃ upajīvyā
smārtā evaṃ varṇayanti | parvaprati-padolḥ saṃdhir madhyāhne pu-
rvato 'pi vā | anvādhanam purvadme taddme yāga ishate | parataḥ

cet pare 'hāstis taddine 'nvāhitir bhaved iti | na ca paurṇamāsi-
dvayasadbhāve vivaditavyam | anumatirākāṣadbhāvyam paurṇamāsi-
bledasya sarvatra yavahṛitatvāt | tayoḥ svarūpam abhidhānakāra
āha | kalāhine sūnumatir purṇe rākā nīṣākara iti | caturdaśīsamīyogāc
candramasi kalāhine saty anumatir ity ucyate | tatsamīyogābhāvena
candramaṇḍale purṇe sati rākety ucyate || paurṇamāsinīyāyam amā-
vāsyāyam api darśayati |

3. yā pūrvā | atrāpi caturdaśīyogāc candradarśane saty amā-
vāsyā sinivāly ucyate | tadyogarāntyena candradarśanābhāve kuhūr
iti | tad apy abhidhānakārenoktam | sā drishtenduḥ sinivāli sā na-
shtendukalā kuhūr iti | atrāpy upavāsyaṅgamrṇaye matābhedaḥ pu-
rvavad drashtavyaḥ || atra pūrvottarabhāgavinirṇaya karmopayogi-
nyās titheḥ svarūpam darśayati |

4. yām | amāvāsyām paurṇamāsim vā yām pariprāpya sūryo
'stamiyāt | tathā yām abhilak-hya sūrya udiyāt | seyam udayāstama-
yavyūpinī karmopayuktā tithiḥ | tādṛṣyām tithāu udayāstamayor ma-
dhye pūrvottarābhyām caturdaśīpratīpadbhyām mi-ṛṇe sati parvato
dvaividhyam bhavati | tasmim dvaividhye pūrvoktamatadvayam dra-
shtavyam | tad etad upasaṃharati |

5. pūrvām | pūrvām iti paṅginatasyopasaṃhārah | amāvāsyā-
dine purastāt pūrvasyām dīśi candramasam anirjñāya, śāstramārgena
candram adṛśitvā, candrodāyo na bhavishyatīti niṣcītya yad upaity
upavāsati prārabhata iti yad asti, yad yajate paredyur yāgam karo-
tīti yad asti | tenopavāseṇa yāgena cottarām-uttarām ¹⁾ āgāmipaksha-
gatām paurṇamāsim amāvāsyām copavaset | uttarāpy upavāśadinād
uttareshu dīneshu yajate, sa yāgaḥ somo bhavati | somayāgasadṛṣo
bhavati | tam somam anu sarvam api daivatam tripyatīti śeṣaḥ | yo
yam candramā asty, etad devasomam | devānām apekṣitam soma-
dravyasadrīṣam yastu | yasmāc candramaṇḍalaṃ devānām priyam,
tasmān maṇḍalaṃ sampūrṇam abhilakṣhyottarām paurṇamāsim upa-
vaseḥ iti kaushitakimatasopasaṃhārah |

12.

1. tad āhuḥ | sāyamkāla ādityasyāstamayāt purāgnihotrārtham
'gārhapatyad agnim uddharet | prātaḥkāle tu sūryodayāt puroddhared
ity āmuātam | evaṃ sati yasyāgnihotriṇo 'nuddhṛitam agnim abhila-
kṣhyādītya udiyād vāstamiyād vā | agnyuddharanāt prāg evodayāsta-
mayau bhavata iti arthaḥ | athavā svasvakāle prāpto 'gnir āhavanī-
yadeśe sthītvā homāt pūrvam upasaṃyēt | teshu trīṣu vishayeshu
prāyascittam prichate |

1) tena somam kṛṇanti fehlt in Sāyāgas Text.

4. katham | anvāhāryanāmaka odanaḥ pacyate yaśmin dakṣhi-
nāgnau so 'yam anvāhāryapacanaḥ | tasyāharaṇam abhijvalanam |
iṣṭer ādāv anvādhānakāle dakṣhiṇāgneḥ abhijvalaṇam kuryān na veti |

13.

6. śaṣvat | tathā ca Bauddhāyana āha | pud iti narakasyākhyā
duḥkhaṁ ca narakaṁ viduḥ | putas traṇāt tataḥ putram ihechanti
paratra ceti |

tasmāt sa putra irāvaty annayuktātītārīṇi nadisamudrāder āti-
tarānāhetur naur iti śeṣaḥ |

7. kiṁ nu | atra malājināṣmaśrutapaḥśabdair āśramacatusṭa-
yaṁ vivakṣitam | malāūpābhyāṁ śakraḥopitābhyāṁ saṁyogān ma-
laśabdena gārhaṣṭhyaṁ vivakṣitam | kṛṣṇanāṣmaśrutapaḥśabdena ajinaśa-
bdena brahmacaryaṁ vivakṣitam | kṣaurakarmarābhyāc chmaśru-
śabdena vānaprasthyaṁ vivakṣitam | indriyaniyamasadbhāṇāt tapaḥ-
śabdena pārvīryaṁ vivakṣitam |

sa vai sa eva putro 'avadāvalo lokaḥ | vaditum ayogyāni nindā-
vākyāni avadāḥ | tair vākyair nodyate na kathyata ity avadāvaḥ |
evam praghaṭṭena tena kathyata iti | avadāvado doṣharābhyān ni-
ndānarha ity arthaḥ | tādṛṣo loko bhogaḥetuḥ putraḥ |

8. kṛpāṇam | dubitā ¹⁾ ha putriti kṛpāṇam kevaladuḥkhakā-
ritvād danyahetuḥ | tathā ca smaryate | sambhaye svajanaduḥkhakā-
rikā sampradāśasamaye 'rthahārīkā | yauvane 'pi bahudoshakārikā
dārikā hrīdayadārikā pitur iti |

10. ābhutīḥ | kṁcaishā bhūtyābhūtiśabdābhyāṁ abhidhīyate |
bhavaty asyām putrarūpeṇa patir ity eṣā bhūtiśabdavācyaḥ | retorū-
peṇāgatyaśyām putrarūpeṇa bhavatīty ābhūtiśabdavācyaḥ ²⁾ |

14. iti ha | iti hānevaiva prakāreṇāsmāi tasmai Hariṣcandraśyā-
khyāyottaram abhidhāyāvasthita iti śeṣaḥ |

14.

3. nirdaśaḥ | nirgatāny āśaucaśrāmaṁ daśa-saṁkhyakāni yasmāt
paśoḥ so 'yam nirdaśaḥ |

8. tata | he tata he putra |

15.

1. udaram | Varuṇena grīhitasya Hariṣcandrasyodaram jajñe |
jalenāpuritam uccānam mahodarauṇmakam rogasyaṁ upam utpannam |

1) duḥitā im Text zweisilbig.

2) Das Metrum erfordert ābhutir eṣā abhutīḥ.

nānā¹⁾ ā samantāc chrānta āsrāntaḥ | sarvatra paryaṭanena śrāntim prāptaḥ | tadviparīto 'nāsrānta, ekatraiva nivāsaṣilāḥ | tādrīṣāya tadvidhasya puruṣasya śrīḥ sampan nāsti | yadvā nāneti padachedaḥ | śrāntāya sarvatra paryaṭanena śrāntasya nānā śrīr bahuvīdhā sampad asti¹⁾ |

2. bhūṣṇuḥ | bhūṣṇur vardhishṇuḥ phalagrahir ārogyarūpa-phalayukto bhavati |

5. śremāṇam | śreṣṭhatvam jagadvandyatvam |

8. tasmā etam | tasmai Hariścandrāya kartavyatvena rājasūyam upadideṣa | sa Hariścandro rājasūyam prakramya tasya madhye yo 'yam abhishecanīyākhyā ekābāḥ somayāgas, tasminis tam enaṁ Śunahṣepam puruṣam paśum ālebhe | savanīyapaśutvenālabdhum niṣcitavān |

16.

1. tasmā upākṛitāya | tatia Jamadagnir adhvaryur abhishecanīye somayāge tam Śunahṣepam savanīyapaśutvenopākṛitavān | bahirhyuktāya plakṣhaśākhayā mantrapuraḥsaram samupasprīṣya svikāra upākaraṇam | tata ūrdhvam yūpabaudhanaṁ niyojanam |
niniyoja | dhātōr dvirbhāvam parityajyopasargasya dvirbhāvas chāndasaḥ |

2. āprītāya | āprisaṁjñitābhir ekādaśabhiḥ prayājayājyābhir yad yajanaṁ tad āprīṇaṇam | darbharūpenolmukena triḥ pradakṣhīkaraṇam tat paryagnīkaraṇam |

6. ata uttarābhiḥ | nahi te kshatram ityādyāḥ sūktāṣeṣa-bhūtā daśarecāḥ | yac cid dhi te viṣa ityādikam ekaviṁṣatyricāṁ sūktam | ity evam ekatriṁṣatsamkhyā drashṭavyā |

7. dvāviṁṣatyā | vasiṣhvā hītyādikaṁ daśarecāṁ sūktam | aśvam na tvetyādikaṁ trayodaśarecāṁ sūktam | tatrāntyām parityajya vasiṣhvasuktadvayaḡatā rico dvāviṁṣatisamkhyākāḥ |

9. ojishṭhaḥ | ojobalādaśabdāḥ pūrvācāryair evaṁ vyākhyātāḥ | ojo diptir balaṁ dākshyam prasahyakaraṇam sahaḥ | sujanaḥ san, pārayiṣṇur upakrāutasamāptikṛid iti |

11. ata uttareṇa | āśvināv aśvāvatyety anena tricenāśvinau stutavān |

12. ata uttareṇa | kas ta nsha ityādika uttaras trīcāḥ |

17.

1. tam ritvijāḥ | devatānugrahayuktaṁ tam Śunahṣepam vi-

1) Diese zweite Erklärung ist die richtige, wie aus dem folgenden Vers erhellt.

ṣvāmītrādayaḥ sarva rītvija evam ucuḥ | he Śunaḥṣepa tvam no 'smā-
kam asyāhno 'bhishecanīyākhyasya samsthām samāptim adhigacha |
prāpnuhi | anuśtṭhāpayety arthaḥ | taiḥ evam ukte saty anantaram
Śunaḥṣepa etam abhishecanīyākhyam somayāgam añjaḥsavam dada-
rṣa | añjaśa rījumārgena savah somābhishavo yasmin yāge so 'ñjaḥ-
savah | tādrīṣam prayogaprakāram niṣcitavān | niṣcītya ca tam so-
mam yac cid dhītyādibhiḥ catasṛibhir rīgibhir abhishutavān | athai-
nam abhishutam somam etayoc chisṭam camvor ity ṛicā droṇakala-
ṣam abhīlakshyāvanināya | droṇakalāṣe prakṣiptavān | athānantaram
asmin Hariṣcandre 'nvārabdhe śunaḥṣepadeham upasprīṣṭāvati saty
uktābhya rīgbhyaḥ pūrvābhū yatra grāvetyādibhiḥ catasṛibhir rī-
gibhir svāhākārasahitābhiḥ somam juhavām cakāra | yatra grāvetyā-
dikam sūktam navarcam | tatra yac cid dhīti pañcamī | tām ārabhya
catasṛibhir rīgbhir abhishavaḥ | uc chisṭam ityādikā navamī | tayā
droṇakalāṣe prakṣhepaḥ | yatra grāvetyādibhiḥ catasṛibhir homa ity
evam kṛitsnasya sūktasya viniyogaḥ | atha homānantaram eva karta-
vyam avabhṛitham abhīlakshyāvanināya | sarvam avabhṛithasādhanam
taddeṣe nītvā tvam no agna ityādikābhyām rīgbhyām apsv avabhṛi-
tāyāgam kṛitavān | atha tathā kṛitvā tata ūrdhvam enam āhavanīyam
agniṁ śunaḥ cid ityādinopasthāpayām cakāra | Hariṣcandram ūpa-
sthāne prerayām āsa | so 'yam añjaḥsavah | isṭīpaṣusāṃkaryam anta-
reṇañjaśa rījumārgenānushṭhitatvāt |

3. tvam vehi | tvam vā tvam eva Viṣvāmītrād apagataḥ saun-
ihī | asmadgṛīhe gacha | tvadīyamātā cāham cobhāv āvām vihvaṣava-
hai | viṣheṣāhvānam karavāvahai |¹⁾

6. sa vai | Viṣvāmītreṇaivam bodhitāḥ Śunaḥṣepaḥ pūnar api
gāthayā Viṣvāmītram praty evam uvāca | ayam Viṣvāmītro janmanā
kṣatriyaḥ san svakīyena tapomahunnā brāhmaṇyam prāptavān ity
evam tadvrīttāntam sūcayitum he rājaputreti sambodhitavān | sa vai
tathāvidho rājyātīya eva san yathā yera prakāreṇa vo 'smābhiḥ sa-
rvair ā samantāḥ jñāpayā, brāhmaṇyatvena jñāyase | tathaivāsmācvi-
shaye 'pi tvam vada | katham vaditavyam iti | tad ucyate | aham
idānim Āṅgirasō 'ūgirogotrāḥ saṁs tatparityāgena tava putratvam
yenaita prakāreṇopeyām, tathaivānugrihāpeti śeṣaḥ | etadvākyābhi-
prāyaḥ pūrvāḥ saṃkṣhipya darśitāḥ | purātmānam nṛipaṃ vipra²⁾
tapasā kṛitavān aśi | evam Āṅgirasam mā tvam Viṣvāmītram rīṣhe
kurv iti |

1) Komm, wenn es dir beliebt, wir wollen über dein Bleiben
oder Gehen uns besprechen.

2) nṛipa vipram purātmānam?

daivam | me mahyam Visvāmitrāya daivam devaiḥ prasanvair
dattam dāyam putratvarūpalābham upeyāḥ | prāpuhi |

7. saṃjñānāneshu | saṃjñānāneshu madvishayaikamatyam
prāpteshu tvadiyaputreshu sarvo 'pi mām brūyāt | jyeshṭhabhrātri-
tvena vyavaharatu | Ich vermüthe: saṃjñānam eshu vai brūyāḥ |

18.

6. sadvivācanam | esha Devarāto vo yushmākam sadvivācanam
anmārgasya viśeshato 'dhyāpanam, karishyati śeshah |

7. yushmāḥ ca | me madīyam dāyam dhanam yushmāḥ eo-
petā | prāpsyati | cakārād Devarātām ca | yām u ea yām apī kāmci-
vedaśāstrādirūpām vidyām vidmāsi vayanī jñāmah, sāpi yushmān
upetā | prāpsyati | Aber dāyam kann nur der Accusativ sein. Für
yushmāḥ ea wird vielleicht yushme ca zu lesen sein. Der Sinn ist
jedenfalls: er soll unter euch an meinem Erbe und Weisthum einen
Antheil haben.

8. sarātayaḥ | rātir dhanasampattiḥ | tayā yuktāḥ sautah | sa-
rāti ist ein nach der Analogie von arāti geschmiedetes Wort und
bedeutet freundlich gesinnt.

10. tad etat | kasya nūnam ityādya ni dhārayetyantāḥ saptā-
dhikanavatisaṃkhyāḥ ṛcaḥ | tvam naḥ, sa tvam ityādikas tisa ṛi-
eaḥ | evam ṛcam śatam | paraḥśabdo 'dhikavāc | pūrvoktād ṛikṣatāt
paro 'dhikā ekatrinṣatsaṃkhyāḥ yaṃ nv imam ityādya gāthā ya-
sminn akhyāne, tat paraṛikṣatagātham |

12. hiraṇyakaṣīpau | hotā yadopākhyānaḥ kathayati | tada-
nīm hiraṇyakaṣīpau suvarṇanirmitasutair nishpādite kṣīpau sa ho-
topaviṣet | tadākhyānamadhye 'dhvaryuḥ ea hiraṇyakaṣīpāv āsīno va-
kshyamāṇam pratigaram brūyāt |

14. yo rājā | tasmād ayajamāno 'pi rājasūyakraurahito 'pi rājā
vijitī yadī vijayopetaḥ syāt, tadānīm etac channahṣepam akhyāum
ākhyāpayet | Vgl. Āvalāyana 9, 3, 9—16.

19.

2. yajñāyudhāni | yāni yajñāyudhatvena śākhāntare śrūyante |
sphyas ca kapālāni cāgnihoṭrahavaṇi śūrpaṇi ca kṛishṇājñam ca śa-
myā eolukhalāni ca musalāni ca dṛishṭac copalā caitāni vai daśa ya-
jñāyudhāni (Ts. 1, 6, 8, 2) iti, tāny eva brāhmaṇajāter ucitāny āyu-
dhāni |

20.

1. athātah | atha kshatriyasya yajñechānantaram yato devaya-
janam apekshitam, atah kārāṇād devayajanasyaiva | devā iḥyante ya-

smin deṣe sa devayajanah | tasyaiva yācño yācanam abhidhiyata iti śeṣah |

4. sa yat | Ādityo yad yadi tatra tadānim anena rājñā yācitah saṁ uttarām yatra svayam tishṭhati tasmād anantarabhāviṇim diṣam prati sarpati gachati | tadānim tat tena sarpanenoṃ tathā dadānity uttarām āha | brūte |

21.

1. athātaḥ | atha devayajananiścayānantaram yasmād anu-
shṭheyaśeṣtāpūrtasyāpariṣyānir vyaśābhāvo 'pekṣitaḥ | ataḥ kara-
ṇād yajamānasya kṣatriyasya rājñā iṣṭāpūrtāpariṣyānisamjñako homo
'bhidihiyata iti śeṣah | iṣṭāpūrtasābhidhāḥ pūrvācāryair darśitaḥ |
varṇāśramānvayī dharma iṣṭam pūrtam athetarat | prapātataḥ kādū-
rnam tac ca sarvatra dṛṣyate | smṛtam pūrtam śrautam iṣṭam iti
kecid ihocira iti |

3. anubandhyāy ai | anūbandhyākhyapaṇḍit sambandhīni yāni
trīṇi (diese sind Ts. 1, 4, 44, 3 angegeben. Kātyāyana 5, 2. 9—11)
samishṭayajūṣhi santi, teshāṁ upariṣṭāḥ juhuyād iti śeṣah |

22.

1. tad u ha | tad u ha tatraiva pūrvoktāhomasthāne sauḥjā-
nāmakaḥ kaṣcid iṣṭiḥ. sa cārāḥanāmakasya putra, evam uvāca | ka-
tham iti | tad ucyate | ete vakshyamāṇe āhuti iti yad asti, tad etad
ajītapuuvānyam vai | naṣṭam aprāptam vā yad vastu tad etad ajī-
tam | tasya punar api vananam sūthanam prāptikāraṇam ajītapuuvā-
nyam | vakshyamāṇam āhutiḥ yam etannāmakaṁ ity arthaḥ | iti
yad etat Sauḥjātasya matam, tad eva yathetyādinaḥ prasaṅgāt | yaḥ
pumān itaḥ sauḥjatavākyaṇuśāsanam upadiṣṭam anuṣṭhānam kuryāt,
sa pumān yathā yenaiva prakāreṇa kāmayeta tathā tenaiva prakāreṇa
siddham phalam uddiṣyate kuryāt | tad anuṣṭhānena kāmyamānam
phalam sidhyati | tasmāt kāraṇād ime evāhuti juhuyān, na tu pūrve |

3. tat-tat | sarve 'pi yājñikāḥ pūjyahomaprasaṅge tadā-tadā
tat-tad ity evam etad evānuṣṭhānam udāharanti | pūjārthā sāmū-
hikāplūṭiḥ |

25.

1. athātaḥ | atha dikṣhānantaram devānāṁ manusyaṇāṁ
cāgre yata etadiyadikṣhā kathaniyā, ataḥ kāraṇād dikṣhāyā āvedana-
sya prakāṭikāraṇasyaiva kaṣcīn mūḍhāya ucyate | tat tasmīn āvedane
samdihānā Brahmanādināḥ prasaṅgāt āhutiḥ | brāhmaṇasya dikṣhāyā
urdhvam adikṣhishṭayam brāhmaṇa ity mantreṇa dikṣhā prakhyāpa-
niyā | tathā ca Taittiriya āmananti | adikṣhishṭayam brāhmaṇa ity
trir upāṁsv āha, devebhyā evainam prāha; trir uccair, ubhayebhyā

evainam śevamanushyebhyaḥ prāha (Ts. 6, 1, 4, 3) iti | evaṃ sati kṣatriyaśya dikṣhāvedane kim asmin manṭre brāhmaṇaśabdah kṣatriyaparatvenohanīya, āho svid avikṛita eva paṭhanīya iti praśnābhi-prāyaḥ || tatrottaram āha |

2. yathavaitat | atra śabdo nohitavyaḥ | avikṛita evā brāhmaṇaśabdah kṣatriyadikṣhāvedane 'pi prayoktavyaḥ | yadi brāhmaṇapravaro 'pekṣitas, tadānīm purohitasya brāhmaṇasya sambandhinārṣheyena prayogaḥ kartavyaḥ | tathā cāpastambah kṣatriyavaiśyaḥ apī brāhmaṇaśabdenāvedanaṃ darśayati | adikṣhishtāyaṃ brāhmaṇo 'sāv amuśya putro 'muśya pautro 'muśya naptāmu-hyāḥ putro 'muśyāḥ pautro 'muśyā napteti | brāhmaṇo vā eśha yo dikṣhate, tasmād rājanyavaiśya apī brāhmaṇa ity anuvedayati | Aśvalāyana 1, 3, 3. 12, 15, 4.

26.

3. sa brahmanē | sa yajamānabhāga ritvigviśeṣbhāya brahmanē pārihṛityaḥ | paritaḥ sarvātmanā samarpaṇīyaḥ |

4. purohitāyatanam | ritvigrūpo brahmeti yad asty, etat kṣatriyaśya purohitāyatanam purohitasthānam | purohito yo 'sty eśha kṣatriyaśyārdhātmo ha vai | ardhadeha eva | n ha vā iti nipātasamūho 'vadhāraṇārthaḥ | ardhāṣarīrasthānīyapurohitarūpeṇa brāhmaṇaḥ tasmin bhāge bhakṣhite sati paroḥṣeṇaiva vyavadhānenaiva praśitarūpam praśitasādriṣyam prāpnoty eva | ahaśabda upaśabdaś ca mihivāvadhāraṇārthau | aśya kṣatriyaśya pratyakṣham avyavadhānena svamukhena sa bhāgo bhakṣhito na bhavati | evaṃ sati vyavadhānena bhakṣhitatvād yajñāntarāyo na bhaviṣhyati | svamukhena bhakṣhāṇābhāvād ayam pāpiyaṃ api na bhaviṣhyati |

5. yajñāḥ | yo brahmāsty eśha pratyakṣham avyavadhānaṃ yathā bhavati tathā yajña n ha vai, yajñasvarūpa eva | tatsādha-katvāt | kṛṇva brahmaṇy eva sarvo yajñāḥ pratishṭhitaḥ | vedatraya-vaikalyaparihartṛitvena brahmaṇo bhishagrupatvasyoktatvāt | tasmiṃś ca 'pratishṭhite yajñe yajamāno 'pi pratishṭhitaḥ | tatphalabhāgitvāt | evaṃ sati tat tena bhāgapraśanena yajña evā brahmarūpe bhāgaru-paṃ yajñam apyatyarjanti | samyak prakṣlupanti | tatra dṛiṣṭāntaḥ | yathā loke 'psu prakṣiptā āpa ekatvena saṃsṛijyante | yathā vāgnau prakṣiptam agnīm ekibhutam paśyāmaḥ | tathā tad vai brahmaṇa praśitaṃ havir nātiricyate | atiraktaṃ na bhavati | kiṃtu yajñārū-peṇa brahmaṇa sahaikibhāvati | tad ekibhutaṃ havir enaṃ kṣatriyaṃ na huasti | na bādhati | tasmāt sa yajamānabhāgo brahmanē samarpaṇīyaḥ |

28.

1. Brihaspateḥ | tathā svaguror Brihaspater vākyaṃ svakiyena vākyaena pratyavadhāt | so 'yam pratighāto na yuktaḥ | tathā cā-

pastambah smarati | vākyena vākyasya pratighātam ācāryasya varjaye chreyasām ca (2, 2, 5, 11) iti |

29.

1. kshatriyasya heyā bhakshās trividhā, upāleyo bhaksha ekaḥ | tatra heyān bhakshān darśayati |

trayāṇām | heyāṇām trayāṇām madhye bhaksham ekaṁ kshatriyasya tavānbhijñā pītviḥ aharishyanti | kam bhaksham ity ānkyā somam | dadhī vā jalam vety uktam :: tatra somapakṣhe doṣam darśayati |

2. sa yadi | so 'nabhijñā pītviḥ yadi te Viṣvamtarasya kshatriyasya somam bhaksham. āharet iti ṣeṣaḥ | sa somo brāhmaṇānām yogyo bhakshaḥ | tena bhakshena brāhmaṇā jinvīshyasi | prīṇayishyasi | na tu kshatriyasya tava prītiḥ | tathā sati te tava rājñāḥ prajāyām saṁtatau brāhmaṇakalpa īśhadasamāpto brāhmaṇa ājanishyate | kshatriyadharmena śauryeṇa rahitatvāt tasya brāhmaṇasadrīṣatvam | sa ca putro brāhmaṇavad vakshyamāṇaguṇacatusṣṭayo-
peto bhavati | ādānam pratigrahaḥ | tacchīla ādāy | pratigrahaḥ ca brāhmaṇaguṇaḥ pītviḥ bhūtvā somam ā samantāt pāyayitīty āpāyī | tad etad yājanam apī brāhmaṇaguṇaḥ | āvasam annam | tasya sambandhi yācanam āvasaḥ | tam āvasam eti prāpnotīty āvasāyī | parāgrihe sadā bhojanayācanam apī brāhmaṇaguṇaḥ | kāmam ichām anatikramya yathākāmam | tadānūsāreṇa prayāpyo nirvāsayitum śakyah | kshatriyavaiśyādivac chauryadhanādyaḥ bhāvād yaḥ ko 'py āgatya durbalam brāhmaṇam tadgrīhāt tadtyagrāmād vā nishkāsayitum ichati, tadānīm ayaṁ brāhmaṇo durbalatvāt tena niḥsārayitum śakyate | evam ete catvāro dharmā brāhmaṇaguṇaḥ | somam bhakshayato rājñā etadguṇakaḥ putro jāyate | kiṁca yadā pramādāt kshatriyāya pāpam kshatriyasya kiṁcin nishiddhācaraṇam bhavati | tadānīm tena pāpenā tasya kshatriyasya prajāyām saṁtatau brāhmaṇakalpaḥ śauryarāhityādīnā brāhmaṇasadrīṣaḥ putra ājāyate | asmāt pāpīnāḥ kshatriyād dvītiyo vā tṛītiyo vā putro vā pautro vā brāhmaṇatām abhyupaitoḥ śauryādiguṇarahitam brāhmaṇyam prāptum īśvaraḥ samartho bhavati | śa brāhmaṇasadrīṣaḥ kshatriyaputro brāhmaṇabandhavana brāhmaṇānām kramabandhutvena brāhmaṇocctayācādinā jījyūshitaḥ | jīvitum īśṭhah | nīcarūpadāinyavṛittyā jīvitum pravṛitto bhavattīty arthaḥ |

3. atha yadi | yadi te dadhirupam bhaksham āharet | tadā dadhino vaiśyabhakshatvāt tena vaiśyān prīṇayishyasi | tava saṁtatau vaiśyasamānāḥ putra ājanishyate | vaiśyaḥ ca bāṇijyam kurvan anyasya rājño balikṛd balim pūjām karoti | karam prayachattīty arthaḥ | ata evānyasya rājña ādyo bhakshyah | adhino bhavattīty arthaḥ | ta-

sya rājñā, kāmam ichām anatikramya jyeyo 'bhibhavanīyo bhavati |
jyā abhibhava iti dhātuh | ta ete karapradānaparādhīnatvatiraskā-
ryatvākhyā vaiśyaguṇāḥ |

4. atha yadi | yadi te kshatriyaśya kṣeīd ritvig apo jalam
bhaksham aharet tadānim sa jalātmakāḥ śūdrāṇām bhakshah | tena
bhakshena śūdrāṇa priyaṇīśhyasi | tatas tava saṇitatau śūdrasadrīṣaḥ
putra utpadyate | śūdraś cānyasyottamavarānatrayasya preshyah pre-
shaṇīyo bhrītyo bhavati | tathā kāmōthāpyah | madhyamātrādan yadā
kadācid dina ichā bhavati, tadānim ayam utthāpyate | tathā tadīyaṇ
kāmam ichām anatikramya vadhyah, kupitena svāmīnā tādyaō bha-
vati | ta ete śūdraguṇāḥ |

30.

2. athāśya | atha heyabhakshakathanānantaram upādeyo bha-
kshah kathiyata iti śeshah | aśya rājña eva vak-hyamāṇah svo bha-
kshah | ko 'sāv iti so 'bhidhiyate | nyagrodhasyāvarōdhah śakhā-
bhyo 'vāmukhatvena prarohanto mulaviśeshah | tathāivodumbarā-
śvatthaplakshākhyānām vṛkshāṇām phalāni ca | tāni sarvāṇy abhi-
shuṇyāt | abhishutya ca teshām rasam bhakshayet |

31.

2. purodhaya | purodhayaiva purohitadvāreṇa dīkshayaiva
diksharūpasamśkāreṇa ca pravareṇaiva purohitagotreṇa ca, brāhma-
nyasya sampādītatvād iti śeshah |

32.

1. bhaujyam | bhojanārham |

3. svārājyaavairājye | svātantryeṇa rājatvaṇ svārājyam | vi-
śeṣheṇa rājatvaṇ vairājyam |

4. etāni | etāni nyagrodhāvarōdhādīny aśya rājño 'rthe soma-
krīyāt pūrvam upakṣiptāni sampādītāni bhavanti | tata urdhvaṇ soma-
krayaḥ | tatas te 'dhvaryuprabhṛtayo rājña evāvṛitā somasyaiva pra-
kāreṇaupavasathyaadināt pūrvam pratīveśaiḥ prasiddhaiḥ kriyāviśe-
śhaiḥ caranti | anutīṣṭheyuḥ | athānantaram aupavasathyaṇ ahar
aupavasathye 'hany adhvaryuḥ purastāt prathamam etāni vakshya-
māṇāni carmādīny upakalpayet | yasmiṇś carmāṇi somo 'bhishuyate
tac carmādīnīśhavaṇākhyam | yayohi phalakayor abhishuyate te phalake
adhīshavaṇasamjñake | droṇakalaśah praudhadārūpātram | daśapavi-
traṇ vastram | adrayo 'bhīshavaṇārthā grāvāṇah | putabhridādīnīśha-
nīyaṇ pātravīśeshau | sthālī kumbhah | udayānam mṇayanapātram |
camaso bhakshārthaṇ dārūpātram | etāny adhvaryuḥ sampādya tata
urdhvaṇ yad yadantad etāṇ rājānam prātaḥkāle 'bhīshuṇvanti, tat

tadānīm 'etāni nyagrodhāvarodhādīni dyedhā vilbhajet | tatrānyāny
ekabhāgatāni tasmin prātaḥsavane 'bhishuṇyāt | itarabhāgatāni
tu mādhyamīnasavanāya sthāpayet |

33.

1. tad yatraitān | tata ūrdhvaṃ yatra yadaitān brahmahotrā-
dicamasān daśasamkhyākān unnayeyuḥ | tat tadānīm yajamānasya
rājñaḥ camasān unnayet | abhishutena nyagrodhāvarodhādīnā purayet |
tasmin pūrīte camase 'pam darbhadvayam prakshipya taylor madhye
prathamaprakshiptaṃ darbhaṃ vashatkṛite vashatkāre kṛite satī da-
dhnikrāva ity etayarcā svāhākārasahitayā paridhīmān antaḥ prakshi-
pet | anuvashatkṛite 'nuvashatkāre kṛite saty aparaṃ darbhaṃ ā da-
dhnikrā ity anayarcā pūrvavat svāhākārasahitayā paridhīmān antaḥ
prakshipet |

5. pratyabhimarśaḥ | anena mantrenātmanasḥ svakīyaḥṛida-
yasya pratyabhimarśo hastena sampūrṇaḥ sparsaḥ kartavyaḥ |

34.

9. Agniḥ | agnināmako maharshih |
mahat | mahaj jagmuḥ | mahattvam prāptaḥ |

Pañcika VIII.

1.

1. athātaḥ | atha rājño bhakshaviśeshakathanānantaraṃ yataḥ
stutaśastrayor viśesho jijñāsitaḥ | ataḥ kāraṇāt taylor eva viśeṣa
ucyata iti śeṣaḥ || tam viśeṣaṃ vaktum ādau viśeṣarahitam aṣṭaṃ
darśayati |

2. aikāhikam | ekāhe prakṛitibhute yat prātaḥsavanam yac
ca tritīyasavanam uktaṃ, tad ubhayaṃ rājño vikṛitāv apī tathā'eva
prayoktavyam | na tu tayoḥ kaścid viśesho 'sti | aikāhike ye ubhe
prātaḥsavanatṛitīyasavane sta, ete eva śānte sukhakare kṛipte sva-
bhyaśc pratishṭhite sampane | atas tayoḥ prakṛitvad amuṣṭhānam
śāntyai sukhārtham kṛīptyai svabhyaśārtham pratishṭhityai sampa-
ttyartham apracyutyai vināśarahityārtham bhavati || yathā prātaḥsa-
vanatṛitīyasavanayoḥ prakṛitāc viśesho nāsti, tathā mādhyamīnasava-
ne 'pi marutvatīyam aikāhikam, hotrakaśastrāṇi caikāhikāni | stotre
tu viśesho 'sti | tam imaṃ darśayati |

3. uktaḥ | bṛihad rathamītaraṃ cety ubhayaividham sāmā ya-
sminn abhijidādu, so 'yam ubhayaśamā | bṛihatsāma prishṭhaṃ
stotraṃ yasmin abhijidādu, so 'yam bṛihatprishṭhaḥ | tādṛiśasyo-

bhayaśāmaṁ bṛihatprishṭhasyābhijjādāder yo mādhyamdinah pavamāna
uktaḥ, sa evātra rājayaññe mādhyamdinah pavamāno drashtavyaḥ |
na cobhayaśāmatvaṁ bṛihatprishṭhatvaṁ cobhayaṁ vyāhatam iti śa-
nkaniyam | mādhyamdinapavamaṇastotre rathamtarasāma prishṭha-
stotre bṛihatśāmeti evam ubhayaśāmatvasya vyavasthātāt | abhe-
hity aneneyam eva vyavasthā spāṣṭikriyate | yady api marutvatīya-
śastrāvayavāḥ pratipadādayaḥ prākṛitā eva. tathāpi tadanuvādenā-
tra praśaṁsā kriyate | tatra pratipadanucarau darśayati |

4. ā tvā | ā tvā ratham iti yas tricaḥ, so 'yam marutvatīya-
śastrasya pratipat | tasmīn trice rathamtarāṁ sāmōdgātrībhir gīyate |
ta-mād iyaṁ pratipad rathamtari | idam vaso sūtam ity ayaṁ trico
'uncaraḥ | chandodevatādinā pūrveṇa samānatvāt | rathamtarasā-
mādhārasya pūrvasya tricasyānusāritvād asyāpi rathamtaratvam ||
uktam śāstram, tac ca dvidivham | pavamaṇoktam grahoktam ca |
ato 'tra pavamaṇoktam iti viśeṣyate | asmiṁś ca mādhyamdinapa-
vamaṇastotre sāmagā rathamtarāṁ śāma kurvanti, prishṭhasatotram
tu bṛihatśāmeti kurvanti | tad etad ubhayaṁ savivadhātayai
sampadyate | ubhayaḥ śikyaadvayena jalakunibhadvayaṁ voḍhuṁ
yaḥ kāṣṭhaviśeṣaḥ puruṣhāṇāṁ aṁśe sthīyate, sa vivadha ity ucyate |
sāmūdvyae 'pi tasya mādhyamdināsavanaprayogasya vivadhasadṛṣa-
tvād vivadhena saha vartata iti savivadhatvam | yad idam rathamta-
rasāma mādhyamdinapavamaṇe stutam, tad idam ābhyām ā tvā ra-
tham idam vaso sūtam ity etābhyām pratipadanucarābhyām anu-
ṣeṣet | brahmānaprithivīrupatvena rathamtarāṁ praśaṁsati |

5. atho brahma | yad rathamtarāṁ śāma tad brahmaṇajāti-
svārūpaṁ | ubhayaḥ prajāpatimukhajatyāt | tathā bṛihatśāma kṣa-
triya-jāteḥ | Prajāpater bāhujaṭvasāmyād ekatvam | brahmaṇajātīḥ
kṣatriya-jāteḥ pūrvabhāvyāḥ | ato bṛihatśāmasādhyāt prishṭhasotrat
pūrvam rathamtarasāmasādhyasya pavamaṇastotrasānushṭhāne 'yam
abhiprāyaḥ brahma brahmaṇajātīḥ purastāt pūrvakāle yasya rāṣṭra-
sya, tad idam brahmapurastāt | tad idam me rājño rāṣṭram ngram
avyathyam asad bhaved ity abhiprāyaḥ | kīcāmahetutvād rathamta-
raṁ sāmānnātmaṁ | tat teva rathamtaraprayogēśmai rājñe 'nam
eva purastāt kalpayati | prathamataḥ sampādayati | kiṁca yad ra-
thamtarāṁ śāma seyam prithivī, bhūmisvarūpaṁ eva | iyaṁ ca
bhūmiḥ prāṇināṁ pratishṭhādharāḥ | tat teva rathamtaraprayogēś-
mai yujamānāya rājñe pratishṭhām eva kalpayati | indra nediya ed
ihity, nt tishṭha brahmaṇas pata ity etat pragāthadvayam praśaṁsati |

6. samānaḥ | Indro nitarāṁ āluīyate yasmin pragāthe, so 'tra
ca prakṛitau ca samāna eka eva | tasyaivedam vyākhyānam avibha-
kta iti | avikṛita ity arthaḥ | sa ca pragātha 'lūm, rūpaṁ iti śeṣaḥ |
abhiprayoganishpādakatyāt tadrupeṇam | yaḥ pragātha ndvān uccha-

bdayukto brāhmaṇaspatya brahmaṇaspatidevatākaṣ ca | ut tishṭha
brahmaṇas pata iti śrutatvāt | so 'pi śaṁsaniyaḥ | kiṇcā-sau pragātha
ubhayaśāmnō rupam | hi yasmād ubhe bṛihadṛathamtare sāmanī
tasmin pragāthe sāmagair adhiyete || dhāyānām ṛcām prakṛitau
vikṛitau caikatvam āha |

7. tamānyaḥ | samānya ity asya vyākhyāram avibhaktā iti |
tāṣ cāharviṣeshamishpādakatvāt tatsvarūpāḥ |

8. aikāhikāḥ | pra va indrāya bṛihata ity asya marutvatīya-
pragāthasya prakṛitivikṛityor ekatvam darśayati |

2.

1. marutvatīyaśastre nividdhānyam suktam praśaṁsati | jani-
shṭhāḥ etc.

tasyoktam brāhmaṇam | 3, 19, 2.

2. tvām id dhi | tvām id dhītyādikaḥ trico nishkevalyaśastra-
sya stotriyapratipadrūpād bṛihatsāmna ādhāratvād bṛihadrupāḥ | tena
ca sāmā prishṭhastotrasya nishpādyatvāt prishṭhasvarūpaṣ ca bhavati |

3. abhi tvā | abhi tvā śurety esha trico nishkevalyaśastrasya-
nurūpāḥ kāryaḥ | yady api tvām id dhi abhi tvety etau pragāthāv
rigdvayātmakan. tathāpi pragrathanena tricitvam saṁpādanīyam |

4. yad vāvāna | Siehe 3, 22.

3.

1. nishkevalyaśastre nividdhānyam suktam darśayati | tam u etc.

4. tad bhāradvājam | Bharadvājaena drishṭatvād bhāradvājam |
bṛihatsāmāpi tathā bhāradvājam | tādrishabṛihadyogād ayaḥ kratur
ārsheyaṇa saloma | ārsheyo bhāradvājamunisambaudhaḥ | loma-abdena
keṣayukto mūrdhopalakshyate | salomā śaṣiraskaḥ | sampūrṇa ity
arthāḥ | bhāradvājamunidrishṭasya bṛihataḥ sampūrṇatvād bhāradvā-
jamunisambandhe sati kratur api sampūrṇatvam drashṭavyam | idā-
nim bṛihadṛathamtarasāmopetaprakṛitakratunsambandham upajīryai-
kaśānuke 'pi kshatriyayajñe prishṭhastotrasya bṛihatsāmasādhyatvam
vidhatte |

5. esha ha vāva | yaḥ kratur dvisāmako bṛihatprishṭhopeta,
esha eva kshatriyayajñāḥ samṛiddhaḥ sampūrṇaḥ | yasmād evam ta-
smād yatra kvacaikaśāmakenāpi kratunā kshatriyo yajeta, tatra pri-
shṭhastotram bṛihatsāmayuktam eva kuryat | tad etad anuśṭhānam
samṛiddham sampūrṇam bhavati |

4.

1. mādhyandinasavane hotuḥ śastraviśesham abhidhāya hotra-
kāṇām viśeshabhāvam darśayati |

aikāhikāh | maitravaruṇabrahmaṇacchaṇsyaśāhāvākāṇām yāh
kriyās tā hotrāh | tāś caikāhikā ekāhe prakṛitirūpe vihitā evātra vi-
kṛitirūpeṇa kshatriyayājñe kartavyāh | etāś ca hotrāh śāntatvādigu-
ṇakāh | śāntādīśabdārtāh pūrvavad vyākhyeyāh | etāś caikāhikā ho-
trāh sarvarūpāh sarvasamriddhāś ca bhavanti | tattadvikṛitiśu hotra-
kāṇām ye viśeṣā uktāś, tadrūpatvaṃ sarvarūpatvam | tatphalasaṃpi-
ddhiḥ sarvasamriddhiḥ etae cobhayam indrabhishtavanena kshatri-
yapratipādanasāmarthyāt sampadyate | atah sarvarūpatāyai sarvaloka-
pṛāptyartham tatra ca sarvabhogasaṃriddhyartham uktā hotrakāh
sampadyante | tataḥ kshatriyāh puruṣāh sarvarūpābhīh sarvasampi-
ddhbāhir aikāhikābhīr hotrābhīh sarvān kāmān avāpnavāmety abhi-
prāyeṇaibikahotrānushṭhauam koryuḥ | ekāhāś ca dvividhāḥ: sarva-
stomasarvaprishthāś tadviparītāś ca | prishthye śhaḍahe pratipādītāś
trivṛitpañcādaśasaptadaśaikaviṃśatṛiṇavatrastuṣṭarūpāh śhaṭsaṃ-
khyākāh sarvastomāh | tasmīn eva prishthyaśhaḍahe rathamtarabri-
hadairūpavairājaśakvararāivatāni śhaṭsaṃkhyākāni sarvaprishthāni |
taiḥ sarvaṇi stomāni sarvaṇi prishthāś ca yuktebhyā ekāhebhyo vya-
tiriktāh katipayastomaprishthayuktā ekāhā asarvastomā asarvapi-
shthāś ca | yasmād aikāhikā hotrāh pūrvokartariyā praśastāś, tasmād
yatra kvacāsarvastomā asarvaprishthāś caikāhā anushṭhiyānte tatra
sarvatraikāhikā eva hotrāh syuḥ, na tu nutano viśeṣaḥ kaścid asti |
tat tādṛiṣaṃ karma saṃpiddham phaleua saṃpūrṇam || atha kshatri-
yayājñasya saṃsthaviśeṣho nirūctavyāh | tadartham ādau keshāmeit
pakṣham upanya-yati |

2. ukthyaḥ | ayaṃ kshatriyājña ukthyaśaṃstha eva, sarveshv
api stotiṣhu pañcādaśastoma eva syād ity evam eke brahmavādina
āhuḥ |

3. tasmāt | tasmād evam pañcādaśastotraśastratvāt tadukthyaḥ
sa kshatriyayājña ukthyaśaṃsthaḥ pañcādaśastomayuktāḥ syād ity
evaṇi kecid āhuḥ || atha svapakṣham āha |

4. jyotishṭomāh | yo 'yaṃ kshatriyāṇām jyotishṭomāh so
'gnishṭomasāṃstha eva syāt | tasmīn agnishṭome ye trivṛidādayaś
catvārāh stomāś, tāu brāhmaṇādivarṇacatusṭṭayarūpeṇa tejaādiguṇa-
catusṭṭayarūpeṇa ca praśaṃsati |

5. brahma vai | Prajāpater mukhabāhumadhyadehapādebhya
utpattisāmyāt trivṛidādistomānam brāhmaṇādivarṇacatusṭṭayarūpa-
tvam | tatra brāhmaṇapūrvakam rāśhṭram madyam ugram avyatha-
niyam cāstv ity abhiprāyeṇa kshatriyasya trivṛitpañcādaśau krame-
ṇānushṭheyaḥ | saptadaśaikaviṃśayor anushṭhānena vaiśyaśūdrau va-
rṇau kshatriyasyāṇugāminau kurvanti |

5.

1. athātaḥ | atha kratusamāptyanantarāṇi yataḥ kshatriyo
'bhishekam arhaty, ataḥ kārṇāt punarabhishekasyaiva, vidhir ucyata
iti śeṣaḥ | rājāḥ pūrvam abhisikṭatvād ayam punarabhisheko bha-
vati | itarasyāpi kshatriyasya mähendragrahāya prastute sāmy abhi-
shekasyādhivaryavasya vidyamānatvād ayam punarabhisheko bhavati |

2. sūyate | yaḥ pumān kshatriyaḥ saṁ dikshate dikshām prā-
pnoti | aśya puruṣasya kshatraṇi sarveśām prāṇināṁ kshatāt trā-
ṇaṁ sūyate | pravartate | tasmāt sa kshatriyo yadāvalbhṛitād udetya,
avabhrītākhyam karma samāptam kṛtvā, tato 'nubandhyākhyayā ka-
yācit paśusthānīyeshṭyā yāgam kṛtvā, paścād udavaśyaty udavasāni-
yākhyayeshṭyā karmavasānam karoti | atha tadānim enaṁ kshatriyam
udavasānīyeshṭau samāptāyām punar api karmāngatvenartvijo 'bhi-
shiñceyuh |

3. tasyaite | tasya punarabhishekasyaite vakshyamāṇāḥ sam-
bhārāḥ sampādauyā dravyaviśeṣaḥ purastad evopakṣiptā abhisheka-
kalāt prāg eva sampādītā bhaveyuh | ke vastuviśeṣaḥ sampādauyāḥ |
te 'bbhidhyante | udumbarakāśṭhanirmitā kācid āsandi | tasyai tasyā
āsandyāś catvārāḥ pādāḥ prādeśaparunitāḥ | teshām pādānām śiras-
uparibhāge 'vasthitāni śirṣaṇyāni | anyak tiryag avasthitāni kā-
hṭhāny anūcyāni | tāni śirṣaṇyānūcyāny aratnīparimitāni | prādeśadvayam
aratnīḥ | vividhaṁ vayanam rajinām otaprotarūpeṇa samyojanaṁ
vivayanam | tac ca mauñjam mauñjatrīṇanirmitaṁ | idṛṣyā āsandyā
upary āstaraṇam vyāghracarma | dadhyādīprakshepārthaḥ praudha
udumbarakāśṭhanirmitaḥ camasaḥ | tathā kācit suksmmodīmbara-
ā-
klā | tasmīn etasmīn audumbare camase vakshyamāṇadadhyādidra-
vyāny ashtātayāni | atra dvitayatritayādivat samkhyāyā avayave tayab
iti sūtreṇa tayapratyayaḥ | ashtasamkhyākā avayavā yeshāṁ dadhyā-
dināṁ tāny ashtātayāni | dīrghaś chāndasaḥ | tāni ca nishutāni nita-
rām sutāni prakṣiptāni bhavanti | camase prakshepyāny ashtā dra-
vyāni kṛnti | tāny ūcyante | dadhi madhu sarpiṣ ity etāni trīṇi pra-
siddhāni | atapayuktavarshabbhavā ātapavarshyāḥ | tādṛṣya apaś catu-
rtham dravyam | śaṣṭhāni śyāmatriṇāni pañcamāni dravyam | tokmāny
aṅkurāni shasṭhāni dravyam | surā durveti dravyadvayam prasi-
dḍham || sampādītāyā āsandyāḥ pratishṭhāpanam vidhatte |

4. tad yaishā | purā vedīparigrahārthaṁ sphyena rekhātrayam
kṛtam | dakṣiṇā pratīcy udīci ca | tatra devayajanadeśe yaishā ve-
deḥ sambandhinī dakṣiṇā sphyavartanī sphyasya rekhā bhavati,
tatra tasyāṁ rekhāyām etām āsandīm prācim prāgagrām avasthā-
payet |

6.

1. vyāghracarmaṇā | uttarāṇy ūrdhvbhāge lomāni yasya
carmaṇas tad uttarāḥ | prācyāṃ diśi grīvā yasya carmaṇas tat
prācinagrivam | tādr̥ṣeṇa vyāghracarmaṇā tām āsandin aśṛīṇyāt |

2. tām paścāt | pratishṭhāpitāyā āsandyāḥ paścādbhāge yajā-
mānaḥ prāṇ upaviṣya dakṣiṇam yaj jānv asti tad ācya bhūmisprī-
ṣṭam yathā bhavati tatthā nyagbhūtam kṛtvā vāmaṃ jānūrdhva-
mukham evāvasthāpyobhābhyām pāṇibhyām āsandin ālabhya sprī-
ṣṭvā vakshyamānamantrepābhimantrayet |

3. Agniḥ itvā he āsandi tvām gāyatrīyā sayuk sahitō 'gnir
ārohatu | uṣṇīḥ chandasā sahitāḥ Savitārohatu | evaṃ somabṛi-
hspatimitravaruṇendravaiśvedevā anuṣṭubādichandobhiḥ sahitās tvām
ārohanu | tām agnyādīn devān anu paścād aham ārohami | kim-
artham | rājyādisiddhyartham | rājyam deśādhipatyam | sāmrajyam
dharmenā pālanam | bhaujyam bhogasanṛddhiḥ | svārājyam aparā-
nadhinatvam | vairājyam itarebhyo bhūpatibhyo vaiśiṣṭyam | etad
• āktam ahiḥkam | athāmushmikaṃ neyate pārameshṭhyam prajāpati-
• lokapṛāptiḥ | tatra rājyam aśvaram | mārārajyam tatrātyebhya ita-
• rebhya ādhikyam | ādhipatyam tām itarān prati svāmitvam | svāva-
• syam apāratantryam | ātiśṭhatvam cirakālavāsitvam |

• 6. caturuttaraiḥ | catvāry akṣharāṇy ekaikasmāc chandasā
• uttarāṇy adhikāni yeshu gāyatrīyādishu jagatyanteshu chandassu tāni
• caturuttarāṇi |

7.

1. sthainam | atha śāntivācanānantaram enaṃ kshatriyam
udumbaraśākhām antardhāya śirasya udumbaraśākhayā vyavudhānam
kṛtvā camasasthair dadhyādubhir abhishīceet |

• 6. atha kāmānābhedena vyāhṛitir darśayati |

bhur iti | 'yo 'bhishektemam evābhisheciyamānam kshatriyam
praty asāv annam adyān, nīrogo bhaved iticet kāmāyeta | tam bhur
iti vyāhṛityābhishecet | atha yo 'bhishektā putrapautrābhyām puru-
shābhyām sahitam imaṃ kshatriyam praty annam adyād iti kāmā-
yeta | tadānim bhur bhuva iti vyāhṛitidvayenābhishecet | atha yo
'bhishektā putrapautraprapautrais tribhiḥ puruṣhair yuktam imaṃ
kshatriyam icet, puruṣhatrayaparyantam *) jīvitvā sukhenānam adyād

1) Keine andere Erklärung ist möglich als die gegebene. annam
adyād bezieht sich auf den König allein, und dvipurusham tripuru-
sham sind Attribute zu enaṃ, ihn von zwei oder drei Abkommen
begleitet. Sagt man hotā tripurushaḥ, so bezeichnet dieses ihn mit
seinen drei Gehülfen.

iti kāmayeta | athavā tam etam apratimaṃ svatulyakṣatriyāntara-
rahitam kuryām iti kāmayeta | tadānim bhūr bhuvaḥ svar iti vyāhri-
titrayeṇābhishīcēt |

7. tad dhaikē | tad dha tasmim evābhishēke brahmavādīnāḥ
kecid evam āhuh | yā etā vyāhṛitayaḥ santy eṣā vyāhṛitirūpā sarvā-
ptir vai, sarvaphalasādhanam | ato vyāhṛitibhir abhisheke saty asyābhi-
shicyamānasya parasmai parasya svasmād anyasya kṣatriyaśyātisa-
rveṇa tadapekṣhāmātram atikramya kṛtsnenāpi mantrajātenābhishheca-
nam kṛtam bhavati | tad etad adhikābhishhecanam ayuktam ity abhi-
pretya tam kṣatriyam etena devasya tvetyādīnā yajushābhi-
hiñcēt | na tu vyāhṛitibhir iti teshāṃ pakṣaḥ || tam pakṣam dūshayati |

8. tad u punaḥ | tad u tad api pūrvoktam matam punar anye
bhijñāḥ paricakṣhate | nirākurvanti | yam kṣatriyam etābhir vyā-
hṛitibhir nābhishīcēnty, eṣa kṣatriyo yad yasmāt kārapād asarveṇa
sāmpurtirahitena vāco vākyena mantreṇābhishikto bhavati tasmād
ayam svocitād āyushaḥ purā praitoḥ praitum martum īśvaraḥ cām-
artha bhavati | tasmād āyukṣhayahetutvād ayam pakṣo na yukta
iti Jābālāyaḥ putraḥ Satyakāmo maharṣir āha |

10. abhishekāṅgaṃ homaṃ vidhatte |

athaitāni | athābhishhekānantaram homa ucayata iti śeṣaḥ | Ijā-
nād yāgaṃ kṛtavataḥ kṣatriyād etāni vakṣyamāṇāni vyutkrāntāny
apagatāni bhavanti | tāni nirḍṣyante | brahmakṣhatre etasya samīpe
vartamānaṃ jātidvayam | urk kṣhīrādīrasaḥ, annādyam odanādikaṃ
tad etad ubhayam | apām oṣhadhinām rasaḥ sārāḥ | apām rasaḥ
kṣhīrādi | oṣhadhinām raso 'nnādyam | brahmavarcasaṃ śrutādhyaya-
nasampattiḥ | irāpushṭir (vgl. dagegen 8. 12, 4) annasampāddhiḥ |
prajātiḥ putropādānam | tac ca sarvaṃ kṣhatrasya svarūpam | atya-
ntam apekṣhitatvāt | eteshāṃ vyutkrāntau kṣhatriyasya svarūpahānir
eva bhavati | atho api cāmasyaudanasya raso rasasya kṣhīrāder,
oṣhadhinām annakārapānām vṛthiyavādīnāṃ kṣhatram pratishṭhā,
kṣhatriya āśrayaḥ¹⁾ | tasmād ukto vyatikramaḥ kṣhatriyasya, na
yuktaḥ | tat tathā sati yady amū buddhisṭhe āhuti abhisikṭasya
kṣhatriyasya purastāḥ juhuyāt | tat tadānim asmin abhisikṭe brā-
hmaṇajātiṃ kṣhatriyajātiṃ tadupalakṣhitam annādikaṃ ca sarvaṃ
avasthāpayati | brahma prapadye svāhā, kṣhatram prapadye svāhety
āhutidvayam (7, 22) juhuyād iti tātparthāḥ |

1) Aus dem nächsten Kapitel erhellt, dass kṣhatrarupam bis
pratishṭhā den vorhergehenden Substantiven ebenbürtig zur Seite
stehen.

9.

1. aṭha | athāḥhishekapānanantaram bhūmāv udumbaraśākhām avasthāpya. tām abhilakṣhya pratyavarohet |

2. upari | āsāndya upary eva svayam upaviṣṭaḥ prathamataḥ pādau bhūmāv avasthāpya pratyavarohasādhanabhūtam mantram paṭhet |

5. etena | pratyavarohyeti dirghaś chāndasaḥ | pūrvoktena pratyavarohamantreṇa pratyavarohya bhūmāv upastham āsanaviśeṣam kṛtvā prāṇmukha āsūna namaskāramantram triḥ paṭhitya varam ityādīmantreṇa vācam viśrijet | vāgyisargo laukikavyavahārah | jītir jayamātram | abhitaḥ sarveshu deśeshu jītir abhijītiḥ | prabaladurbalasa-
trunām tāratamyena vividho jayo vijītiḥ | pumaḥsatrutvarāhityāya samyag jayaḥ samjītiḥ | etatsiddhyartham brāhmaṇāya varam gām dadāmi |

7. aṭha yat | varam ityādīmantreṇa vācam viśrijata iti yad asti, tasmin mantrasvarūpe dadāmi yad āha | etad eva vāksambandhi jītam jayaḥ | yad eva vāco jītam asti | pūjārtho jītam iti dirghaḥ | tad vāgyavarūpam me madīyam idam karmānushṭhānam anu-
sṛitya saṁtiṣṭhātāi | samāptam bhavatu | samyag avatiṣṭhātām iti tasya mantrasyābhīprāyaḥ |

9. samid asi | he kāshṭha tvam samid asi | samindhanasādhana asi | inkhatidhātor loṇmadhyamaikavacanam enkshvetai | sa ca gatyarthah | uṣabdo 'narthakah | indriyapāṭavena śartrasāmarthyena ca sam v enkshva | samyojaya | Dafür wird sam meṅkshva. d. i. sam mentsva zu lesen sein. iṅkshva für intsva, wie avāksam für avātsam |

11. ādhāya | samidham prakshipya prāṇmukha udāṇmukho vā padatrayam abhita utkrāmet | yadvā | prāṇ udāṇ ity antarālavartina aśāṇam diśam abhilakṣhyotkrāmet |

12. kṛptiḥ | digviśeṣam abhilakṣhya kriyamāṇa he padotkramaḥ, tvam diśam kṛptiḥ kalpanam svādhīnatvasampādakam asi | ato mayi devārtham kalpata | kalpanasāmarthyam kuru | bahuvacanam chāndasam | Zu lesen ist: kṛptiḥ asi diśam, diśo me kalpanām.

10.

4. abhivartena | abhivartenetyādinaḥ suktenainam jayārthinam uktakrameṇa dikṣv avartayet | athānantaram avartamānam enam sūktatrayeṇānviksheta | āsūḥ śisūna ity apratiratham sūktam | śāsa ittheti śāsasūktam | pra dhārā yantu madhuna iti sauparṇasūktam |

9. ētya grihān | grihān praty āgatya yo 'yam grihyo grihe vartamāna aupāsano 'gnis, tasya paścādbhāga upaviṣṭyāśināyānvā-
rabdhayopasprishṭavate kṣatriyāya tādṛśasya kṣatriyasyānartyādisi-

ddhyartham pītavig adhvaryur antataḥ sarvaprayogānte kāsena kā-
ṇsyapātreṇa caturgrīhitāḥ caturvāram svikṛitā aindrīr indradevatākā
vakshyamāṇais tribhir mantrais tatra ājyāhutih prapadam vathā bha-
vati tathā juhuyāt | 1-prapadam prakṛiṣṭam¹⁾ padam | tathā cāhuḥ |
pādā yasyās tu yāvanto yāvadaksharasammitāḥ | picy adhyayanam
eteshām prapadam tad vidur budhā iti | Zu 8, 11, 1: prakṣiptam
padajātam yasmiṇ uccāraṇe tad uccāraṇam prapadam |

12.

3. śīrshaṇye | āsandyām śayānasyendrasya śirodesastham pha-
lakam śīrshanyam | tac ca pāladeḥāvasthitasya phalakasyāpy upala-
kṣhaṇam | ata eva śīrshaṇye iti dvivacanam ucyate | anūcye pārṣva-
dvayavartini phalake | pigrupā ye mantrāḥ santi, tān prācīnātāṇ
prākpratyagāyatatvena vistarītān dīrghatantuviśeshān akurvan | giya-
māṇāni sāmāni tirasṇavāyāns tiyaktvena vayanahetūn rajjuviśeshān
akurvan | yajuṣhy atikāṣān rajjvantarālachidviśeshān akurvan | yad
yaśaḥ kīrtidevatārūpaṁ tad āsandyā upary āstarāṇam | yā tu śrīḥ
sampadabhimānini devatā tāni upabarhaṇaṁ śīrṣa upadhānam aku-
rvan |

5. tam etasyām | etasyām vedanayām āsandyām āsīnaṁ tam
Indram prati viśve sarve devāḥ parasparam idam abruvan | yathā
loke vandino guṇakathanena rājāḥ kīrtiṇaḥ kurvanti | evaṁ atrāpi
guṇakīrtanam abhyutkroṣanam | tena rahito 'abhyutkrushta Indro
vīryaṁ kartum naivārhati | kīrtim antareṇa paresham bhītyanudayāt |
tasmād abhita enam Indram abhyutkroṣāma, udghoshayāmeti vicārya
tathaivāngikṛitya tam Indram sarve devā abhyudakroṣan | "

14.

1. athainam | atha prajāpatyabhishekānantaram enam Indrām
prācyām diṣy avasthūtā Vasavo devā ekatriṁśatsv ahasu purvoktar
mantrair abhyashīṇan | An 31 Tage ist nicht zu denken, aber eben-
sowenig ist die Uebektragung mit "während sechs mit dem pañcavi-
ṁśastoma gefeierten Tagen" zu rechtfertigen. Der pañcaviṁśa stoma
kommt beim mahāvṛata, nicht beim rajasuya vor. Ich vermuthe, es
sind 6 × 25 Tage gemeint.

15.

1. samantaparyāyī | deśataḥ kālataḥ sarvavyāpi syāt | āntāt
samudratīraparyantaṁ sūrabhaumatvaṁ deśavyāptiḥ | ā parārdhāt |
parārdhaśabdabhidheyakālasamkhyāparyantaṁ sārvaṇyushatvaṁ kālā-

1) Vielleicht prakṣiptam.

vyāptih | evamvidho bhūtvā samudraparyantāyaḥ prithivyā eka eva
rājastv ity anayechayācāryo mahābhishekeṇa tam abhishīcet |

16.

3. atha tataḥ | tata ācārya evam brūyāt | he paricārakās to-
kmakṛitāny ānkuranirmitāny ośadhadravyaṇi caturvidhāni sampāda-
yata | sūkshmaḥijarūpā vṛihayaḥ prauḍhabijarūpā mahāvṛihayaḥ |

20.

2. hiraṇyam | hiraṇyasyaiva saṁkhyā sahasranishkakarimitety
arthaḥ | catuspācchabdena gavādikam abhidhīyate |

21.

3. Āsandivati | Āsandivān iti deśaviśeṣasya nāmadheyam |
tasmin deśe Janamejayo devebhyo devārthaṁ yāgayogyam aśvam
babandha | kīḍiṣam aśvam | dhānyādaṁ dhānyam evātti | rukmiṇam |
rukmaśabdena lalāṭagataṁ śvetalāñchanam upalakshyate | tadyuktam |
haritavarṇa srag yasyāsau haritasrak | pushpamāleva haritavarṇo de-
haṁ vyāpya vartata ity arthaḥ |

14. Kāmapreḥ | sarvakāmapūritasya |

22.

2. alopāṅgaḥ | yo 'yam āṅganāmako rājoktaḥ, so 'yam alopā-
ṅgaḥ sampurnāvayava ity arthaḥ | mahad asyāṅgaśaushṭhavam | sa
kadācit svaktyābhishekakartary udamayanāmake purohite svārthaṁ
yāgaṁ kurvāṇe sati tam praty evam uvāca |

4. yābhir gobhiḥ | Priyamedhasya putrāḥ Priyamedhā ma-
hārshaya udamayanāmakam āṅgarājapurohitam yābhir gobhir dakshi-
ṇārūpābhir ayājayan | tā gāvo vakshyanta iti śeṣaḥ | badvam iti
ṣatakotiśaṁkhyāyā nāmadheyam | badvānām ṣatakotiśaṁkhyānām ga-
vām madhye pratidinam dve-dve sahasre madhyato madhyamdinasa-
vane 'triputra Udamayo dattavān |

5. aṣṭāṣṭīśahasrāṇi | Vairocano Virocanasya putro 'ṅga-
nāmako rājā svakiyapurohita udamayanāmake yajamāṇe yāgaṁ ku-
rvāṇe svayam āgatyāṣṭāṣṭīśahasrasaṁkhyān aśvān chvetavarṇān pra-
śṭīn prishṭhavāhanayogyavayaskān niṣṛitya svaktyāśvabandhanasthā-
nān nihsārya prāyachat | dattavān |

6. deśād-deśāt | deśād-deśād digvijayakāle tattaddeśaviśeṣāt
samoḥhanām samyag ā samantād udhanām āntānām adhyaduhitṛiṇām¹⁾

1) duhitṛiṇām im Texte zweisilbig, wie oben 7, 13, 8.

dhanikaputripām sarvāsām daśasahasraṇy Ātreyo 'ngarajapurohito dattavān | tāṣ ca duhitaro nishakakaṇṭhya abharaṇopetakaṇṭhayuktāḥ |

7. daśa | aingarajasya purohito brāhmaṇa Ātreyo 'vacatnukānāmake deśe gajasahasraṇi daśasaṃkhyākāui dattvā dānena śrantaḥ san 'pārikutān paricārakān praipsat | preshitavān | he paricārakā yūyam dattety evaṃ uktavān ity arthaḥ |

8. śaṭam | pratāmyati smaiva | glānim eva prāptavān |

23.

3. hiranyena | mṛigaśabdenātra gajā vivakshitāḥ | mṛigavad iti bāhulyavivakshayā mṛigaśabdāḥ | te ca gajā hiranyena parivṛitāḥ sarvābharanayuktāḥ, śairrapushtyā varṇotkarṣeṇāpy atyantam kriśṇāḥ pratibhāsante | śuklābhyāṃ dantābhyāṃ yuktāḥ | tādrīṣān gajān mashaṇāranāmake deśe Bharato rājā dattavān | śaṭam ityādinā tatsaṃkhyocyate | badvaṃ vṛindam ity etau paryāyau | vṛindaśabdas ca śatakoṭivācītvēna gaṇitagranthakārair darśitaḥ | ekam daśa ca śaṭam ca sahasraṃ cāyutaniyute tathā prayutakoṭyarbudaṃ vṛindam sthānam sthānād daśaguṇam syād iti | tāni ca śatakoṭirūpāni badvāni saptādhikaśatasamkhyākāni | tāvato gajān dattavān ity arthaḥ |

6. māyām māyavattaraḥ | In der Parallelstelle Ś. P. 13, 5, 4, 12 lautet der Halbvers: Saudyumnir atyaśīṭhād anyāu amayān māyavattaraḥ | māyino würde einen besseren Sinn geben.

24.

6. agnir vai | paropadravakāriṇi krodharūpā śaktir menir ity ucyate | yathāgner jvalā tadvat | ato yaḥ purohito 'sti so 'yam pañcavidhamenyupeto vaiṣvānaranāmāguisamānaḥ |

25.

2. ayuvamāri | asya rājā evaṃ vidvān vedaśāstroktaprekāreṇa dharmādharmau bodhayitum abhijño brāhmaṇo rāṣṭragopo rājyapariपालanakshamaḥ purohito bhavati | idṛśasyāryasya rājño rāṣṭraṃ ayuvaṃ kadācid api prithagbhāvarahitam bhavati | rāṣṭram asthiram na bhavatity arthaḥ | athavāsyā rāṣṭram ayuvamāri yuvaranarahitam bhavatity arthaḥ | Diese zweite allein richtige Erklärung bedanere ich übersehen zu haben, und bitte im Texte ayuvamāry asya herzustellen: sein Reich vergeht nicht frühzeitig.

27.

1. purodhāyai | paurohityārtham |

4. atha rājāḥ purohitavarāṇamantram āha |

bhūr bhuvah | bhūr bhuvah svar iti śabdair lokatrayābhīmā-
ninyo devatā ucyante, praṇayena paramātmā | ete sarve 'nugrihṇantv
ity abhiprāyaḥ | he, purohita, aham amo dyulokarūpo 'smi | tvam tu
sa bhūlokarūpo 'si | punar api sa tvam asy amo 'ham ity abhidhā-
nam dārdhyārtham | tasyaiva vyākhyānaṁ dyaur aham prithivī tvam
iti | tathā sāmavarūpo 'ham, rikṣavarūpas tvam iti | tāv ubhāv āvām
iba rāshṭra ā samantāt purāṇi tadupalakshitagrāmāṅś ca saṁvaha-
vahaḥ | samyag vahanam purāṇinirvāhaṁ karavāvahaḥ | tvam mama
tanūḥ śarīram asi | ato madīyam tanvaṁ śarīram asmād ahiḥkāś āmu-
shmikāś ca mahābhayāt pāhi | raksha || aneua mantreṇa rājñā kṛito
yaḥ purohitaś, tasya rājadattaviṣṭarābhimantraṇam āha | yā osha-
dhiḥ etc.

28.

1. athātaḥ | atha paurohityavidhānānantaraṁ yataḥ purohi-
tera saṁpādyah śatruḥkshayo 'pekshito, 'taḥ kāraṇād brahmaṇaḥ pa-
rimara etannāmakaḥ karmaviśeṣho 'bbidhiyata iti śeṣaḥ | brahmaṣa-
bdenātra vāyur vivakshitaḥ | ayam vai brahma yo 'yam pavata iti
vakshyamānatvāt | tasya vāyoh parito vidyudādīnāṁ maraṇaprakāraḥ
parimara ity ucyate | tadbhāvanārūpasya karmaviśeṣasya tad eva
nāmadheyam | yaḥ punān brahmaṇaḥ parimaraṁ yadā manasā bhā-
vayaty, enam parita etasya parito 'vasthitāsu sarvasu dikṣu dve-
ṣhaṁ kurvantaḥ śatravo mriyante | idāuṁ enaṁ dvishanto jātyā śa-
travaḥ sapatnās te 'pi parito mriyante | tasmād etadvedanaṁ sam-
pādaniyam |

9. ādityaḥ | ādityo yadāstam eti tadāyam agniṁ anupraviṣati |
tad etat Taittirīyaḥ samānuvātan | agniṁ vā ādityaḥ sāyam pravi-
ṣati, tasmād agnir dūrān naktam dadṛṣe, ubhe hi tejasī sampadyete
(Tb. 2, 1, 2, 9) iti |

10. udvān | udvān agnir udvānam upaśamanam prāpuṇvan
agnir vāyum anupraviṣati | vāyor bahulye dipavināśadarśanāt |

Wortverzeichnis.

akṣarapañkti 2, 24, 2
agnipraṇayana 1, 28, 1
agnishṭomasānu 4, 19, 3
agnihotra 5, 26, 1. 7, 2, 2
agnihotri 5, 27, 1
agnyuddharaṇa 5, 26, 1
acyuta 2, 3, 12. 4, 31, 7

ajitapunarvaṇya 7, 22, 1
aṇḍajāsava 7, 17, 1
atikramaṇa 1, 26, 2
atichandas 5, 12, 1
atimarṣa 6, 28, 6
atirātra 3, 41, 2
ativāda 6, 33, 20

- atisaṁsana 4, 6, 13. 6, 8, 7. 23, 10
 atisarva 8, 7, 7
 atikāsa 8, 12, 3
 adri 7, 32, 4
 adhidaivata 2, 40, 11
 adbhavāṇa carman 7, 32, 4
 adbhavāṇa phalake 7, 32, 4
 adhyātma 2, 40, 11. 4, 6, 6
 adhyāsavat 5, 6, 5. 6
 adhrigu 2, 6, 1
 anaddhāpuruṣa 7, 9, 11
 anantarāyam 2, 20, 1
 anabhyutkrushta 8, 12, 5
 anavānam 2, 28, 1. 6, 8, 6
 anirukta 3, 30, 3
 anirbhāṣarca 3, 7, 4
 anucara 3, 15, 2
 anupāniya 3, 38, 1
 anumantaraṇa 2, 21, 3
 anyāya 1, 11, 1
 anurupa 3, 23, 7. 24, 3. 6. 5, 1
 anuvashaṭkāra 1, 22. 4. 3, 5, 2
 anustaraṇi 3, 32, 2
 anūka 7, 1, 2
 anūkāsa 2, 25, 6
 anūeya 8, 5, 3. 12, 3
 anūbandhyā 7, 21, 3. 8, 5, 2
 antahparidhi 7, 33, 1
 anvāhāryapacana 5, 32, 5. 7, 12, 4
 aparāhṇa 5, 26, 1
 aptoryāma 3, 41, 2
 apratiratha 8, 10, 4
 abrahmanokta 1, 16, 40
 abhijit 6, 18, 8
 abhijiti 8, 9, 5
 abhivānyavatsā 7, 2, 4
 abhishecaniṇya 7, 15, 8
 abhyāvartin 6, 18, 6
 abhyutkroṣana 8, 12, 5
 amadhavya 2, 20, 21
 amadhyamālinasāci 6, 30, 12
 ayuvāmārin 8, 25, 2
 aratni 8, 5, 3
 ardharcasas 2, 18, 4
 Arbudodāsarpaṇi 6, 1, 3
 alopāṇa 8, 22, 2
 avadāva 7, 13, 7
 avaprajāna 3, 10, 5
 avabhritha 7, 17, 1. 8, 5, 2
 avarodha 7, 30, 2
 avavadana 5, 22, 5
 avavaditṭi 5, 14, 2
 avibhakta 8, 1, 6
 avivākya 5, 22, 5
 avilṇita 4, 1, 4
 avyūḍha 2, 18, 5
 avratya 7, 8, 2
 ashtācatvāriṇṣa stoma 4, 12, 9.
 5, 16, 19
 ashtātaya 8, 5, 3
 asamāyin 6, 26, 5
 asarvaprishtha 8, 4, 1
 asarvastoma 8, 4, 1
 asomapa 2, 18, 8
 astomakrintatra 5, 16, 23
 ahas 4, 1, 1. 12, 1
 ahina 6, 17, 1
 ahinā paridhāniyā 6, 8, 1
 ākramaṇa 3, 19, 7
 ākshyat 4, 17, 7
 āgur 2, 28, 4
 āzuidbra 2, 36, 1
 āgnirhṛityā 6, 14, 2
 āgrayana 7, 9, 1
 ājñāsena 6, 33, 18
 āya 1, 3, 5. 2, 36, 3
 āyasastra 2, 33, 1
 ātapavarshya 8, 5, 3
 ātana 5, 4, 12
 ātishtha 8, 6, 3
 ādayin 7, 29, 2
 ādisha 2, 16, 1
 ādhavanīya 7, 32, 4
 ādhipatya 8, 6, 3
 āpāyin 7, 29, 2
 āpyāyana 1, 26, 4. 2, 24, 3
 āprīṇana 7, 16, 2
 ābhūti 7, 13, 10
 āyuta 1, 3, 5
 āraṇya agni 7, 7, 4
 ārambhāniyā ric 6, 6, 1
 ārbhavapavamāna 3, 14, 3
 ārsheya 7, 25, 2. 8, 3, 4
 āvasāyin 7, 29, 2
 āvrit 7, 2, 7. 32. 4.
 āsām neyāt 3, 7, 7
 āyina 2, 17, 8
 āsate 4, 12, 1
 āsānjana 5, 11, 1
 āstarana 8, 5, 3
 āhanasyā 6, 36, 4
 āhava 2, 31, 5. 33, 1
 upa yanti 4, 12, 1
 idā 2, 9, 11. 10, 11. 7, 1, 2

- idādadha 3, 40, 9
- idopahvāna 2, 30, 1
- indragāthā 6, 32, 25
- indranihava 3, 15, 2, 8, 1, 6
- ish 2, 4, 7
- ishtëpūrta 7, 21, 1
- ukthya 3, 41, 1
- utkara 6, 3, 5
- uttaraloman 8, 6, 1
- udañcana 7, 32, 4
- utāra 7, 15, 1
- udavasāniyā 8, 5, 2
- udric 1, 26, 4
- udgītha 3, 23, 4
- uddhāra 3, 21, 3
- udvāna 8, 28, 10
- udvāsita 5, 26, 6
- unnīta 7, 5, 6
- unnayanā 7, 5, 1, 6
- upaghāta 3, 35, 3
- upabarhapa 8, 12, 3
- upayamanī 1, 22, 14
- uparishṭānnediyas 6, 27, 14
- upāśasatha 2, 24, 4, 3, 45, 5
- upavāsa 7, 11, 1
- upasad 1, 23, 2, 7
- upasanna 5, 26, 6
- upāsarga 4, 4, 1
- upastha 8, 9, 5
- upākarapa 2, 15, 15, 7, 16, 1
- upāvasarishṭa 5, 26, 6
- ubhayaśānan 8, 1, 3
- uruka 2, 7, 10
- ulbana 2, 7, 12
- urāṭirika 5, 4, 2
- urāṣṭukā 1, 28, 28
- uvadhyagoha 2, 6, 16, 11, 3
- ūsha 4, 27, 9
- vy ūh 4, 27, 3, s. vyūḍha
- rikṇavaha 5, 9, 4
- rigma 5, 9, 6
- ritugraha 5, 9, 2
- ritupraisha 5, 9, 2, 4
- rituyāja 2, 29, 1
- ekapadā 6, 24, 6
- ekapātini 1, 19, 9
- ekaviṃśa ahas 4, 18, 1
- ekaviṃśa stoma 3, 42, 5
- ekātithi 5, 30, 9
- ekāha 6, 17, 2, 8, 4, 1
- aikāhikā paridhāniyā 6, 8, 2
- aitaṣapralāpa 6, 33, 1
- aindra śastra 6, 4, 2
- aindiāgna śastra 6, 4, 3
- okaḥśarin 6, 17, 4
- kaṣa 6, 27, 2, 8, 10, 9
- karāmbha 2, 24, 1
- karishyat 4, 29, 3
- kākudra 7, 1, 2
- kāmottāpya 7, 29, 4
- kāravṃyā 6, 32, 16
- kiṃṣāru 2, 9, 2
- kikṇasa 2, 9, 2
- kiṃcitka 2, 9, 2
- kimpurnsha 2, 8, 1
- kikasā 7, 1, 2
- kuntāpasukta 6, 32, 1
- kurvat 4, 31, 3
- kushṭhika 2, 11, 10
- kṛita 5, 1, 3
- kṛintatra 5, 16, 23, 24
- kṛishṇājina 1, 30, 23
- kevalasūkta 6, 9, 7
- kratu 2, 18, 11
- kloman 7, 1, 2
- khara 1, 19, 5, 22, 3
- gaṇḍa 1, 25, 13
- gaṇḍupada 3, 26, 3
- gataśri 3, 48, 6
- gavāmayana 3, 41, 4, 4, 12, 1
- gulgulu 1, 28, 28
- gauramṛiga 2, 8, 2
- ava grah 2, 19, 7
- pra grah 6, 32, 5
- grahoktha 3, 1, 1, 8, 1, 4
- grāmya agni 7, 7, 1
- grāmyāḥ paśavah 2, 17, 14
- grāvastut 6, 1, 1
- gharma 1, 22, 6, 14
- ghrita 1, 3, 5
- cakriya 1, 14, 4
- caturavattin 2, 14, 3
- caturuttara 8, 6, 6
- caturviṃśa ahas 6, 18, 8
- caturviṃśa stoma 4, 12, 1
- caturhotṛi 5, 25, 1
- caturcatvariṃśa stoma 5, 16, 19
- caturshpād 8, 20, 2
- citaidha 4, 10, 15
- chadis 1, 29, 8
- chandoma 5, 16, 19
- jagatprāsāha 6, 12, 15
- jaghniṃvati 1, 25, 8
- janakalpā 6, 32, 23

janitra 2, 6, 12
 jāghani 7, 1, 2
 jiti 8, 9, 5
 jīmūtavārshin 2, 19, 7
 jushāna 1, 17, 6
 jyotiṣhṭoma 3, 49, 1
 tata 7, 14, 8
 tānūnaptra 1, 24, 6
 tiraścīnavāya 8, 12, 3
 tiras 2, 39, 3
 tiryāñc 2, 34, 8
 tivrānta 2, 20, 14
 tusha 2, 7, 1, 9, 2
 tūshṇīmśaṇsa 2, 31, 1
 tricin 3, 43, 8
 tejani 1, 11, 14
 tokmakṛita 8, 16, 3
 tokman 8, 5, 3
 trayastrīṇsa stoma 5, 12, 1
 trayodaśa māsa 1, 12, 2
 tripava stoma 5, 6, 1
 tripadi 4, 21, 2
 tripurusha 8, 7, 6
 trivātra 4, 24, 1
 trivrit stoma 3, 42, 1
 daṇḍa 2, 35, 5
 dadhigharma 3, 40, 9
 darbhatarupaka 7, 33, 1
 dasāpavitra 7, 32, 4
 dākṣhāyāṇayājña 3, 40, 7
 divākirtva 4, 13, 8, 18, 4
 diśam kṛipti 6, 32, 19
 dikṣhāṇiya 1, 1, 2
 dikṣhitavimuta 1, 3, 10
 duruktokta 2, 17, 6
 durohāna 4, 20, 1, 6, 25, 1
 devanītha 6, 34, 1
 devayajana 7, 20, 1
 davaṣṭpa 6, 27, 2
 droṇakalāsa 7, 17, 1, 32, 4
 dvādaśāha 4, 26, 4
 dvīdevatya 2, 27, 1
 dvīpurusha 8, 7, 6
 dvīhutavat 5, 18, 4
 dvaidha 3, 4, 4
 dvyagni 5, 18, 4, 6
 dvyuktha 6, 13, 7
 pari dhā 1, 16, 35
 dhānā 2, 24, 1
 dhāmachad 3, 7, 4
 dhāyā 3, 17, 7
 dhāragraha 3, 1, 1

dhishapā 5, 2, 14
 dhītarasa 6, 12, 5
 nabhānedishṭha sūkta 6, 27, 14
 nārāsaṇsa 5, 13, 11
 nārāsaṇsapāṇkti 2, 24, 3
 nārāsaṇsasūkta 6, 27, 14
 nārāsaṇsi 6, 32, 3
 nidāna 2, 11, 5
 nidhāna 3, 23, 4
 ninarda 6, 32, 6
 nirittavat 5, 1, 13, 12, 17
 niyojana 7, 16, 1
 nirdaṇṣin 3, 26, 3
 nirdaṣa 7, 14, 3
 nirvāpa 1, 1, 2
 nivid 2, 33, 1
 nividdhāna 3, 11, 9, 17, 7
 nirittadakṣhiṇa 6, 35, 2
 nishkakanthi 8, 22, 6
 nishkāsa 1, 11, 7
 nishṭhāva 5, 14, 2
 neshṭri 6, 3, 10
 neshṭriyā 6, 14, 2
 naudhasa 4, 27, 6
 nyāṅga 2, 39, 9, 4, 19, 5, 6, 14, 2, 30, 14
 nyūnkha 5, 3, 4
 nyokas 5, 28, 4
 pacchas 2, 18, 3, 4, 21, 2
 pañcadaśstoma 3, 17, 4, 42, 2
 pañcaviṇsa 8, 14, 1
 pañcāvuttin 2, 14, 3
 patala 1, 22, 1
 patnisanyāya 3, 45, 1
 payasyā 2, 22, 10, 21, 1
 parakṣatagātha 7, 18, 10
 parakṣāman 4, 18, 5
 parāñcin 6, 18, 6
 parārdha 8, 15, 1
 paridhāṇiya 1, 16, 35, 6, 7, 1
 parimara 8, 28, 1
 parivāpa 2, 21, 1
 parushya 3, 34, 2
 paro varīyas 1, 25, 6
 parpaṣar 7, 2, 7
 payagukarāṇa 2, 5, 1, 2, 11, 2, 7, 16, 2
 paryastavat 5, 1, 3
 paryāpa 4, 17, 8
 paryāya 4, 5, 3
 paryāsa 5, 4, 16, 6, 13
 paryāhāva 3, 31, 2

- palāsa 2, 1, 12
 pavamāna 3, 14, 3, 8, 1, 3
 pavamānoktha 3, 17, 4, 8, 1, 4
 pākayajña 3, 40, 2
 pāṅkta 5, 6, 5
 pātnivata graha 6, 3, 8
 pāpavasyasa 6, 21, 8
 pārameshthya 8, 6, 3
 pārikuta 8, 22, 7
 pārikṣhiti 6, 32, 10
 pāvamāni 2, 37, 4
 piṣṭha 2, 9, 2
 pītudāru 1, 28, 28
 pīvas 2, 3, 10
 punahpada 5, 11, 1
 punarabhisheka 8, 5, 1
 punarāgrantham 5, 15, 9
 punarāvṛtta 5, 1, 3
 punaragrāntham 5, 15, 9
 pūnarmṛtta 5, 1, 3
 punarvat 5, 18, 4
 purastādudarka 5, 2, 17
 puroḍāśavishṭakṛit 2, 9, 9, 24, 11
 purodhā 7, 31, 2, 8, 27, 1
 puroruc 2, 39, 5, 3, 9, 2
 pushkara 7, 5, 7
 putabhrit 7, 32, 4
 pūrvadikṣhin 1, 3, 21
 prishthastotra 4, 28, 5
 peṣa 3, 10, 5
 potriyā 6, 14, 2
 prāṅgastra 3, 1, 1, 14, 1
 prakrānta 5, 26, 6
 pragātha 3, 17, 1
 prajāpatitanu 5, 25, 14
 ava prajj. s. a. aprajjana
 pratigava 5, 25, 2
 pratipad 3, 15, 2
 pratirādha 6, 33, 19
 prativesa 7, 32, 4
 pratishthitapada 5, 4, 15
 pratihāra 3, 23, 4
 pratyabhimarsa 7, 33, 5
 pratyavaroha 8, 9, 2, 5
 pratyuttambhana 5, 16, 23
 pratyudyāmin 6, 21, 8
 prapad 6, 1, 3
 prapada 8, 10, 9
 prabāṅk 1, 29, 5, 4, 22, 1
 prayāja 1, 11, 1
 prayājāhuti 1, 8, 1
 pralāpa 6, 33, 1
 pravat 3, 4, 3
 pravayapa 3, 10, 5
 pravara 6, 14, 8, 7, 32, 2
 pravalhika 6, 33, 16
 prasāstri 6, 14, 7
 prasbṭi 8, 22, 5
 prasarpana 2, 22, 1, 5, 22, 6
 prastara 1, 26, 5, 2, 3, 7
 prastāva 3, 23, 4
 prasthitayajya 6, 11, 5
 prācāgniriva 8, 6, 1
 prācātātana 8, 12, 3
 prātaranuvāka 2, 17, 12
 prātarāhuti 5, 28, 9
 prātaryajña 2, 16, 4
 prāvāṇiya 1, 11, 9
 prasāha 6, 12, 15
 praisha 3, 9, 1
 praishasukta 6, 14, 3
 phalagrahi 7, 15, 2
 phalīkarāna 2, 7, 1, 9, 2
 badva 8, 22, 4, 23, 3
 barsanaddhi 1, 11, 13
 barhushya 5, 27, 11
 bali 3, 7, 2
 bahikṛit 7, 29, 3
 bahishpavamāna 2, 22, 1, 3, 14, 1
 bahuramadhya 2, 20, 14
 bahvabhavyāhṛitya 5, 2, 15, 15, 6
 bidala 4, 22, 1
 bindumat 5, 26, 6
 bṛihat sāman 4, 13, 1
 bṛihatprishtha 8, 1, 3
 bṛihaddiva 4, 14, 1
 brahman m. 5, 33, 1
 brahmapurastāt 8, 1, 5
 brahmabandhava 7, 29, 2
 brahmasāman 4, 19, 3
 bharata 2, 25, 6
 bharatadvādasaka 4, 24, 1
 bhāvanārūpa homa 5, 28, 1
 bhāsa 4, 19, 3
 bhutechad 6, 36, 1
 bhūshuṇ 7, 15, 2
 bhaujya 7, 32, 1, 8, 6, 3
 mapka 7, 1, 2
 manthāvala 3, 26, 3
 maynkha 5, 15, 9
 marutvatīyastra 3, 14, 2
 mahat 7, 34, 9
 mahati rātryai 2, 15, 8
 mahadvat 5, 13, 4

- mahādivakīrtya 4, 19, 3
 mahānāmni 4, 4, 1, 5, 7, 1, 6, 24, 7
 mahāyajña 2, 7, 1
 mahāvada 5, 33, 1
 mahāvālabhid vihāra 6, 28, 3.
 mahāvira 1, 22, 14
 mahāvraṭa 4, 14, 1, 5, 28, 9, 6, 18, 8
 mahāvrihi 8, 16, 3
 mahāsukta 6, 25, 4
 mahāstoma 6, 19, 10
 mādhyamadinapavamāna 3, 14, 2.
     8, 1, 3
 mānasagraha 5, 22, 6
 māhānāmāna 6, 24, 7
 mādharāja 8, 6, 3
 mitrakṛiti 3, 4, 6
 muṣṭi kartum 1, 3, 19
 mṛga 8, 23, 3
 methi 1, 29, 22
 meni 8, 24, 6
 maitrāvaruṇa śastra 6, 4, 1
 yajñamukha 1, 10, 7
 yajñavesasa 2, 11, 1
 yajñayajña 3, 14, 3
 yajñayudha 7, 19, 2
 yathākāmajyeya 7, 29, 3
 yathākāmaprayāpya 7, 29, 2
 yathāchandasaṃ 2, 18, 2
 yajñānuvākye 1, 4, 8
 yukti 6, 23, 1
 yuvamāriṇ 8, 25, 2
 yūpapraharāṇa 2, 3, 1
 yūpājāna 2, 2, 1
 yūpocchrayāṇa 2, 2, 6
 rakshobhāṣh 2, 7, 6
 rathāntara sāman 4, 13, 1
 rarāṭi 1, 29, 15
 rikta 3, 7, 6
 ru 2, 7, 10
 rukiniṇ 8, 21, 3
 raibhi 6, 32, 7
 raivada sāman 4, 13, 6
 rohita chandas 5, 10, 1
 lubdha 3, 3, 3
 lokya 2, 9, 4
 lobha 2, 37, 1
 vajra 2, 35, 5
 upa vad 2, 31, 6
 vanishthi 2, 7, 10
 vapā 2, 12, 1
 vartani 5, 53, 2
 vaṣa 3, 26, 3
 vaṣaṭkāra 1, 22, 4, 3, 5, 1
 vahatu 4, 7, 1
 vaharāvin 5, 9, 4
 vāgvisarga 8, 9, 5
 vācaḥ kuta 6, 24, 5
 vājapeya 3, 41, 1
 vājina 1, 22, 6
 vāma 5, 6, 5
 vānuadevya 3, 46, 6
 vāya 8, 12, 3
 vāraṇa 5, 21, 20
 vāvāta 3, 22, 1
 vāṣita 6, 18, 10
 vāstuba 3, 34, 3
 vikarṇa 4, 19, 3
 vikshudra 5, 6, 5
 vicakṣhaṇa 1, 6, 8
 vichandasa 5, 4, 2, 5, 11
 vijiti 8, 9, 5
 vithura 2, 7, 12
 viparihāra 3, 11, 6
 vibhakti 6, 5, 3
 vimukti 6, 23, 1
 viriphiṭa 5, 4, 2
 vivatpica 6, 7, 3
 vivayana 8, 5, 3
 visvajit 6, 18, 8, 30, 7, 31, 1
 viśhuvat 3, 41, 4, 4, 13, 8, 22, 1, 6, 18, 8
 viharāṇa 2, 35, 2, 3, 4, 9
 vihrīta 4, 1, 4
 vīvadha 8, 1, 4
 anu pary ā vṛit 2, 20, 16
 vy ā vṛit 2, 31, 1
 vaikarta 7, 1, 2
 vaimadya picaḥ 6, 19, 9
 vairāja sāman 4, 13, 6
 vairāja 7, 32, 3, 8, 6, 3
 vairūpa sāman 4, 13, 6
 vaiṣvajita 6, 30, 7
 vyatimarsa 6, 24, 5
 vyanvārambhāṇa 6, 8, 4
 vyāhanasya 6, 36, 8
 vyudha 2, 18, 5
 vyūdha chandas 4, 27, 1
 vyūdhadvādāśāba 4, 24, 1, 27, 1
 vṛataprada 7, 1, 2
 śakuni 2, 15, 13
 śakvari 5, 7, 3
 śapha 1, 22, 14
 śamalagrūhita 2, 17, 6
 śarabha 2, 8, 6

śarogrihitā 5, 26, 6
 śalyaka 3, 26, 3
 śavāgni 7, 7, 3
 śastra 3, 39, 4
 śākala 3, 43, 5
 śākvara sāman 4, 13, 6
 śāsa 8, 10, 4
 śilpa 6, 27, 2
 śirshanya 8, 5, 3, 12, 3
 śunamhuvīyā 6, 22, 10
 śyenam vakshas 2, 6, 15, 7, 1, 2
 śyaita 4, 27, 6
 śraddhāhoma 5, 27, 10
 śreman 7, 15, 5
 śvāhsutya 7, 1, 2
 śvāhstotriya 6, 17, 1
 śhaṭ 3, 7, 6
 shodāśakala 5, 26, 5
 shodāśin 4, 1, 1
 śaṅgyājyā 1, 5, 1
 śaṅsava 1, 3, 21
 śaṃsthā 7, 17, 1
 śaṃsrava 2, 30, 5
 śaṅgavinī 3, 13, 14
 śaṃjiti 8, 9, 5
 śatra 2, 19, 1
 śatrayana 6, 22, 6
 satvan 2, 25, 6
 sada 7, 1, 2
 sadas 2, 36, 1
 sāmtata 2, 19, 5
 sāmtatavarshin 2, 19, 6
 sāmtani 5, 16, 14
 sāmidhi 3, 41, 2, 4, 6, 11
 sāptadaśastoma 3, 42, 4
 sāmantaparyāya 8, 15, 1
 sāntayāviśhita 5, 24, 10
 sāntānodarka 5, 1, 3, 12
 sāmidh 2, 4, 3
 sāmiśhṭayajus 7, 21, 3
 sānudānta 5, 26, 6
 sāmpad 2, 37, 9
 sāmpāta 4, 30, 2
 sāmprati 5, 3, 8
 sāmbhāra 8, 5, 3
 sāmnā 3, 1, 1
 sāmyaṇc 2, 38, 5
 sāyuj 8, 6, 3
 sāraparājūi 5, 23, 1
 sarvacaru 6, 1, 1
 sarvavyāpad 5, 32, 5
 sarvahut 7, 2, 3

sarvāpti 8, 7, 7
 saloman 8, 3, 4
 savanapāṅkti 2, 24, 4
 savivadbhāta 8, 1, 4
 sāhiacara 6, 30, 5
 sādanaprakāra 2, 21, 1
 sāmnāyya 7, 2, 2, 4, 1
 sāmidhēni 1, 1, 14
 sāman 3, 23, 2, 3
 sāyamāhuti 5, 28, 7
 sāhna 3, 44, 1
 simā 5, 7, 4
 Sukūti 5, 15, 4, 6, 29, 1
 sugandhitejana 1, 28, 28
 subrahmanya 6, 3, 1
 secana 4, 1, 1
 sevani 3, 37, 6
 sairāvati 6, 21, 10
 somapa 2, 18, 8
 sauparṇa 3, 25, 1
 sauparṇa sukta 6, 25, 7, 8, 10, 4
 stana 1, 25, 5
 stoka 2, 12, 2
 stotra 3, 39, 4
 stotriya 3, 14, 2, 23, 7, 6, 5, 1
 stomavridhi 6, 8, 7
 sthālī 7, 32, 4
 sthita 4, 31, 3
 sphayavartan 8, 5, 4
 syūman 4, 22, 1
 svaja 3, 26, 3
 svadhā 2, 23, 8
 svarasāman 4, 18, 5
 svaru 2, 3, 8
 svarupraharana 2, 3, 8
 svārāja 7, 32, 3, 8, 6, 3
 svāvaśya 8, 6, 3
 svāhākṛiti 2, 13, 1
 haritasraj 8, 21, 2
 havin 3, 31, 6
 havirdhāna 1, 29, 1
 haviryajña 5, 32, 5
 havishpāṅkti 2, 24, 1
 himkāra 3, 23, 4
 hiraṇyakasipu 7, 18, 12
 anu vy ā hṛi 2, 31, 6
 pra hṛi 1, 16, 20
 hotraka 2, 36, 4, 6, 4, 1
 hotrā 6, 13, 1
 hotrāsāsin 6, 21, 8
 haundina vihāra 6, 28, 3
 ni huu 1, 26, 5

Kapitelanfänge.

agnaye prapñyamānāyānubruhi
1, 28
agnaye mathyamānāyānubruhi
1, 16
agnir devedlha 2, 34
agnir vā eśha vaiśvānarah 8, 25
agnir vai devatā prathamam 4, 29
agnir vai devānām hotāsīt 3, 14
agnir vai devānām avamo 1, 1
agnishōmanam vai devā 3, 49
agnishomābhyām prapñyamānā-
bhyām 1, 30
ājño yupam 2, 2
atha tato brūyae 8, 16
atha devīnām 3, 48
atha yad audumbarāy 7, 32
atha yad audumbarā āsandi 8, 8
atha haikshyakam varuṇo 7, 15
athāgneyo vai devatayā 7, 24
athāta ārambhāñiyā 6, 6
athāta ishṭāpūrta-yāparijyānī
7, 21
athāta aindro mahābhishekas 8, 12
athātaḥ paridhāñiyā 6, 7
athātaḥ puṣor vibhaktis 7, 1
athātaḥ punarabhishekasyaiva 8, 5
athātaḥ purodhāyā eva 8, 24
athātaḥ stutasastrayor 8, 1
athātaḥ chandāñsy eva 4, 3
athāto dikshayā āvedanasyaiva
7, 25
athāto devayajanasyaiva 7, 20
athāto brahmapah parimaro 8, 28
athāto yajamānabhāgasyaiva 7, 26
athāto 'hinasya yuktiḥ ca 6, 23
athāsmā audumbarīm āsandīm
8, 17
athāhā yad ukthūyo 6, 13
athāhā yad etās tīra 6, 14
athāhā yad aindro 6, 10
athāhā yad vaiśvadevam 6, 15
athāhā yam nārāsaṁ 6, 16
athainam udumbarāśākhām 8, 7
athainam nṛāca varuṇam 7, 14
athainam prācyām diśi 8, 14
athaindro 'vai devatayā 7, 23
athottaram 1, 22
athodumbarāśākhām 8, 9

atho pañcavtryam 1, 6
athaudumbarīm 5, 24
adhvaryo ity āhvayate 5, 25
annādyam vā etenāvaruṇudhe 3, 2
anyataro 'nadvān yuktah 1, 14
apa prāca indra 6, 22
apūrvyā purutamāny 5, 19
asvatarirathenāgnir 4, 9
asāvi devam gorijikam 6, 11
asan vā asyādityo yupah 5, 28
asnā rakshah 2, 7
ahar vai devā asrayanta 4, 5
āgneyi prathamā ghrīṭayajya 3, 32
ā tvā vahantu haraya 6, 9
ā na indro dūrād 4, 10
āpyante vai stomā 5, 3
āpibhir āpināti 2, 4
ārbhavam śānsaty 3, 30
āhuya tūshṭīṁśānsam 2, 39
āhuya durohanam rohati 4, 21
iti nu purastād 3, 41
indram vai vṛitram jaghnivāṁsam
3, 16
indrasya nu vīryāni 5, 17
indriyam vā etad 8, 20
indro vai devatā dvitryam 4, 31
indro vai vṛitram ahar 3, 15, 21
indro vai vṛitram hanishyam 3, 20
ihopa yāta śavaso 6, 12
udharāhavyam 5, 26
udyann u khalu vā āditya 5, 31
ubhayaḥ paridhāñiyā 6, 8
rik ca vā idam agre 3, 23
rishayo vai sarasvatyām 2, 19
ekavimsam etad ahar 4, 18
etenā ha vā aindro mahābhi-
shekeṇa 8, 21—23
ete vai te trayo bhakshā 7, 30
ete ha vai samvatsarasya cakre
5, 30
endra yāhy upa nah 5, 13
evayamarutam śānsati 6, 30
arkāhikā hotā 8, 4
aitasapralāpam śānsaty 6, 33
kas tam indra tvāvasam 6, 21
kuha śruta indrah 5, 5
ganānām tvā 1, 21
garbhā vā eta ukthānām 3, 10

gavām ayanena yanti 4, 17
 gāyatriyau svishṭakṛitah 1, 5
 gaurivīṭam shoḷasi 4, 2
 gaur vai devatā pañcamam 5, 6
 grahokṭham vā etad 3, 1
 cakshuṁshi vā etāni 2, 32
 caturvīṣam etad ahar 4, 12
 chandasām vai shashṭhenāhuā 6, 32
 chandānsi vā anyonyasyāyatanaam
 4, 27
 • chandānsi vai devebhyo 3, 47
 janishṭhā ugrah 8, 2
 jātavedasyam saṁsati 3, 36
 jitayo vā nāmaitā 1, 24
 jyotiḥ gaur āyur 4, 15
 tato vā etāni trīni sampātān 6, 19
 tad agninā paryādadhū 3, 34
 tad apy etad rishipokṭam 8, 26
 tad āhuḥ katham anuveyah 2, 18
 tad āhuḥ kā svāhakṛitām 2, 13
 tad āhuḥ kiyatibhū 6, 2
 tad āhuḥ saṁsaṁset 6, 26
 tad āhuḥ sarpeṣt 2, 22
 tad āhuḥ sūryo nātisaṁso 4, 10
 tad āhur mahāvadaḥ 3, 33
 tad āhur ya āhitāgnir āgrayaṇe-
 neshtvā 7, 9
 • tad āhur ya āhitāgnir upavasathe
 mriyeta 7, 2
 tad āhur ya āhitāgnir upavasathe
 sru 7, 8
 tad āhur yathā vāva stotram 3, 4
 tad āhur yad asmin vi-vajity
 6, 31
 • tad āhur yad grahān 5, 34
 tad āhur yad aṁśapurnānāṁ ayor
 7, 11
 • tad āhur yasya sāyamudgalham 7, 4
 tad āhur yasyāgnayo 7, 7
 tad āhur yasyāgnāv agnīm 7, 6
 tad āhur yasyāgnīm 7, 12
 tad āhur yasyāgnihotram 7, 5
 tad āhur yasyāgnihotr 7, 3
 tad āhur vācāpatniko 7, 10
 tad u ha smāha saujāta 7, 22
 tad yatraitāṁś camasān muṁdayus
 7, 33
 tad yatraitāṁś camasān sādayeyus
 7, 34
 tam u śtūhi yo 8, 3
 tam ritviṣa ucus 7, 17
 tasya vapam utkhadyā 2, 12

tasya ha viṣvāmītrasyaikaṣatam
 7, 18
 tasya ha viṣvāmītro 7, 16
 tā etā navānantarāyam 2, 20
 tāny etāni saḥacarāṇy 5, 15
 tān vā etān sampātān 6, 16
 tā vā etāḥ pravatyō 1, 10
 tā-ām vai devatānām ājīm 4, 8
 tishṭhed yupāḥ 2, 3
 te tataḥ sarpanṭi 5, 23
 te devā abruvan gāyatrīm 3, 26
 te devā abruvan ādityān 3, 29
 te devā abruvan iyaṁ 3, 22
 te vā asurā maitravarunasyo 3, 50
 te vā me itare chandāsi 3, 28
 te vā ete prāṇā eva 2, 26
 teshām yaṁ camasānām raso 7, 31
 te hādityān angiraso 6, 35
 trayas ca vā ete tryahā 4, 24
 trayāṇām bhakṣhāṇām ekam 7, 29
 trayo vai vashatkārā 3, 17
 trīni ha vai yajñe 3, 46
 tvam agne saprathā 1, 4
 dikṣhapīyeshṭis tāyate 3, 40
 dikṣhā vai devebhyo 4, 26
 drohanām rohati 4, 20, 6, 25
 devakṣhetram vā etad 5, 9
 devaūṭham saṁsati 6, 34
 devapātram vā etad yad 3, 5
 devaratho vā eṣha 2, 37
 devavarma vā etad 1, 26
 devaṁśah kalpayitavyā 1, 9, 3, 12
 devānām vai savanāni 2, 23
 devānām putūḥ saṁsati 3, 37
 devā vā asurair yuddham 3, 39
 devā vā asurair vijyānā 3, 42
 devā vai prathamēnā 4, 1
 devā vai yajñam atavata 2, 11.
 6, 4
 devā vai yad eva yajñe 2, 31
 devā vai vale gāḥ 6, 24
 devā vai somasya rājño 2, 25
 devasurā vā eṣhu lokeshu 1, 23.
 2, 36, 5, 11, 8, 10
 devā ha vai sarvacarau 6, 1
 devebhyah prātaryāvabhyo 2, 15
 daivyaḥ saṁtāra 2, 6
 dyaur vai devatā śāshṭham 5, 12
 dhāryah saṁsati 3, 18
 uābhānedishṭham saṁsati 5, 14
 na shasāda dhṛitavratō 8, 13, 18
 paryagnaye kriyamāṇāyā 2, 5

pary ū shu pra dhanva 8, 11
 pāntam ā vo andhasa 4, 6
 pāruccheṭir upadadhati 5, 10
 panar vā etam ritvijo 1, 3
 puruṣam vai devāḥ paśum 2, 6
 prishṭyaṃ śaḥaḥam upayanti
 5, 22
 prajāpatiyajño vā esha 4, 25
 prajāpatir akāmayata prajāyeya
 4, 23, 5, 32
 prajāpatir yajñam asrijata 7, 19
 prajāpatir vai yajñam chandānsi
 3, 13
 prajāpatir vai somāya rajñe 4, 7
 prajāpatir vai svām duhitaram
 3, 33
 prajāpatau vai svayaṃ hotari 2, 16
 prathamam śaḥaḥam 4, 16
 prayājavad ananuyājam 1, 11
 pra vo devāyāguaya 2, 35, 40
 prācyām vai dīṣi devāḥ 1, 13
 prācyām tvā dīṣi vaśavo 8, 19
 prāṇāṃ vā etad ukthaṃ 3, 3
 prāṇā vā rituyāṣ 2, 29
 prāṇā vai dvidevatyā anavānam
 2, 28
 prāṇā vai dvidevatyā ekapātrā
 2, 27
 prāṇā vai dvidevatyāḥ paśava
 2, 30
 predam brahma vritratūryeshv
 5, 8
 brīhac ca vā idam agre 4, 28
 brīhadrathamtare sāmam 4, 13
 brahma jajñānam prathamam
 1, 19
 brahma vā ābavaḥ 2, 33
 brāhmaṇaspatyam pragātham
 3, 17
 brāhmaṇaspatyayā paridadhāti
 4, 11
 bhūtechadah śaḥsati 6, 36
 manotāyai havisho 2, 10
 marutvatiyaṃ pragātham 3, 19
 mahānāmniṇām upasargān 4, 4
 mahānāmniṣhv atra 5, 7
 yah śvaḥstotriyas 6, 17
 yajñena vai deva ūrdhvāḥ 2, 1
 yajño vai devebhya udakrāmat
 1, 2, 18, 3, 9
 yajño vai devebhyo 'nnādyam
 3, 45

yatrendram devatāḥ parāvriṇjan
 7, 28
 yathā vai puruṣa 4, 22
 yad vā eti ca preti ca 5, 16
 yad vai caturvīṇam 4, 14
 yad vai neti na preti 5, 18
 yad vai samānodarkam 5, 20
 yas tejo brahmavarcasam 1, 8
 yasyāgnihotry upāvasriṣṭā 5, 27
 yasyai devatāyai havir 3, 8
 ya ta utir avamā 4, 32
 yo jāta eva prathamō 5, 2
 yo vā esha tapaty 3, 44
 yo vai yajñam havishpanktiṃ
 2, 24
 yo ha vai trīn purohitāns 8, 27
 vajro vā esha yad vashatkāro 3, 6
 vāg vai devatā caturtham 5, 4
 vāg vai subrahmaṇyā 6, 3
 vāḥkhyāḥ śaḥsati 6, 28
 viśvamtaro ha saushadmanah
 7, 27
 viśve vai deva devatās 5, 1
 vṛishasushmo ha vātāvata 5, 29
 vaiśvadevam śaḥsati 3, 31
 vaiśvānarīyenāgnimūrutam 3, 35
 vyāghracarmanāstṛipaty 8, 6
 śatam anūcyam āyushkāmasya
 2, 17
 śiro vā etad yajñasya yat pratar-
 anuvākah 2, 21
 śiro vā etad yajñasya yaḥ āti-
 thyam 1, 25
 śilpāni śaḥsanti 6, 27
 śatpadam tushṭiṃśaḥsanti 2, 41
 sam ca tve jagmuit 5, 21
 sadyo ha jāto 6, 20
 samidhāgnim duvasyata 1, 17
 sa ya iched evamvit 8, 15
 sa vā esha paśur 2, 9
 sa vā esho 'gnir eva 3, 43
 sā yad dakṣhiṇena padā 3, 27
 sā vā eshamprītahutir 2, 14
 sukirtiṃ śaḥsati 6, 29
 somāya kritāya prohyamāṇāya
 1, 13
 somo vai rājā gandharveshv 1, 27
 somo vai rājāmushmān loka 3, 25
 sauryā vā etā devatā 3, 11
 stotriyam śaḥsati 3, 24
 stotriyam stotriyasyānurupam 6, 5
 srakve drapsasya 1, 20

svarasāmā upayantīme 4, 19
 svargaṃ vā etena lokam 1, 7
 svādushī kilāyam 3, 38
 hariṣcandro ha vāidhasa 7, 13

haviṛ ātithyaṃ nirupyate 1, 15
 havirdhānābhyāṃ prohyamānā-
 bhyāṃ 1, 29
 hotṛajapaṃ japati 2, 38

2. Verzeichniss der erwähnten Verse.

a) Aus der Riksamhitā¹⁾.

akrandad agni stanayaṃ (7, 6) 10, 45, 4
 akshānaho nahyatānotā (7, 9) 10, 53, 7
 āgama mahā nāmāṣā (5, 20) 7, 12, 1
 āgna ā yāhi vitāye (7, 6) 6, 16, 10
 āgna indraṣ ca dāśusho (2, 37) 3, 25, 4
 agniṃ vo devam agnibhiḥ (5, 18) 7, 3, 1
 agniḥ pratnena manmavā (1, 4) 8, 44, 12
 agniḥ sucivratatamaḥ (7, 7) 8, 44, 21
 agnināgniḥ sam idhyate (1, 16) 7, 6) 1, 12, 6
 agniṃ dutaṇi vṛjīmāhe (4, 31) 1, 12, 1
 agniṃ hāro didhitubhir (5, 5) 7, 1, 1
 agniṃ manye pitaram (4, 7) 10, 7, 3
 agniṛ rishih pavamānaḥ (2, 37) 9, 66, 20
 agniṛ netā (3, 18) 4, 29, 31, 5, 1, 4, 6, 12, 16, 18, 20) 3, 20, 4
 agniṛ vṛitṛāṇi jaghauad (1, 4, 25) 6, 16, 34
 agniṛ hotā grihapatiḥ (4, 7, 5, 8) 6, 15, 13
 agniṛ hotā no adhvare (2, 5) 4, 15, 1
 agniṛ hotā ny asidat (7, 9) 5, 1, 6
 agniḥsomā havishah (2, 10) 1, 93, 7
 agne jushasva prati harya (1, 30) 1, 144, 7
 agne naya supathā (1, 9) 1, 189, 1
 agne patir ihā vaha (6, 10) 1, 22, 9
 agne marudbhiḥ (3, 38) 5, 60, 8
 agne mṛiḥ (5, 19) 4, 9, 1
 agner gāyatri (8, 6) 10, 130, 4
 agner yayam prathamasyā (7, 16) 1, 24, 2
 agne viṣvebhiḥ svanika (1, 28) 6, 15, 16
 agne haṇsi (1, 15) 10, 118, 1
 aṇijano hi pavamānā (8, 11) 9, 110, 3
 aṇjanti tvām adhvare (2, 2) 3, 8, 1
 aṇjanti yam prathayanto (1, 19) 5, 43, 7
 aditir dyaur (3, 31) 1, 89, 10
 adyā no deva (4, 30, 5, 2, 8, 17, 21) 5, 82, 4
 adhā yathā nah (7, 6) 4, 2, 16
 adhi dvayor (1, 19, 29) 1, 83, 3
 adhukshat pipyushūn (1, 22) 8, 72, 16
 auasvo jāto anabhiṣur ukthyo (5, 2) 4, 36, 1
 am hi tvā (8, 11) 9, 110, 2
 antaṣ ca prāgā (1, 30) 8, 48, 2
 apa tyam vṛjinaṃ (5, 4) 6, 51, 13
 apa prācā indra (6, 22, 8, 10) 10, 131, 1
 apaśyaṃ gopām (1, 19) 1, 164, 31
 apaśyaṃ tvā manasā cektānaṃ (1, 21) 10, 183, 1
 apāḥ pūrveshāṃ (4, 4) 10, 96, 3
 apāma somam (8, 20) 8, 48, 3
 apuryā purutumāny (5, 19) 6, 32, 1
 apo devir (2, 20) 1, 23, 18
 apratito jayati (8, 26) 4, 50, 9

1) Die Anzahl der verwendeten Verse erhellt entweder aus dem Text oder dem Commentar.

apsv agne (7, 7) 8, 43, 9
 abhi tashṭeva (6, 18, 20) 3, 38, 1
 abhi tyam mesham (5, 17) 1, 51, 1
 abhi tvā deva savitar (1, 16, 22, 5, 17, 16) 1, 24, 3
 abhi tvā purvapitaya (4, 29, 5, 18) 8, 3, 7
 abhi tvā vṛishabhā (8, 20) 8, 45, 22
 abhi tvā śura (4, 10, 29, 5, 1, 7, 16, 18, 20, 8, 2) 7, 32, 22
 abhivartena havishā (8, 10) 10, 174, 1
 abhū uśā ruṣatpaśur (2, 18) 5, 75, 9
 abhur eko (5, 13) 6, 31, 1
 amūr yā upa (2, 20) 1, 23, 17
 ameṣa nah (6, 12) 2, 36, 3
 ambayo yanty (2, 20) 1, 23, 16
 ambitame (5, 4) 2, 41, 1
 ayaṃ venas (1, 20, 3, 30) 10, 123, 1
 ayaṃ soma indra tubhyam sunva ā tu (5, 20) 7, 29, 1
 ayaṃ ha yena (5, 12) 8, 76, 4
 ayaṃ jāyata (5, 12) 1, 128, 1
 ayaṃ te astu (4, 3) 3, 44, 1
 ayaṃ devāya (5, 17) 1, 20, 1
 ayanu agnir uruśhyaty (1, 28) 10, 176, 4
 ayan iha (1, 18) 4, 7, 1
 ayan u śhya pra (1, 28) 10, 176, 3
 arā ived (7, 9) 5, 58, 5
 arurucad (1, 21) 9, 83, 3
 arcata prārcata (4, 4) 8, 69, 8
 arvān ehi (6, 11) 1, 104, 9
 ava drapso (6, 36) 8, 96, 13
 avar maha (5, 12) 1, 133, 6
 avitāsi sunvato (5, 6) 8, 36, 1
 aśvinā vartir (7, 9) 1, 92, 16
 aśvinā vāyuna (4, 11) 3, 58, 7
 aśvināv cha gachataṃ nāsatyā mā vi venatam | haṃsāv iḥa (5, 1) 5, 78, 1
 asāvi devam (6, 11) 7, 21
 astabhnād dyām (1, 30) 8, 42, 1
 astu śraushat (5, 12) 1, 139, 1
 asmā id n pra tavase (6, 18) 1, 61, 1
 asya pibatam (1, 22) 8, 5, 14
 abam bhuvam vasunah (5, 21) 10, 48, 1
 ahaś ca kṛishṇam (5, 15) 6, 9, 1
 āgan deva (1, 13) 4, 53, 7
 ā gomatā (5, 16, 7, 9) 7, 72, 1

āgniṃ na (5, 4) 10, 21, 1
 agmann āpa (2, 20) 10, 30, 15
 ā cikiāna (5, 4) 5, 66, 1
 ā jātam (1, 16) 6, 16, 42
 ā te pitar (3, 34) 2, 33, 1
 ā te suparnā (7, 9) 1, 79, 2
 ātmanvan nabho (1, 22) 9, 74, 4
 ā tvā ratham (3, 15, 4, 29, 5, 16, 8, 1) 8, 68, 1
 ā tvā vahantu (4, 3, 6, 9) 1, 16, 1
 ā dadhikrah (7, 33) 4, 38, 10
 ā daśabhir (1, 22) 8, 72, 8
 ādityāso aditir (3, 29) 7, 51, 2
 ā devānam api (1, 9, 7, 8) 10, 2, 3
 ā devo yātu (5, 5) 7, 45, 1
 ā dhurshv asmai (4, 3) 7, 34, 4
 ā dhenavah payasā (2, 20) 5, 43, 1
 ā na indro durad (4, 30) 4, 20, 1
 ā munau aśvinor (1, 22) 3, 9, 7
 ā no divo bhīhatah (5, 20) 5, 43, 11
 ā no deva śvasā (5, 16) 7, 30, 1
 ā no niyudbhīh (5, 16) 7, 92, 5
 ā no yajñam diviṣṭam (5, 6) 8, 101, 9
 ā no vāyo (5, 6) 8, 46, 25
 ā no viśvabhir utbhir aśvinā (5, 4) 8, 8, 1
 ānyam divo (2, 9) 1, 93, 6
 āpurjo asya (6, 11) 3, 32, 15
 āpo na devir (2, 20) 1, 83, 2
 āpo revatih (2, 16) 10, 30, 12
 ā pyayasva sam etu (1, 17, 7, 33) 1, 91, 16
 ā bhāty agnir (1, 21) 5, 76, 1
 ā mitre (5, 1) 5, 72, 1
 ā yam haste (1, 15) 6, 16, 40
 ayaṃ ganh (5, 23) 10, 189, 1
 ā yāt indro vasa (4, 29) 4, 21, 1
 ā yāhi vanasā (5, 17) 10, 172, 1
 ā yāhi adribhūh (5, 1) 5, 40, 1
 ā yahy arvān (6, 19) 3, 43, 1
 ā va indram (7, 16) 1, 30, 1
 āvarvritatir (2, 20) 10, 30, 10
 ā vām ratho niyutvān (5, 12) 1, 135, 4
 ā vāyo bhūsha (5, 16) 7, 92, 1
 ā viśvadevam (1, 9, 4, 32, 5, 5, 19) 5, 82, 7
 ā viśvavarā (5, 20) 7, 70, 1
 ā vo vahanm (6, 12) 1, 85, 6
 āśuh śiśāno (8, 10) 10, 103, 1

- aśvināv aśvātyeshā (7, 16) 1,
 30, 17
 ā satyo yātu (5, 21. 6. 18) 4, 16, 1
 ā sute sīcata (1, 22) 8, 72, 13
 āham sarasvatīvator (6, 7. 23)
 8, 38, 10
 āham pitrīm (3, 37) 10, 15, 2
 ichanti tvā sonyā-ah (6, 18. 19)
 3, 30, 1
 ilayās tvā pade (1, 28) 3, 29, 4
 itthā hi soma (5, 6) 1, 50, 1
 idam vaso sutam (3, 15. 4, 6. 29.
 5, 4. 16. 8, 1) 8, 2, 1
 idam vishṇur vi (1, 17. 25) 1, 22, 17
 idam śreṣṭham jyotiṣhām jyotir
 uttamam (7, 20) 10, 170, 3
 idam hy anv ojaś (4, 6) 3, 51, 10
 idam te sonyam (6, 10) 8, 65, 8
 idam itthā randram (5, 13) 10,
 61, 1
 idam pitṛibhyo namo (3, 37) 10,
 15, 2
 indra it somapā (4, 31. 5, 6. 18)
 8, 2, 4
 indra iṣhe dadātu (5, 21) 8, 93, 34
 indra rībhūbhīr vājavadbhīh (6,
 12) 3, 60, 5
 indram viśvā (5, 7) 1, 11, 1
 indram vo viśvatas (6, 6) 1, 7, 10
 indrah pūrbhid (6, 18. 19) 3, 34, 1
 indrah svāhā (5, 20) 3, 50, 1
 indra ratum (4, 10) 7, 32, 26
 indra tridhātu (5, 1. 20) 6, 46, 9
 indra tvā vṛṣhabham (6, 10)
 3, 40, 1
 indra nedīya (3, 15. 16. 4, 29. 31.
 5, 1. 4. 6. 12. 16. 18. 20) 8, 53, 5
 indra piba tubhyam (5, 6) 6, 40, 1
 indra marutva (5, 12) 3, 51, 7
 indram id devatātaya (5, 12) 8, 3, 5
 indras ca vāyav eṣhām sūtānām
 (5, 1) 5, 51, 6
 indras ca vāyav eṣhām somānām
 (5, 4) 4, 47, 2
 indras ca somam (6, 12) 4, 50, 10
 indra somam somapate (4, 31)
 3, 32, 1
 indrasya nu vṛyāni (3, 24. 5, 17)
 1, 32, 1
 indrasyaeva rātim (4, 24) 10, 178, 2
 indragñi ā gatam (2, 37) 3, 12, 1
 indraya madvane (4, 6) 8, 92, 19
 indraya somah pradivo (6, 11)
 3, 36, 2
 indravaruna sutapāv (6, 12) 6,
 68, 10
 indravishṇu pibatam (6, 12) 6,
 69, 7
 indro madāya (5, 8) 1, 81, 1
 imam yama prastaram (3, 37)
 10, 14, 4
 imam stomam arhate (6, 12) 1,
 91, 1
 imam nu māyīnam (5, 4. 8, 76, 1
 imam no yajñam (2, 12) 3, 21, 1
 imam u shu vo (5, 6) 6, 15, 1
 imam mahe vidathyāya (1, 28)
 3, 54, 1
 imā u tvā purutamasya (5, 20)
 6, 21, 1
 imā u vām diviṣṭaya (5, 6) 7,
 74, 1
 imā nu kam bhuvanā (5, 19)
 10, 157, 1
 imām dhīyam (1, 13) 8, 42, 3
 imām ā shu prabhṛitīm (6, 18. 19)
 3, 36, 1
 imām me agne samidham imām
 (1, 25) 2, 6, 1
 imo agne (1, 6) 7, 1, 18
 iyam adadād (5, 12) 6, 61, 1
 iyam indram varuṇam (6, 15)
 7, 84, 5
 iheha vo manasā (4, 30) 3, 60, 1
 iropa yāta (6, 12) 4, 35, 1
 ihe dyāvāprithivī (1, 21) 1, 112, 1
 akshānnāya (6, 10) 8, 43, 11
 ue chisṭam camvor (7, 17) 1, 28, 9
 ue chrayasva (2, 2) 3, 8, 3
 uchana ushasūh (5, 18) 7, 90, 4
 uta nah ppyā (5, 1) 6, 61, 10
 uta no brahman (2, 40. 41) 3, 13, 6
 uta bruvantu jantava (1, 16) 1,
 74, 3
 uta syā nah sarasvati (5, 18) 7, 95, 4
 ut tishtha brahmaṇas pate (1, 22.
 4, 31. 5, 6. 18) 1, 40, 1
 ud agne śucayas (7, 7) 8, 44, 17
 ud iratām avara (3, 37) 10, 15, 1
 ud u tyam jātavedāsam (4, 9)
 1, 50, 1
 ud u brahmāny (6, 18. 20) 7, 23, 1
 ud u shya devah savitā damunā
 (5, 8) 6, 71, 4

ud u shya devah savitā savāya (5, 13) 2, 38, 1
 ud u shya devah savitā hiranyaya (1, 22, 4, 32) 6, 71, 1
 ud yad bradhnasya (4, 4) 8, 69, 7
 upa tvāgne (1, 30) 1, 1, 7
 upa no vājā (5, 13) 5, 13, 1
 upa no haribhiḥ (5, 7, 13) 8, 93, 31
 upaprayanto (4, 29) 1, 74, 1
 upa priyam (1, 30) 9, 67, 29
 upasadyāya mīlhusa (1, 25) 7, 15, 1
 upa hvaye sudughām (1, 22) 1, 164, 26
 upo shu śṛipuhi (4, 3) 1, 82, 1
 ubhayam śṛigavac ca (4, 31, 5, 18, 8, 2) 8, 61, 1
 ubhā jigyathur (6, 15) 6, 69, 8
 ubhā pibatam (1, 22, 4, 11) 1, 46, 15
 urum no lokam (6, 22) 6, 47, 8
 uśantā dūtā (5, 18) 7, 91, 2
 ūrdhya u shu na utaye (1, 22, 2, 2) 1, 36, 13
 urdhvo agniḥ (5, 18) 7, 39, 1
 ūrdhvo naḥ pāhy (1, 22, 2, 2) 1, 36, 14
 rījunīti no (6, 6) 1, 90, 1
 rītāvā yasya (2, 40, 41) 3, 13, 2
 rībhur vibhāvā (5, 8) 4, 34, 1
 endra yāhy upa (5, 13) 1, 130, 1
 emā agman (2, 20) 10, 30, 14
 evā tvām indra (6, 18, 19) 4, 19, 1
 evā na indro maghavā (3, 38) 4, 17, 20
 evā pāhi (6, 11) 6, 17, 3
 evā pitre (3, 30, 4, 11) 4, 50, 6
 evā vandasya (1, 30) 8, 42, 2
 eved indram (6, 23) 7, 23, 6
 ehy u shu (3, 49) 6, 16, 16
 aibhiḥ agne duvo (5, 17) 1, 14, 1
 oṣiṣtham te (2, 12) 3, 21, 5
 o shu no agne (5, 12) 1, 139, 7
 ka im vyakta (6, 5) 7, 56, 1
 katarā purva (5, 13) 1, 185, 1
 kathā mahām (6, 18, 19) 4, 23, 1
 kadā bhuvan (5, 21) 6, 35, 1
 kad ū nv asya (6, 21) 8, 66, 9
 kan navyo (6, 21) 8, 3, 13
 kayā subhā (5, 16) 1, 165, 1
 kas ta usbaḥ (7, 16) 1, 30, 22
 kas tam indra (6, 21) 7, 32, 14

kasya nūnam katamasā (7, 16) 1, 24, 1
 kā rādhad (1, 21) 1, 120, 1
 kim u śṛeṣṭhāḥ (5, 13) 1, 161, 1
 kuvit su no (7, 7) 8, 75, 11
 kuvid aṅga namasā (5, 18) 7, 91, 1
 kuha sruta (5, 5) 10, 22, 1
 kṛiṇushva pājāḥ (1, 19) 4, 4, 1
 ko adya naryo (6, 19) 4, 25, 1
 kṛiṣṭam vaḥ śardho (5, 19) 1, 37, 1
 gaṇānam tvā (1, 21) 2, 23
 gandharva itthā (1, 22) 9, 83, 4
 gayasphāno (1, 25) 1, 91, 12
 gāyat sāma (5, 20) 1, 173, 1
 gaur amīmed (1, 22) 1, 164, 28
 grāvāneva (1, 21) 2, 39, 1
 ghṛitavantāḥ (2, 12) 3, 21, 2
 ghṛitenadyāvāprithivī (5, 2) 6, 70, 4
 citram devānam (4, 9) 1, 115, 1
 janishthā ugrāḥ (3, 19, 8, 2) 10, 73, 1
 jātavedase (4, 30, 32, 5, 2, 8, 15, 17, 19, 21) 1, 99, 1
 jāto jāyate (2, 2) 3, 8, 5
 jushasva saprathastamam (2, 12) 1, 75, 1
 takshan ratham (4, 32) 1, 111, 1
 tam ghem itthā (1, 22) 1, 36, 7
 tat ta indriyam (5, 21) 1, 103, 1
 tat savitur varenyam (4, 32, 5, 5, 13, 19) 3, 62, 10
 tat savitur vṛṇīmahe (4, 30, 5, 2, 8, 17, 21) 5, 82, 1
 tad asya priyam (1, 17) 1, 154, 5
 tad u prayakshatamam (1, 22) 1, 62, 6
 tad devasya savitur (5, 21) 4, 53, 1
 tam-tam id rādhasē (5, 1, 20) 8, 63, 7
 tantum tanvan (3, 38, 7, 9, 12) 10, 53, 6
 tam tvā yajñebhir (4, 5) 8, 68, 10
 tapoḥ pavitraṁ (1, 20, 7, 9) 9, 83, 2
 tam asya dyāvāprithivī (5, 18) 10, 113, 1
 tam asya rājā (1, 30) 1, 156, 4
 tam indram vājayāmasi (5, 8) 8, 93, 7
 tam u śtūhi yo abhibhūtyojā (8, 3) 6, 18, 1
 tam marjayanta (1, 16) 8, 84, 8

tavāyaṃ somas (6, 11) 3, 35, 6
 tāṃ su te kīrtim (5, 19) 10, 54, 1
 tāṃ vo maho (3, 18) 2, 34, 11
 tā hi madhyam (6, 24) 8, 40, 3
 tishṭhā hari (5, 20) 3, 35, 1
 tubhyaṃ ścotantṃ (2, 12) 3, 21, 4
 tubhyaṃ stokā (2, 12) 3, 21, 3
 te no ratnāni (5, 21) 1, 20, 7
 te satyena (5, 20) 7, 90, 5
 te syāma deva (6, 7, 23) 7, 66, 9
 te hi dyāvaprithivī visvasam-
 bhuvā (4, 10, 32) 1, 160, 1
 tyam su mesham (5, 16) 1, 52, 1
 tyam u vah satrāsāham (5, 5)
 8, 92, 7
 tyam u vo aprahanam (5, 4) 6,
 44, 4
 tyam ū shu vājinam (4, 20, 29,
 31, 5, 1, 4, 7, 12, 16, 18, 20)
 10, 178, 1
 traya indrasya (5, 1, 12, 20) 8, 2, 7
 trikadrakeshu mahisho (4, 3) 2,
 22, 1
 tṛiṇi padā vi (1, 25) 1, 22, 18
 try aryamā (5, 1) 5, 29, 1
 tvam soma kratubhiḥ (3, 18, 4,
 29, 31, 5, 1, 4, 6, 12, 16, 18,
 20) 1, 91, 2
 tvam soma pitṛibhiḥ (3, 32) 8,
 48, 13
 tvam soma pra cikito (1, 9) 1,
 91, 1
 tvam somāsi satpatis (1, 4, 25)
 1, 91, 5
 tvam hy agne agninā (1, 16, 7, 6)
 8, 43, 14
 tvam hy agne prathamō (2, 10)
 6, 1, 1
 tvam hy ehi (4, 31, 5, 16, 20)
 8, 61, 7
 tvam dūtas tvam (1, 28) 2, 9, 2
 tvam no agne varuṇasya (7, 9, 17)
 4, 1, 4
 tvam agne prathamō āngira (5, 2)
 1, 31, 1
 tvam agne varuṇo (6, 26) 5, 3, 1
 tvam agne vratapā (7, 8) 8, 11, 1
 tvam agne saprathā (1, 4) 5, 13, 4
 tvam āndra praturtishv (5, 4) 8,
 99, 5
 tvam mahān indra tubhyaṃ (5, 19)
 4, 17, 1

tvam mahān indra yo ha (5, 19)
 1, 63, 1
 tvam agne pushkarād (1, 16) 6,
 16, 13
 tvam agne mānushīr (7, 6) 5, 8, 3
 tvam id dhi havāmahe (4, 3, 5, 4,
 12, 16, 18, 20, 8, 2) 6, 46, 1
 dadhikrāvno akārisham (6, 36,
 7, 33) 4, 39, 6
 divas cid asya (5, 19) 1, 55, 1
 divi kshayantā rajasaḥ (5, 20) 7,
 64, 1
 didivāṃsam apūrvyam (2, 40, 41)
 3, 13, 5
 duhanti saptakām (1, 22) 8, 72, 7
 dūtām vo (5, 17) 4, 8, 1
 devam-devam vo vasa (5, 6) 8,
 12, 19
 devānām id avo (5, 19) 8, 83, 1
 devān huve (4, 30) 10, 66, 1
 devo vo dravipodāḥ (3, 35) 7,
 16, 11
 dyubhir aktubhiḥ (1, 21) 1, 112, 25
 drapsaḥ samudram (1, 22) 10,
 123, 8
 dhārāvārā (5, 2) 2, 34, 1
 dhenuḥ pratnasya (5, 18) 3, 58, 1
 nakih sudāso (5, 1, 12, 20) 7,
 32, 10
 nakir hy eshām (5, 5) 7, 56, 2
 namased (1, 22) 9, 11, 6
 namo mahadbhyo (7, 16) 1, 27, 13
 namo mitrasya (4, 9) 10, 37, 1
 nāke suparnam upa yat (1, 22)
 10, 123, 6
 niyutvān indrasārathih (2, 25) 4,
 46, 2
 nī shasāda (8, 13, 18) 1, 25, 10
 nī hotā (1, 28) 2, 9, 1
 nūnam sā te (6, 23) 2, 11, 21
 nū no rāsva (2, 40, 41) 3, 13, 7
 m shṭuta (6, 23) 4, 16, 21
 pataṅgam aktam (1, 19) 10, 177, 1
 parāvato ye (5, 2) 10, 63, 1
 pari trivishṭy (2, 5) 4, 15, 2
 pari tvā girvaṇo (1, 19, 29) 1,
 10, 12
 pari vājapatih (2, 5) 4, 15, 3
 pary ū shu (8, 11) 9, 110, 1
 pavamānaḥ prajāpatih (4, 26) 9, 5, 9
 pavitraṃ te (1, 20, 7, 9) 9, 83, 1
 pantam ā vo (4, 6) 8, 92, 1

pāvakaśoce (1, 22) 3, 2, 6
 pinvanti apo (3, 18, 4, 29, 31, 5, 1, 4, 6, 12, 16, 18, 20) 1, 64, 6
 pibā sutasya (4, 29, 5, 6, 16) 8, 3, 1
 pibā somam abhi (5, 18, 6, 11) 6, 17, 1
 pibā somam indra mandatu (3, 22, 5, 4) 7, 22, 1
 pivoannāḥ (5, 17) 7, 91, 3
 pūrvish ṭa (6, 24) 8, 40, 9
 prikshasya vṛishṇo (4, 32) 6, 8, 1
 prishṭo divi prishṭo (7, 9) 1, 98, 2
 pra pibhubhyo (5, 5) 4, 33, 1
 pra k-hodasā (5, 16) 7, 95, 1
 pra ghā nv a-ya (5, 13) 2, 15, 1
 pra tavyasīm (4, 30) 1, 143, 1
 prati yad apo (2, 20) 10, 30, 13
 prati vām sūra udite suktair (5, 18) 7, 65, 1
 pra te mahe (4, 3) 10, 96, 1
 prativakshasah (4, 30) 1, 87, 1
 prathas ca (1, 21) 10, 181, 1
 pra devatrā (2, 19) 10, 30, 1
 pra devaṃ devavitaye (1, 16) 6, 16, 41
 pra devaṃ devyā (1, 28) 10, 176, 2
 pra dyāvā yajñaiḥ prithivī rītā-vṛidhā (4, 30) 1, 159, 1
 pra dyāvā yajñaiḥ prithivī namobhiḥ (5, 5) 7, 53, 1
 pra nūnam brahmaṇas (5, 1, 12, 20) 1, 40, 5
 pra-pra vas (4, 4) 8, 69, 1
 pra-prāyam (1, 17) 7, 8, 4
 pra brahmāṇo (5, 20) 7, 42, 1
 pra mandine (5, 20) 1, 101, 1
 pra yad vas (5, 17) 8, 7, 1
 pra yad vām (5, 16) 6, 67, 9
 pra yābhīr yāsi (5, 16) 7, 92, 3
 pra vā indrāya bṛihate (4, 29, 5, 4, 16) 8, 89, 3
 pra vām andhāṇsi (4, 11) 7, 68, 2
 pra vām mahi (5, 21) 4, 56, 5
 pra virayā śucayo (5, 20) 7, 90, 1
 pra vo devāyāgnaye (2, 35, 40, 41) 3, 13, 1
 pra vo yajñeshu (5, 16) 7, 43, 1
 pra śukraitu (5, 5) 7, 34, 1
 pra sōtā jīro (5, 16) 7, 92, 2
 prāgnaye vācam (5, 21) 10, 187, 1

prātaryāvabhir (6, 10) 8, 38, 7
 pretām yajñasya (1, 29, 5, 17) 2, 41, 19
 predam brahmā (5, 8) 8, 37, 1
 preddho agne (1, 6) 7, 1, 3
 praitu brahmaṇas (1, 22, 30, 4, 29, 5, 4, 16) 1, 40, 3
 pro shv a-mai (4, 3) 10, 133, 1
 babhrur eko (5, 21) 8, 29, 1
 bahavaḥ suracakshaso (4, 10, 5, 6) 7, 66, 10
 bṛihad indrāya (4, 31, 5, 6, 18) 8, 89, 1
 bṛihad u gāyishē (5, 6) 7, 96, 1
 bṛihaspatir naḥ (6, 15) 10, 42, 11
 bṛihaspate ati yad (4, 11) 2, 23, 15
 brahmaṇa te (6, 22) 3, 35, 4
 brahmaṇ vīra (4, 3) 7, 29, 2
 brahmā ṇa indropa (5, 18) 7, 28, 1
 bhavā no agne sumanā (1, 15) 3, 18, 1
 madhvo vo nāma (5, 15) 7, 57, 1
 mano nv ā (3, 11) 10, 57, 3
 mayo dadhe (7, 7) 3, 1, 3
 maruto yasya (5, 21, 6, 10, 7, 9) 1, 86, 1
 marutvāṇ indra mīdḥvaḥ (5, 6) 8, 76, 7
 marutvāṇ indra vṛishabho (5, 4) 3, 47, 1
 mahas cit tvam (5, 18) 1, 169, 1
 mahāṇ indro nṛivad (5, 18) 6, 19, 1
 mahāntaṃ tvā mahīnām (8, 7) 10, 134, 1
 mahi dyāvāprithivī (5, 8) 4, 56, 1
 mahi dyauḥ (1, 16, 4, 10, 5, 19) 1, 22, 13
 mātali kavyair (3, 37) 10, 14, 5
 mā no asmin mahādhanē (7, 7) 8, 75, 12
 mā pra gāma (3, 11) 10, 57, 1
 mitraṃ vāyam (6, 10) 1, 23, 4
 mo shu tvā (5, 7) 7, 32, 1
 ya mā vṛyā jātāny (1, 9) 5, 82, 9
 ya ugra iva (1, 25) 6, 16, 39
 ya eka id dhavyas (6, 18, 19) 6, 22, 1
 yaḥ kakubho (6, 24) 8, 41, 4
 yac cid dhi tvam (7, 17) 1, 28, 5
 yac cid dhi satya (7, 16) 1, 29, 1
 yajñasya vo (4, 32) 10, 92, 1

yajña-yajña vo agnaye (3, 35) 6, 48, 1
 yajñena yajñam (1, 16) 1, 164, 50
 yajñena vardhata (4, 32) 2, 2, 1
 yat pañcajanayā (5, 6) 8, 63, 7
 yatra grāvā (7, 17) 1, 23, 1
 yat soma ā (6, 6) 7, 94, 10
 yad indra pritanāye (4, 3) 8, 12, 25
 yad indra yāvatā (5, 1) 7, 32, 18
 yad gāyatre (3, 12) 1, 164, 23
 yad dyāva indra (5, 1) 8, 70, 5
 yad vāvāna (3, 22) 4, 29, 31, 5, 1, 4, 7, 12, 16, 18, 20, 8, 2) 10, 74, 6
 yad vo yayam (7, 8) 10, 2, 4
 yam tvaṃ ratham (5, 12) 1, 129, 1
 yan na indro (6, 18, 19) 4, 22, 1
 yame tva (1, 29) 10, 13, 2
 yas tigmasṛiṅgo (6, 18, 19) 7, 19, 1
 yas te stanāḥ (1, 22) 1, 164, 49
 yā oshadhīḥ somarājñir (8, 27) 10, 97, 18
 yā ta utir avamā (4, 32) 6, 25, 1
 yā te dhāmāni divi (1, 9) 1, 91, 4
 yā te dhāmāni havishā (1, 13) 1, 91, 19
 yāvat taras (5, 18) 7, 91, 4
 yā vām satam (5, 16) 7, 91, 6
 yukshvā hi devahūtāmān (5, 1) 8, 75, 1
 yuje vām brahma (1, 29) 10, 13, 1
 yuñjate mana (4, 30) 5, 81, 1
 yudhmasya te (5, 5) 3, 46, 1
 yuvam etāni (2, 9) 1, 93, 5
 yuvām stomebhīr (5, 12) 1, 193, 3
 yuvānā pitarā (4, 19) 1, 20, 4
 yvā suvāsāḥ (2, 2) 3, 8, 4
 ye trīṃsati (5, 21) 8, 28, 1
 ye tvāhihatye (3, 20) 3, 47, 4
 ye devāso divy (5, 12) 1, 139, 11
 yebhyo mātā (3, 30) 10, 63, 3
 ye yajñena (5, 13) 10, 62, 1
 ye vāvaya (5, 16) 7, 92, 4
 yo agniṃ devavitaye (7, 6) 1, 12, 9
 yo jāta eva (5, 2) 2, 12, 1
 yo nah sanutyō (1, 19) 6, 5, 4
 yo yajñasya (3, 11) 10, 57, 2
 yo vyatīr (4, 4) 8, 69, 13
 rathena prithupājasā (5, 6) 4, 46, 5
 revatīr nah (5, 12) 1, 30, 13
 revān id (5, 12) 8, 2, 13

vanaspate vidvāṅgo (8, 10) 6, 47, 26
 vane na vā (6, 19) 10, 29, 1
 vapur nu tac (5, 8) 6, 66, 1
 vayah suparnā (3, 19) 10, 73, 11
 vāyav ā yāhi darsateme (4, 29) 1, 2, 1
 vāyav ā yāhi vitaye (5, 1) 5, 51, 5
 vāyo yāhi (5, 1) 8, 26, 23
 vāyo ye te (4, 31) 2, 41, 1
 vāyo satam (5, 4) 4, 48, 5
 vāyo sukro (5, 4) 4, 47, 1
 viśvānarasya (4, 31, 5, 8) 8, 68, 4
 viśvā rūpāni prati (1, 29) 5, 81, 2
 visve devāḥ śṛiṇutemaṃ (3, 31) 6, 52, 13
 viśvebhīḥ somyam (3, 4) 1, 14, 10
 viśvo devasya (4, 32, 5, 5, 19) 5, 50, 1
 viśnor nu kam (3, 33) 1, 154, 1
 vihi hotrā (5, 4) 4, 48, 1
 vritrasya tvā (3, 20) 8, 96, 7
 vṛishann indra (5, 12) 1, 139, 6
 vṛishne śardhāya (4, 32) 1, 64, 1
 vetthā hi vedho (7, 8) 6, 16, 3
 vaisvānarasya sumatau (5, 5) 1, 98, 1
 vaisvānarāya dhishapām (5, 2) 3, 2, 1
 vaisvānarāya prithupājase (4, 30) 3, 3, 1
 vy antariksham (6, 7, 23) 8, 14, 7
 śaṁsā mahām (5, 18) 3, 49, 1
 sam nah karaty (2, 34) 1, 43, 6
 sam no bhava (8, 20) 10, 37, 10
 śasvad indrah (7, 16) 1, 30, 16
 śasa itthā (8, 10) 10, 152, 1
 śasad vahnir (6, 18, 19) 3, 31, 1
 śukram te anyad (1, 19) 6, 58, 1
 śunaś cic śhepani (7, 17) 5, 2, 7
 śyeno na yonim (1, 22, 30) 9, 71, 6
 śrudhi havam vipipānasya (5, 4) 7, 22, 4
 śrudhi havam indra mā (5, 4) 2, 11, 1
 sa it kṣeti (8, 26) 4, 50, 8
 sa id rājā pratijanyāni (8, 26) 4, 50, 7
 sa im pāhi (6, 11) 6, 17, 2
 sam vatsa iva (1, 22) 9, 105, 2
 sam vām karmanā (6, 15) 6, 69, 1
 sam sidasva (1, 19) 1, 36, 9
 sakhe sakhāyam (1, 22) 4, 1, 3

sajur viṣvebhir (5, 1) 5, 51, 8
 sam ca tve jagmur (5, 21) 6, 34, 1
 samjānānā (1, 22) 1, 72, 5
 satrā madāsa (5, 8) 6, 36, 1
 sa tvaṃ no agne (7, 9) 4, 1, 3
 sadyaś cid yāh (4, 20) 10, 178, 3
 sadyo ha jāto (6, 18, 20) 3, 48, 1
 sa naḥ śarnuāṇi (2, 40, 41) 3,
 13, 4
 sam te payāṇsi (7, 33) 1, 91, 18
 sa pūrvayā nivida (2, 33) 1, 96, 2
 sa pūrvyo mahānām (5, 12) 8,
 63, 1
 sa pratnathā sahasā (5, 15) 1, 96, 1
 sam anyā (2, 20) 2, 35, 3
 samiddhasya śrayamāṇaḥ (2, 2)
 3, 8, 2
 samidhāgniṃ (1, 17) 8, 44, 1
 sam i vatsam (1, 22) 9, 104, 2
 sam u tye mahatir (1, 22) 8, 7, 22
 samudrād ūrmim (1, 22) 10, 123, 2
 samudrād ūrmir (5, 16) 4, 58, 1
 sa yantā (2, 40, 41) 3, 13, 3
 sa yo vṛishā vṛishnyebhīḥ (5, 12)
 1, 100, 1
 sarasvatim devayanto (5, 20) 10,
 17, 7
 sarasvaty abhi no (5, 20) 6, 61, 14
 sarve nandanti (1, 13) 10, 71, 10
 sādhyim akar (7, 9) 10, 53, 3
 sīda hotāḥ (1, 28) 3, 29, 8
 sūtāso madhumattamāḥ (6, 36)
 9, 101, 4

sutrāmāṇam prithivīm (1, 9) 10,
 63, 10
 surūpakṛitnum (3, 30) 1, 4, 1
 sushumā (5, 12) 1, 137, 1
 suvavasād (1, 22, 5, 27, 7, 3) 1,
 161, 40
 sūryo no divas (4, 9) 10, 158, 1
 sed agnir agnir (1, 10) 7, 1, 14
 sed agnir yo vapushyato (1, 10)
 7, 1, 15
 soma girbhish tva (1, 4) 1, 91, 11
 soma yās te (1, 4, 13) 1, 91, 9
 somo jigāti (1, 30) 3, 62, 13
 stīrnam barhi (5, 12) 1, 135, 1
 stushe jamon (5, 8) 6, 49, 1
 srakvo drapsasya (1, 20) 9, 73, 1
 svadasva havyā (2, 9) 3, 54, 22
 svar na vator (7, 6) 7, 10, 2
 svasti naḥ pathyāsu (1, 9, 10) 10,
 63, 15
 svastir id dhi (1, 9) 10, 63, 16
 svālishthayā (8, 8, 20) 9, 1, 1
 svādush kilāyam (3, 38) 6, 47, 1
 svādor itthā (5, 7) 1, 84, 10
 haṁsah śucishad (4, 20, 4, 40, 5)
 havir havishmo (1, 22) 9, 83, 5
 havish pāntam (5, 8) 10, 88, 1
 būkrinvati (1, 22) 1, 164, 27
 hnotā no (2, 20) 10, 30, 11
 hruanyekeso (7, 9) 1, 79, 1
 hruanyapāṇim (5, 19) 1, 22, 5
 hotā devo (1, 30) 3, 27, 7
 hotaram citraratham (1, 17) 10, 1, 5

b) Aus anderen Quellen.

agnir mukham prathamam devatā-
 nām samgatānam uttamo vi-
 shṇur āsit | yajamānāya pa-
 grihya devān dikshavedam ha-
 vir ā gachataṃ naḥ || agniś ca
 vishno tapa uttamam mahā
 dikshāpālāya vanataṃ hi śakra
 viśvair devair yajñiyāḥ samvi-
 danan dikshām asmai yajamā-
 nāya dhattam || 1, 4. Āsv. 4, 2, 3
 abhi tyam devam savitaram (1, 19,
 5, 13) Āsv. 4, 6, 3. Ts. 1, 2,
 6, 1. Vs. 4, 25. Sv. 1, 461,
 Av. 7, 14, 1
 adityā ha jātār (6, 35) Av. 20,
 135, 6. Āsv. 8, 3, 25

ā yasmin sapta vāsavā (1, 22) Āsv.
 4, 7, 4. Ts. 1, 6, 12, 2. Ya.
 1, 8, 7
 ā yāhi tapasā janeshv agne pā-
 vako arcishā | upemām sushṭu-
 tim mama || ā no yāhi tapasā
 janeshv agnir pāvaka didyat |
 havyā deveshu no dadhat ||
 (7, 8) Āsv. 3, 12, 27
 imā upaḥ śivarāmā 8, 7, 13
 yam pitre āshrey (1, 19) Āsv.
 4, 6, 3. Av. 4, 1, 2
 ila gāvah pra (8, 11) Av. 2,
 127, 12
 ud asthād (5, 27, 7, 3) Āsv. 3,
 11, 2. Tb. 1, 4, 3, 1

- upa drava payasā (1, 22) Āsv. 4, 7, 4. Av. 7, 73, 6
 upasrijaṇ dharuṇam (5, 22) Āsv. 8, 13, 2
 rītāvānam vaisvānaram (5, 19) Āsv. 8, 10, 3. Sv. 2, 1058. Ts. 1, 5, 11. 1. Vs. 26, 6. Av. 6, 36, 1
 etā asvā (6, 33) Āsv. 8, 3, 13. Av. 20, 129, 1
 esha brahmā (4, 3) Āsv. 6, 2, 6. Sv. 1, 438. Tb. 2, 4, 3, 10
 tapto vām gharmo (1, 22) Āsv. 4, 7, 4. Av. 7, 73, 5
 tvam agne vratabhric (7, 8) Āsv. 2, 12, 14. Tb. 2, 4, 1, 11
 damūnā devah (3, 29) Āsv. 6, 18, 2. Av. 7, 14, 4
 dosho āgād (5, 13, 21) Āsv. 8, 1, 18. Sv. 1, 177. Av. 6, 1, 1
 nānā hi vām (8, 6) Āsv. 3, 9, 4. Tb. 1, 4, 2, 2
 pra dhārā yantu madhuna 8. 10
 brahma pajñānam (1, 19) Āsv. 4, 6, 3. Sv. 1, 321 etc.
 bhadraḥ abhi (1, 13) Āsv. 4, 4, 2. Ts. 1, 2, 3, 3. Av. 7, 8
 mahān mahi astabhāyad (1, 19) Āsv. 4, 6, 3. Ts. 2, 3, 14, 6
 mahim ū shu (1, 9) Ts. 1, 5, 11, 5. Vs. 21, 5. Av. 7, 6, 2
 yad atra śiṣṭam (7, 33, 8, 20) Tb. 1, 4, 2, 3
 yad adya dugdham (5, 27, 7, 3) Āsv. 3, 11, 7. Tb. 1, 4, 3, 3
 yad ūsriyāv ābutam (1, 22) Āsv. 4, 7, 4. Av. 7, 73, 4
 yayor ojasā (7, 5) Āsv. 5, 20, 6. Tb. 2, 8, 4, 5. Av. 7, 25, 1
 yasmād bhishā (5, 27, 7, 3) Āsv. 3, 11, 1. Tb. 3, 7, 8, 1
 yābhir indram abhyashīcat 8, 7
 yo devānām iha (2, 22) Āsv. 5, 2, 8
 vi yat pavitraṇ dhishanā atavata gharman śocantah pravapeshu bibhrataḥ samudre antar āyavo vicakṣhaṇam trir ahno nāma sūryasya manvata || 1, 20 Āsv. 4, 6, 3
 viśvasya devī (4, 10) Āsv. 6, 5, 18
 viśva āsā (1, 22) Āsv. 4, 7, 4. Vs. 33, 10, Ta. 4, 9, 2
 vaisvānaro ajñanad agnir no navyasīm matim kshmayā vridhāna ojasā || (5, 17, 7, 9) Āsv. 2, 15, 2
 vaisvānaro na ūtaya (5, 21) Āsv. 8, 11, 4. Ts. 1, 5, 11, 1. Vs. 18, 72. Av. 6, 35, 1
 vratāni bibhrad (7, 8) Āsv. 3, 12, 14. Tb. 2, 4, 1, 11
 sam na edhi (7, 33). Vgl. Rv. 8, 48, 4
 śivena mā cakshushā (8, 6). Ts. 5, 6, 1, 2. Av. 1, 33, 4
 samiddho agnir asvinā (1, 22) Āsv. 4, 7, 4. Tb. 2, 6, 12. Vs. 20, 55. Av. 7, 73, 2
 samiddho agnir vṛishanā (1, 22) Āsv. 4, 7, 4. Av. 7, 73, 1
 sāvir hi deva (1, 30) Āsv. 4, 10, 1. Tb. 2, 7, 15, 1. Av. 7, 14, 3
 svābhakṛtāḥ sucir (1, 22) Āsv. 4, 7, 4. Av. 7, 73, 3

c) yajus, nivid, praisha u. g. w.

- aṁsur aṁsush te (1, 28) Āsv. 4, 5, 6. Ts. 1, 2, 11, 1. Vs. 5, 7
 agniḥ sushamit 2, 34. dritte nivid
 agnir deveddhaḥ 2, 34. erste nivid
 agnir mauviddhaḥ 2, 34. zweite nivid
 agnir tva gāyatriyā 8, 6
 agne tva 1, 22
 ajaid agnir (2, 5) Āsv. 3, 2, 10. Tb. 3, 6, 5
 atūrto hotā 2, 34, achte nivid
 adhvaryo indrāya 2, 20, ngada
 adhvaryo śoṁsāvom 3, 12
 adhvaryo śoṁsāvom 3, 12
 anv enam mātā 2, 6. Vs. 6, 9
 ā tishṭhasvaitam te diṣam 8, 10
 ā devo devān vakṣat 2, 34, zehnte nivid
 imam devā abhyutkrosata 8, 12
 ishām urjam anvārabhe 5, 24
 iha rancha ramadhwam (5, 22) Vs. 8, 51
 uktham vāci 3, 12

upahutā vāk 2, 27
 esha vasuḥ 2, 27. Ts. 3, 2, 10, 2
 eshtā rāya (1, 26) Āśv. 4, 5, 7.
 Tb. 1, 2, 11, 1. Vs. 5, 7
 ojaḥ saha ojaḥ 3, 8
 kliptir asi diśām 8, 19
 kṣhatram prapadye 7, 22
 tūrnir havyavāt 2, 39, neunte
 nivid
 divaṃ tritīyaṃ devān 7, 5
 devasya tvā savituh 8, 7, 13
 daivyaḥ samitāra (2, 6) Āśv. 3,
 3, 1. Tb. 3, 6, 6
 narāsaṃsapitasya 7, 34
 nāgner devatāyā emi 7, 24
 nendrad devatāyā emi 7, 23
 pitā mātariṣvā (2, 38) Āśv. 5, 9, 1.
 Ts. 5, 6, 8, 6
 punar na indro 7, 21
 punar no agnir 7, 21
 prajāpater vibhān 7, 26. Ts. 1, 6, 5, 1
 prañir yajñānām 2, 34, sechste
 nivid.
 pratitishthāmi dyāvāprithivyoh
 8, 9
 prācyāp tvā diśi 8, 19
 prānaṃ yacha 2, 21
 predamī brahma 3, 11
 bṛīhac ca te ratham̐taram̐ 8, 17

brahma prapadye 7, 22
 bhūr agnir jyotir 2, 31. 32. 37,
 tushāṃsaṃsa
 mukham asi 2, 22
 yakshad agnir devo devān 2, 34,
 elfte nivid.
 yad ihonam akarma 5, 24
 yam̐ ca rātrim̐ 8, 15
 rathir adhvarāṇam̐ 2, 34, siebente
 nivid
 varam̐ dadāmi 8, 9
 vashaṭkāra mā mām̐ 3, 8
 vasavas tvā gāyatraya 8, 12
 vāg ojaḥ 3, 8
 vācaspatē vidhe 5, 25. Ta. 3, 1, 1
 saṃsām̐odaivom̐ 3, 12
 soṃsāvom̐ 3, 12
 samid asi sam̐ 8, 9
 so adhvarā karati jātavedāḥ, 2, 34,
 zwölfte nivid
 somasyāgne vihi 3, 5
 harivāñ indro dhānā 2, 24, yājyā
 havir agne vihi 2, 24, yājyā
 hntam̐ havir madhu (1, 22) Āśv.
 4, 7, 4
 hotā devavṛitah̐ 2, 34, vierte nivid
 hotā manuvṛitah̐ 2, 34, fünfte
 nivid
 hotā yakshad 6, 14, praisha.

d) gāthā.

anenasam enaśā 5, 30
 āsandivati dhānyādam̐ 8, 21
 na mā martyaḥ 8, 21
 prātuh- pratar anritaṃ 5, 31
 bṛīhadratham̐tarābhyām̐ 5, 30
 marutaḥ pariveshṭāro 8, 21

yam̐ uv imam̐ 7, 13, 2
 yajet sautrāmaṇyām̐ 7, 9
 yad asya pūrvam̐ 3, 43
 yathā ha vā sthūrīṇaikaena 5, 30
 yābhur gobhur udamaṃyam̐ 8, 22
 huraṇyena parivṛitān̐ 8, 23

3. Namenverzeichniss.

a) Dichter von vedischen Hymnen.

Die Angaben über diese stimmen mit der Anukramanikā überein. Dieses Verhältniss ist dergestalt aufzufassen, dass die in den einzelnen Brāhmaṇa zerstreuten Nachrichten von den Verfassern dieser Liste zusammengestellt wurden.

- Apratiratha als Verfasser von X, 103 (8, 10).
 Arbuda Kādraveya sarparishir mantrakṛit X, 94 (6, 1).
 Kakshivat I, 120 (1, 21).
 Kavasba Ailusha X, 30 (2, 19).
 Gaya Plāta X, 63 (5, 2).
 Gṛtsamada II, 12 (5, 2).
 Gaurivṛti Śaktya X, 73 (3, 19, 8, 2).
 Nabhāka VIII, 40. 41 (6, 24).
 Nabhānedishṭha Mānava X, 61. 62 (5, 14, 6, 27).
 Nodhas I, 61 (6, 18).
 Parucchepa I, 128. 129. 130. 133. 135. 137. 139 (5, 12, 13).
 Prajavat Prājāpatya X, 183 (1, 21).
 Baru X, 96 (6, 25).
 Bṛihaddiva X, 120 (4, 14).
 Bharadvāja III, 49. VI, 16. 18. 22 (6, 18, 8, 3).
 Vasishṭha VII, 19. 23 (6, 18).
 Vāmadeva IV, 19. 20. 22. 23 (6, 18).
 Vimada X, 21 (5, 4).
 Viṣvāmītra III, 30. 31. 34. 36. 38. 48 (6, 18).
 Śāryāta Mānava X, 92 (4, 32).
 Sarparājūt X 189 (5, 23).
 Sukirti Kakshivata X. 131 (5, 15).
 Hiranyastupa Āngirasa I, 32 (3, 24).

b) Namen von Weisen, Königen u. s. w.

Agni 6, 34 (einer der Angiras)	tamṛiga aus dem von ihnen
7, 34	angemassten Amte 7, 27
Ajigarta Sauyavasi ṛishi, mit sei-	Āmbāshṭhya, von Parvata und
nen drei Söhnen Śunahpucha,	Nārada zum König gesalbt
Śunahṣepa, Śunolāngula 7, 15	8, 21
Atyarāti Jānāptapi (arāja) 8, 23	Udamaya Ātreya, purohita von
Anga Vairocana, ein König, der	Anga Vairocana 8, 22
von Udamaya Ātreya gesalbt	Uddālaka Āruṇi 8, 7
wurde 8, 22	Upāvi Jānasruteya 1, 25
Abhyagni Aitaṣayana, ein Sohn	Rishabha, ein Sohn von Viṣvā-
von Aitaṣa 6, 33	mītra 7, 17
Amitratapana Nushminah Śaibya	Aikādasāksha Mānutantavya, ein
tödtet Atyarāti 8, 23	König 5, 30
Avatsāra 2, 24	Aitaṣa 6, 33
Ashtaka, ein Sohn von Viṣvāmītra	Kāsyapa salbt Viṣvakarman Bhau-
7, 17	vana 8, 21
Asita-Brigāh, eine Priesterfamilie	Kāpileya-babhravāh, zwei Fami-
aus dem Geschlechte von Ka-	lien, stammen von Śunahṣepa
syapa, vertrieben bei einem	ab 7, 17
Opfer des Janamejaya die Bhū-	kumāri gandharvagrīhītā 5, 29

- Kuśikāh, die Söhne von Viśvā-
 mitra 7, 18
 Kratuvid Jānaki 7, 34
 Gāthinaḥ und Gāthinaḥ, die Söhne
 von Viśvāmitra 7, 18
 Girija Bābhavya 7, 1
 Gauḷa 6, 30
 Cyavana Bhārgava salbt Śāryāta
 Mānava 8, 21
 Janamejaya Pārikṣita 4, 27. 7,
 27. 34. 8, 11, 21
 Jahnu, der Stammvater von Aji-
 garta 7, 18
 Tura Kāvashya 4, 27. 7, 34. 8, 21
 (salbt Janamejaya)
 Dīrghatamas Māmateya salbt Bha-
 rata 8, 22
 Durmukha Pāñcāla, ein König.
 8, 23
 Devabhāga Śrautarishi 7, 1
 Devarāta Vaiśvāmītra, Adoptiv-
 name von Śunaḥsepa 7, 17
 Nagarin Jānasruteya 5, 30
 Nagnajit Gāndhāra 7, 34
 Nārada 7, 13. 34. 8, 21
 Parvata 7, 13. 34. 8, 21
 Priyavrata Somāpa 7, 34
 Priyamedhah, die Abkommlinge
 des Priyamedha 8, 22
 Balhru Daivāyidha 7, 34
 Bulila Āsvatara Āvi 6, 30
 Br̥haduktha rishi 8, 23
 Lāñçalāyana Brahman Maudgalya
 5, 8
 Bharata Dauḥshanti 8, 22
 Bhīma Vaidarbha 7, 34
 Bhūtavrah, eine Priesterfamilie
 7, 27
 Bhrigu Vāruṇi 2, 20. 3. 34
 Madhuchandas, ein Sohn von Vi-
 svāmītra 7, 17
 Maruṭa Āvikṣhita Kāmapri, von
 Samvarta Āngirasa gesalbt 8, 21
 Maitreya Kaushārava 8, 28
 Yudhāmsraushti Auḡrasainya, von
 Parvata und Nārada gesalbt 8, 21
 Rāma Mārgaveya 7, 27.
 Renu, ein Sohn von Viśvāmītra
 7, 17
 Rohita, ein Sohn von Hārīṣca-
 ndra 7, 14
 Vasishṭha, salbt Sudās Paijavana
 8, 21.
 Vasishṭha Satyahavya 8, 23
 Viśvakarman Bhauvana, gesalbt
 von Kaśyapa 8, 21
 Viśvamtara Saushadmana, ein
 König 7, 27
 Viśvarūpa Tvāshṭra, von Indra
 getödtet 7, 28
 Vṛddhadyumna Ābhīpratāriṇa,
 ein König 3, 48
 Vṛṣhaśuśhna Vātāvata Jātuka-
 rnya 5, 29
 Śatānika Sātrājita, von Soma-
 sushman Vājaratnāyana gesalbt
 8, 21
 Śāryāta Mānava, von Cyavana
 Bhārgava gesalbt 8, 21
 Śucivṛkṣha Gaupalāyana 3, 48
 Śunaḥpucha, Śunaḥsepa, Śunolā-
 ngula, Söhne von Ajigarta 7, 15
 Śyāparnah, eine Priesterfamilie
 7, 27
 Samvarta Āngirasa salbt Maruṭa
 Āvikṣhita 8, 21
 Satyakāma Jābala 8, 7
 Sanasruta Arimḍama 7, 34
 Sarpir Vātsi 6, 24
 Sahadeva Sārṅjaya 7, 34
 Sūtvān Kairiṣi Bhārgāyana, ein
 König 8, 23
 Sudās Paijavana, gesalbt von
 Vasishṭha 7, 34. 8, 21
 Somaka Sāhadavya 7, 34
 Somasushman Vājaratnāyana,
 salbt Śatānika Sātrājita 8, 21
 Saujāta Arālhi 7, 22
 Saubala 6, 24
 Hārīscandra Vaidhasa Aikṣhvāka,
 König 7, 13
 Hiranyadat Baida 3, 6

c) Namen von Völkern, Ländern, Flüssen u. s. w.

- Andhra, ein Volk 7, 18
 Arbudodasarpāni 6, 1
 Avacatnuka 5, 22
 Uttarakuru 8, 14
 Uttaramadra 8, 14
 Uśinara, ein Volk 8, 14

Aurva 6, 33	Mashnāra, Ortsname 8, 23
Kurukshetra 7, 30	Mūṭiba, ein Volk 7, 18
Kurupañcalāḥ 8, 14	Yamunā 8, 23
Gaṅgā 8, 23	Yasa, ein Volk 8, 14
Parisāraka, ein Ort an der Sarasvatī 2, 19	Veitraghna. nach dem Scholiasten der Name eines Ortes 8, 23
Pundra, ein Volk 7, 18	Śabara ein Volk 7, 18
Pulinda, ein Volk 3, 18	Sarasvatī 2, 19 ¹⁾

d) Einzelnes.

Chandogāḥ 5, 2	śruti, im Sinne von heiliger Schrift 7, 9
----------------	---

4. Anmerkungen.

a) Handschriften.

Für den Text sind folgende Handschriften verglichen worden:

- a) Berlin Chambers 45. Samvat 1830.
  - b) — — 62. Jünger als die vorhergehende.
  - c) — — 77. 78. Samvat 1840.
  - d) India Office Library 1977. Śaka 1736.
  - e) — — — 697. Samvat 1852—54.
  - f) Eine Handschrift, die Dr. Hoernle in Calcutta mir zu leihen die Güte hatte. Samvat 1820—36.
  - g) Eine Handschrift im Besitz des Indian Government in Bombay, mit dem Commentar zusammen gebunden, von Śaka 1747.
  - h) Eine Handschrift der Pariser Bibliothek, D. 197. 198, von mehreren Schreibern zu verschiedenen Zeiten gefertigt.
  - i) Eine Abschrift von einer Telugu-Handschrift in der Tanjore Palace Library, welche Dr. Burnell für mich in Nāgarī-Schrift umschreiben liess. Ich benutze diese Gelegenheit für diesen Freundschaftsdienst ihm meinen Dank auszusprechen.
  - k) Die Editio princeps von Martin Haug. Bombay 1863.
- Zu erwähnen ist, dass die Handschriften des Commentars den Text entweder theilweise (Anfang und Ende der einzelnen Paragraphen) oder in einzelnen Adhyāya vollständig wiedergeben.

1) sarvacearu in 6, 1 wird von dem Scholiasten als ein Ortsname, in PW. als der Name eines Mannes erklärt. Ich ergänze yajñe.

Für den Commentar von Sāyana standen mir folgende Handschriften zu Gebote:

- a) India Office 2991. Śaka 1771.
- b) — — 1836. 1836a auf Europäischem Papier zu Anfang dieses Jahrhunderts geschrieben.
- c) India Office 1353. Der achte Adhyāya. Śaka 1583.
- d) Die oben unter g genannte Handschrift der indischen Regierung zu Bombay. Wasserzeichen von 1823.
- e) Eine mir von Professor Max Müller geliehene Handschrift (Aa), der Schrift nach aus dem Ende des siebzehnten Jahrhunderts, ist bis jetzt das beste Exemplar der zweiten Klasse.
- f) Eine ganz moderne Handschrift in Teluguschrift, ebenfalls Müller angehörig, den Text und Commentar enthaltend, ist von mir nur bei schwierigen Stellen herbeigezogen worden.
- g) Ein Fragment des ersten Buches, welches von Anfang bis 1, 16, 40 reicht, eine ganz vorzügliche Handschrift, im Besitz von M. Müller. Diese mir von Müller aus freien Stücken angebotenen Handschriften sind mir von vielem Nutzen gewesen, und es gereicht mir zu besonderer Freude ihm für das Darlehn meinen Dank zu sagen.
- h) Eine Abschrift der beiden ersten Adhyāya aus der oben mit i bezeichneten Handschrift, von Burnell nur freundlichst zugesendet.

Die Handschriften des Commentars zerfallen in zwei Klassen. Die erste ursprüngliche ist durch c. und g. vertreten. Die zweite enthält manche Lücken, Auslassungen und Verderbnisse, und dieser gehören alle übrigen von mir geschenen Handschriften an. Zu dieser zählen auch die beiden Handschriften von Haag, die sich gegenwärtig in der Staatsbibliothek in München befinden. Zwei Stellen mögen zur Probe von der Beschaffenheit der beiden Klassen dienen. Der Commentar zu 1, 16, 40 ist nach g. mitgetheilt. In den anderen Handschriften lautet er:

athavā smṛtiṣu abrahmaṇatvena pratipādito yo sti so yam abrahmaṇoktāḥ | tad yathā | abrahmaṇas tu śat proktā iti śātātapo bravīt | ādyaṣ tu rājabhṛityaḥ syād dvitīyaḥ krayavikrayā | tṛtīyo bahuyājyaśyaḥ caturtho śrautayājakaḥ | pañcamo grāmayājī ca śaśtho brahmabandhuḥ smṛitāḥ |

Der Commentar zu 1, 10, 2 lautet in der B-Klasse wie folgt: tāsū purvoktāṣv ṛikṣhu padam pādāḥ tasmin pāde proktā Maruto devānāṃ vaiśvā antarikṣhe nivasanti enaṃ yajamānaṃ nī vā roddhoḥ svargagamaṇaṃ niroddhoḃ vā vi vā matlutoḥ viśeṣeṇa mathitum āloḍayitum vināṣayitum vā te Marutaḥ īṣvaraḥ samarthāḥ. In g. hingegen heisst es nach nivasanti: yo yajamānas tobhyo yady anivedya svargaṃ lokam gachati enaṃ yajamānaṃ etc

Von Lesarten im Texte ist schlechterdings nicht die Rede. Abgesehen von unbedeutenden orthographischen Eigenheiten sind die Fehler des überlieferten Textes allen Handschriften gemeinsam und werden vom Commentar bestätigt. Hierzu tritt der Umstand, dass alte Handschriften des Textes fehlen, und die vorhandenen nach dem gestaltet zu sein scheinen, welcher Sāyana vorlag. In der Ausreutung dieser Fehler bin ich vielleicht etwas zu furchtsam verfahren, aber mit wenigen Ausnahmen schien es mir rathsamer, diese in den Anmerkungen hervorzuheben. Vielleicht gelingt es künftigen Forschern in Indien, die mit eben so vieler Ausdauer wie Bühler arbeiten, den älteren Commentar von Govindasvāmin zu entdecken.

In der Abtheilung der Kapitel in Paragraphen bin ich Sāyana durchgängig gefolgt und habe nur selten Veranlassung gefunden, von ihm abzuweichen. Im Grossen und Ganzen ist er in diesem Commentare ein zuverlässiger Führer und zeigt eine eingehende Kenntniss des Rituals. Selbst in der Erklärung der eingestreuten vedischen Verse verfährt er mit mehr Einsicht als im Rīgveda. Von Schriften citirt er namentlich Āśvalāyana, Āpastamba, Bandhāyana, die Taittirīyasaṃhitā und das Taittirīyabrāhmaṇa. Am Schlusse vieler Kapitel in den zwei ersten Pañcikā gibt er Anszüge aus dem Jaiminiyamālāvistara, die für unseren Zweck von keinem besonderen Werthe sind.

b) Grammatisches.

Verlängerung von Vokalen: *atī tu tam arjātai* (ist an der gehörigen Stelle um einen Nachdruck zu bezeichnen) 3. 42. *vy ā mūñcante* 6, 23. *nī viva nardet* 6, 32. Im Inlaut: *uttaravedinābhi* 1, 28, 23. 29. 33. *samāvajjānibhyām* 3, 27 (neben *samāvajjānibhiḥ*). *pratyavarūhya* 8, 9. *pariśesha* 7, 5.

Vor *ṛi* wird ein *ā* gekürzt: *prathama ṛik* 3, 35. *pita ṛibhun* 6, 12. *yatha ṛishabham* 6, 18. *yatharishi* 2, 4. Kurzes *a* mit *ṛi* wird der Regel nach in *ar* zusammengezogen, so *pañcartavaḥ* 1, 1. *nartuyājanām* 2, 29. *narehet* 5, 23. Daneben findet sich *asya ṛicam* 3, 7. *nāma ṛik* 3, 23. *eva ṛicā* 4, 7. *ca ṛishayaḥ* 1. 27 2, 13. *Ṣrautaṛishir* 7, 1. *sarpaṛishuḥ* 6, 1. In einer *gāthā* (7, 17) *bharatarishabha*, obgleich *bharatarshabha* zu sprechen ist.

au vor einem folgenden Vokal wird gewöhnlich in *āv* aufgelöst. Ausnahmen davon sind: *Aṣvinā udajayatām* 4, 8. 9. *Aṣvinā ucatuḥ* 7, 16. *dvā ubhayoḥ* 8. 5. Vergleicht man damit im *Āitareyāranyaka* *aṣṭāv-aṣṭā ndyante* 1, 3, 5. *aindrāgnā uru* 1, 5, 1. *karnā upaṣṛipuyāt* 3, 2, 4. *tā unātīrīktau* 1, 4, 2. *ṇākārashakārā upāṭtau* 3, 2, 6, so ergibt sich daraus die Regel, dass vor einem folgenden *u* das *v*

fortgelassen wird. Diese Regel findet sich in allen anderen Brähmaṇa durchgängig beobachtet.

k für t in der Verbindung ts findet sich in ayāksam 1, 28 (vielleicht mit einem Wortspiele: die ich früher bei den Gandharven keine Rede war), sam v enkṣlva 8, 9.

Befremdlich ist das linguale u in brahmaivāsmā etat purogavam akar | na vai 1, 13. 30 und in mahānagm 1, 27.

s bleibt vor k in yaśas kīrti 7, 23. 24.

r steht für l in uruka 2, 7. roman 2, 9. bahura 2, 18. śithira 3, 31.

Das Geschlecht ist nicht beachtet in: iṣvaro hotāraṃ yaśo 'rtoḥ (für iṣvaram), tad dha tat parān (für parāk) 3, 46 (dreimal), yad vichandāḥ 5, 4, etad bhrātrivyaḥ sāma 4, 2.

Die Zahl ist nicht berücksichtigt in iṣvaro (für iṣvarā) hāsyā vitte devā arantoḥ 3, 48.

apo steht für apah in ātapavarshyā āpo 'bhyāniya 8, 17. taṇvaḥ für tanuḥ 1, 24. stomebhūḥ für stomaiḥ 4, 15.

Feminina auf ā, i, ī, u, ū haben im Gen Abl. sg. ai, wie in allen anderen Samhitā und Brähmaṇa mit Ausnahme des Rigveda. So apu-tāyai vāco vaditārāḥ 7, 27. abhūbhūtyai rūpam 8, 2. gāyātryai ca jagatyai ca 4, 27. iṣvai samṣṭiyai 1, 27. Daneben findet sich aśyāḥ 1, 23. pratishthāyāḥ 3, 14. gāyātryāḥ, jagatyāḥ 6, 32. Nirṇityāḥ 4, 10. pathyāyāḥ svastēḥ 1, 9. vedēḥ 6, 3. 7. 27 u. s. w.

Im Locativ der Feminina auf i haben wir āhutyām, kīrtiyām, yonyām und daneben iṣṭau. bhūmyām 8, 8. bhūmau 8, 9. Im Dativ sind mir nur die Formen auf ai begegnet.

Der Locativ von Stamm-en auf an hat meistens keine Endung, namentlich wenn ein Adjectiv mit ihnen verbunden ist. samāne 'han 3, 47. caturviṃśe 'han 6, 23. ātman, śrīshan, parama vyoman, samant Aber auch dvitīye 'han 4, 31. 32. tṛtīye 'han 5, 2.

Contrahirte Instrumentale sind jagatkāmyā 6, 15. mitrakṛityā 3, 4.

Ein Superlativ mit doppelter Endung ist balishṭhatama 3, 44 (balishṭha 2, 36. 7. 16). analog dem śreshṭhatama in Ts. Th.

Bei den Zahlwörtern finden sich folgende Unregelmässigkeiten: trayāstrīṃśatyā 6, 32. śatīrīṃśatam ekapadāḥ 7, 1. In einem ungehörigen Casus stehen catuṣṣha-ḥṣṭiṃ kavacina asuḥ 3, 48. parṇaśarāḥ shasṭis tīṇi ca śatāny āhṛitya 7, 2.

Eigenthümliche Formen beim Pronomen sind: kuḥ svit so 'smā-kāsti virah in der Prosa 7, 27. Der gute alte Nominativ yuvam steht 2, 22, während anderweitig nur āvām gebraucht wird. so für sa steht in der gāthā 5, 30 des Metrums willen. enat findet sich 7, 22 zweimal als Nominativ gebraucht. tad enat pritam kshatrad

gopāyati. Ebenso steht in Kaushitakibr. 22, 1 tasmād enau prathamau śasyete.

Beim Verbum bemerke ich zunächst den häufigen Mangel des Augments, den ich ausserdem, aber in seltneren Fällen, nur im Kaushitakibrahmana bemerkt habe. tān ikshataiva 3, 21. nyubjan 7, 30. kalpayishan 3, 30. uccakrāmat 7, 1⁴. prajāpāyan 2, 38. anvavayuh 6, 14. pratyuttabhnuvau 4, 18. samsthāpāyan 2, 31. visrañcata 3, 27. viharanta 2, 36. An unrechter Stelle steht das Augment in udaprapatāt 3, 33, wo indessen wahrscheinlich udapatāt zu lesen ist.

Das Bestreben, die Verben der zweiten Hauptklasse in die normale erste Conjugation hinüberzuziehen, zeigt sich in abhiprāpet, abhyapānet 2, 21, pratirundhet 6, 34. abhyahanāt 4, 2. niṇvave 7, 17. niṇvavate 1, 26². niṇvavante findet sich auch in Āṣvalāyana 4, 5, 7. 8, 13, 27.

Nachahmungen von vedischen Formen sind duhe (für dugdhe) 6, 3. iṣe (für iṣṭe) 7, 16. ṣere (für ṣerate) 5, 28. 7, 15. smasi, vidmasi, śṛipotana. sthana, baddhvāya in Gāthās.

Das gebührende n fehlt in den Participien vadatyah 6, 27. 32. śocatyah 3, 36. sishāsatyah 4, 17.

Der Potential lautet auf i statt e, wie vielfach in anderen Brāhmaṇa, in kāmayīta 3, 45 (kāmayeta 3, 33). āhvayīta 4, 7 (āhvayeta 2, 33). vyāhvayīta 3, 19. 6, 21.

Als Rindevokal bei der Wurzel grah findet sich ai statt i in paṭyagrahaisham 6, 24. pratyajagrabbhaisham 6, 35. Diese Wurzel hat mehrfach ihr altes bh bewahrt. So in gribhīta 2, 1. samagribhāt 3, 26. nigrabhūti 2, 7.

Beachtenswerth ist die Form taṣṭi (2, 4) von taksh nach der zweiten Conjugation, von der Spuren auch im Rigveda erhalten sind. Sie lehrt, dass in Rv. X, 180, 1 vi śatruṇ tālhi mit tad nichts gemein hat.

Das Perfectum von dhri lautet, ebenso wie in Ts. Tb. Aitareyār. Tāṇḍya, immer dādharma, von bhi findet sich 5, 25 bibhāya.

Das periphrastische Perfect wird stets mit kri zusammengesetzt, nur 7, 17 steht āmantrayām āsa.

Der Coniunctiv ist nicht selten: tiṣṭhāsi 2, 2. carāti 7, 15 (an unrechter Stelle des Metrums wegen). kṛiṇavatha 2, 7. prajānātha 1, 7. juhavātha 5, 32. asat 2, 8. atukrāmāt 1, 24. vidhyāt 6, 33. alu-lobhayishāt 1, 24. pratitiṣṭhāt 4, 25. apaharāt 5, 30. gachān 2, 12. nirhaṇan 8, 6. śayāsai 2, 2. arjātai 3, 42. saṃgachātai 1, 24. saṃti-

1) Jedoch ist hier wahrscheinlich uccakrāma zu lesen.

2) Dieses hätte ich in niṇvavate verändern sollen.

shthātai 8, 9. haratai (?) 5, 34. asyāthāḥ 6, 30. Für das in 3, 42 mehrfach wiederholte arjasi war arjāsi oder arjasva zu erwarten.

Beachtenswerthe Desiderativa sind jṛyūshita von jiv 7, 29. didāsitha, Perfectum von dā. 8, 21. līpsitavyam von labh 2, 3. kalpayishan 3, 30, wo wegen des unmittelbar vorhergehenden vāci ursprünglich vielleicht eikalpayishan stand.

Von besonderen Infinitivformen sind folgende zu bemerken: āsade 'ciklīpat 1, 29. purā nābhya āpiśasāḥ 2, 6.

In Verbindung mit īṣvara. ā, purā stehen Infinitive auf toḥ. So abhyupaitoḥ 7, 29. aitoḥ, paraitoḥ 8, 7. pratyetōḥ 6, 30. anṛinākarōḥ 1, 14. arantōḥ 3, 48. glāvo janitōḥ 1, 25. vāco rakshobhāsho janitōḥ 2, 7. ni vā roddhor vi vā mathitōḥ 1, 10. avarshōḥ 3, 18. pratyavahartōḥ 7, 33. hnisitōḥ 1, 30. ā śarīrāṇām ābartōḥ 7, 2. purā vācaḥ pravadiḥ 2, 15.

Der Infinitiv auf tavai findet sich zweimal: tam praharati vādham yo 'sya śrītyas tasmai startavai 2, 1. tenedam sarvam etāvai kṛitam 5, 15.

Das Absolutiv auf ani ist eigenthümlich verwendet 7, 9: ya āhitāgnir jīve mṛitasabdanī śrutvā (für śṛiṇuyāt). Ein anderer grammatischer Schmutz steht 2, 7: te 'bhītaḥ paicaranta ait (für āyan) paṣum.

Das Adverb paścā findet sich nur vor Vokalen: paścāstam 1, 7. paścāchāvākaḥ 2, 36. paścēva 2, 36. 3, 2. paścāṅgirasāḥ 4, 17.

ā ist einmal mit dem Accusativ verbunden: ā daśamam ahar ā dvāv atirātrau 4, 24. āntam 3, 45 muss als ein Compositum aufgefasst werden.

iva steht hin und wieder in der Bedeutung von eva. So: priśthāta ivāgnīdham kṛitvā 1, 30. yadi ha vā api bahava iva yajante 2, 2. so 'je jyoktamām ivāramata 2, 8.

Das prohibitive mā wird immer mit dem Aorist verbunden. Ausgenommen sind mā bibhita 2, 16 mā yātayan 7, 13.

hanta kommt im Ganzen einmal vor und zwar überall beim Imperativ. Wenn das letztemal 7, 16: hantāham upadhāvāmi steht, so liegt es nahe upadhāvāmi zu schreiben, und so liest in der That die andere Recension.

Zu Ende eines Tatpuruṣa findet sich 1, 15 das richtige manushyarāja, befremdlich ist manushyarājñam 8, 26.

Eigenthümliche Constructionen sind: asvaḥ śveto rūpaṃ kṛitvā 6, 35 ¹⁾. Indro vā etābhir mahān ātmānaṃ niramimita 5, 7. paṣur vai nīyamānāḥ sa mṛityum prāpaṣyat 2, 6

1) Vgl. Ts. 6, 1, 3, 1 kṛishno rūpaṃ kṛitvā. Tb. 1, 1, 3, 3 ākhu rūpaṃ kṛitvā.

Tautologisch ist: puro dīpyamānā bhrājamānāḥ 2, 11. asāv imām abhyunatty abhijighrati 1, 7. dvishantam apabādhate 'dharam pādāyati 1, 13.

Conditionalsätze stehen öfter ohne beigesetzte Partikel, wie ganz gewöhnlich im Deutschen. prāyaṇīyam iti nirvapanti prāyaṇīyam iti caranti: prayanty evāsmāl lokāt 1, 11. pāvamānīshu sāmagaḥ stuvata, āgneyam hotājyaṁ śaṁsati: katham asya pāvamānyo anuṣastā bhavanti 2, 37. vashaṅkaroti: devapātreṇaiva tad devatās tarpayati 3, 5. ghvayate 'tha nividam dadhāti: brahmaṇy eva tat kshatram anuniyunakti 2, 33. adhiyann upahanyād: anyam vivaktāram ichet 3, 35.

Grammatische Ungethüme sind: apāhata 4, 25 (zweimal) für das oft vorkommende apāghnata. apinahyus für apinebus 6, 1. niṣṣāna für niṣṣyāna 7, 16. ajāyethāḥ für ajāyathāḥ 8, 15. avapadyeyam statt avapadyeya 8, 23. vṛiṇījīyam statt vṛiṇījīya 8, 15. niṁyoja für niyuyoja 7, 16. vyapanayitum für vyapanetum oder vyapanāyayitum 7, 5. pariṣṛīyete für pariṣṛīyete 1, 29. prajighyati, prajighyatu 8, 28. jāgriyāt für jāgriyāt 8, 28. aṣanāyāparitāḥ statt aṣanāyāparitāḥ oder aṣanāyayā paritāḥ 7, 15. sāmnāhuka für sāmnāhuka 7, 14. iti ha smā ākhyāya für iti ha smāsmā ākhyāya 7, 13.

Grammatische Kunstausdrücke sind: kurvāt für die Gegenwart 4, 31. kṛitā für die Vergangenheit 5, 1. karishyat für die Zukunft 4, 29. Die Buchstaben wurden schon damals durch kāra bezeichnet, denn wir haben akāra, ukāra. makāra 5, 32. varṇa ist ein Buchstabe, akshara eine Silbe. Das Masculinum hieß vṛishan, das Femininum yoshā 6, 3. Vgl. Aitareyāranyaka 1, 2, 4 und öfter im Ś. P.

c) Vermischte Bemerkungen.

Pañcikā I.

1, 1. Agnir vai | "Agni ist der unterste der Götter, Vishṇu der oberste, zwischen beiden befinden sich alle anderen Gottheiten". Agni ist der dem Menschen zunächst liegende Gott. Vishṇu, als die Sonne darstellend, der fernste. Rv. IV, 1, 5: sa tvaṁ no Agne 'vamo bhavoti nedishṭho asyā ushaso vyushtau. Ś. P. 3, 1, 3, 1. apaṇī prañīyāgnāvaishṇavam ekādaśakapālam puroḍaṣam nir vapaty. Agnir vai sarvā devatā, Agnau hi sarvābhyo devatābhyo juhvaty. Agnir vai yajñasyāvarārdhyo Vishṇuḥ parārdhyas. tat sarvās caivaitad devatāḥ parigrihya sarvam ca yajñam parigrihya dikṣhā iti. tasmād āgnāvaiśṇava ekādaśakapālāḥ puroḍāso bhavati. Vgl. 5, 2, 3, 6 | Kaush. 7, 2. āgnāvaiśṇavam ekādaśakapālam puroḍaṣam nirvapaty. Agnir vai devānām avarārdhyo Vishṇuḥ parārdhyas. tad yaś caiva devānām avarārdhyo yaś ca parārdhyas, tābhyām evaitat sarvā devatāḥ pari-

grihya salokatām āpnoti | Ts. 5, 5, 1, 4. āgnāvaishṇavam ṣkādaṣaka-pālaṃ nir vapati dīkṣuṣhyamāno. 'gniḥ sarvā devatā. Vishṇur yajño. devatāḥ caiva yajñaṃ cārabhate. 'gnir avamo dēvatānām, Vishṇuḥ paramo. yad āgnāvaishṇavam ṣkādaṣakapālaṃ nirvapati, devatā evobhayataḥ parigrihya yajamāno 'va rundhe |

1, 4. Agnir vai sarvāḥ Ts. 6, 2, 2, 6. devāsuraḥ saṃyattā āsan. te devā bibhyato 'gnim praviṣan. tasmād āhur: Agniḥ sarvā devatā iti | Tb. 3, 2, 8, 10 te devā Agnan tanuḥ saṃnyadadhata tasmād āhuḥ: Agniḥ sarvā devatā iti |

2, 3. āhutaṃ | Zur Erläuterung werden von āhuti zwei Ety-mologien gegeben. Die Spenden sind Einladungen der Götter, oder die Bahnen auf denen die Götter zu dem Rufe des Opfernden kommen (ā ūtayaḥ). Solche scheinbare Ableitungen sind in den Brāhmaṇa häufig und dienen entweder zur Begründung oder Veranschaulichung einer bestimmten theologi-schen Ansicht, drücken jedoch keineswegs die grammatische Ueberzeugung des Sprechenden aus. Vgl. Roth zu Nirukta S. 221.

3, 5 ājyam | Ts. 6, 1, 1, 4. ghṛitaṃ devānām, mastu pitṛiṇām, nishpakvam manuṣyaṇām. tad vā etat sarvadevatyaṃ yaṇ navanti-taṃ. yaṇ navanitenābhyankte, sarvā eva devatāḥ prapāti, etc.

3, 9 10. śuddham | Ts. 6, 1, 2, 1. bahiḥ pavayitvāntaḥ prapādayati, manuṣyaloka evamāṇa pavayitvā pūtaṃ devalokaṃ prapāyati |

3, 11. yoniḥ | Ts. 6, 2, 5, 5. garbho vā eṣa yad dīkṣhito, yonir dīkṣhitavimitaṃ yad dīkṣhito dīkṣhitavimitād pravased, yathā yoner garbbhaḥ skandati tādṛg eva tat |

3, 15. 16. vāsasā | Ts. 6, 1, 3, 2. garbho vā eṣa yad dīkṣhita, ulbaṃ vāsasā. prapute, tasmād garbbhāḥ prāvṛitā jāyante |

3, 19. muṣṭiḥ | Ts. 6, 1, 4, 3. muṣṭiḥ kurute, vacaṃ yachati, yajñasya dhṛityai |

4, 5. tat-tan nādrityam, das verdient keine Beachtung. Dieses ist in unsern Brāhmaṇa die stehende Redensart für die Beseitigung abweichender Ansichten. Sie findet sich ausserdem 1, 11. 2, 3. 22. 23. 26. 3, 18. 37. 4, 7. 9. 22 Seltener gebraucht wird: tat tathā na kuryāt 3, 32. 6, 9. 21. Am derbsten ist: avidyayaiva tad āhuḥ 1, 11. Die entsprechenden Formeln im K. sind: na tad ādriyeta, atha nādriyeta, na tathā kuryāt. Das S. P. braucht na tathā kuryāt, na tathā bruyāt. Die Ts. hat zuweilen: tat tathā na kāryam

4, 9. etad vai etc., sehr oft. Nirukta 1, 16. Der Zusatz yajushā vā findet sich freilich erst im Gopatha, z. B. 7, 6. Dass Yaska das Aitareya Br. kannte, obwohl er es nicht genau citirt, erhellt aus 4, 27: pañcartavaḥ saṃvatsarasasyeti ca brāhmaṇaṃ hemantaṣiṣrayoḥ

samāsena = 1, 1. ibid. sapta ca vai śatāni viṃśatiḥ ca samvatsarasya-
horātrāḥ = 2, 17. 8, 22: yasyai devatāyai havir grīhitam syāt tām
manasā dhyāyē vashaṭkarishyan = 3, 8. Der Zusatz manasā dhyāyan
vashaṭkuryāt |

6, 7. satyasamhitāḥ | Ś. P. 1, 1, 1, 4. satyam eva devā anṛi-
tam manushyāḥ |

6, 8. vicakshanaavatīm | Gopatha 7, 23. Das ganze Kapitel
nach dem Aitareya. — Tb. 1, 1, 4, 2. cakshur vai satyam | adrāḅg
ity āha | adarṣam iti | tat satyam | Ś. P. 1, 3, 1, 27. satyam hi vai
cakshus. tasmād yād idānīm dvau vivadamānāv eyātām: aham ada-
rṣam aham aśrausham iti; ya eva brūyād: aham adarṣam iti, tasmā
eva śrad dadhyāma | Ait. Br. 2, 40.

7, 2. prāṇo vai | Kaush. 7, 5. prāyaṇiyena vai devāḥ prāpaṃ
āpnuvann udayaniyenodānam, tatho evaitad yajamānaḥ prāyaṇiyenaiva
prāṇam āpnoty udayaniyenodānam. tau vā etau prāṇodānāv eva yat
prāyaṇiyodayaniye. tasmād ya eva prāyaṇiyasyartvijas ta udayani-
yasya syuḥ, samānu himau prāṇodānan |

7, 3. yajño vai | Ts. 6, 1, 5, 1. devā vai devayajanam adhya-
vāsya diṣo na prajānan, te 'nyo 'nyam upādihāvan: tvayā pra jānāma
tvayeti. te 'dityam sam adhriyanta: tvayā pra jānāmeti. sābravid:
varam vṛipai, matprāyaṇā eva vo yajñā madudayanā asann iti. tasmād
ādityaḥ prāyaṇiyo yajñānām āditya ndayanīyaḥ. pañca devatā yajati,
pañca diṣo, diṣām prajāñatyai. atho pañcāksharā pañktiḥ, pañkto yajño,
yajñam evāva runddhe. pathyām svastim ayajan, prācim eva tayā
diṣam; prajānanam, Agniṃ dakṣiṇā, Somena praticeim, Savitrodiceim,
Adityordhvām. pathyām svastim yajati, prācim eva tayā diṣam pra
jānāti. pathyām svastim ishṭvāgnishomau yajati, cakshushi vā etc
yajñasya yad Agnishomau, tābhyām evānu paśyaty. Agnishomāv
ishṭvā Savitāram yajati, savitṛiprasūta evānu paśyati. Savitāram
ishṭvāditiṃ yajati | Ś. P. 3, 2, 3, 1 ff. — Kaush. 7, 6. prāyaṇiyena
ha vai devāḥ svargam lokam abhiprayāya diṣo va prajājñs. tām Agnir
uvāca: mahyam ekām ājyāhutiṃ juhutāham ekām diṣam prajāñsya-
mīti. tasmā ajuhavuh, sa prācip diṣam prajānāt. tasmāt prāñcam
Agnim prapaṇanti, prāḅ yajñas tāyate prāñca u evāsmim āsina
juhvaty, eshā hi tasya dik prajāñtā | athābravit Somo: mahyam
ekām ājyāhutiṃ juhutāham ekām diṣam prajāñsya-mīti. tasmā ajuha-
vuh, sa dakṣiṇām diṣam prajānāt. tasmāt somam kritam dakṣiṇā
parivahanti, dakṣiṇā tishṭhanu abhishtauti, dakṣiṇā tishṭhanu pari-
vahati, dakṣiṇā tishṭhanu abhishtauti, dakṣiṇā tishṭhanu parida-
dhāti, dakṣiṇo evainam āsina abhishnuvanty, eshā hi tasya dik pra-
jūātā | athābravit Savitā: mahyam ekām ājyāhutiṃ juhutāham

ekām diṣam prajñāsyāmīti. tasmā ājuhavuh, sa praticim diṣam prajānāt. tad asau vai Savitā yo 'sau tapati, tasmād enam pratyāñcam evāhar-ahar yantam paśyanti na prāñcam, eshā hi tasya dik prajñātā | athabravīt pathyā svastir: mahyam ekām ājyāhutim juhutāham ekām diṣam prajñāsyāmīti. tasyā ājuhavuh, sodicim diṣam prajānād. vāg vai pathyā svastis, tasmād udīcyām diṣi prajñātatarā vāg udyata, udañca u eva yanti vācam śikshitum, yō vā tata āgachati tasya śuśrūshanta iti ha smāhaishā hi vāco dik prajñātā | athabravīt Aditir: mahyam ekām annasyāhutim juhutāham ekām diṣam prajñāsyāmīti. tasyā ājuhavuh, sordhvām diṣam prajānād. iyaṃ vā Aditis, tasmād asyām urdhvā oshadhaya urdhvā vanaspataya urdhvā manushyā uttishthanty, urdhvo 'gnir dīpyate, yad asyām kimcordhvam eva tad āyattam, eshā hi tasyai dik prajñātā | ibid. 8. pathyām svastim prathamām prāyañye yajaty athagnim atha Somam atha Savitāram athādītim etc.

10, 2 Marutaḥ | Kaush. 7, 8. Maruto ha vai devaviṣo 'nari-kshabhājanā īṣvarā yajamānasya svargam lokam yato yajñavaiśasam kartos. tad yat svastimatyaḥ pathimatyaḥ pāritavatyāḥ pravatyō nitavatyō bhavanti, nainam Maruto devaviṣo hiṁsanti | Ts. 6, 1, 5, 3: Aditim ishtvā mārutim ṛcam anv āha. Maruto vai devānām viṣo, devaviṣam khalu vai kalpamānam manushyaviṣam anu kalpate. yan mārutim ṛcam anvāha, viṣam kṛityai |

11, 1. prayājavat | Ts. 6, 1, 5, 3 brahmavādino vadanti: prayājavad ananūyājam prāyañyam kāryam, anūyājavād aprayājam udāyañyam iti. ime vai prayājā, amī anūyājāḥ, saiva sā yajñasya samtatis. tat tathā na kāryam. ātmā vai prayājāḥ prajānuyājā. yōt prayājān antariyād ātmānam antar iyād, yad anūyājān antariyād prajān antariyād. yataḥ khalu vai yajñasya vitatasya na kriyate, tad anu yajñāḥ parā bhavati, yajñam parābhavantam yajamānu 'nu parā bhavati. prayājavad evānūyājavāt prāyañyam kāryam, prayājavad anūyājavād udāyañyam: nātmanam antareti na prajān, na yajñāḥ parā bhavati na yajamānu. prāyañiyasya nishkāsa udāyañyam abhi nir vapati, saiva sā yajñasya samtati. yāḥ prāyañiyasya yājyā yat tā udāyañiyasya yājyāḥ kuryāt, parān amuṃ lokam ā rohet, pramāyukaḥ syād. yāḥ prāyañiyasya puronuvākyaś, tā udāyañiyasya yājyāḥ karoty, asminn eva loke prati tishṭhati |

13, 1. somāya kritāya | Kaush. 7, 10.

13, 35. triḥ prathamām | Ts. 2, 5, 7. 1. triḥ prathamām anv āha trir uttamām, yajñasyaiva tad barsam nabhyaty aprasrañśya |

14, 1. 'anyatarah | Ts. 6, 2, 1, 1. yad ubhau vimucyātithyam grihṇīyād yajñam vi chindyād, yad ubhāv avimucya yathānāgatāyāti-

thyam kriyate tādṛig eva tad. vimukto 'nyo 'naḍvān bhavaty avimukto 'nyo, 'thāthiṭhyam gṛihnāti yajñasya saṃtatyai | Ś. P. 3, 4, 1, 4.

15, 2. somo vai rājā | Ts. 6, 2, 1, 2. yāvadbhir vai rājānuca-rair āgachati, sarvebhyo vai tebhya āṭhiṭhyam kriyate, chandāsi khalu vai somasya rājño 'nucarāni |

16, 1. 20. agnaye | Ts. 6, 3, 5, 3. agnaye mathyamānāyānu brūhity āha, kāṇḍe-kāṇḍa evainam kriyamāṇe sam ardhayati. gāyatriḥ sarvā anv āha, svenaivainam chandasā sam ardhayati |

16, 2. abhi tvā etc. | Kaush. 8, 1.

18, 1. yajño vai | Gopatha 7, 6 aus dem Aitareya.

19, 1. brahma | Kaush. 8, 4.

19, 11. daṣa = Ts. 6, 1, 1, 8.

20, 1. srakve | Kaush. 8, 5.

21, 1. gaṇānām | Kaush. 8, 5.

21, 15. jāgataḥ | Ts. 6, 1, 6. 2. sā paṣubhiḥ ca dīkshayā cāga-
chāt, tasmā jagati chandasām paṣavyatamā |

21, 17. arūrucat | Kaush. 8, 6.

22, 2. upa hvaye | Kaush. 8, 7.

23, 1. devāsuraḥ | Kaush. 8, 8. upasado 'surā eshu lokeshu puṇo 'kurvatāyasmayīm asmin rajatām antarikshaloke hariṇīm hādo divi cakrire | Ś. P. 3, 4, 4, 3. devās ca vā asurās cobhaye prajāpa-tyāḥ paspridhire. tato 'surā eshu lokeshu puraṣ cakrire, 'yasmayīm evāsmiṇ loke rajatām antarikshe hariṇīm divi etc. | Ts. 6, 2, 3, 1. teshām asuraṇām tisraḥ pura āsann, ayasmayy avamātha rajatātha hariṇi. tā devā jetuṃ nāśaknuvan, tā upasadaivājigishan. tasmād āhur yaṣ caivam veda yaṣ ca nopasadā vai mahāpuram jayantīti etc.

24, 6. te Varuṇasya | tātūnaptra ist ein Gelöbniß, durch welches, unter Berührung von Opferschmalz (āja), die 16 ṛitvij und der Opfernde sich verpflichten, einander keinen Harm zuzufügen. Ts. 1, 2, 10, 2. Āśvalāyana 4, 5, 3. Kātyāyana 8, 1, 23—26. Lātyāyana 5, 6, 6. Ś. P. 3, 4, 2, 9. Ts. 6, 2, 2, 1: devāsuraḥ saṃyattā āsan. te devā mitho vipriyā āsan, te 'nyo 'nyasmai jyaishṭhyāyāti-shṭhamāṇaḥ pañcadhā vy akrāman: Agnir Vasubhiḥ, Somo Rudrair, Indro Marudbhir, Varuṇa Ādityair, Brihaspatir Viṣvair devais. te 'manyantāsurebhyā vā idam bhrātṛivyebhyo radhyāmo yan mitho vi-priyāḥ smo; yā na imāḥ priyās tanuvas tāḥ samavadyāmahai, tā-bhyaḥ sa nir ṛichād yo naḥ prathamō 'nyo 'nyasmai druhyād iti. tasmād yaḥ satātūnaptriṇām prathamō druhyati sa ārtūm ārchati |

25, 2. ishūm | Ts. 6, 2, 3, 1. ta ishūm sam askurvatāgnim anīkam, Somam śalyam, Viṣṇum tejanam | Ś. P. 3, 4, 4, 14.

25, 4. caturaḥ | Kaush. 8, 9. trīn agre stanān ātha dvāv athai-

kam | Ts. 6, 2, 5, 2. caturō 'gre stānan vratam upaity atha trīn atha dvāv athaikam |

25, 15. Upāvi Jānaśruteya hat in einem Theile eines gewissen Brāhmaṇa, welcher über die upasad handelte, die folgende Aeusserung gethan. Vgl. Ś. P. 4, 1, 5, 15. tad adas tad divākīrtyānām brāhmaṇe vyākhyāyate | 3, 2, 4, 1. tad dhishnyānām brāhmaṇe vyākhyāyate | Ebendasselbst 5, 1, 1, 5. 7 heisst dieser Weise Aupāvi.

26, 1. devavarma | Ts. 2, 6, 1, 5. yat prayajānūyajā ijjante, varmaivaitad yajñāya kriyate varma yajamānāya bhrātrivyaḥbhūtyai |

26, 3. krūram | Ts. 6, 2, 2, 4. ghṛitam vai devā vajraṁ kṛtvā somam aghnan etc.

27, 1. somo vai | Ś. P. 3, 2, 4, 3. — Ts. 6, 1, 6, 5. tam somam ābriyamāṇam gandharvo Viśvāvasuḥ pary amuṣṇāt. te devā abruvan: strikāmā vai gandharvā, striyā nish kriṇāmeti. te vācam striyam ekahāyanīm kṛtvā tayā nir akrīṇan | ibid. 6, 1, 10, 4.

28, 2. pra devam | Kaush. 9, 2.

29, 3. pretām | Kaush. 9, 3.

29, 16. rarāṭyām | Dieses ist der Accusativ. Es gibt zwei Formen des Feminins, rarāṭyā und rarāṭi. Lāṭyāyana 1, 9, 9. Kaush 18, 4. Kāṭyāyana 8, 3, 26. Āṣvalāyana 4, 9, 4. 13, 4.

30, 2. sāvīr hi | Kaush. 9, 5.

30, 6. somo jigāti | Kaush. 9, 6.

Pañcikā II.

1, 1. yajñena | Ts. 6, 3, 4, 7. yajñena vai devāḥ suvargaṁ lokam āyan. te 'manyanta: manushyā no 'nvābhavishyantīti. te rūpena yopayitvā suvargaṁ lokam āyan, tam pishayo yupenaivānu prājānan, tad yūpasya yupatvaṁ. yad yupam minoti, suvargasya lokasya prajñātyai |

1, 3. vajro vai | Kaush. 10, 1.

1, 8. bilvaṁ jyotiḥ | Ts. 2, 1, 8, 1. bailvo yūpo bhavaty. asaḥ vā Ādityo yato 'jāyata, tato bilva udatishṭhat | Vgl. auch das śṛisūkta 6. Der bilva heisst auch śṛivṛiksha, śṛiphala.

1, 10. tejo vai brahmavarcasam | Ts. 3, 5, 7, 2. devā vai brahmann avadanta. tat parṇa upāśṛīnot. — brahma vai parṇaḥ | Er wird auch brahmavṛiksha genannt.

2, 1. añjanti | Kaush. 10, 2.

3, 8. yajamānaḥ | Ts. 6, 3, 4, 9. devā vai samsthite some prasruco 'haran pra yūpaṁ. te 'manyanta: yajñavesasam vā idam kurma iti. te prastaraṁ srucām nishkrayanam apaṣyan, svaruṁ yūpasya |

3, 9. sarvābhyah | Wer die Einweihung beim Somaopfer vollzieht, widmet sich dadurch allen Gottern. Kaush. 10, 3. Der Ge-

weihte Malt in den Mund von Agni und Soma. Wenn er desshalb am Vorabend ein dem Agni und Soma bestimmtes Thier darbringt, so kauft er sich selbst los. Ts. 6, 1, 11, 6. purā khalu vāvaisha medhayātmānam arabhya carati yo dikṣhito. yad agnīshomīyam paṣum ālabhata, ātmanishkrayaṇa evāsya sa, tasmāt tasya nāṣyam |

3, 10. dvirūpaḥ | Kaush. 10, 3. tam āhur: dvirūpaḥ syāc chuklam ca kṛiṣṇam cāhorātrayo rūpeṇa, śuklam vātha lohitaṁ vāgnīshomayo rūpeṇeti | Ś. P. 3, 3, 4, 23. sa vai dvirūpo bhavati, dvidevatyo hi bhavati. devatayor asamade kṛiṣṇasāraṅgaḥ syād ity āhur etc.

3, 11. tad āhuḥ | Ts. 6, 1, 11, 6. atho khalv āhur: Agnīshomābhyāṁ vā Indro Vṛitram ahann iti. yad agnīshomīyam paṣum ālabhate, vārtraghna evāsya sa, tasmād v āṣyam |

4, 1. āprībhīḥ | Kaush. 10, 3. Ś. P. 3, 8, 1, 2.

4, 4. prāṇa vai | Ś. P. 9, 2, 3, 44. prāṇa vai samidhaḥ, prāṇa hy etam samindhate |

5, 1. paryagnaye | Kaush. 10, 3. Ś. P. 3, 8, 1, 6.

6, 1. daivyaḥ | Tb. 3, 6, 6, 1. Āśvalāyana 3, 3, 1. — Kaush. 10, 4. daivyaḥ śamitāra uta ca manushyā ā rabhadhvam upa nayata medhyā dura āśāsūā medhapatibhyāṁ medham iti. tad dhaika āhur: yajamāno vai medhapatir iti. ko manushya iti brūyād, devataiva medhapatir iti. shadvīṇṣatir asya vankraya iti. parṣava u ha vai vankrayaḥ etc. |

7, 1. asnā | Ś. P. 11, 7, 4, 2.

7, 11. adhrigūḥ | Tb. 3, 6, 6, 4. adhriguḥ cāpāpaḥ cobhau devānam śamitārau |

8, 1. puruṣham | Ś. P. 1, 2, 3, 6—9.

10, 1. Manotāyayai | Kaush. 10, 6.

11, 3. taṁ vai | Ts. 3, 1, 3, 2. yarhi paṣum āpritam udañcam nayanti, tarhi tasya paṣusrapaṇam haret |

15, 1. devebhyah | Kaush. 11, 1.

16, 1. Prajāpatau | Kaush. 11, 4.

19, 1. ṛishayaḥ | Kaush. 12, 3. mādhyamāḥ Sarasvatyaṁ satram āśata, tad dhāpi Kavasho madhye nishasāda. taṁ hema opodur: dāsya vai tvam putro 'si, na vayanṁ tvayā saha bhakṣhayishyāma iti. sa ha kruddhaḥ pradhravan Sarasvatim etena suktena tushṭāva, taṁ heyam anveyāya. tata u heme nirāgā iva menire, taṁ hānvānṛityocnr: ṛishe namas te astu, mā mā hiṁsis, tvam vai naḥ śreshṭho 'si yaṁ treyam anvetīti taṁ ha jñāpayāṁ cakrus, tasya ha krodham vininyuḥ |

20, 1. hinotā naḥ | Kaush. 12, 1.

20, 10. avcḥ | Ts. 6, 4, 3, 4.

21, 1. *śiro vai* | Kaush. 12, 4.

24, 1. *haviṣpañktim* | Ts. 6, 5, 11, 4. *brahmanvādino vadanti*: *narcā* na *yajushā* *pañktir* *āpyate*, 'tha *kim* *yajñasya* *pañktatvam* *iti*. *dhānāḥ* *karambhaḥ* *parivāpēḥ* *puroḍāṣaḥ* *payasyā*. *tena* *pañktir* *āpyate*, *tad* *yajñasya* *pañktatvam* | Kaush. 13, 2. *atha* *haviṣpañktyā* *caranti*, *paśavo* *vai* *haviṣpañktiḥ*, *paśūnām* *evāpytai*. *tāni* *vai* *pañca* *haviṁshi* *bhavanti*: *dadhi* *dhānāḥ* *saktavaḥ* *puroḍāṣaḥ* *payasyeti* |

25, 1. *devā vai* | Ś. P. 4, 1, 3, 11.

26, 1. *te vā ete* | Kaush. 13, 5.

29, 1. *prāṇā vai* | Kaush. 13, 9. *prāṇā vā* *ṛituyāṣas*. *tad* *yad* *ṛituyāṣaiḥ* *caranti*, *prāṇān* *eva* *tad* *yajamāne* *dadhati*. *sa* *vā* *āyam* *tre-dhā* *vihitaḥ* *prāṇaḥ*: *prāṇo* 'pāno *vyāna* *iti*. *śaḥ* *ṛituneti* *yajanti*, *prāṇam* *eva* *tad* *yajamāne* *dadhati*. *catvāra* *ṛitubhir* *ity*, *apānam* *eva* *tad* *yajamāne* *dadhati*. *dvir* *ṛitunety* *upariśtād*, *vyānam* *eva* *tad* *yajamāne* *dadhati* *sarvāyutvāyāsmiṁ* *loke* 'mṛitatvāyāmushmiṁs. *tathā* *ha* *yajamānaḥ* *sarvam* *āyur* *asmiṁ* *loka* *ety*, *āpnoty* *amṛitatvam* *akṣhitim* *svarge* *loke*. *te* *vā* *ete* *prāṇā* *eva* *yad* *ṛituyāṣas*, *tasmād* *anavānaṁ* *yajanti* *prāṇānām* *saṁtatyai*, *saṁtatā* *iva* *hime* *prāṇā*. *nānuvashaṭku-rvanti*. *prāṇā vā* *ṛituyāṣaḥ*, *saṁsthānuvashaṭkāro*: *net* *purā* *kalāt* *prāṇān* *saṁsthāpayānti*. *yuktā* *iva* *hime* *prāṇāḥ* | Ts. 6, 5, 3, 2. *ṛitunā* *preṣhyeti* *śaṭ* *kṛitva* *āha*, *śaḥ* *vā* *ṛitava*, *ṛitūn* *eva* *prīṇaty*. *ṛitubhir* *iti* *catuṣ*, *catuṣpada* *eva* *paśūn* *prīṇaty*. *dviḥ* *punar* *ṛitunāha*. *dvi-pada* *eva* *prīṇāti* *etc.* | Gopatha 8, 7 nach Aitareya.

30, 1. *prāṇā vai* | Ts. 6, 4, 9, 3. *prāṇā vā ete* *yad* *dvideva-tyāḥ* *paśava* *iḍā*. *yad* *iḍām* *pūrvām* *dvidevatyebhya* *upahvayeta*, *pa-ṣubhiḥ* *prāṇān* *antar* *dadhita*, *pramāyukaḥ* *syād*. *dvidevatyān* *bha-kshayitveḍām* *upa* *hvayate*, *prāṇān* *evātman* *dhitvā* *paśūn* *upa* *hva-yate* |

31, 1. *tato vai devāḥ* | Kaush. 14, 1.

35, 2. *prathame pade* | Kaush. 14, 2.

36, 1. *devāsuraḥ* | Ts. 6, 3, 1, 1. *devā vai* *yajñam* *parājaya-nta*, *tam* *āgnidhrāt* *punar* *apājayan*, *etad* *vai* *yajñasyāparājitaṁ* *yad* *āgnidhrām*. *yad* *āgnidhrād* *dhīṣṇiyan* *viharati*, *yad* *eva* *yajñasyāpa-rājitaṁ* *tata* *evainam* *punas* *tanute* |

37, 1. *devarathaḥ* | Kaush. 14, 4.

Pāñcikā III.

5, 1. *devapātram* | Gopatha 8, 1 nach Aitareya.

6, 1. *vājro vai* | Gopatha 8, 2 nach Aitareya.

7, 1. *trāyo vai* | Gopatha 8, 3 nach Aitareya.

8, 1. *yasyai devatāyai* | Gopatha 8, 4 besteht aus diesem Paragraphen und dem letzten des vorhergehenden Kapitels.

8, 2. vajro vai-veda | Gopatha 8, 5.

8, 9. vāk | Gopatha 8, 6.

12, 1. deva-ṛiṣaḥ | Kaush. 14, 3. Ts. 3, 2, 9. Gopatha 8, 10 nach Aitareya.

13, 4. nūṣya wird von Weber mit allem Recht als das absol. caus. von nī jas erklärt. Als er sie mit Wasser besprengt hatte, glaubte er ihre Gluth verlöscht zu haben.

14, 1. Agnir vai | Kaush. 15, 5.

15, 1. Indro vai | Ts. 2, 5, 3, 6. Indro Vṛitram hatva parām paravātam agachad, apārādhmā iti manyamānas. tam devatāḥ praiśham aichan. so 'bravīt Prajāpatir: yah prathamō 'nuvindati tasya prathamam bhāgadheyam iti. tam pitaro 'nv aviudan, tasmāt pitṛibhyaḥ pūrvedyuh kriyate | Ś. P. 1, 6, 4, 1. Indro ha yatra Vṛitrāya vajram prajāhāra, so 'baliyān manyamāno nāstṛiṣhṭiva bibhyan nilayām cakre. sa parāḥ parāvato jagāma |

20, 1. Indro vai | Kaush. 15, 2.

21, 1. Indro vai | Ts. 6, 5, 5, 3. Indro Vṛitram ahan. tam devā abruvan: mahān vā ayam abhūd yo Vṛitram avadhīd iti, tan mahendrasya mahendratvam. sa etam māhendram uddhāram ud ahārata Vṛitram hatvānyāsu devatāsv adhi. yan māhendro grīhyata, uddhāram eva tam yajamāna ud dharate 'nyāsu prajāsv adhi |

21, 2. sa mahān bhavati stört den Satzbau.

23, 1. ṛik ca vai | Gopatha 8, 20. 21 nach Aitareya.

24, 1. stotriyam | Kaush. 15, 4. — Gopatha 8, 22.

25, 1. somo vai | Ś. P. 4, 3, 2, 7. Ts. 6, 1, 6, 2. Tāndya 8, 4, 1.

29, 1. te devāḥ | Kaush. 16, 1. 3.

33, 1. Prajāpatir vai | Ś. P. 1, 7, 4, 1. Prajāpatir ha vai svām duhitaram abhi dadhyau divam voshasam vā: mithuny enayā syām iti. tām sam bābhūva. tad vai devānām āga āsa: ya ittham svām duhitaram asmākam svasāram karotīti. te ha devā ūcur yo 'yam devaḥ paśunām īṣṭe: atisamdhām vā ayam carati ya ittham svām duhitaram asmākam svasāram karoti. vidhyemam iti. tam Rudro 'bhyāyatyā vivyādha |

35, 1. vaiśvānariyeṇa | Kaush. 16, 7.

38, 1. svāduḥ | Kaush. 16, 8.

39, 5. sudhāyām | ein wohl gepflegtes Ross gibt Behagen. Dieses Sprüchwort kehrt 3, 47 wieder. Ts. 5, 5, 10, 7. sudhāyam ha vai vāji suhito dadhati |

40, 8. dākshāyanaṇayajñāḥ | Ueber diesen und den idādadhā vgl. Aśvalāyana 2, 14, 7. 11. Kaush. 4, 4. 5. athāto dākshāyanaṇayajñasya. dākshāyanaṇayajñēnaishyan phālguṇyām paurṇamāsyām prayukte. mukham vā etat samvatsarasya yat phalguṇi paurṇamāsi, ta-

smāt tasyām adikshītāyanāni prayujyante. 'tho Daksho ha vai Pārva-
tir etena yajñeneshtvā sarvān kāmān āpa, tad yad dākshāyaṇayajñena
yajate sarveshām eva kāmānām āptyai. nāṣane kāmam āpeti somaṃ
rājānaṃ candramāsam bhakshayāmiti manasā dhyāyann aśniyāt. tad
asau vai somo rājā vicakṣhaṇaṣ candramās, tam etam aparapakshaṃ
devā abhishuṇvanti. tad yad aparapakshaṃ dākshāyaṇayajñasya vra-
tāni carati, devānām api somapitṛe 'sānity. atha yad upavasathe
'guishomīyam ekādaśakapālam puroḷāṣaṃ nirvapati, ya evāsau soma-
syopavasathe 'guishomīyas tam eva tenāpnoty. atha yat prātara āmā-
vasyena yajata, aindraṃ vai sutyam ahas, tat sutyam ahar āpnoty.
atha yad amāvāsyaṃ upavasatha aindrāgnaṃ dvādaśakapālam puro-
ḷāṣaṃ nirvapaty, aindrāgnaṃ vai sāmataḥ tritīyasavanaṃ, tat tritīya-
savanam āpnoty. atha yan maitrāvaruṇī payasyā, maitrāvaruṇī vā
anūbandhyā, tad anūbandhyām āpnoti. sa esha somo haviryajñān anu-
pravishṭas, tasmād adikshuto dikshitavratō bhavati || 4 || Ts. 2, 5, 4, 3.

Athāta ilādadhasyelādadhenaishyann etasyām eva paurṇamāsyām
prayunkte, tasya uktam brāhmaṇaṃ. sa esha paśukāmasyānnādyakā-
masya yajñas, tena paśukāmo 'nnādyakāmo yajeta. tatra tathaiva
vratāni carati, dākshāyaṇayajñasya hi samāsaḥ || 5 ||

44, 1, yo vā eshaḥ | Gopātha 9, 10 aus dem Aitareya.

45, 7. Statt anutsāram schlage ich vor anutsāram zu lesen. Sie
schlichen dem Opfer mit dem und jenem Brauche nach, wie man
dem Wilde von Fleck zu Fleck näher zu kommen sucht. Deshalb
soll er die Sprüche ganz still hersagen.

49, 1. agnishṭomam | Ähnlich das Tāpdyā 8, 8, 1. devā vā
agnishṭomam abhijityokthāni nāṣakṇuvam abhijetum. te 'gnim
abruvāḥ: tvayā mukhenedaṃ jayāmeti. so 'bravit: kīm me tatali
syād iti. yat kāmāyasa ity abruvan. so 'bravit: maddevatyāsūktāni
praṇayāu iti | tasmād āgneyishukthāni praṇayanti | tasmād u gāya-
trishu, gāyatrachanda hy Agniḥ | te 'gnim mukhaṃ kṛtvā sākama-
svenābhyakrāman. yat sākamasvenābhyakrāmaḥ, tasmāt sākamaṣyam |
tasmāt sākamasvenokthāni praṇayanty, etena hi tāny agre 'bhyajayan |
sa Indro 'bravit: kaṣ cāhaṃ cedam anvavaishyāva ity. ahaṃ ceti
Varuṇas. taṃ Varuṇo 'nvatishṭhad, Indra āharat, tasmād aindrāva-
ruṇam anuṣasyate | sa evābravit: kaṣ cāhaṃ cedam anvavaishyāva
ity. ahaṃ ceti Brihaspatis. taṃ Brihaspatir anvatishṭhad, Indra
āharat, tasmād aindrābrihaspatyam anuṣasyate | sa evābravit: kaṣ
cāhaṃ cedam anvavaishyāva ity. ahaṃ ceti Viṣṇus. taṃ Viṣṇur anva-
tishṭhad, Indra āharat, tasmād aindrāvaishṇavam anuṣasyate |

50, 1. te vā asurāḥ | Kaush. 16, 11.

Pañcika IV.

1, 1. devā vai | Kaush. 17, 1. Der dvādaśāha wird dort in den Kapiteln 17—27 behandelt.

1, 5. tad āhuḥ | Gopatha 9, 19 nach Aitareya.

5, 1. ahar vai devāḥ | Gopatha 10, 1 nach Aitareya.

6, 4. prathamena | Gopatha 10, 2.

6, 8. pavamānavat | Gopatha 10, 3.

15, 1 jyotiḥ | Vgl. hierzu und dem Anfang des folgenden Kapitels Ts. 7, 4, 11, 1.

17, 1. gavām ayanena | Ts. 7, 5, 1. 2. Hier ist selbst in gedankenloser Weise das prāvartanta hinüber genommen, obgleich na prāvartanta allein richtig ist. Sāyaṇa erklärt: tāsām gavām śirassy asraddhayā śṛṅgāṇi na prāvartanta | notpannāntīy arthaḥ | Ein Nothbehelf wäre asraddhayāśṛṅgāṇi zu lesen. Uebrigens hat auch das Tāṇḍya 4, 1 dieselbe Lesart: gāvo vā etat satram āsata, tāsām daśasu māssu śṛṅgāṇy ajāyanta. tā abruvann: arātsmottishṭhāmopaśā no jñateti. tā udatiṣṭhan | tāsām tv evābruvann: āsāmahā evemau dvādaśau māsau, samvatsaram āpayāmeti. tāsām dvādaśasu māssu śṛṅgāṇi prāvartanta, tāḥ sarvam annādyam āpnuvaḥ, tā etās tūparās. tasmāt tāḥ sarvān devādaśa māsaḥ prerate, sarvaṃ hi tā annādyam āpnuvan |

17, 5. Ādityaḥ | Ś. P. 12, 2, 2, 9. athādityaḥ ca ha vā Aṅgirasas cobhaye prajāpatyā aspardhanta: vayam pūrve svargaṃ lokam eshyāmo vayam pūrva iti. ta Ādityaḥ caturbhiḥ stomaiḥ caturbhiḥ prīṣṭhaur laghubhiḥ sāmabhiḥ svargaṃ lokam abhy aplavanta. yad abhyaplavanta, tasmād abhiplavā auvañca ivāṅgirasasḥ | Die Āditya erreichten den Himmel hintendrein, etwa sechzig Jahre später.

17, 6. 7. ākshyanti | Ś. P. 12, 2, 3, 1. ākshyanti ahāni sind, glaube ich. stättige unwandelbare Tage. ākshyanti für ākshiyanti, wie in Av. X, 5, 45 ākshyati für ākshiyati zu lesen ist.

18, 5 ff. tasya vai. Vgl. Tāṇḍya 4, 5, 8. trayas purastāt trayas parastād bhavanti | devā vā Ādityasya svargal lokād avapādād abibbhayus. tam etaiḥ stomaiḥ saptadaśair adriṣṭhan. yad ete stomā bhavanty, Ādityasya dhṛityai | catustriṅśā bhavanti. varshma vai catustriṅśo, varshmaṇaivainam sammimate | tasya parācātāpādād abibbhayus, tam sarvaiḥ stomaiḥ paryārshan, viśvajidabbijidbhyaṃ. vīryam vā etau stomau, vīryeṇaiva tad Ādityam paryṛishanti dhṛityai |

27, 5. imau vai lokau | Tāṇḍya 7, 10, 1. imau vai lokau saḥastām, tau viyantāv abrutām: vivāhaṃ vivahāvahai, saha nāv astv iti | taylor ayam amushmai syaitam prāyachan, naudhasam asāv

asmai | tata enayor nidhane viparyakrāmatām. devavivāho vai syaitanaudhase |

Pañcikā V.

3, 1. vāg iti | S. P. 6, 3, 1, 43.

6, 5. vāmam hi paśavaḥ | Ts. 5, 3, 8, 1. chandāṁsi vai devānām vāmam paśavo, vāmam eva paśūn ava runddhe |

9, 1. devakshetram | Kapitel 9—11. 12, 1—4 sind in das Gopatha 11, 10. 11 hinübergenommen.

14, 2. Nābhānedishtham | Ts. 3, 1, 9, 4. Manuḥ putrebhyo dāyam vy abhajat, sa Nābhānedishtham brahmacaryam vasantam nir abhajat. sa āgachat, so 'bravit: kathā mā nir abhāg iti. na tvā nir abhāksham, ity abraid, Aṅgīrasa ime satram āsate, te suvargam lokam na pra jānanti tebhya idam brāhmaṇam brūhi, te suvargam lokam yanto ya eshām paśavas tāns te dāsyantīti. tad ebhyo 'bravit, te suvargam lokam yanto ya eshām paśava āsan tān asmā adadus, tam paśubhiḥ carantam yajñavāstau Rudra āgachat, so 'bravin: mama vā ime paśava ity. adur vai mahyam imān, ity abravīn. na vai tasya ta īṣata, ity abraid, yad yajñavāstau hiyate mama vai tad iti |

22, 5. śrīr vai | Ts. 7, 3, 1, 1. sa yo vai daśame 'hann avivākya upahanyate, sa hiyate. tasmai ya upahatāya vyāha, tam evānvārabhya sam aṣnute. 'tha yo vyāha sa hiyate, tasmād daśame 'hann avivākya upahatāya na vyucyam |

26, 6. raudram | Gopatha 3, 12. S. P. 11, 5, 3, 5.

29, 1. Vṛishaśushmaḥ | Kaush. 2, 9. udite hotavyāṁ anudita iti mīmāṁsante. sa ya udite juhōti, pravāsata evaitan mahate devayātithyam karoty. atha yo 'nudite juhōti, samnihitāyaivaitan mahate devayātithyam karoti. tasmād anudite hotavyam. tad dhāpi Vṛishaśushmo Vātāvataḥ pūrveshām eko jirṇiḥ śayāno rātryām evobhe āhuti hūyamāne drishtvovāca: rātryām evobhe āhuti juhvatīti. rātryām hīti. sa hovāca: vaktā smo nvai vāyam amuṁ lokam paretya pitṛibhyo, 'tho enan na śraddhātāro, yad v evaitad ubhayedur agni hotram ahūyatānyedur vāva tad etarhi hūyate rātryām evety. etad eva kumārī gandharvagrīhitovāca: rātryām evobhe āhuti juhvatīti. rātryām hīti. sā hovāca: samdhau juhuyāt etc.

31, 1. yathā kumārāya | S. P. 2, 2, 1, 1.

32, 1. Prajāpatiḥ | Chāndogyaopanishad 4, 17. S. P. 11, 5, 8.

33, 3. tad dhaitat | Gopatha 3, 2. 3.

34, 1. yad grahān | Gopatha 3, 3. 4.

Pañcikā VI.

1, 1. deva ha vai | Kaush. 29, 1. atha yatra ha tat sarvacarau deva yajñam atanvata, tān hārbudaḥ Kādraveyo madhyamdina upo-

dāsripyovācaikā vai va iyaṃ hotrā na kriyate grāvastotriyā, tām vo 'haṃ karavāṇy, upa mā bhayadhvam iti. te ha tathety ūcus, taṃ hopajuhvire. sa etā grāvastotriyā abhirūpā apaśyat: prāite vadantu pra vayaṃ vadāmeti pravadatsu, pra hi te vadanty. atha yatra brihad-brihad iti: brihad vadanti madirepa mandineti, tatra: vi śhū muñcā sushuvusho manishām iti vimuñcatsu. tā vai caturdaśa bhavanti. daśa vā aṅgulaṣaṣ catvāro grāvāṇa. etad eva tad abhisampadyante. tā vai jagatyo bhavanti, jagatā vai grāvāṇo. 'tha yat trishṭubhā paridadhāti, teno mādhyamdine trishṭub upāptā. sa vai tishṭhann abhishtauti, tishṭhantiva vai grāvāṇaḥ. sa vā ushnishy apinaddhaksho 'bhitushtāva, tasmād vā apy etarby ushnishy eva grāvāṇo 'bhishtanty. atho khalv āhuḥ: cakshurhā ha sa sarpa āsa, tad ritvijo visham apiyāya. sa etāḥ pāvamānīr vishāpavaḍanīr abhitushtāva. tad yad pāvamānīr vishāpavaḍanīr abhishtauti, yajñasyaiva śāntyai yajamānānāṃ ca bhishajyāyai |

5, 1. stotriyam | Die Kapitel 5—8 werden im Gopatha 10, 11—14 annectirt.

10, 1. athāha | Gopatha 7, 20.

11, 6. abhitriṇṇavatibhiḥ | Gopatha 7, 21.

12, 1. yad aindrārbbhavam | Gopatha 7, 22.

17, 1. yaḥ śvaḥstotriyaḥ | Gopatha 10, 11.

18, 1. tān vā etān | Von hier bis zum Schluss des Adhyāya sind ganze Stücke in Gopatha 11, 1—16 geplündert.

30, 7. Bulilāḥ | In Ś. P. 4, 6, 1, 9 heisst dieser Weise Budila Āsvatarāṣvi.

33, 1. aitaṣapralāpam | Kaush. 30, 5. Etaṣo ha vai munir yajñasyāyur adarṣat, sa ha putrān uvāca: putrakā yajñasyāyur adarṣam, tad abhilapishyāmi, mā mā dṛiptam mandhvam iti. te ha tathety ūcus. tad dhaḥilāpa. tasya ha jyeshṭhaḥ putro 'bhisripya mukham apijagrāhādripad vai naḥ piteti. taṃ hovācāpanaṣya 1) dhik tvā jālmāstu, pāpishṭhām te prajāṃ karomi. yad vai me jālma mukham nāpyagrahishyaḥ, śatāyusham gām akarishyam sahasrāyusham puruṣam iti. tasmād Aitaṣayana Ājaneyaḥ santo Bhṛigūṇam pāpishṭhāḥ, pitrā hi śaptaḥ svayā devatayā svena prajāpatinā |

34, 1. Ādityāḥ | Kaush. 30, 6. adityāṅgirasir upasaṃśāṣaty. Ādityaḥ ca ha vā Āṅgirasas caṣpardhanta: vayaṃ pūrve svargaṃ lokam eshyāma ity Ādityā, vayaṃ ity Āṅgirasas. te 'ṅgirasā Ādityebhyaḥ prajighyuḥ: śvaḥsutya no, yājayata na iti. teshāṃ hāgnir dūta āsa. ta Ādityā ūcur: athāsmākam adyasutya, teshāṃ nas tvam eva hotā, sa Bṛihaspatir brahmāyāsa udgātā. Ghora Āṅgiraṣo 'dhvāyur

1) apanasya, apalasya meine beiden Hss.

iti. tñ ha pratyācacakshire, tam etābhiḥ ṣiṣikṣus, tad etābhiḥ abhivadanti. te 'śvaṃ śvetaṃ dakṣiṇā ninyur, etam eva ya esha tapati. tata u ha Ādityāḥ svar īyuh | Ausführlicher erzähl't wird diese Sage in Ś. P. 3, 5, 1, 13.

36, 14. udācārya āsīt ist fehlerhaft.

Pañcikā VII.

1, 1. athātaḥ | Gopatha 3, 18.

2, 1. tad āhuh | Das prāyaścitta wird in Ś. P. 12, 4, 1 fig. erörtert. Noch ausführlicher behandelt denselben Gegenstand das vierzehnte Buch des Kauṣikasutra.

10. Die Quelle dieses Kapitels ist bisher unbekannt, das folgende ist eine Corruption von Kaush. 7, 11, welches auf S. 236 abgedruckt ist.

13, 1. Hariṣcandraḥ | Die Sage von Śunahṣepa ist in der Recension des Śāṅkhāyanaśrautasutra von Fr. Streiter, Berlin 1861, recht brav behandelt worden.

33, 5. śaṃ naḥ | Gopatha 8, 6.

Pañcikā VIII.

5, 1. athātaḥ | Kapitel 5—20 sind von Emil Schönborn, Berlin 1862, gedruckt und übersetzt worden.

21, 3. Āsandivati | Diese gāthā findet sich auch Ś. P. 13, 5, 4, 2 mit der schlechteren Lesart: abadhuād aśvaṃ sārāṅgam.

21, 10. na mā | Ś. P. 13, 7, 1, 15. na mā martyaḥ kaś ca na dātum arhati, Viṣvakarman Bhauvana nānda āsitha | upamañkṣyati syā salilasya madhye, mṛishaśha te saṅgarah Kaśyapāya |

21, 15. Marutaḥ | Ś. P. 13, 5, 4, 6 mit der Lesart: Avikshitasāgniḥ kṣhattā |

23, 5—7. Ś. P. 13, 5, 4, 11 fig.

Verbesserungen.

1, 4 vor agnir lies 8 statt 7

1, 7 vor Somam lies 9 statt 5.

1, 10, 1 vor Tā ist 1 ausgelassen.

1, 30, 7 lies rājani statt rājani.

1, 30, 4 lies svena statt svena.

2, 7, 12 lies samitribhyaḥ statt samitribhyas.

2, 9, 8 das Komma hinter esha zu streichen.

- 2, 16, 3 lies prātaranuvākah statt prataranuvākah.
 2, 18, 3 lies catushpādā statt chatushpādā.
 2, 23, 7 lies utpūtam statt utputam.
 2, 24, 7 lies bhārativān statt bhārativan.
 2, 25, 2 lies evojjeshyāmiti statt evojjeshyāmiti.
 2, 36, 6 lies 'syāchāvākīyām statt 'syāchākīyām.
 3, 31, 14 lies evainam statt evainam.
 3, 48, 9 lies ṣaṣvad dhāsyā statt ṣaṣvaddhāsyā.
 4, 3, 4 lies esha statt eshā.
 4, 4, 11 lies tritīyasavanād statt tritīyasavanād.
 4, 22 Unterschrift lies ashtādaśādhyāye statt ashtādaśe 'dhyāye.
 6, 18, 1 lies vā tvām statt va tvām.
 6, 20, 13 lies 'har-ahah statt ahar-ahah.
 6, 24, 11 lies caturtham statt caturtham.
 6, 27 zu Schluss lies 15 statt 4.
 6, 30, 8 hinter dadhikrā ist der Punkt abgesprungen.
 7, 21, 3 hinter pūrtam ist dat ausgefallen.
 7, 34, 2 lies mā- statt mā.
 8, 3, 5 lies kshatriyayaññah statt kshatriyayññah.
 8, 6 Linie 4 vor tām lies 2.
 8, 7, 10 lies prajātiḥ, statt prajātiḥ.
 8, 12, 4 lies Marutaḥ statt Mārutaḥ.
 8, 23, 6 lies māyavattarah statt māyāvattarah.
 8, 25, 2 lies ayuvamāry asya statt ayuvam āryasya
 S. 251 2, 1 lies sa ca statt ca sa.
 S. 256 7, 11 lies mukhyadeva statt mukhyadevā.
 S. 260 16, 6 lies trir statt tvir.
 S. 307 6, 3 lies pītavatyah | statt pītavatyah-.
 S. 365 25, 4 lies dvididham statt dvididham.
 S. 371 31, 2 lies sambhavata statt sambhavata.
 S. 378 4, 1 lies sāmnāyārūpam statt sāmnāyarupam.
 S. 385 16, 2 lies āprīṇanam statt āprīṇanam.

Verbesserungen zum Rigveda.

I, 42, 5 lies pūshann. IX, 110, 3 lies rāñhamāññah. IX, 114, 3 pada lies nanā-suryāḥ. X, 13, 2 pada lies su-āsasthé.

In dem Verzeichniss der Versanfänge fehlt:

asme indra sāca sute 8, 97, 8.

tam ṛishva ya āhuto 8, 43, 22.

tvām agne pitaram 2, 1, 9.
 mahāñ asi mahisha 3, 46, 2.
 mā no asmin maghavan 1, 54, 1.
 yad agne divijā 8, 43, 28.
 sa vāyūm indram 9, 7, 7. Sv. 2, 484.
 sa vāvaśāna iha 3, 51, 8.
 stomāsas tvā gaurivīter 5, 29, 11.

Störende Fehler in demselben Verzeichniss finden sich in: adidyutat 6, 11, 4. — abhiṣṛitya. — araṃ kshayāya. — asādi vṛito. — ā gha tvāvan. — ā tv ctā. — ād u me. — indraṣ ca vāyav (zweimal). — ishkrītir nāma. — uchanti yā kṛiṇoshi. — ud agne tava tad. — uruṃ yajñāya cakrathur u. — eva vasva indrah. — esha suvānah — kṛiṇota dhūmam. — tad vo vājā 4, 36, 3. — tava vāyav. — divyā apo. — dṛiṣāno. — nakish ṭaṃ karmaṇā. — na te sakhā. — nāham indrāṇi. — pari shyā suvāno akshā. — pāvakayā yaṣ citayantyā. — pivoannāñ. — pra putās. — pra-prā vo. — pra vaṣṭaya. — bhadrā te agne. — yat tvā deva. — yat puruṣheṇa havishā. — yuvam bhuḡyūm bhuramāṇam. — yenā sūrya. — yo vām aṣvīnā manaso. — sa na indrāya yajyave. — sa no madānām 9, 104, 5. — sa ṣuṣhmi 9, 18, 7. — sākamjānām. — subhāgan no — S. 673, 6 lies mahāvisha. — S. 688 tac chaṃ yor ist ein selbstständiges sūkta.

Zur Entgegnung.

Herr Ludwig hat mir die Ehre erwiesen, meiner in der Vorrede zum dritten Bande seines Rigveda S. XXII zu erwähnen. Die Stelle lautet:

Aber sehn wir, wie wir von jemand ganz andern, von Professor Aufrecht kritisiert werden; I. 84, 16. soll ich nicht verstanden haben, und mit 'die priester' die frage 'wer etc.' beantwortet haben. Darum werde ich Herr Ludwig genannt, was in Prof. Aufrechts augen eine strafe zu sein scheint. Zum glück ist diese unverdiente strafe nur eine leichte, die ich noch dazu in guter gesellschaft abbüße. Aber verdient habe ich sie nicht. Es war mir allerdings sehr schwierig den leser aufmerksam zu machen, dasz 'die priester' nicht antwort auf wer? sein soll. Da übrigens es offenbar ist, dasz man über die 'gā ṛtasya', nicht über 'wer' einer aufklärung bedarf, da letzteres sich von selbst beantwortet (obwol wir uns hierin geirrt haben), wenn

man weisz, was unter erterm zu verstehn, so begnügten wir uns, ein 'denn' einzuschieben, was für den aufmerksamen leser in der tat genug ist. Denn fñrt man das ganze aus, so heiszt es: 'wer beschäfftigt die rinder [die priester]? der einsichtige, denn wer ihre narung mert wird leben.' oder von wem gilt disz, wem nur kann man es zumuten, dasz er priester beschäfftigt? denn es ist ja sein eigener vorteil, also vom verständigen. Dieses 'denn' hat eben nur so einen sinn. Herr Aufrecht, wie wir ihn nunmer in gerechter widervergeltung nennen, beantwortet aber seinerseits die frage 'wer' falsch; nicht 'irgend ein gottesfürchtiger' sondern die einsichtigen sind gemeint, die, die ihren eigenen vorteil richtig zu beurteilen wiszen. Also auch wenn ich die frage in Aufrechts sinne beantwortet hätte, konnte ich kein 'denn' eiuschieben. Vgl. die folgende strophe.

Herrn Ludwig's Uebersetzung von 1, 84, 16. 17 ist die folgende:

16 wer spannt heute an die stange der ordnung¹⁾ die kräftigen, grimmigen, schwer zu beugenden rinder? | die pfeile im rachen?²⁾ haben, die ins herz schieszen, die heilbringenden? [die priester, denn] wer ihre narung fördert, der wird leben.

17 wer flieht, wird geschädigt, wer fürchtet? [der böse;] wer glaubt an Indra? wer glaubt, dasz er nahe? [der fromme.] | wer [andererseits] spricht seinen segen über samen und gesinde, über den reichthum, ihn selber und die leute? [Indra.]

Raden, Russ, am meisten aber
Schwindelhaber, Dippelhaber.

¹⁾ Also dhury řitasya.

²⁾ Die Priester haben Rachen.

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

**GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.**

**Please help us to keep the book
clean and moving.**

S. B., 148. N. DELHI.